

294.3184

ก1697

7.3

การวิเคราะห์พระโพธิสัตว์ในปัญญาสชาดก

ปริญญานิพนธ์

ของ

กรเพชร เพชรรุ่ง

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

กุมภาพันธ์ 2534

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

F-9 ก.ย. 2534

173491

คณะกรรมการควบคุมที่ปรึกษาประจำตัวนิสิตและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปัญหานี้
ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิตของ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการควบคุม
..... ประธาน
(ผศ. สุวคนธ์ จงตระกูล)

..... กรรมการ
(ผศ. วิสันต์ กัญแก้ว)

คณะกรรมการสอบ
..... ประธาน
(ผศ. สุวคนธ์ จงตระกูล)

..... กรรมการ
(ผศ. วิสันต์ กัญแก้ว)

..... กรรมการแต่งตั้งเพิ่มเติม
(อ. ปราณี ขวัญแก้ว)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปัญหานี้ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศ.ดร. สมพร บัวทอง)

วันที่ 11 เดือน สิงหาคม พ.ศ. 2534

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จได้ด้วยผู้มีพระคุณหลายท่าน ซึ่งผู้วิจัยใคร่ประกาศคุณูปการของท่านเหล่านี้ไว้เป็นเครื่องแสดงความกตัญญูอย่างจริงใจ

ขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวคนธ์ จงตระกูล ประธานกรรมการที่ปรึกษาปริญญานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิสันต์ ภูมิแก้ว กรรมการที่ปรึกษาปริญญานิพนธ์และอาจารย์ปราณี ชวัญแก้ว กรรมการสอบปากเปล่าปริญญานิพนธ์ไว้เป็นอย่างสูงที่คอยควบคุม ให้คำปรึกษา และข้อเสนอแนะในการทำปริญญานิพนธ์จนสำเร็จสมบูรณ์

ขอณิסקการพระภิกษุคมศักดิ์ สมบุญโญ แห่งวัดพระธาตุตอดยสุเทพราชวรวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ ไว้เป็นอย่างสูงที่เมตตาให้ยืมหนังสือต่าง ๆ เพื่อให้ใช้ในการวิเคราะห์และอ้างอิง ทำให้สะดวกเป็นอย่างยิ่งในการทำปริญญานิพนธ์

ขอขอบคุณ คุณสุกัญญา แพงโสม เป็นอย่างมากที่เป็นกำลังสำคัญที่ทำให้ปริญญานิพนธ์สำเร็จเป็นรูปเล่ม อีกทั้งยังให้กำลังใจด้วยดีมาตลอด ขอขอบคุณนิสิตเอกภาษาไทยและเพื่อน ๆ พี่ ๆ อีกหลายท่าน แม้จะไม่กล่าวนามมา ณ ที่นี้ ผู้วิจัยก็ยังระลึกถึงความเมตตาที่ช่วยเหลือแนะนำให้กำลังใจจนทำให้ผู้วิจัยทำปริญญานิพนธ์ได้สำเร็จ

คุณประโยชน์ทั้งหลายทั้งปวงที่พึงมีอยู่ในปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอถวายเป็นพุทธบูชาแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นเครื่องสักการบูชาแด่บูรพการีทุกท่าน

กรเพชร เพชรรุ่ง

1	บทนำ	1
	ภูมิหลัง	1
	ความมุ่งหมายของการศึกษา	2
	ความสำคัญของการศึกษา	2
	ขอบเขตของการศึกษา	2
	ข้อตกลงเบื้องต้น	2
	คำนิยามศัพท์เฉพาะ	2
	วิธีดำเนินการศึกษา	5
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	6
2	ความรู้เกี่ยวกับปัญหาสุขภาพเด็กและพระ โพธิสัตว์	
2.1	ความรู้เกี่ยวกับปัญหาสุขภาพเด็ก	21
	ความหมาย	21
	ผู้แต่งและประวัติการแต่ง	22
	ที่มาของเรื่อง	23
	ลักษณะการแต่ง	23
	โครงเรื่อง	26
	ความสำคัญ	27
	ความนิยม	30
	เนื้อเรื่องสรุป	32
2.2	ความรู้เกี่ยวกับพระ โพธิสัตว์	50
	ความหมายของคำว่าพระ โพธิสัตว์	50
	ความคิดเรื่องพระ โพธิสัตว์	53
	พระ โพธิสัตว์ตามคัมภีร์ทางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท	56
	รูปร่างลักษณะของพระ โพธิสัตว์	56
	ธรรมคานิยมของพระ โพธิสัตว์	66
	แบบชีวิตการเป็นพระ โพธิสัตว์	81

บทที่	หน้า
3 ลักษณะพระโพธิสัตว์ในปัญาสชาดก	113
3.1 ลักษณะพระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นมนุษย์	114
ลักษณะการจุติ	114
ช่วงเวลาในภพเดิม	114
ช่วงเวลาปฏิสนธิในครรภ์มารดา	115
ช่วงเวลากำเนิดในภพใหม่	130
มหาปรีสลักษณะ	133
ลักษณะรูปร่าง	133
ลักษณะผิวพรรณ	136
ลักษณะพระหัตถ์	137
ลักษณะพระบาท	138
จริยาวัตร	139
จริยาวัตรฝ่ายกุศล	139
จริยาวัตรฝ่ายอกุศล	344
เหตุอัศจรรย์	371
สาเหตุการเกิดเหตุอัศจรรย์	371
ลักษณะของเหตุอัศจรรย์	386
ผลของการเกิดเหตุอัศจรรย์	397
3.2 ลักษณะพระโพธิสัตว์ที่กำเนิดสัตว์	406
ลักษณะการจุติ	406
มหาปรีสลักษณะ	406
จริยาวัตร	407
เหตุอัศจรรย์	426
4 การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์	427
จำนวนบารมี	427
การเรียงลำดับบารมี	427
การจำแนกชั้นบารมี	427

การบำเพ็ญบารมี	428
ทานบารมี	428
ชั้นทานบารมี	433
ชั้นทานอุปัชฌาย์	437
ชั้นทานปรมาตบารมี	438
ศีลบารมี	439
ชั้นศีลบารมี	442
ชั้นศีลอุปัชฌาย์	443
ชั้นศีลปรมาตบารมี	444
เนกขัมมบารมี	445
ชั้นเนกขัมมบารมี	445
ชั้นเนกขัมมอุปัชฌาย์	447
ชั้นเนกขัมมปรมาตบารมี	448
ปัญญาบารมี	449
ชั้นปัญญาบารมี	449
ชั้นปัญญาอุปัชฌาย์	450
ชั้นปัญญาปรมาตบารมี	451
วิริยบารมี	452
ชั้นวิริยบารมี	453
ชั้นวิริยอุปัชฌาย์	453
ชั้นวิริยปรมาตบารมี	453
ขันติบารมี	453
ชั้นขันติบารมี	454
ชั้นขันติอุปัชฌาย์	454
ชั้นขันติปรมาตบารมี	455
สัจจบารมี	455
ชั้นสัจจบารมี	455
ชั้นสัจจอุปัชฌาย์	456
ชั้นสัจจปรมาตบารมี	458

บทที่	หน้า
อธิษฐานบารมี	459
ชั้นอธิษฐานบารมี	461
ชั้นอธิษฐานอุปัชฌาย์	463
ชั้นอธิษฐานปรมาตมบารมี	464
เมตตาบารมี	464
ชั้นเมตตาบารมี	465
ชั้นเมตตาอุปัชฌาย์	467
ชั้นเมตตาปรมาตมบารมี	468
อุเบกขาบารมี	469
ชั้นอุเบกขาบารมี	469
ชั้นอุเบกขาอุปัชฌาย์	469
ชั้นอุเบกขาปรมาตมบารมี	469
5 สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	470
บรรณานุกรม	489
ประวัติย่อของผู้วิจัย	493

บัญชีตาราง

ตาราง

หน้า

1 แสดงเกณฑ์หรือแนวปฏิบัติในการบำเพ็ญบารมี	3
2 แสดงผลการวิเคราะห์บารมีในนิบาตชาดก	10
3 แสดงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก	12
4 แสดงการสรุปพระจริยาของพระโพธิสัตว์ในการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ในนิบาตชาดก ...	14
5 แสดงรายชื่อชาดกที่มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย	29
6 แสดงพระจริยาของพระโพธิสัตว์ในสมัยของพระพุทธเจ้าทั้ง 24 พระองค์	68
7 แสดงการจัดบารมีให้เข้ากับระบบไตรสิกขา	96
8 แสดงการจัดพระจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในชาดกต่าง ๆ ที่มีมาในพระไตรปิฎก....	109
9 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการตั้งความปรารถนาที่จะกระทำทานภายใน.....	141
10 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการให้ทานทั่วไป	144
11 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการให้มหาทาน	152
12 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการให้มหาทานแด่พระเจ้าและพระพุทธเจ้า ..	154
13 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการให้ทานด้วยชีวิต	157
14 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการให้เนื้อเป็นทาน	160
15 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการให้ทานด้วยภรรยา	162
16 แสดงจริยาวัตรการให้ทานด้วยบุตรของพระโพธิสัตว์	166
17 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการชักชวนให้ผู้อื่นกระทำทาน	166
18 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการศรัทธามุ่งมั่นการทำความดีเพื่อบรรลุนิพพานโดยให้ทานต่าง ๆ	167
19 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการศรัทธามุ่งมั่นการทำความดีเพื่อบรรลุนิพพานโดยช่วยเหลือมนุษย์และสัตว์ให้พ้นจากความเดือดร้อน.....	180
20 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการศรัทธามุ่งมั่นการทำความดีเพื่อบรรลุนิพพานโดยบูชาพระพุทธปฐมาลย์	182

21 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการศรัทธามุ่งมั่นกระทำความดีเพื่อบรรลु	
พระโพธิญาณโดยแสดงความกตัญญูต่อมารดา	185
22 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการศรัทธามุ่งมั่นกระทำความดีเพื่อบรรลु	
พระโพธิญาณโดยกล่าวคำสัจจอธิษฐาน	187
23 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการศรัทธามุ่งมั่นกระทำความดีเพื่อบรรลุ	
พระโพธิญาณโดยแนะนำให้ผู้อื่นกระทำความดี	190
24 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการพิจารณาธรรมเพื่อตนเอง	194
25 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงธรรมเกี่ยวกับความเป็นแก่นสารและ	
ไม่เป็นแก่นสาร	198
26 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงอนิสงส์ของการให้ทาน	200
27 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงเรื่องการคบคนประเภทต่าง ๆ	201
28 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงอนิสงส์ของการทำบุญกุศล	204
29 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงอนิสงส์ศีล 5	207
30 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงอนิสงส์ของธรรม	210
31 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงเรื่องกรรม	212
32 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงเรื่องทุจริต 3 และสุจริต 3	215
33 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงธรรมเรื่องความประพฤติดันเป็นกุศล ...	219
34 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการกล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้า	220
35 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการบำเพ็ญทานเพื่อบูชาพระพุทธเจ้าและพระ	
ปัจเจกพุทธเจ้า	221
36 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการกล่าวสรรเสริญคุณและบูชาปฏิสังขรณ์	
พระพุทธรูปมาก	224
37 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการสละทุกสิ่งทุกอย่างแม้ชีวิตเพื่อให้ได้ฟังธรรม ..	229
38 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการรักษาน้ำรูงพระไตรปิฎก	234
39 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงความเคารพเลื่อมใส	235
40 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการเคารพเลื่อมใสในองค์พระรัตนตรัย	238
41 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ที่เดือดร้อนเล็กน้อย	240
42 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ที่ได้รับความเดือดร้อนมาก	242

43 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการอภัยโทษแก่ผู้คิดร้ายเบียดเบียนแก่ตน	247
44 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการประพาศศีลสมาสมาและตามกาลอันควร	251
45 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการรักษาศีลไม่ให้ขาดและไม่ละเมิดศีล	255
46 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการกล่าวสรรเสริญคุณแห่งศีล	257
47 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการให้อิโวาทแก่ผู้ประพาศศีล	260
48 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการควรปรนนิบัติดูแลเลี้ยงดูมารดา	262
49 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการช่วยเหลือมารดาบิดาให้พ้นจากความทุกข์	265
50 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการปรารถนาจะ ไปช่วยบิดามารดาที่ได้รับ ความทุกข์	270
51 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงความเคารพเชื่อนิ่งบิดา มารดา	272
52 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ไม่ทำสิ่งใดให้บิดา มารดา เดือดร้อน	272
53 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการกระทำอธิฐานเพื่อประโยชน์ตน	274
54 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการอธิฐานเพื่อประโยชน์ผู้อื่น	280
55 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการเลื่อมใสในเพศนักบวชและออกบวช	285
56 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการไม่รับราชสมบัติของผู้อื่น	300
57 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการยอมรับราชสมบัติของผู้อื่นเมื่อสอบสวนได้ ความแน่ชัดว่าไม่ใช่เป็นของผู้ใด	300
58 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการไม่รับพลาณสงฆ์ของผู้อื่น	303
59 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการไม่ยินดีในกามรส	306
60 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการมีสติมั่นคงสามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เมื่อเผชิญกับภัยธรรมชาติ	307
61 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการมีสติมั่นคงไม่หวั่นไหวเมื่อเผชิญหน้าศัตรู	308
62 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการพิจารณาเห็นโทษของการทำบาป	309
63 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการละอายต่อการทำบาป	310
64 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการงดเว้นจากการทำบาป	312
65 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการใช้สติปัญญาเพื่อช่วยให้ผู้อื่นไม่ต้องรับโทษ จากท้าวสักกเทวราช	314
66 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการใช้สติปัญญากับปัญหาทางโลกและทางธรรม เพื่อระงับข้อพิพาทของผู้อื่น	318

67 แสดงจริยาวัตรของพระ โพธิสัตว์ในการกล่าวความจริงถึงฐานะชาติตระกูลของตน ...	320
68 แสดงจริยาวัตรของพระ โพธิสัตว์ในการยอมรับความจริงในสิ่งที่ตนกระทำ	321
69 แสดงจริยาวัตรของพระ โพธิสัตว์ในการให้สัจจะและรักษาสัจจะ	323
70 แสดงจริยาวัตรของพระ โพธิสัตว์ในการเพียรพยายามที่จะว่ายน้ำไปให้ถึงฝั่ง	323
71 แสดงจริยาวัตรของพระ โพธิสัตว์ในการเพียรพยายามติดตามหาชายา	325
72 แสดงจริยาวัตรของพระ โพธิสัตว์ในการอดกลั้นต่อทุกข์ เวทนาอันเกิดจากความ เจ็บปวด	327
73 แสดงจริยาวัตรของพระ โพธิสัตว์ในการอดกลั้นต่อคำบริภาษ	327
74 แสดงจริยาวัตรที่กล่าวถึงการบำเพ็ญทานรักษาศีลเลี้ยงดูบิดา มารดา ให้โอวาท แก่ประชาชนและครองแผ่นดินโดยธรรม	329
75 แสดงจริยาวัตรของพระ โพธิสัตว์ที่กล่าวถึงการละเพศรवासอกบวช	341
76 แสดงจริยาวัตรฝ่ายอกุศลของพระ โพธิสัตว์ในการไม่ระบับความโศกเศร้าสะเทือนใจ .	345
77 แสดงจริยาวัตรฝ่ายอกุศลของพระ โพธิสัตว์ในการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต	354
78 แสดงจริยาวัตรฝ่ายอกุศลของพระ โพธิสัตว์ในการไม่เชื่อฟังบิดา มารดา	360
79 แสดงจริยาวัตรฝ่ายอกุศลของพระ โพธิสัตว์ในการข่มเหงรังแกผู้อื่น	362
80 แสดงจริยาวัตรฝ่ายอกุศลของพระ โพธิสัตว์ในการละทิ้งมารดาไปหาหญิงคนรัก	364
81 แสดงจริยาวัตรฝ่ายอกุศลของพระ โพธิสัตว์ในการกระทำกรรมเนียมประเพณี	365
82 แสดงจริยาวัตรฝ่ายอกุศลของพระ โพธิสัตว์ในการมีกำหนดในกามคุณ	366
83 แสดงจริยาวัตรฝ่ายอกุศลของพระ โพธิสัตว์ในการเชื่อฟังผู้อื่นโดยไม่พิจารณาให้ ถ่องแท้	368
84 แสดงจริยาวัตรฝ่ายอกุศลของพระ โพธิสัตว์ในการกล่าวเท็จ	369
85 แสดงจริยาวัตรฝ่ายอกุศลของพระ โพธิสัตว์ในการมีจิตหวั่นไหวหวาดกลัวภัยต่าง ๆ ...	370
86 แสดงจริยาวัตรฝ่ายอกุศลของพระ โพธิสัตว์ในการคบสัตบุรุษ	371
87 แสดงรายชื่อชาดกที่กล่าวถึงเหตุอัศจรรย์ต่าง ๆ มากมายในคราวเดียวกัน	393
88 บอกลักษณะกุศลจริยาวัตรของพระ โพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นสัตว์	407
89 แสดงจริยาวัตรของพระ โพธิสัตว์ในการกระทำมั่งมันกระทำความดี	409
90 แสดงการพยากรณ์แก่พระ โพธิสัตว์	410
91 แสดงจริยาวัตรของพระ โพธิสัตว์ในการยินดีในทานและบำเพ็ญทาน	412
92 แสดงจริยาวัตรของพระ โพธิสัตว์ในการแสดงธรรมแก่ผู้อื่น	414

93 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความเดือดร้อน	417
94 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการศรัทธาศิล ประพฤติศีล	418
95 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงความกตัญญูตเวทีต่อผู้มีพระคุณ	420
96 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการกระทำอธิษฐานเพื่อประโยชน์ผู้อื่น	421
97 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการใช้ปัญญาแก้ปัญหาได้	422
98 แสดงการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์	434
99 แสดงการบำเพ็ญทานอุปัชฌายะบารมีของพระโพธิสัตว์	437
100 แสดงการบำเพ็ญทานปรมาถบารมีของพระโพธิสัตว์	438
101 แสดงการบำเพ็ญศีลบารมีของพระโพธิสัตว์	442
102 แสดงการบำเพ็ญศีลอุปัชฌายะบารมีของพระโพธิสัตว์	444
103 แสดงการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระโพธิสัตว์	446
104 แสดงการบำเพ็ญเนกขัมมอุปัชฌายะบารมีของพระโพธิสัตว์	447
105 แสดงการบำเพ็ญเนกขัมมปรมาถบารมีของพระโพธิสัตว์	448
106 แสดงการบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์	449
107 แสดงการบำเพ็ญปัญญาอุปัชฌายะบารมีของพระโพธิสัตว์	450
108 แสดงการบำเพ็ญปัญญาปรมาถบารมีของพระโพธิสัตว์	451
109 แสดงการบำเพ็ญวิริยบารมีของพระโพธิสัตว์	453
110 แสดงการบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์	454
111 แสดงการบำเพ็ญขันติอุปัชฌายะบารมีของพระโพธิสัตว์	454
112 แสดงการบำเพ็ญสัจจบารมีของพระโพธิสัตว์	455
113 แสดงการบำเพ็ญสัจจอุปัชฌายะบารมีของพระโพธิสัตว์	457
114 แสดงการบำเพ็ญสัจจปรมาถบารมีของพระโพธิสัตว์	459
115 แสดงการบำเพ็ญอธิษฐานบารมีของพระโพธิสัตว์	461
116 แสดงการบำเพ็ญอธิษฐานอุปัชฌายะบารมีของพระโพธิสัตว์	463
117 แสดงการบำเพ็ญเมตตาบารมีของพระโพธิสัตว์	465
118 แสดงการบำเพ็ญเมตตาอุปัชฌายะบารมีของพระโพธิสัตว์	468
119 แสดงการบำเพ็ญเมตตาปรมาถอุปัชฌายะบารมีของพระโพธิสัตว์	469
120 สรุปการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในปัญจาสาดก	470

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

เรื่องของพระโพธิสัตว์ที่เรียกว่า "ชาดก" นั้น คือเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าและเป็นเรื่องสำคัญทางพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะแสดงให้เห็นถึงความตั้งพระทัยมั่นที่จะบำเพ็ญบารมีหรือความดีอันยากยิ่งเพื่อนำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า กล่าวคือในแต่ละชาตินานับชาติไม่ถ้วนนั้น พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีด้วยความยากลำบากแสนสาหัส บางชาติต้องยอมสละเลือดเนื้อหรือแม้แต่ชีวิตเพื่อแลกกับพระโพธิญาณเมื่อทรงสร้างสมบารมีต่างๆ ด้วยความวิริยะจนเต็มเปี่ยมแล้วพระองค์จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและเสด็จออกโปรดสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์ด้วยน้ำพระทัยอันเมตตา กรุณาของพระองค์ในการสั่งสอนเวไนยสัตว์นั้น บางครั้งทรงนำเอาบุรพจริยาเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์มากล่าว เพื่อให้เข้าใจธรรมะได้ชัดเจนขึ้นด้วย ภายหลังเมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว พระสาวกทั้งหลายได้นำเอาวิธีเดียวกันนี้มาใช้สั่งสอนธรรมะแก่ศาสนิกชนอันแสดงให้เห็นถึงความคิดที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่คนหมู่มากเพื่อเพิ่มศรัทธา และทำให้เกิดความประทับใจ เพราะเรื่องในชาดกเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นบุคคลที่มีลักษณะใกล้เคียงกับคนธรรมดาที่ยังไม่พ้นกิเลส ไม่เหมือนกับพระอรหันต์ซึ่งเป็นบุคคลอันยากที่คนธรรมดาจะประพาสได้ตามให้บรรลุได้

ด้วยเหตุเรื่องของพระโพธิสัตว์มีความสำคัญดังกล่าวมานี้เอง จึงมีผู้ศึกษาค้นคว้าไว้หลายท่านเพราะเห็นว่าการศึกษารื่องนี้ให้ประโยชน์แก่ผู้สนใจพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก การศึกษารื่องเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์เท่าที่ผ่านมานั้น โดยมากมักจะศึกษาจากคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา เช่น พุทธวงศ์ จริยาปิฎก อปทานชาดก เป็นต้น แต่การศึกษารื่องพระโพธิสัตว์จากชาดกซึ่งมีชาดกในพระไตรปิฎก และชาดกนอกพระไตรปิฎกนั้น มีผู้ศึกษาจากชาดกในพระไตรปิฎกหนึ่งท่าน และศึกษาจากชาดกนอกพระไตรปิฎกสองท่าน และเนื่องจากชาดกนอกพระไตรปิฎกโดยเฉพาะ "ปัญจาสชาดก" ซึ่งมีความสำคัญต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทยอย่างยิ่งนั้น มีผู้ศึกษาไว้เพียงบางประเด็นคือ ศึกษาประวัติและความสำคัญ ต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย กับศึกษาแบบเรื่องและอนุภาค สำหรับเรื่องพระโพธิสัตว์ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่ามีความสำคัญควรศึกษานั้น ยังไม่มีผู้ใดศึกษามาก่อน ผู้วิจัยจึงสนใจใคร่ศึกษาหาความกระจ่างในเรื่อง พระโพธิสัตว์ในปัญจาสชาดกว่า จะมีลักษณะและมีการบำเพ็ญบารมีอย่างไร

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อวิเคราะห์ลักษณะของพระโพธิสัตว์ในปัญาสาชดก
2. เพื่อวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในปัญาสาชดก

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. การศึกษาค้นคว้านี้ทำให้ทราบลักษณะของพระโพธิสัตว์ในปัญาสาชดก อันแสดงให้เห็นแนวคิดของผู้แต่งที่มีต่อพระโพธิสัตว์
2. การศึกษาค้นคว้านี้ทำให้ทราบถึงบารมีและคุณธรรมต่าง ๆ ที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเพื่อให้บรรลุถึงพระโพธิญาณ อันจะเป็นแนวทางในการปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนทั้งหลายต่อไป

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้านี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์จากหนังสือปัญาสาชดกฉบับหอสมุดแห่งชาติภาค 1-2 ฉบับพิมพ์ปี พ.ศ. 2499 อันเป็นฉบับพิมพ์แพร่หลายที่สมบูรณ์ที่สุดในขณะนี้ จำนวนชาดกทั้งสิ้น 61 เรื่อง และอาศัยเอกสารงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อการวิเคราะห์

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. การศึกษาค้นคว้านี้อาศัยแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์จากคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เท่านั้น ได้แก่ อรรถกถาพุทธวงศ์ อรรถกถาอปทาน อรรถกถาจริยาปิฎก อรรถกถาชาดก เป็นต้น
2. การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในปัญาสาชดกอาศัยแนวทางจากพระวินัยปิฎกของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นหลัก และจากอรรถกถาจริยาปิฎกของพระธรรมปาละมาประกอบเป็นเกณฑ์การวิเคราะห์

คำนิยามศัพท์เฉพาะ

1. พระโพธิสัตว์ หมายถึง ผู้ได้นำว่าพระโพธิสัตว์ พระมหาบุรุษ พระมหาสัตว์

ในปัญาสาชาดก ซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุถึงปัญญาที่ทำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ที่เรียกว่า พระโพธิญาณในอนาคต ตามที่ได้ตั้งความปรารถนาไว้

2. ลักษณะของพระโพธิสัตว์ หมายถึง ลักษณะหรือสิ่งที่ต่างกัน อันแสดงให้เห็นความเป็นพระโพธิสัตว์ตามแนวคิดพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ ลักษณะต่อไปนี้

2.1 การจุติ หมายถึง สภาวะอย่างหนึ่งของพระโพธิสัตว์ซึ่งนับระยะเวลาตั้งแต่พระโพธิสัตว์อยู่ในภพเดิม แล้วมาปฏิสนธิในครรภ์มารดา จนถึงประสูติในภพใหม่

2.2 มหาบุรุษลักษณะ หมายถึง ลักษณะดีทางกายของพระโพธิสัตว์

2.3 จริยวัตร หมายถึง ความประพฤติของพระโพธิสัตว์

2.4 เหตุอัสจรรย หมายถึง เหตุอันผิดไปจากปกติ เกิดขึ้นด้วยบารมีของพระโพธิสัตว์ในภวะต่าง ๆ เป็นต้นว่า การจุติ การบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ เป็นต้น

3. บารมี หมายถึง คุณธรรมหรือคุณความดีที่มีในตน เกิดจากการปฏิบัติธรรม เพื่อนำไปสู่การบรรลุถึงพระโพธิญาณ ซึ่งสามารถพิจารณาได้ตามเกณฑ์ต่อไปนี้

3.1 บารมี มี 10 อย่าง ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา

3.2 บารมี 10 อย่างนี้ จำแนกเป็น 30 อย่าง โดยจัดเป็นชั้น บารมี 3 ชั้น เรียงจากชั้นธรรมดาสู่ชั้นสูงสุดดังนี้คือ ชั้นบารมี ชั้นอุปบารมี และชั้นปรมัตตบารมี บารมี 30 อย่างในแต่ละชั้นบารมีพิจารณาได้จากแนวปฏิบัติ ดังนี้

ตาราง 1 แสดงเกณฑ์ หรือแนวปฏิบัติในการบำเพ็ญบารมี

ชื่อบารมี	ชั้นบารมี	เกณฑ์ หรือ แนวปฏิบัติ
ทาน	บารมี	บริจาคทรัพย์ สิ่งของ เป็นจำนวนมาก ที่เรียกว่าพาหิรททาน (ทานภายนอก)
	อุปบารมี	บริจาคอวัยวะต่าง ๆ เช่น ดวงตา เป็นต้น ที่เรียกว่า อัชฌัตติกทาน (ทานภายใน)
	ปรมัตตบารมี	บริจาคชีวิต เป็นอัชฌัตติกทานอย่างสูง
ศีล	บารมี	รักษาศีลธรรมดา (ศีล 5) เป็นปกติอย่างเคร่งครัดไม่หวั่นไหวต่อการถูกทำร้าย

ตาราง 1 (ต่อ)

ข้อบารมี	ชั้นบารมี	เกณฑ์ หรือ แนวปฏิบัติ
เนกขัมมะ	อุปัชฌายี	รักษาศีลอุโบสถ (ศีล 8) เป็นปกติอย่างเคร่งครัดไม่หวั่นไหวต่อการถูกทำร้าย
	ปรมัตถบารมี	รักษาศีลอุโบสถ (ศีล 8) เป็นปกติอย่างเคร่งครัดไม่หวั่นต่อการถูกทำร้ายอย่างมาก
	บารมี	เห็นโทษของการเกิดไม่ปรารถนาในทรัพย์สมบัติจึงออกบวช
	อุปัชฌายี	เห็นคุณของเพศบรรพชิต เลื่อมใส ไม่ปรารถนาทรัพย์สมบัติจึงออกบวช
ปัญญา	ปรมัตถบารมี	เห็นโทษของชรา ไม่ยินดีในทรัพย์สมบัติ ไม่ยึดติดในสิ่ง หรือ บุคคลอันเป็นที่รัก จึงออกบวช
	บารมี	แสดงปัญญาแก้ปัญหาแก่ปัญหารวมให้ผู้อื่นทราบ
	อุปัชฌายี	แสดงปัญญา ช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์
วิริยะ	ปรมัตถบารมี	แสดงปัญญา ช่วยชีวิตผู้อื่น
	บารมี	กระทำความเพียรให้สำเร็จตามที่ตั้งใจโดยไม่คำนึงถึงชีวิตตน
	อุปัชฌายี	กระทำความเพียรอย่างมากให้สำเร็จตามที่ตั้งใจโดยไม่คำนึงถึงชีวิตตน และผู้กระทำความเพียรมีศีลปกติ (ศีล 8) สมบูรณ์
ขันติ	ปรมัตถบารมี	กระทำความเพียรอย่างยิ่งให้สำเร็จตามที่ตั้งใจ โดยไม่คำนึงถึงชีวิตตน และผู้กระทำความเพียรมีศีลอย่างสูง (ศีล 8)
	บารมี	อดทนต่อความเจ็บปวดทางกายอย่างยิ่ง อดกลั้นไว้ไม่ร้อง ไม่โกรธ จนถึงแก่ชีวิตก็เฉยได้
	อุปัชฌายี	อดทนต่อคำกราดเกรี้ยว เสียชื่อเสียงได้โดยไม่โกรธเป็นการอดทนทางใจ เรียกว่า อธิวาสนขันติ (ความอดทนอย่างยิ่ง)
สัจจะ	ปรมัตถบารมี	อดทนต่อความเจ็บปวดทางกาย และทั้งอดทนต่อคำบริภาษ เย้ยหยันเสียได้โดยไม่โกรธ แม้ถึงแก่ชีวิตก็วางเฉยได้ เป็นอธิวาสนขันติ (ความอดทนอย่างยิ่ง) อีกระดับหนึ่ง
	บารมี	กล่าวคำจริง ว่าตนไม่สามารถช่วยตนเองได้ ขออานิสสงสนัน

ตาราง 1 (ต่อ)

ข้อบารมี	ชั้นบารมี	เกณฑ์ หรือ แนวปฏิบัติ
อธิษฐาน	อุปบารมี	ช่วยให้ภัยอย่ามาถึงตน กล่าวคำจริงว่าตนเป็นผู้รักษาศีล ขออาณิสส์นั้นช่วยเหลือ ผู้อื่นให้พ้นภัย
	ปรมัตตบารมี	กล่าวคำจริงแก่ผู้อื่น และรักษาคำกล่าวนั้นอย่างยิ่ง ขอมสละ ชีวิตเพื่อรักษาคำกล่าวที่ให้ไว้กับผู้อื่น
	บารมี	ตั้งใจมั่นช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ได้สำเร็จ
	อุปบารมี	ตั้งใจมั่นช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ได้สำเร็จจนถึงแก่ชีวิตเพราะ ช่วยเหลือผู้อื่น
เมตตา	ปรมัตตบารมี	ตั้งใจมั่นอย่างยิ่งเพื่อให้ความปรารถนาออกบวชเป็นผลสำเร็จ
	บารมี	มีความรักแก่ผู้อื่น ปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข อยู่เป็นนิจ
	อุปบารมี	มีความรักแก่ผู้อื่น ปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ และทำความดีและ ชวนชวาย ช่วยเหลือผู้อื่นตามความปรารถนานั้นจนสำเร็จ
อุเบกขา	ปรมัตตบารมี	เจริญเมตตาภาวนาให้มีความรักแก่ผู้อื่น แม้เป็นศัตรูผู้ทรمانตน ให้ได้รับความทุกข์
	บารมี	วางเฉยต่อการถูกผู้ต่ำช้ากว่ากระทำหยาบหมิ่นต่อตนด้วยกาย
	อุปบารมี	วางเฉยต่อการถูกผู้ต่ำช้ากว่ากระทำหยาบหมิ่นต่อตนด้วยกาย มากยิ่งขึ้น
	ปรมัตตบารมี	วางเฉยต่อความทรมานกายอย่างยิ่งที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญ เพียรในสิ่งที่ไม่เป็นแก่นสารได้

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การดำเนินการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยจะใช้วิธีวิจัยจากเอกสารชั้นรอง (Documentary Research) และจะเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ลำดับชั้นการศึกษาค้นคว้ามีดังนี้

1. ลสำรวจและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องพระโพธิสัตว์จากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. ศึกษานิทานชาดกทั้ง 61 เรื่อง ในหนังสือปัญาสาชดก เพื่อวิเคราะห์พระโพธิสัตว์

ตามหัวข้อต่อไปนี้

2.1 ลักษณะของพระโพธิสัตว์

- 2.1.1 การจุติและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.1.2 มหาปรัสลักษณะ
- 2.1.3 จริยาวัตร
- 2.1.4 เหตุอัศจรรย

2.2 การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ทั้ง 10 บารมี ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ชันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี โดยจำแนกเป็นชั้นบารมี 3 ชั้น คือ

- 2.2.1 ชั้นบารมี
- 2.2.2 ชั้นอุปบารมี
- 2.2.3 ชั้นปรมัตถบารมี

3. สรุปและอภิปรายผลการวิเคราะห์

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

เอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับปัญาสาชดก

สมเด็จพระมพระยาดำรงราชานุภาพ¹ ประทานคำอธิบายเกี่ยวกับหนังสือปัญาสาชดกไว้ตอนหนึ่งว่า ปัญาสาชดก คือ ประชุมนิทานเก่าแก่ 50 เรื่อง ซึ่งพระสงฆ์ชาวเชียงใหม่รวบรวมและแต่งเป็นชาดก โดยแต่งเป็นภาษามครในระหว่าง พ.ศ. 2000 - 2200 ลักษณะการแต่งแต่งเลียนแบบอย่างนิบาตชาดกโดยเจตนาจะบำรุงพระศาสนาให้ถาวร และเป็นหลักฐานมั่นคง เพราะแต่งด้วยภาษาเดียวกับพระไตรปิฎก

¹ สมเด็จพระมพระยาดำรงราชานุภาพ. "คำนำ" ใน ปัญาสาชดก. 2499. หน้า ค.

นิยะดา สาริกภูติ¹ ศึกษาประวัติ และความสำคัญของปัญญาสาตกที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย สรุปผลการศึกษาไว้ว่า ปัญญาสาตกน่าจะแต่งก่อนปี พ.ศ. 1808 โดยชาวทริภุชยะ (ล้านนา) จำนวนชาตกในชั้นแรกคงมี 50 เรื่อง ต่อมาคงแต่งเพิ่มขึ้นอีก 11 เรื่อง รวมเป็น 61 เรื่อง ปัญญาสาตกเป็นที่นิยมมากในประเทศไทยและยังแพร่กระจายไปยัง พม่า ลาว และเขมร ประเทศเหล่านี้ต่างก็มีปัญญาสาตกเป็นภาษาของตนเอง เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับฉบับภาษาไทย พบว่า ฉบับเขมรคล้ายคลึงกับฉบับภาษาไทยมากที่สุด รองลงมาคือฉบับพม่า และฉบับลาว ตามลำดับ ในด้านที่มาของเรื่องปัญญาสาตกนั้นมาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลีและสันสกฤต พงศาวดารพื้นเมือง นิทานพื้นเมืองและชาตกในปัญญาสาตกด้วยกันในจำนวนที่มาเหล่านี้ อรรถกถาชาตกมีความสำคัญที่สุด และในด้านความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทยนั้น ปัญญาสาตกเป็นบ่อเกิดที่สำคัญของวรรณกรรมร้อยกรองถึง 63 ส่วนวนโดยแต่งเป็นกาพย์มากที่สุด รองลงมาได้แก่ กลอนสวด คำกลอน คำฉันท์ บทละคร ลิลิต บทมโหรี และบทขับไม้น้อยที่สุด ส่วนชาตกที่เป็นที่นิยมมากที่สุด คือ รตเสนชาตก นอกจากนี้ปัญญาสาตกยังเป็นต้นเค้าโครงเรื่องของวรรณกรรมประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ด้วย

เอื้อนทิพย์ พิระเสถียร² ได้ศึกษาแบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสาตก และสรุปผลการศึกษา ไว้ว่าแบบเรื่องนิทานในปัญญาสาตกจัดประเภทตามเนื้อหาของนิทานได้ 5 ประเภท คือ นิทานศาสนา นิทานทรงเครื่อง นิทานอุทาหรณ์ นิทานมุขตลก และนิทานปริศนาธรรมแต่ละประเภทต่างก็มีจุดมุ่งหมายของเรื่องต่างกัน บางประเภทมุ่งสอนศาสนาเป็นสำคัญ บางประเภทมุ่งบันเทิงเป็นใหญ่ ส่วนอนุภาคในปัญญาสาตกนั้น ปรากฏว่า นิทานศาสนาหรือ นิทานทรงธรรมนั้น ตัวเอกจะเป็นผู้มีแต่คุณธรรม บำเพ็ญกุศลกรรมอันยิ่งใหญ่โดยอุทิศชีวิตเลือกเนื้อเพื่อศาสนาและบิดามารดา และมักได้รางวัลดงามตอบแทน ส่วนนิทานทางโลก ตัวเอกมักต้องเดินทางต่อสู้จนพบกับอุปสรรคต่าง ๆ นานาอย่างในชีวิตจริง ตัวเอกในนิทานทางโลกจึงมีนิสัย และพฤติกรรมทั้งดี และเลวปะปนกัน

¹นิยะดา สาริกภูติ. ปัญญาสาตก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย. 2524.

²เอื้อนทิพย์ พิระเสถียร. การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสาตก. 2529.

เอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับเรื่อง พระโพธิสัตว์

ประพจน์ อัครวิรุฬการ¹ วิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาท และคัมภีร์มหายาน โดยมุ่งหมายที่จะวิเคราะห์ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ และการได้มาซึ่งความเป็นพระโพธิสัตว์ ทั้งที่ปรากฏในคัมภีร์เถรวาท และมหายาน เฉพาะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทนั้น สรุปผลการศึกษาได้ว่า คำว่า "โพธิสัตว์" มีปรากฏครั้งแรกโดยหมายถึงพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังไม่ตรัสรู้ ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาแยกเป็นสำนักต่าง ๆ แล้ว คำว่า โพธิสัตว์เป็นชื่อของบุคคลผู้นำปัญญาหรือมีความมุ่งหมายที่จะบรรลุถึงปัญญาที่ทำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า พระโพธิญาณ ในที่สุดการพัฒนาความคิดเหล่านั้นได้กลายเป็นอุดมคติ หรือเป็นหลักของพุทธศาสนา มหายาน คือ พระโพธิสัตว์กลายเป็นผู้มีอิทธิพลเหนือโลก ได้รับการเคารพบูชาในฐานะเทพเจ้าเป็นที่ตั้งของศรัทธาและเป็นผู้ที่เต็มไปด้วยความกรุณา

ส่วนการได้มาซึ่งความคิดเป็นพระโพธิสัตว์ตั้งแต่เดิมเป็นเพียงประวัติของผู้ตั้งศาสนา เช่น ประวัติของพระพุทธเจ้าของเรา ได้กลายมาเป็นแบบสำหรับบุคคลผู้มุ่งหมายพระโพธิญาณ เมื่อเกิดอุดมคติพระโพธิสัตว์ แบบดังกล่าวแบ่งเป็น 3 ช่วง คือ

1. การเตรียมตัวนำปัญญาธรรมะเพื่อความเป็นพระโพธิสัตว์
2. การนำปัญญาธรรมะ ได้แก่ บารมี หรือปารมิตา
3. ผลจากการนำปัญญาธรรมะ

จากการศึกษาแบบสำหรับบุคคลผู้มุ่งหมายพระโพธิญาณ หรือแบบสำหรับพระโพธิสัตว์จากคัมภีร์ต่าง ๆ ได้แก่ อวทาน พุทธวงศ์ อรรถกถาชาดก มทวัสสุ แล้วสรุปได้ดังนี้

1. คัมภีร์อวทาน มีขั้นตอนดังนี้

การมีศรัทธาในพระโพธิญาณ

โพธิจิตโตตปาท คือ การตั้งจิตไปสู่พระโพธิญาณ

การตั้งปณิธานให้บรรลุถึงพระโพธิญาณ

การได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนว่าจะได้บรรลุถึงพระโพธิญาณ

การนำปัญญาบารมี 6 ประการ

การเป็นพระโพธิสัตว์ในชาติสุดท้าย

¹ประพจน์ อัครวิรุฬการ. การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาท และคัมภีร์มหายาน. 2523.

2. คัมภีร์พุทธวงศ์ มีขั้นตอนเช่นเดียวกับคัมภีร์อวทาน โดยรวมขั้นตอนโพธิจิตโตปาถกับการตั้งนิทานไว้เป็นขั้นตอนเดียวกัน เรียกว่า อภินิหาร

3. คัมภีร์อรรถกถาชาดก มีขั้นตอนตามแนวคัมภีร์พุทธวงศ์ ดังนี้

การมีศรัทธาและคุณสมบัติอื่น ๆ

อภินิหาร ได้แก่ ปุณพปรารภนา (ความปรารภนาเบื้องต้น) มูลนิทาน (เหตุแห่งการตั้งความปรารภนา) จิตตูปาถ (การมีจิตไปสู่พระโพธิญาณ)

การได้รับพยากรณ์

การบำเพ็ญบารมี 10 ประการ อชฌาสัย 6 พุทธภูมิ 4

4. คัมภีร์มหาวิสตุ มีขั้นตอนดังนี้

ประภคตจิรวรยา คือ บุคคลธรรมดาบำเพ็ญความดี

ภนิธานจรรยา คือ ตั้งนิทานหลายชาติแสดงความปรารถนาจะช่วยผู้อื่น

อนุโลมจรรยา คือ บำเพ็ญธรรมตามที่นิทาน ธรรมะเป็นไปตามภูมิทั้ง 10

อนิวัตรตนจรรยา คือ การบำเพ็ญธรรมขั้นสูง เป็นผู้เที่ยงต่ออนุตตรสัมมยักโพธิญาณ

บรรจบ บรรณรุจิ¹ ศึกษาเรื่องพระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท โดยศึกษาจากพระคัมภีร์ต่าง ๆ ในพระไตรปิฎก สรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์ คือ ท่านที่จะอุบัติเป็นพระพุทธเจ้าต่อไปเพื่อช่วยเหลือสัตว์โลกให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทรมานต่าง ๆ องค์ประกอบเพื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ได้แก่ มีคุณสมบัติครบถ้วน 8 ประการ ที่เรียกว่าธรรมสโมธาน เช่น กำเนิดเป็นมนุษย์ เป็นเพศชาย เป็นต้น นอกจากนี้ต้องบำเพ็ญบารมี 10 ประการ ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี ฯลฯ เพื่อเป็นปัจจัยนำไปสู่การเป็นพระพุทธเจ้าในกาลต่อไป เมื่อบำเพ็ญบารมีครบถ้วนแล้ว จึงจุดมาเกิดเป็นการเกิดครั้งสุดท้าย มีลักษณะทางกายบริบูรณ์งดงาม ครบ 32 ประการ และลักษณะทางกายย่อย ๆ 80 ประการ

เฉลิม มากนวล² ศึกษานิทานชาดกโดยกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า ชาดก เป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ที่ทรงบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ เพื่อมุ่งหวังช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ แนวคิดของนิทานชาดกนั้นจะยึดหลักความเชื่อเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์มาเป็นองค์ประกอบในการวางโครงเรื่อง ในการบำเพ็ญบารมีนั้นพระชาติหนึ่งก็นำบำเพ็ญบารมีหนึ่ง ความจริงในพระชาติหนึ่งอาจ

¹ บรรจบ บรรณรุจิ. พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท. 2529.

² เฉลิม มากนวล. การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป. 2518.

มีครบ 10 ขารมี แต่ถ้าบำเพ็ญเน้นหนักไปในขารมีใด ก็ถือว่าบำเพ็ญขารมีนั้นในพระชาตินั้น ๆ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ¹ ทรงศึกษาเรื่องทศขารมีในพุทธศาสนาเถรวาท โดยมุ่งหมายศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางความหมายของศัพท์ "ขารมี" ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเถรวาทที่แต่งขึ้นในยุคต่าง ๆ ผลการศึกษาสรุปได้ว่าในยุคแรก ๆ คำว่า "ขารมี" หมายถึง ความเป็นเลิศ ความเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ในด้านใดก็ได้ ต่อมาความหมายของศัพท์แคบเข้า คือจะหมายถึง ความเป็นเลิศ หรือความบริบูรณ์ในหมวดธรรม หมวดใดหมวดหนึ่งในพุทธศาสนา ในที่สุดจะหมายถึง ความเป็นเลิศหรือเป้าหมายสูงสุดในทางพุทธศาสนา คือ พระนิพพานในยุคหลัง โดยเฉพาะความเข้าใจของคนไทยทั่วไป ขารมี คือ หมวดธรรมะ หรือวิธีการ 10 ประการ ที่จะทำให้ผู้ประพฤติบรรลุนิพพาน ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญด้านความหมาย คือเปลี่ยนจากเป้าหมายไปเป็นวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมาย

พดด้วง² วิเคราะห์การบำเพ็ญขารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก ซึ่งเป็นชาดกที่มีมาในพระไตรปิฎก 547 เรื่อง โดยวิเคราะห์ว่า พระโพธิสัตว์ในแต่ละพระชาติ ทรงบำเพ็ญขารมีอะไร และจัดลงในชั้นขารมี 3 ชั้นได้อย่างไร โดยอาศัยการวินิจฉัยของผู้วิจัยเอง มิได้อาศัยเกณฑ์จากที่ใด ทั้งนี้เพราะไม่มีผู้ใดหรือคัมภีร์ใดกล่าวไว้ได้อย่างชัดเจน ครบถ้วน ผลการวิเคราะห์ได้จำนวนชาดก ในแต่ละขารมีและแต่ละชั้นขารมีดังนี้

ตาราง 2 แสดงผลการวิเคราะห์ขารมีในนิบาตชาดก

ชื่อขารมี	ขารมี	ชั้นขารมี อุปขารมี	ปรมัตถขารมี	รวมจำนวนชาดก
ทาน	26	3	6	35
ศีล	30	2	1	33
เนกขัมมะ	78	1	1	80
ปัญญา	253	2	1	256
วิริยะ	5	1	1	7

¹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. ทศขารมีในพุทธศาสนาเถรวาท. 2525.

² พดด้วง. การวิเคราะห์การบำเพ็ญขารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก. 2530.

ตาราง 2 (ต่อ)

ชื่อขารมี	ขารมี	ชั้นขารมี อุปขารมี	ปรมัตถขารมี	รวมจำนวนชาดก
ขันติ	23	1	1	25
สัจจะ	7	1	1	9
เมตตา	66	1	1	68
อุเบกขา	26	1	1	28

พระธรรมปาละ¹ รวบรวมความรู้ความคิดเรื่องขารมี จากที่ต่าง ๆ แล้วนำมาแสดงประกอบความคิดของท่าน โดยตั้งเป็นคำถามเพื่ออธิบาย เรื่อง ขารมีไว้ 16 ข้อ ดังนี้

ขารมีคืออะไร

ขารมีเพราะอะไรกว่าอะไร

ขารมี มีกี่อย่าง

ลำดับของขารมีเป็นอย่างไร

อะไรเป็นลักษณะ รส ปัจจุปัตฐาน และปัทฐาน

อะไรเป็นปัจจัย

อะไรเป็นความเศร้าหมอง

อะไรเป็นความผ่องแผ้ว

อะไรเป็นปฏิปักษ์

อะไรเป็นข้อปฏิบัติ

อะไรเป็นการจำแนก

อะไรเป็นการสังเคราะห์

อะไรเป็นความสำเร็จ

ให้สำเร็จโดยกาลไหน

¹มหาวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถาแปล ชุดทกนิกาย จริยาปิฎก. 2525.

อะไรเป็นอันสงส์

อะไรเป็นผลของบารมีเหล่านั้น

กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส¹ ทรงพระนิพนธ์เรื่องราวของพระพุทธเจ้าอย่างละเอียดพิสดารไว้ในพระปฐมสมโพธิกถา โดยพรรณนาถึงวงศ์ตระกูลของพระองค์ พระราชบิดา พระราชมารดาการบำเพ็ญบารมี 30 ทศในอดีตชาติ การเสด็จจุติลงมากำเนิดในครรภ์พระมารดา จนถึงตรัสรู้และเทศัสัจจรรยต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงของชีวิต โดยลักษณะของเรื่องราวเป็นไปตามที่มีมาในพระคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น คัมภีร์พุทธวงศ์ จริยาปิฎก อปทาน ฯลฯ ทั้งนี้เป็นลักษณะอันเป็นธรรมดาของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะต้องดำเนินไปเช่นนี้ นอกจากนี้ ผู้ทรงพระนิพนธ์ยังทรงวินิจฉัยเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดกทรงกล่าวไว้ว่าพระโพธิสัตว์ในพระชาติใดในนิบาตชาดก บำเพ็ญบารมีใด และบำเพ็ญบารมีในชั้นใด ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 3 แสดงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก

ชื่อพระโพธิสัตว์	บำเพ็ญบารมี	ชั้นบารมี
เวลามพราหมณ์	ทาน	บารมี
พระยาลีวีราช	ทาน	อุปัชฌายะ
พญาสสปัญหิต	ทาน	ปรมัตถบารมี
พญาสีลวฤชราช	ศีล	บารมี
พญาภูริทัตนาคินทรราช	ศีล	อุปัชฌายะ
พญาลังขपालนาคราช	ศีล	ปรมัตถบารมี
อโยธยราชกุมาร	เนกขัมมะ	บารมี
พระหัตถิपालราชกุมาร	เนกขัมมะ	อุปัชฌายะ
พระยาจุลสูตรโสมราช	เนกขัมมะ	ปรมัตถบารมี

¹ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส. พระปฐมสมโพธิกถา. 2505.

ตาราง 3 (ต่อ)

ชื่อพระ โปธิสัตว์	บำเพ็ญบารมี	ชั้นบารมี
สัมภวกุมาร	ปัญญา	บารมี
วิธูรบัณฑิตอมตย์	ปัญญา	อุปัชฌาย์
เสนกบัณฑิตพราหมณ์	ปัญญา	ปรมัตถบารมี
พญามหากระบิราช	วิริยะ	บารมี
พระยาสิลวหาราช	วิริยะ	อุปัชฌาย์
พระยามหาชนกราช	วิริยะ	ปรมัตถบารมี
พระจุลธรรมบาล	ขันติ	บารมี
พระธรรมิกเทวบุตร	ขันติ	อุปัชฌาย์
พระขันตีวาทีดาบส	ขันติ	ปรมัตถบารมี
สกุณ โปฏกนกคุ้ม	สัจจะ	บารมี
พญามัจฉาปลาช่อน	สัจจะ	อุปัชฌาย์
พระยามหาสุตโสมราช	สัจจะ	ปรมัตถบารมี
พญาอุกกุรราช	อธิษฐาน	บารมี
มาตังคจันทาลบัณฑิต	อธิษฐาน	อุปัชฌาย์
พระเตมียราชกุมาร	อธิษฐาน	ปรมัตถบารมี
สุวรรณสามดาบส	เมตตา	บารมี
พระกัณฑ์ปายนดาบส	เมตตา	อุปัชฌาย์
พระยาเอกราช	เมตตา	ปรมัตถบารมี
กัจฉบัณฑิต	อุเบกขา	บารมี
พญามหิสรราช	อุเบกขา	อุปัชฌาย์

ตาราง 3 (ต่อ)

ชื่อพระ โพธิสัตว์	บำเพ็ญบารมี	ชั้นบารมี
โลมทั้งสันทิต	อุเบกขา	ปรมัตถบารมี

นอกจากเรื่องราวดังกล่าวมาแล้วยังพรรณนาถึงลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ และอนุพยัญชนะอีก 80 ประการ ซึ่งเป็นลักษณะของพระพุทธเจ้า ที่เป็นอนาโณสินธุมาจากการบำเพ็ญบารมีครบถ้วน 30 ทศ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงพระบุญญาธิการ อันเป็นเหตุให้เกิดเหตุอัศจรรย์ต่าง ๆ ปรากฏอยู่ตลอดช่วงแห่งชีวิตในพระชาติสุดท้าย

ในคัมภีร์อรรถกถาชาดกได้กล่าวถึงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ ตามรายชื่อพระโพธิสัตว์ที่กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงวินิจฉัยไว้ว่า พระโพธิสัตว์นั้น ๆ ทรงบำเพ็ญบารมีใดและทรงบำเพ็ญบารมีในชั้นใด ซึ่งสามารถสรุปเหตุการณ์ หรือพระจริยาอันเป็นการบำเพ็ญบารมีนั้น ได้ดังนี้

ตาราง 4 แสดงการสรุปพระจริยาของพระโพธิสัตว์ในการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ในนิบาตชาดก

ชื่อบารมี	ชั้นบารมี	ชื่อพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก	พระจริยา
ทาน	บารมี อุปัชฌาย ปรมัตถบารมี	เวลามพราหมณ์ พระยาสิวีราช พญาสสันนทิต (กระต่ายป่า)	เวลามสูตร สิวีราชชาดก สสันนทิตชาดก	บริจาคทานด้วยสิ่งของ สัตว์ สตรี เป็นต้น ควักดวงตาทั้งสองข้าง เป็นทานแก่พราหมณ์ผู้มาขอ กระโดดเข้าไปในกองไฟ สละชีวิตให้เป็นทานแก่ พราหมณ์ผู้ต้องการอาหาร ประทังชีวิต

ตาราง 4 (ต่อ)

ชื่อบารมี	ชั้นบารมี	ชื่อพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก	พระจริยา
ศีล	บารมี	นพาสีลวฤกษรราช (พญาช้าง)	สีลวนาชาดก	รักษาศีลให้เป็นปกติ แม้ พราณปามาขอตัดงาก็สละ ให้เป็นทานถึงได้รับความ เจ็บปวดก็ไม่โกรธ ไม่หวั่นไหว
	อุปัชฌายะ	ภุวิรัตนาราช (พญานาค)	ภุวิทัตตชาดก	รักษาศีลอุโบสถอย่าง เคร่งครัด แม้หมองูจะ ทรมานให้ได้รับความ เจ็บปวด และดูหมิ่นก้นิ่ง เฉยไม่โกรธ ไม่ทำร้าย
	ปรมาตบารมี	สังฆपालนาราช (พญานาค)	สังฆपालชาดก	รักษาศีลอุโบสถอย่าง เคร่งครัดอธิษฐานมั่นใจว่า จะไม่ล้มตายด้วยความ โกรธที่ชาวบ้านเอาดอก ท้าวทิ่มแทงให้ได้รับ ความเจ็บปวดสาหัส
เนกขัมมะ	บารมี	อโยธยราชกุมาร	อโยธยราชชาดก	เห็นโทษของการอยู่ใน ครุฑมารดา และดำรง ชีวิตในโลกโดยไม่มี แก่นสารมาถึง 16 ปี ไม่ปรารถนาราชสมบัติ จึงเสด็จบรรพชา
	อุปัชฌายะ	หัตถิपालราชกุมาร	หัตถิपालชาดก	เห็นบรรพชิตแล้วยินดี เลื่อมใสปฏิเสธไม่รับ ราชสมบัติและเสด็จออก

ตาราง 4 (ต่อ)

ชื่อบารมี	ชั้นบารมี	ชื่อพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก	พระจริยา
ปัญญา	ปรมัตถบารมี	พระยาจุลสูตรโสสมราช	จุลสูตรโสสมชาดก	บรรพชา เห็นโทษของความชรา เข้าครองจำจึงละราช สมบัติ บิดา มารดา บุตร ภรรยา ชำราชากรบริหาร เสด็จออกบรรพชา
	บารมี	สัมภวกุมาร	สัมภวชาดก	ตอบปัญหาธรรมที่ไม่มีผู้ใด ในชมพูทวีปตอบได้ให้ พระราชาผู้อยากรู้ทราบ ยกอุทาหรณ์ขึ้นมาแสดง แก่พระราชาให้รู้สึก พระองค์ว่าไม่ควร เศร้าโศก
	อุปัชฌายะ	วิสุทธิโณทิตอมตย์	ธุมการีชาดก	วินัจฉัย ไตรตรองหา ต้นเหตุของคำทำนาย ของเทวดา ที่ทำให้ พราหมณ์ผู้หนึ่งเศร้าโศก และทำให้พราหมณ์ผู้นั้น รอดชีวิต
วิริยะ	บารมี	มหากปิ (วานร)	มหากปิชาดก	กระทำตนเป็นสะพานให้ เหล่าวานรบริวาร 8 หมื่น ตัวข้ามแม่น้ำหน้ภัยไปได้ อย่างปลอดภัย โดยไม่ คำนึงถึงชีวิตตน

ตาราง 4 (ต่อ)

ชื่อบารมี	ชั้นบารมี	ชื่อพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก	พระจริยา
ชั้นดี	อุปัชฌายะ	พระยาสีลมหาพรต	มหาสีลชาดก	ตั้งความปรารถนาบำเพ็ญ เพียรให้ตน และบริวาร นั้นหนึ่งให้พ้นจากการถูก ฝังในหลุมและได้ราชสมบัติคืน
	ปรมัตถบารมี	พระยามหาชนกพรต	มหาชนกชาดก	ว่ายน้ำข้ามกลางมหาสมุทร แม้ไม่เห็นฝั่งก็ทรงว่ายน้ำ ด้วยความเพียร จึงสามารถ รอดชีวิตและได้ราชสมบัติ
	บารมี	พระจุลธรรมบาล	จุลธรรมบาล ชาดก	อดทนอดกลั้น ไม่ร้อง ไม่ร่ำไร เมื่อถูกเพชฌฆาต ตัดมือทั้งสอง เท้าทั้งสอง ศีรษะ และถูกโยนจากศพน ขึ้นไปแล้วถูกเสียบด้วย ปลายดาบ ในขณะที่มีอายุ ได้ 7 เดือน โดยไม่โกรธ
	อุปัชฌายะ	พระธรรมิกเทพบุตร	ธรรมเทพบุตร ชาดก	อดทนอย่างยิ่งต่อคำ กราดเกรี้ยวของอธรรม เทพบุตร ได้โดยไม่โกรธ
	ปรมัตถบารมี	พระขันตีวาทีดาบส	ขันตีวาทีชาดก	อดทนอย่างยิ่งต่อการถูก เขี่ย ตัดมือ เท้า หู จมูก จนถึงประหารและ ยังอดทนต่อคำบริภาษ เย้ยหยันต่าง ๆ ได้โดยไม่ โกรธ

ตาราง 4 (ต่อ)

ชื่อบารมี	ชั้นบารมี	ชื่อพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก	พระจริยา
สัจจะ	บารมี	สกุณโปฏก (นกคุ้ม)	วิญญูชาดก	กล่าวสัจจะว่าตนยังเล็ก บินหรือเดินไว้ที่ฝั่งป้องกัน ตัวเอง ขออาศัยสัจจะ ให้ไฟปากถอยกลับไปไม่ ทำอันตรายแก่ตนได้
	อุปัชฌายะ	พญามัจจะ (ปลาช่อน)	มัจจชาดก	กล่าวสัจจะว่าตนเป็นผู้ รักษาศีล ไม่ทำอันตราย สัตว์มีชีวิตอื่นใด ขออาศัย สัจจะให้เทวดาบันดาลฝน ให้ตกลงมาช่วยชีวิตฝูงปลา เต่าที่ขาดน้ำ เพราะบึงแห้ง รักษาสัจจะที่ให้ไว้กับผู้อื่น ยอมเสียสละชีวิตเพื่อรักษา สัจจะที่ให้ไว้
	ปรมัตถบารมี	พระยามหาสุตโสม- ราช	มหาสุตโสมชาดก	
อธิษฐาน	บารมี	พญากุกกุราช (สุนัข)	กุกกุรชาดก	ตั้งใจมั่นที่จะช่วยบริวาร ให้พ้นภัยจากการประหาร ของพระราชา และ กระทำสำเร็จดังที่ตั้งใจ
	อุปัชฌายะ	มาตังคจันทาลนันทิต	มาตังคชาดก	ตั้งใจมั่นที่จะช่วยเหลือผู้อื่น จนถึงแก่ชีวิต เพราะ ช่วยเหลือผู้อื่น
	ปรมัตถบารมี	เทมียราชกุมาร	เทมียชาดก	ตั้งใจมั่นที่จะทำเป็น ง่อยเปลี้ย ทูหนวก เป็นใบ้ นิ่งเฉย เพื่อให้ ความปรารถนาที่จะออก

ตาราง 4 (ต่อ)

ชื่อบารมี	ถิ่นบารมี	ชื่อพระ โปธิสัตว์	ชื่อชาดก	พระจริยา
เมตตา	บารมี	สุวรรณสามดาบส	สุวรรณสามชาดก	บวชเป็นผลสำเร็จ ไม่โกรธพระราชาผู้ยิงตน ด้วยลูกศรอาบยาพิษ ก่อนตายขอร้องให้พระราชา ดูแลบิดามารดาของตนที่ ดาบอดแทนตนด้วย
	อุปัชฌาย์	พระกัณฑ์ปายนดาบส	กัณฑ์ปายนชาดก	ช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจาก ความทุกข์ และแนะนำ ให้ทำความดีมีให้ทาน เป็นต้น
	ปรมัตถบารมี	พระยาเอกราช	เอกราชชาดก	เจริญเมตตา แม้ความรัก ให้แก่พระราชา ใจผู้จับ พระองค์ทรงมานให้ ได้รับ ความเจ็บปวดสาหัส
อุเบกขา	บารมี	กัจฉปภัณฑิต	กัจฉปชาดก	วางเฉยเมื่อลิงทุศีลเอา องคชาติสอดเข้าช่องหู ทั้งสองของพระองค์
	อุปัชฌาย์	พญามหิสราช	มหิสรชาดก	วางเฉยเมื่อลิง โยนถ่าย อุจจาระ ปัสสาวะรดจับ เขาทั้งสอง โทน จับทาง กว้างไปมา
	ปรมัตถบารมี	โลมทังสภัณฑิต	โลมทังสชาดก	วางเฉยต่อความร้อน หนาว และอื่น ๆ ใน การทดลองตนของพวก นอกศาสนา

หมายเหตุ เฉพาะพระชาติที่เป็นเวลามพราหมณ์ นำมาจากอรรถกถา เวลามสูตรในอังคุตรนิกาย
พวกนิบาต นอกนั้นมาจากอรรถกถาชาดกทั้งสิ้น

ความรู้เกี่ยวกับ ปญฺญาสชาติก และพระโพธิสัตว์

ปญฺญาสชาติก

ความหมายของ ปญฺญาสชาติก

ปญฺญาสชาติก แยกได้สองคำคือ ปญฺญาส กับ ชาติก ปญฺญาส มาจากคำบาลีว่า ปญฺญาส แปลว่า 50 ชาติก มาจากคำบาลีว่า ชาติก แปลว่า ผู้เกิดแล้วผู้เกิดแล้วในที่นี้หมายถึง พระโพธิสัตว์ ดังคำอธิบายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525¹ กล่าวไว้ว่า ชาติกโดยเนื้อความ หมายถึง เรื่องพระพุทธรูปเจ้าที่มีมาในชาติก่อน ๆ ซึ่งเกิดแล้วเป็นพระโพธิสัตว์ ดังนั้น ปญฺญาสชาติก จึงหมายถึง เรื่องพระพุทธรูปเจ้าที่มีมาในชาติก่อน ๆ 50 ชาติ หรือเรื่องของ พระโพธิสัตว์ 50 ชาติ

จำนวนชาติกในปญฺญาสชาติกที่ระบุไว้ 50 ชาตินี้ นิยะดา สาริกนุติ² ศึกษาพบว่า แท้จริง มี 61 ชาติ ซึ่งเข้าใจว่าตอนแรกผู้แต่งตั้งใจแต่งไว้ 50 ชาติ จึงใช้ชื่อว่า ปญฺญาสชาติก ภายหลัง แต่งเพิ่มอีก 11 ชาติ แต่ยังคงใช้ชื่อเดิมอยู่

สมเด็จพระพุทธเจ้าทรงราชานาถ³ กล่าวว่า ปญฺญาสชาติกแต่เดิมแต่งด้วยภาษา บาลี โดยจารึกลงในใบลาน 50 ผูก ดังนั้น จึงมีบางท่านให้ความหมายของปญฺญาสชาติกไว้ว่า หมายถึง เรื่องของพระโพธิสัตว์ 50 ผูก

¹ ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525. หน้า 267.

² นิยะดา สาริกนุติ. ปญฺญาสชาติก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย. หน้า 45.

³ สมเด็จพระพุทธเจ้าทรงราชานาถ. "คำนำ", ใน ปญฺญาสชาติก. หน้า ค.

ผู้แต่งและประวัติการแต่ง

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ¹ ทรงอธิบายไว้ว่า ผู้แต่งปัญญาสชาดกเป็น พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่ โดยแต่งเป็นภาษามคธราวพุทธศักราช 2000 ถึง 2200 อันเป็นสมัยที่ พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่เดินทางไปศึกษาเล่าเรียนที่ลังกาทวีปจนรู้ภาษามคธแตกฉาน สามารถแต่ง หนังสือด้วยภาษามคธขึ้นเองได้ ตามแบบอย่างพระสงฆ์ชาวลังกาทวีป กล่าวคือ สามารถแต่ง อรรถกถาธรรมาธิบาย เช่น คัมภีร์มงคลทิปนีได้ หรือแต่งศาสนประวัติ เช่น คัมภีร์ชินกาลมาลินี หรือแต่งชาดกเอาอย่างนิบาตชาดก เช่น เรื่องปัญญาสชาดกนี้ได้ ทั้งนี้มีเจตนาจะบำรุงพระศาสนา ให้มั่นคงถาวรและเป็นหลักฐาน เพราะภาษาที่ใช้เป็นภาษาเดียวกันกับภาษาที่ใช้ในพระไตรปิฎก แต่หนังสือปัญญาสชาดกนี้ คงจะแต่งในปลายสมัยดังกล่าว เพราะภาษามคธไม่ดีเท่าภาษาในหนังสือ ที่แต่งก่อนหน้านี้

นิยะดา สาริกนที² ศึกษาหาหลักฐานกล่าวแย้งผู้แต่ง และระยะเวลาการแต่งตามที่ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายแล้วตั้งข้างต้นว่า ผู้แต่งปัญญาสชาดก ไม่ใช่พระสงฆ์ ชาวเชียงใหม่แต่เป็นชาวทริภุชไชย (ลำพูน) โดยอ้างว่าในปีพุทธศักราช 1808 เมืองเชียงใหม่ ยังไม่ได้สร้าง³ และก่อนหน้านั้นศูนย์กลางความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาอยู่ที่ ทริภุชไชย ด้วยเหตุนี้ ปัญญาสชาดกจึงน่าจะแต่งก่อนปีพุทธศักราช 2000 ถึง 2200 นอกจากนี้ยังมีหลักฐานอื่นๆ สนับสนุน ต่อไปอีกว่า ศิลาจารึกปีพุทธศักราช 1808 ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่ วัด KUSA - SAMUTI หมู่บ้าน PWAZAW ในประเทศพม่า มีเนื้อความพาดพิงถึงเรื่องพระเจ้าสุกมิตต พระนางเกสินี และ พระโอรส อันปรากฏอยู่ในปัญญาสชาดกเรื่องหนึ่ง คือเรื่อง สุกมิตตชาดก ดังนั้นย่อมแสดงว่า ปัญญาสชาดกน่าจะแต่งก่อนปีพุทธศักราช 1808 อีกประการหนึ่ง ปัญญาสชาดกได้รับความนิยมเป็นที่รู้จักแพร่หลายมานานแล้วดังปรากฏอยู่ในวรรณกรรมร้อยกรองของไทย ซึ่งสันนิษฐานว่า แต่งใน สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น และปรากฏในรูปทองชาดกพื้นเมืองของไทยอันมีส่วนสนับสนุนว่า ปัญญาส ชาดกน่าจะเป็นที่รู้จักแพร่หลายมาแล้วก่อนปีพุทธศักราช 2000

¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. "คำนำ", เล่มเดิม. หน้า ค.

² นิยะดา สาริกนที. เล่มเดิม. หน้า 312.

ที่มาของเรื่อง

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ¹ กล่าวถึงที่มาของเรื่องในปัญาสชาดกไว้ว่า ผู้แต่งเอามาจากนิทานพื้นเมือง เอื้อนทิพย์ นีระเสถียร² กล่าวสอดคล้องว่า ปัญาสชาดก เกิดจากนิทานพื้นเมืองที่รับมาจากอินเดียผ่านทางพุทธศาสนา และนิทานพื้นเมืองของไทยส่วนกลวิธี ในการเรียบเรียงผู้เรียบเรียงได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเนื้อหาสาระให้เข้ากับค่านิยมและวัฒนธรรม ในท้องถิ่นของผู้เรียบเรียง

นิยะดา สาริกนติ³ ศึกษาความกระจ่างในด้านที่มาของเรื่องปัญาสชาดกพบว่า ส่วนใหญ่มาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลี และภาษาสันสกฤต และพงศาวดารพื้นเมือง เป็นต้น ในจำนวนที่นำมาเหล่านี้นอกจากวรรณคดีมากที่สุดคือเป็นที่มาของโครงเรื่อง 12 เรื่อง และเป็นต้นเค้าของแนวความคิด 15 เรื่องทั้งนี้คงเป็นเพราะผู้แต่งคุ้นเคยกับวรรณคดีเป็นพิเศษ มีข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือชาดกในวรรณคดีที่มีอิทธิพลต่อชาดกในปัญาสชาดกนั้นส่วนใหญ่ เป็นเรื่องที่ว่าด้วยการบำเพ็ญปรมาบัติของพระโพธิสัตว์ ส่วนเรื่องพื้นบ้าน ซึ่งเดิมเชื่อว่าเป็น ที่มาสำคัญนั้น พบว่ามีอิทธิพลเพียงส่วนน้อย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะกาลเวลาผ่านไปนานทำให้ความรู้ ความเข้าใจในเรื่องนี้สูญหายไป

ลักษณะการแต่ง ปัญาสชาดก เรียบเรียงขึ้นตามแบบอย่าง วรรณคดีชาดกซึ่ง เชื่อกันว่า พระพุทธโฆษาจารย์ เป็นผู้แต่ง แต่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี⁴ ทรงให้ความเห็นว่าพิจารณาจากสำนวนภาษาแล้วไม่น่าเชื่อว่าเป็นของพระพุทธโฆษาจารย์ เพราะ สำนวนภาษาต่างจากสำนวนภาษาในคัมภีร์อื่น ๆ ของท่าน

ก่อนเริ่มชาดกเรื่องแรก ผู้แต่งกล่าวคำประณามพจน์ ไหว้พระรัตนตรัยเป็นเบื้องต้น อันเป็นธรรมเนียมการแต่ง ดังนี้

¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. เล่มเดิม. หน้า ๖.

² เอื้อนทิพย์ นีระเสถียร. การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญาสชาดก. หน้า 3.

³ นิยะดา สาริกนติ. เล่มเดิม. หน้า 313.

⁴ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. "เชิงอรรถ" ใน ทศปารมีในพุทธศาสนาเถรวาท.

หน้า 6.

⁵ กรมศิลปากร. ปัญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. หน้า 1.

"นมสุลิตวา ติโลกคคัม ภวาภวกร นุท
 สงฺฆมฺหุตตมัม เสฏฺฐัม ปวกฺขามิ ปรกณัม
 ปฏฺฐาสชาตกัม นาม วุจฺจมานัม อเสสโต
 (แปลว่า) ข้าพเจ้าขอถวายนมัสการองค์สมเด็จพระสัมพันธ
 ผู้ทรงพระเดชพระคุณอันประเสริฐปรากฏในไตรภพ อนึ่ง
 ขอนอบน้อมคุณพระนพโลกุตตรธรรม อันชักนำผู้ปฏิบัติให้ข้ามพ้น
 จากความทุกข์ในภพน้อยใหญ่ แลขอนอบน้อมคุณพระสงฆ์องค์
 พระอริยเจ้าผู้ทรงคุณอันอุดมด้วยอำนาจรัตนตตยาคุณอดุลยภาพ
 นั้น ขอจงป้องกันอุปัทวันตรายทั้งปวงอย่าให้มีมาบิฑาข้าพเจ้า
 ผู้จะรณาคัมภีร์พระปัญญาสชาตกโดยสุตมัยญาณ ตั้งแต่ต้นจน
 อวสานกาลจบพระคัมภีร์นั้นเกิด"

ส่วนประกอบของปัญญาสชาตก โดยปกติชาตกประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ 5 ส่วน คือ
 ปัจจุบันวัตถุ คาทาอดีตวัตถุ สโมธาน (ประชุมชาตก) และไวยากรณ์สำหรับปัญญาสชาตก ประกอบ
 ด้วยส่วนต่าง ๆ เพียง 4 ส่วนเท่านั้น ไม่มีส่วนไวยากรณ์ ซึ่งหมายถึง ส่วนอธิบายศัพท์ที่ใช้ ทั้งนี้
 นิยะดา สาริกมุตติ¹ สันนิษฐานว่า อาจเป็นเพราะผู้แต่งปัญญาสชาตกไม่ชำนาญในด้านภาษาบาลี
 เป็นได้

ปัญญาสชาตกประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ 4 ส่วนดังนี้

1. ปัจจุบันวัตถุ
2. คาทา
3. อดีตวัตถุ
4. สโมธาน

1. ปัจจุบันวัตถุ คือ ส่วนเริ่มต้นเรื่อง เป็นเหตุการณ์ปัจจุบันอันเป็นสาเหตุ
 ที่พระพุทธรเจ้าตรัสเล่าเรื่องในอดีตชาติที่เรียกว่าชาตกมาแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายที่กราบทูลอาราธนา
 ให้พระพุทธรองค์ทรงเล่า ตัวอย่างเช่นใน รัตนปโชตชาตก²

¹นิยะดา สาริกมุตติ. เล่มเดิม. หน้า 80.

²กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 149.

"สดา สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ทรงพระปารมกัญญ์เลี่ยมมารดาให้เป็นเหตุ ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มว่า อจฺจริยํ วตฺติ ทุกฺขํ ดังนี้ เป็นอาทิ

ความเบื้องต้นของเรื่องนี้ ตั้งแต่ภิกษุผู้นั้นอุปสมบทแล้ว เทียบนิพพานเลี่ยมมารดา ตลอดจนถึงภิกษุทั้งหลายพากัน ตีเตียนว่า การที่บรรพชิตเลี่ยมคฤหัสถ์เป็นของไม่ควรนั้นมีความนิสสารเหมือนกับสุวรรณสามชาดก ในคัมภีร์ชาดก" มีใจความโดยย่อ ดังนี้

พระพุทฺธเจ้าทรงมีพระดำรัสแก่พระภิกษุทั้งหลายว่า อย่าพึงตีเตียนภิกษุเลี่ยมมารดา เพราะนักปราชญ์แต่ก่อน ก็ได้เคยบำรุงเลี่ยมมารดาในขณะดำรงเพศบรรพชิตเช่นกัน พระองค์ตรัสแล้วก็ทรงนิ่งอยู่ ภิกษุทั้งหลายใครรู้เรื่องราว จึงกราบทูลอาราธนาให้พระพุทฺธองค์ตรัสเทศนาถึงเรื่อง ดังกล่าว ซึ่งพระองค์ตรัสเล่าชาดกไว้ว่า

นิยะดา สาริกภูติ¹ ศึกษาปัจจุบันวัตถุในปัญญาสาชดก พบว่าในจำนวนชาดก 61 เรื่อง มี 7 เรื่องที่ไม่มีปัจจุบันวัตถุได้แก่ วิริยภักตชาดก ธรรมโสนทกชาดก สุตัสสนชาดก พรหมโฆสราชชาดก วรวงสชาดก รถเสนชาดก และเทวันธชาดก

2. คาถา คือ คำประพันธ์ร้อยกรองภาษาบาลี นิยะดา สาริกภูติ² กล่าวว่าคาถาในปัญญาสาชดกไม่ค่อยมีความสำคัญหรือไพเราะเท่าเทียมกับคาถาในอรรถกถาชาดก แต่กลับมีความสำคัญในด้านการดำเนินเรื่อง เพราะคาถาในอรรถกถาชาดกเป็นบทสนทนาโต้ตอบกันของตัวละคร หรือพรรณานาอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร ทำให้เข้าใจเรื่องราวได้ดีตัวอย่าง คาถาในสุวรรณภูมิชาดก³ มีดังนี้

¹นิยะดา สาริกภูติ. เล่มเดิม. หน้า 76.

²แหล่งเดิม. หน้า 78.

³กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 78.

"ชัตติยราชทั้งหลายก็มีพระทศกัณฐ์โสมนัส เมื่อจะสรรเสริญ

ชมพระโพธิสัตว์ จึงกล่าวเป็นพระคาถาว่า

สณฺณ โน มนุสฺสํ สณฺณ โนปิ สีวติ

ธมฺมเตเชน สมฺปนฺโน ตาทิสฺสา สุภวามฺหเส"

3. อดีตวัตถุ คือ เรื่องอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่ตรวเล่านักกัมพูทั้งหลาย ซึ่งเป็นส่วนที่เป็นนิทานชาดก

4. สโมธาน คือการกล่าวถึงบุคคลในอดีตวัตถุว่า กลับชาติมาเกิดเป็นใครบ้างในสมัยพุทธกาลหรือในปัจจุบันวัตถุ ดังตัวอย่างในธรรมิกนันทิตราชชาดก¹ ดังนี้

"สตฺถา อิมํ ธมฺมทฺเสนํ อahrtฺตฺวา สมเด็จฺพระบรม

ศาสดาจารย์ทรงนำเรื่องในอดีตกาลมาตรัสเทศนา

ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงประชุมชาดกจึงตรัสโอสาณ

คาถาว่า

สกุโก เทวานมฺินโท โส อนุรฺทโธ อิทานิ โข

ตสฺส ปรีสา ชนา สนฺเน พุทฺธสฺส ปรีสา อหุ

ธมฺมิกนฺทิตโต โลกนาโก เอวํ ธาเรถ ชาตกํ

ความว่า ท้าวสักกเทวราชผู้เป็นใหญ่กว่าเทพยดา

ทั้งหลายในครั้งนั้นกลับชาติมาคือพระอนุรุธในกาลนั้นแล

ชนทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นบริษัของพระเจ้าธรรมิกนันทิต

ราชในครั้งนั้นกลับชาติมา คือ พุทธบริษัในกาลนี้

พระเจ้าธรรมิกราชนันทิตราชโพธิสัตว์ในครั้งนั้น สืบ

ชั้นพระวดีติมา คือ พระตถาคตผู้เป็นนาถของสัตว์โลก

ในกาลนี้ ท่านทั้งหลายจงพากันทรงจำชาดกไว้ โดยนัย

ที่ตถาคตแสดงมาอย่างนี้แล"

โครงเรื่อง

การแต่งปัญญาสาदनัน ผู้แต่งมีความมุ่งหมายเช่นเดียวกับอรรถกถาชาดก คือ

¹กรรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 464 - 465.

เพื่อสอนใจพุทธศาสนิกชนให้เลื่อมใสในพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ โคร่งเรื่องของส่วนรวมของชาติกในปัญาสาชาดกจึงเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่มุ่งมั่นในการบำเพ็ญบารมีอย่างแน่วแน่ และด้วยคุณธรรมอันเลิศของพระโพธิสัตว์นี้เอง ทำให้สามารถฝ่าฟันอุปสรรคและบรรลุถึงนิทานที่ตั้งไว้ เช่น สมุทโทสชาดก สิริวิบุลยจิตตชาดก รัตนปฐิตชาดก ลักษณะโคร่งเรื่องเช่นนี้ นิยะดา สาริกมุต¹ เรียกว่า โคร่งเรื่องแบบฉบับ

นิยะดา สาริกมุต² กล่าวต่อไปอีกว่า ยังมีโคร่งเรื่องที่มีได้มุ่งให้ความสำคัญของการบำเพ็ญบารมี หรือคุณสมบัติที่ประเสริฐของพระโพธิสัตว์แต่เน้นถึงความเก่งกล้าสามารถในการรบพุ่งของพระโพธิสัตว์ ซึ่งถือว่าเป็นพระเอกของเรื่อง กล่าวคือ พระโพธิสัตว์มีเหตุจำเป็นต้องออกจากเมืองตั้งแต่เยาว์วัย มีการผจญภัยในต่างแดนจนได้นางอันเป็นที่รักเป็นชายาและชักชวนกลับบ้านเมือง เหตุการณ์ทำนองนี้อาจเกิดขึ้นกับโอรสของพระโพธิสัตว์อีกชั้นหนึ่ง ชาดกที่มีโคร่งเรื่องทำนองนี้ ได้แก่ วรวงศาชาดก วนาวนชาดก สีนาคชาดก สุวรรณสังชาดก เทวธชาดก สุบินชาดก สุวรรณวงศาชาดก วรรณชาดก จันทคาธชาดก

โดยสรุปแล้ว โคร่งเรื่องแบบฉบับจะมีลักษณะเป็นโคร่งเรื่องเดี่ยว คือ มุ่งแสดงพฤติกรรมที่เด่นเพียงประการเดียวของตัวเอกและเมื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้เนื้อเรื่องก็สิ้นสุดลง โคร่งเรื่องอีกลักษณะหนึ่ง เป็นโคร่งเรื่องที่เน้นแสดงพฤติกรรมที่เด่น ๆ ของตัวเอกหลายอย่างต่อเนื่องกันไป แม้จะบรรลุเป้าหมายแล้ว เรื่องอาจไม่สิ้นสุด แต่จะดำเนินออกไปอีกยาว

เอื้อนทิพย์ พิระเสถียร³ กล่าวสรุปโคร่งเรื่องนิทานปัญาสาชาดกไว้ว่า โคร่งเรื่องนิทานทางธรรม มักเป็นโคร่งเรื่องเดี่ยว สั้น ไม่ซับซ้อนมักไม่มีปมขัดแย้งหรือ เหตุการณ์อันเป็นอุปสรรค ส่วนนิทานทางโลกประกอบด้วยโคร่งเรื่องหลายโคร่งเรื่องต่อเนื่องกันตัวละครจึงมีมากมายและที่น่าสนใจ เกิด คือความสำเร็จของตัวเอกมักขึ้นอยู่กับอำนาจวิเศษและความมหัศจรรย์ต่าง ๆ ยิ่งกว่าความสามารถของตนเอง

ความสำคัญ

ปัญาสาชาดกเป็นวรรณกรรมที่มีความสำคัญยิ่งเรื่องหนึ่งสามารถสรุปได้ 3 ประการ

¹นิยะดา สาริกมุต. เล่มเดิม. หน้า 125-128.

²แหล่งเดิม.

³เอื้อนทิพย์ พิระเสถียร. เล่มเดิม.

ดังนี้

1. ความสำคัญในฐานะเป็นเรื่องทางพุทธศาสนา กล่าวคือเป็นเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าอันแสดงให้เห็นถึงพระจริยาในการสั่งสมบารมีด้วยความยากยิ่ง มานานนับชาติไม่ถ้วนกว่าจะได้บรรลุถึงความเป็นพระพุทธเจ้า

2. ความสำคัญในฐานะที่เป็นวรรณกรรมที่ให้คุณค่าทางด้านสภานิตคำสอน อันเป็นหลักในการดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข ซึ่งโดยหลักใหญ่เน้นมุ่งให้ทำความดี ละความชั่ว นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคม วัฒนธรรม ประเพณีต่าง ๆ ที่น่าสนใจมากมายสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวนั้นจะช่วยให้ผู้ศึกษาปัญญสาชดกได้เข้าใจชีวิตมนุษย์ได้ดียิ่งขึ้น อันอาจทำให้เข้าใจตนเองและเห็นทางประพฤติปฏิบัติที่ดีสำหรับตนเอง

3. ความสำคัญในฐานะเป็นบ่อเกิดสำคัญของวรรณกรรมร้อยกรองของไทยหลายเรื่อง

ธนิต อยู่โพธิ¹ กล่าวถึงความสำคัญของปัญญสาชดกไว้ตอนหนึ่งว่าปัญญสาชดก "เป็นเสมือนเส้นโลหิตที่แล่นไปทั่วสรรพางของกายแห่งวรรณคดีไทยของเรา" ดังจะเห็นได้จากการที่กวีหลายท่านนำเอาชดกต่าง ๆ ในปัญญสาชดกมาดัดแปลงแต่งเป็นวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ หลายเรื่องอาจจะนำมาโดยตรง เช่น เรื่องสมุทโฆษ สิริวิบูลกิตติ สังข์ทอง อาจจะนำเอาเค้าความคิดมาจินตนาการผูกเรื่องเองบ้าง เช่น เรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่ บทละครเรื่องคารวิชัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชการที่ 2 หรืออาจจะนำเอาบางตอนจากชดกหลาย ๆ เรื่องมาผูกเป็นเรื่องเดียวกันบ้าง เช่น เรื่องไชยเชษฐา เป็นต้น

นิยะดา สาริกภูติ² ศึกษาหาความกระจ่างว่า ชดกในปัญญสาชดกเรื่องใดบ้างที่เป็นบ่อเกิดวรรณกรรมร้อยกรองของไทย ทั้งที่เป็นต้นฉบับตัวเขียนที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์มาก่อนและฉบับพิมพ์ พบว่ามีทั้งสิ้น 21 เรื่อง ในจำนวนนี้มีเรื่องหนึ่งที่มีได้ตีพิมพ์ลงในหนังสือปัญญสาชดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ แต่ผู้ศึกษาได้นำมารวบรวมไว้ด้วยเพราะเห็นว่าน่าจะเป็นเรื่องหนึ่งในปัญญสาชดกด้วย เรื่องนั้นคือ ศรีวิชัยชดก ทั้ง 21 เรื่อง มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทยทั้งโดยตรงและโดยอ้อมถึง 63 ส่วนวน ในจำนวนนี้ แต่งเป็นคำกาพย์ 22 ส่วนวน ร่องลงมาเป็นคำกลอน 18 ส่วนวน และแต่งเป็นคำฉันท์ ลิลิต บทละคร บทขับไม้และบทมโหรีตามลำดับ ดังรายชื่อชดกต่อไปนี้

¹ธนิต อยู่โพธิ. นิทานวรรณคดี. หน้า 1.

²นิยะดา สาริกภูติ. เล่มเดิม. หน้า 142 - 145.

ตาราง 5 แสดงรายชื่อชาดกที่มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย

ชื่อชาดก	มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมร้อยกรองเรื่อง	รวม
1. จันทคาชชาดก	จันทคาชคำกลอน จันทสุริยคาชคำกาพย์	2 ส่วน
2. เทวธชาดก	เทวธคำกาพย์ เทวธคำกลอน	2 ส่วน
3. ปาจิตตกุมารชาดก	ปาจิตตกุมารคำกลอน	3 ส่วน
4. วนาวนชาดก	พระนางวันคำกาพย์	1 ส่วน
5. รถเสนชาดก	พระรถคำกาพย์ พระรถกลอนอ่าน (3) พระรถคำฉันท์ (3) บทละครเรื่องพระรถ (3) บทขับไม้เรื่องพระรถ (1) บทมโหรี (1)	12 ส่วน
6. สีโลชาดก	พระสีโลคำกาพย์ (2) พระสีโลคำกลอน	3 ส่วน
7. สุธนชาดก	พระสุธนคำกาพย์ (มโนรา) พระสุธนคำกลอน พระสุธนคำฉันท์ บทละครเรื่องพระสุธน	4 ส่วน
8. วรวงษ์ชาดก	วรวงศ์คำกาพย์	1 ส่วน
9. วรรณุชาดก	วรรณุชาดกคำกาพย์ วรรณุชาดกคำฉันท์ (2) บทละครเรื่องวรรณุชาดก	4 ส่วน
10. ศุภมิตตชาดก	ศุภมิตตกลอนอ่าน (2) ศุภมิตตคำกาพย์ (4)	6 ส่วน
11. สรรพสิทธิชาดก	สรรพสิทธิคำกาพย์ สรรพสิทธิกลอนอ่าน สรรพสิทธิคำฉันท์	3 ส่วน
12. สมุทโทสชาดก	สมุทโทสคำฉันท์	1 ส่วน
13. สุวรรณสังขชาดก	สังข์ทองคำกาพย์ (2) สังข์ทองคำฉันท์ บทละครเรื่องสังข์ทอง (2)	5 ส่วน
14. สังขปัตตชาดก	สังข์ปัตตคำกาพย์ (2)	2 ส่วน
15. สิทธิสารชาดก	ศิริสารคำฉันท์	1 ส่วน
16. สิวิบูลกิตติชาดก	สิวิบูลกิตติกลอนอ่าน (4) สิวิบูลกิตติคำฉันท์	5 ส่วน
17. ทูกมมานิกชาดก	สุทธีกรรมคำกาพย์	1 ส่วน
18. สุธนชาดก	สุธนคำกาพย์ (2) สุธนคำฉันท์	3 ส่วน
19. สุวรรณวงศ์ชาดก	สุวรรณวงศ์คำกาพย์	1 ส่วน

ตาราง 5 (ต่อ)

ชื่อชาดก	มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมร้อยกรองเรื่อง	รวม
20. สุวรรณสิริสาชาดก	สุวรรณเคียรกลอนอ่าน	1 ส่วนวน
21. ศรีวิชัยชาดก	ลิลิตศรีวิชัย (2)	2 ส่วนวน
รวม		63 ส่วนวน

ความนิยม

นิยะดา สาริกภูติ ¹ กล่าวถึงความนิยมในปัญญาสชาดกไว้ว่าปัญญาสชาดกเป็นที่นิยมมากในประเทศไทย และแพร่กระจายไปยังประเทศใกล้เคียง เช่น พม่า ลาว เขมร ทำให้ประเทศเหล่านั้นมีชาดกฉบับภาษาของตนด้วย สำหรับความนิยมในประเทศไทยนั้น มาจากเนื้อเรื่องของชาดกที่มีความสนุกสนาน เพราะกล่าวถึงการผจญภัยของพระเอกผู้มีคุณธรรมและเชี่ยวชาญในศิลปศาสตร์ บางเรื่องกล่าวถึงการพลัดพรากของพระเอก นางเอก มีการติดตามฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ ในที่สุดก็ได้พบกัน โครงเรื่องเช่นนี้เป็นที่นิยมของคนไทยมาช้านานแล้ว

นิยะดา สาริกภูติ ² กล่าวถึงหลักฐานที่ปรากฏอันแสดงถึงความนิยมแพร่หลายของปัญญาสชาดก ดังนี้

1. พระรัตนปัญญาเถระ ซึ่งเป็นผู้แต่งชินกาลมาลีปกรณ์ ได้ปริวรรตสมุทรโฆษชาดก ซึ่งเป็นชาดกเรื่องหนึ่งในปัญญาสชาดกเป็นภาษาพื้นเมือง (ภาษาล้านนา)
2. โคลงนิราศหริภุญไชย ซึ่งเชื่อว่าแต่งราวพุทธศักราช 2060 ได้อ้างถึงรถเสนชาดกในปัญญาสชาดกในทำนองคุ้นเคยอย่างดี โดยหยิบยกเพียงชื่อพระเอก นางเอกและเหตุการณ์เด่น ๆ ของเรื่องมาพรรณนาไว้สั้น ๆ ดังนี้

¹นิยะดา สาริกภูติ. เล่มเดิม. หน้า 35.

²แหล่งเดิม. หน้า 37-48.

กังวรีนราศร้าง	รถเลน
หวานหวานในดินแดน	ด่านน้ำ
นางยักษ์ผูกพันเวร	มรโยค วันนั้น
อันผีปลัดน้องข้า	เร่ร้ายระเทระทน

3. กำศรวญโคลงต้น อ้างถึงสมุทรโฆษชาดกซึ่งเป็นชาดกเรื่องหนึ่งในปัญาสาชาดกไว้ทำนองเดียวกับโคลงนิราศทริภุญไชยเช่นกัน คือ

ผยองม้ามณีกาษเกื้อ	ฤทธิ์ กัด
สองสู่อสองเสวยยรมย	แท่นไ้
เพลงพินธุมตีผลด	พระโฆ
ซอนชาดสองห้วยไล่	จากเจียร

4. ทวาทสมาสโคลงต้น อ้างถึงสมุทรโฆษชาดกในปัญาสาชาดก ทำนองเดียวกันกับโคลงนิราศทริภุญไชยเช่นกัน คือ

สมุทรโฆษเรศร้าง	แรมพิน
ทุมตีตาลเฝิน	ไผเต้า
ปางเจ็บข้างอถวิล	ลิวไลด
ยังพรั่นาวน้องเพน้า	ร่วมเรียง

5. ไตรภูมิโลกวิจยกถา ของพระยาธรรมปรีชา (แก้ว) หยิบยกบางตอนจากสุกมิตตชาดก และสมุทรโฆษชาดกในปัญาสาชาดกมาอ้างไว้บางตอน

6. มีการแปลปัญาสาชาดกมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ฉบับแปลที่สมบูรณ์ที่สุดในขณะนี้ คือปัญาสาชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นผู้อำนวยการ โดยโปรดให้รวบรวมต้นฉบับโบราณจากสถานที่ต่าง ๆ และมอบหมายให้ผู้รู้หลายท่านแปลเป็นภาษาไทย ได้แก่ หลวงธำรงเจตีย์รัฐ (เทศ วิริยรัต) พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บุรณานนท์) นายยิ้ม (เปรียญ 6) วัดมหาธาตุ พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์) นายพรหมขมาลา นายปุย แสงฉาย เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้นำเอาเรื่อง สมุทรโฆษชาดกซึ่งแปลโดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ มารวมไว้ด้วย

การแปลปัญาสาชาดกจากฉบับภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทยนั้น เริ่มการแปลตั้งแต่พุทธศักราช 2466 และสำเร็จบริบูรณ์ในพุทธศักราช 2482 แล้วจัดพิมพ์ เป็นเล่มได้ 28 เล่ม ต่อมาภายหลังจึงจัดพิมพ์ใหม่เป็นสองเล่ม เล่มละ 1 ภาค ภาคแรก มี 50 เรื่อง และภาคสอง มี 11 เรื่อง รวมเรื่องเบ็ดเตล็ดตอนท้ายเล่มอีก 3 เรื่อง ได้แก่ เรื่องปัญาพุทธพยากรณ์

ปัญหุทธคักราชวรรณ และอานิสงส์ผ้าบังสกุล

7. ปัญาสชาดก เป็นวรรณกรรมอันเป็นเครื่องบันเทิงใจให้สร้างผลงานด้านจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งปรากฏตามาผนังวัดต่าง ๆ เช่น วัดสุทัศน์เทพวราราม (กรุงเทพฯ) เขียนเป็นเรื่อง สุนชชาดก วัดเขียน (อ่างทอง) เขียนเป็นเรื่องสุนชชาดก วัดพระสิงห์ (เชียงใหม่) เขียนเป็นเรื่อง สุวรรณสังขชาดก และวัดหนองบัว (น่าน) เขียนเป็นเรื่องจันทคัธชาดก

เนื้อเรื่องสรุป

ปฐมภาค

เรื่องที่ 1 สมุทโทสชาดก

พระสมุทโทสพาพระนางวิณฑุตติผู้เป็นพระชายา เสด็จเหาะประพาสไปในที่ต่าง ๆ ด้วยฤทธิ์ของพระขรรค์วิเศษ คราวหนึ่งวิทยารตนหนึ่งขโมยพระขรรค์ไปทำให้ทั้งสองพระองค์ต้องเสด็จโดยพระบาท เมื่อทั้งสองข้ามมหาสมุทรโดยอาศัยเกาะขอนไม้ เกิดพายุใหญ่คลื่นซัดขอนไม้หัก ทำให้ทั้งสองพระองค์พลัดพรากกันไปคนละแห่ง พระนางวิณฑุตติขึ้นฝั่งที่เมืองหนึ่ง ส่วนพระสมุทโทสว่ายน้ำอยู่ 7 วัน ก็ได้รับความช่วยเหลือจากพระอินทร์นำพระขรรค์จากวิทยารมาคืนให้ พระสมุทโทสเสด็จตามหาพระชายาจนพบ แล้วพากันเสด็จกลับบ้านเมือง

เรื่องที่ 2 สุนชชาดก

พราหมณ์ทริกจับนางกินรีมโนห์ราผาถวายพระสุธน และพระสุธนได้อภิเษกสมรสกับนาง คราวหนึ่งพระสุธนเสด็จไปสงคราม ปุโรหิตวางแผนกำจัดนางมโนห์รา โดยแสร้งทำนายพระสุบินของพระราชาบิดาของพระสุธนว่าจะมีเหตุร้ายเกิดขึ้นแก่บ้านเมือง แต่แก้ไขได้ด้วยจับนางมโนห์รามาบูชาয়ัญ นางมโนห์ราทราบเรื่องจึงเข้าเฝ้ากราบบังคมทูลขอปีกหางจากพระราชมารดาของพระสุธน แล้วเหาะกลับเขาไกรลาส เมื่อพระสุธนเสด็จกลับมาทราบเรื่อง ก็เสด็จออกติดตามโดยเดินป่าเป็นเวลานานถึง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน จึงได้พบนางและพานางกลับบ้านเมือง

เรื่องที่ 3 สุณนุชาดก

ม้าทรงพาพระสุณนุเทาะไปยังเมืองแห่งหนึ่ง พระองค์ทรงได้ยินคำร่ำสือว่า พระราชธิดาจีรปามีความงามมาก จึงลอบเสด็จไปพบนางและมีจิตปฏิพัทธ์ต่อกัน เมื่อพระราชาเสด็จราชทรงทราบเรื่อง จึงทอดลองพระเดชานุภาพของพระสุณนุจนพพระทัย แล้วจัดการอภิเษกสมรสให้ พระสุณนุพาพระชายาเสด็จกลับบ้านเมืองของพระองค์สำเภาเกิดล่มทำให้ทั้งสองพระองค์พลัดพรากกัน พระสุณนุเสด็จตามหานางจนพบแล้วพากันกลับบ้านเมือง

เรื่องที่ 4 รัตนปโชตชาดก

พระรัตนปโชต ทรงอ่อนวอนยักษ์ตนหนึ่งให้ปล่อยมารดาของพระองค์ โดยแลกกับชีวิตของพระองค์ ยักษ์ยินยอมถ้าพระรัตนปโชตจะควักหัวใจให้ตน พระรัตนปโชตทรงควักหัวใจทำให้พระองค์สิ้นพระชนม์ พระมารดาของพระองค์ทรงอ่อนวอนให้พระอินทร์ช่วย พระอินทร์ช่วยให้พระรัตนปโชตฟื้นคืนชีวิตได้

เรื่องที่ 5 สิริวิบูลกิตติชาดก

พระสิริวิบูลกิตติ ประสูติกลางป่าแห่งหนึ่งในขณะที่พระราชบิดาของพระองค์ถูกพระราชาโกงจับตัวและยึดเมือง เมื่อทรงเจริญวัยและทราบเรื่องจากพระราชมารดา จึงเสด็จไปช่วยโดยยอมแลกชีวิตพระองค์กับพระราชบิดา พระราชาโกงให้ทหารประหารชีวิตพระสิริวิบูลกิตติ แต่ไม่ว่าจะประหารด้วยวิธีใด ก็ไม่อาจทำอันตรายพระองค์ได้ พระราชาโกงกลับถูกธรณีสูบสิ้นพระชนม์ พระสิริวิบูลกิตติได้รับการราชาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ หลังจากนั้นจึงเสด็จไปรับพระราชมารดาแต่พระราชมารดาสิ้นพระชนม์เสียก่อนพระองค์จึงอัญเชิญพระศพมาถวายพระเพลิงยังบ้านเมือง

เรื่องที่ 6 วิบลราชชาดก

พระเจ้าวิบลราช เป็นผู้ใฝ่บำเพ็ญทาน คราวหนึ่งทรงมีพระราชประสงค์จะบำเพ็ญทานยิ่งขึ้นอีกพระอินทร์จึงแปลงเป็นพราหมณ์มาทูลขอพระชายาสุนทรืพระองค์ก็ประทานให้

ครั้งที่สองมาทูลขอพระราชบุตรพระองค์ก็ประทานให้ และครั้งที่สามมาทูลขอพระนคร พระองค์ก็
ประทานให้ พระอินทร์จึงแสดงตัวสรรเสริญพระองค์แล้วถวายพระชายา พระราชบุตรและพระนคร
กลับคืนแก่พระองค์

เรื่องที่ 7 ลิริจุทามณีชาดก

พระเจ้าลิริจุทามณี เป็นผู้ใฝ่บำเพ็ญทาน คราวหนึ่งทรงมีพระราชประสงค์
จะบำเพ็ญทานยิ่งขึ้นอีก พระอินทร์จึงแปลงเป็นพราหมณ์มาทูลขอร่างกายของพระองค์ซึ่งหนึ่ง
พระองค์เลื่อยร่างกายประทานให้ พระอินทร์แสดงตนแล้วถวายคืน พระเจ้าลิริจุทามณีก็กลับฟื้น
คืนชีวิตดังเดิม

เรื่องที่ 8 จันทราชชาดก

จันทกุมาร กราบลา มารดาไปค้าขายโดยเรือสำเภาระหว่างทางแวะซื้อสัตว์
ที่พ่อค้านำมาขายแล้วเอาไปปล่อยด้วยความสงสาร และยังทำบุญกับสมณะรูปหนึ่ง ต่อมาสำเภา
เกิดล่มกลางมหาสมุทร จันทกุมารรอดชีวิตเพียงคนเดียว และว่ายน้ำในมหาสมุทรโดยไม่หยุด
นางมณีเมขลาเลื้อมโศกจึงช่วยพามาไว้ที่เมืองแห่งหนึ่ง จันทกุมารได้รับราชาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์
และได้รับบิดามารดาอยู่ด้วยจนสิ้นอายุขัย

เรื่องที่ 9 สกมิตตชาดก

พระเจ้าสกมิตต ถูกอุปราชแย่งชิงราชสมบัติจึงเสด็จหนีไปพร้อมพระมเหสี
และพระโอรสทั้งสองต่อมาวัดพราจากกัน พระเจ้าสกมิตตพลัดไปถึงเมืองแห่งหนึ่งและได้รับ
การอัญเชิญขึ้นครองราชย์ พระโอรสทั้งสองพลัดไปอยู่กับนายพราณ ต่อมานายพราณพาพระโอรส
ไปถวายตัวเข้ารับราชการกับพระเจ้าสกมิตตซึ่งทั้งสองฝ่ายจำกันไม่ได้ ส่วนพระมเหสีพลัดไปอยู่
กับนายสำเภา ต่อมานายสำเภาพาพระนางมาค้าขายยังเมืองของพระเจ้าสกมิตต พระนางมี
โอกาสได้พบพระโอรสและพระสวามีซึ่งจดจำกันได้ กษัตริย์ทั้งสองจึงได้อยู่พร้อมหน้ากันต่อมา

เรื่องที่ 10 สิริธรชาดก

สิริธรเศรษฐีถวายภัตตาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วตั้งนิทานให้ได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วตั้งนิทานให้ได้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลต่อไป ด้วยผลทานครั้งนี้ตอบสนองสิริธรเศรษฐีให้มั่งมียิ่งขึ้น สิริธรเศรษฐีก็ยังบำเพ็ญทานมากยิ่งขึ้นไปอีก

เรื่องที่ 11 ทูลกบฏพิตชาดก

ทูลกบฏเศรษฐี นำทองคำจำนวนหนึ่งเข้าเฝ้ากราบบังคมทูลพระราชาขอได้ตัวพระภิกษุทั้งหลายที่ถูกจับในข้อหาว่าเป็นโจร แต่ทองคำไม่พอที่จะได้ตัวพระภิกษุได้ทั้งหมด ทูลกได้รับการช่วยเหลือจากบุตร และภรรยาที่ยอมขายตัวนำเงินไปซื้อทองเพื่อไปไถ่ตัวพระภิกษุที่เหลือแต่ก็ยังไม่พอ ทูลกจึงต้องขายตัวเองจึงสามารถไถ่ตัวพระภิกษุได้หมด ต่อมาบิดาของทูลกกลับมาจึงนำทองคำไปไถ่ตัวทูลก และบุตร ภรรยา ภิกษุทั้งหลายเมื่อเป็นอิสระได้นำเงินไปซื้อเพชรจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์จึงพากันเหาะมาเพื่อขอบคุณทูลก พระราชาเห็นก็เกิดความกลัวคิดว่าพระภิกษุเหล่านั้นจะมาแก้แค้น จึงขอความช่วยเหลือจากทูลก ทูลกอาราธนาพระภิกษุทั้งหลายลงมา พระราชาทรงกระทำลักการบูชาฟังพระธรรมเทศนาตั้งอยู่ในธรรม แล้วตั้งทูลกให้เป็นเสนาบดี

เรื่องที่ 12 อาทิตชาดก

พระเจ้าอาทิตราชทรงใฝ่การบำเพ็ญทาน พระอินทร์ปรารภจะส่งเสริมการบำเพ็ญทานของพระองค์จึงปลอมเป็นพราหมณ์มาทูลขอพระมเหสีสังขเทวีจากพระองค์ พระองค์ทรงยินดียกให้เป็นทาน แม้พราหมณ์แปลงจะกระทำกิริยาดูหมิ่นพระมเหสีก็ไม่โกรธกลับตั้งมั่นในทานนั้น พระอินทร์แสดงตัวสรรเสริญการบำเพ็ญทานของพระองค์แล้วถวายพระมเหสีคืน

เรื่องที่ 13 ทักมมานิกชาดก

ทักมมานิกสงสัยในคำสอนของบิดาที่สั่งไว้ก่อนตายว่า ห้ามคบหญิงสามชั่วชายบวชแล้วสามหน และพระราชาผู้กระทำความไม่พิจารณาเสียก่อน จึงลองทดสอบดูและได้พบกับความจริงว่า บุคคล 3 ประเภทนี้ให้โทษแก่ตนอย่างมากจนแทบเอาชีวิตไม่รอด ทักมมานิกจึงเดินทางไปยังเมืองอื่นและได้รับการอภัยโทษขึ้นเป็นกษัตริย์

เรื่องที่ 14 มหาสุรเสนชาดก

พระเจ้าสุรเสนะทรงเป็นผู้ไฝ่บำเพ็ญทานอย่างยิ่ง พระอินทร์ใคร่จะส่งเสริม จึงแปลงเป็นชายหนุ่มไว้ศีรษะมาทูลขอศีรษะของพระองค์ พระองค์ก็ทรงบริจาครให้ พระอินทร์รับ แล้วถวายคืน และสรรเสริญการบำเพ็ญทานครั้งนี้ของพระองค์

เรื่องที่ 15 สุวรรณกุมารชาดก

พระเจ้าสุวรรณกุมารทรงช้างของเทวดาเดินไปบนผิวน้ำในมหาสมุทร และได้รับแก้วสมบัติมากมายเป็นเหตุให้พระราชาสิงหลเกิดความริษยาแยกรัณมาประชิดเมือง พระเจ้าสุวรรณกุมารเสด็จออกสู้รบ พระราชาสิงหลเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ และพระเจ้าสุวรรณกุมารประทานโอวาทให้พระราชาสิงหลประพฤติอยู่ในธรรม

เรื่องที่ 16 กนกวรรณราชชาดก

พระเจ้ากนกวรรณราช ทรงบริจาควัวให้ประชาชนผู้อดอยาก เพราะบ้านเมืองเกิดทุพภิกขภัยร้ายแรง พระองค์ทรงบริจาควัวจนกระทั่งวัวเหลือพอสำหรับพระองค์ และพระโอรสเท่านั้น ขณะนั้นพระปัจเจกพุทธเจ้าเสด็จผ่านมา ใคร่จะส่งเสริมทานบารมีของพระองค์จึงทูลขอวัวส่วนที่เหลือนั้น พระองค์ก็ทรงบริจาครให้ ผลทานครั้งนี้ก่อให้เกิดความอัศจรรย์ ข้าวปลาอาหาร สิ่งของเครื่องใช้ก็ปรากฏขึ้นมา ช่วยให้ประชาชนรอดพ้นจากความอดอยากครั้งนี้ไปได้

เรื่องที่ 17 วิริยบัณฑิตชาดก

วิริยบัณฑิตเป็นผู้ยากจนแต่ปรารถนาจะปิดทองบูชาพระพุทธรูปมา คิดจะขายตัวเองเพื่อนำเงินมาซื้อทอง แต่ภรรยาห้ามไว้แล้วเสนอให้นางไปขายแทน วิริยบัณฑิตได้ทองแล้วเข้าเฝ้าพระราชาขออนุญาตปิดทองพระพุทธรูปมา พระราชาไม่ขัดข้องแต่ต้องให้พระพุทธรูปมานั้นอนุญาตเสียก่อน วิริยบัณฑิตตั้งจิตอธิษฐาน เทพดาจึงช่วยเหลือเข้าสิงพระพุทธรูปมาแปลงเสียงอนุญาต วิริยบัณฑิตจึงได้ปิดทองสมปรารถนา แล้วเลื่อมใสใคร่ปิดทองให้มากขึ้นอีก คิดแล้วเนื้อ

เพื่อนำมาตีเป็นทองคำ พระอินทร์ใคร่ส่งเสริมจึงแปลงเป็นช่างทองมาช่วย วิธีขุดก็ขุดแล้วเนื้อของตนให้ช่างทองตี แล้วนำมาปิดพระพุทธรูปมาจนเต็มองค์ วิธีขุดก็ขุดถึงกลับสลับไป พระอินทร์แก้ไขให้พื้นแล้วตรัสสรรเสริญผลแห่งกุศลที่ทำในครั้งนี้

เรื่องที่ 18 ธรรมโศกชาดก

พระเจ้าธรรมโศกทรงปรารถนาจะฝังธรรมของพระกัสสปพุทธเจ้า จึงให้ประกาศหาผู้รู้ธรรมของพระกัสสปพุทธเจ้าทั่วพระนคร แต่ไม่มีผู้รู้ธรรมนั้นเลย พระองค์จึงเสด็จออกไปแสวงหาผู้รู้ธรรมด้วยพระองค์เอง พระอินทร์ใคร่ส่งเสริมจึงแปลงเป็นยักษ์ผู้รู้ธรรมมาพบ กราบทูลให้ทรงสละเนื้อโดยกระโดดลงมาในปาก ขณะเดียวกันตนก็จะแสดงธรรมไปด้วย พระเจ้าธรรมโศกทรงยอมกระทำตาม พระอินทร์คืนร่างแสดงตัวแล้วนำพระองค์ขึ้นไปบนสวรรค์ กระทำสักการบูชาแล้วแสดงธรรมถวาย จากนั้นจึงนำพระองค์กลับคืนพระนครดังเดิม

เรื่องที่ 19 สัทสนชาดก

พระเจ้าสัทสนมหาราชในอดีตชาติทรงสร้างพระบรมศาลาถวายพระเถระองค์หนึ่งไปเถา แล้วนิมนต์ให้จำพรรษาอยู่ ณ ที่นั้น ส่วนพระองค์ทรงรักษาศีลอุโบสถทุกวัน 14-15 ค่ำ ครั้นออกพรรษาทรงนิมนต์พระเถระรูปนั้นมาที่บ้านแล้วรับเป็นผู้อุปฐากตลอดจนสิ้นอายุขัย ผลบุญกุศลนี้จึงทำให้พระสัทสนมหาราชบริบูรณ์ด้วยยศศักดิ์ และสมบัติทั้งปวง

เรื่องที่ 20 วัฏฐังคสิราชชาดก

พระเจ้าวัฏฐังคสิราชเป็นผู้ใฝ่บำเพ็ญบุญทาน ครั้งหนึ่งข้าศึกมาประชิดเมือง พระองค์เสด็จออกรบแสดงพระเดชานุภาพให้ข้าศึกทันท่วงทียอมแพ้ พระองค์ทรงเมตตาไม่ทำอันตรายและประทานโอวาทให้ประพฤติธรรม พระอินทร์เสด็จลงมาทูลถามถึงกุศลในชาติก่อนว่า ทรงทำสิ่งใดไว้จึงได้มาสนองพระองค์ในชาตินี้ พระองค์เล่าว่า เพราะทรงปั้นนิ้วพระพุทธรูปมาที่หักชำรุดให้สมบูรณ์แล้วสักการบูชา

เรื่องที่ 21 โบราณกบิลราชชาดก

ในอดีตชาติพระจักรพรรดิราชแห่งโบราณกบิลบุรี ได้ทรงสร้างพระไตรปิฎก
ไว้ผลของกุศลกรรมครั้งนั้นจึงทำให้พระองค์มากำเนิดเป็นพระจักรพรรดิและเป็นน่านับชาติไม่วุ่น

เรื่องที่ 22 ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก

พระเจ้าธรรมิกบัณฑิตราชเป็นผู้ใฝ่บำเพ็ญทาน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้สร้างมณฑป เป็นที่ถวายทานแด่พระพุทธเจ้า และภิกษุผู้เป็นบริวาร และทรงถวายทานเรื่อยมา
ผลแห่งการบำเพ็ญทานครั้งนี้ พระอินทร์เสด็จลงมาพร้อมวิมานกราบบังคมทูลเชิญเสด็จไปประพาส
เทวโลก พระเจ้าธรรมิกราชทรงแสดงการบำเพ็ญกุศลแต่ชาติก่อนแก่เทวดาทั้งปวง แล้วเสด็จ
กลับโลกมนุษย์ ตรัสสั่งสอนประชาชนให้รู้จักบำเพ็ญกุศลทาน รักษาศีลต่อไป

เรื่องที่ 23 จาคทานชาดก

พระโพธิสัตว์ถวายผ้าของตนแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งซึ่งถูกโจรขโมย
ผ้านุ่ง ผ้าห่มไป ด้วยผลแห่งการบำเพ็ญกุศลทานครั้งนี้จึงบังเกิดผ้าทิพย์ตกลงมาจากอากาศ
พระองค์ก็ทรงเก็บถวายแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งสิ้น พระอินทร์จึง โยนผ้าทิพย์ลงมาผืนหนึ่งเพื่อ
ถวายแด่พระโพธิสัตว์ ผ้าทิพย์ผืนนั้นกลับแบ่งภาคเป็นจำนวนมาก พระองค์ทรงเลือกเก็บไว้จำนวน
หนึ่งแล้วเดินทางกลับบ้าน ผ้าทิพย์ที่กองอยู่จำนวนมากนั้นกลับลอยตามมادتกลง โดยรอบบริเว
นบ้านของพระโพธิสัตว์ ทำให้ผู้พบเห็นสรรเสริญยกย่อง

เรื่องที่ 24 ธรรมราชชาดก

พระเจ้าธรรมราชทรงสร้างศาลางดงามหลังหนึ่งเป็นที่ปริจฉาทานแก่มหาชน
เป็นประจำทุกวัน พระอินทร์ทรงทราบจึงเสด็จลงมาพร้อมวิมานกราบทูลเชิญพระองค์ไปยังเทวโลก
ครั้งเที่ยวชมแล้วก็เสด็จลงมาสั่งสอนมหาชนให้ตั้งอยู่ในบุญกุศล

เรื่องที่ 25 นรสีวชาตก

นรสีวจะเป็นผู้กตัญญูเลี้ยงบิดา มารดา บิดาตายก็เลี้ยงมารดาสืบมา วันหนึ่ง
งูกัดมารดาตาย สร้างความทุกข์ให้แก่ นรสีว มาก พระอินทร์ทราบเรื่องจึงแปลงตัวลงมาช่วย
โดยกล่าวว่าต้องใช้หัวใจมนุษย์มาทำยาชุบชีวิต นรสีวจะจึงยอมสละ เชื้อดหัวใจของตนให้นำไปทำยา
มารดานรสีวจึงฟื้นคืนชีวิต ครั้นเห็นนรสีวนอนตายก็เสียใจคร่ำครวญตั้งจิตอธิษฐานขอชีวิตนรสีว
ผลแห่งการตั้งจิตอธิษฐานทำให้นรสีวฟื้นคืนชีวิต พระอินทร์ตรัสสรรเสริญแล้วเสด็จกลับ

เรื่องที่ 26 สรุปรชาตก

พระเจ้าสุริยปราชญ์ประกาศหาผู้รู้ธรรมของพระพุทธเจ้ามาเทศนาถวาย
พระองค์ แต่ไม่มีผู้ใดทราบ ทรงโหม่นสยงตั้งจิตสละเลือดเนื้อ ชีวิตเพื่อแลกพระธรรม พระอินทร์
ทราบจึงแปลงเป็นยักษ์มาทูลว่าตนรู้ธรรมแต่ต้องเอาเนื้อมนุษย์มาแลก พระเจ้าสุริยปราชญ์ทรงยินยอม
พระมเหสีกราบทูลให้ประทานนางแก่ยักษ์แทน พระองค์ทรงกระทำตามที่พระมเหสีเสนอ ยักษ์รับ
พระมเหสีไปแล้วก็กำบังเสียแล้วกล่าวว่า ตนยังไม่อิ่ม โอ้พระเจ้าสุริยปราชญ์ยินยอมให้พระองค์
ประทานแก่ยักษ์ ยักษ์รับไปแล้วกำบังไว้อีกกราบทูลว่ายังไม่อิ่ม ในที่สุดพระองค์ต้องสละตนให้ยักษ์
ยักษ์แสดงธรรมแล้วก็กลายร่างเป็นพระอินทร์ ตรัสสรรเสริญมหาทานของพระองค์แล้วถวาย
พระมเหสีและพระโอรสคืน

เรื่องที่ 27 มหาลพุมชาตก

พระมหาลพุมกุมารคร่ำครวญเสียใจที่พระมารดาถูกงูกัดนอนตายอยู่พระอินทร์
แปลงกายมาช่วย โดยกล่าวว่าต้องได้หัวใจมนุษย์มาใส่ปากมารดาจึงจะฟื้น พระมหาลพุมกุมาร
ยอมสละเชื้อดหัวใจให้ ทำให้มารดาฟื้น เมื่อพบบุตรนอนตายอยู่ก็เศร้าโศกคร่ำครวญ ตั้งจิต
อธิษฐานทำให้พระมหาลพุมกุมารฟื้นพระอินทร์แสดงตัวตรัสสรรเสริญ

เรื่องที่ 28 ภัณฑาคารชาดก

ภัณฑาคาริกุมารสามารถตอบปัญหาธรรมของพระอินทร์ได้เป็นที่น่าอัศจรรย์ และนำเลื่อมใสยิ่งของเหล่าเทพดาและมหาชน พระอินทร์ให้พร 4 ประการ แก่ภัณฑาคาริกุมาร ต่อมาได้ครองราชย์สืบต่อพระราชบิดา

เรื่องที่ 29 พหลาคาวิชาดก

ลูกโคอันอ่อนแอเสียโครงให้กินดินแทนมารดา เสียโครงได้ฟังก็เห็นใจในความกตัญญูของลูกโค จึงปล่อยแม่โคและไม่ทำร้ายลูกโคพระอินทร์ทราบเรื่องจึงรับเอาสัตว์ทั้งสามนั้นไปเป็นเทพบุตรบนเทวโลก

เรื่องที่ 30 เสตบัณฑิตชาดก

ธรรมเสตบัณฑิต (หนูขาว) เป็นสัตว์มีศีล รักษาศีล 10 อย่างเคร่งครัด แล้วตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทเจ้า พระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์มาขอเนื้อของเสตบัณฑิตไปบริโภค เสตบัณฑิตดีใจกระโดดลงกองไฟเพื่อบริจาคมังสาแทนแต่มีดอกบัวมารองรับไว้ พระอินทร์แสดงตัว ตรัสสรรเสริญการบำเพ็ญทานในครั้งนี้

เรื่องที่ 31 บุปผชาดก

พระเจ้าบุพผราชในอดีตชาติได้ถวายน้ำสรงผ้าคู่เนื้อดีแด่พระอุสภะเถระเจ้า กับภิกษุบริวาร ในสำนักพระสรังกรพระพุทเจ้า ผลกุศลทานครั้งนี้ทำให้พระองค์มียศศักดิ์ยิ่งใหญ่เป็นที่ยำเกรงแก่กษัตริย์น้อยใหญ่ทรงประพจน์ธรรมสั่งสอนให้โอวาทแก่กษัตริย์เหล่านั้นจนสิ้นอายุขัย

เรื่องที่ 32 พารามสิราชชาดก

พระเจ้าพารามสิราชปรึกษากับอำมาตย์ถึงอุบายที่จะทำให้หงส์ทองสองเคียวแยกตัวออกจากกัน เพื่อให้มเหสีเลี้ยงไว้ในที่สองแห่ง อำมาตย์ออกอุบายทำให้หงส์ทองทะเลาะ

วิวาทกัน จนเกิดความโกรธ ทำให้ร่างทรงสืบทอดแยกออกจากกันเป็นสองตัว พระเจ้านารานสีราช ทรงสังเวช จึงประกาศให้จับประชาชนผู้ที่ชอบบยุแหย่ผู้อื่นแล้วเนรเทศออกจากพระนคร จากนั้น ทรงสั่งสอนประชาชนให้รักใคร่ปรองดองกัน

เรื่องที่ 33 พรมโฆสราชชาดก

พระอินทร์แปลงเป็นคนเลี้ยงสุนัข พาสุนัขแปลงมาทดสอบความประพฤติของ พระเจ้าพรมโฆสราช พระอินทร์แปลงขอให้พระองค์ประทานอาหารมาเลี้ยงสุนัข พระองค์ ก็ประทานให้ สุนัขกินแล้วไม่อิ่ม แม้พระองค์จะให้หาอาหารทั้งในและนอกพระนครมาเลี้ยงเท่าใด สุนัขก็ไม่อิ่ม พระอินทร์กราบทูลขอมุขะยัชชัวยำมาให้สุนัขกิน จากนั้นพระอินทร์ก็แสดงตัว ประทาน โอวาทให้พระองค์ประพฤติธรรมนั้นไว้ และสั่งสอนประชาชนให้กระทำความดีแล้วจึงเสด็จกลับ เทวโลก

เรื่องที่ 34 เทวรุกขกุมารชาดก

เทวรุกขกุมารเป็นยาจกเชื่องใจ วันหนึ่งได้พบพระพุทธรูปอยู่ใต้ต้นรังจึงเข้าไปปิดกวาด เก็บดอกไม้และฉีกผ้าห่มเป็นธงมาบูชาพระพุทธรูป พระอินทร์เสด็จลงมาสรรเสริญ แล้วเนรมิตปราสาทให้อยู่ประพาศธรรมต่อไป ความทราบถึงพระราชาก็นิโรธสังหารไปหารบ แต่ ด้วยอำนาจอิทธิฐานของเทวรุกขกุมารทำให้ทหารพ่ายแพ้หนีไป พระราชายอมอ่อนน้อมทำสักการบูชาแล้วยกให้เทวรุกขกุมารเป็นอุปราช ครองราชสมบัติถึงหนึ่ง

เรื่องที่ 35 สลกชาดก

พระโพธิสัตว์เป็นดาบสอยู่ในป่า ตอบปัญหาของตักแตนที่ถามครุฑทอดไข่นกหนึ่ง ได้ถูกต้อง และสั่งสอนครุฑว่าควรกินอาหารที่ควรกินเท่านั้น ครุฑได้ฟังแล้วก็ละเว้นไม่กินตักแตน แล้วสรรเสริญพระโพธิสัตว์

เรื่องที่ 36 สิทธิสารชาตก

สิทธิสารกุมารเป็นผู้มีปัญญามาก ได้ร่วมมือกับสหายจับกวางทองฆ่าแล้วควักดวงตามาแบ่งกันกิน สิทธิสารกุมารกินตาข้างซ้ายซึ่งมีค่าทำนายไว้ว่าจะได้เป็นจักรพรรดิ ต่อมาสิทธิสารกุมารก็ได้รับอัญเชิญขึ้นครองเมืองได้เป็นพระจักรพรรดิสมคำทำนาย

เรื่องที่ 37 นรชีวกฐินทานชาตก

นรชีวกผู้เฉลียวใจเลื่อมใสในทาน ได้กล่าวแนะนำแก่นายกุมภพินำเพ็ญทานกับพระพุทธเจ้า และภิกษุทั้งหลาย นายกุมภพินจึงตกลงถวายกฐินทานแด่พระพุทธเจ้า นรชีวกกระทำอนุโมทนาทานครั้งนี้แล้วตั้งความปรารถนาที่จะบรรลุพระโพธิญาณในอนาคต ทำให้มหาชนเกิดความเลื่อมใสในความประเสริฐของนรชีวก ต่อจากนั้นนรชีวกได้ทำงานเลี้ยงชีพจนมีทรัพย์สินมากมาย และได้ประกอบกุศลบำเพ็ญทานตลอดจนสิ้นอายุขัย

เรื่องที่ 38 อติเทวราชชาตก

พระเจ้าอติเทวบรมกษัตริย์ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชที่มีเกียรติยศปรากฏ เพราะทรงมีนิสัยใฝ่ทานตั้งแต่อดีตทรงถวายภัตตาหาร บำเพ็ญทานแด่พระพุทธเจ้า โภกทัณฑะและภิกษุบริวารทั้งหลายที่เสด็จมาประทับทุกวันตลอดเวลา 3 เดือน แล้วตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระพุทธเจ้าตรัสอนุโมทนาทานแล้วตรัสพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้า

เรื่องที่ 39 ปาจิตตกุมารชาตก

ปาจิตตกุมารลาพระราชบิดาและพระราชมารดา ไปหาคู่ครองซึ่งทราบว่าเป็นทหารอยู่ในครรภ์ของหญิงหม้ายผู้หนึ่ง พระองค์ขออาสาทำงานให้กับหญิงหม้าย เพื่อขอทหารในครรภ์มาเป็นชายาของพระองค์ในอนาคต เมื่อทหารก่อกบฏอยู่ในวัยสาวมีนามว่า อรพินท์ ก็ได้อภิเษกกับพระองค์ ต่อมานางอรพินท์ถูกลักพาตัวไป ปาจิตตกุมารออกติดตามนำกลับมาได้ แต่ระหว่างเดินทางกลับ พระองค์ถูกลอบยิงสิ้นที่วิตและนำตัวนางอรพินท์ไปได้ นางอรพินท์ให้อุบาย

กลับมาช่วยพระสวามีฟื้นคืนชีวิตขึ้นมาได้ ต่อมาสามเณรรูปหนึ่งแย่งชิงนางอรพินธ์ไปอีก แต่นางก็ ออกอุบายหนีกลับมาได้และติดตามพระสวามีจนกระทั่ง ได้พบกันแล้วทั้งสองก็เดินทางกลับบ้านเมือง

เรื่องที่ 40 สรรพสิทธิชาดก

สรรพสิทธิกุมารเรียนวิชาถอดจิตจากสำนักศิลาปาโมกษ์สำเร็จ และเดินทางไปในพิธีเลือกคู่ครองของนางสุวรรณโสภา ซึ่งมีกติกาว่าถ้าผู้ใดสามารถทำให้นางพุดคุยด้วยจะได้ อภิเษกกับนาง สรรพสิทธิกุมารได้ถอดจิตของอำมาตย์ผู้ติดตามไปไว้ในที่ต่าง ๆ แล้วทรงเล่าเนื้อหาให้ฟัง เมื่อจบเรื่องก็ทรงตั้งคำถามให้ตอบ จิตของอำมาตย์ตอบไม่ถูกใจนางสุวรรณโสภา นางจึง ตอบแทน ทำให้พระราชบิดาสรรเสริญสรรพสิทธิกุมารว่ามีพระปัญญาแล้วจัดการอภิเษกให้

เรื่องที่ 41 สังขปัตตชาดก

สังขปัตตกุมารเดินทางไปอภิเษกกับนางรัตนวดี ระหว่างทางถูกพราหมณ์ผู้หนึ่ง ประทุษร้ายควักดวงตาของพระองค์ออกทั้งสองข้าง สังขปัตตเดินทางไปพบนางรัตนวดีได้ และได้ อภิเษกกับนาง วันหนึ่งนางรัตนวดีห่มสังขปัตตกุมาร โดยไม่ตั้งใจ ทำให้สังขปัตตกุมารโกรธ นางรัตนวดีกระทำการสัตย์สาบานอธิษฐานให้ดวงตาของสังขปัตตกุมารกลับคืนเป็นปกติ และกระทำ สำเร็จ ดวงตาของสังขปัตตกุมารกลับคืนเป็นปกติข้างหนึ่ง พระองค์ทรงกระทำการสัตย์สาบานบ้าง ทำให้ดวงตาอีกข้างกลับคืนเป็นปกติ ต่อมาพราหมณ์ผู้ประทุษร้ายพระองค์ถูกโจรควักดวงตาบ้าง และถูกจองจำในคุกแห่งหนึ่ง ต่อมาพระองค์มีโอกาสได้ปลดปล่อยพราหมณ์ผู้นั้น แล้วกระทำการอธิษฐาน ให้พราหมณ์มีดวงตากลับคืนเป็นปกติ ทรงให้อิवाาทแล้วประทานทองคำให้ไปเลี้ยงชีพ

เรื่องที่ 42 จันทเสนชาดก

จันทเสนกุมารเดินทางไปเลือกคู่ครองได้สำเร็จ เพราะยังธนูรูปนกยูงย่นต์ เหนียดปราสาทให้ตกลงมาได้ ต่อมาทรงพาชายากลับบ้านเมืองของพระองค์ ระหว่างทางพญักษ์ จะจับกิน จันทเสนกุมารขอกลับบ้านเมืองก่อนแล้วสัญญาว่าจะกลับมาให้ยักษ์กิน เมื่อเสด็จกลับถึง บ้านเมืองก็ทรงฝากชายาไว้กับพระราชบิดา และพระราชมารดา แล้วเสด็จมาหายักษ์ตามสัญญา

ยักษ์กลัวเดชาภาพของจันทเสนกุมาร จึงยอมอ่อนเื่อม จันทเสนกุมารประทานโอวาทแล้ว
เสด็จกลับมารองราชสมบัติ ไม่นานก็เสด็จออกผนวช

เรื่องที่ 43 สุวรรณกัจจลปชาดก

พระโพธิสัตว์เป็นเต้าทอง ได้ช่วยเหลือพ่อค้าที่เรือแตกด้วยการพาขึ้นหลัง
มายังฝั่ง และเวทนาที่พ่อค้าคอยากหิวโหย จึงยอมสละชีวิตของตนให้เป็นอาหารโดยการกระโดด
ลงมาจากยอดเขา พ่อค้าอาศัยเนื้อพญาเต้าทองเป็นอาหารประทังชีวิตและนำเอากะดองเป็นเรือ
แล่นกลับบ้านเมืองได้

เรื่องที่ 44 ลิโลธราชดก

พระเจ้าลิโลธราชเป็นกษัตริย์ผู้มีพระเดชายิ่งใหญ่ แต่ถึงคราวเคราะห์
ผลกรรมตามสนอง ทำให้พระองค์ได้รับความทุกข์ยากแสนสาหัส พลัดบ้านเมืองและถูกทำร้าย
จากผู้คนหลายครั้ง จนเมื่อเคราะห์กรรมนั้นสิ้นไปแล้ว พระองค์ก็ได้พระราชธิดาของพระเจ้า
กิงนวัตตราช เป็นคู่ครองและเสด็จกลับมารองราชสมบัติดังเดิม

เรื่องที่ 45 วรวงสชาดก

วรวงสราชกุมารและเชษฐาถูกเนรเทศออกจากบ้านเมือง ระหว่างทาง
ต้องพลัดพรากจากกัน เชษฐาของพระองค์ได้รับอภัยเชิญขึ้นเป็นกษัตริย์ ส่วนพระองค์ต้องผจญภัย
ถูกจองจำและถูกนำไปให้ยักษ์กิน พระองค์สามารถข้ายักษ์ได้จึงได้รับอภัยเชิญขึ้นเป็นกษัตริย์ทั้งยก
ราชธิดาให้ ต่อมาทรงออกติดตามหาพระเชษฐาโดยพาพระชายาเดินทางไปด้วย ระหว่างเดินทาง
ต้องพลัดพรากกัน พระวรวงสได้พบกับพระเชษฐา ส่วนพระชายาร่อนเร่อยู่ระยะหนึ่งจึงได้พบ
พระวรวงส ต่อมาพระวรวงสกับพระเชษฐาเสด็จกลับบ้านเมืองและข่าวบุตรนางสนมผู้ทำให้พระองค์
ต้องถูกเนรเทศ พระราชบิดาและพระราชมารดาได้ขอโทษแล้วอภิเษกพระวรวงสขึ้นครองราชย์
สืบต่อไป

เรื่องที่ 46 อรินทมชาดก

พระเจ้าอรินทมราชเป็นผู้ใฝ่บำเพ็ญทาน ใครจะบริจาคทานให้ยิ่งขึ้นไปอีก พระอินทร์จึงแปลงเป็นพราหมณ์มาทูลขอพระราชทรัพย์จำนวนมากแล้วขอฝากไว้ ต่อมาทูลขอราชสมบัติอีกพระองค์ก็ทรงยกให้และต้องเสด็จออกจากเมืองไปพร้อมมเหสีด้วยม้าเทียมรถแต่พราหมณ์ก็ทูลขออีก ต่อมาพราหมณ์ก็มาทวงทรัพย์ที่ฝากไว้พระองค์ไม่มีให้ พระมเหสีเสนอให้นางไปขายเอาทรัพย์มาคืนให้พราหมณ์แล้วพระองค์ก็ไปทำงานเป็นนายประตุ ต่อมามเหสีประสูติโอรสแต่โอรสถึงแก่ทิวศต พระนางจึงเดินทางไปหาพระสวามี ทั้งสองตั้งจิตอธิษฐานขอชีวิตโอรสจนฟื้นคืนชีวิต พระอินทร์ได้แสดงตัวแล้วพาทั้งสามพระองค์กลับคืนพระนคร

เรื่องที่ 47 รกเสนชาดก

นางยักษิณหนึ่งแปลงตัวเข้ามาเป็นพระมเหสีของพระราชาองค์หนึ่ง แล้วจับชายาทั้งสิบสององค์ควักลูกตาแล้วชิงไว้ในอุโมงค์ ชายาองค์ที่สิบสองถูกควักตาข้างหนึ่งภายหลังประสูติโอรสมีนามว่า รกเสนพระรกเสนรับภาระหาอาหารมาเลี้ยงมารดาและป้า ต่อมานางยักษิทราบเรื่องจึงคิดกำจัดโดยให้เดินทางไปยังเมืองยักษเพื่อให้ราชธิดาของตนฆ่า ระหว่างเดินทางพระฤาษีแปลงสาส์นให้กิดายักษห่อภิเษกกับพระรกเสน พระรกเสนให้อุบายหลอกเอายาพิษและดวงตาของนางสิบสองได้ หลังจากมอมเหล่านางกังรีแล้วก็เสด็จหนีกลับมาช่วยมารดาและป้าได้ ฝ่ายนางกังรีได้ออกติดตามมาแต่ไม่ทันและเสียใจจนตายที่ริมฝั่งมหาสมุทรนั่นเอง ฝ่ายนางยักษิทราบว่าพระรกเสนกลับมาได้ก็เสียใจออกแตกตาย ในที่สุดพระรกเสนก็ได้รับการอภัยเชิญขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระราชาบิดา

เรื่องที่ 48 สุวรรณสิริสาชาดก

พระสุวรรณสิริสาเป็นบุตรนางเชษฐาใจนาถาผู้หนึ่งซึ่งเกิดมาแต่ศีระะ ไม่มีร่างกาย ด้วยไม่ต้องการให้มารดาลำบากในการเลี้ยงดูตน พระสุวรรณสิริสาเมื่อมีอิทธิฤทธิ์มากสามารถทำงานบ้านเลี้ยงโค ช่วยมารดา ครั้นเจริญวัยก็ให้มารดาไปสู่ขอราชธิดาของราชาผู้หนึ่ง พระราชาวางเงื่อนไขให้พระสุวรรณสิริสาสร้างสะพานทองจากบ้านมายังพระราชวังก่อนจึงจะทรงยินยอม พระสุวรรณสิริสาสามารถกระทำได้และได้อภิเษกกับราชธิดา ต่อมาพระราชธิดา

พระสุวรรณสิริสาพระอินทร์จึงลงมาช่วย เพื่อให้พระสุวรรณสิริสาถอดรูปให้กลายเป็นมนุษย์รูปร่าง ปกติงดงาม เป็นที่ยินดีชื่นชมของมหาชน พระราชาจึงยอมพระราชทานราชสมบัติให้พระสุวรรณสิริสา ขึ้นเป็นกษัตริย์สืบต่อไป

เรื่องที่ 49 วนาวนชาดก

พระวนาวนกุมารเมื่อครั้งประสูตินั้น ถูกผู้ประทุษร้ายนำไปทิ้งไว้ในป่า แต่ เทวดาช่วยไว้ได้ ครั้นเจริญวัยเทวดาบอกความทั้งหมดให้ทรงทราบ และแนะนำให้ไปเรียนวิชา กับดาบสเพื่อไปช่วยพระมารดาที่กำลังได้รับความลำบากอยู่ จากนั้นพระองค์ก็ทรงออกเดินทาง เวิร์นผจญภัยต่าง ๆ ระหว่างทางได้ราชธิดาญานินทรเป็นชายาและเดินทางต่อไปด้วยกัน แต่ ต้องพลัดพรากกันในระหว่างเดินทาง พระวนาวนกุมารได้มีโอกาสพบพระมารดาแต่พระองค์กลับ ถูกพระบิดาจองจำ ต่อมาเมื่อผู้ช่วยเหลือพระวนาวนกุมารออกมาได้ และยกกองทัพมารบจนพระบิดา ต้องยอมแพ้ ภายหลังทราบว่าพระวนาวนกุมารเป็นพระโอรสจึงให้สอบสวนหาคนผิดมาลงโทษ แล้วยกพระวนาวนกุมารขึ้นครองราชย์สืบต่อไป

เรื่องที่ 50 พากุลชาดก

พากุลกุมารบุตรเศรษฐีกำพร้าบิดามารดาตั้งแต่ยังเยาว์ ครั้นเจริญวัย พระอินทร์ได้นำราชธิดาของพระราชาองค์หนึ่งมาให้เป็นภรรยา พระราชาอีกองค์หนึ่งต้องการ ได้ภรรยาของพากุลจึงออกอุบายต่าง ๆ เพื่อแย่งชิงแต่ไม่สำเร็จ เพราะภรรยาของพากุลมีอิทธิ ฤทธิ์ทำให้รอดพ้นไปได้ทุกครั้ง แต่ในที่สุดพากุลกลับกลายเป็นต้นเหตุทำให้ภรรยาของตนต้อง พ้นกลับไปบ้านเมืองของนาง พากุลจึงต้องออกติดตามจนพบ และผ่านการทดสอบความสามารถ จากพระบิดาของนาง ในที่สุดก็ได้อภิเษกกันและพากุลได้ยกกองทัพมาปราบพระราชา โกงจนพ่ายแพ้ ยอมยกให้เป็นพระราชาแทนสืบไป

ปัจฉิมภาค

เรื่องที่ 51 โสณนทชาดก

พระโสณนทกุมารลาพระมารดาเสด็จประพาสป่า และได้พบกับนางปทุมาวดี ทั้งสองผูกสมัครักใคร่กันจึงพากันกลับมาอภิเษกยังบ้านเมืองของพระโสณนทะ ต่อมานางปทุมาวดี ถูกกลั่นแกล้งให้ต้องถูกเนรเทศออกไป นางปทุมาวดีตั้งจิตอธิษฐานให้ร่างกลายเป็นศาลา ภายหลัง พระโสณนทะทรงทราบความจริง เรื่องที่นางปทุมาวดีถูกกลั่นแกล้ง จึงทรงไปรับนางกลับมาอีกครั้ง และพระโสณนทะได้ขึ้นครองราชย์สืบต่อไป

เรื่องที่ 52 สีหนาทชาดก

หัตถิบุตรกุมารมีอำนาจสามารถทำให้ยักษ์อ่อนน้อมได้จึงได้ชื่อว่า สีหนาท ครั้นเจริญวัยได้ออกติดตามหาบิดาและได้แสดงกำลังข่มขู่มนุษย์โอ้อวดตนว่ามีกำลัง จนบุรุษเหล่านั้น ยอมเป็นทาส สีหนาทสามารถปราบยักษ์ได้และได้ไม้เท้าทิมย์ จากนั้นก็เดินทางผจญภัยต่อไป จนได้อภิเษกกับราชธิดาของพระราชาองค์หนึ่ง และได้ขึ้นครองราชย์สืบต่อมาเป็นที่ยำเกรงของ พระราชาน้อยใหญ่ทั้งปวง

เรื่องที่ 53 สุวรรณสังขชาดก

พระโพธิสัตว์กำเนิดมาโดยซ่อนตัวอยู่ในหอยสังข์ ด้วยสงสารพระมารดาที่ ต้องถูกเนรเทศออกจากพระราชวังมาตกทุกข์ได้ยากอยู่กับตายาย พระสุวรรณสังข์คอยโอกาสที่ พระมารดาไม่อยู่ นอกจากหอยสังข์มาดูแลปัดกวาดบ้านเรือน ต่อมาพระมารดาทุบเปลือกหอย สังข์แตก พระสุวรรณสังข์จึงไม่สามารถซ่อนตัวในหอยสังข์ได้อีก ความเรื่องนี้ทราบไปถึงพระราช บิดาจึงทรงให้รับพระมเหสี และพระราชโอรสกลับมาอยู่ในพระราชวังตามเดิม เหตุการณ์ผ่านไป ไม่นานทั้งสองพระองค์ถูกใส่ร้ายอีกจึงถูกลอยแพดังกล่าวเกิดแตกทำให้ทั้งสองพลัดพรากกัน มารดา พลัดไปอยู่กับเศรษฐีส่วนพระสุวรรณสังข์พลัดไปอยู่กับนางยักษ์ ภายหลังพระสุวรรณสังข์หลบหนีไป โดยทรงชุบตัวในบ่อทอง และนำเอาไม้เท้า เกือกแก้ว สวมรูปเงาะไปด้วย นางยักษ์ออกติดตาม ไปทันแต่ไม่อาจข้ามแม่น้ำไปหาอีกฝั่งหนึ่งได้ จึงสอนให้เรียนมนต์เรียกเนื้อ เรียกปลา จากนั้น นางก็ตรอมใจตาย พระสุวรรณสังข์เดินทางไปถึงเมืองหนึ่งซึ่งกำลังมีพิธีเลือกคู่ให้ราชธิดาอยู่

ราชธิดานั้นเลือกพระสุวรรณสังข์ซึ่งสวมรูปเงาะไว้ เป็นเหตุให้พระราชาไม่พอพระทัย จึงขับไล่ทั้งสององค์ออกจากเมือง จากนั้นก็หาอุบายเพื่อฆ่าพระสุวรรณสังข์ พระอินทร์ลงมาช่วยให้พระสุวรรณสังข์ถอดรูปเงาะและแสดงความสามารถให้เป็นที่ยอมรับ ทำให้พระราชายอมรับ ต่อมาพระสุวรรณสังข์ทรงออกติดตามหาพระราชมารดาจนพบแล้วพากลับไปหาพระราชาบิดา ซึ่งได้ลำนิกผัดแล้วและให้พระสุวรรณสังข์ขึ้นครองราชย์ต่อไป

เรื่องที่ 54 สุวันฆชาตก

พระสุวันฆลานพระราชาบิดาออกผนวชในป่า พระอินทร์ให้พระเวสสุกรรมมาสร้างบรรณศาลาให้ ขณะทรงบำเพ็ญพรตทรงสามารถแก้ปัญหาของสัตว์ทั้งหลายได้ถูกต้อง จนเป็นที่สรรเสริญของเหล่าสัตว์และเทพยดาทั้งปวง

เรื่องที่ 55 สุวรรณกัจจลปชาตก

พระโพธิสัตว์เกิดเป็นเต่าทองอาศัยอยู่กับตายาย เต่าทองทำนายว่าจะเกิดน้ำท่วมใหญ่ จึงบอกให้ตายายต่อแพไว้ เมื่อน้ำท่วมตายายจึงรอดตาย เต่าทองลี้ภัยตายายไว้ว่าอย่าช่วยเหลือมนุษย์เพราะจะเป็นเหตุให้เกิดความเคียดแค้น ตายายไม่เชื่อกลับช่วยอำมาตย์ผู้หนึ่งไว้ ครั้นน้ำแห้งก็ลากลับไป ต่อมาอำมาตย์กล่าวหาว่าตายายขโมยภาชนะของพระราชาไปจึงถูกจองจำ ต่อมาผู้เช่าซึ่งตายายช่วยไว้ได้มาช่วยตายายได้ พระราชาจึงตั้งตายายให้เป็นเสนาบดี ตายายได้นำเต่าทองมาอยู่ด้วย เต่าทองสามารถแก้ปัญหาของพระอินทร์ที่ถามพระราชาได้ ทำให้พระราชารับเต่าทองไว้เป็นบุตรบุญธรรม

เรื่องที่ 56 เทวันธชาตก

พระเทวันธทรงทราบจากม้าของพระองค์ว่า พระราชาบิดาของพระองค์ที่นั่น คือ ยักษ์ปลอมแปลงมา จึงเสด็จหนีไปพร้อมกับพระชนินุชา ยักษ์ออกติดตามแต่ไม่สามารถทำอันตรายแก่คนทั้งสองได้ เพราะเทวดาช่วยไว้ได้แล้วพากันไปอาศัยเมืองร้างแห่งหนึ่ง พระชนินุชาลักลอบได้เสียกับพระราชาบุตรแห่ง เมืองร้างซึ่งหลบซ่อนตัวอยู่ที่นั่น โดยพระเทวันธไม่ทรงทราบ พระราชาบุตรองค์นั้นออกอุบายเพื่อฆ่าพระเทวันธแต่ไม่สำเร็จ พระเทวันธไม่ทรงเอาโทษ

ต่อมาพระเทวันธชัชยัทธิซึ่งปลอมเป็นพระราชบิดาของพระองค์ได้สำเร็จ และขึ้นครองราชย์แทน
สืบมา และยังได้สตรีผู้มีลักษณะสมบูรณ์มาเป็นมเหสีด้วย

เรื่องที่ 57 สุนินชาดก

สุนินกุมารถูกบิดามารดานำมาทิ้งไว้ในป่าตั้งแต่ยังเล็ก ๆ พระเถระผู้หนึ่ง
นำมาเลี้ยงให้บวชเป็นสามเณรและพระภิกษุตามลำดับ ต่อมาพระราชาจับพระสุนินให้ลาสิกขา
และจองจำไว้เพราะเกรงจะมาแย่งชิงราชสมบัติ ต่อมาพระราชาให้สุนินมานพไปนำสตรีแก้วมาให้
สุนินมานพได้เดินทางไปพบราชธิดาแห่งเมืองหนึ่ง และมีจิตรักใคร่ได้เป็นสามีภรรยากัน จากนั้น
จึงพากันเดินทางกลับบ้านเมือง แต่กลับถูกอำมาตย์ให้อุบายพานางหนีไป สุนินมานพออกติดตาม
ระหว่างทางได้ของวิเศษต่าง ๆ และให้ของวิเศษเหล่านั้นทำให้พระราชายอมอ่อนน้อมคืนภรรยา
ของสุนินมานพให้ สุนินมานพพาภรรยากลับมาหาบิดา มารดาของตน และอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข

เรื่องที่ 58 สุวรรณวงศ์ชาดก

พระสุวรรณวงศ์เดินทางแสวงหาช้างทรงในป่า และได้พบนางปฐพีซึ่งถูก
เนรเทศออกมา ทั้งสองผูกสมิครรักใคร่กัน พระสุวรรณวงศ์จึงพานางกลับบ้านเมืองของพระองค์
พระราชารู้เป็นอาชของพระสุวรรณวงศ์ใคร่แย่งชิงนางปฐพี จึงออกอุบายให้พระสุวรรณวงศ์เดินทาง
ออกจากเมืองอีกครั้ง พระสุวรรณวงศ์ต้องออกเดินทางไปผจญภัยต่าง ๆ และได้พระชายาอีก
หลายองค์ ครั้นพระสุวรรณวงศ์เสด็จกลับก็ทรงทราบว่านางปฐพีหนีไปแล้ว พระองค์เสด็จติดตาม
จนพบและพานางกลับมาขณะเดินทางนางยักษ์ผละนางปฐพีตักน้ำ แล้วแปลงเป็นนางปฐพีแทน ครั้น
กลับมาถึงบ้านเมือง พระสุวรรณวงศ์จึงทราบว่านางยักษ์จึงฆ่าเสียแล้วเสด็จติดตามหานางปฐพี
อีกครั้งจนพบ จึงพากลับมายังบ้านเมืองแล้วพานางไปขอหมากับพระราชบิดาของนางปฐพีทั้งสอง
จึงครองรักกันสืบมา

เรื่องที่ 59 วรนุชชาดก

พระวรนุชถูกลักพาตัวไปในป่าตั้งแต่แรกเกิด พระดาบสเก็บมาเลี้ยงไว้
แล้วยกให้เป็นบุตรบุญธรรมของราชายักษ์ ครั้นเติบโตใหญ่ทรงทราบเรื่องจึงเดินทางออกติดตาม

มารดา ระหว่างการเดินทางได้นางสมุททชาและธิดาพระยายักษ์เป็นชายา ต่อมาได้พบพระเชษฐา ที่ถูกนำมาทั้งด้วยกันเมื่อแรกเกิด ในที่สุดก็ได้พบพระมารดา หลังจากนั้นจึงเดินทางไปหาพระราชนิดากราบทูลความจริงทั้งหมดให้ทรงทราบ แล้วพาพระราชมารดาเสด็จกลับบ้านเมือง พระวรณุชก็ได้ขึ้นครองราชย์สืบไป

เรื่องที่ 60 สิริสาชาดก

พระสิริสาเป็นผู้ยึดมั่นในศีลมาตั้งแต่ยังเล็กต่อมาถูกเสนาบตีใส่ร้ายเป็นเหตุให้พระสิริสาต้องถูกเนรเทศไปพร้อมพระราชมารดาโดยทางเรือ ด้วยแรงอธิษฐานของพราหมณ์ผู้หนึ่งและมหาชน เรือกลับทวนน้ำไปถึงเมืองนั้น พระสิริสาแสดงธรรมแก่มหาชนแล้วเสด็จไปจุติบนสวรรค์ จากนั้นก็กลับมาจุติเป็นบุรุษหนุ่ม แล้วได้รับการอัญเชิญขึ้นเป็นกษัตริย์ ทรงบำเพ็ญทานจนชราภาพแล้วออกบวชบำเพ็ญเพียรจนได้ฌานสมบัติ

เรื่องที่ 61 จันทคาธชาดก

จันทคาธมานพเกิดในตระกูลยากจน ถูกบิดามารดาขับไล่ออกจากบ้านไปพร้อมกับพี่ชาย ต่อมายักษ์สามี่ ภรรยาอุปถัมภ์ไว้แล้วพามาไว้ที่เมืองแห่งหนึ่ง พี่ชายจันทคาธช่วยชีวิตราชธิดาของพระราชาไว้ได้จึงได้รับการอภิเษกสมรสกัน ต่อมาได้ลาพระราชาออกติดตามมารดาจนพบ ส่วนจันทคาธมานพได้เดินทางไปถึงเมืองแห่งหนึ่ง และสามารถช่วยชีวิตราชธิดาแห่งเมืองนั้นได้ และได้รับการอภิเษกสมรสกัน จากนั้นจึงพากันเดินทางตามหามารดาและพี่ชาย ระหว่างทางต้องพลัดพรากกันแต่ก็กลับมาพบกันได้อีก หลังจากไปพบมารดาและพี่ชายแล้วก็กลับมาครองราชย์เป็นพระราชาสืบไป

พระโพธิสัตว์

ความหมายของ พระโพธิสัตว์

คำว่า โพธิสัตว์ เป็นคำสันสกฤต แยกศัพท์ได้สองคำคือ โพธิ กับ สัตว (สัตว์) ส่วนในภาษาบาลี เขียนคำนี้ว่า โพธิสัตว์ แยกศัพท์เป็น โพธิ กับ สัตต (สัตว์)

จักรสมาลย์ กบิลสิงห์¹ อธิบายศัพท์โพธิสัตว์ไว้ว่า โพธิ แปลว่า ความตรัสรู้ หรือความรู้แจ้ง ส่วน สัต หรือ สัตต นั้นยังเป็นปัญหาถกเถียงว่าจะยึดคำใดมาประกอบกับคำว่า โพธิ ถ้ายึดรูปศัพท์เดิมที่เคยใช้เมื่อครั้งพุทธกาลว่า โพธิสัตต คำว่า สัตต จะมีความหมายคล้ายกับคำว่า สัตว์ในคัมภีร์พระเวทของพราหมณ์ซึ่งหมายถึง "ผู้ทรงพลัง" "ผู้นำ" "นักรบ" ดังนั้น โพธิสัตต จึงแปลว่า ผู้มีใจยึดมั่นในสัมมาสัมโพธิญาณอย่างเด็ดเดี่ยว

ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ² ศึกษาความหมายของคำว่า โพธิสัตต ในคัมภีร์พุทธศาสนา เกรวาทสรุปได้ว่า ในพระสูตรที่ขนิทาย และมีหัตถนิทายถือเอาความว่าเป็น "บุคคลที่กำลังจะบรรลุโพธิ" ในคัมภีร์ชาดก โพธิสัตต จะหมายถึง "สัตว์หรือบุคคลที่ฉลาด มีคุณธรรม มีสติ ปัญญาสามารถช่วยเหลือผู้อื่น" ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาที่ขนิทายให้ความหมายเป็นสองนัย คือ หมายถึง "สัตว์ที่เป็นบัณฑิต สัตว์ที่ฉลาด" นัยหนึ่ง และอีกนัยหนึ่งหมายถึง "บุคคลผู้ต้องในมรรคทั้ง 4 อันเรียกว่า โพธิ" ความหมายในนัยที่สองนี้เข้ากันได้กับคัมภีร์มหายาน และนักปราชญ์ทางตะวันตกที่เลือกให้ความหมายในคำว่า สัตตว ซึ่งแปลว่า "ตั้งใจ" "มุ่งหมาย" อันจะมีความหมายว่า พระโพธิสัตว์เป็นผู้มุ่งหมายที่จะบรรลุโพธิ บำเพ็ญความดีเพื่อให้ถึง โพธิความหมายนี้จะแตกต่างจากความหมายของ โพธิสัตต ทางพุทธศาสนาผ่านมหายานรุ่นหลัง ๆ ซึ่งพระโพธิสัตว์จะเป็นผู้มีความรู้ หรืออำนาจมากมายเหมือนได้บรรลุโพธิแล้ว โดยทั่วไปรูปศัพท์ "โพธิสัตว์" เป็นรูปศัพท์ที่นิยมใช้กัน ซึ่งบรรดาผู้รู้ได้ให้ความหมายไว้ในทำนองเดียวกันดังต่อไปนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525³ ให้ความหมายไว้ว่า โพธิสัตว์ หมายถึง ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

พระราชวรมุนี⁴ ให้ความหมายว่า โพธิสัตว์ หมายถึง ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี 10 คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ชันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา

¹ จักรสมาลย์ กบิลสิงห์. หลักพุทธศาสนา : เกรวาท - มหายาน. หน้า 101.

² ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ. การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เกรวาท และคัมภีร์มหายาน. หน้า 71-72.

³ ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. หน้า 605.

⁴ พระราชวรมุนี. พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์. หน้า 197.³

บรรจบ บรรณรุจิ¹ ให้ความหมายว่า พระโพธิสัตว์ คือ ท่านที่จะอุบัติเป็น พระพุทธเจ้าต่อไป เพื่อช่วยเหลือสัตว์โลกให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทรมานต่อ ๆ สัมเด็จพระเทพ รัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี² ทรงให้ความหมายไว้ว่า พระโพธิสัตว์ หมายถึง บุคคลที่จะ ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไปในอนาคต แต่ยังคงเวียนตาย เวียนเกิดในสังสารวัฏ ในระหว่าง ที่ยังไม่ตรัสรู้ก็ต้องบำเพ็ญบารมีหรือคุณความดีเมื่อบารมีเต็มเปี่ยมจึงจะตรัสรู้ ในทางมหายานเมื่อ ประสงค์จะเป็นพระพุทธเจ้าก็เป็นพระโพธิสัตว์ได้เลยส่วนทางเถรวาทถือว่าต้องได้รับการพยากรณ์จาก พระพุทธเจ้าองค์ก่อนเสียก่อน คัมภีร์อรรถกถาบทาปทานสูตร³ ได้อธิบายความหมายของคำว่า โพธิสัตว์ ว่า โพธิสัตว์ คือ สัตว์ผู้ฉลาด สัตว์ผู้ตรัสรู้ หรือสัตว์ผู้ฝึกฝน คือมีใจจดจ่ออยู่ในมรรค 4 กล่าวคือโพธิ ถ้าจะพิจารณาความหมายของ พระโพธิสัตว์ ตามแนวคิดของพุทธศาสนาสองฝ่าย คือ ฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายานแล้วจะมีความแตกต่างกันในบางประเด็น

ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ⁴ กล่าวถึงความแตกต่างของ "โพธิสัตว์" ระหว่าง พุทธศาสนา 2 นิกายดังกล่าไว้ว่า ฝ่ายเถรวาท พระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง ผู้กำลังบำเพ็ญความดีหรือบารมีให้เต็มเปี่ยมเพื่อส่งผลให้เกิดความรู้แจ้ง คือตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในกาลต่อไป โดยคัมภีร์ชาดกกล่าวถึงผู้กำลังบำเพ็ญความดีนั้นว่า เป็นบุคคลซึ่งเรียกพระนามว่า พระโพธิสัตว์ หรือพระมหาบุรุษหรือเป็นสัตว์ที่มีฐานะเหนือสัตว์ธรรมดาที่เรียกว่า พระมหาสัตว์และ พระโพธิสัตว์ดังกล่าวนี้จะต้องได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่มีมาก่อนเสียก่อน และเมื่อได้รับ การพยากรณ์แล้วจึงจะเป็นที่ยืนยันได้ว่า พระโพธิสัตว์องค์นั้นจะได้ตรัสรู้ เป็นพระพุทธเจ้าใน ภายหน้าแน่นอน

ฝ่ายมหายาน พระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนามหายาน ตามคัมภีร์รุ่นเก่า ๆ เช่น สัทธรรมบทตริกสูตร และวิมลเกียรตินิเทศสูตร ให้ความหมายไว้ว่า คือบุคคลที่บำเพ็ญบารมีเพื่อ เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ส่วนคัมภีร์รุ่นหลังบางเล่ม แปลคำ "โพธิสัตว์" ว่าเป็นผู้มุ่งมันเพื่อโพธิ

¹ บรรจบ บรรณรุจิ. พระโพธิสัตว์ในนิการเถรวาท. หน้า 10.

² สัมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท. หน้า 37.

³ มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถาแปล ที่มณีกาย มหาวรรค เล่ม 2

ภาค 1. หน้า 94.

⁴ ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ. เล่มเดิม. หน้า 73-75.

ส่วนในความคิดทางปรัชญาแท้ ๆ คือ เรื่องศุขยตา โภธิสัตว์ หมายถึง บุคคลผู้บำเพ็ญหรือเป็นผู้ดำรงอยู่ในความคิดเรื่อง ศุขยตา และคัมภีร์บางเล่ม เช่น สมาธิราชสูตร ให้คำจำกัดความไว้ว่า พระโภธิสัตว์เป็นผู้เตือนสัตว์ทั้งปวง

ความคิดเรื่องพระโภธิสัตว์

ความคิดเรื่องพระโภธิสัตว์ในที่นี้หมายถึง ความคิดในการเชื่อถือว่าพระโภธิสัตว์เป็นบุคคลพิเศษที่เป็นอดีตชาติของพระพุทธรเจ้าผู้เป็นบรมศาสดาของพุทธศาสนา ความเป็นมาของเรื่องความคิดเรื่องพระโภธิสัตว์นี้ ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ ได้ศึกษาไว้อย่างละเอียด ซึ่งสรุปตามหัวข้อของผู้ศึกษาได้ดังนี้

ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ¹ ศึกษาความคิดเรื่องพระโภธิสัตว์จากคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน และอธิบายไว้พอสรุปได้ดังนี้

ความคิดเรื่องพระโภธิสัตว์ในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ในคัมภีร์ดั้งเดิมในกล่าวถึง พระโภธิสัตว์ในลักษณะประวัติของเจ้าชายสิทธัตถะเป็นส่วนใหญ่ แต่ในบางพระสูตร เช่น มหาปาทานสูตร อังกริยภูติธรรมสูตร ได้แสดงถึงเรื่องราวของพระโภธิสัตว์ที่จัดเป็นระบบสำหรับพระพุทธรเจ้าองค์อื่น ๆ ด้วย ลักษณะของพระโภธิสัตว์จึงแยกออกเป็น 2 ลักษณะคือ

1) พระโภธิสัตว์ที่นำมาแสดงประวัติของพระพุทธรเจ้าผู้เป็นบรมศาสดาองค์ปัจจุบัน นับตั้งแต่เสด็จบรรพชาจนถึงตรัสรู้ ซึ่งเป็นเรื่องราวของการแสวงหาความรู้โดยไม่กล่าวถึงอิทธิปาฏิหาริย์ จัดแบ่งเป็น 3 ช่วง

- ช่วงเสด็จบรรพชา
- ช่วงเสด็จไปศึกษาในสำนักกอาฬารดาบส และอุทกดาบสจนถึงทรง

บำเพ็ญทุกรกิริยา

- ช่วงเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยาแล้วแสวงหาวิธีการอื่นจนถึงตรัสรู้

2) พระโภธิสัตว์ที่นำมาแสดงประวัติของพระพุทธรเจ้าพระองค์อื่น ๆ โดยไม่จำกัดว่าเป็นพระองค์ใด ทั้งที่มีมาในอดีตและจะมีขึ้นในอนาคต พระโภธิสัตว์ดังกล่าวนี้มีลักษณะเหมือนมนุษย์ และพระพุทธรเจ้าทุกพระองค์จะต้องมีช่วงชีวิต 5 ช่วงดังต่อไปนี้

¹ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ. เล่มเดิม. หน้า 79-150.

- ช่วงจุดิจากสวรรค์ชั้นดุสิต
- ช่วงประสูติ และพยากรณ์ลักษณะ บำรุงพระโพธิสัตว์ด้วยกามคุณ 5

และกล่าวถึงลักษณะเทวมนุสย์ของพระองค์

- ช่วงประพาสอุทยานและพบเทวทูต 4
- ช่วงเสด็จออกบรรพชา
- ช่วงทรงพิจารณาปัจจุสมุปบาทจิตพื้นจากอาสวะ เป็นพระพุทธเจ้า

ต่อมาในช่วงที่พุทธศาสนาแยกออกเป็นสำนักต่าง ๆ ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ได้เปลี่ยนไปอันเนื่องมาจากความคิด 3 ประการ คือ

1) ลักษณะของพระพุทธเจ้า เปลี่ยนไปเป็นผู้ทรงรอบรู้ทุกสรรพสิ่ง (ลัทธิอุทฺตญาณ) จึงทรงมีฐานะสูงสุดพระเจ้าทำให้ฐานะของพระโพธิสัตว์สูงส่งไปด้วยและเหนือกว่าฐานะพระอรหันต์

2) การเผยแผ่พระศาสนาไปสู่คนหมู่มากทำให้นำเอา ชาตก มาเสริมสร้างความศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชนให้ศรัทธาในพระโพธิสัตว์ ซึ่งมีชีวิตที่ใกล้เคียงกับคนธรรมดาสามัญอื่นจะสามารถประพฤติตามได้โดยไม่ยากนัก

3) ความเชื่อว่าศาสนาจะเสื่อมสูญ ทำให้เชื่อว่าจำนวนพระอรหันต์จะลดลง เพราะมีผู้ที่จะบรรลุหรือหลุดพ้นได้น้อย การนำเอาเรื่องของพระโพธิสัตว์มาสอนจึงทำให้เกิดความหวังว่าจะได้ไปเกิดในยุคของพระศรีอาริย์เมตตรัยที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในภายหน้า

ความคิดทั้ง 3 เรื่องดังกล่าวทำให้ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์เปลี่ยนไปดังนี้

1) เกิดอุดมคติในการเป็นพระโพธิสัตว์และดำเนินชีวิตตามแนวทางชีวิตแบบพระโพธิสัตว์ เพราะไม่ใช่เรื่องน่าวิสัยที่จะพึงกระทำตามได้

2) เกิดการขยายประวัติของพระพุทธเจ้าออกไปเป็นชีวิตของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติอีกนับชาติไม่ถ้วนเพื่อแสดงให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญความดีหรือบารมีต่าง ๆ มากมายให้ครบถ้วน จึงจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ประวัติส่วนที่ขยายออกไปนี้ทำให้เกิดขั้นตอนที่แน่นอนที่ผู้เป็นพระโพธิสัตว์จะต้องดำเนินชีวิตไปตามลำดับจนกว่าจะบรรลุถึงความเป็นพระพุทธเจ้า ดังนี้

- การตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้า
- การได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าในอดีต
- การบำเพ็ญบารมี

ขั้นตอนดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความคิดที่พัฒนาไปดังนี้

1) ความคิดเรื่องความกรุณาทำให้เกิดการตั้งนิธานที่จะช่วยเหลือผู้อื่น
เมื่อพระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้แล้ว

2) ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ที่เป็นบุคคลพิเศษเหนือผู้อื่น จึงเกิดการ
ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธรเจ้าในอดีตว่า พระโพธิสัตว์องค์นี้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้ามี
พระนามว่าอะไร มีพระชนมายุเท่าใด เป็นต้น

3) ความคิดเรื่องการช่วยเหลือผู้อื่น ทำให้เกิดการบำเพ็ญความดีหรือ
บารมี และการบำเพ็ญความดีนั้นจะต้องบำเพ็ญหลายชาติ จึงจะเพียงพอแก่การส่งเสริมให้
พระโพธิสัตว์ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าในภายหน้าได้ สำหรับความดีหรือบารมีต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็น
ความดีที่บุคคลธรรมดาในฐานะฆราวาสสามารถกระทำได้

ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เป็นเรื่องที่แยกออกเป็นเอกเทศ
แยกจากประวัติของพระพุทธรเจ้า ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์นี้เป็นความคิดอันเป็นแกนกลางของ
คำสอน ได้แก่ ศูนยตา คือ โพธิ และ กรุณา ผู้บรรลุภาวะที่เรียกว่า โพธิ และ กรุณา คือ
พระโพธิสัตว์มีหน้าที่สำคัญในทางช่วยเหลือดูแลชาวโลก และมีฐานะดุจเทพเจ้าที่สถิตอยู่บนสวรรค์

ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์มาจากสาเหตุ 2 ประการ คือ

1) การพัฒนาพระพุทธศาสนาไปในทางบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคมเป็นหลักใหญ่ ซึ่ง
ต้องการเผยแผ่ และพัฒนาหลักปรัชญาเรื่อง ศูนยตา และเรื่อง ภักติ (ภักดี) ความคิดดังกล่าว
นี้ ผู้บำเพ็ญไม่จำเป็นต้องบวชเป็นพระภิกษุเพื่อนำตนไปสู่ความหลุดพ้นก่อน จึงจะช่วยเหลือได้แม้
จะอยู่ผืนสภาพเป็นคฤหัสถ์ก็สามารถเป็นพระโพธิสัตว์ และบำเพ็ญความดีช่วยเหลือผู้อื่นได้ อันเป็น
การบำเพ็ญประโยชน์ทั้งของตนเอง คือ บรรลุความหลุดพ้นในภายหน้า และของสังคม

นอกจากนี้ ความคิดดังกล่าวยังแสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะเปลี่ยนอุดมคติจาก
การเป็นพระอรหันต์ไปสู่อุดมคติของการเป็นพระโพธิสัตว์ ทั้งนี้เพราะการเป็นพระอรหันต์มุ่งบำเพ็ญ
เพียรเพื่อความหลุดพ้นโดยมิได้มุ่งช่วยเหลือสังคมแต่พระโพธิสัตว์นั้นถือหลัก กรุณา เพื่อช่วยเหลือ
ผู้อื่นควบคู่ไปกับหลักแห่ง โพธิ เพื่อเพียรพิจารณาออกจากตน

อีกประการหนึ่ง พระพุทธเจ้าเป็นสภาวะอันครอบคลุมสรรพสิ่งเป็นสภาวะแห่งธรรมกายที่มีอยู่ทุกหนทุกแห่ง ทุกคนสามารถเข้าถึงสภาวะดังกล่าวนี้ได้ด้วยการพยายามค้นหา โพธิ ในตัวเอง ทำให้เกิดระบบ ภักติ ซึ่งหมายถึงการเลื่อมใสศรัทธาในโพธิของพระพุทธเจ้าจนกระทั่งรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธเจ้า

2) อิทธิพลของศาสนาฮินดูทำให้พระพุทธศาสนาต้องปรับปรุงเพื่อให้คนส่วนใหญ่พึงพอใจ

สรุปความคิดเรื่องพระ โพธิสัตว์ในคัมภีร์พุทธศาสนาผ่านมหายานแล้วมีดังนี้

1) มุ่งหมายให้ทุกคนมีอุดมคติเรื่องพระโพธิสัตว์ กล่าวคือ ทุกคนสามารถเป็นพระโพธิสัตว์ได้ หรือเป็นพระพุทธเจ้าได้เช่นกัน เพราะความเป็นพระโพธิสัตว์มีอยู่ในตัวของทุกคนอยู่แล้ว

2) การเป็นพระโพธิสัตว์ มีจุดมุ่งหมายสำคัญ 2 ประการคือ

2.1.) เพื่อเข้าถึงความเป็นพระพุทธเจ้า หรือเข้าใจหลัก ศูนย์ดา หรือธรรมกาย ศูนย์ดาเป็นความจริงสูงสุด เป็นลักษณะของทุกสิ่งทุกอย่างหรือสภาวะชอบทุกสิ่งทุกอย่าง ส่วนธรรมกาย เป็นสภาพสูงสุด เป็นแก่นแท้ เป็นความจริงหนึ่งเดียวของจักรวาล

2.2.) เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นตามหลัก กรุณา คือเป็นที่พึ่งที่เกาะเป็นแสงสว่างของชาวโลก ทำให้ชาวโลกนั้นทุกข์

ลักษณะพระโพธิสัตว์ตามคติทางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

รูปร่างลักษณะพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ที่มีชาติกำเนิดเป็นมนุษย์ย่อมมีบุคลิกลักษณะที่แตกต่างไปจากบุคคลธรรมดา บุคลิกลักษณะอันเป็นพิเศษดังกล่าวนี้นี้ เรียกว่า ลักษณะมหาบุรุษ หรือ มหาปุริสลักษณะ ซึ่งในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น มหาปทานสูตร หรือ ลักษณะสูตร ได้กล่าวว่า ลักษณะของผู้ที่ได้ชื่อว่ามหาบุรุษมี 32 ประการ

คัมภีร์ลักษณสูตร¹ กล่าวถึง พระวิปัสสิราชกุมารซึ่งเป็นพระโอรสผู้หนึ่ง
ทรงประกอบลักษณะมหาบุรุษครบ 32 ประการ

กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส² กล่าวถึง พระลัทธิธิดะราชกุมาร ซึ่งเป็น
พระโอรสผู้ชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าผู้เป็นบรมศาสดาองค์ปัจจุบัน ว่าทรงมีลักษณะ
มหาบุรุษครบทั้ง 32 ประการเช่นเดียวกัน และได้อธิบายลักษณะทั้ง 32 ประการไว้อย่างละเอียด
พิสดารดังต่อไปนี้

ลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการและเหตุที่ได้ลักษณะ

1. สุปติฏฐิตาโท พื้นฝ่าพระบาททั้งสองเสมอกันดุจพื้นคลองพระบาททอง
ขณะเหยียบลงก็ถูกต้องพื้นพร้อมกัน เมื่อยกขึ้นก็พ้นจากพื้นพร้อมกัน เหตุที่ได้ลักษณะเช่นนี้เพราะ
กุศลกรรมจากการได้สมาทานมั่นในกุศล ประพฤติกายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต บำเพ็ญทาน
รักษาศีลและอุโบสถศีล การทำประโยชน์แก่บิดา มารดา เคารพในตระกูลผู้เฒ่า ผู้แก่ เมื่อ
ตายไปได้เกิดในเทวโลกเสวยทิพย์สมบัติเมื่อเกิดมาในชาติสุดท้ายจึงได้พระมหาบุรุษลักษณะที่ 1 นี้

2. เทภฺร ปาตเลสุ จุกาณิ ชาตานิ พื้นฝ่าพระบาททั้งสองประกอบ
ด้วยลายลักษณะงูจักรข้างละอันท่ามกลางฝ่าพระบาทและจักรนั้นมีค่า 1,000 ประกอบด้วยงูและ
ดุมบริบูรณ์ ภายนอกกรอบงูจักรประดับด้วยรอยรูป อัญมณีสตมย 108 ประการ คือ

รูปดอก	รูปแว่นส่องพระนัคร
รูปดอกพุดซ้อน	รูปสายสร้อย
รูปสังวาล	รูปถาดทอง
รูปตั้ง	รูปมัจฉาทิ้งคู่
รูปปราสาท	รูปช่อ
รูปเส้าใต้	รูปเศวตฉัตร
รูปพระขรรค์	รูปนิตไธบาล
รูปพัดทงนกยูง	รูปพัดวาลวิชนี
รูปมงกุฏ	รูปบาตร

¹ พระปริยัติเวที. พระไตรปิฎกแปล-ย่อ พระสุตตันตปิฎก (ทีฆนิกาย). หน้า 91.

² กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส. พระปฐมสมโพธิกถา. หน้า 69-81.

รูปพวงดอกมะลิ	รูปดอกนิลอุบล
รูปดอกอุบลขาว	รูปดอกอุบลแดง
รูปดอกบัวแดง	รูปดอกบัวขาว
รูปหม้อเต็มด้วยน้ำ	รูปถาดเต็มด้วยน้ำ
รูปมหาสมุทรทั้ง 4	รูปเขาจักรวาล
รูปปาติมพานต์	รูปเทพาพระลิเนรุ
รูปพระจันทร์	รูปพระอาทิตย์
รูปหมู่ดาวนักขัต	รูปทวีปทั้ง 4
รูปทวีปน้อยทั้ง 1,000	รูปบรมจักรพรรดิทั้งราชบริวาร
รูปสิ่งศักดิ์สิทธิ์	รูปสุวรรณมัจฉา
รูปจักรทั้งคู่	รูปคงคาทั้ง 7
รูปสระใหญ่ทั้ง 7	รูปเขาวรรณทั้ง 7
รูปพระยาครุฑ	รูปจระเข้
รูปธงชายธงผ้าฉิ้น	รูปรัตนบัลลังก์
รูปเก้าอี้	รูปเขาไกรลาส
รูปพญาราชสีห์	รูปพญาคมราช
รูปช้างเอราวัณ	รูปพญาม้าลาหก
รูปพญาพาสูกรินาคราช	รูปพญาหงส์
รูปไก่เดือ	รูปอุสุภราช
รูปพญาช้างอุโบสถ	รูปพญาช้างฉัตรทันต์
รูปมังกรทอง	รูปมหาพรหม 4 หน้า
รูปเรือทอง	รูปเต่าทอง
รูปแม่โคกับทั้งบุตร	รูปกนิษฐ
รูปนางกนิษฐ	รูปนกการเวก
รูปนกกระเรียน	รูปนกยูง
รูปนกจากพราภ	รูปนกพริก
รูปฉลามาพจรเทวโลก 6	รูปโสฬสมหาพรหม 16 ชั้น

เหตุที่ได้ลักษณะเพราะกุศลกรรมจากการนำความสุขมาให้มหาชนเป็นอันมาก

3. อายตนะที่ ล้นพระบาทยาว พระบาทของพระมหาบุรุษแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ปลายพระบาทวัดได้ 2 ส่วน ลำพระชงค์ (แข้ง) ตั้งอยู่ในส่วนที่ 3 ไล่ไปอีกส่วนเป็น ล้นพระบาทซึ่งมีสีแดงงามดุจผ้ารัตกัมพลที่มีวนเข้าตั้งไว้

4. ที่ขลุ่ย นิ้วพระบาทและนิ้วพระหัตถ์ทั้งทลายยาวเรียวดุนนิ้ววนร คือ โคนนิ้วใหญ่แล้วเรียวลงไปจนปลายนิ้ว ซึ่งกลมงามดุจแท่งทรดาลาที่ขยาดด้วยน้ำมันยางแล้วปั้น เป็นอันดี

เหตุที่ได้ลักษณะที่ 3-4 เพราะกุศลกรรมจากการเว้นการเหยียบสัตว์ให้ตาย ด้วยพระบาท และไม่ฆ่าสัตว์

5. มุทลหตุปาโท พื้นฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่มดุจปุยสำลีอัน ประณี (ดีดฝ้ายชี้ให้เป็นปุย) ได้ 1,000 ครั้ง

6. ซาลหตุปาโท ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทเป็นลายตาข่ายดุจตาข่าย อันช่างผู้ฉลาดถักไว้ในช่องหน้าต่าง อนึ่งนิ้วพระหัตถ์ข้างละ 4 เว้นพระอังคุฎฐ์ (นิ้วหัวแม่มือ) และนิ้วพระบาทข้างละ 5 เสมอกัน ชิดกันสนิท

เหตุที่ได้ลักษณะที่ 5-6 เพราะกุศลกรรมจากการได้สังเคราะห์มหาชนด้วย สังคหวัตถุ 4 (ได้แก่ ทาน การแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ปิยวาจา พูดจาน่ารักน่านิยมนับถือ อิตถจริยา บำเพ็ญประโยชน์ สมนัตตตา ความมีตนเสมอ คือ ทำตัวให้เข้ากันได้)

7. อุตฺตฺสฺสคฺปาโท อวัยวะพระบาทตั้งลอยอยู่บนหลังพระบาทเวลายกย่าง พระบาทก็กลอกกลับผันแปรไปได้โดยคล่องและพระกายก่อนเบื้องบนตั้งแต่พระนาภี (ท้อง) ขึ้นไป ก็มีได้ทวนไหว เป็นปกติประดุจพระพุทธรูปทองอันตั้งอยู่ในเรือทอง ไหวอยู่แต่พระกายก่อนเบื้องต่ำ ฝ่าพระบาทอันยกย่างไปมาทั้งเบื้องหน้าเบื้องหลังปรากฏดุจฝ่าเท้าแห่งพญาช้าง

เหตุที่ได้ลักษณะเช่นนั้น เพราะกุศลกรรมจากการกล่าววาจาประกอบด้วย ประโยชน์ เว้นจากพูดจาเพื่อเจ้อ พูดเหลวไหลไม่เป็นประโยชน์ ไม่มีเหตุผล ไร้สาระ (สัมผัปปลาปวาท)

8. เณนิมิตฺสทิสฺสขุ โย ลำพระชงค์เรียวดุจเกลียวของงาช้างเนื้อทราย และมีพระมังสะ (เนื้อ) เนื้อเป็นอันเดียวกันหุ้มรอบอวัยวะพระชงค์เต็มเสมอเป็นอันดี มีลักษณะกลม งามดุจตันข้าวสาลีตั้งครม

เหตุที่ได้ลักษณะเช่นนั้น เพราะกุศลกรรมจากการได้บอกกล่าวสรรณศิลปศาสตร์ วิทยาโดยเคารพ

9. จิตโกว อโนมมุตโต อุโกทิ ปาณิตเลหิ ชนฺณกานิ ปริมสตี ปริมชฺชตี
เมื่อประทับยืนตรง พระหัตถ์ทั้งสองห้อยถึงพระชาย (เข่า) ทั้งสองข้างโดยไม่ต้องก้ม

เหตุที่ได้ลักษณะเช่นนี้ เพราะกุศลกรรมจากการได้ทรงรู้จักพระอริยเจ้าและ
กระทำการอนนบเคารพนับถือ ปฏิบัติในโอวาท

10. โกโสหิตวตฺตคฺคโยท. พระคฺยหะ (อวัยวะเพศ) อยู่ในฝักประตุดจ
ฝักบัวทองกำบังไว้ เหมือนคฺยหะที่ลับของโคและช้าง

เหตุที่ได้ลักษณะเช่นนี้ เพราะกุศลกรรมจากการได้ทรงทำให้ชนทั้งหลายที่
เป็นญาติและมิตรสนิทแก่กัน ซึ่งพลัดพรากจากกันไปนานให้ได้มาพบกัน

11. สฺวณฺณนฺโน กายฺจนสนฺนิภตฺโต พระฉวีวรรณ (ผิวเนื้อ) เหลือง
งามดั่งสีทองทั่วพระกายดุจรูปทองทั้งแท่ง

เหตุที่ได้ลักษณะเช่นนี้ เพราะกุศลกรรมจากการที่ทรงบริจาคทานต่าง ๆ
และสัสมัชนกรรม คือ กวาดในลานพระเจดีย์ เป็นต้น กับได้ระงับความโกรธ

12. สฺขุมจฺฉวี ผิวกายละเอียดไม่มีรูสึละของดินติดพระกาย แม้ว่ามี
มลทินใดมาสัมผัสก็จะเลื่อนหลุดออกไปดังน้ำกลิ้งตกจากใบบัว

เหตุที่ได้ลักษณะเช่นนี้ เพราะกุศลกรรม จากการทรงพระอุตสาหะถาม
สมณพราหมณาจารย์ และทรงทราบในข้อสรวลสิ่งบาปบุญคุณโทษต่าง ๆ

13. เอเกกโลโม พระโลมา (ขน) เกิดขุมละเส้น

14. อุทฺธคฺคโลโม เส้นโลมาดำสนิทดุจสีดอกอัญชันทั่วพระกาย และเวียนเป็น
ทักษิณาวฏ (เวียนขวา) 3 รอบ แล้วมีปลายกลับขึ้นเบื้องบน

เหตุที่ได้ลักษณะที่ 13-14 เพราะกุศลกรรมจากการกล่าววาจาสัตย์เว้นจาก
การกล่าวเท็จ

15. พรหฺมุชฺชตฺโต ท่อนพระกายตั้งตรงดุจกายท้าวมหาพรหม

เหตุที่ได้ลักษณะ เพราะกุศลกรรมจากการไม่เบียดเบียนฆ่าสัตว์

16. สดฺตสฺสโท พระมิ่งสะเต็มบริบูรณ์ในที่ 7 แห่ง คือ หลังพระหัตถ์ทั้งสอง
หลังพระบาททั้งสอง พระอังสา (ไหล่) ทั้งสอง และลำพระศอ (คอ) ที่ 7 แห่งนี้ ไม่ปรากฏ
พระเส้นให้เห็น

เหตุที่ได้ลักษณะ เพราะกุศลกรรมจากการได้บริจาคโภชนาทานอันปราณีต
เป็นอันมาก

17. สีทปนพทุโธ พระกายบริบูรณ์ดุจกึ่งกายท่อนหน้าของพญาราชสีห์
กล่าวคือ ธรรมดากายท่อนหน้าของราชสีห์นั้นลำพบริบูรณ์ และอวัยวะน้อยใหญ่มีพื้นฐานอันงาม
เหมาะสม

เหตุที่ได้ลักษณะ เพราะกุศลกรรมจากการบำเพ็ญศบารมีบริบูรณ์

18. ปิตนตรีโล พระปฤษฎางค์ (แผ่นหลัง) บริบูรณ์ราบเสมอกันกล่าว
คือ ตั้งแต่ปิ่นพระองค์ (เอว) ไปจนถึงพระศอ พระมิ่งสะเต็มเสมอกันมิได้เห็นข้อพระอัฐิ
พื้นพระปฤษฎางค์เสมอกันดุจแผ่นกระดานทองยกขึ้นตั้งไว้

เหตุที่ได้ลักษณะ เพราะกุศลกรรมจากการตั้งพระทัยปรารถนาจะให้ เป็น
ประโยชน์และคุณแก่ชนทั้งหลายเป็นอันมาก

19. นิโครธปริมณฑล ส่วนต่าง ๆ ของพระกายบริบูรณ์เท่ากันดุจ
ปริมณฑลของต้นไทร กล่าวคือ พระกร (แขน) ทั้งสองข้างเหยียดออก คือ ขาของพระองค์จะ
เท่ากับความสูงของพระกาย

เหตุที่ได้ลักษณะ เพราะกุศลกรรมจากการบำเพ็ญทานด้วยความเคารพนับ
ถือสมณพราหมณาจารย์และยากตามสมควรแก่ศุณานุรูป

20. สมวฏฏกษุโธ ลำพระศอ (คอ) กลมงามเสมอเป็นอันดีดุจ
เขาโคทอง ขณะเปล่งพระสุรเสียงนั้น เส้นพระศอมิได้ปรากฏให้เห็น พระสุรเสียงนั้นดังก้องดุจ
เสียงเมฆบันเลื้อ

เหตุที่ได้ลักษณะ เพราะกุศลกรรมจากการตั้งพระทัยปรารถนาให้สัตว์อื่น
เป็นสุข

21. รสคฺคสฺสตุตี มีเส้นประสาทนารสอาหารถึง 7,000 เส้นมีปลาย
ประชุมกัน ณ พระศอ แม้จะได้เสวยพระกระยาหารประมาณเท่าเมล็ดงาเมื่อตกถึงปลายพระชีวทา
(ลิ้น) รสก็แผ่ซ่านไปทั่วพระสรีรกาย

เหตุที่ได้ลักษณะ เพราะกุศลกรรมที่ทรงมิได้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย

22. สีทพฺบุ พระทนต์ (คาง) ประดุจดั่งคางแห่งพญาราชสีห์หรือไม่ก็
เหมือนสีฐานของวงพระจันทร์ในวันขึ้น 12 ค่ำ

เหตุที่ได้ลักษณะ เพราะกุศลกรรมจากการเว้นพูดจาอันไร้ประโยชน์เพื่อเจ้า

23. จตฺตนาฬีสทฺนโต มีพระทนต์ครบถ้วน 40 พระองค์คือเบื้องบน 20
พระองค์ เบื้องล่าง 20 พระองค์

เหตุที่ได้ลักษณะ เพราะกุศลกรรมจากการเว้นเบียดเบียน (คำส่อเสียด)

24. สมทนโต พระทนต์เรียบเรียงเสมอกันเป็นอันดี
เหตุที่ได้ลักษณะ เพราะกุศลกรรมจากการเว้นมิจลาซีน

25. อวรพทุโต พระทนต์เรียงกันเป็นระเบียบสนิทกันไม่มีห่างดูจะ
เปียบของแก้ววิเชียรที่ตั้งเรียงระดับไว้บนกระดานทอง

เหตุที่ได้ลักษณะ เพราะกุศลกรรมจากการเว้นแปรงฟัน

26. สุกกทาโณ มีพระเขี้ยวทั้ง 4 ขาวบริสุทธิ์รุ่งเรืองด้วยรัศมีสว่าง
ยิ่งกว่ารัศมีของดวงดาวประกายพรึก

เหตุที่ได้ลักษณะ เพราะกุศลกรรมจากการเว้นมิจลาซีน

27. ปุทชิวโห พระชิวหาอ่อนและกว้างยาวกว่าชนทั้งปวง ความยาว
นั้นอาจแลบลงมาถึงช่องพระนาสิกทั้งสอง และเลี้ยวกระหวัดถึงพระกรรณ (หู) ทั้งสองข้างได้
ความกว้างนั้นอาจแลบแผ่ปกทั่วพระนลาฏ (หน้าผาก) ได้

28. พรหมสโร กรวิภานี มีพระสุรเสียงไพเราะประกอบด้วยองค์
8 ประการ ดูเสียงแห่งท้าวมหาพรหมและเสียงของนกการเวก

เหตุที่ได้ลักษณะที่ 27-28 เพราะกุศลกรรมจากการเว้นแปรงฟัน(คำหยาบ)

29. อภินิลเนตุโต ดวงพระเนตรดำแต่ในดวงพระเนตรมิได้ดำสนิททั่ว
ทั้งล้น แต่มีส่วนที่มีสีเขี้ยวบริสุทธิ์ ดูสีดอกสามทาว สีเหลืองดังสีดอกกรรณิกาสีแดงดังสีดอกแซ่
และสีดอกชบา สีขาว ดังสีของดาวประกายพรึก สีดำดังสีของผลประคำดีควาย และกระบอก
พระเนตรนั้นงามดุจสีหบัญชรแก้วในสุวรรณวิมานที่เผยออก

30. โคปโม ดวงพระเนตรทั้งสองผ่องใสงามดุจดวงตาของลูกโคที่
คลอดได้ประมาณครึ่งหนึ่ง

เหตุที่ได้ลักษณะที่ 29 - 30 เพราะกุศลกรรมจากการทอดพระเนตร
ชนทั้งหลายด้วยความเบิกบานและด้วยความรัก

31. อุนาโลมา ภุมกนฺตเร ชาตา พระอุนาโลมาชาติ (ขนระหว่างคิ้ว)
กลางพระนลาฏวงเวียนเป็นทักษิณาวฏ มีสีขาวและอ่อนดุจสีที่ประสีได้ 100 ครั้ง ถ้าจับปลาย
เส้นพระโลมาชักออกจะยาวประมาณถึงพระกร

เหตุที่ได้ลักษณะ เพราะกุศลกรรมจากการเว้นแปรงฟัน

32. อุกุฬสิโส พระนลาฏและพระเศียรบริบูรณ์ด้วย 2 ประการคือ
พื้นพระมิ่งละนูน ขึ้นตั้งแต่ทวนพระกรรณเบื้องขวาปกขอบพระนลาฏมาถึงทวนพระกรรณเบื้องซ้าย
งามเหมือนกระบังหน้า อนึ่งพระเศียรนั้นกลมงามบริบูรณ์และนูนขึ้นเฝ้าเบื้องบนมีสีฐานเหมือนตอม่น้ำ

พระลักษณะทั้งสองรวมเรียกว่า พระเศียรที่ประดับด้วยพระอุณหิส

เหตุที่ได้ลักษณะ เพราะกุศลกรรมจากการชักชวนมหาชนให้กระทำความดีต่าง ๆ มีทาน เป็นต้น และขณะทำกุศลนั้นมิได้กัมหน้า กลับเงยพระพักตร์ขึ้นด้วยจิตปราโมทย์

ลักษณะมหาบุรุษย่อย 80 ประการ

ลักษณะมหาบุรุษย่อย หรืออนุพยัญชนะลักษณะ ของผู้ที่ได้อธิว่า มหาบุรุษมี 80 ประการ นอกเหนือจากลักษณะใหญ่ 32 ประการที่กล่าวมาแล้ว

กรมสมเด็จพระปรมาณูชิตชิโนรส¹ กล่าวถึงลักษณะย่อยของพระมหาบุรุษ 80 ประการ ดังนี้

1. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทมีสีเหลืองงาม
2. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเรียวออกไปโดยลำดับตั้งแต่ต้นจนปลาย
3. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทกลมดูจนายช่างกลึงดีแล้ว
4. พระนขา (เล็บ) ทั้ง 20 มีสีแดง
5. พระนขาทั้ง 10 งอนงาม ช้อนขึ้นเบื้องบนไม่ค้อมลงเหมือนของคนสามัญ
6. พระนขามีผิวพรรณเกลี้ยงกลมสนิทไม่มีริ้วรอย
7. ข้อพระหัตถ์ และข้อพระบาทซ่อนอยู่ในพระมังสะไม่ได้สูงขึ้นปรากฏ

ออกมาภายนอก

8. พระบาททั้งสองเสมอกันไม่ย่อมหรือใหญ่กว่าแม้เพียงเมล็ดงา
9. พระดำเนินงามดูการเดินของพญาช้าง
10. พระดำเนินงามดูสัทรราช
11. พระดำเนินงามดูการเดินของพญาหงส์
12. พระดำเนินงามดูพระโคเดิน
13. ขณะยืนจะย่างดำเนินนั้น ยกพระบาทเบื้องขวาออกไปก่อนพระกาย

เยื้องไปข้างเบื้องขวาก่อน

¹กรมสมเด็จพระปรมาณูชิตชิโนรส. เล่มเดิม. หน้า 81-85.

14. พระชานุมณฑล (เข้า) เกลี้ยงกลมงามบริบูรณ์ไม่เห็นอริสีหน้า

ปรากฏออกมาภายนอก

15. กิริยามารยาทสมดังบุรุษ

16. พระนาภีกลมงามไม่บกพร่อง

17. พระอุทร (สะดือ) มีลักษณะลัก

18. ภายในพระอุทรมีรอยเวียนเป็นทักษิณาวฏ

19. ลำพระเพลาทิ้งสองกลมงามดุจลำทอง

20. ลำพระกรทั้งสองงามดุจวงของข้างเอราวัณ

21. อวัยวะน้อยใหญ่งามพร้อมทุกสิ่งหาที่ติมิได้

22. พระมังสะที่ควรหนาบางก็เป็นไปตามที่ควรหนาบางนั้น ๆ

23. พระมังสะไม่ได้หดหู่อยู่ ณ ที่ใด

24. พระสรีรกายทั้งปวงปราศจาก ต่อม ฝ้า ปาน มูลแมลงวัน

25. พระกายงามบริสุทธิ์พร้อมสมกันโดยลำดับทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง

26. พระกายงามบริสุทธิ์พร้อมสิ้นปราศจากมลทินทั้งปวง

27. ทรงพระกำลังมากเสมอด้วยกำลังของช้างประมาณพัน โกฎิ เชือกถ้า

จะประมาณเท่ากับกำลังบุรุษได้ถึงแสน โกฎิคน

28. พระนาสิกสูง

29. พระนาสิกมีลักษณะงามแจ่ม

30. พระโอษฐ์เบื่องบน เบื่องต่ำมิได้เข้าออกกว่ากัน แต่เสมอกันมีสีแดง

งามดุจสีผลตำลึงสุก

31. พระทนต์บริสุทธิ์ปราศจากมลทิน

32. พระทนต์ขาวดุจสีสังข์

33. พระทนต์เกลี้ยงสนิทมิได้เป็นริ้วรอย

34. พระอินทรีย์ทั้ง 5 งามบริสุทธิ์ทั้งสิ้น

35. พระเขี้ยวทั้ง 4 กลมบริบูรณ์

36. ดวงพระพักตร์มีลักษณะยาวสวย

37. พระปรางค์ทั้งสองดูเปล่งงามเสมอกัน

38. ลายพระหัตถ์มีรอยลัก

39. ลายพระหัตถ์มีรอยยาว

40. ลายพระหัตถ์มีรอยตรง ไม่ค้อมคด
41. ลายพระหัตถ์มีรอยแดงรุ่งเรือง
42. รัชมีพระกายสว่าง โดยรอบ
43. กระพุ่มพระปรางทั้งสองบริบูรณ์
44. กระบอกพระเนตรกว้างยาวงามพอสวมกัน
45. ดวงพระเนตรประกอบด้วยประสาททั้ง 5 มีสีขาว เป็นต้นผ่องใส

บริสุทธิ

46. ปลายพระเส้นโถมาทั้งหลายไม่งอ ไม่คด
47. พระชีวหามีสีฐานงาม
48. พระชีวหาอ่อนไม่กระด้าง มีสีแดงเข้ม
49. พระกรรมทั้งสองมีสีฐานยาวดุจกลีบปทุมชาติ
50. ช่องพระกรรมทั้งสองมีสีฐานกลมงาม
51. ระเบียบพระเส้นทั้งปวงสละสลวยไม่ห่อหุ้ม
52. แถวพระเส้นทั้งหลายซ่อนอยู่ในพระมังสะทั้งสิ้น ไม่เป็นคลื่นพู่ขึ้น

เหมือนของคนทั้งหลาย

53. พระเศียรมีสีฐานงามเหมือนฉัตรแก้ว
54. บริเวรอบพระนลาฏกว้างยาวพอสวมกัน
55. พระนลาฏมีสีฐานงาม
56. พระขนงมีสีฐานงามดุจคันธูโก่งไว้
57. พระโหลมาที่พระขนงมีเส้นละเอียด
58. เส้นพระโหลมาที่พระขนงอกกันแล้วล้มราบไปโดยลำดับ
59. พระขนงใหญ่
60. พระขนงยาวสุดหางพระเนตร
61. ผิวพระมังสะละเอียดทั่วทั้งพระกาย
62. พระสรีรกายรุ่งเรืองงดงาม
63. พระสรีรกายมิได้มีวมอง แต่ผ่องใสเป็นนิตย์
64. พระสรีรกายสดชื่นดุจดวงดอกบัว
65. สรีรสัมผัสอ่อนนุ่มสนิทไม่กระด้างทั่วทั้งพระกาย
66. กลิ่นพระกายหอมฟุ้งดุจกลิ่นไม้กฤษณา

67. พระโลมามีเส้นเสมอกันทั้งเส้น
68. พระโลมามีเส้นละเอียดทั่วทั้งร่างกาย
69. ลมหายใจเข้า หายใจออกละเอียด
70. พระโอรุมีลักษณะงามดั่งไข่มุก
71. กลิ่นพระโอรุหอมดุจกลั่นดอกบัว
72. พระเกศาดำเป็นแสง
73. กลิ่นพระเกศาหอมดุจจลนกลีบดอกบัว
74. พระเกศาเส้นหอมดุจกลั่นโกมลูปผชาติ
75. พระเกศามีลักษณะเส้นกลมสลวยทุกเส้น
76. เส้นพระเกศาดำสนิททั้งเส้น
77. พระเกศา มีเส้นละเอียด
78. เส้นพระเกศาไม่ยุ่งเหยิง
79. เส้นพระเกศาเวียนเป็นทักษิณาวฏทุก ๆ เส้น
80. งดงามไปด้วยระเบียบพระเกศมามา

กรรมาดาเนียมของพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ที่มีมาในโลกนี้มีจำนวนนับพันพระองค์แต่ที่เป็นอดีตชาติของพระพุทธรูปเจ้านั้น ๓๒๓ อยู่โพธิ์^๑ กล่าวว่ามีจำนวนทั้งสิ้น ๒๗ พระองค์ ตามที่มีมาในคัมภีร์ชาตกฏกถา โดยในกัปนี้พระพุทธรูปพระพุทธรูปเจ้าเล็ดจกัฏฐิณนั้น มีพระพุทธรูปเจ้าเล็ดจกัฏฐิณอีก ๓ พระองค์ คือ พระพุทธรูปตันหังกร พระพุทธรูปเมธังกร และพระพุทธรูปสรณังกร แต่เนื่องจากพระโพธิสัตว์ของทั้ง ๓ พระองค์ มิได้รับการพยากรณ์จากสำนักในพระพุทธรูปเจ้าองค์ก่อน ดังนั้นในบางคัมภีร์ เช่น คัมภีร์พุทธรูป จึงมิได้นับพระพุทธรูปเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ดังกล่าวรวมไว้ในจำนวนพระพุทธรูปเจ้า และไม่แสดงเรื่องราวไว้ คงแสดงประวัติของพระพุทธรูปเจ้าเพียง ๒๔ พระองค์ (เว้นพระศรีอารียเมตไตรย) ดังนั้นเมื่อรวมพระศรีอารียเมตไตรยซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ที่มาตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้าในภพหน้า จำนวนพระพุทธรูปเจ้าในโลกนี้จึงมี ๒๕ พระองค์

^๑ ๓๒๓ อยู่โพธิ์ (แปลและเรียบเรียง). พระพุทธรูปประวัติตอนต้นฉบับพระพุทธรูปไฮสเกระ.

ในคัมภีร์พุทธวงศ์¹ กล่าวถึงความแตกต่าง 8 ประการของ พระพุทธเจ้าทั้ง 25 พระองค์ไว้ ได้แก่ ความแตกต่างในเรื่อง อายุขัย ความสูง ตระกูล ระยะเวลาแห่งการบำเพ็ญเพียรในการตรัสรู้ นับตั้งแต่เสด็จออกบรรพชา รัศมี ยานพาหนะ ที่ใช้เสด็จออกบรรพชา ต้นไม้ที่ประทับขณะตรัสรู้ และบัลลังก์ประทับตรัสรู้ซึ่งพระพุทธเจ้า ผู้เป็นบรมศาสดาของเรานั้น มีลักษณะทั้ง 8 ประการ ดังนี้

1. อายุ	อายุขัยไม่เกิน 100 ปี
2. ปมณ	ความสูง 18 ศอก
3. กุล	ตระกูลกษัตริย์
4. ปธาน	ใช้เวลาในการบำเพ็ญเพียร 6 ปี
5. รัศมี	พระรัศมีแผ่ 1 วาโดยรอบ
6. ยาน	พาหนะที่ใช้เสด็จออกบรรพชา คือ ม้า
7. โพธิพฤกษ์	ต้นไม้ประทับขณะตรัสรู้ คือ โพธิ์ใบ
8. บัลลังก์	บัลลังก์ประทับมีความสูง 14 ศอก

พระพุทธเจ้าผู้เป็นบรมศาสดาของเรานี้ ทรงตั้งความปรารถนา เพื่อจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าไว้เป็นครั้งแรกเมื่อทรงกำเนิดเป็นพระโอรสสัตว์ มีนามว่า สุเมธดาบส ในกัมพูแห่งพระที่ปึงกรพระพุทธเจ้า และได้รับการพยากรณ์จากพระองค์ด้วยว่า เมื่อได้บำเพ็ญบารมีเต็มเปี่ยมในพระชาติสุดท้ายที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติต่อมา ซึ่งจะไม่เกิดอีกต่อไป

ลำดับการกำเนิดเป็นพระโอรสสัตว์ในสมัยของพระพุทธเจ้าทั้ง 24 พระองค์

ในคัมภีร์พุทธวงศ์² ได้แสดงประวัติของพระพุทธเจ้าทั้ง 24 พระองค์ไว้ และกล่าวถึง พระโอรสสัตว์ผู้เป็นอดีตชาติ ของพระพุทธเจ้าของเราได้กำเนิดในแต่ละสมัยของพระพุทธเจ้าทั้ง 24 พระองค์ดังจะแสดงไว้เป็นตารางดังต่อไปนี้

¹มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถาแปล ทุกขนิคาย พุทธวงศ์. เล่ม 9 ภาค 2. หน้า 741-746.

²มหามกุฏราชวิทยาลัย. เล่มเดิม. หน้า

ตาราง 6 แสดงพระจริยาของพระโพธิสัตว์ในสมัยของพระพุทธเจ้าทั้ง 24 พระองค์

ลำดับที่	สมัยของพระพุทธเจ้า	พระศาสดากำเนิดเป็น พระโพธิสัตว์นามว่า	พระจริยา
1	พระทีปังกร	สุเมธดาบส	- ตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า - ชุมนุมธรรมสโมธาน 8 - ตรวจเลือกพระบารมี 10 - ทบทุนพระบารมีและจำแนกเป็นบารมี 10 อุปบารมี 10 และปรมัตถบารมี 10 รวม 30 บารมี
2 (ล่วงมา 1 อสงไขย)	พระโกณฑัญญะ	พระจักรพรรดิ วิธิตาวิ	ถวายทานครั้งใหญ่แด่พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์จำนวน 100,000 โภจิ
3 ล่วงมาอีก 1 อสงไขย	พระพุทธมั่งคละ	สุรุจิพราหมณ์	ถวายควปานทาน (อาหารปรุงประกอบด้วยข้าวที่หุงเคี่ยวด้วยน้ำนมให้สุกเป็นก้อน แล้วปรุงด้วยน้ำผึ้ง และน้ำตาล กรวดเม็ดละเอียด กับเนยใสที่เคี่ยวไว้)

ตาราง 6 (ต่อ)

ลำดับที่	สมัยของพระพุทธเจ้า	พระศาสดากำเนิดเป็น พระ โพธิสัตว์นามว่า	พระจริยา
4	พระพุทธสมณะ	อตุลละ (พญานาค)	ถวายแต่พระพุทธเจ้า และภิกษุสงฆ์จำนวน 100,000 โกฏิ ถวายการขับรำด้วย ดุริยดนตรีทิพย์ และ ถวายผ้าแด่พระพุทธเจ้า และภิกษุสงฆ์จำนวน 100,000 โกฏิ โดย ถวายผ้าองค์ละ 1 คู่
5	พระพุทธะเรวตะ	อติเทวพราหมณ์	ได้ฟังพระธรรมแล้วตั้ง อยู่ในสภาวะและได้ถวาย ผ้าจีวรแด่พระพุทธเจ้า
6	พระพุทธโสภิตะ	อชิตพราหมณ์	ได้ฟังพระธรรมเทศนา แล้วตั้งอยู่ในพระสภาวะ และได้ถวายครั้งใหญ่แด่ พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์
7 (ล่วงมาอีก 1 อสงไขย)	พระพุทธะอโนมทัสสี	ยักขเสนาบดี	ได้ถวายมโหทานแด่ พระพุทธเจ้า

ตาราง 6 (ต่อ)

ลำดับที่	สมัยของพระพุทธเจ้า	พระศาสดากำเนิดเป็น พระโพธิสัตว์นามว่า	พระจริยา
8	พระพุทธปฐม	พญาสีหะ	ได้เห็นพระบรมศาสดา ทรงเข้านิโรธสมาบัติก็มี จิตเสื่อมใส ถวายบังคม แล้วทำปทักษิณเกิดปิติ โสมนัสเปล่งสีหนาท 3 ครั้ง ไม่ละปิติ มี พระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ ไม่ไปหาอาหาร อยู่ด้วย ปิติและสุขทำการบริจาต ขึ้นเฝ้าพระตถาคตเจ้าถึง 7 วัน
9	พระพุทธะนารทะ	พระฤาษี	ถวายมโหทานแด่ พระพุทธเจ้า และ พระภิกษุสงฆ์แล้วกระทำ บูชาด้วยไม้จันทน์แดง
10 (ล่วงมาอีก 1 อลงไขย)	พระพุทธะปฐมุตตระ	ชฎิละ (ชาวมหารัฐ)	ถวายจีวรทานแด่ พระพุทธเจ้า และพระ ภิกษุสงฆ์
11 (ล่วงมาอีก	พระพุทธสุเมธ	อุตตระมาณพ	สละทรัพย์ 80 โกฏิ ถวายเป็นมโหทานแด่

ตาราง 6 (ต่อ)

ลำดับที่	สมัยของพระพุทธเจ้า	พระศาสดากำเนิดเป็น พระโพธิสัตว์นามว่า	พระจริยา
30,000 กัป)			พระพุทธเจ้า และพระ ภิกษุสงฆ์และได้ฟังธรรม ตั้งอยู่ในสภาวะ แล้วออก บวช
12	พระพุทธสุชาตะ	พระราชาจักรพรรดิ	ทรงฟังธรรมแล้วถวาย ราชสมบัติทั้ง 4 มหาทวีป พร้อมด้วยรัตนะ 7 ประการ แต่พระพุทธเจ้าและพระ ภิกษุสงฆ์ ภายหลังเสด็จ ออกผนวชในสำนัก พระพุทธเจ้า
13 (กาลตอน ปลาย 1,800 กัป)	พระพุทธปิยทัสสี	กัลลสพมานพ	ได้ฟังธรรมเทศนาแล้ว บริจาคทรัพย์ 100,000 โกฏิให้สร้างสังฆาราม ถวายแล้วตั้งตนอยู่ใน สภาวะ และศีล
14	พระพุทธะอิตถทัสสี	สุลิมะคาบส	นำเอาฉัตรดอกมณฑารพ จากเทวโลกมาบูชา พระพุทธเจ้า
15	พระพุทธะธัมมทัสสี	ท้าวสิกกะเทวราช	ทรงทำการบูชาด้วย เครื่องหอม และ

ตาราง 6 (ต่อ)

ลำดับที่	สมัยของพระพุทธเจ้า	พระศาสดากำเนิดเป็น พระโพธิสัตว์นามว่า	พระจริยา
16 (ตอนท้าย ของกัปปที่ 94)	พระพุทธลิทัตถะ	มังคละดาบส	ดอกไม้ทิพย์ และทรง บูชาด้วยดุริยดนตรีทิพย์ แต่พระพุทธเจ้า ถวายผลชมพูใหญ่แต่ พระพุทธเจ้า
17 (ตอนท้าย ของกัปปที่ 92)	พระพุทธรุติสสะ	พระเจ้าสุชาตะ	เสด็จออกผนวชเป็นพระ ฤาษีและบูชาพระพุทธเจ้า ด้วยดอกมณฑารพ ดอกปทุม และดอกปาริชาติทิพ
18	พระพุทธรุปลสสะ	พระเจ้าวิชิตาวี	ทรงสละราชสมบัติเสด็จ ออกผนวชในสำนัก พระพุทธเจ้า ทรงศึกษา พระไตรปิฎกแล้วทรง บรรยายกถาธรรมแก่ ประชาชนและทรงบำเพ็ญ ศีลบารมี
19 (กัปปที่ 91)	พระพุทธรุวิปัสสี	พญานาคอตุลละ	ถวายตั้งทองคำขนาดใหญ่ ขจิตด้วยรัตนะ 7 ประการ แต่พระพุทธเจ้า

ตาราง 6 (ต่อ)

ลำดับที่	สมัยของพระพุทธเจ้า	พระศาสดากำเนิดเป็น พระ โยธิสัตว์นามว่า	พระจริยา
20 (กับปีที่ 21)	พระพุทธะลิขี	พระอรินทมะราชา	ถวายมหากาณพร้อมจีวร แต่พระพุทธเจ้าและพระ ภิกษุสงฆ์ ถวายช้างแก้ว ประดับด้วยรัตน 7 ประการ แล้วถวายกับ ปิณฑที่ขึ้นประมาณ เท่าตัวช้าง
21	พระพุทธะเวสสภู	พระสุทิสสนะราชา	ถวายมหากาณพร้อมด้วย จีวรแต่พระพุทธเจ้าและ พระภิกษุสงฆ์
22	พระพุทธะกกุสันธะ	พระเชมะราชา	ถวายมหากาณพร้อมด้วย บาตร และจีวร ทั้งทรง ถวายเภสัชมียาตลอด เป็นต้น แต่พระพุทธเจ้า และพระภิกษุสงฆ์
23	พระพุทธ โภจนาคมนะ	พระปิ่นตะราชา	ทรงสดับพระธรรม เทศนาแล้ว ทรงถวาย มหากาณ ถวายผ้า ปิดตุงณะ ผ้าจัน ผ้าไหม ผ้ากำพลและผ้าทุกุล (ผ้าเนื้อ 2 ชั้น) กับ

ตาราง 6 (ต่อ)

ลำดับที่	สมัยของพระพุทธเจ้า	พระศาสดากำเนิดเป็น พระโพธิสัตว์นามว่า	พระจริยา
24	พระพุทธะกัสสปะ	โชติपालมาณพ	กับถวายกรรทอง และ เสด็จออกผนวชในสำนัก พระพุทธเจ้า ได้ฟังธรรมกถาแล้วออก บวชเรียนพระ ไตรปิฎก ถึงพร้อมด้วยวัตรปฏิบัติ สมบูรณ์ในพระศาสนา

พระพุทธเจ้าพระองค์ต่อจากพระพุทธะกัสสปะ ก็คือพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ส่วนประวัติของพระศรีอารียเมตไตรยผู้จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลข้างหน้า นั้น ในคัมภีร์พุทธวงศ์ไม่ได้กล่าวไว้

ธนิต อยู่โพธิ¹ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระศาสดาของเราว่า

ในบรรดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายเมื่อทรงสร้างอธิการ (การกระทำอันยิ่งใหญ่) ในสำนักของพระพุทธเจ้า 24 พระองค์ มีพระพุทธรูปที่ปึงกรเป็นต้น ได้ผ่านมาแล้วถึง 4 อสงไขยกับอีก 100,000 กัป แต่ว่าในระยะเวลาหลังพระพุทธะกัสสปะมา ไม่มีพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นมาทรงพยากรณ์อีก แต่ก็ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ต่อมา

พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ตามคติที่มีมาในคัมภีร์ชาตกฏฐกถา หรืออรรถกถาชาตกล้วนมีแบบแผนชีวิตในลักษณะเดียวกันมาโดยตลอด นับตั้งแต่ทรงตั้งจิตปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในปฐมกาลแล้วเข้าสู่สภาวะการเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อน

¹ธนิต อยู่โพธิ. เล่มเดิม. หน้า 61.

ทรงเลือกบารมีเพื่อบำเพ็ญ และทรงบำเพ็ญบารมีที่ทรงเลือกนั้นมานับชาติไม่ถ้วนจนเต็มเปี่ยมใน พระชาติสุดท้ายและเมื่อจุติใหม่ก็ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าดังที่พระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายทรงพยากรณ์ไว้ จริยาพระโพธิสัตว์อันเป็นแบบเดียวกันนี้ เรียกว่า ธรรมทานิยมของพระโพธิสัตว์

ประพจน์ อัครวิรุฬหการ¹ ได้ศึกษาขั้นตอนการเป็นพระโพธิสัตว์หรือการบำเพ็ญชีวิต ของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ เรียกว่า โพธิสัตว์จรรรยา อันเป็นธรรมทานิยมของพระโพธิสัตว์ใน อดีตชาติดังกล่าว ซึ่งสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

ในคัมภีร์พุทธศาสนาดั้งเดิม ช่วงหลังพุทธปรินิพพานถึง 350 ปีก่อน ค.ศ. ยังไม่เกิด โพธิสัตว์จรรรยา แต่ได้กล่าวถึงแบบแผนความประพฤติของผู้ต้องการหลุดพ้นไว้ เรียกว่า แบบ ประพฤติพรหมจรรย์ว่ามี 3 ขั้นตอน คือ

1. การเตรียมตัวเข้าสู่การประพฤติพรหมจรรย์ ได้แก่ การมีศรัทธาก่อนแล้วจึง ออกบวช
2. การประพฤติพรหมจรรย์ ได้แก่ การบำเพ็ญศีล บำเพ็ญสมาธิ แล้วจึง
3. ผลที่เกิดขึ้นแก่บุคคลที่ปฏิบัติตามลำดับ โดยเริ่มจากขั้นบุคคลธรรมดา หรือ ปุถุชน ขั้นบุคคลผู้เริ่มปฏิบัติ และขั้นพระอริยบุคคล 4 ตามลำดับจากต่ำไปหาสูง คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ (ขั้นหลุดพ้น)

โพธิสัตว์จรรรยา เริ่มปรากฏในช่วงพุทธศาสนาแยกออกเป็นสำนัก คือช่วง 350-100 ปีก่อน ค.ศ. อันเป็นการจัดระเบียบความประพฤติของพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ที่มุ่งหมายจะตรัสรู้ เป็นพระพุทธรูปเจ้าในภพภาคหน้าคัมภีร์ต่างๆ ที่กล่าวถึงเรื่องโพธิสัตว์จรรรยา ได้แก่ คัมภีร์มหาวิสตุ (สำนักมหาสังฆิกะ) คัมภีร์พุทธวงศ์ (สำนักเถรวาทบาลี) คัมภีร์จริยาปิฎก (สำนักเถรวาทบาลี) และคัมภีร์อรรถทาน (สำนักสรวาสติกวาทีน) ซึ่งสามารถสรุป โพธิสัตว์จรรรยา ได้ดังนี้

1. การตั้งปณิธาน
 - การมีศรัทธา
 - การเกิดจิตมุ่งไปสู่อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ
 - การตั้งปณิธาน
 - การได้รับพยากรณ์
2. การบำเพ็ญความดี
 - บารมี 6 (เฉพาะในคัมภีร์อรรถทานและคัมภีร์มหาวิสตุ)

¹ประพจน์ อัครวิรุฬหการ. เล่มเดิม. หน้า 150-348.

- บารมี 10 (เฉพาะคัมภีร์พุทธวงศ์และคัมภีร์จรียาปิฎก)

3. ผลของการบำเพ็ญโพธิสัตว์จรรยา

- ภูมิ 10 (เฉพาะคัมภีร์มหาวิสต)

ในช่วงภายหลังจากช่วงพุทธศาสนาแยกออกเป็นลัทธิ คือช่วงของการแต่งคัมภีร์ชั้น อรรถกถาอันเป็นคัมภีร์ที่เขียนขึ้นเพื่ออธิบายคัมภีร์ในช่วงก่อนหน้านี้ ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถาชาดก อรรถกถาสุตนิบาต อรรถกถาพุทธวงศ์ และอรรถกถาจริยาปิฎก

คัมภีร์อรรถกถาชาดก แบ่งประวัติของพระพุทธรูปไว้ 3 หมวด คือ

1. ทูเรนิทาน หมายถึง เรื่องตั้งแต่พระโพธิสัตว์ตั้งนิธานจนได้อุบัติในสวรรค์
2. อวิทูเรนิทาน หมายถึง เรื่องตั้งแต่พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิต จนถึงตรัสรู้

ถึงตรัสรู้

3. สันติเกนิทาน หมายถึง เรื่องตั้งแต่ตรัสรู้จนถึงปรินิพพาน

ส่วนคัมภีร์อื่น ๆ ยังคงยึดแนวทางของคัมภีร์พุทธวงศ์ ซึ่งสรุปขั้นตอนได้ดังนี้

- การมีศรัทธาและคุณสมบัติอื่น ๆ
- อภินิหาร ได้แก่ ปุณฺณปรารภนา มูลนิธาน และจิตตูปบาท
- การได้รับพยากรณ์
- อัชฌาสัย 6 พุทธภูมิ 4 และ บารมี 10

โดยสรุปขั้นตอนสุดท้ายของโพธิสัตว์จรรยา ของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทจะได้ขั้นตอน

ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 พาหิเรนิทาน เป็นช่วงที่พระโพธิสัตว์ยังมีได้ตั้งจิตปรารภนาที่จะบรรลุเป็นพระพุทธรเจ้า แต่ก็ได้บำเพ็ญความดีต่าง ๆ เช่น คนดีทั้งปวง

ขั้นตอนที่ 2 อวิทูเรนิทาน แบ่งออกเป็น 3 ช่วง

2.1. จิตตูปบาทกาล เป็นช่วงที่พระโพธิสัตว์เกิดจิตปรารภนาจะบรรลุเป็นพระพุทธรเจ้า

2.2. มโนนิธาน เป็นช่วงที่ตั้งใจแน่วแน่ที่จะบรรลุเป็นพระพุทธรเจ้า

2.3. วชิรนิธาน เป็นช่วงที่กล่าววาจาที่จะบรรลุเป็นพระพุทธรเจ้า

ขั้นตอนที่ 3 ทูเรนิทาน แบ่งออกเป็น 3 ช่วง

3.1. การตั้งนิธาน เป็นช่วงของการตั้งสัตย์อธิษฐานแน่วแน่ประการเดียวที่จะมุ่งไปสู่ความเป็นพระพุทธรเจ้า

3.2. การได้รับพยากรณ์ เป็นช่วงที่พระโพธิสัตว์ ได้รับการพยากรณ์จาก

พระพุทธรูปองค์ก่อนต่อเบื้องพระพักตร์ของพระพุทธรูปองค์ว่า จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้าแน่นอน

3.3. การบำเพ็ญบารมี เป็นช่วงที่พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาเลือกบารมี 10 ประการ และบำเพ็ญบารมี 10 ประการนั้นอย่างเคร่งครัดให้เต็มเปี่ยม

ขั้นตอนที่ 4 อวิชฺฐาเรณิทานเป็นช่วงที่พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงตรัสรู้

ขั้นตอนที่ 5 เป็นช่วงที่พระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้า และดำเนินชีวิตจนกระทั่งเสด็จปรินิพพาน ไม่เกิดไม่ดับอีกต่อไป

เรื่องโพธิสัตว์จรรยาต่าง ได้กล่าวมาแล้วนั้น เป็นแบบแผนชีวิตของพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ที่จะต้องดำเนินไป ในคัมภีร์บางคัมภีร์ได้กล่าวถึงธรรมดาของพระพุทธรูปเจ้าทุกพระองค์ไว้อย่างละเอียดในช่วงเสด็จจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนกระทั่งถึงตรัสรู้ หรือในขั้นตอนที่ 4 ที่เรียกว่า อวิชฺฐาเรณิทาน ธรรมดาของพระพุทธรูปเจ้าดังกล่าวนี้ เป็นพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ ภายหลังทรงบำเพ็ญบารมีครบถ้วนเต็มเปี่ยมแล้วซึ่งในคัมภีร์อรรถกถาพุทธวงศ์¹ กล่าวไว้ว่ามี 12 ประการ ดังนี้

1. พระโพธิสัตว์ภพสุดท้ายทรงมีสัมปชัญญะ รู้ตัว เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระชนนี ธนิต อยู่โพธิ² อธิบายในช่วงเวลานี้ไว้ว่า ก่อนพระโพธิสัตว์จะเสด็จลงสู่ครรภ์มารดานั้น ทรงประทับอยู่ ณ สวรรค์ชั้นดุสิต ขณะที่ประทับนั้นได้บังเกิด พุทธโกลาหล คือความอึงคะนึงวุ่นวาย เรื่องที่พระพุทธรูปเจ้าจะเสด็จมาจุติในโลก เทวดาทั้งหลายทั่ว 10,000 จักรวาลได้ยินเสียงพุทธโกลาหลดังกล่าวก็นำประชุมร่วมกัน ครั้นทราบว่พระโพธิสัตว์จะเสด็จจุติในโลกเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้า จึงพากันไปเฝ้าเพื่ออัญเชิญพระองค์ ขณะนั้นเกิดบุญนิมิตแก่พระโพธิสัตว์ 5 ประการ คือ

1. ดอกไม้ประดับร่างกายเหี่ยวแห้ง
2. ผ้าถุงห่มเศร้าหมอง
3. เหวื่อไหลจากกรักแร้
4. ผิวกายนิกลนึการเหี่ยวแห้งเป็นริ้วรอย
5. ไมยพันธุ์จะอยู่ในอาสนะของเทวดา

¹มทามกุฏราชวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถา ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่ม 9 ภาค 2. หน้า 748-749.

²ธนิต อยู่โพธิ (แปลและเรียบเรียง). เล่มเดิม. หน้า 75-76.

เหล่าเทวดาได้เชื้อเชิญพระโพธิสัตว์ว่า ¹ "ข้าแต่ท่านผู้วิรุทธบารมีทั้ง 10 ประการที่ท่านบำเพ็ญไว้แล้วนั้นท่านมิได้ปรารถนาสมบัติท้าวลกกะ สมบัติมาร สมบัติจักรพรรดิ และสมบัติพหุหม แต่บำเพ็ญมาด้วยปรารถนาพระสัมพันธุญาณ เพื่อต้องการที่จะช่วยชาวโลกให้พ้นทุกข์ ข้าแต่ท่านผู้วิรุทธ บัดนี้เป็นกาลเวลาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าของท่านแล้ว เป็นกาลสมัยที่ท่านจะได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว"

ก่อนที่พระโพธิสัตว์จะรับคำเชิญของเหล่าเทวดา ทรงตรวจดูมหาวิโลกนะที่ 6 การสำรวจดวงครั้งใหญ่ 5 อย่าง คือ

1. กาล หมายถึง เป็นเวลาอันสมควรหรือไม่ที่จะเสด็จลงมาตรัสรู้ โดยถือเกณฑ์อายุขัยของสัตว์ทั้งหลายว่า ถ้าอายุขัยของสัตว์ทั้งหลายยืนยาวเกิน 100,000 ปีขึ้นไป ไม่ใช่กาลอันสมควร เพราะกาลเช่นนั้นจะไม่ปรากฏ ชาติ ชรา มรณะ ตามกฎไตรลักษณ์แก่สัตว์ทั้งหลาย ทำให้พระธรรมเทศนาเรื่องนี้ไม่มีประโยชน์ที่จะสั่งสอนสัตว์ทั้งหลาย แต่ถ้าอายุขัยของสัตว์ทั้งหลายต่ำกว่า 10 ปี ก็ไม่เป็นกาลอันสมควร เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสหนาจะไม่อยู่ในโอวาท กาลอันสมควรจะต้องพอเหมาะ ขณะนั้นอายุขัยของสัตว์ทั้งหลายเท่ากับ 100 ปี อันเป็นกาลสมควร

2. ทวีป ทวีปทั้ง 4 ในโลก ได้แก่ บพพวิเทหทวีป อุตตรกุรุทวีป อมรโคยานทวีป และชมพูทวีป นั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะเสด็จมาจุติเฉพาะในชมพูทวีปเท่านั้น

3. ประเทศ หมายถึง ถิ่นอันควรแก่การเสด็จไปจุติ ซึ่งจะอยู่ในชมพูทวีป คือ มีชนมประเทศ หรือ ถิ่นอันเจริญ มีขอบเขตกว้าง 250 โยชน์ ยาว 300 โยชน์ วัดโดยรอบได้ 900 โยชน์ ถิ่นอันเจริญนี้เป็นถิ่นที่บรรดาพระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก พระราชาจักรพรรดิ กษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี ผู้มีศักดิ์ใหญ่ ย่อมมาเกิด ซึ่งเป็นถิ่นอันสมควรที่พระโพธิสัตว์จะได้มาจุติเช่นกัน

4. ตระกูล ตระกูลที่พระโพธิสัตว์สมควรจะได้จุติมาเกิด คือ ตระกูลกษัตริย์ หรือตระกูลพราหมณ์เท่านั้น เพราะเป็นตระกูลที่โลกยกย่อง พระโพธิสัตว์จะไม่มาเกิดในตระกูลแพศย์ หรือศูทรอันเป็นตระกูลต่ำกว่า

5. มารดา พระโพธิสัตว์ย่อมเสด็จมาปฏิสนธิในครรภ์มารดา ที่เป็นสตรีที่ไม่มีใจโลเลต่อบุรุษ ไม่เป็นนักเลงสุรา เป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีโดยตลอด 100,000 อสงไขย และทรงถือศีลเคร่งครัดมาตั้งแต่กำเนิด มิได้ขาด

¹ ษัตติ อัญโณติ. เล่มเดิม. หน้า 76.

เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงตรวจดูหาวิโลกนะ ๕ ประการว่าสมบุรณ์ครบถ้วนแล้ว จึงรับคำเชิญของเหล่าเทวดา¹ ว่า "ข้าแต่ท่านผู้วิรุทธ เป็นกาลอันสมควรที่ข้าพเจ้าจะเป็น พระพุทธเจ้าแล้วเชิญท่านทั้งหลายกลับไปเกิด"

จากนั้นพระโพธิสัตว์เสด็จไปยังสวนนันทวันในดุสิตสวรรค์ เทวดาทั้งหลายได้ กล่าวเตือนให้พระโพธิสัตว์ระลึกถึงกุศลกรรมที่ทำมาแล้ว ขณะที่เสด็จประพาสชมสวนก็เสด็จ มาปฏิสนธิในพระครรภ์มารดา

การเสด็จมาปฏิสนธิในครรภ์มารดานั้นธรรมด้าย่อมมีเหตุการณ์อันน่าอัศจรรย์ ดังเช่น เมื่อครั้งพระสิทธัตถะโพธิสัตว์จะเสด็จลงสู่พระครรภ์พระนางมทามายาเทวีนั้น พระนางมทามายาเทวีทรงพระสุบินว่า ท้าวมหาราช 4 พระองค์ทรงยกพระนางไปพร้อมกับพระที่บรรทมพาไปยังป่าหิมพานต์แล้ว ทรงวางบนพื้นศิลาอันกว้างยาวได้ ๕๐ โยชน์ ซึ่งตั้งอยู่ใต้ต้นรังสูง 100 โยชน์ แล้วประทับยืนอยู่ข้างหนึ่ง ขณะนั้นพระเทวีของท้าวมหาราชทั้ง 4 ได้นำพระนางมทามายาเทวีไป ยังสระอโนดาตให้พระนางสงวน้ำขจัดมลทิน แล้วให้นุ่งห่มผ้าทิพย์ สวมใส่เครื่องหอมทิพย์ ประดับ ดอกไม้ทิพย์ แล้วจัดปูเสื่อพระที่บรรทม ๗ วิมานทองภายในภูเขาสีเงิน แล้วให้ประทับ ณ พระที่นั่ง ขณะนั้นเทพยดาข้างเผือก (พระโพธิสัตว์) ได้ทอเกี้ยวอยู่ ณ ภูเขาทองไม้ไผ่โลก ได้ลงมากระทำ ปักษี (เวียนขวา) 3 รอบ แล้วหายเข้าไปทางพระปรัศว์เบื้องขวาเข้าไปในพระครรภ์

กาลเมื่อพระโพธิสัตว์ได้ถือปฏิสนธิในพระครรภ์แล้ว ก็บังเกิดแผ่นดินไหว ครั้งใหญ่พร้อมกันทั่วพื้นโลกธาตุ และบังเกิดบุญนิมิต 32 ประการปรากฏขึ้น ได้แก่

1. เกิดแสงสว่างรุ่งเรืองประมาณมิได้แผ่ไปใน 10,000 จักรวาล
2. บรรดาคนตาบอดทั้งหลายกลับได้มองเห็น
3. บรรดาคนหูหนวกทั้งหลายกลับได้ยินเสียง
4. คนใบ้ทั้งหลายกลับพูดได้
5. คนค่อมทั้งหลายกลับมีลำตัวตรง
6. คนง่อยเปลี่ยนกลับเดินได้
7. สัตว์ทั้งหลายที่ถูกจองจำได้นอกจากข้อคาหรือที่กักขัง
8. ไฟในนรกทุกขุมดับหมด
9. เปรตผู้มีความหิวกระหายกลับไม่มีความหิวกระหาย
10. สัตว์เดียรัจฉานทั้งหลายไม่มีภัยมาเบียดเบียน

¹ ๓๓๓ อัญโณ. เล่มเดิม. หน้า 78.

11. ลัตว์ทั้งหลายที่มีโรค ไฟกิเลส ราคะ ถูกระงับหมด
12. สรรพลัตว์ทั้งหลายมีวาจาน่ารัก
13. ม้าทั้งหลายมีเสียงร้องไพเราะ
14. ช้างทั้งหลายมีเสียงร้องไพเราะ
15. ดุริยตนได้รับรเพลงได้เองอย่างไพเราะ
16. เครื่องอาหารประดับขนของมนุษย์เปล่งรัศมีได้
17. ทิศทั้งหลายสว่างแจ่มใส
18. ลมอ่อนพัดเย็นสบายให้เกิดสุขแก่สัตว์
19. เมฆที่ไม่ใช่เมฆฝนทำให้เกิดฝนตกลงมา
20. เกิดน้ำพุไหลพุ่งขึ้นมาจากพื้นดิน
21. หมุนกทั้งหลายหยุดบิน
22. แม่น้ำทั้งหลายหยุดไหล
23. น้ำในมหาสมุทรมีรสจืดสนิท
24. พื้นดินปกคลุมไปด้วยดอกบัวนานาพันธุ์ทั่วไปหมด
25. ดอกไม้ที่เกิดบนบกและในน้ำบานสะพรั่ง
26. ดอกปทุมที่เกิดที่ลำต้นบานทุกแห่ง
27. ดอกปทุมที่เกิดที่กิ่ง กีบาน
28. ดอกปทุมที่เกิดที่เรือเถา กีบาน
29. ดอกปทุมที่เรียกว่าปทุมก้าน ก็ไหลขึ้นมาจากพื้นดินเป็น 7 ดอก
30. ดอกปทุมที่ห้อยย้อย ก็เกิดในอากาศ
31. ฝนดอกไม้ตกลงมาโดยรอบ
32. ดุริยตนตรีภพย์ ก็บังเกิดขึ้นในอากาศ

2. พระโพธิสัตว์นั่งขัดสมาธิในพระครรภ์ของชนนี้ หันพระพักตร์ออกไปภายนอก

ธนิต อยู่โพธิ¹ กล่าวถึงตอนนีไ้ว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิแล้วเทวบุตร 4 องค์ถือพระขรรค์คอยอภิบาล พระโพธิสัตว์และพระมารดามีให้เกิดอันตรายใด ๆ พระมารดาของ พระโพธิสัตว์ก็มีได้เกิดความกำหนดในบุรุษทั้งหลาย กับทั้งพระนางได้ประสบลาภอย่างยิ่งและได้ยศ

¹ ธนิต อยู่โพธิ. เล่มเดิม. หน้า 80-81.

อย่างยอดเยี่ยม มีความสุขสำราญ มิได้ทรงลำบากพระกาย นอกจากนี้ยังสามารถทอดพระเนตรเห็น พระโพธิสัตว์ซึ่งอยู่ในพระครรภ์ประดุจดั่งมองเห็นเส้นด้ายที่ร้อยอยู่ในแก้วมณีใสสะอาด เพราะเหตุ พระครรภ์ที่พระโพธิสัตว์อยู่กัน คล้ายกับห้องในพระเจดีย์จึงเป็นพระครรภ์ที่สัตว์อื่นไม่สามารถจะอยู่อาศัยหรือใช้สอยเพราะฉะนั้นพระมารดาของพระโพธิสัตว์จะเสด็จสวรรคตเมื่อประสูติพระโพธิสัตว์ แล้วได้ 7 วัน แล้ว ไปอุบัติในสวรรค์ชั้นดุสิต

3. พระชนนีของพระโพธิสัตว์ขึ้นประสูติ

ฉนิต อยู่โพธิ¹ อธิบายว่า พระมารดาของพระโพธิสัตว์ทรงครรภ์เป็นเวลา 10 เดือน แล้วประทับยืนคลอดนั้น เป็นธรรมดาของพระมารดาของพระโพธิสัตว์

4. พระโพธิสัตว์ออกจากพระครรภ์พระชนนีในป่าเท่านั้น

ฉนิต อยู่โพธิ² อธิบายว่า เป็นธรรมดาของพระโพธิสัตว์ที่ประสูติในป่า เช่น พระสิทธัตถโพธิสัตว์ ประสูติ ณ ลุมพินีวัน อันเป็นส่วนป่าไม้รัง อยู่ระหว่างนครเทวทหะกับ นครกบิลพัสดุ์

5. พระโพธิสัตว์วางพระบาทลงบนแผ่นดินทอง หันพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ อย่าง พระบาท 7 ก้าว เสด็จไปตรวจดู 4 ทิศแล้วเปล่งสีหนาท

ฉนิต อยู่โพธิ³ อธิบายว่า เมื่อครั้งพระสิทธัตถโพธิสัตว์ประสูตินั้น ท้าว มหามรณผู้มีจิตบริสุทธิ์ 4 พระองค์ นำเอาดาช่ายทองมารองรับพระโพธิสัตว์ แล้ววางลงตรง หน้าพระพักตร์ของพระชนนี ซึ่งพระกายของพระโพธิสัตว์ บริสุทธิ์สะอาด ไม่แปดเปื้อนมลทินใด ๆ และยังมีธารน้ำ 2 สายไหลออกจากอากาศ เพื่อสักการะแก่พระมารดาและพระโพธิสัตว์ ทำให้ พระวรกายของทั้งสองพระองค์เคยชินกับฤดูกาล จากนั้น ท้าวมหาราชาทั้ง 4 พระองค์ ทรงรับ พระโพธิสัตว์ต่อจากหัตถ์ของท้าว มหามรณด้วยแผ่นหนังเสือที่นุ่มสบาย แล้วมนุษย์ทั้งหลายจึงรับต่อ จากหัตถ์ของท้าว มหาราชา จากนั้นพระโพธิสัตว์เสด็จประทับยืนเหนือพื้นปฐวี ทอดพระเนตรไปยัง ทิศบูรพา จักรวาลมากมายหลายพันก็รวมเป็นเนินเนื่องถึงกันเป็นอันเดียวเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในจักรวาลทั้งหลายเหล่านั้น บูชาพระโพธิสัตว์ด้วยเครื่องหอมและดอกไม้ เป็นต้น จากนั้นทรง ตรวจทิศ 4 ทิศใหญ่ 4 ทิศน้อย ทิศเบื้องล่าง และทิศเบื้องบน อันไม่มีผู้ใดเทียบเสมอพระองค์ จึงทรง กำหนดทิศเหนือแล้วย่างพระบาทดำเนินไป 7 ก้าว มีท้าว มหามรณเชิญเศวตฉัตร สุธาม

¹ ฉนิต อยู่โพธิ. เล่มเดิม. หน้า 80 - 81

² แหล่งเดิม.

³ ฉนิต อยู่โพธิ. เล่มเดิม. หน้า 82

เทพบุตร เนิญพิตวาลวิชัย และเทวดาอื่น ๆ ถือเครื่องราชกกุธภัณฑ์ทำเนนตาม ครั้นดำเนินมาถึง
ก้าวที่ 7 พระโพธิสัตว์ทรงเปล่งพระวาจาว่า "ข้าพเจ้าเป็นผู้เลิศในโลก" เป็นอาทิ อนึ่งใน
ขณะพระโพธิสัตว์ ประสูตินั้น บังเกิดบุญนิมิต 32 ประการ เช่นเดียวกับเมื่อครั้งทรงปฏิสนธิ

6. พระโพธิสัตว์เสด็จออกมหาภิเนษกรรมเมื่อพระโอรสสมภพแล้ว และทรงเห็น
นิมิต 4 ประการ

7. พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเพียรกำหนดจำสุด 7 วัน
8. พระโพธิสัตว์เสวยข้าวมธุปายาสในวันที่ทรงบรรลุลพระสัมมาสัมโพธิญาณ
9. พระโพธิสัตว์ประทับนั่งเหนือบัลลังก์หย้าแล้วบรรลุลพระสัมโพธิญาณ
10. พระโพธิสัตว์ทรงเจริญอาณาปาโลสลตัมมัญฐาน
11. พระโพธิสัตว์ทรงกำจัดกองกำลังมาร
12. พระโพธิสัตว์ตรัสรู้

แบบชีวิตการเป็น พระโพธิสัตว์

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า โพธิสัตว์จรรยาก็กล่าวไว้ในพระคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา
ฝ่ายเถรวาท ในช่วงที่พุทธศาสนาแยกออกเป็นสำนักต่าง ๆ และในช่วงการแต่งคัมภีร์ขึ้นอรรถกถา
นั้นเป็นแบบชีวิตของการเป็นพระโพธิสัตว์ ที่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์จะต้องดำเนินชีวิตไปตาม
แบบแผนนั้นดังจะได้สรุปให้เห็นตามขั้นตอนตามลำดับต่อไปนี้

1. ขึ้นพระโพธิสัตว์ตั้งปณิธาน

ขึ้นพระโพธิสัตว์ตั้งปณิธาน เป็นขั้นที่พระโพธิสัตว์ตั้งจิตแน่วแน่ให้บรรลุดังความ
เป็นพระพุทธเจ้าต่อไปในกาลภายหน้า ในขั้นนี้จะประกอบด้วย คุณสมบัติของผู้จะเกิดจิตมุ่งไปสู่
ความเป็นพระพุทธเจ้า เหตุปัจจัยของการเกิดจิตดังกล่าว โพธิจิตโตตปาท ปณิธานและผลของ
การตั้งปณิธาน

1.1. คุณสมบัติของบุคคลที่จะเกิดจิตมุ่งไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า

การเกิดจิตมุ่งไปสู่การเป็นพระพุทธเจ้านั้น เรียกว่า "โพธิจิตโตตปาท"
บุคคลผู้จะเกิดโพธิจิตโตตปาท และตั้งปณิธานต่อไปว่า จะไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้านั้น ต้องมี
คุณสมบัติพร้อม 8 ประการ ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พุทธวงศ์¹ ว่า "แต่อกนิหารย่อมสำเร็จแก่ท่าน

¹มหาเมฆวรรค 1. พระสูตรและอรรถกถาแปลอุทกนิกาย พุทธวงศ์ เล่ม 9 ภาค 2.

ผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า เพราะความประชุมพร้อมแห่งธรรม 8 ประการ" ธรรม 8 ประการ นั้นเรียกว่า "อฏฐสโมธาน" ซึ่งสรุปได้ดังนี้¹

1 มนุสสุตติ หมายความว่า ผู้ที่จะบรรลุความตั้งใจปรารถนาไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้าและตั้งนิทาน (อธิหาร) ได้นั้นจะต้องอยู่ในสภาพความเป็นมนุษย์เท่านั้น

2 ลิงฺคสมุปตติ หมายความว่า แม้ว่าอยู่ในสภาพเป็นมนุษย์ก็ต้องถึงพร้อมสมบูรณ์ด้วยเพศ คือ ต้องเป็นเพศชายเท่านั้น สตรี โขนฑะกะ (กะเทย) บุคคลไม่มีเพศ บุคคลสองเพศ ย่อมไม่สามารถบรรลุถึงการเกิดโพธิจิตโตตปาตได้

3 เหตุ หมายความว่า บุคคลตามคุณสมบัติข้อ 1 และ 2 จะต้องถึงพร้อมด้วยเหตุ คือ สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในชาตินั้นด้วย

4 สตุถารทสฺสนํ หมายความว่า บุคคลตามคุณสมบัติข้อ 1 - 3 จะต้องอยู่ในกาลที่พระพุทธเจ้าดำรงพระชนม์ชีพอยู่ และได้พบเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

5 ปณฺพชฺชา หมายความว่า บุคคลตามคุณสมบัติข้อที่ 1 - 4 จะต้องอยู่ในเพศบรรพชิตเท่านั้น แม้ในกาลที่จะตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ก็ต้องอยู่ในเพศบรรพชิต

6 คุณสมุปตติ หมายความว่า บรรพชิตตามคุณสมบัติข้อ 5 จะต้องถึงพร้อมแห่งคุณ คือ ได้สำเร็จสมบัติ และอภิญา

พระราชวรมณี² ให้ความหมายของคำว่าสมบัติ ไว้ว่า สมบัติ หมายถึง "ภาวะสงบประณีตซึ่งพึงเข้าถึง" สมบัติมีองค์ 8 ได้แก่ รูปมาน 4 (ปฐมมาน ทุตติยาน ตติยาน จตุตถมาน) และอรูปมาน 4 (อากาสาญญายตนมาน อากิญจัญญายตนมาน วิญญาญญายตนมาน เนวสัญญายตนมาน)

อภิญา³ หมายถึง "ความรู้ยิ่ง ความรู้เจาะตรง ความรู้ขั้นสูง" อภิญา เป็นความรู้ที่เรียกว่า โลกียอภิญา ซึ่งเป็นความรู้ที่ยังเกี่ยวข้องกับโลกียะอยู่ มี 5 ประการ ได้แก่ อิทธี (แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้) ทิพนโสท (ทิพย์) เจโตปริยญาณ (ญาณที่ทายใจคนอื่นได้) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้) ทิพนจักขุ (ตาทิพย์) มีความรู้ยิ่งอย่างหนึ่งเป็นความรู้ขั้นสูงสุด เรียกว่า โลกุตตรอภิญา อันเป็นความรู้ขั้นหลุดพ้นซึ่งพระโพธิสัตว์ในขณะบำเพ็ญบารมียังไม่สามารถบรรลุได้ความรู้นั้น คือ อาสวักขยญาณ (ญาณที่ทำให้อาสวะหรือกิเลสสิ้นไป)

¹มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. เล่มเดิม. หน้า 208-211.

²พระราชวรมณี. พจนานุกรมพุทธศาสตร์. หน้า 303.

³พระราชวรมณี. เล่มเดิม. หน้า 380.

7 อธิกาโร หมายความว่า ถึงพร้อมด้วยการกระทำอันประเสริฐยิ่ง คือ เลี้ยงละชีวิตเพื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้

8 อนุตตะ หมายความว่า ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีจันตะ คือ มีความพยายามมากแม้จะเห็นสิ่งอันทำได้ยากก็มีใจอาจหาญ ประกอบด้วย จันตะ พยายาม อุตสาหะ เพื่อประโยชน์แก่พุทธการกธรรมทั้งหลาย

อัญจุสโมธาน ดังกล่าวนี้นี้ คัมภีร์พุทธวงศ์กล่าวว่า เป็นคุณสมบัติของพระสุเมธ วิเททัต ซึ่งได้กระทำอภิหาร ตั้งจิตไปสู่ความเป็นพระพุทธรเจ้า ตั้งนิธาน บำเพ็ญบารมีจนเต็มเปี่ยมจนได้บรรลุเป็นพระพุทธศาสนาองค์ปัจจุบันนั่นเอง

ในคัมภีร์มหาวิสตุ กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้จะเกิดจิตโตตปาหว่ามี 5 ประการ ซึ่งประพจน์ อัสววิรุฬหการ¹ ได้อธิบายประกอบไว้ดังนี้

1 บุคคลนั้นมีความศรัทธาในพระพุทธเจ้าเป็นที่ตั้ง

2 ได้บูชาพระพุทธเจ้าเป็นเอนกประการ

3 เป็นผู้ตั้งใจจะช่วยเหลือผู้อื่นเป็นสำคัญ

4 ในบางเรื่องราว เช่น เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็น ชายหนุ่มชื่อ อภิยะ ได้กล่าวหาพระภิกษุหนึ่งท่านว่าต้องอาบัติชั้นปาราชิก (โทษทางวินัยขั้นขาดจากการเป็นพระภิกษุ) ซึ่งไม่มีมูลความจริงเมื่ออภิยะสำนักผิด และสารภาพผิดต่อพระสรรรพาทิพุทธเจ้า อีกทั้งได้บูชาพระพุทธองค์แล้ว ก็เกิดความคิดที่จะเป็นพระพุทธเจ้าบ้าง จึงประกาศนิธานและได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธรสรรรพาทิ เรื่องราวดังกล่าวนี้แสดงว่าไม่จำเป็นต้องอาศัยคุณสมบัติใดมาก เพียงเป็นบุคคลจริง ทำผิดก็ยอมรับผิด และประกาศความผิดของตนได้

5 คุณสมบัติของผู้จะเกิดความคิดเป็นพระพุทธรเจ้าที่มักกล่าวกันมาก คือ การบำเพ็ญทาน อันแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญเรื่อง บุญกิริยาของคฤหัสถ์ในประเด็นของการทำทาน เป็นคุณความดีที่เห็นได้ชัดโดยมิต้องอาศัยความคิดมากมาย ทั้งยังแสดงให้เห็นแนวโน้มของศาสนาที่เป็นไปในความคิดเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นมากขึ้นด้วย

1.2. เหตุปัจจัยของการเกิดจิตมุ่งไปสู่ความเป็นพระพุทธรเจ้า

ในคัมภีร์อวทานและมหาวิสตุ กล่าวถึงเหตุปัจจัยที่จะเกิดความคิดที่จะเป็นพระพุทธเจ้าไว้หลายประการ เช่น ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วเลื่อมใส ได้เห็นพระพุทธเจ้าแล้วเกิดความเลื่อมใส เป็นต้น

¹ ประพจน์ อัสววิรุฬหการ. เล่มเดิม. หน้า 184.

ในคัมภีร์พุทธวงศ์¹ กล่าวถึงสุเมธดาบสเกิดความเลื่อมใสในพระที่ปึงกร พระพุทธเจ้าแล้วตั้งความปรารถนาที่จะบรรลุพระสัมพันธญาณหลุดพ้น แล้วปลดเปลื้องหมู่สัตว์และ เทวดาให้หลุดพ้นด้วยตั้งคำกล่าวตอหนึ่งว่า "ประโยชน์อะไรแก่เรา ผู้เป็นคนมีกำลังจะข้าม ไปคนเดียวเล่า เราบรรลุสัมพันธญาณได้แล้ว จะช่วยหมู่สัตว์พร้อมทั้ง เทวดาให้ข้ามพ้นได้"

ในคัมภีร์อรรถกถาจริยาปิฎก² กล่าวถึงการตั้งจิตเพื่อไปสู่ความเป็นพระ พุทธเจ้าว่าประกอบด้วย

1 ลักษณะ คือ มีความปรารถนาจะตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณและ สร้างประโยชน์สุขให้เกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย

2 รส คือ การกระทำความช่วยเหลือผู้อื่น ความไม่ทวนไหว

3 ปัจจุปปฐาน หรือสภาพที่ปรากฏ ความเป็นเหตุแห่งโพธิสมภาร

4 ปณฺฐาน หรือ พื้นฐาน คือ วิมุตทาการณา หรือมีอุปนิสัยที่จะบำเพ็ญตน เพื่อให้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ

ในคัมภีร์อรรถกถาจริยาปิฎก³ ยังกล่าวไว้อีกว่า บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยอภินิหาร (จิตตูปบาท และปณฺธาน) นั้น "เป็นผู้ชื่อว่าหยั่งลงสู่การปฏิบัติเพื่อบรรลุมหาโพธิญาณย่อมได้สมัญญา ว่า พระโพธิสัตว์ เพราะมีสภาพไม่กลับจากนั้น เพราะบรรลุความเป็นของแน่นอน ความเป็นผู้ เอาใจใส่ลุ่ม้าเสมอในสัมมาสัมโพธิญาณโดยภาวะทั้งปวง และความเป็นผู้สามารถศึกษาข่มตั้งอยู่ พร้อมแก่พระมหาบุรุษนั้น"

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงปัจจัย 4 เหตุ 4 และผละ 4 ไว้ในชั้นต้นแห่งอภินิหาร ดังกล่าวนี้ด้วย ดังนี้⁴

ปัจจัย 4 ประกอบด้วย

1 ได้เห็นพระพุทธเจ้าทรงกระทำปาฏิหาริย์น่าอัศจรรย์แล้วเกิดความ เลื่อมใส ตั้งจิตไว้ในมหาโพธิญาณ

¹ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. พระไตรปิฎกภาษาไทย (ฉบับสังคายนา 2530) เล่ม 33. หน้า 442.

² มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม 9 ภาค 3. หน้า 584.

³ มหามกุฏราชวิทยาลัย. เล่มเดิม. หน้า 584-585.

⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย. เล่มเดิม. หน้า 585-592.

2 แม้ว่าไม่ได้เห็นพระพุทธรูปเจ้าแต่ได้เคยฟังว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงกระทำปาฏิหาริย์ดังกล่าแล้ว มีความเลื่อมใส ตั้งจิตไว้ในมหาโพธิญาณ

3 แม้ว่าไม่ได้เห็น ไม่เคยฟังว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงกระทำปาฏิหาริย์แต่ได้เคยฟังธรรมโดยท่านองว่า พระพุทธรูปเจ้าทรงมีกำลัง 10 เป็นต้น เกิดความเลื่อมใส ตั้งจิตไว้ในมหาโพธิญาณ

4 แม้ว่าไม่ได้เห็น ไม่เคยฟัง ไม่เคยฟังธรรม ดังข้อ 1-3 แต่เป็นผู้มีอัธยาศัยกว้าง ตั้งใจจะรักษาวงศ์ หรือประเพณีของพระพุทธรูปเจ้า เกิดความเคารพและเลื่อมใส น้อมจิตไปในมหาโพธิญาณ

เหตุ 4 ประกอบด้วย

1 พระมหาบุรุษมีปกตินิสัยในการสร้างสมอริการ (กิจ) ในพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลาย

2 พระมหาบุรุษมีปกติอัธยาศัยกรุณา ประสงค์จะนำทุกข์ของสัตว์ทั้งหลายออกไป สละกายและสละชีวิตของตน

3 มหาบุรุษมีความเพียรพยายาม ไม่เบื่อง่ายในวิญญูทุกข์และจากการประพฤติกิจที่ทำได้ยาก ทั้งนี้เพื่อประโยชน์แก่สัตว์ตลอดกาลอย่างไม่หวาดสะดุ้งจนบรรลุถึงความปรารถนา

4 มหาบุรุษเป็นผู้อาศัยกัลยาณมิตร (มิตรดี) ซึ่งเป็นผู้ห้ามจากสิ่งไม่เป็นประโยชน์ให้ตั้งอยู่ในสิ่งที่ เป็นประโยชน์

ผล 4 ประกอบด้วย

1 อสังขตทิพละ คือ กำลังภายใน ได้แก่ ความขบใจด้วยเคารพในธรรมอาศัยตนในสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะมีอัธยาศัยน้อมไปในสัมมาสัมโพธิญาณนั้นประการเดียว

มหาบุรุษมีตนเป็นใหญ่ มีความละเอียดเป็นที่พึ่งอาศัย และถึงพร้อมด้วยอภินิหาร บำเพ็ญบารมีแล้วบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ

2 พาทิพละ คือ กำลังภายนอก ได้แก่ ความพอใจอาศัยคนอื่นในสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะเป็นผู้มีอัธยาศัยน้อมไปส่วนเดียว

มหาบุรุษมีโลกเป็นใหญ่ มีความนับถือเป็นที่พึ่งอาศัย และถึงพร้อมด้วยอภินิหาร บำเพ็ญบารมีแล้วบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ

3 อุปนิสัยสยผล คือ กำลังอุปนิสัย ได้แก่ ความพอใจด้วยอุปนิสัยสมบัติในพระสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะเป็นผู้มีอัธยาศัยโน้มไปโดยส่วนเดียว

มหาบุรุษมีอินทรีย์กล้า มีความฉลาดอาศัยสติถึงพร้อมด้วยอินทรีย์การบำเพ็ญบารมีแล้วบรรลุลสัมมาสัมโพธิญาณ

4 ปโยคผล คือ กำลังความเพียร ได้แก่ ความถึงพร้อมด้วยความเพียรความเป็นผู้ทำด้วยความเคารพ ความเป็นผู้ทำติดต่อกัน อันเกิดแต่ความเพียรนั้นในสัมมาสัมโพธิญาณ

มหาบุรุษมีความเพียรบริสุทธิ์ ทำเป็นลำดับ และถึงพร้อมด้วยอินทรีย์การบำเพ็ญบารมีแล้วบรรลุลสัมมาสัมโพธิญาณ

1.3 โพธิจิตโตตปาท

ประพจน์ อัสววิรุฬหกการ¹ อธิบายคำ โพธิจิตโตตปาท ไว้ว่า เป็นศัพท์สมาส ประกอบรูปมาจากคำว่า จิตต กับ อุปปาท ในภาษาบาลีหรือจิตต กับ อุตปาท (จิตตูปปาท) ในภาษาสันสกฤต หมายถึง การยังจิตให้เกิด สิ่งที่เกิดในจิตขณะนั้น คือ ความมุ่งหมายให้ตนบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ

1.4. ปริธาน

ประพจน์ อัสววิรุฬหกการ² อธิบายคำปริธานไว้ว่า ตามรูปศัพท์ หมายถึง การวางลงข้างหน้า อันหมายถึงการแสดงความตั้งใจของตนให้ปรากฏความหมายของคำนี้ครอบคลุมกว้างขวาง ทั้งที่เป็นการแสดงความหวัง ความปรารถนา ความตั้งใจมั่น ซึ่งความหวัง ความปรารถนา ความตั้งใจสูงสุดของพระโพธิสัตว์นั้นก็ คือ การบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น

ลักษณะการตั้งปริธานที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ต่าง ๆ มีประเด็นสำคัญคล้ายคลึงกัน คือ ตั้งปริธานว่าจะช่วยเหลือผู้อื่น อันแสดงให้เห็นถึงความกรุณาของพระโพธิสัตว์ ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของสุเมธดาบสตั้งปริธาน ในคัมภีร์พุทธวงศ์³ ตอนหนึ่งว่า

“ประโยชน์อะไรแก่เราผู้เป็นคนมีกำลังจะข้ามไปคนเดียวเล่า
เราบรรลุสันติญาณได้แล้ว จะช่วยหมู่สัตว์พร้อมทั้งเทวดาให้

¹ประพจน์ อัสววิรุฬหกการ. เล่มเดิม. หน้า 201-202.

²แหล่งเดิม. หน้า 212-213.

³กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. เล่มเดิม. หน้า 442.

ข้ามพ้นได้ด้วยอธิการที่เราทำไว้ในพระพุทธรเจ้าผู้เป็นอุตัมมบุรุษนี้
เราบรรลุลัพพัญญุตแล้วจะช่วยหมู่สัตว์พร้อมทั้งเทวดาให้ข้ามพ้น
ได้เป็นอันมากเราตัดกระแสสงสาร กำจัดภพทั้งสามแล้ว ขึ้นสู่
เรือ คือธรรมแล้ว จักช่วยหมู่สัตว์พร้อมทั้งเทวดาให้ข้ามพ้นได้"

ประพจน์ อัสววิรุฬหการ¹ กล่าวถึงคัมภีร์มัททกถาว่า ได้กล่าวถึงการ
ตั้งนิธานของพระโฬิสัตว์ไว้ว่า เมื่อได้กระทำทานเช่นนั้นแล้ว เขาก็ตั้งนิธานว่า ขอให้ข้า
พระองค์ได้เป็นโลกนายกเป็นอาจารย์แห่งเทพและมนุษย์ จึงประกาศธรรมอันประเสริฐ ขอให้
ข้าพระองค์ได้ประกาศธรรมเช่นเดียวกับพระองค์ ขอให้ข้าพระองค์ได้ยังสัตว์จำนวนมากให้ตั้งอยู่
ในธรรมเช่นเดียวกับพระองค์

ในคัมภีร์มัททกถาจริยาปิฎก² อธิบายถึง การตั้งนิธานโดยกล่าวรวมกับ
จิตตูปบาท กับการตั้งนิธานไว้ เรียกว่า อภินิหาร หรือมหาอภินิหารโดยกล่าวไว้ว่า "เราข้าม
แล้วพึงให้สัตว์นั้น เราฝึกแล้วพึงให้สัตว์ฝึก เราสงบแล้วพึงให้สัตว์สงบ เราหายใจคล่องแล้วพึง
ให้สัตว์หายใจคล่อง เรานิพพานแล้วพึงให้สัตว์นิพพาน เราบริสุทธิ์แล้วพึงให้สัตว์บริสุทธิ์ เราตรัสรู้
แล้วพึงให้สัตว์ตรัสรู้ ดังนี้"

อภินิหารนั้นเหมือนกับมหากรุณาและความเป็นผู้ฉลาดในอุบายหรือที่เรียกว่า
ปัญญา กล่าวคือ ปัญญาเป็นนิมิตแห่งความเป็นโพธิสมภารของท่านเป็นต้น ความไม่คำนึงถึงสุขของ
ตน ความชวนชวายในการทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นเป็นลำดับ ความไม่มีความตกต่ำด้วยความประพฤติ
ของสัตว์ทั้งหลาย แม้ในเวลาเลื่อมใส การรู้ การเห็น การฟัง การระลึกถึงเป็นมหากรุณา
ความสำเร็จแห่งความเป็นพระพุทธรเจ้าด้วยปัญญาของมหาบุรุษ ความสำเร็จแห่งการกระทำของ
พระพุทธรเจ้าด้วยกรุณาตนเองข้ามด้วยปัญญาแล้วช่วยคนอื่นข้ามด้วยกรุณา กำหนดรู้ทุกข์ของคนอื่น
ด้วยปัญญาและทรงปรารถนาช่วยเหลือทุกข์ของคนอื่นด้วยกรุณาและเบิอกุศลในทุกข์ด้วยปัญญา รับทุกข์
ด้วยกรุณา เป็นผู้มุ่งต่อนิพพานด้วยปัญญา ถึงวิมุตติด้วยกรุณา เป็นต้น

ผลจากการตั้งนิธาน

ประพจน์ อัสววิรุฬหการ³ กล่าวถึงคัมภีร์มัททกถาจริยาปิฎก ที่กล่าวถึงผล
จากการตั้งอภินิหาร ซึ่งรวมเอาจิตตูปบาทและนิธานไว้ด้วยกันว่ามี 2 ประเภท คือ

¹ ประพจน์ อัสววิรุฬหการ. เล่มเดิม. หน้า 215.

² แหล่งเดิม. หน้า

³ ประพจน์ อัสววิรุฬหการ. เล่มเดิม. หน้า 221 - 225.

1 ธรรมที่ปรากฏพร้อมกับการตั้งอุกนิหาร ได้แก่ พละ 4 อัจฉริย 4 พุทธภูมิ 4 และอัชฌาสัย 6

1.1. พละ 4 หมายถึง ความชื่นชมยินดีในการตั้งใจ ที่จะบรรลुโพธิของพระพุทธเจ้า เป็นกำลังของพระโพธิสัตว์อันเกิดจากปัจจัยต่าง ๆ ประกอบด้วย อชัณตติกผล พาทิรผล อุปนิสสนผล และปโยคผล

1.2. อัจฉริย 4 หมายถึง ธรรมอันนำอัสจรรย์ของมหาบุรุษ ประกอบด้วย

มีความรักในสัตว์โลกราวกับเป็นบุตรของตน
แม้จะมีความรักเช่นนั้น ก็ได้แปดเปื้อนด้วยการคลุกคลีด้วยบุตร
มีอัชฌาสัย และการปฏิบัติอันนำมาซึ่งประโยชน์สุขของสัตว์

ทั้งหลาย

พยายามเจริญ ฝึกฝนธรรมอันเป็นเหตุให้เป็นพระพุทธเจ้า
1.3. พุทธภูมิ 4 หมายถึง ธรรมที่จะเป็นพื้นฐานให้เกิดความ
เป็นพระพุทธเจ้า ได้แก่
อุตสาหะ คือ ความเพียร ความอุตสาหะยิ่งที่จะบำเพ็ญ
โพธิสมภาร

อุมมังคะ คือปัญหอันเกิดจากอุปายโกศลในโพธิสมภาร หรือ
ความฉลาดที่จะนำไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า

อวัตถาน คือ ความตั้งใจมั่น หรือ อธิษฐาน

หิตจริยา คือ เมตตา-ภาวนา และกรุณา-ภาวนา

1.4. อัชฌาสัย 6 หมายถึง ความตั้งใจ การน้อมนำใจไปสู่

ได้แก่

เนกธัมมัชฌาสัย คือ นิสัยที่หลีกเลี่ยงจากการเป็นฆราวาส

ปริเวกัชฌาสัย คืออัชฌาสัยที่จะหลีกเลี่ยง

อโลภัชฌาสัย คือ อัชฌาสัยในความไม่โลภ

อโทสัชฌาสัย คือ อัชฌาสัยในความไม่เกรง

อโมหัชฌาสัย คือ อัชฌาสัยในความไม่หลง

นิสสรัณยัชฌาสัย คือ อัชฌาสัยที่จะออกจากภพทั้งหลาย

ธรรมต่าง ๆ เหล่านี้เป็นปัจจัยที่จะให้กระทำการมีหรือเป็นปัจจัยที่จะให้การ

บำเพ็ญบารมีสำเร็จสมความมุ่งหมายตามที่ได้ตั้งนิธานเอาไว้

2 อานิสงส์แห่งกนิหารผู้ที่ได้ทำกนิหารนั้นจะไม่เกิดในฐานะที่อาภัพ
18 ประการ ได้แก่ ไม่เกิดเป็นคนตาบอด คนโง่ คนง่อย หรือในหมู่ของพวกมีลักษณะ ไม่
เกิดมณฑลของนางทาสี ไม่เป็นมิชฌาภิกขุ ไม่เป็นเพศหญิง ไม่กระทำอนันตริยกรรม ไม่เป็นโรค
เรื้อน ไม่เกิดเป็นเปรตหรือในหมู่กัลยาณิกะ ไม่เกิดในอสังขยพรหมหรือสุทธาวาสพรหม ไม่เกิดใน
อรูปภูมิ ไม่เกิดในจักรวาลอื่น

2. ขั้นการได้รับพยากรณ์

พยากรณ์ หมายถึง การบอกล่วงหน้า พระพุทธเจ้าในอดีตจะทรงแสดง หรือ
เปิดเผยออกมาว่า มหาบุรุษผู้ตั้งนิธานจะบรรลุถึงความเป็นพระพุทธเจ้าในภายภาคหน้านั้นจะได้
เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่ ถ้าได้เป็นจะได้นามว่าอะไร บางครั้งจะแสดงไปถึงว่า บ้านเมืองอยู่ที่
ใด ใช้เวลานานเท่าไรจึงจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

ลักษณะการพยากรณ์

ประพจน์ อัสววิรุฬหการ ¹ กล่าวถึงลักษณะการพยากรณ์ที่กล่าวไว้ มหาวิสตุ
และพุทธวงศ์ว่า ลักษณะการพยากรณ์เป็นไปอย่างธรรมดา มีการกล่าวถึงพระยามของพระพุทธเจ้า
และพระนามของพระโพธิสัตว์ผู้ได้รับการพยากรณ์นั้น บางครั้งบอกถึงตระกูลของบิดามารดา ชื่อ
นครที่ไปเกิด รวมทั้งระยะที่จะไปเกิดนับตั้งแต่ได้รับการพยากรณ์ ตัวอย่างเช่น เมื่อครั้งสุเมธ
ดาบสได้รับการพยากรณ์จากพระที่ปึงกรพุทธเจ้า คัมภีร์พุทธวงศ์ ² กล่าวไว้ว่า

"ท่านทั้งหลายจงดูขุณฺโฑลดาบสผู้มีตบะอันรุ่งเรืองนี้ เขาจักได้เป็น
พระพุทธเจ้าในโลก ในกัปอันประมาณมิได้แต่กับนี้ พระตถาคต
ชินเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีเกียรติยศมาก จักเสด็จออกจากพระนคร
กบิลพัสดุ์อันน่ารื่นรมย์ จักทรงบำเพ็ญความเพียรทำทุกกริยา
แล้วเสด็จไปประทับนั่งที่คองไม้ชุปาลนิโครธ ทรงรับข้าว
มธุปายาส ณ ที่นั้นแล้ว เสด็จไปยังแม่น้ำเนรัญชรา พระองค์
เสวยข้าวมธุปายาสที่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชราแล้ว เสด็จดำเนินตาม

¹ประพจน์ อัสววิรุฬหการ. เล่มเดิม. หน้า 239 - 240.

²กรรมศาสนา กระทรงศึกษาธิการ. เล่มเดิม. หน้า 442 - 443.

ทางรางเรียบที่เขาแต่งไว้ ไปที่ควงไม้โพธิ์ฤกษ์ แต่นั้นทรงทำ
 ประทักษ์โพธิ์มณฑลอันยอดเยี่ยมแล้วจักตรัสรู้ที่ควงไม้ธัสลัตถฤกษ์
 พระมารดาบังเกิดเกล้าของพระตถาคตพระองค์นั้นจักมีพระนามว่า
 มายา พระบิดามีพระนามว่า สุทโธนะ พระตถาคตนั้นจักมีพระนามว่า
 โคดม พระตถาคตพระองค์นั้น จักมีพระอัครสาวกผู้ไม่มีอาสวะ
 ปราศจากราคะ มีจิตสงบระงับมั่นคง นามว่า โกสิยะ และอุปลิสสะ
 ภิกษุอุปัฏฐากมีนามว่า อานนท์จักบำรุงพระนิชิตมารนี้ จักมีอัครสาวิกา
 ผู้ไม่มีอาสวะ ปราศจากราคะ มีจิตสงบระงับมั่นคงนามว่า เขมา
 และอุบลวรรณาไม้โพธิ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ประชาชน
 เรียกว่า ธัสลัตถฤกษ์ จิตตคฤหบดี หัตถคฤหบดี ชาวเมืองอาฬวี
 จักเป็นอุปัฏฐากผู้เลิศ พระโคดมผู้มียศพระองค์นั้น จักมีพระชนมายุ
 ประมาณ 100 ปี"

3. ขั้นการบำเพ็ญบารมี

พระโพธิสัตว์ที่ปรารถนาจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้าจะต้องบำ
 เพ็ญความดี หรือ ธรรม มากมายนับชาติไม่ถ้วน

ประพจน์ อัครวิรุฬหการ¹ กล่าวไว้ว่า ธรรม ที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพื่
 ความเป็นพระพุทธเจ้า มี 3 ลักษณะ คือ

1 ธรรมอันเป็นจุดหมาย หรือเป็นปัจจัยพื้นฐาน อันเป็นส่วนผลักดันให้เกิด
 ความคิดที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ ได้แก่ โพธิ หรือความรู้ของพระพุทธเจ้า และ กรุณา

2 ธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพื่เตรียมตัวในอันที่จะบำเพ็ญธรรมอันเป็น
 จุดหมาย ได้แก่ ธรรมที่บำเพ็ญในช่วงของการตั้งนิธาน

3 ธรรมที่เป็นการแสดงออกของความคิดเรื่อง โพธิ และ กรุณา เรียกว่า
บารมี อันเป็นธรรมเฉพาะของพระโพธิสัตว์

¹ ประพจน์ อัครวิรุฬหการ. เล่มเดิม. หน้า 246.

บารมี

1 ความคิดเรื่องบารมี

ประพจน์ อัครวิรุฬหการ¹ กล่าวถึง ความคิดเรื่อง บารมีว่า ความคิดเรื่องบารมีนี้ น่าจะมีมาแล้วในคัมภีร์ดั้งเดิม โดยกล่าวถึงการรวบรวมธรรมชั้นเป็นหมวดหมู่เพื่อให้พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า ดังปรากฏในคัมภีร์ลักขณสูตร ที่กล่าวถึงลักษณะของมหาบุรุษ และเหตุที่ได้ลักษณะเหล่านั้นซึ่งเป็นผลจากการบำเพ็ญความดีหลายประการ สรุปได้ 3 ประเด็น คือ

1. การบำเพ็ญทานการรักษาศีล มีลักษณะคล้ายข้อธรรมในกุศลกรรมบถ

10

2. การแสดงความกรุณาเห็นใจผู้อื่น ไม่มุ่งร้ายต่อผู้อื่น ช่วยเหลือผู้อื่น

อยู่เสมอ

3. การมุ่งมั่น มุมนานะในอันที่จะแสวงหาความรู้

ในเวลาต่อมา เรื่องบารมีได้เป็นรูปร่าง หรือเป็นหมวดธรรมเฉพาะของพระโพธิสัตว์ ซึ่งในแต่ละสำนักของพุทธศาสนาได้รวบรวมไว้แตกต่างกันอย่างน้อย 2 กลุ่ม คือกลุ่มสำนักเถรวาทสรวาสติวาทิน รวบรวมไว้ 6 บารมี และกลุ่มสำนักเถรวาทบาลี รวบรวมไว้ 10 บารมี แต่ละกลุ่มสำนักได้อธิบายเรื่องบารมีเหล่านี้ไว้ค่อนข้างคล้ายคลึงกัน

2 คำอธิบายเรื่องบารมี

คำอธิบายเรื่องบารมีที่มีมาในคัมภีร์ต่าง ๆ นั้น ไม่มีคัมภีร์ใดที่จะอธิบายได้ละเอียดและสมบูรณ์ที่สุดเท่า คัมภีร์อรรถกถาจารย์ยาปิฎกของพระธรรมปาละ ดังที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ² ทรงกล่าวไว้ว่า "คำอธิบายนี้นับว่าเป็นคำอธิบายเรื่องบารมีที่ละเอียดที่สุด พระธรรมปาละได้แสดงความคิดของท่านอย่างอิสระมิได้ตามแนวคิดในชาตภัฏฐกถา หรืออรรถกถาอื่น ๆ ไม่มีหลักฐานว่าท่านได้ความคิดทั้งหมดนี้มาจากไหน มีหลายตอนที่แสดงคติตามแนวพยาน ซึ่งต่างจากคติตามแนวเถรวาท อาจเป็นด้วยว่าพระธรรมปาละต้องการจะแสดงความคิดเห็นของตนอันเกิดจากการสັติบริบฝังและวิเคราะห์คำอธิบายทางพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสมัยนั้น"

¹ ประพจน์ อัครวิรุฬหการ. เล่มเดิม. หน้า 264 - 265.

² สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. เล่มเดิม. หน้า 102.

คำอธิบายเรื่อง บารมี นี้ พระธรรมปาละ¹ กล่าวไว้ในส่วนของปัทมกคาถา โดยตั้งเป็นคำถามไว้ 16 ข้อ ดังนี้

1. บารมีคืออะไร (กา ปเนตา ปารมิโย)
2. บารมีเพราะอะไรกว่าอะไร (เกณฺเฏเจเน ปารมิโย)
3. บารมีมีกี่อย่าง (กตวิชา เจตา)
4. ลำดับของบารมีเหล่านั้นเป็นอย่างไร (โก ตวลล กโม)
5. อะไรเป็นลักษณะ รส ปัจจุปปุจฺจํ และปทฺฐจฺจํ (กานิ
ลกฺขณ - รส - ปจฺจุปปุจฺจํ - ปทฺฐจฺจํ)
6. อะไรเป็นปัจจัย (โก ปจฺจโย)
7. อะไรเป็นความเศร้าหมอง (โก สงฺกิลโส)
8. อะไรเป็นความผ่องแผ้ว (กิ โวทานํ)
9. อะไรเป็นปฏิบัติ (โก ปฏิปทฺโต)
10. อะไรเป็นข้อปฏิบัติ (กา ปฏิปตฺติ)
11. อะไรเป็นการจำแนก (โก วิภาโค)
12. อะไรเป็นการสงเคราะห์ (โก สงฺคโท)
13. อะไรเป็นอุปายให้สำเร็จ (โก สมฺปาทูปาย)
14. ให้สำเร็จโดยกาลไหน (กิตฺตเกเน กาลเณ สมฺปาทํ)
15. อะไรเป็นอานิสงส์ (โก อานิสฺสโส)
16. อะไรคือผลของบารมี (กิตฺเตจาทลํ ผลํ)

ในการอธิบายเรื่องบารมีต่อไปนี้จะใช้คำถามทั้ง 16 ข้อของพระธรรมปาละนี้เป็นแนวในการยกคำอธิบายเรื่องบารมี ที่มีมาในคัมภีร์และผู้รู้ทั้งหลายได้แสดงทัศนะไว้ในที่ต่าง ๆ ดังนี้

1. บารมีคืออะไร

พระธรรมปาละ² อธิบายว่า "บารมี คือคุณธรรมทั้งหลาย มีทาน เป็นต้น กำหนดด้วยความเป็นผู้ฉลาดในอุปาย คือ กรุณา อันทัณหา มานะ และทิฏฐิไม่เข้าไปกำจัด"

¹มหาภูมิบาลราชวิทยาลัย. เล่มเดิม. หน้า 570.

² แหล่งเดิม. หน้า 570.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา¹ ทรงอธิบายถึงคำจำกัดความของบารมี ที่พระธรรมปาละกล่าวไว้ข้างต้นว่า เป็นพื้นฐานของความคิดเรื่องบารมีของพระธรรมปาละที่มีได้ เน้นว่า บารมี คือ พุทธการกรรม หรือคุณธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า ในกาลภายหน้า เหมือนอย่างในพุทธวงศ์และอรรถกถาฉบับอื่น ๆ แต่เน้นว่า บารมีเป็นคุณธรรม ที่พระโพธิสัตว์ปฏิบัติ โดยมีความกรุณาและอุपायโกศลเป็นสำคัญอันเป็นทำนองเดียวกับคติเรื่อง การแสดงออกแห่งความกรุณาและปัญญาของพระโพธิสัตว์ด้วยการปฏิบัติบารมีต่างๆทางฝ่ายมหายาน นอกจากนี้ ยังทรงศึกษาคำว่า บารมี จากคัมภีร์ต่าง ๆ ไว้ สรุปได้ดังนี้²

บารมี ในพระไตรปิฎก

บารมี มาจากศัพท์ "ปรม" หมายถึง "ความเป็นเลิศ" ความเป็นเลิศ ที่ใช้ในพระสูตรต่าง ๆ ใช้แตกต่างกัน 3 แบบ คือ

1. ความหมายดั้งเดิม บารมี หมายถึง ความเป็นเลิศในอะไรก็ได้และเป็นคุณสมบัติของผู้ใดก็ได้ ไม่จำกัดว่าต้องเป็นเลิศในทางพุทธศาสนา
2. ต่อมา บารมี หมายถึง ความเป็นเลิศในการปฏิบัติธรรม
3. ในที่สุด บารมี หมายถึง ความเป็นเลิศที่สุดในการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา คือ การดับสิ้นอาสวกิเลส

บารมี ในคัมภีร์อปทาน พุทธวงศ์ และจรียาปิฎก

บารมี หมายถึง คุณธรรมหลายอย่างที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ เพื่อนำไปสู่การบรรลุพระโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็น "หนทาง" ไปสู่ "ผลสุดท้าย" คือ พระโพธิญาณ และหนทางนี้ไม่ใช่หนทางที่ใครจะปฏิบัติก็ได้ แต่เป็นหนทางเฉพาะพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ในที่นี้ หมายถึง³ "บุคคลผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไปในอนาคต แต่ต้องยังเวียนตายเวียนเกิดในสังสารวัฏ ในระหว่างที่ยังไม่ตรัสรู้ ก็ต้องบำเพ็ญบารมี หรือ คุณงามความดี เมื่อบารมีเต็มเปี่ยมจึงตรัสรู้ "

บารมี ในคัมภีร์ปกรณัมพิเศษ และอรรถกถา

ในคัมภีร์ปกรณัมพิเศษ กล่าวว่า บารมี หมายถึง ความเป็นเลิศ

¹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. เล่มเดิม. หน้า 104.

² แหล่งเดิม. หน้า 34 - 37, 85 - 104.

³ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. เล่มเดิม. หน้า 37.

ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาต่าง ๆ กล่าวไว้ดังนี้

อรรถกถาอธิบายพระสูตร และพระอภิธรรม อธิบายว่า บารมี หมายถึง ความเป็นเลิศที่สุดในระดับต่าง ๆ จนถึง สิ่งที่เลิศที่สุด คือ การดับอาสวกิเลส

อรรถกถาชาดก กล่าวว่า บารมี เป็นธรรมอันสูง ที่พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญเป็นเวลานาน บารมีที่บำเพ็ญนี้จะช่วยให้ชนะกิเลสได้

อรรถกถาจริยาปิฎก กล่าวว่า บารมี คือคุณทั้งหลาย มีทาน เป็นต้น อันพระโพธิสัตว์เข้าครอบครองแล้วด้วยพระกรุณา และอุปายโกศล อันตั้งหา มานะ และทิฏฐิไม่อาจทำลายได้

ส่วนอรรถกถาอื่นๆเช่น อัมมปัทฏฐาน มรุตตวิลาสินี อรรถกถาพุทธวงศ์ วิสฺฐทวิลาสินี อรรถกถาอปทาน ให้ความหมายใกล้เคียงกับ อรรถกถาชาดก

2. บารมีเพราะอรรถกถาว่ากระไร

โดยอรรถ หรือโดยความหมายของบารมีนั้น พระธรรมปาละได้ วิเคราะห์ไว้ 8 แบบสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ¹ ทรงสรุปไว้ดังนี้

- 1 บารมี หมายถึง ภาวะหรือการกระทำของผู้เป็นเลิศ
- 2 บารมี หมายถึง ภาวะหรือการกระทำของผู้ทำให้เต็ม
- 3 บารมี หมายถึง ภาวะหรือการกระทำของพระมหาสัตว์ผู้ร่ายหรือ
ผูกซึ่งสัตว์
- 4 บารมี หมายถึง ภาวะหรือการกระทำของบุคคลผู้ขัดสีหรือชำระ
ตนอย่างยิ่งจากมลทิน คือ กิเลส
- 5 บารมี หมายถึง ภาวะหรือการกระทำของบุคคลผู้บรรลุ คือถึง
อย่างประเสริฐในธรรมอันพิเศษ คือ พระนิพพาน
- 6 บารมี หมายถึง ภาวะหรือการกระทำของบุคคลผู้ตัดซึ่งโลก ด้วย
ความรู้อันพิเศษมีประมาณยิ่ง
- 7 บารมี หมายถึง ภาวะ หรือการกระทำของผู้ไต่หมั่นแห่งคุณสมบัติ
มีศีล เป็นต้น ในสันดานของตน
- 8 บารมี หมายถึง ภาวะหรือการกระทำของผู้ทำลายซึ่งกองใจ คือ
กิเลสอันไม่เป็นประโยชน์ หรือสิ่งอื่นซึ่งตรงข้ามจากกายที่แท้ของตน

¹ แหล่งเดิม. หน้า 37.

3. บารมีมีกี่อย่าง

พระธรรมปาละ¹ กล่าวว่า โดยย่อมี 10 ประการ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสแก่พระสารีบุตรว่า ดูก่อนสารีบุตร ธรรมอันทำให้เป็นพระพุทธเจ้ามี 10 ประการแล... ดูก่อนสารีบุตรทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ชันติ สัจจะ อธิษฐานะ เมตตา อุเบกขา เป็นธรรมทำให้เป็นพระพุทธเจ้า ... ดูก่อนสารีบุตร ธรรม 10 ประการ เหล่านี้แลเป็นพุทธการกธรรม

จำนวนบารมี ที่พระธรรมปาละกล่าวนั้นเป็นคติที่มีมาในพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาทบาลีสำหรับฝ่ายเถรวาทสรวาสติวาทิน จำนวนบารมี มีเพียง 6 บารมี ได้แก่ ทาน ศีล กษานติ วิริยะธยาน และปรัชญา

4. ลำดับของบารมีเหล่านั้นเป็นอย่างไร

พระธรรมปาละ แสดงลำดับบารมีตามการแสดงธรรมโดยเรียงลำดับเป็น 2 แบบ คือ เรียงตามลำดับผลและอานสงส์ที่เกื้อกูลต่อกัน และเรียงตามลำดับบารมีที่ให้ผลน้อยและกระทำได้ง่ายไปสู่บารมีที่ให้ผลมากและกระทำไดยาก

ทั้งสองแบบเรียงชื่อบารมีไว้เหมือนกัน ดังนี้ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ชันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา สำหรับอุเบกขา จะมี กรุณา คอยเกื้อหนุน (ประคอง) และกรุณา มีอุเบกขาคอยเกื้อหนุน เช่นกัน

ประพจน์ อัสววิรุฬหการ² อธิบายเรื่องลำดับบารมี ของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทบาลีไว้ว่า แรกเริ่มนั้น การบำเพ็ญบารมีไม่ต้องบำเพ็ญเป็นลำดับ ต่อมา เกิดความคิดเรื่องการบำเพ็ญบารมีให้เป็นลำดับเพื่อให้เข้ากับแนวปฏิบัติธรรมของระบบไตรสิกขา ดังนี้

¹มหาสมุทรราชวิทยาลัย. เล่มเดิม. หน้า 572.

²ประพจน์ อัสววิรุฬหการ. เล่มเดิม. หน้า 284.

ตาราง 7 แสดงการจัดบารมีให้เข้ากับระบบไตรสิกขา

บารมี	ระบบไตรสิกขา
อธิฐานบารมี	การตั้งปณิธาน
ทานบารมี	ทานกถา ศีลกถา ของอนุบุพนิกถา
ศีลบารมี	หมวดศีล
สัจจบารมี	
เนกขัมมะบารมี	อานิสงส์ของเนกขัมมะในอนุบุพนิกถา
วิริยบารมี	หมวดสมาธิ
ขันติบารมี	
เมตตาบารมี	
อุเบกขาบารมี	
ปัญญาบารมี	หมวดปัญญา

5 อะไรเป็น ลักษณะ รส ปัจจุปฏิฐาน และปัทฏฐาน

พระธรรมปาละ¹ กล่าวอธิบายว่า โดยทั่วไปบารมีทั้งหลายมีลักษณะร่วมกัน

ดังนี้

ลักษณะ หมายถึง การช่วยเหลือ อนุเคราะห์ผู้อื่น

รส หมายถึง การทำอุปการะผู้อื่น หรือความไม่ท้อแท้

ปัจจุปฏิฐาน หรือสภาพที่ปรากฏ หมายถึง การมุ่งช่วยเหลือผู้อื่น หรือ

สภาพที่ปรากฏ คือ ความเป็นพระพุทธเจ้า

ปัทฏฐาน หรือพื้นฐาน หมายถึง ความกรุณา และอุปายโกศลอันเทียบได้

กับปัญญา

¹ ทามกุฏราชวิทยาลัย. เล่มเดิม. หน้า 577.

บารมีทั้งหลาย สามารถอธิบายแต่ละลักษณะร่วมได้ ดังนี้

1. ทานบารมี ลักษณะ คือ การบริจาค รส คือ การขจัดโลภ
ในไทยธรรม ปัจจุบันฐาน คือ ภวสมบัติ ปัทมฐาน คือ วัตถุที่ควรบริจาค
2. ศีลบารมี ลักษณะ คือ การสมาทาน หรือการตั้งอยู่ รส คือ
การทำลายความทุกข์ หรือความไม่มีโทษ ปัจจุบันฐาน คือ ความเป็นของสะอาด ปัทมฐาน
คือ หิริ-โอตตัปปะ
3. เนกขัมมบารมี ลักษณะ คือ การออกจากกามและภพ รส
คือ การอบรมให้เห็นโทษของกามและภพนั้น ปัจจุบันฐาน คือ การหลุดพ้น ปัทมฐาน คือ
ความสลัดใจในชีวิตที่ประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา
4. ปัญญาบารมี ลักษณะ คือ ความเห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะตาม
ความเป็นจริง หรืออย่างไม่ผิดพลาด รวกับการแทงตลอดของลูกธนูที่นายพรานเมื่อจมยิงไปแล้ว
รส คือ ความสว่างดังประทีป ปัจจุบันฐาน คือ ความไม่หลงรวกับผู้นำในป่า ปัทมฐาน
คือ สมาธิ หรือ อริยสัง 4
5. วิริยบารมี ลักษณะ คือ ความพยายาม รส คือ ความอุปถัมภ์
ปัจจุบันฐาน คือ ความไม่ย่อหย่อน ปัทมฐาน คือ เรื่องที่ทำให้เริ่มมีวิริยะ หรือ ความสังเวช
6. ขันติบารมี ลักษณะ คือ ความข่ม รส คือ ความอดทนต่อ
สิ่งที่น่าพอใจและไม่พอใจ ปัจจุบันฐาน คือ ความอดกลั้น หรือความไม่โกรธ ปัทมฐาน คือ
ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง
7. สัจจบารมี ลักษณะ คือ การกล่าวไม่ผิดจากความจริง รส คือ
การกระทำสภาวะความเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง ปัจจุบันฐาน คือ ความดี ความถูกต้อง ปัทมฐาน
คือ ความเป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม
8. อธิษฐานบารมี ลักษณะ คือ การตั้งมั่นในโพธิสมภารทั้งหลาย
เหล่านั้น รส คือ การครอบงำ หรือขจัดสิ่งที่ เป็นปฏิปักษ์ของโพธิสมภารนั้น ปัจจุบันฐาน คือ ความ
ไม่หวั่นไหวในการขจัดสิ่งที่ เป็นปฏิปักษ์ของโพธิสมภารนั้น ปัทมฐาน คือ มีโพธิสมภาร
9. เมตตาบารมี ลักษณะ คือ ความเป็นไปแห่งอาการเป็นประโยชน์
รส คือ การนำประโยชน์เข้าไป หรือกำจัดความอาฆาต ปัจจุบันฐาน คือ ความสุภาพ ความน่ารัก
ปัทมฐาน คือ การเห็นสัตว์ทั้งหลายเป็นที่น่าพอใจ
10. อุเบกขาบารมี ลักษณะ คือ ความเป็นไปโดยอาการที่เป็นกลาง
รส คือ ความเสมอกัน ปัจจุบันฐาน คือ การสงบความเคียดแค้น และความเสื่อม ปัทมฐาน คือ

การพิจารณาความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน

6. อะไรเป็นปัจจัย

พระธรรมपालะ ¹ กล่าวว่า อภินิหาร คือ ปัจจัยของบารมีทั้งหลาย และ อภินิหารย่อมสำเร็จเพราะธรรมสโมธาน 8 ประการ (ดังที่กล่าวมาแล้ว)

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ² ทรงอธิบายอีกว่า มีเรื่องสำคัญอีก 2 เรื่อง ที่เกี่ยวข้องกับอภินิหาร ได้แก่ พระมหากรุณา และอุบายโกศล อุบายโกศล เทียบได้กับ ปัญญา คือ ความฉลาดในการแก้ปัญหา หรือหาหนทาง ทั้งพระมหากรุณาและอุบายโกศลจะประสานเข้ากับการบำเพ็ญบารมี กล่าวคือ กรุณา ทำให้พระโพธิสัตว์มุ่งปฏิบัติบารมีเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ทำให้เกิดผลสำเร็จในพุทธการกธรรม (ธรรมเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า) ส่วนปัญญา ทำให้เกิดความเข้าใจในบารมีต่าง ๆ ว่า เป็นภาวะที่นำไปสู่โพธิ คือ ความรู้แจ้ง ทำให้เกิดความสำเร็จแห่ง พุทธภาวะ สรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์ย่อมข้ามฝั่งแห่งสังสาระด้วยปัญญา แต่เริ่มต้นดับทุกข์ทั้งปวงของผู้อื่นด้วยความกรุณา ย่อมเข้าใจความทุกข์ของผู้อื่นด้วยปัญญาแต่ดับทุกข์ของผู้อื่นได้ด้วย ความกรุณา ด้วยปัญญาพระโพธิสัตว์เป็นผู้มุ่งหน้าสู่นิพพาน ด้วยความกรุณาพระองค์ย่อมไม่ถึงนิพพานนั้น เหตุนี้ด้วยความกรุณาพระองค์จึงเป็นผู้มุ่งหน้าสู่สังสาระ ด้วยปัญญาของพระองค์จึงไม่ทรงยินดีในสังสาระนั้น และไม่ติดยึดมั่นในที่ทั้งปวง

ปัจจัยของบารมีทั้งหลาย อีกประการหนึ่งประกอบด้วย

1. อุตสาหะ คือ ความเพียรด้วยความอดกลั้นยิ่ง
2. อุมมังคะ คือ ปัญญาอันเป็นความฉลาดในอุบายในโพธิสมภาร

ทั้งหลาย

3. อวัตถานะ คือ ความตั้งใจมั่น เพราะตั้งใจไม่ท้อแท้
4. หิตจริยา คือ ความมีเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง

นอกจากนี้ยังประกอบด้วย อธิยาคัย 6 คือ

1. การเห็นโทษและอาณิสสของเนกขัมมะ (การออกจากกามภพ)
2. ความสัจเจียม

¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย. เล่มเดิม. หน้า 577 - 579

² สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. เล่มเดิม. หน้า 109 - 110.

3. อโลภะ (ความไม่โลภ)
4. อโทสะ (ความไม่โกรธ)
5. อโมหะ (ความไม่หลง)
6. นิสสรัณณะ (ความออกจากทุกข์)

7. อะไรเป็นความเศร้าหมอง

พระธรรมปาละ¹ กล่าวว่า ความเศร้าหมองของบารมี คือ ภาวะที่สัมผัสด้วยตัณหาทำให้เกิดความทวนทวน ดังนี้

1. ทานบารมี ความเศร้าหมอง คือ ภาวะติดยึดมั่นในสิ่งของที่ให้และผู้รับทาน
2. ศีลบารมี ความเศร้าหมอง คือ ความทวนทวน หรือกำหนดบุคคลและเวลา
3. เนกขัมมบารมี ความเศร้าหมอง คือ ความทวนทวนในความรื่นรมย์ยินดีในกาม
4. ปัญญาบารมี ความเศร้าหมอง คือ ความทวนทวนในความคิดว่า เราของเรา
5. วิริยบารมี ความเศร้าหมอง คือ ความทวนทวนในความง่วงทาวนอนและความนิ่งซ่าน
6. ขันติบารมี ความเศร้าหมอง คือ ความทวนทวนในตนเองและผู้อื่น
7. สังจขบารมี ความเศร้าหมอง คือ ความทวนทวนในสิ่งต่าง ๆ มีเรื่องความเห็นผิด เป็นต้น ในเรื่องต่าง ๆ เช่น เรื่องความตั้งใจมั่น
8. อธิษฐานบารมี ความเศร้าหมอง คือ ความทวนทวนในโทษและคุณในข้าศึกของ โภธิสมภาร
9. เมตตาบารมี ความเศร้าหมอง คือ ความทวนทวนในความเป็นประ โยชน์และไม่เป็นประ โยชน์สำหรับตน

¹ แหล่งเดิม. หน้า 615 - 616.

10. อุเบกขาบารมี ความเศร้าหมอง คือ ความท้อแท้ในสิ่งที่
 น่ายินดี และไม่น่ายินดี

8. อะไรเป็นความผ่องแผ้ว

ความผ่องแผ้ว คือ ความบริสุทธิ์ ปราศจากความเศร้าหมองดังกล่าว
 กล่าวคือ เว้นจากตัณหา มานะ ทิฏฐิ ความโกรธ ความผูกเวร ความลบหลู่ ความไม่เมตตา
 ความอิจฉา ความตระหนี่ มายาสาไทย ความตั่นร้น ความแข่งดี ความประมาท มัวเมา
 เป็นต้น

9. อะไรเป็นปฏิบัติ

ปฏิบัติของบารมีทั้งหลาย คือ ความเศร้าหมอง และอกุศลกรรมทั้งหมด
 โดยเฉพาะโลภะ โทสะ โมหะ

10. อะไรเป็นข้อปฏิบัติบารมีอย่างละเอียด

พระธรรมปาละ อธิบายไว้เพียง 4 บารมี ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี
 เนกขัมมบารมี และปัญญาบารมี

ข้อปฏิบัติของบารมี 10 ประการ มีดังนี้

1. ทานบารมี

พระราชาวรมณี¹ ให้ความหมายคำว่า ทาน ไว้ว่า ทาน แปล
 ว่า การให้สิ่งที่ให้ ให้ของที่ควรให้ แก่คนที่ควรให้ เพื่อประโยชน์แก่เขาสละเป็นสิ่งที่ของตน
 เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น

¹พระราชาวรมณี. เล่มเดิม. หน้า 93.

พระธรรมปาละ¹ อธิบาย ทานบารมี ไว้ว่า ทานบารมี มี 3 ประการ คือ อามิสทาน อภัยทาน และธรรมทาน

อามิสทาน คือ การบริจาคสิ่งของ ร่างกาย และชีวิต

อภัยทาน คือ การป้องกันภัยอันตราย

ธรรมทาน คือ การแสดงธรรม

อามิสทาน แบ่งตามวัตถุทาน ออกเป็น 2 ประเภท คือ พาหิรทาน กับ อัจฉิตติกทาน

1. พาหิรทาน ทานภายนอก ได้แก่ อาหาร น้ำดื่ม บ้านเรือน เสื้อผ้า ยานพาหนะ พวงดอกไม้ เครื่องลูบไล้ เครื่องหอม ที่นั่งที่นอน ของที่ควรให้และไม่ควรให้ เช่น ไม่ควรให้วัตถุที่ส่งเสริมมิฉะฌาภิญฺญิ ได้แก่ ศัสตราวุธ และน้ำเมา เป็นต้น ควรให้ทานที่เหมาะสมแก่ผู้นั้น เช่น ผู้ป่วย ควรให้ของที่ผู้ป่วยใช้ได้ คฤหัสถ์ ควรให้ของที่คฤหัสถ์ควรใช้ บรรพชิต ควรให้ของที่บรรพชิตควรใช้ สำหรับอาการในการให้เป็นสิ่งสำคัญ เช่น ไม่เย่อหยิ่ง ไม่หวัง ลาภสักการะ และการสรรเสริญ ไม่หวังสิ่งตอบแทน ไม่ตั้งเคียดแค้นว่าผู้รับทานควรมีจิตเลื่อมใส ไม่เป็นผู้ถือมงคล ตีนขาว ให้ใช้วาจาสุภาพ ไม่ให้เพื่อจะไล่ผู้มาขอ ส่วนการให้บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร เวลาให้ต้องให้เขารู้ตัว และมีความโสมมใสในการทำทานนั้น ถ้าจะให้ราชสมบัติ ไม่ควรให้แก่คนไม่ดี เช่น ยักษ์ รากษส ปีศาจ เพราะไม่เป็นประโยชน์ต่อโลกและนำความทุกข์ มาสู่คนอื่น ควรให้แกผู้ตั้งอยู่ในธรรม

2. อัจฉิตติกทาน ทานภายใน ได้แก่ การสละตนให้แก่ผู้อื่นโดย มุ่งบำเพ็ญทานบารมี โดยไม่คิดถึงอามิสสินจ้าง และต้องเลือกผู้รับด้วย บุคคลที่ไม่ควรให้ ได้แก่ ๘ ผู้ถูกผีสิง คนบ้า เป็นต้น

อภัยทาน ได้แก่ การช่วยป้องกันราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย ภัยจากฝูงจองเวร ภัยจากสัตว์ร้าย มีราชสีห์ และเสือ เป็นต้น ภัยจากนาค ยักษ์ รากษส ปีศาจ เป็นต้น

ธรรมทาน ได้แก่ การแสดงธรรมอย่างไม่ผิดเพี้ยนเพื่อจิตอันบริสุทธิ์ ผู้ฉลาดในอุบายย่อมสอนเพื่อประโยชน์ในภวิญญธรรมิกประโยชน์ สัมปรายิกประโยชน์ และปรมาตตประโยชน์

¹มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. เล่มเดิม. หน้า

ในคัมภีร์อุปทาน กล่าวถึง ทาน ไว้ว่า ทาน คือ การให้โดยการให้นั้นต้องให้สิ่งที่ควรให้ และถือว่าการให้สิ่งของเป็นสิ่งสำคัญ ของที่ให้อาจต้องคัดเลือกสรรแล้ว เมื่อให้ทานแล้ว จะได้รับส่วนแห่งบุญ ซึ่งจะแผ่ให้สัตว์ทั้งหลายได้

ในคัมภีร์พุทธวงศ์ กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีในลักษณะเป็นเชิงอุปมาในชาติที่พระพุทธเจ้า (พระโคตม) ทรงบังเกิดเป็นพระโณธิตัว นามว่า สุขเมธ ในสมัยของพระที่ปึงกรพุทธเจ้า โดยกล่าวถึงทานบารมีไว้ว่า ทานบารมี เป็นการให้สิ่งที่ตนมีทั้งหมดโดยไม่จำกัด เป็นการละความยึดถือในทรัพย์สินสมบัติทั้งหมด พร้อมจะออกบวช และเปรียบเทียบการให้นี้ไว้ว่า ดูการคว่ำหม้อ ดังนี้ ¹

"ท่านเห็นจากทั้งชั้นต่ำ ปานกลาง และชั้นสูงแล้ว จงให้ทานอย่าให้เหลือ ดังหม้อที่เข้าคว่ำเอาไว้ เปรียบเหมือนหม้อที่เต็มด้วยน้ำ ผู้ใดผู้หนึ่งจับคว่ำลงแล้ว น้ำย่อมไหลออกหมดไม่ทิ้งอยู่ในหม้อนั้น ฉะนั้น"

2. ศิลบารมี

พระราชาวรมณี ² ให้ความหมายของศีล ไว้ว่า ศีล หมายถึง ความประพฤติดีทางกาย และวาจา การรักษากาย และวาจาให้เรียบร้อย ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การรักษากายตามระเบียบวินัย ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น ความสุจริตทางกายวาจา และอาชีวะ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ³ อธิบายถึง ศิลบารมี ว่าศีลอันควรแก่พระโณธิตัว ประกอบด้วยหลักกรุณาและอุบายโกศล ศีล แบ่งเป็น 2 อย่าง คือ วาริตศีล และจาริตศีล

1. วาริตศีล คือ ศีลที่มีลักษณะการบำเพ็ญด้วยการงดเว้น ได้แก่ มีความรักในสัตว์ทั้งปวง หากออกบวชก็เว้นเมถุนสังโยค หากไม่ได้ออกบวชก็ไม่เกิดบาปจิตกับภรรยาผู้อื่น กล่าวแต่วาจาสัตย์เป็นประโยชน์ นานัป รู้จักประมาณในการพูด ไม่โลภ ไม่พยายาท เว้นพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ ไม่เป็นมิฉฉาปฏิฏฐิ

¹ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. เล่มเดิม. หน้า 449.

² พระราชาวรมณี. เล่มเดิม. หน้า 292.

³ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. เล่มเดิม. หน้า 66.

2. จาริตศิลป์ ได้แก่ เป็นผู้กระทำความเคารพภักตยาณมิตรเป็น
 ผู้อุปฐากมิตรเหล่านั้นตามกาล เมื่อฟังคำอันเป็นสุภาษิตแล้วกระทำตาม เป็นผู้บรรณาณของผู้ทำ
 ความดี อดทนต่อการกระทำไม่ดีของผู้อื่น ระลึกถึงความดีที่ผู้อื่นกระทำต่อตน อนุโมทนาในบุญ
 ของผู้อื่น เป็นผู้ไม่ประมาทในกุศลธรรมในกาลทุกเมื่อ เป็นผู้ช่อมคนควรชม ชมนคนควรชมเป็นผู้
 ตั้งใจในอันจะศึกษาสิกขา 3 มี ศีล เป็นต้น

ในคัมภีร์พุททวงศ์¹ กล่าวถึงการบำเพ็ญศีลในภุมิ 4 และเปรียบเทียบ
 เทียบการรักษาศีลว่า ให้รักษาศีลดุจจามรีรักษายางทาง ดังข้อความว่า "ท่านจงบำเพ็ญศีลในภุมิ
 4 ให้บริบูรณ์ จงรักษาศีลในกาลทั้งปวง ดังจามรีรักษายางทาง เปรียบเหมือนดังจามรีย่อมรักษา
 ยางทางอันที่ติดในที่ใด ๆ ย่อมตายในที่นั้น ไม่ยอมทำยางทางให้เสีย ฉะนั้น"

ประพจน์ อัครวิรุฬหการ² อธิบายภุมิ 4 ที่คัมภีร์พุททวงศ์กล่าวไว้ว่า
 ภุมิ 4 ในที่นี้ หมายถึง ประเภทของศีล 4 ประเภท ได้แก่ ปาฏิโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล
 อาชีวปาริสุทธิศีล และปัจฉยสันนิสสิตศีล ซึ่งศีลเหล่านี้ น่าจะเป็นศีลที่นำความคิดมาจากไตรสิกขา
 ซึ่งเป็นศีลของพระภิกษุมากกว่าจะเป็นของพระโพธิสัตว์

3 เนกขัมมบารมี

พระราชวรมณี³ ให้ความหมายของ เนกขัมมะไว้ว่า เนกขัมมะ
 แปลว่า การออกจากกาม การออกบวช ความปลอดโปร่งจากสิ่งล่อเร้า เข้ายวน

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ⁴ ทรงศึกษาศีลบารมีในคัมภีร์พุททวงศ์
 และจริยาปิฎกแล้วสรุปได้ว่า ในคัมภีร์พุททวงศ์กล่าวถึงเนกขัมมบารมีว่า คือ การออกบวช เพราะ
 เห็นภัยในสังสาระ เปรียบเหมือนนอกจากเรือนจำ เป็นการละสภาวะคุมขังทางจิตให้พ้นจาก
 สังสารวัฏไปสู่หนทางแห่งความอิสระ ต้องออกบวชด้วยความเข้าใจ ดังความในคัมภีร์พุททวงศ์⁵
 กล่าวว่า "ท่านจงเห็นภัยทั้งปวงดังเรือนจำ ท่านจงมุ่งหน้าต่อเนกขัมมะ เพื่อหลุดพ้นไปจากภพ
 เปรียบเหมือนบุรุษที่ถูกขังในเรือนจำนั้นแสวงหาความพ้นไปฉะนั้น" ส่วนในคัมภีร์จริยาปิฎก สรุป
 ได้ว่าเนกขัมมบารมี หมายถึง การสละสมบัติ บ้านเรือน เข้าป่าออกบวชเพื่อหวังพระโพธิญาณ

¹ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. เล่มเดิม. หน้า 449.

² ประพจน์ อัครวิรุฬหการ. เล่มเดิม. หน้า 294 - 296.

³ พระราชวรมณี. เล่มเดิม. หน้า 130.

⁴ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. เล่มเดิม. หน้า 55 - 71.

⁵ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. เล่มเดิม. หน้า 450.

4. ปัญญาบารมี

พระราชวรมณี¹ ให้ความหมายปัญญาไว้ว่า ปัญญา หมายถึง ความรู้ทั่ว ปรัชญาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้ความเข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดี ชั่ว คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ² อธิบายปัญญาบารมี ไว้ว่ากรำบำเพ็ญปัญญาบารมี ย่อมไม่เป็นไปด้วยโทษอันจะทำให้หลง ได้แก่ ความไม่ชอบ ความประมาท ความง่วงเหงา ความเกียจคร้าน การชอบรวมอยู่ในหมู่ การมีการนอนอยู่เสมอ การมีความไม่แน่นอนอยู่เสมอ ความไม่ตื่นเตนในความรู้ ความถือตัวอย่างผิด ๆ ความไม่เป็นผู้ซักถาม การไม่บริหารกายโดยชอบ ความไม่มีจิตที่ตั้งมั่น การคบหาบุคคลที่มีปัญญาทรมั การไม่เข้าใกล้ชิดผู้มีปัญญา ดูหมิ่นตนเอง ความคิดผิด ๆ ความโง่เขลาที่วิปริต ฯลฯ เมื่อละได้จะได้ความรู้ เช่น ปัญจขันธ์ อายุตนะ 12 ธาตุ 18 อริยสัจ 4 อินทรีย์ 22 ปฏิจลสัมปทา และสติปัญญา เป็นต้น การบำเพ็ญธรรมเหล่านี้ก็เพื่อประโยชน์สุขของสัตว์โลกทั้งปวง

ความรู้ต่าง ๆ ดังกล่าวนั้น แบ่งตามบ่อเกิดความรู้ได้ 3 ประเภท คือ สุตมยปัญญา จินตมยปัญญา และภาวนามยปัญญา

1. สุตมยปัญญา คือ ความรู้ต่าง ๆ อันเกิดจากการฟังการเล่าเรียน การสั่งสม (คุ่นเคย) และการถาม

2. จินตมยปัญญา คือ ความรู้อันเกิดจากการอดกลั้นต่อการเห็นด้วยการใคร่ครวญ

3. ภาวนามยปัญญา คือ ความรู้อันบรรลุได้ด้วยการเกิดความรู้รอบรู้ในโลกด้วยอำนาจของการอาศัยลักษณะของตนเอง และสามัญลักษณะ

สำหรับในคัมภีร์อุปทานั้น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ³ ทรงอธิบายไว้ว่า การบำเพ็ญปัญญาบารมีเป็นการบำเพ็ญด้วยการไต่ถามจากบัณฑิต ลักษณะเช่นนี้ตรงกับปัญญาในกรรมวิภังค์ ซึ่งอธิบายไว้ว่า เหตุที่บุคคลเกิดมาฉลาดในชาตินี้เพราะเมื่อชาติปางก่อนมักเข้าหาสมณพราหมณ์ ครู อาจารย์ และลักษณะการบำเพ็ญปัญญาบารมีในคัมภีร์อุปทานั้น ก็ตรงกับคัมภีร์พุทธวงศ์ ซึ่งกล่าวว่า ปัญญาบารมี หมายถึง การไปไต่ถามความรู้จากผู้อื่น แต่ที่แตกต่าง

¹พระราชวรมณี. เล่มเดิม. หน้า 164.

นั้นก็ตรงที่การไต่ถามความรู้จากผู้อื่นนั้น ต้องไม่เลือกฐานะของผู้รู้ ต้องกระทำตัวเหมือนนักขุ
นิพนธ์บาทไปสู่ทุกบ้านโดยไม่เลือกฐานะ และการแสวงหาความรู้ต้องมุ่งเอาความรู้จริง ดังความ
ตอนหนึ่งในคัมภีร์พุทธวงศ์ ¹ กล่าวว่า "ท่านได้สอบถามคนมีปัญญาลอดกลาทั้งปวงบำเพ็ญปัญญ
บารมีแล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้ เปรียบเหมือนนักขุ เมื่อเที่ยวหาไม้วันตระกูลต่ำ ปาน
กลาง และสูง ย่อมได้อาหารเครื่องเยียวยาอดภานะนั้น"

5. วิริยบารมี

พระราชวรมณี ² ให้ความหมาย วิริยะ ไว้ว่าวิริยะ แปลว่า
ความเพียร ความบากบั่น ความเพียรเพื่อจะละความชั่ว ประพฤติความดี ความพยายามทำ
กิจไม่ทอดทิ้ง

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ³ ทรงอธิบาย วิริยบารมี ที่กล่าวไว้
ในคัมภีร์พุทธวงศ์ไว้ว่า การบำเพ็ญเพียร วิริยบารมีนั้น ต้องบำเพ็ญเพียรให้ถึงที่สุดและรักษา
ไว้ให้มีอยู่ตลอดเวลา เหมือนกับราชสีห์ที่มีความเพียรเสมอในทุกอริยาบถ นั่ง ยืน เดิน ซึ่งวิริยะ
คำนี้ น่าจะมีความหมายว่า พละกำลัง ความกระตือรือร้น ซึ่งมาจากรูปศัพท์ว่า วีระ แปลว่า
ภาวะของผู้แข็งแรง อันเปรียบได้กับราชสีห์ที่ต้องใช้พละกำลังในเวลา นั่ง ยืน เดิน ดังความใน
คัมภีร์พุทธวงศ์ ⁴ กล่าวว่า "ท่านประกอบด้วยพรหมวิหารให้มั่นไว้ทุกภพ บำเพ็ญวิริยบารมีแล้ว จัก
บรรลุสัมโพธิญาณได้ เปรียบเหมือนสัตว์มฤคคราช มีความเพียรไม่ย่อหย่อนในที่นิ่งที่ยืนและที่เดิน
ประกอบด้วยใจไว้ทุกเมื่อฉะนั้น"

6. ขันติบารมี

พระราชวรมณี ⁵ ให้ความหมายขันติไว้ว่า ขันติ แปลว่า ความอดทน
คือ ทนลำบาก ทนตรากตรำ ทนเจ็บใจ ความหนักเอาเบาสู้ เพื่อบรรลุจุดหมายที่ตั้งงาม

ในคัมภีร์พุทธวงศ์ ⁶ อธิบาย ขันติบารมี ไว้ว่า เป็นการอดทนต่อ
คำสรรเสริญ และนินทา ไม่หวั่นไหวต่อเหตุการณ์เหมือนแผ่นดิน ย่อมทนได้ทั้งของดีและเลว

¹ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. เล่มเดิม. หน้า 450.

² พระราชวรมณี. เล่มเดิม. หน้า 281.

³ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. เล่มเดิม. หน้า 55.

⁴ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. เล่มเดิม. หน้า 450.

⁵ พระราชวรมณี. เล่มเดิม. หน้า 26.

⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย. เล่มเดิม. หน้า 579.

ตั้งความในคัมภีร์ว่า "ท่านจงอดทนต่อคำยากย่องและคำดูหมิ่นของชนทั้งปวง บำเพ็ญขันติบารมี แล้วจักบรรลุโพธิญาณได้ เปรียบเหมือนแผ่นดินอดทนต่อสิ่งที่เขาทิ้งลงทุกอย่าง ทั้งที่สะอาดและไม่สะอาด ไม่แสดงความยินดีในร้ายฉนั้น"

7. สังจบารมี

พระราชาวรมณี¹ ให้ความหมาย สังจะ ไว้ว่า สังจะ แปลว่า ความจริง

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ² ทรงอธิบาย สังจบารมี ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พุทธวงศ์ไว้ว่า สังจบารมีในคัมภีร์พุทธวงศ์ เน้นการปฏิบัติตามความเป็นจริงไม่เปลี่ยนแปลง จากความจริงเหมือนดาวประกายพกษ์ที่โคจรไปตามธรรมชาติ ซึ่งทำให้เข้าใจว่า การปฏิบัติตามความเป็นจริงนี้ หมายถึง การปฏิบัติตามสังจธรรม คือ ความจริงแห่งธรรมชาติ ตั้งความในคัมภีร์พุทธวงศ์³ กล่าวว่า "ดาวประกายพกษ์เป็นดาวนพเคราะห์ ประจำอยู่ทั้งในมนุษย์โลก ทั้งเทวโลก ไม่หลีกไปจากทางเดิน ทุกสมัยฤดู หรือปีนใด แม้ท่านก็ฉนั้น *อย่าหลีกไปจากแนวในสังจะบำเพ็ญสังจบารมีแล้ว จักบรรลุสัมโพธิญาณได้"

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ⁴ ยังทรงอธิบายสังจบารมีที่กล่าวไว้ในคัมภีร์จริยาปิฎกไว้ว่าจากการพิจารณาเรื่องราวประกอบวรรคต่างๆ ที่แสดงจริยาของพระโพธิสัตว์ พบว่า สังจบารมี หมายถึง การรักษาคำพูด พูดอย่างไรก็สามารถทำได้อย่างที่พูด พูดในสิ่งที่ถูกต้อง พูดแล้วเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น และการกระทำสังจจริยา

8. อธิฐานบารมี

พระราชาวรมณี⁵ ให้ความหมาย อธิฐาน ไว้ว่า อธิฐานหมายถึง ความตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว ความมั่นคงเด็ดเดี่ยวแน่วแน่ในทางดำเนินและจุดมุ่งหมายของตน

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ⁶ ทรงศึกษาอธิฐานบารมีในคัมภีร์

¹ พระราชาวรมณี. เล่มเดิม. หน้า 318.

² สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. เล่มเดิม. หน้า 56.

³ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. เล่มเดิม. หน้า 451.

⁴ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. เล่มเดิม. หน้า 71.

⁵ พระราชาวรมณี. เล่มเดิม. หน้า 364 - 365.

⁶ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. เล่มเดิม. หน้า 71, 56.

จริยาปิฎก และ พุทธวงศ์ สรุปไว้ว่า ในคัมภีร์จริยาปิฎกนั้น อธิษฐานบารมี หมายถึง ความตั้งใจปรารถนาในพระโพธิญาณไม่ยอมเปลี่ยนความตั้งใจ แม้สละได้ด้วยชีวิต ส่วนในคัมภีร์พุทธวงศ์นั้น อธิษฐานบารมี หมายถึง ความไม่ท้อท้อในธรรมนั้น ซึ่งน่าจะหมายถึง พระโพธิญาณ คือมีความตั้งใจมั่นที่จะประพฤติปฏิบัติ ดำเนินชีวิตไปสู่จุดหมาย คือ การบรรลุพระโพธิญาณ ดังข้อความในคัมภีร์ กล่าวไว้ว่า¹ "ภูเขาคินไม่ท้อท้อ ตั้งมั่นไม่สะท้านสะเทือนเพราะลมจัดคงอยู่ในที่เดิมฉันใด ท่านจงเป็นผู้ไม่ท้อท้อในการอธิษฐาน ในกาลทั้งปวงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีแล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้ฉันนั้น"

9. เมตตาบารมี

พระราชมุนี² ให้ความหมาย เมตตาไว้ว่า เมตตา หมายถึง ความรัก ความปรารถนาให้เขามีความสุข แม้ไตรวิจิตคิดจะให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุขทั่วหน้า

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ³ ทรงศึกษาเมตตาบารมีในคัมภีร์จริยาปิฎก และพุทธวงศ์ แล้วสรุปไว้ว่า ในคัมภีร์จริยาปิฎกนั้น เมตตาบารมี หมายถึง การแสดงความรัก ความเมตตาต่อทุกคนเสมอกัน แม้แต่กับศัตรู ส่วนในคัมภีร์พุทธวงศ์นั้น เมตตาบารมี คือ การแสดงความรัก ความปรารถนาดีต่อทุกคนไม่จำกัด มิได้หวังผลประโยชน์จากการกระทำนั้น บำเพ็ญเหมือนน้ำที่ไหลไปตามแม่น้ำลำคลอง ย่อมชำระสิ่งสกปรกทุกอย่าง ไหลผ่านโดยไม่เลือก ดังข้อความในคัมภีร์พุทธวงศ์ว่า⁴ "ท่านจงยึดบารมีข้อที่ 9 นี้ บำเพ็ญให้มันก่อน ท่านจงเป็นผู้ไม่มีใครเสมอด้วยเมตตา ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุสัมโพธิญาณ น้ำย่อมแผ่ความเย็นชำระล้างมลทินธุลีเสมอกัน ทั้งในคนดีและคนชั่วฉันใด ท่านจงเจริญเมตตาให้เสมอกัน ทั้งในสัตว์ที่มีประโยชน์ และไม่มีประโยชน์ บำเพ็ญเมตตาบารมีแล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้ฉันนั้น"

10. อุเบกขาบารมี

พจนานุกรม⁵ ให้ความหมาย อุเบกขา ไว้ว่า อุเบกขา แปลว่า ความเที่ยงธรรม ความวางตัวเป็นกลาง ความวางใจเฉยอยู่

¹พระราชมุนี. เล่มเดิม. หน้า 237.

²แหล่งเดิม.

³สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. เล่มเดิม. หน้า 72, 56.

⁴กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. เล่มเดิม. หน้า 452.

⁵ราชบัณฑิตยสถาน. เล่มเดิม. หน้า 930.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ¹ ทรงศึกษา อุเบกขาบารมี ในคัมภีร์พุทธวงศ์ สรุปไว้ว่า อุเบกขาบารมีในคัมภีร์พุทธวงศ์ เน้นถึงความไม่โกรธ ไม่ยินดีวางเฉย เป็นภาวะจิตปกติของผู้ประพฤตินิธรรมระดับสูง มีเหตุการณ์ดี หรือไม่ดี ก็ไม่หวั่นไหวเป็นธรรมชาติ โดยไม่ต้องทนไม่ต้องข่มแต่ประการใด เหมือนกับความไม่หวั่นไหวของแผ่นดิน ดังความในคัมภีร์พุทธวงศ์² กล่าวไว้ว่า "ท่านจงยึดบารมีข้อที่ 10 นี้ บำเพ็ญให้มั่นก่อน ท่านเป็นผู้มีอุเบกขามั่นคงดังตาค้าง จักบรรลุโพธิญาณได้ แผ่นดินย่อมวางเฉยสิ่งที่เขาทิ้งลงทิ้งที่ไม่สะอาด และสะอาดทั้งสองอย่าง เว้นจากความโกรธ และความยินดีฉันทใด ท่านจงมีใจเที่ยงตรงดังตาค้างในสุขและทุกข์ในกาลทุกเมื่อ บำเพ็ญอุเบกขาบารมีแล้ว จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ฉะนั้น"

11. อะไรเป็นการจำแนก

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ³ ทรงแสดงความเห็นเกี่ยวกับการจำแนกบารมีของพระธรรมปาละ ซึ่งจำแนกบารมีออกเป็น 30 แบ่งเป็นบารมี 10 อุปบารมี 10 และปรมัตถบารมี 10 ไว้ดังนี้ พระธรรมปาละ จำแนกบารมีเป็น 30 และแยกเป็นลำดับชั้นบารมีต่ำไปหาสูง คือ บารมี 10 อุปบารมี 10 และปรมัตถบารมี 10 แล้วอธิบายชั้นบารมีทั้ง 3 นี้ ไปตามมติของอาจารย์ต่าง ๆ ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วก็ไม่สามารถยุติได้ว่า แต่ละชั้นบารมีทั้ง 3 นั้น แตกต่างกันอย่างไรร

กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส⁴ ทรงกล่าวถึง ชั้นบารมี 3 ชั้น และจัดพระจริยาของพระโพธิสัตว์ในชาติกต่าง ๆ ที่มีมาในพระไตรปิฎกไว้ครบถ้วน 30 บารมี ดังนี้

¹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. เล่มเดิม. หน้า 56.

² กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. เล่มเดิม. หน้า 453.

³ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. เล่มเดิม. หน้า 116.

⁴ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส. พระปฐมสมโพธิกถา. 2505 หน้า 38 - 40.

ตาราง 8 แสดงการจัดพระจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในชาติต่าง ๆ ที่มีมาในพระไตรปิฎก

พระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็น	ชื่อบารมี ที่ทรงบำเพ็ญ	ชั้น
1. เวลามพรามหณ์	ทาน	บารมี
2. พระยาสิวิราช	ทาน	อุปัชฌายะ
3. พญาสสันเทติ	ทาน	ปรมัตถบารมี
4. พญาสีลวฤชราช	ศีล	บารมี
5. พญาภูติทัตนาคินทรราช	ศีล	อุปัชฌายะ
6. พญาสังฆบาลนาคราช	ศีล	ปรมัตถบารมี
7. พระอโยธยราช	เนกขัมมะ	บารมี
8. พระหัตถิपालกุมาร	เนกขัมมะ	อุปัชฌายะ
9. พระยาจุลสุตโสมราช	เนกขัมมะ	ปรมัตถบารมี
10. สัมภวกุมาร	ปัญญา	บารมี
11. วิธูรภัตติตอมาย	ปัญญา	อุปัชฌายะ
12. เสนกภัตติตอมาย	ปัญญา	ปรมัตถบารมี
13. พญามหากระบิราช	วิริยะ	บารมี
14. พระยาสิลวมหาราช	วิริยะ	อุปัชฌายะ
15. พระยามหาชนกราช	วิริยะ	ปรมัตถบารมี
16. พระยาจุลธรรมบาลราช	ขันติ	บารมี
17. พระธรรมิกเทวบุตร	ขันติ	อุปัชฌายะ
18. พระขันติวาทีดาบส	ขันติ	ปรมัตถบารมี
19. สกุนไปฏกนกคุ้ม	สัจจะ	บารมี
20. พญามัจฉาปลาซ่อน	สัจจะ	อุปัชฌายะ
21. พระยามหาสุตโสมราช	สัจจะ	ปรมัตถบารมี
22. พญาภูกกราช	อธิษฐาน	บารมี
23. มาตังคังคาลนที	อธิษฐาน	อุปัชฌายะ

ตาราง 8 (ต่อ)

พระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็น	ชื่อบารมี ที่ทรงบำเพ็ญ	ชั้น
24. มุคฉักกบัณฑิต (เตมียราชกุมาร)	อธิษฐาน	ปรมัตถบารมี
25. สุวรรณสามดาบส	เมตตา	บารมี
26. พระกัณหาที่ปายนดาบส	เมตตา	อุปัชฌายะ
27. พระยาเอกราช	เมตตา	ปรมัตถบารมี
28. กัจจลบัณฑิต	อุเบกขา	บารมี
29. พญามหิธรราช	อุเบกขา	อุปัชฌายะ
30. โลมทัตถบัณฑิต	อุเบกขา	ปรมัตถบารมี

13. อะไรเป็นอุบายให้สำเร็จ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ¹ กล่าวว่า อุบายที่จะทำให้อริบารมีทั้งหลาย
บริสุทธิดีเลิศ สำเร็จ มี 4 อย่าง คือ

1 การไม่ขาดแคลนเครื่องอุดหนุนที่เกี่ยวข้องกับสัมมาสัมโพธิญาณ
เช่น บุญทั้งหมดที่ได้สั่งสมมา

2 การกระทำจริงจัง และเอาใจใส่

3 มีความเพียรติดต่อโดยไม่หยุด

4 มีความพยายามทำงานให้สำเร็จ แม้ต้องปฏิบัติเป็นเวลานาน

14. ให้สำเร็จโดยกาลไหน

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ² อธิบายว่า ระยะเวลาในการบำเพ็ญ
บารมีให้สมบูรณ์อย่างเร็วที่สุด ใช้เวลาบำเพ็ญเพียง 4 อสงไขยแสนกัป อย่างปานกลางใช้
เวลา 8 อสงไขยแสนกัป และนานที่สุด 16 อสงไขยแสนกัป ทั้งนี้แล้วแต่พระโพธิสัตว์จะ

¹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. เล่มเดิม. หน้า 117.

² แหล่งเดิม. หน้า 117 - 118.

มีความเด่นในปัญญา ศรัทธา และวิริยะเพียงใด ซึ่งพระธรรมपालะได้แบ่งประเภทพระโพธิสัตว์ เป็น 3 ประเภท คือ

1. อุกมตัตถุญ คือ พระโพธิสัตว์ผู้ฉลาดลับไวในการเรียนรู้สามารถ บรรลุอรหัตตผลได้ แม้ฟังธรรมคาถาเพียงบาทที่ 3 ในจำนวน 4 บาท
2. วิปจิตถุญ คือพระโพธิสัตว์ผู้ฉลาดไม่เท่าพระโพธิสัตว์ประเภทแรก ต้องฟังธรรมคาถาครบ 4 บาท จึงจะสามารถบรรลุอรหัตตผลได้
3. เนยยะ คือ พระโพธิสัตว์ผู้ฉลาดไม่เท่าพระโพธิสัตว์สองประเภทแรกทีกล่าวกมาแล้ว ต้องฟังธรรมคาถาครบ 4 บาท แล้วนำมาพิจารณาใคร่ครวญ ปฏิบัติ จึงจะสามารถบรรลุอรหัตตผลได้

15. อะไรเป็นอานิสงส์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ¹ ทรงอธิบายว่า อานิสงส์ของการบำเพ็ญ บารมีนั้น มีมากมายหลายประการ ดังที่มีมาในคัมภีร์พุทธวงศ์ และ ชาตกภูมิฎกเถา เช่น เป็นผู้ สมบูรณ์ด้วยอวัยวะทั้งปวงยังให้เกิดปาฏิหาริย์ต่าง ๆ มีแผ่นดินไหว เป็นต้น

16. อะไรคือผลของบารมี

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ² ทรงอธิบายว่า ผลของบารมี โดยรวม แล้ว คือ ความเป็นพระพุทธเจ้า แต่โดยละเอียด ได้แก่ มหาปุริสลักษณะ 32 อนุพยัญชนะ 80 พระรัศมี อธิษฐานธรรม ทศพลญาณ 10 เวสาร์ชญาณ 4 อสารถญาณ 6 พุทธธรรม 18 เป็นต้น

ประพจน์ อัสววิรุฬหการ³ อธิบายไว้ว่า ผลแห่งการบำเพ็ญ ธรรมะของพระโพธิสัตว์ เรียกว่า ภูมิ ซึ่งหมายถึง การพัฒนาทางลักษณะจิตใจของพระโพธิสัตว์ ที่ค่อย ๆ เปลี่ยนไปเพราะธรรมที่บำเพ็ญ ลักษณะของภูมิ จึงคล้ายกับการอยู่ในสภาพใดสภาพหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า วิหาร ส่วนในคัมภีร์สรรพาสติวาทีน แบ่งขั้นตอนการบำเพ็ญธรรมะเป็น 7 ขั้นตอน คือ

¹แหล่งเดิม. หน้า 117 - 118.

²แหล่งเดิม. หน้า 117 - 118.

³ประพจน์ อัสววิรุฬหการ. แหล่งเดิม. หน้า 341.

1. อาทิกกรรมิกะ	ชั้นของผู้เริ่มต้น
2. อุหมคตะ	ชั้นพระสาวกเพ่งฌานในอริยสัจ 4
3. มรุธานะ	ชั้นพระสาวกมีกุศลมูลสูงสุด
4. กษานตี	ชั้นพระสาวกบำเพ็ญ ศรัทธา วิริยะ

เพื่อมิให้กลับลงมาในภูมิชั้นต่ำอีก

5. เลากิกาครธรรม ชั้นที่ธรรมต่าง ๆ ที่บำเพ็ญมีพลัง

ทำให้ความชั่วยวนไม่อาจทำอะไรได้

6. ภาวนามรรค	ชั้นบำเพ็ญสมาธิ
7. ทรรคณมรรค	ชั้นรู้แจ้งเห็นจริง

ชั้นภูมิเหล่านี้ พิจารณาแล้วน่าจะเป็นชั้นภูมิของผู้ต้องการบรรลุ

อรหัตตผล มากกว่าจะเป็นภูมิของพระโณิสัตว์

บทที่ 3

วิเคราะห์ลักษณะพระโพธิสัตว์ในปัญญาสชาดก

ลักษณะพระโพธิสัตว์ หมายถึง ลักษณะหรือสิ่งที่ต่าง ๆ อันแสดงให้เห็นถึงความเป็นพระโพธิสัตว์ตามแนวคิดพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ได้แก่ ลักษณะการจุติ มหาปรีสลักษณะ จริยาวัตร และเหตุอัศจรรย์

จากการวิเคราะห์ชาดกต่าง ๆ ในปัญญาสชาดกพบว่า พระโพธิสัตว์มี 2 ประเภท คือ พระโพธิสัตว์ที่เกิดเป็นมนุษย์ และพระโพธิสัตว์ที่เกิดเป็นสัตว์ ดังนั้น การวิเคราะห์ลักษณะพระโพธิสัตว์ต่อไปนี้ จะวิเคราะห์ตามประเภทของพระโพธิสัตว์ดังกล่าว

พระโพธิสัตว์ที่เกิดเป็นมนุษย์

พระโพธิสัตว์ที่เกิดเป็นมนุษย์ มีกล่าวไว้ในชาดกเป็นจำนวนถึง 57 เรื่อง โดยมีฐานะแตกต่างกันดังนี้

1. ฐานะกษัตริย์ พระโพธิสัตว์ที่มีฐานะเป็นกษัตริย์มีกล่าวไว้ในชาดกจำนวน 41 เรื่อง ได้แก่ สมุททโยสชาดก (1) สุธนูชาดก (2) สุธนูชาดก (3) รัตนปโชตชาดก (4) สิริวิบูลยิตติชาดก (5) วิบูลราชชาดก (6) สิริจุทามณีชาดก (7) สุกุมิตตชาดก (9) อาทิตชาดก (12) มหาสุรเสนชาดก (14) สุวรรณกุมารชาดก (15) กนกวรรณราชชาดก (16) ธรรมโสมนัสชาดก (18) สุกัลยเสนชาดก (19) วัฏฏังคุลีราชชาดก (20) โบราณกนิลราชชาดก (21) ธรรมิกนันทิตราชชาดก (22) ธรรมราชชาดก (24) สุรูปชาดก (26) ภัณฑาคารชาดก (28) บุปผชาดก (31) พาราณสีราชชาดก (32) พรหมโยสราชชาดก (33) อติเทวราชชาดก (38) ปาจิตตกุมารชาดก (39) สรรณลัทธิชาดก (40) สังขปัตตชาดก (41) จันทเสนชาดก (42) สีโลราชชาดก (44) วรวงษ์ชาดก (45) อรินทมชาดก (46) รถเสนชาดก (47) วนาวนชาดก (49) โสณันทชาดก (51) สีทันหาชาดก (52) สุวรรณสังขชาดก (53) สุรพักชาดก (54) เทวันธชาดก (56) สุวรรณวงศ์ชาดก (58) วรรณุชชาดก (59) และสิริสาชาดก (60)

2. ฐานะสามัญชน พระโพธิสัตว์ที่มีฐานะเป็นสามัญชน มีกล่าวไว้ในชาดกจำนวน 16 เรื่อง โดยแยกตามฐานะดังนี้

เศรษฐีมี 3 เรื่อง ได้แก่ ลีริธชาดก (10) ทูลกัมมิตชาดก (11) และ พากุลชาดก (50)

ยากจกเข็ญใจมี 5 เรื่อง ได้แก่ วิริยัมมิตชาดก (17) เทวรุกขกุมารชาดก (34) นรชิวกจันทานชาดก (37) สุวรรณสิธสาชาดก (48) และจันทคาธชาดก (61)

ดาบสมมี 1 เรื่อง ได้แก่ สลกชาดก (35)

ไม่บอกฐานะมี 7 เรื่อง ได้แก่ จันทราชชาดก (8) ทักขมมานิกชาดก (13) จาคทานชาดก (23) นรชิวชาดก (25) มหาปทุมชาดก (27) สิทธิสารกุมารชาดก (36) และสุบินชาดก (57)

พระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นสัตว์

พระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นสัตว์ มีกล่าวไว้ในชาดกจำนวน 4 เรื่อง ได้แก่

กำเนิดเป็นลูกโค กล่าวไว้ในพหลาคาวีชาดก (29)

กำเนิดเป็นหนูเผือก กล่าวไว้ในเสตัมมิตชาดก (30)

กำเนิดเป็นเต่าทอง กล่าวไว้ในสุวรรณกัณฐชาดก (43) และ สุวรรณกัณฐชาดก (55)

ลักษณะพระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นมนุษย์

1. ลักษณะการจุติ

การจุติ หมายถึง สภาวะอย่างหนึ่งของพระโพธิสัตว์ ซึ่งนับระยะเวลาตั้งแต่พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในภพเดิมปฏิสนธิในครรภ์มารดา แล้วกำเนิดออกมาสู่ภพใหม่ในโลกมนุษย์

1.1 ช่วงเวลาในภพเดิม ภพเดิมของพระโพธิสัตว์ก่อนจะมาปฏิสนธิในครรภ์มารดา ได้แก่ เทวโลก ซึ่งจากการวิเคราะห์พบว่า มีกล่าวในชาดกจำนวน 21 เรื่อง โดยระบุชื่อชั้นเทวโลกไว้ดังนี้

พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ ณ ดาวดึงส์เทวโลก ดังกล่าวในชาดก 8 เรื่อง ได้แก่ จันทราชชาดก (8) สุวรรณกุมารชาดก (15) ภัณฑาคารชาดก (28) บุพผชาดก (31) สังขปิตชาดก (41) สุวรรณสิริสาชาดก (48) พากุลชาดก (50) และสุวรรณวงศ์ชาดก (58)

พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ ณ ดุสิตเทวโลก ดังกล่าวในชาดก 5 เรื่อง ได้แก่ สมุททโมสชาดก (1) รัตนปิตชาดก (4) มหาปทุมชาดก (27) สิทธิสารชาดก (36) และ เทวัญชาดก (56)

สำหรับชาดกที่เหลืออีก 8 เรื่อง ที่มีได้กล่าวชื่อชั้นเทวโลก ได้แก่ สุณนชาดก (3) สิริวิบุลกิตติชาดก (5) ปาจิตตกุมารชาดก (39) สรรพสิทธิชาดก (40) รถมเสนชาดก (47) วนาวนชาดก (49) สุวรรณสังขชาดก (53) และเทวัญชาดก (56)

1.2 ช่วงเวลาปฏิสนธิในครรภ์มารดา

1.2.1 สาเหตุของการปฏิสนธิ พระโพธิสัตว์เสด็จมาปฏิสนธิในครรภ์มารดาด้วยสาเหตุ 2 ประการ คือ ท้าวสักกเทวราชอัญเชิญให้ปฏิสนธิ และพระ โพธิสัตว์เสด็จมาปฏิสนธิเอง

ท้าวสักกเทวราชอัญเชิญให้ปฏิสนธิ ท้าวสักกเทวราชอัญเชิญพระ โพธิสัตว์เสด็จมาปฏิสนธิในครรภ์มารดาด้วยสาเหตุต่างๆ ดังจะอธิบายพร้อมแสดงตัวอย่างประกอบ ดังนี้

ท้าวสักกเทวราชปรารณาช่วยมารดาพระ โพธิสัตว์ให้ได้บุตร

ท้าวสักกเทวราชเสด็จไปอัญเชิญพระ โพธิสัตว์ให้มาปฏิสนธิ ในครรภ์มารดา เพราะทรงปรารณาช่วยมารดาพระ โพธิสัตว์ให้ได้บุตรตามที่ตั้งความปรารณา และการตั้งความปรารณานั้น จะกระทำโดยการตั้งสัตยาธิษฐาน กล่าวคือ อ้างเอาความจริงที่ ทรงสมาทานศีลและรักษาไว้ด้วยดี บริสุทธ์ตลอดมาและขอพึ่งอำนาจแห่งความจริงดังกล่าวนี้ ส่งผล ให้นางได้บุตรดังปรารณา ด้วยอำนาจแห่งศีลที่มารดาพระ โพธิสัตว์กระทำมาตามความจริงที่ อ้างนั้นทำให้ท้าวสักกเทวราชทรงทราบเรื่อง และคิดช่วยเหลือ โดยเสด็จไปอัญเชิญพระ โพธิสัตว์ มาปฏิสนธิในครรภ์มารดา

ชาดกที่ระบุถึงสาเหตุดังกล่าว มี 4 เรื่อง ได้แก่ สุณนชาดก (3) สิริวิบุลกิตติชาดก (5) เทวัญชาดก (56) และสุวรรณวงศ์ชาดก (58)

สุณฺษาดก (3) กล่าวถึงพระนางเกศนีนาราชเทวีตั้งความปรารถนาบุตร
ไว้และท้าวสักกเทวราชทรงทราบความปรารถนานั้นจึงคิดช่วยเหลือดังนี้

"ท้าวสหสัณฺษณ์พิจารณาตูกิริยาเห็นว่า พระนางเกศนีนาราชเทวีทรงรักษาอุโบสถศีลและ
ปรารถนาโอรสให้เกิดในพระครรภ์ จึงทรงดำริว่าเราควรจะให้เทวบุตรองค์หนึ่งให้
ลงไปปฏิสนธิในครรภ์พระเทวี ครั้นทรงดำริดังนี้แล้วจึงพิจารณาเลือกหาเทวบุตรที่สมควร
จะลงไปบังเกิดก็ได้เห็นพระโพธิสัตว์เทพบุตร ซึ่งจวนจะสิ้นอายุขัยไปเกิดในมนุษย์โลก
จึงไปสู่นักพระโพธิสัตว์ตรัสอาราธนาว่า ดูกรท่านผู้รกรทุกกาลนี้สมควรแล้วที่ท่านจะลง
ไปเกิดในมนุษย์โลกถือปฏิสนธิในครรภ์พระนางเกศนีนาราชเทวี ผู้เป็นอัครมเหสีของ
พระเจ้าพรหมทัตพระโพธิสัตว์ก็รับอาราธนาตามเทวบัญชา" (ปัญฺยาสชาดก เล่ม 1 หน้า 79-80)

สิริวิบุลยกิตติชาดก (5) กล่าวถึงพระนางสิริมดีตั้งความปรารถนาบุตร
ไว้ และท้าวสักกเทวราชทรงทราบความปรารถนานั้นจึงคิดช่วยเหลือดังนี้

"ท้าวโกสิยไศรยครครวณฺฑุกิริยาเห็นว่า พระนางสิริมดีปรารถนาหาบุตร เราจักให้บุตรแก่
พระนางสิริมดี จึงทรงพิจารณาบุตรที่จะคู่ควรแก่พระนางราชเทวี ก็ได้เห็นพระโพธิสัตว์
จวนจะสิ้นอายุแต่ต้องการจะเกิดในเทวโลกชั้นบนต่อไปท้าวสหสัณฺษณ์จึงเสด็จไปยังสำนัก
พระโพธิสัตว์... พระโพธิสัตว์เจ้ารับนิมนต์ท้าวสักกแล้วจึงจุติจากเทวโลก มาถือ
ปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางสิริมดีราชเทวี" (ปัญฺยาสชาดก เล่ม 1 หน้า 170)

เทวณฺธชาดก (56) กล่าวไว้ว่า

"ท้าวเทวราชพิจารณาเห็นว่านางวิมลปรารถนาจะได้บุตรและธิดา เวลานั้นเป็นคราวที่
พระบรมโพธิสัตว์จะสิ้นอายุแล้ว ท้าวเทวราชจึงวิงวอนเชิญพระบรมโพธิสัตว์ให้ถือปฏิสนธิ
ในครรภ์พระนางวิมลเทวี พระบรมโพธิสัตว์รับเทวบัญชาจุติมาเกิดในครรภ์พระนาง
วิมลเทวี พระครรภ์พระนางวิมลมีอาการเหมือนจะเต็มไปด้วยแก้ววิเชียร"

(ปัญฺยาสชาดก เล่ม 2 หน้า 447)

สุวรรณวงศชาดก (58) กล่าวไว้ว่า

"ท้าวสักกเทวราชไศรยครครวณฺฑุทรงรู้ชัดว่าพระนางสุวรรณวงศาเทวีสมათานศีลมั่น ทวัง
พระหฤทัยจะใคร่ได้โอรสทรงกำหนดนิทราว่าพระนางสุวรรณวงศาเทวีควรจะได้โอรสที่

สมควรอย่างดีท้าวโกสีย์เห็นพระโพธิสัตว์อยู่ ณ ดาวดึงส์นิพพานจะสิ้นอายุแล้ว จึงไป
ยังสำนักพระโพธิสัตว์เพื่อเชิญว่าท่านควรจะลงไปปฏิสนธิในครรภ์แห่งพระนางสุวรรณหงสา
เทวี ณ มนุษยโลก ท่านจักได้บำเพ็ญสมมติสมภารมิให้บริบูรณ์แก่กล้า แล้วจักได้ตรัส
เป็นพระพุทธเจ้า ท้าวโกสีย์ให้พระโพธิสัตว์รับอาราธนาแล้วก็เสด็จกลับไป"

(ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 593-594)

ท้าวสักกเทวราช ประราธนาให้พระโพธิสัตว์ช่วยมนุษย์ที่กำลังได้รับความ
เดือดร้อน ท้าวสักกเทวราชเสด็จไปอัญเชิญพระโพธิสัตว์ให้มาปฏิสนธิในครรภ์มารดา เพราะทรง
ประราธนาช่วยมนุษย์ที่กำลังประสบกับความเดือดร้อน และทรงพิจารณาเห็นว่าพระโพธิสัตว์ คือ
ผู้ที่สามารถช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ของมนุษย์ได้ ดังกล่าวไว้ในสีหนาทชาดก (52) และ
รถเสนชาดก (47)

สีหนาทชาดก (52) กล่าวไว้ว่า

"ครั้งนั้นท้าวสักกเทวราช พิจารณาตมมนุษย์โลกทั่วไปด้วยทิพจักขุ เห็นมนุษย์ในชมพูทวีป
พินาศไปด้วยภัยต่าง ๆ เมื่อจะแสวงหาบุคคลผู้จะเป็นที่พึ่งแก่มนุษย์ชาวชมพูทวีปด้วย
เมตตาคิดจึงคิดว่า มนุษย์คนอื่นนอกจากท่านที่เป็นท่อนพระพุทเจ้าแล้วไม่อาจเป็นที่พึ่งแก่
พวกมนุษย์ได้ เดียวนี้ไม่มีท่านพุทธุกฐมาเกิดในโลกนี้เลย ก็ท่านพุทธุกฐไปเกิด
อยู่ที่ไหนเล่า ทอดพระเนตรเห็นพระมหาสัตว์เจ้าอยู่ในดาวดึงส์เทวโลกจวนจะจุติแล้ว...
ท้าวสักกเทวราชตรัสสิ่งดังนี้แล้วก็เสด็จไปยังสำนักพระโพธิสัตว์แล้วตรัสว่า แน่มหาบุรุษ
กาลนี้เป็นกาลที่จะทรงบำเพ็ญสมภารมีแล้ว ขอเชิญท่านไปถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางสุภากา
ผู้อยู่ในเมืองพรหมวดีนั้น ท่านจะได้เป็นเอกราช เป็นใหญ่ยิ่งในโสฬสนครในชมพูทวีป
เที่ยงแม้ พระบรมโพธิสัตว์ก็ยินดียรับคำเชิญของท้าวสักกเทวราชไว้"

(ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 175-176)

รถเสนชาดก (47) กล่าวไว้ว่า

"ในขณะนั้น พินท้าวสักกเทวราชก็แสดงอาการให้เร่าร้อน ท้าวสักกเทวราชทรง
ระลึกทราบเหตุนี้แล้ว จึงทรงรำพึงว่านางสิบลองเกิดความลำบากหาที่พึ่งมิได้แล้ว
อย่ากระนั้นเลย เราจะให้บุตรแก่นางน้องคนเล็กอันหาที่พึ่งมิได้ แล้วทรงพิจารณาหาบุตร
ซึ่งสมควรแก่นางนั้น ได้เห็นพระโพธิสัตว์เจ้ามีพระชนมายุจะสิ้นแล้ว ประราธนาจะไปเกิด

ยังเทวโลกสูงขึ้นไป จึงเสด็จไปยังสำนักพระโพธิสัตว์เจ้า ตรัสบอกว่า ดูกุรทำนุญทุกข์
ท่านควรจะไปเกิดยังมนุษย์โลก พระมหาสัตว์เจ้าได้สดับดังนั้นจึงกล่าวว่า... ในกาลนั้น
พระโพธิสัตว์ก็จุติจากเทวโลกลงมาถือเอาปฏิสนธิ ในกมลประเทศของนางน้องสุดท้อง"
(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 971-972)

ท้าวสักกเทวราช ประรณนาให้พระโพธิสัตว์ ช่วยบำรุงตระกูลของตนใน
โลกมนุษย์ ท้าวสักกเทวราชเสด็จไปอัญเชิญพระโพธิสัตว์ให้มาปฏิสนธิในครรภ์มารดา ก็เพราะทรง
ประรณนาให้พระโพธิสัตว์เสด็จไปทำนุบำรุงรักษาทระกูลของตนให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ดังกล่าวใน
พาวุทธชาดก (50) ไว้ดังนี้

"...ขณะนั้น โภควุฒิเศรษฐีมีอายุได้ 40 ปี เป็นผู้ยากจนลงโดยลำดับ ๆ มา ที่นั่นบิดา
ที่ไปเป็นพระอินทร์จึงนึกขึ้นมาถึงเศรษฐีที่เป็นบุตรว่า บุตรของเราที่อยู่ในมนุษย์โลกเป็น
อย่างไรหนอ ครั้นพิจารณาไปก็รู้ว่าบุตรยากจนลง จึงดำริเห็นว่าบุตรของเราผู้นี้จะดำรง
วงศ์ตระกูลไว้ไม่ได้ ตระกูลของเราก็จะเสื่อมสูญเสีย อย่างกระนั้นเลยเราจะต้องปลูก
หน่อตระกูลของเราขึ้นให้สืบต่อประเพณีเชื้อสายของตระกูลต่อไป ครั้นดำริดังนั้นแล้ว จึง
พิจารณาเลือกหาผู้มีบุญญาธิการ ก็ได้เห็นพระโพธิสัตว์ผู้จะสิ้นอายุสังขารจุติอยู่แล้ว จึง
ไปสู่สำนักพระโพธิสัตว์นั้น ยืนแทบประคืบมานแล้วกล่าวว่า ดูกุรทำนุญทุกข์ ตัวท่าน
จะสิ้นอายุจุติจากภพนี้แล้ว ขอท่านจงได้ไปเกิดในครรภ์มารดาของ โภควุฒิเศรษฐีนั้นเทอญ
พระโพธิสัตว์นั้นรับคำเชื้อเชิญของท้าวสักกเทวราชแล้ว ครั้นเวลามัชฌิมาคยามทั้งราตรี ก็
จุติจากดาวดึงส์นิพพลไปปฏิสนธิในครรภ์มารดาของ โภควุฒิเศรษฐี"

(ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 93)

ท้าวสักกเทวราชอัญเชิญพระโพธิสัตว์เสด็จมาปฏิสนธิเอง

จากการวิเคราะห์พบว่า สาเหตุที่พระโพธิสัตว์เสด็จมาปฏิสนธิ
ในครรภ์มารดาเองเพราะทรงประรณนาจะทำนุบำรุงรักษาทระกูลของตนในโลกมนุษย์ให้เจริญยิ่ง ๆ
ขึ้นไปดังกล่าวในสุวรรณภูมิชาดก (15) ดังนี้

"ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ขึ้นไปยังเกิดเป็นท้าวสักกเทวราชเสวยทิพย์สมบัติอยู่ใน
เวสขันทปราสาท ในชั้นดาวดึงส์เทวนิพพานทั้งทรงพระปรารภถึงวงศ์ญาติที่มีอยู่ใน
มนุษย์โลกจึงเล็งแลดูด้วยทิพจักขุ ก็ได้เห็นวงศ์ญาติของพระองค์อันเป็นวงศ์อนาถา จึง

พิจารณาเลือกฐานะทั้ง 5 คือ กาล 1 ประเทศ 1 ตระกูล 1 มารดา 1 อายุ 1 ตามเยี่ยงอย่างพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในกาลก่อนเมื่อทรงเลือกฐานะทั้ง 5 เห็นว่าสมควรแล้วก็จุติจากเทวโลก ลงมาปฏิสนธิในครรภ์พระนางจันทาเทวี ซึ่งเป็นอัครมเหสีของพระเจ้ามหากัตตราช" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 318)

1.2.2 ปัจจัยประกอบการปฏิสนธิ ก่อนที่พระโพธิสัตว์จะเสด็จมาปฏิสนธิในครรภ์มารดานั้น พระโพธิสัตว์จะต้องพิจารณาถึงปัจจัยต่าง ๆ ประกอบด้วย จึงจะตัดสินใจรับคำเชิญของท้าวสักกเทวราช หรือเสด็จมาปฏิสนธิในครรภ์มารดาดังที่ทรงปรารถนา

ปัจจัยอันเป็นเหตุให้พระโพธิสัตว์ตัดสินใจรับคำเชิญเสด็จมาปฏิสนธินั้นมี 3 ประการ ดังนี้

ประการที่ 1 พระโพธิสัตว์พิจารณาเลือกฐานะ 5 ประการที่
เหมาะสม ฐานะ 5 ประการที่พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาก่อนเสด็จมาปฏิสนธิในครรภ์มารดา ได้แก่ กาล ประเทศ ตระกูล มารดา และอายุ ดังกล่าวในสุวรรณภูมิชาดก (15) ดังนี้

"ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ขึ้นไปบังเกิดเป็นท้าวสักกเทวราชเสวยทิพย์สมบัติในเวสัชเตปราสาท ในชั้นดาวดึงส์เทวโลก วันหนึ่งทรงพระปรารภถึงวงศ์ญาติที่มีอยู่ในมนุษยโลก จึงเล็งแลดูด้วยทิพจักขุ ก็ได้เห็นวงศ์ญาติของพระองค์อันเป็นวงศ์อนาถา จึงพิจารณาเลือกฐานะทั้ง 5 คือ กาล 1 ประเทศ 1 ตระกูล 1 มารดา 1 อายุ 1 ตามเยี่ยงอย่างพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในกาลก่อนเมื่อทรงเลือกฐานะทั้ง 5 เห็นว่าสมควรแล้วก็จุติจากเทวโลกลงมาปฏิสนธิในครรภ์พระนางจันทาเทวี ซึ่งเป็นอัครมเหสีของพระเจ้ามหากัตตราช" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 318)

ประการที่ 2 พระโพธิสัตว์พิจารณาถึงอานิสงส์ของการปฏิสนธิ
การพิจารณาถึงอานิสงส์ของการเสด็จมาปฏิสนธิของพระโพธิสัตว์เกิดขึ้นเมื่อ ท้าวสักกเทวราชเสด็จมาอัญเชิญให้ไปปฏิสนธิในครรภ์มารดาในโลกมนุษย์ พระโพธิสัตว์มิได้ทรงรับคำอัญเชิญโดยทันที ต่อเมื่อท้าวสักกเทวราช แสดงอานิสงส์ของการเสด็จมาปฏิสนธิว่า เป็นการสั่งสมบารมีเพื่อนำไปสู่การบรรลุถึงความเป็นพระพุทธเจ้า และยังประโยชน์สุขแก่มหาชน พระองค์จึงทรงรับคำอัญเชิญของท้าวสักกเทวราช

การพิจารณาถึงอานิสงส์ของการปฏิสนธิ มีกล่าวอยู่ใน สิริวิบูลกิตตชาดก (5) รตเสนชาดก (47) สีหนาทชาดก (52) และสุวรรณวงศ์ชาดก (58) ดังนี้

สิริวิบูลกิตติชาตก (5) กล่าวไว้ว่า

"ท้าวสัทสนันท์จึงเสด็จไปยังสำนักพระโพธิสัตว์ตรัสว่า มาริส แนะท่านผู้เฒ่าทุกที เมื่อท่านไปเกิดในมนุษยโลกแล้ว บารมีของท่านจักบริบูรณ์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป และความสุขความเจริญ จักมีแก่ท่าน ๗ ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้าจักรับนิมนต์ให้สำเร็จดังประสงค์ พระโพธิสัตว์เจ้า รับเมตตาจากท้าวสักกะแล้วจึงจุติจากเทวโลกมาถือปฏิสนธิในครรภ์ของพระนางสิริมดีราชเทวี" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 170)

รกเสนชาตก (47) กล่าวไว้ว่า

ท้าวสักกเทวราชเสด็จไปยังสำนักพระโพธิสัตว์ตรัสว่า "ดูกรท่านผู้เฒ่าทุกที ท่านควรจะไปเกิดยังมนุษยโลก พระมหาสัตว์เจ้าได้สดับดังนั้นจึงกล่าวว่า การที่หม่อมฉันจะไปเกิดในมนุษยโลกนั้นจะมีอันสงส์เพียงใด ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสว่า ดูกรท่านผู้เฒ่าทุกที ท่านจะได้ไปสร้างบารมี จะได้เป็นที่พึ่งแก่มหาชน พระมหาสัตว์เจ้าจึงรับอาราธนาของท้าวสักกเทวราชว่า การที่หม่อมฉันไปเกิดในมนุษยโลกมีอันสงส์ คือ จะได้สร้างพระบารมี จะได้เป็นที่พึ่งแก่มหาชนนั้นเป็นการทำประโยชน์ให้สำเร็จดีแล้วในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าก็จุติจากเทวโลกลงมาถือปฏิสนธิ ในกมลจิตระของนางน้องสุดท้อง" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 972)

สีหนาทชาตก (52) กล่าวไว้ว่า

"ท้าวสักกเทวราชตรัสดังนี้แล้ว ก็เสด็จไปยังสำนัก พระโพธิสัตว์แล้วตรัสว่า แนะมหาบุรุษ กาลนี้เป็นการที่จะทรงบำเพ็ญบารมีแล้ว ขอเชิญท่านไปถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางสุทฎฐาคีผู้อยู่ในเมืองพรหมวดีนั้น ท่านจะได้เป็นเอกราชเป็นใหญ่ยิ่งในโสฬสนคร ในชมพูทวีปเพียงแท้ พระบรมโพธิสัตว์ก็ยินดียอมรับคำเชิญของท้าวสักกเทวราชไว้" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 176)

สุวรรณวงศ์ชาตก (5) กล่าวไว้ว่า

"ท้าวโกสีย์เห็นพระโพธิสัตว์อยู่ ณ ดาวดึงส์นิพพานจะสิ้นอายุแล้ว จึงไปยังสำนัก พระโพธิสัตว์ เชื้อเชิญว่าท่านควรจะลงไปปฏิสนธิ ในครรภ์แห่งพระนางสุวรรณวงศ์เทวี ณ มนุษยโลก ท่านจักได้บำเพ็ญสมมติบารมีให้บริบูรณ์แก่กล้าแล้วจักได้เป็นพระนุทธเจ้า ท้าวโกสีย์ให้พระโพธิสัตว์รับอาราธนาแล้วก็เสด็จกลับไป"

(ปัญญาสาตก เล่ม 2 หน้า 593-594)

ประการที่ 3 พระโพธิสัตว์จวนสิ้นอายุขัย ก่อนที่พระโพธิสัตว์จะเสด็จมาปฏิสนธิในครรภ์มารดา เจื่อนไซประการหนึ่งที่จะบุไว้ในชาดกก็คือ พระโพธิสัตว์เป็นผู้จวนสิ้นอายุขัยในภพเดิมนั้น และกำลังจะจุติไปสู่ภพอื่น เช่น ในเทวโลกที่อยู่สูงกว่าชั้นที่ประทับอยู่นั้น เมื่อท้าวสักกเทวราชไปอัญเชิญให้มาจุติในโลกมนุษย์ จึงรับคำอัญเชิญมาปฏิสนธิต่อไป ปัจจัยประการดังกล่าวนี้กล่าวไว้ในสุตฺตชาดก (3) ลีริวิบลกิตติชาดก (5) สุวรรณวงศ์ชาดก (58) พากุลชาดก (50) ดังนี้

สุตฺตชาดก (3) กล่าวไว้ว่า

"ท้าวสหัสสนัยน์พิจารณาอุกัฏฐเหตุว่า พระนางเกศนีนราชเทวีทรงรักษาลูโบสถศีล และปรารถนาโอรสให้เกิดในพระครรภ์ จึงทรงดำริว่าเราควรจะได้ลูบทวยบุตรองค์หนึ่งให้ลงไปปฏิสนธิในครรภ์พระเทวี ครั้นทรงดำรินี้แล้วจึงพิจารณาเลือกหาเทวบุตรที่สมควรจะลงไปบังเกิดก็ได้เห็นพระโพธิสัตว์เทวบุตร ซึ่งจวนจะสิ้นอายุขัยไปเกิดในมนุษย์โลก" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 79-80)

ลีริวิบลกิตติชาดก (5) กล่าวไว้ว่า

"ท้าวโกสิย์ไคร้ครวญอุกัฏฐเหตุว่า พระนางสิริมตีปรารถนาทวยบุตร เราจักให้บุตรแก่พระนางสิริมตี จึงทรงพิจารณาอุกัฏฐเหตุที่จะคู่ควรแก่พระราชเทวี ก็ได้เห็นพระโพธิสัตว์จวนจะสิ้นอายุ แต่ต้องการจะเกิดในเทวโลกชั้นบนต่อไป ท้าวสหัสสนัยน์จึงเสด็จไปยังสำนักพระโพธิสัตว์ตรัสว่า มาริส น่ะท่านผู้วิรุทุกษ์ บัดนี้ควรท่านจะไปเกิดในมนุษย์โลก" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 170)

สุวรรณวงศ์ชาดก (58) กล่าวไว้ว่า

"ท้าวสักกเทวราชไคร้ครวญอุกัฏฐเหตุว่าพระนางสุวรรณวงศ์เทวีสมათานศีลมันหวังพระหฤทัยจะใคร่ได้โอรส ทรงกำหนดนิทราว่าพระนางสุวรรณวงศ์เทวีควรจะได้โอรสที่สมควรอย่างดี ท้าวโกสิย์เห็นพระโพธิสัตว์อยู่ ณ ดาวดึงส์นิพพานจะสิ้นอายุแล้ว จึงไปยังสำนักพระโพธิสัตว์เชื้อเชิญว่า ท่านควรจะไปปฏิสนธิในครรภ์แห่งพระนางสุวรรณวงศ์เทวี ณ มนุษย์โลก ท่านจักได้นำเพ็ญสมดังสภารมี ให้บริบูรณ์แก่กล้าแล้วจักได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้า" (ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 593-594)

พากุลชาติ (50) กล่าวไว้ว่า

"...ครั้นดำรงขึ้นแล้ว จึงพิจารณาเลือกหาผู้ที่มียุทธศาสตร์การก็ได้เห็นพระโพธิสัตว์ผู้จะสิ้นอายุสังขารจุติอยู่แล้ว จึงไปสู่สำนักพระโพธิสัตว์นั้น ยืนแทบประคองมาแล้วกล่าวว่า ดูกรท่านผู้เนียรทุกทีตัวท่านจะสิ้นอายุจุติจากภพนี้แล้ว ขอท่านจงได้ไปเกิดในครรภ์ภรรยาของ โภควัฒิเศรษฐีนั้นเทอญ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 93)

1.2.3 ผลอันเนื่องมาจากการปฏิสนธิ เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จปฏิสนธิในครรภ์มารดาแล้ว บิดา มารดาและตัวพระโพธิสัตว์ได้รับผลต่าง ๆ ดังจะอธิบาย' พร้อมแสดงตัวอย่างประกอบ ดังนี้

ผลที่บิดามารดาของพระโพธิสัตว์ได้รับ บิดา มารดาของพระโพธิสัตว์ได้รับผลอันเนื่องมาจากพระโพธิสัตว์มาปฏิสนธิในครรภ์มารดา ดังนี้

มารดาพระโพธิสัตว์มีรูปทรงงดงาม ดังกล่าวในมहाปทุมชาดก (27) ไว้ว่า "จำเดิมกาลตั้งแต่พระโพธิสัตว์เจ้าถือเอาปฏิสนธิในพระครรภ์มารดาแล้ว พระราชเทวีเจ้ายังมีรูปทรงงดงามมากขึ้น เปรียบประดุจนางเทพอัปสร" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 514)

บิดาพระโพธิสัตว์ได้รับส่วยอากร และเครื่องบรรณาการ ดังในมหาปทุมชาดก (27) บุพผชาดก (31) และสังขปิตชาดก (41)

มหาปทุมชาดก (27) กล่าวไว้ว่า "จำเดิมกาลตั้งแต่พระโพธิสัตว์เจ้าถือเอาปฏิสนธิในพระครรภ์แล้ว... ครั้นนั้น มหาชนทั้งหลาย ก็นำเครื่องราชบรรณาการมาถวายนับด้วยพันด้วยอาณานุกรมของพระโพธิสัตว์เจ้า" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 514)

บุพผชาดก (31) กล่าวไว้ว่า "ครั้นจุติจากเทวโลกแล้ว ลงมาถือเอาปฏิสนธิในพระครรภ์พระนางสิริพินธิ พระมเหสีของพระเจ้าสิริพินธราชในสิริพินธนคร... บรรดาภคิตรีย์ร้อยเอ็ดพระนครก็สวราชบรรณาการมาถวายเป็นอันมาก" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 602)

มารดาพระโพธิสัตว์ ปราบณานำเพ็ญกุล ดั่งโน้สั้งปิดชาดก

(41) กล่าวไว้ว่า "ขณะเมื่อพระโพธิสัตว์ปฏิสนธิใน พระราชเทวีมีพระครรภ์เหมือนดังว่าจะเต็มไปด้วยแก้ววิเชียร พระราชเทวีมีพระประสงค์จะทรงบริจาคทรัพย์บำเพ็ญทานวันละหกแสน พระราชเทวีทรงบริจาคทรัพย์วันละ 6 แสน บำเพ็ญทานเสมอไป"

(ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 746)

มารดาพระโพธิสัตว์เกิดสุบินนิมิต มารดาพระโพธิสัตว์เกิดสุบินนิมิต

2 ลักษณะ คือ สุบินนิมิตดี และสุบินนิมิตร้าย

สุบินนิมิตดี เป็นความฝันที่บอกว่า มารดาพระโพธิสัตว์จะได้บุตรมี 2 ลักษณะ คือ ความฝันที่แสดงด้วยสัญลักษณ์ต่าง ๆ และฝันที่บอกวิธีให้มารดาพระโพธิสัตว์ปฏิบัติตาม

ความฝันที่แสดงด้วยสัญลักษณ์ มีกล่าวไว้ใน สิริวิบุลยคติชาดก

(5) สุวรรณสิริสาชาดก (48) พากุลชาดก (50) สีหนาทชาดก (52) สุวรรณสังฆชาดก (53) และเทวณธชาดก (56) ดังนี้

สิริวิบุลยคติชาดก (5) แสดงสัญลักษณ์ด้วย แก้วมณี

ดังคำประพันธ์ว่า "ตथा คราวนั้น พระนางสิริมดีราชเทวีทรงบรรทมหลับในราตรี ทรงพระสุบิน ดังนี้ว่า มีพระดาบสองศัหนึ่งมาแต่วิบุลบรรพตโดยทางอากาศ หยิบเอาแก้วมณี มีสีและลักษณะงามสะอาดวางไว้ ณ ฝ่าพระหัตถ์พระราชนิเวศน์ (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 170)

เมื่อพระนางสิริมดีให้พราหมณ์ทำนาย พราหมณ์ทำนายว่า พระนางสิริมดีราชเทวีจักได้พระโอรสอภิลักขิตด้วยบุญลักษณะ" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 171)

สุวรรณสิริสาชาดก (48) แสดงสัญลักษณ์ด้วย กบ

ดังคำประพันธ์ว่า "เมื่อเวลาพระโพธิสัตว์เสด็จลงถือปฏิสนธิ นางจันทาลักษิตีฝันเห็นไปว่า กบน้อยตัวหนึ่งเกาะขึ้นไปบนอากาศ กลิ้งกิ้งซึ่งดวงจันทร์แล้วลงมาถูกต้องนขาของนาง"

(ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 1000)

หมอดูทำนายฝันของนางจันทาลักษิตีไว้ว่า "บุตรของเจ้า

จะเป็นผู้มีบุญญาภานมาก ไม่มีตัว มีแต่หัว จะเป็นที่นั่งของเจ้า"

สุวรรณสังฆชาดก (53) แสดงสัญลักษณ์ด้วย ดวงอาทิตย์
 ตั้งคำประพันธ์ว่า "วันที่พระโพธิสัตว์มาปฏิสนธิกัน พระนางจันทาเทวีบรรทมหลับอยู่ พอจวน
 เวลาจะใกล้รุ่งสว่าง นางทรงพระสุบินไปว่าพระอาทิตย์เปล่งรัศมีแผ่ไปในทิศานุทิศ แล้ววนเวียน
 ลีเนรบรรพตสามรอบ มาตกต้องพระทรวงของพระนางจันทาเทวี"
 (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 218)

พากลชาดก (50) แสดงสัญลักษณ์ด้วย ต้นจำปา ตั้งคำ
 ประพันธ์ว่า

"ในเวลาถึงแห่งราตรีที่พระโพธิสัตว์ปฏิสนธิกัน ภรรยาของโกศวุฒิเศรษฐีได้เห็นสุบินนิมิต
 ว่ามีต้นจำปาดันหนึ่ง ประดิษฐานเฝ้ารากลึงยังลึกลงในอ่างทองทั้งสอง อันตั้งอยู่โดย
 ลำดับกันในที่กลางแจ้ง เรือนเมื่อกาลล่วงไปได้ 10 ปี อ่างทองใบหนึ่งก็แตกทำลาย ฝาย
 อ่างทองใบที่สองนั้น ครั้นกาลล่วงไปได้ 15 ปี ก็แตกทำลายอีก แต่ต้นจำปานั้นทะลุ
 สูงขึ้นไปในอากาศ แล้วกลับลงมาประดิษฐานอยู่ ณ ที่กลางแจ้งพระนครมีกิ่งและใบ
 วรรณสังฆชาดกและดอกอันงามวิจิตรยิ่งนัก" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 93-94)

พราหมณ์ทำนายสุบินนิมิตของผู้เป็นภรรยาโกศวุฒิเศรษฐีไว้ว่า
 "ดูกรนางผู้เจริญ ท่านจักได้บุตรผู้หนึ่งซึ่งมีบุญญาธิการมาก แต่ทว่าเมื่อบุตรนั้นมีอายุได้
 10 ปี ตัวท่านผู้เป็นมารดาจักถึงซึ่งความตาย ครั้นต่อมาเมื่อบุตรนั้นมีอายุได้ 15 ปี
 ท่านที่เป็นบิดาก็จักทำกาลกิริยาตาย ต่อไปเบื้องหน้าบุตรของท่านนั้น จักได้ครอง
 ราชสมบัติเป็นอิสรภาพในเมืองพาราณสี" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 94)

สีหนาทชาดก (52) แสดงสัญลักษณ์ด้วยลม ตั้งคำประพันธ์ว่า
 "ในราตรีวันนั้น นางสุญภาศินิมิตฝันเห็นว่า มีลมกองหนึ่งพัดมาแต่ทิศทั้งสี่ทิศหอบเอานาง
 สุญภาศิไปวางไว้ ณ ยอดภูเขาสรรพบุรุษชาติ ภูเขานั้นแก้วนาคลงด้วยกำลังลมพัด"
 (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 177)

ผู้รู้ทำนายฝันของนางสุญภาศิไว้ว่า "ดูกรแม่สุญภาศิท่านนี้
 มิได้สมัครสิ่งวาสนากับบุรุษคนใด แต่จะได้ลูกชายอันเลิศผู้หนึ่งลูกชายของท่านกับตัวท่านจักได้เป็น
 ใหญ่ในสากลทวีปเที่ยงแท้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 177)

เทวัญชาตก (56) แสดงสัญลักษณ์ด้วย แก้ววิเชียร ดังคำ

ประพันธ์ว่า

"ในราตรีที่พระโพธิสัตว์มาปฏิสนธินั้น พระนางวิมลาทรงสุบินนิมิตว่า เทวบุตรองค์หนึ่ง นำแก้ววิเชียรมาให้ พระนางก็รับไว้มีอันธกเทวบุตรองค์หนึ่งมาแย่งเอาวิเชียรนั้นไปเสีย ภายหลังแก้ววิเชียรนั้นเข้าอันธกเทวบุตรเสีย แล้วกลับมาแปลงรัศมีอยู่ ณ สำนักพระนางวิมลาทวี" (ปัญาสาชตก เล่ม 2 หน้า 448)

อาจารย์ท่านย่นได้ทำนายไว้ว่า

"พระนางวิมลาทวีจะทรงพระครรภ์ ราชกุมารนั้นจะเป็นโอรส เมื่อพระโอรสประสูติ แล้วทรงพระเจริญรุ่งขึ้น จะมียักษ์ตนหนึ่งมาเบียดเบียนพระนคร พระราชกุมารนั้น จะหนีจากนครนี้ไปยังนานาประเทศ ภายหลังจะได้มหิทธิเดชานุภาพใหญ่ ย้ายยักษ์นั้น ตายแล้วจะได้เป็นเอกราช ทาพระราชาอื่นจะเสมอมิได้"

(ปัญาสาชตก เล่ม 2 หน้า 448)

สิริสาชตก (60) แสดงสัญลักษณ์ด้วย บุรุษซึ่งสมบูรณ์

ด้วยรูปลักษณะ ดังคำประพันธ์กล่าวว่า

"ในเวลาทีพระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิ พระมารดาทรงสุบินว่ายังมีบุรุษหนึ่งซึ่งสมบูรณ์ ด้วยรูปลักษณะ มียศศักดิ์เดชานุภาพ ลงมาจากสวรรค์ชั้นดุสิต สถิต ณ อากาศ กล่าวถ้อยคำอันไพเราะว่าข้าแต่พระแม่เจ้าหม่อมฉัน ไม่ใช่คนต่ำช้าสามัญ หม่อมฉันเป็นผู้ ปราศจากมลทิน หมดจดมองแผ้ว เป็นผู้เลิศแล้วไม่มีใครเสมอ ครั้นมหาบุรุษนั้นกล่าวดังนี้ แล้วก็เลื่อนลดลงมา ณ พระนากี เสด็จเข้าไปในพระนากีของพระนาง"

(ปัญาสาชตก เล่ม 2 หน้า 747)

โหรทำนายสุบินนิมิตดังกล่าวนี้ว่า

"พระราชเทวีจักทรงพระครรภ์ เวลาประสูติจะเสด็จออกจากพระโอษฐ์ เพราะตาม พระสุบินว่า พระราชกุมารยืนกล่าวในอากาศ และพระราชโอรสที่จักประสูตินั้นไม่ใช่ คนต่ำช้า ไม่ใช่คนพาล เป็นธรรมกติก เป็นผู้บริสุทธิ์ เป็นหน่อพระพุทธเจ้า"

(ปัญาสาชตก เล่ม 2 หน้า 474)

ความฝันที่บอกวิธีให้มารดาพระโพธิสัตว์ปฏิบัติตาม ดังกล่าวไว้

ใน สุตฺตชาดก (3) ดังนี้ว่า

"ท้าวลักกเทวราชทรงทราบว่า พระโพธิสัตว์รับอาราธนาแล้ว ก็ลงสู่มนุษยโลกในเวลา ปัจจุบันมิใช่กาลล่วง จึงเข้าไปในห้องพระบรรทมของพระนางเกษนี เข้าไปกระซิบที่ พระกรรณของนางว่า ดูกษัตริย์ราชเทวี ในเวลาเช้ารุ่งขึ้นพระนางตื่นบรรทมสรง พระพักตร์ ชำระพระองค์ทรงประดับเครื่องอลังการแล้ว จะไปประทับแท่นสันทสนธิ์พระบัญชา ณ พระพักตร์เฉพาะประตูราชนิเวศน์ ทอดพระเนตรไปในอากาศ ขณะนั้นจะมีเทยียว ตัวหนึ่งคาบผลพุทรามาแล้วจะทำให้ผลพุทรานั้นตกลง ณ ที่พระพักตร์ พระราชเทวีจึง เก็บผลพุทรานั้นมาเสวยแล้วทั้งเมล็ดลง ณ ปถวี ทรงทำอาการดังนี้ พระราชโอรสจึง มาเกิดในพระครรภ์" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 80)

สุบินนิมิตร้าย สุบินนิมิตร้ายเป็นความฝันที่บอกเหตุว่าจะเกิด ภัยอันตรายแก่มารดาของพระโพธิสัตว์ หรือพลัดพรากจากบุตรต่อไปในภายหลัง ดังกล่าวไว้ใน รัตนปิตุชาดก (4) และวนาวชาดก (49)

รัตนปิตุชาดก (4) กล่าวถึงพระนางสิริรัตนอาภาทรง

พระสุบินนิมิตว่า

"มีบุรุษผู้หนึ่ง ผิวกายดำ ผมหาง นุ่งห่มผ้าสีแดง มือถือดาบอันคมกล้า วิ่งมาแต่ทิศ ปรายจันทรังเข้าไปถึงที่บรรทมในพระราชนิเวศน์ รวบรวมถวายพระเกศี จุกกระชากลัก พระราชเทวีให้ล้มลงตรงเข้าควักพระเนตรทั้งสองข้างแล้วเอาดาบฟันบั้นทักชิดพาหา ให้ขาดวัน แล้วรองรับโลหิตที่ไหลรินออกไป มีหน้าซำ เชื่อดณะพระอุระทรงวิ่งลี้ว เอหาพหุทัยได้แล้ว ก็บ้ายหน้าไปยังปัจฉิมทิศ" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 151)

โหรทำนายพระสุบินนิมิตดังกล่าวนี้ไว้ว่า "พระสุบินเป็น ลางหลาดด้วยพระองค์ กับพระราชเทวีจักพลัดพรากจากกันเป็นมั่นคง" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 151)

วนาวชาดก (49) กล่าวถึงพระนางวลิกาเทวี เมื่อ ทรงพระครรภ์ได้ 10 เดือน ทรงพระสุบินนิมิตว่า "มีนางกาตัวหนึ่ง มาคาบเอาพระจันทร์ที่ออก จากปากของนางแล้วก็บินไปตกลงในเปือกตมที่ตนเอง" (ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 5)

โทรทํานายพระสุบินนิมิตดังกล่าวนี้ไว้ว่า

"ข้าแต่พระแม่เจ้า ในกาลเมื่อพระแม่เจ้าคลอดพระราชนิโอรสออกมาจักมีหญิงสนิทนคนหนึ่ง มาลักเอาพระโอรสนั้นไปทิ้งเสียในป่า แต่ทว่าจะมีเทวดาในป่านั้นเลี้ยงรักษาไว้แต่ตัวของพระแม่เจ้านั้นจะต้องตกทุกข์ได้ยากเกิดความลำบากหาที่พึ่งมิได้ ฝ่ายพระราชาผู้เป็นพระราชมารดาก็จะทรงพระพิโรธกระทำโทษแก่พระแม่เจ้า คือ กระทำให้เป็นทาสีสำหรับใช้สอยของหญิงอื่น" (ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 6)

ผลที่พระโพธิสัตว์ได้รับ เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จปฏิสนธิในครรภ์มารดาแล้วบังเกิดผลแก่พระโพธิสัตว์ประการหนึ่ง คือ บังเกิดพาหนะคู่พระบารมี ดังกล่าวไว้ในสุตฺตชาดก (3) ว่า นางมātāvหนึ่งตั้งท้องในวันเดียวกับที่พระโพธิสัตว์เสด็จปฏิสนธิ และภายหลังลูกมātāvนั้นได้กลายเป็นม้าวพระที่นั่งของพระโพธิสัตว์ ดังความว่า "ทันใดนั้น มินางพาขึ้นแก่ตัวหนึ่งวิ่งมาแต่ภายใต้ปราสาท เห็นเมล็ดนุทราที่พระนางเกศนี้ทิ้งลงนั้น ก็คาบมากินเป็นอาหาร ขณะนั้นนางพาขึ้นก็มีครรภ์ตั้งขึ้น ฝ่ายพระนางเกศนี้ก็มีพระครรภ์ตั้งขึ้นพร้อมกับนางพาขึ้นนั้น" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 81)

1.2.4 ระยะเวลาที่พระโพธิสัตว์อยู่ในครรภ์มารดา พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในครรภ์มารดาเป็นเวลา 10 เดือน จึงจะประสูติ ชาดกที่ระบุระยะเวลาดังกล่าวนี้มีจำนวน 21 เรื่อง ได้แก่ สุตฺตชาดก (2) จันทรราชชาดก (8) สุวรรณกุมารชาดก (15) นรชีวชาดก (25) มหาปทุมชาดก (27) ภัณฑาคารชาดก (28) บุณยชาดก (31) สิทธิสารชาดก (36) ปาจิตตกุมารชาดก (39) สรรพสิทธิชาดก (40) สังขปัตตชาดก (41) รกเสนชาดก (47) สุวรรณสิริสาชาดก (48) วนาวนชาดก (49) พากุลชาดก (50) สิหนาทชาดก (52) สุวรรณสังขชาดก (53) เทวณธชาดก (56) สุบินชาดก (57) สุวรรณวงศ์ชาดก (58) และสิริสาชาดก (60)

1.2.5 พระโพธิสัตว์ร่วมครรภ์มารดาเดียวกับผู้อื่น พระโพธิสัตว์เสด็จมาปฏิสนธิในครรภ์มารดาเดียวกับผู้อื่นซึ่งเป็นพี่ หรือน้องของพระองค์ต่อไป โดยมีทั้งเพศชายและเพศหญิงการปฏิสนธิในครรภ์มารดาของพระโพธิสัตว์ดังกล่าวนี้ อาจปฏิสนธิร่วมกัน ดังกล่าวไว้ใน วรรณชชาดก (59) ว่า มารดาพระโพธิสัตว์ประสูติโอรสออกมาคู่หนึ่ง ดังนี้ "นางสุกัททาเทวีเสวยมหันตเวทนา ประสูติพระโอรสมาคู่หนึ่ง" (ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 660)

หรืออาจปฏิสนธิไม่พร้อมกัน ซึ่งอาจปฏิสนธิก่อน หรือหลัง
ดังกล่าวใน วรวงษชาดก (47) สุรพงชาดก (54) เทวัญชาดก (56) ลีรสชาดก (60)
และจันทคารชาดก (61) ดังนี้

วรวงษชาดก (47) กล่าวว่าพระโพธิสัตว์เสด็จปฏิสนธิ
ร่วมครรรภ์มารดา กับพระเมตรไตรยบรมโพธิสัตว์เจ้า โดยเสด็จมาปฏิสนธิภายหลังพระเมตรไตรย
เสด็จจุติแล้ว ดังคำประพันธ์ว่า "ในกาลนั้นพระเมตรไตรยบรมโพธิสัตว์เจ้า จุตติจากเทวโลก
มาปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมเหสี ... ภายหลังพระโพธิสัตว์เจ้าของเราทั้งหลายได้มาปฏิสนธิ
ในพระครรภ์ร่วมมารดาเดียวกัน" (ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 876)

สุรพงชาดก (54) กล่าวว่า พระสุรพงโพธิสัตว์ เป็น
โอรสองค์แรกของพระราชาองค์หนึ่ง ดังคำประพันธ์ว่า "พระเจ้าโสโรยนั้น มีราชโอรส
สองพระองค์ เชษฐโอรสองค์พี่ มีพระนามว่า สุรพง กนิษฐโอรสองค์น้องพระนามว่า อสุรพง
พระโพธิสัตว์ได้อุบัติเป็นสุรพง" (ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 281)

เทวัญชาดก (36) กล่าวว่า พระเทวัญโพธิสัตว์ มี
พระชนนีจรร่วมครรรภ์มารดาพระองค์หนึ่ง ดังคำประพันธ์ว่า "ครั้นเมื่อเทวัญกุมารเสด็จดำเนิน
อย่างเหยียบได้คล่อง พระนางวิมลาก็ประสูติพระธิดาองค์น้อยอีกองค์หนึ่ง ทรงรูปลักษณะงาม
และสรีรกายหอมประหนึ่งว่าอบด้วยกลิ่นจันทน์ อาศัยเหตุนี้จึงมีพระนามว่า จันทเทวี"
(ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 448)

วรณชาดก (59) กล่าวว่า พระโพธิสัตว์เสด็จลงมา
ปฏิสนธิในครรรภ์มารดาพร้อมกับพระเชษฐา ดังคำประพันธ์ว่า "นางสุกัททาเทวีเสวยมหันต
เวทนา ประสูติพระโอรสองค์หนึ่ง" (ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 660)

ลีรสชาดก (60) กล่าวว่า พระโพธิสัตว์เสด็จร่วมครรรภ์
มารดา กับพระเชษฐาถึง 6 พระองค์ ดังคำประพันธ์ว่า

"ในอดีตกาลมีพระราชาพระองค์หนึ่งมีพระนามว่า พระเจ้าวิสสวดี ได้เกลิงราชย์อยู่
ในบุพผตวันคร พระอัครมเหสีท้าวเธอทรงพระนามว่า พระนางสุรสี เป็นใหญ่กว่า

พระสมณนารีทั้งมวล พระนางมีพระโอรส 7 พระองค์ องค์แรกพระนามว่า สุนักขัตตะ
 ที่ 2 พระนามว่า จันทะ ที่ 3 พระนามว่า สุริยะ ที่ 4 พระนามว่า สุธนะ
 ที่ 5 พระนามว่า สิงหเทพ ที่ 6 พระนามว่า กามเทพ ที่ 7 เป็นพระโพธิสัตว์"
 (ปัญญาสาตก เล่ม 2 หน้า 746)

จันทคารชาตก (61) กล่าวว่า พระจันทคารโพธิสัตว์
 มีพระเชษฐาร่วมมารดาเดียวกัน ดังคำประพันธ์ว่า "สองสามภรรยาในตระกูลนั้นมีบุตร 2
 คน คนพี่ชื่อ สุริยคาร เพราะในวันเกิดเป็นวันที่สุรินทราหูจับพระสุริยะ (พระอาทิตย์) คนน้อง
 ชื่อ จันทคาร เพราะเกิดในวันพระจันทร์ถูกสุรินทราหูจับ" (ปัญญาสาตก เล่ม 2 หน้า 804)

1.2.6 พระโพธิสัตว์ ปฏิสนธิโดยไม่อาศัยบิดา

การปฏิสนธิของพระโพธิสัตว์โดยปกตินั้น ย่อมเหมือนคนธรรมดา
 ทั่วไปที่ต้องมีบิดา มารดา เป็นผู้ให้กำเนิด แต่มีชาตกเรื่องหนึ่ง คือ สัทนาชาตก (52)
 ระบุว่า พระโพธิสัตว์เสด็จมาปฏิสนธิโดยไม่ต้องอาศัยบิดาเป็นผู้ให้กำเนิด หรือนัยหนึ่งคือ มารดา
 ของพระ โพธิสัตว์เป็นหญิงพรหมจรรย์ที่ได้ร่วมสมครสังวาสกับบุรุษคนใด พระ โพธิสัตว์เสด็จมา
 ปฏิสนธิโดยอาศัยมารดาคัมภีร์ในรอยเท้าของช้างป่าแปลง ที่ได้รับคำบัญชาจากท้าวสักกเทวราช
 ดังคำประพันธ์ว่า

"ท้าวสักกเทวราชก็เกิดโสมนัสแล้วปรารถนาจะให้พระ โพธิสัตว์เกิดในครรภ์นางสุญภาคี
 จึงคิดว่า เดียวนี้มารดา บิดาของพระมหาสัตว์นั้นเที่ยวไปไกล ๆ ที่นาของนางสุญภาคี
 ด้วยเพศเป็นช้างป่าทำอาการคล้ายจะย่ำที่นาเสีย แล้วจะให้แสดงรอยเท้าช้างไว้ในที่นา
 แล้วจะให้ทำอาการหนีไปจากที่นั่น ครั้นนางสุญภาคีเห็นดังนั้นก็จักตามช้างไปไม่เห็นแล้วก็
 จะกลับมามีกายาลำบากอยากจะกินน้ำ ครั้นเห็นน้ำในรอยเท้าช้างก็จะดื่มกิน ขณะนั้น
 เราจะเชิญท่านพุทธังกรให้ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางสุญภาคีโดยทันที"
 (ปัญญาสาตก เล่ม 2 หน้า 175)

ช่วงเวลากำเนิดในภพใหม่

ช่วงเวลากำเนิดในภพใหม่ของพระโพธิสัตว์ มีลักษณะดังนี้

1.3.1 วันเวลาออกจากครรภ์มารดา พระโพธิสัตว์ออกจากครรภ์มารดาในวันนักขัตฤกษ์ และในเวลาเที่ยงคืน พระโพธิสัตว์ออกจากครรภ์มารดาในวันนักขัตฤกษ์นั้นมักกล่าวไว้ใน สุวรรณภูมิชาดก (15) และภัณฑาคารชาดก (28) ดังนี้

สุวรรณภูมิชาดก (15) กล่าวไว้ว่า "ส่วนพระนางจันทาเทวีอัศรมเสลีนั้นทรงพระครรภ์ครบกำหนดทศมาส 10 เดือน ก็ประสูติพระราชโอรสในวันอันประกอบนักขัตฤกษ์" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 318)

ภัณฑาคารชาดก (28) กล่าวไว้ว่า "ในกาลนั้นพระราชเทวีเจ้าทรงพระครรภ์ถ้วนทศมาสแล้ว ครั้นรุ่งขึ้นเป็นวันใหม่ ประจวบวันพระจันทร์เสวยอุตรราสารนักขัตฤกษ์ พระราชเทวีเจ้าก็ประสูติพระราชโอรส" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 540)

พระโพธิสัตว์ออกจากครรภ์มารดาในเวลาเที่ยงคืน กล่าวไว้ใน รัตนปโชตชาดก (4) และสิริวิบูลกิตติชาดก (5) ดังนี้

รัตนปโชตชาดก (4) กล่าวไว้ว่า "วันหนึ่งเป็นเวลาเที่ยงคืน พระราชเทวีทรงประสูติพระโอรสงามปรากฏเหมือนทองคำ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 138)

สิริวิบูลกิตติชาดก (5) กล่าวไว้ว่า "เมื่อพระราชกษัตริย์เสด็จไปแล้ว ฝ่ายพระนางดาบสินีสิริมดีทรงพระครรภ์แก่พอครบกำหนดพระนางเธอจึงประสูติพระราชโอรสงามเพียงดังสุวรรณในเวลาเที่ยงคืนวันนั้นเอง" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 138)

1.3.2 ลักษณะการออกจากครรภ์มารดา จากการศึกษาพบว่า การออกจากครรภ์มารดาของพระโพธิสัตว์ที่ผิดธรรมชาติทั่วไปของมนุษย์ ยกเว้นสิริสาชาดก (60) เพียงเรื่องเดียวเท่านั้น ที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ออกจากครรภ์มารดาโดยมารดาสำรอกออกมาทางปาก ดังคำประพันธ์ตอนหนึ่งว่า

"เมื่อถ้วนทศมาสพระนางเจ้าจะประสูติพระโอรส ก็เกิดลมปวนปั่นในพระครรภ์มีอาการคล้ายกับจะสำรอก จึงตรัสเรียกทาสสาวใช้ว่า จงนำผ้าทุกุลนัสน์เนื้อละเอียดราคาแสนตำลึงมาคอยรับสิ่งที่เราจะสำรอก ทาสสาวใช้ได้นำผ้าทุกุลนัสน์มาคอยตามรับสิ่ง เมื่อพระนางเจ้าทรงสำรอกก็ทำให้พระราชาบุตรผู้บริสุทธิ์เสด็จออกมาทางพระโอษฐ์"
(ปัญญาสาชาดก เล่ม 2 หน้า 747)

1.3.3 ผลอันเนื่องมาจากการออกจากครรภ์มารดา เมื่อพระโพธิสัตว์ออกจากครรภ์มารดานั้น บังเกิดผลต่าง ๆ ดังจะอธิบายพร้อมยกตัวอย่างประกอบ ดังนี้

ธรรมชาติแปรปรวนผิดธรรมชาติ ได้แก่

เกิดเสียงดังลั่นโลก ดังกล่าวใน สมุททโฆษชาดก (1) ว่า ขณะที่พระโพธิสัตว์ "ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์จุติจากตลิตนิพพลงสู่พระครรภ์พระนางเทพธิดา เมื่อเวลาประสูติ เกิดอัศจรรย์มีเสียงดังลั่นทั้งโลก" (ปัญญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 3)

เกิดฝนตั้งเค้ามืดครึ้ม ดังกล่าวใน เทวธชาดก (48) ว่า "พระนางวิมลลาเทวี ทรงพระครรภ์ถ้วนทศมาสแล้ว จึงประสูติพระโอรสอรบด้วยบุญลักษณะ ก็เมื่อวันประสูติพระราชาโอรสนั้น ฝนตั้งขึ้นมืดครึ้มทั่วไปในทิศทั้งปวง"
(ปัญญาสาชาดก เล่ม 2 หน้า 448)

มารดาไม่เจ็บปวดในเวลาคลอด ดังกล่าวไว้ใน สีนทาทชาดก (52) ดังคำประพันธ์ว่า "ส่วนนางสุภากสิกุมารีนั้นครั้งตั้งครรภ์ถ้วนสิบเดือนบริบูรณ์แล้ว ก็คลอดบุตรเป็นผู้ชายเวลาคลอดนั้นก็สะดวกตายหาไม่ทุกข์เวทนาเหมือนหญิงอื่น ๆ ไม่ ด้วยอำนาจบุญสมภารของพระโพธิสัตว์หากคุ้มครองรักษา" (ปัญญาสาชาดก เล่ม 2 หน้า 178)

เกิดสิ่งอันน่าอัศจรรย์ ได้แก่

เกิดดอกปทุมทองผุดรองรับพระบาทพระโพธิสัตว์ ดังกล่าวใน มหาปทุมชาดก (27) ดังนี้ "พอพระมหาสัตว์เจ้าประสูติจากครรภ์พระมารดาแล้วด้วยอำนาจของ

พระมหาสัตว์เจ้านั้น บังเกิดมีดอกปทุมทองขนาดใหญ่มีประมาณเท่ากงจักรผุดขึ้นมาจากพื้นแผ่นดินมา
รองรับพระบาทพระมหาสัตว์เจ้า" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 524)

เกิดฝนแก้ว 7 ประการและเกิดศุภนิมิตตุดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์
ลอยลงมาจากอากาศพร้อมกัน ดังกล่าวใน จันทเสนชาดก (42) ดังนี้ "ครั้นถ้วนทศมาสก็
ประสูติจากพระครรภ์ ในวันพระโพธิสัตว์ประสูตินั้น ท้าฝนแก้ว 7 ประการ ก็ตกลงมาจากอากาศ
ใช้แต่เท่านั้น ศุภนิมิตบังเกิดให้เห็นปรากฏ ประตุดวงภาณุมาศทั้งสอง คือ พระจันทร์ และ
พระอาทิตย์ลอยลงมาตกลงหน้าพระลาน" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 793)

เกิดแสงแก้วส่องสว่างไปทั่วป่าหิมพานต์ ดังกล่าวใน รัตนปโชต
ชาดก (4) ดังนี้ "เมื่อจะขนานนามพระโพธิสัตว์เจ้า จึงถือเอานิมิตคืนวันประสูติที่มีแสงแก้ว
สว่างไปทั่วในป่าหิมวันต์ ถือเอาเหตุนี้เป็นพระนามว่า รัตนปโชต"
(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 157)

กษัตริย์ทั้งหลายถวายเครื่องบรรณาการแก่พระโพธิสัตว์ ดังกล่าวไว้ใน
สุธนูชาดก (3) และโบราณกบิลราชชาดก (21) ดังนี้

สุธนูชาดก (3) กล่าวไว้ว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติจากครรภ์
มารดานั้น กษัตริย์ทั้งหลายในชมพูทวีปนำเอาแก้ว 7 ประการ และเครื่องราชบรรณาการต่าง ๆ
มาถวายเป็นอันมาก ดังคำประพันธ์ว่า

"ฝ่ายว่าพระนางเกศนีนาราชเทวีนั้นทรงพระครรภ์ถ้วนทศมาสแล้วก็ประสูติพระโพธิสัตว์
ราชกุมารมีพระฉวีวรรณอันบริสุทธิ์ผ่องใส ประตุดังว่าทองคำธรรมชาติ ก็และขณะเมื่อ
พระราชกุมารโพธิสัตว์ประสูตินั้น กษัตริย์ทั้งหลายในชมพูทวีปทั้งสิ้น นำเอาแก้ว 7
ประการ และเครื่องราชบรรณาการต่าง ๆ เป็นอันมากมายถวาย ด้วยอำนาจบุญญาภิบาล
ของพระราชกุมารโพธิสัตว์" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 82)

โบราณกบิลราชชาดก (21) กล่าวไว้ว่า ในขณะที่พระโพธิสัตว์
ประสูติจากพระครรภ์พระมารดานั้น บังเกิดฝนรัตน 7 ประการตกลงมา และมีผู้นำเครื่อง
บรรณาการมาถวายเป็นอันมาก ดังคำประพันธ์ว่า

"ในขณะที่เมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าประสูติ จากพระครรภ์พระมารดาที่บันดาลให้ฝนตกลงมา เป็นรัตนเจ็ดประการ ด้วยอานิสงส์ที่ได้สร้างพระไตรปิฎกนั้น ท้าวมหาพรหมก็บูชา ด้วยทองคำถึงแสนตำลึง ท้าวสักกเทวราชก็บูชาด้วยทรัพย์และเครื่องประดับเป็นอันมาก พระยานาคราชก็บูชาด้วยรัตนเป็นอันมาก พระยาสีหราชซึ่งอยู่ในป่าด้านเหนือก็ส่งเนื้อ บรรดาเป็นอาหารของสัตว์เดรัจฉานทั้งปวงมาถวายเป็นนิจกาลท้าวมหาพรหมก็เฝ้าพิทักษ์ รักษาในสาลยหสมัย ส่วนนางมาพจรเทพเจ้าทั้งหลายก็มาเฝ้าในเวลาราตรี เทพยเจ้า เหล่าภูมินิกายก็มาเฝ้าในเวลาปัจฉิมยาม พุทธเทวดาทั้งหลายก็มาเฝ้าในเวลาเช้า พระยานาคราชก็ได้บูชาด้วยหม้ออันประดับด้วยรัตนเจ็ดประการ อันเต็มไปด้วยน้ำหอม เป็นนิจกาล ฯ เทพยดาทั้งหลาย ได้นำนางนารีมีรูปอันงามดุจนางเทพอัปสรมาจาก อุตตรกุรุทวีปมาบูชาพระโพธิสัตว์เจ้าพระยาอัสวราชมีสิริระกายประดับไปด้วยเครื่องประดับ ทั้งปวงออกจากกลีบเมฆามาบูชาพระโพธิสัตว์เจ้า พระยาช้างเผือกมาจากลัทธิทันตสระมา บูชาพระโพธิสัตว์เจ้า พระมหาสัตว์เจ้า... เสวยแต่เครื่องบรรณาการที่พระราชา ทั้งปวงส่งมาถวาย" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 445-446)

2. มหาปริสลักษณะ

มหาปริสลักษณะ หมายถึง ลักษณะดีทางกายของพระโพธิสัตว์ แบ่งออกเป็น 4 ประการ คือ ลักษณะรูปร่าง ลักษณะผิวพรรณ ลักษณะพระหัตถ์ และลักษณะพระบาท

2.1 ลักษณะรูปร่าง รูปร่างของพระโพธิสัตว์โดยทั่วไปมีอวัยวะใหญ่โต บริบูรณ์ งดงาม เป็นที่น่ารัก น่าเลื่อมใสของชนทั่วไป รูปร่างของพระโพธิสัตว์นั้นงดงาม กว่าบุรุษทั่วไปในโลกมนุษย์ โดยอาจเปรียบได้กับความงามของท้าวมหาพรหม องค์อัมรินทร์ หรือ พระพุทธปฏิมา

ชาตกที่กล่าวถึงลักษณะรูปร่างของพระโพธิสัตว์ มี 19 เรื่อง ได้แก่ สมุททโฆษชาตก (1) สุธนชาตก (2) สุธนชาตก (3) วัฏฏ์คุลีราชชาตก (20) สุวรรณกุมารชาตก (15) ไบราณกบิลราชชาตก (21) นรชีวชาตก (25) มหาปทุมชาตก (27) ภัณฑาคารชาตก (28) สิทธิสารชาตก (36) สรรพสิทธิชาตก (40) จันทเสนชาตก (42) ลีโลชาตก (44) วรวงษ์ชาตก (45) รตเสนชาตก (47) สุวรรณสิริสาชาตก (48) วณาวนชาตก (49) โสณินชาตก (51) และสุวรรณสังขชาตก (53)

สมุททโฆษชาดก (1) กล่าวไว้ว่า พระสมุททโฆษโพธิสัตว์ มีรูปร่างงดงามแปลกกว่าสามัญชน ดังคำประพันธ์ว่า "ทมนุญย์ทั้งหลายซึ่งได้เห็นพระโพธิสัตว์ ก็พากันตกตะลึงแลดูพระโพธิสัตว์มิได้ว่างตา เพราะรูปสิริโสภายของพระโพธิสัตว์งามแปลกกว่าสามัญชน" (ปัญฺญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 8)

สุตฺตชาดก (2) กล่าวไว้ว่า พระสุตฺตโพธิสัตว์มีรูปทรงงามเลิศกว่าสามัญชน ดังคำประพันธ์ว่า "เมื่อพระสุตฺตกุมาร มีพระราชชายาหลงเจิญขึ้นโดยลำดับ ทรงรูปสิริวิลาสโสภาย เป็นที่พึงใจของมหาชนทั่วไป ล่วงวิสัยแห่งมุนย์สามัญ" (ปัญฺญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 27)

สุตฺตชาดก (3) กล่าวไว้ว่า พระสุตฺตโพธิสัตว์มีพระรูปโฉมงดงามมากจนทำให้นางจีรปภาเข้าใจว่าเป็นเทวราช หรือ องค์อัมรินทร์ ดังคำประพันธ์ว่า "ฝ่ายพระราชบุตรจีรปภาได้ทัศนการณ์เห็นองค์พระสุตฺตโพธิสัตว์จึงกระซิบที่ใกล้หูนางปทุมว่า เทวราชผู้เป็นใหญ่กว่าเทพยดามาแล้ว ท่านเห็นหรือไม่" (ปัญฺญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 93)

วัฏฏังคสิราชชาดก (20) กล่าวไว้ว่า พระเจ้าวัฏฏังคสิราชโพธิสัตว์ งามดังองค์อัมรินทร์ ดังคำประพันธ์ว่า "บางพวกถือธงชาย ธงปฏาก และคันตรีมีประการต่าง ๆ พากันแวดล้อมพระเจ้าวัฏฏังคสิราชโพธิสัตว์ งามดังองค์สมเด็จพระจักรีหัตถ์เทวราช อันแวดล้อมไปด้วยเทพนิกรก็ปานกัน" (ปัญฺญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 423)

สุวรรณกุมารชาดก (15) กล่าวไว้ว่า พระราชกุมารโพธิสัตว์มีรูปทรงลั่นฐานดุจพระพุทธรูปงาม และงดงามดุจองค์อัมรินทร์ ดังคำประพันธ์ว่า "พระราชกุมารโพธิสัตว์นั้น มีผิวพรรณดุจสีทองธรรมชาติแลมีรูปทรงลั่นฐานดังพระพุทธรูปงามกร ที่นายช่างทองผู้ฉลาดหล่อแล้วเชิญมาประดิษฐานไว้" (ปัญฺญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 318) และ "เมื่อพระโพธิสัตว์ได้มงคลคชาธารพระที่นั่งทรงงามดังองค์อัมรินทร์ราชอันทรงช้างเอราวัณ ถ้ามิฉะนั้นงามดังพระอาทิตย์ที่มีรัศมีอันอ่อน ซึ่งอุทัยเหนือยอดยคุนครก็ปานกัน" (ปัญฺญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 320)

โบราณกบิลราชชาตก (21) กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์มีรูปร่าง
ดุจดั่งท้าวมหาพรหม ตั้งคำประพันธ์ว่า "พระมหาสัตว์เจ้าถึงพร้อมไปด้วยพระกำลังเท่ากับบุรุษ
พันหนึ่งบริบูรณ์ไปด้วยพระพาหาเท่ากับบุรุษพันหนึ่ง มีพระรูปและพระกำลังเปรียบดั่งท้าวมหาพรหม
เป็นผู้ประเสริฐกว่าโลกทั้งสาม" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 446)

นรชีวชาตก (25) กล่าวไว้ว่า พระนรชีวโพธิสัตว์ เมื่อเจริญพระชน
มายุนั้นมีรูปร่างงดงามชวนดู ตั้งคำประพันธ์ว่า "พระเจ้านรชีวนั้น ครั้นเจริญวัยแล้วก็มีรูป
งดงามเป็นที่ชวนดู" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 485)

มหาปทุมชาตก (27) กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์ทรงมีรูปโฉมน่ารัก
น่าเลื่อมใส ตั้งคำประพันธ์ว่า "พระมหาสัตว์เจ้าค่อยทรงพระเจริญจนถึงพระชันษาได้ 16 ปี
มีพระรูป พระโฉม เป็นที่น่ารัก น่าเลื่อมใส" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 524)

ภัททาการชาตก (28) กล่าวไว้ว่า ภัททาการโพธิสัตว์มีรูปร่าง
งดงามอวยวະใหญ่ไฉ่น้อยบริบูรณ์ ตั้งคำประพันธ์ว่า "บุตรของหญิงคนหนึ่ง มีรูปร่างงดงาม...
เป็นบัณฑิตที่มีอวยวະใหญ่ไฉ่น้อยบริบูรณ์ มีรูปและวรรณและลักษณะอันงาม"
(ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 542-543)

สิทธิสารชาตก (36) กล่าวไว้ว่า พระสิทธิสารโพธิสัตว์เมื่อแรก
ประสูติมีรูปสวยงามดั่งสีทอง ตั้งคำประพันธ์ว่า "เมื่อถ้วนกำหนดศกมาสแล้ว พระนางวิมล
เทวีก็ประสูติพระโอรสสวยงามดั่งสีทอง" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 659)

สรวลสิทธิชาตก (40) กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์มีรูปโฉมอันอุดม
ประเสริฐ ตั้งคำประพันธ์ว่า "ฝ่ายพระราชาภูมานั้น ครั้นทรงพระเจริญวัยขึ้นแล้วก็มีพระรูปโฉม
อันอุดมประเสริฐ และเป็นที่นำมาซึ่งความเลื่อมใส และเป็นที่ควรทศนาแห่งมหาชนผู้ได้เห็น ทั้ง
เป็นที่รักใคร่ชอบน้อมเจริญใจของพระเจ้าวิชัยราช" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 726)

จันทเสนชาตก (42) กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์ทรงมีพระลักษณะ
พร้อมบริบูรณ์งดงาม ตั้งคำประพันธ์ว่า "ครั้นพระโพธิสัตว์เจริญวัยวัฒนาการมีพระชนม์ได้ 16 ปี

ทรงพระลักษณะราศีพร้อมมูล ประกอบด้วยรูปสิริอันงามบริบูรณ์ ทาบุรุษผู้ใดจะเสมอมิได้"
(ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 793)

สีโสธชาดก (44) กล่าวไว้ว่า พระสีโสธโพธิสัตว์ทรงมีรูปทรงงดงามยิ่งนัก ดังคำประพันธ์ว่า "พระเจ้ากนิษฐาได้ทรงฟังคำของพระโพธิสัตว์ ดังนั้นจึงทรงพระดำริว่า บุรุษผู้นี้เป็นผู้ฉลาดในถ้อยคำที่จะฟังกล่าว และเป็นผู้มีรูปทรงและผิวพรรณอันงามยิ่งนักทั้งมีพักตร์อันเจริญเบิกบานงามดี" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 760)

วรวาสชาดก (45) กล่าวไว้ว่า มีรูปลักษณะงดงามเป็นที่เลื่อมใสดังคำประพันธ์ว่า "ฝ่ายอำมาตย์ทั้งหลายมีท่านเสนาบดี เป็นต้น ได้เห็นพระโพธิสัตว์นั้นมีผิวพรรณดังทองคำกำลังรุ่งนวลทั้งมีรูปอันงามควรเป็นที่เลื่อมใสและบริบูรณ์ไปด้วยสรรพลักษณะอันอุดมดี" (ปัญาสาชาดก เล่ม 2 หน้า 26)

โสณนทชาดก (51) กล่าวไว้ว่า พระโสณนทโพธิสัตว์มีรูปงามดังคำประพันธ์ว่า "นางปทุมมาตียืนอยู่ข้างในเรือน ได้ยินเสียงร้องถามดังนั้น จึงคิดว่านี่เสียงใครช่างไพเราะจริง แต่คงมิใช่เสียงบิดา ใครมาจากไหน ครั้นแล้วจึงแลดูโดยช่องบัญชร เห็นพระโสณนทกุมารผู้มีรูปสิริอันงดงามก็มีความปฏิพัทธ์ในพระกุมาร"
(ปัญาสาชาดก เล่ม 2 หน้า 143)

สุวรรณสังขชาดก (53) กล่าวไว้ว่า พระสังขโพธิสัตว์มีรูปร่างงดงามหาผู้อื่นเทียบมิได้ ดังคำประพันธ์ตอนหนึ่งว่า "คราวนั้นพระราชาราชบุรุษเห็นสังขราชกุมารผู้รูปร่างหาคนอื่นจะเหมือนมิได้" (ปัญาสาชาดก เล่ม 2 หน้า 225)

2.2 ลักษณะผิวพรรณ ลักษณะผิวพรรณ หรือผิวกายของพระโพธิสัตว์ มีลักษณะผ่องใสบริสุทธิ์ดุจสีทองเปล่งปลั่งงดงาม อันเทียบได้กับสีทองขององค์พระพุทธรูปปฏิมาทองคำ อันบริสุทธิ์ดังจะเห็นได้จาก สุตตะชาดก (3) รัตนปโชตชาดก (4) สิริวิบุลกิตติชาดก (5) จันทราชาดก (8) สุวรรณกุมารชาดก (15) และภัณฑาคารชาดก (28)

สุธษาดก (3) กล่าวไว้ว่า "ฝ่ายว่าพระนางเกศนีนราชเทวีนั้น ทรงพระครรภ์ถ้วนไตรมาสแล้ว ก็ประสูติพระโอรสตัวราชกุมารมีพระฉวีวรรณอันบริสุทธิ์ผ่องใสและดุจดังทองคำธรรมชาติ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 82)

รัตนปโชตชาดก (4) กล่าวไว้ว่า "วันหนึ่งเป็นเวลาเที่ยงคืน พระราชเทวีทรงประสูติพระโอรสงามปรากฏเหมือนทองคำ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 157)

สิริวิบูลกิตติชาดก (5) กล่าวไว้ว่า "เมื่อพระราชฤทัยศกิตติถูกจับไปแล้ว ฝ่ายพระนางตาปสนีลิริมดีทรงพระครรภ์แก่ พอครบกำหนดพระนางเธอจึงประสูติ พระราชโอรสงามเพียงดังสุวรรณ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 178)

จันทรราชชาดก (8) กล่าวไว้ว่า "นางมณีเมขลาคิดว่า เราจะไปตรวจตราดูตามท้องมหาสมุทรคิดแล้วก็เที่ยวตรวจไปเห็นพระมหาสัตว์กำลังว่ายน้ำข้ามสมุทร มีพรกายบริสุทธิ์ดังงาม" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 218)

สุวรรณกุมารชาดก (15) กล่าวไว้ว่า "ฝ่ายพระนางจันทาเทวี อัครมเหสนั้นทรงพระครรภ์ครบกำหนดไตรมาส 10 เดือน ก็ประสูติพระราชโอรสในวันอันประกอบนักขัตฤกษ์ พระราชกุมารโอรสตัวนั้น มีฉวีวรรณดุจสีทองธรรมชาติ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 318)

ภัททาการชาดก (28) กล่าวไว้ว่า "พระราชกุมารประสูติจากครรภ์พระมารดาแล้วก็มีพระสรีรกายดังสีทอง" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 540)

2.3 ลักษณะพระหัตถ์ เท้าที่ปรากฏพบเพียง 2 ลักษณะ คือ

1) พระหัตถ์ของพระโอรสตัวอ่อนนุ่มดังปุยนุ่น ดังที่กล่าวไว้ใน สีนาทชาดก (52) ว่า "ราชธิดาพอลูกสัมผัสหัตถ์พระโอรสตัว อ่อนละมุนเหมือนดังปุยนุ่น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 201)

2) ผ่านพระหัตถ์มีรูปลายอันเป็นมงคล ดังที่กล่าวไว้ใน สังฆปิตชาดก (41) ว่า "พระราชเทวีทรงพระครรภ์ถ้วนกำหนดทศมาสแล้ว ก็ประสูติพระราชโอรสอันสมบูรณ์ด้วยธัญญลักษณะ พระราชาทอดพระเนตรเห็นผ่านพระหัตถ์พระโพธิสัตว์ ปรากฏเป็นลายเหมือนรูปสังข์" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 746)

2.4 ลักษณะพระบาท

ลักษณะพระบาทของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดกกล่าวแต่เพียงว่า เป็นพระบาทของผู้มีบุญสามารถครองราชสมบัติทั้ง 4 ทวีปได้ ดังกล่าวไว้ใน จันทราชชาดก (8) สกมิตตชาดก (9) ทุกัมมานิกชาดก (13) และสิทธิสารชาดก (36) ดังนี้

จันทราชชาดก (8) กล่าวไว้ว่า "พราหมณ์ผู้หนึ่งได้เห็นพระมหาสัตว์นอนอยู่ข้างหน้าแห่งปัสสธนั้น จึงดำริว่า มาณพญ์จะมีบุญหรือหาไม่ เราจักพิจารณาดูให้รู้แน่ก่อน คิดแล้วก็ตรวจดูลักษณะในพระบาททั้งสองของพระมหาสัตว์ ก็ทราบว่ มาณพญ์มีบุญสามารถจักเป็นพระราชาครองราชสมบัติในทวีปทั้งสี่ได้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 4 หน้า 220)

สกมิตตชาดก (9) กล่าวไว้ว่า "บุโรหิตเห็นพระมหาสัตว์บรรทมหลับอยู่บนแท่นมณฑลศิลาจึงให้บรรเลงเครื่องดนตรีขึ้นพร้อมกัน ขณะนั้น พระมหาสัตว์ตื่นบรรทมเปิดพระภูษาทอดพระเนตรพวงเสนาแล้ว พระองค์ก็พลิกพระกายกลับบรรทมต่อไป บุโรหิตเข้าไปเลิกพระภูษาที่คลุมพระบาท เห็นลักษณะในพระบาทแล้ว จึงประกาศว่า บุรุษผู้นี้ควรเป็นที่พึ่งของพวกเรา สมควรเป็นพระราชาในทวีปทั้งสี่ได้เที่ยงแท้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 241)

ทุกัมมานิกชาดก (13) กล่าวไว้ว่า "ปัสสธนั้นทำปักษิณแผ่นมณฑลศิลา หยุดยั้นเตรียมจะเกยพระโพธิสัตว์ พราหมณ์บุโรหิตจึงเข้าไปยกเท้าของพระมหาบุรุษดูเห็นลักษณะแล้วจึงพูดว่า นักปราชญ์ผู้นี้สามารถจะดำรงราชสมบัติได้ในทวีปทั้งสี่" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 302)

สิทธิสารชาดก (36) กล่าวไว้ว่า "บุโรหิตเดินเข้าไปใกล้พระมหาสัตว์ เลิกผ้าคลุมเท้าออกตรวจดูบาทลักษณะ เห็นบาทลักษณะแล้วจึงพูดขึ้นว่าบุรุษผู้มีบุญ

อาจจะครองราชสมบัติในทวีปทั้งสี่ได้"

(ปัญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 663)

อีกลักษณะหนึ่งกล่าวว่า ลักษณะพระบาทของพระโพธิสัตว์นั้นเป็นพระบาทของมหาบุรุษอันเป็นหน่อพุทธานุการ และจะได้บรรลุถึงความเป็นพระพุทเจ้า ดังกล่าวไว้ใน รถเสนชาดก (47) ว่า "...เห็นพระมหาสัตว์ยังหลับอยู่ จึงเข้าไปใกล้เปิดผ้าห่มขึ้นดู เห็นลักษณะที่พระบาทจึงคิดว่า กุมารนี้เป็นพระมหาบุรุษจะได้สำเร็จพระสัมพันธัญญะ เรามีลาภมากจึงได้พบเห็น จึงสรรเสริญคุณพระโพธิสัตว์ กุมารนี้เป็นพุทธานุการจักได้เป็นพระพุทเจ้า" (ปัญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 984)

3. จริยาวัตร

จริยาวัตร หมายถึง ความประพฤติดของพระโพธิสัตว์แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ จริยาวัตรฝ่ายกุศล และจริยาวัตรฝ่ายอกุศล

3.1 จริยาวัตรฝ่ายกุศล หมายถึง ความประพฤดีดี ประพฤติชอบ อันพระโพธิสัตว์ควรประพฤติ เพื่อยังประโยชน์ต่อมหาชน และเพื่อส่งเสริม สนับสนุนให้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ

จริยาวัตรฝ่ายกุศลที่พระโพธิสัตว์ประพฤดี โดยพิจารณาจากข้อประพฤดีที่เห็นได้เด่นชัด มี 17 ลักษณะ ดังนี้

3.1.1 ยินดีในทาน และให้ทาน และตักเตือนชักชวนให้ผู้อื่นกระทำความทานด้วย

3.1.2 ศรัทธามุ่งมั่นที่จะทำความดีต่าง ๆ เพื่อความสำเร็จในพระสัมพันธัญญะ หรือ ความเป็นพระพุทเจ้าในกาลภายหน้า

3.1.3 พิจารณาธรรม และแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ให้ประพฤดีปฏิบัติตาม

3.1.4 เคารพเลื่อมใสพระรัตนตรัย ได้แก่ พระพุท พระธรรม พระสงฆ์ และกระทำบูชาพระรัตนตรัยด้วยอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา

3.1.5 ช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ พ้นความเดือดร้อน

3.1.6 ศรัทธาในศีลประพฤดีศีล และตักเตือนให้โอวาทแก่ผู้อื่นให้ประพฤดีศีล

- 3.1.7 เคารพรัก กตัญญูทศเวทิตาต่อบิดามารดา
- 3.1.8 กระทำอธิฐาน เพื่อประโยชน์ตนและผู้อื่นในทางที่ชอบ
- 3.1.9 ยินดีเสียสละในเพศนักบวช และออกบวช
- 3.1.10 ไม่โลภ ไม่ยินดีในลาภสักการะ หรือทรัพย์สินของผู้อื่น
- 3.1.11 มีสติมั่นคง ไม่หวั่นไหวต่อภัยอันตรายทั้งปวง
- 3.1.12 ละอายต่อบาป
- 3.1.13 ให้สติปัญญาแก้ปัญหา ทางโลกและทางธรรมได้
- 3.1.14 รักความจริง และกล่าวคำจริงเสมอ
- 3.1.15 มีความเพียรพยายาม
- 3.1.16 มีความอดทน อดกลั้น
- 3.1.17 จริยวัตรทำเรื่อง

3.1.1 ยินดีในทาน ให้ทาน และตักเตือนชักชวนให้ผู้อื่นกระทำความ

จริยวัตรข้อนี้แบ่งเป็น 3 ลักษณะ คือ พระโพธิสัตว์ตั้งความปรารถนา ทำทานภายใน กระทำทานภายนอก และภายใน และแนะนำตักเตือนให้ผู้อื่นกระทำความ ดั่งจะอธิบาย พร้อมยกตัวอย่างประกอบดังต่อไปนี้

พระโพธิสัตว์ตั้งความปรารถนาจะกระทำทานภายใน ภายหลังที่ พระโพธิสัตว์ได้กระทำทานภายนอกโดยบริบูรณ์เป็นที่พึงพอใจแล้ว ก็ตั้งความปรารถนาด้วยการ ดำริในใจ หรือเปล่งวาจาออกมาอย่างมั่นคง แน่วแน่ว่าจะกระทำทานภายใน ได้แก่ ให้ชีวิต ร่างกาย อวัยวะ บุตรและภรรยาด้วยแลเห็นอานิสงส์แห่งการทำทานว่ามีอานิสงส์อันประเสริฐยิ่ง ซาดกที่กล่าวถึงการตั้งความปรารถนาที่จะกระทำทานภายใน ได้แก่ วิบุลราชชาดก (6) อาทิตชาดก (12) มหาสุรเสนชาดก (14) สังขปัตตชาดก (41) อรินทมชาดก (46) และทูลกบัณฑิตชาดก (11) ดังแสดงได้ด้วยตารางต่อไปนี้

ตาราง 9 แสดงจรียาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการตั้งความปรารถนาที่จะกระทำทานภายใน

ที่	จรียาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	" ถ้าหากว่า ยาจกมาของหัวใจ หรือศีระษะ เนื้อ และเลือด หรือขอร่างกายแต่ครึ่งหนึ่ง หรือขอทั้งหมดไซ้เร เราจักยอมยกให้ทุกสิ่ง อนึ่งหรือจะขอลูกเมียขอดรัก และราชสมบัติ กิตติ เราจักยกยกให้สิ้นทั้งนั้น หรือหากว่าจะเอาตัวเราไปเป็นทาส เราจักยอมไปเป็นทาส ได้ทุกประการ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 277)	พระเจ้าอาทิตราช	อาทิตชาดก (12)
2	" วันหนึ่ง พระเจ้าวิบุลราชเสด็จประทับอยู่ ณ วรปราสาท รับสั่งให้เปิดพระแกลออกแล้ว ทอดพระเนตรอิสริยสมบัติแล้วทรงรำพึงว่า เราทำทานภายนอกบริบูรณ์เต็มที่แล้ว บัดนี้ เราประสงค์จะให้ทานภายในบ้าง หากว่าจะมีใครมาขอศีระษะ หรือดวงตา และหัวใจ และ มังสะ เราจะฉะเชือดออกให้ทุกอย่าง อนึ่ง หากว่าจะมีผู้เอยอ้างออกปากขอตัวเราเอาไปเป็นทาสเราอาจยอมตัวเราไปเป็นทาสให้เขาใช้ตามประสงค์ " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 192)	พระเจ้าวิบุลราช	วิบุลราชชาดก (6)
3	" อยู่มาวันหนึ่ง เวลาเข้ามิด เสด็จลุกขึ้นจากที่บรรทม แล้วประทับนั่งสมาธิ ทรงคะนึ่งถึง	พระเจ้าสุรเสน	มหาสุรเสนชาดก (46)

ตาราง 9 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	การบำเพ็ญทานของพระองค์ว่า ได้ทรงบำเพ็ญ แต่พาติรกทานอย่างเดียว เราหาปติยินดีใน ทานนั้นไม่ โฉนจากจะมาขออสังกตทานบ้าง หนอ ถ้าพึงมาขอจักขุ หฤทัย หรือสรีระบาง ส่วนกะเรา เรายินดีให้ทุกอย่าง " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 308)		
4	" ถ้ามีใครมาขอดวงหทัย เราก็จะทำลายอู่ระ ประเทศ หยิบเอาหทัยมังสะที่หยาดโลหิตกำลัง ไหลอยู่ออกให้ อีกประการหนึ่งถ้ามีใครมาขอ ดวงเนตร และโลหิต และมังสะ และสรีระ ทั้งสิ้น ถ้ามีใครมาขอว่าท่านจงเป็นทาสของ เราดังนี้ เราก็จะดำรงอัสสาสะ ปัสสาสะ กระทำทานแล้ว จะให้ตนของตนเป็นทาน อีกประการหนึ่งจะมีผู้มาขอรัชสมบัติของเรา เราจะให้รัชสมบัติแก่ผู้นั้น จะมีผู้มาขอสิ่งใด ๆ เราจะให้ทั้งสิ้น " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 939)	พระเจ้าอรินทมราช	อรินทมราช ชาดก (46)
5	" สเจ สีสปี จกฺขุณิ มัสสี ฐฐีวปี จ ยาเจยฺย หทยณฺจายี ทเพยฺย น วิกรมเปยฺย จิตฺตโต องฺคโต เจว ปิยพนฺธุติ นรพญาน	สังฆปิตกุมาร	สังฆปิต ชาดก (41)

ตาราง 9 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ทาน ปิยตร มยุห์ ทาเน เม รมติ มโน กุลิโน ปิยโต ปิติ ทาน ปปโปติ นนทิตุ ชย ตถาปิ พุทธุตต ที่ปทุตตมุตตโม ความว่า ถ้าหากว่าใครจะมาขอ ศีระ, จักขุ, เนื่อ, โลหิตและดวงหทัยเราก็จักให้มีได้ห้วนไหวเลย ดุกรพราหมณ์ เรารักท่านยิ่งกว่าจิตใจ ร่างกาย และเผ่าพันธุ์ที่รัก ใจของเราย่อม ยินดีในการให้ท่าน ความอ้อมใจย่อมเกิดแก่คน ผู้มีตระกูลเพราะความรัก ท่านย่อมถึงซึ่งความ เพลิดเพลิน แม้ถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสูง สุดกว่าเทวดา มนุษย์ ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธ เจ้า ผู้มีชัยชนะแล้วก็เหมือนกัน " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 771-772)		
6	" เราถวายทองคำแก่พระราชา เพื่อถวายตัว พระภิกษุสามเณรสามรูปให้พ้นจากทุกข์ บัดนี้ ภิกษุยังเหลืออยู่สามรูป ทองคำหมดไม่พอได้ เราจะขายตัวเราเอาเงินไปซื้อทองคำมาได้ เราจักยังยอดทานบารมีให้เต็มบริบูรณ์ " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 264)	ทูลกัมมเกิด	ทูลกัมมเกิด ชาดก (11)

พระโพธิสัตว์กระทำทาน พระโพธิสัตว์มิได้ตั้งความปรารถนาที่จะทำทาน
เท่านั้น แต่พระโพธิสัตว์ได้กระทำทานต่าง ๆ ทั้งทานภายนอก และทานภายใน

ทานภายนอก (พาหิรกกทาน) พระโพธิสัตว์กระทำทานภายนอก ได้แก่
ให้ทานด้วยทรัพย์สิน สิ่งของต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งทาน และมหาทาน

ทานทั่วไป พระโพธิสัตว์กระทำทานทั่วไป ได้แก่ การให้ทาน
ด้วยทรัพย์สิน สิ่งของต่าง ๆ ดังกล่าวไว้ใน วิบุลราชชาดก (6) สิริจุทามนิชาดก (7)
จันทรราชชาดก (8) อาทิตยชาดก (12) มหาสุรเสนชาดก (14) วัฏฏังคุลีราชชาดก (20)
ธรรมราชชาดก (24) สังขปัตตชาดก (41) อรินทมชาดก (46) วนาวนชาดก (49) โสณนท
ชาดก (51) และเทวันธชาดก (56) ซึ่งสามารถแสดงได้ด้วยตารางดังต่อไปนี้

ตาราง 10 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการให้ทานทั่วไป

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	ให้ทรัพย์สินเป็นทานวันละ 5 แสนทุกวัน ดังความว่า " พระเจ้าวิบุลราชพระองค์นั้น เสวยราช สมบัติโดยยุติธรรม ทรงสร้างศาลาโรงทานถึง 5 แห่ง บริจาคทรัพย์สินให้เป็นทานวันละ 5 แสน ทุก ๆ วัน มนุษย์ชาวชมพูทวีปทั้งหลายนั้น ประหนึ่งจะไม่ต้องทำวานิชกรรม และ เวชกรรมเลย แสนสบายรื่นรมย์อุดมไปด้วย โภคอันฉัทธิวิฤตจน เสวยสุขสมบัติเพลินไปด้วย กามารมณ์ " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 192)	พระเจ้าวิบุลราช	วิบุลราช ชาดก (6)
2	ให้ทรัพย์สินเป็นทานวันละ 6 แสนทุกวัน ดังความว่า	พระเจ้าสิริจุทามนิ	สิริจุทามนิ ชาดก (7)

ตาราง 10 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	" พระเจ้าจุทามทีทรงเสวยราชสมบัติโดยชอบธรรม โปรดให้สร้างโรงงานขึ้นหกแห่ง ทรงบริจาคทรัพย์บำเพ็ญทานวันละหกแสนทุก ๆ วัน " (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 204)		
3	ให้ทรัพย์เป็นทานวันละพันทุกวัน ดังความว่า " ตโต ปฏุจาย ตั้งแต่นั้นมาพระบรมโพธิสัตว์เจ้าก็ใช้สอยเงินทองวันละพัน ๆ ทุก ๆ วัน " (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 257)	จันทกุมาร	จันทราชชาดก (8)
4	ให้ทรัพย์เป็นทานในที่ 6 แห่ง วันละ 6 แสนทุกวัน ดังความว่า " พระเจ้าอาทิตย์ราชันั้น เสวยราชสมบัติโดยยุติธรรม โปรดให้สร้างโรงงานหกแห่ง คือ ที่ริมประตูเมืองสี่แห่ง ท่ามกลางเมืองหนึ่ง ที่ริมพระทวารราชนิเวศน์แห่งหนึ่ง ทรงบริจาคทรัพย์ บำเพ็ญทานวันละหกแสนทุก ๆ วัน " (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 276-277)	พระเจ้าอาทิตย์ราช	อาทิตย์ชาดก (12)

ตาราง 10 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
5	ให้อาหารเป็นทานแก่พราหมณ์ ดังความว่า " พระเจ้าอาทิตย์ราชคือ พระโพธิสัตว์ทรงพระโสมนัส รีบเสด็จไปยกเอาสุวรรณภาชนะใส่พระกระยา ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์แล้วส่งให้แก่อินทพราหมณ์... อินทพราหมณ์ก็ทำกริยาเป็นที่โกรธ ทูลตัดพ้อพ้อด้วยถ้อยคำต่าง ๆ แล้วก็ลุกไปเสีย พระเจ้าอาทิตย์ราชทอดพระเนตรเห็นโภชนะซึ่งอินทพราหมณ์เททิ้ง และทรงฟังคำอินทพราหมณ์ตัดพ้อนั้น พระองค์ก็หาทรงนิโรธไม่ พระนักร์เบิกบานปานดอกปทุมอันแย้มฉะนั้น " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 278-279)		
6	ให้ทรัพย์เป็นทานวันละหลายแสน ดังความว่า " พวกท่านจงอย่าประมาท จงพากันทำบุญรักษาศีล บำเพ็ญทาน แม้พระองค์เองรับสั่งให้ปลูกโรงงานเสร็จแล้ว ก็ได้ทรงบำเพ็ญทานเป็นจำนวนพระราชทรัพย์หลายแสนทุก ๆ วัน" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 307)	พระเจ้าสุรเสน	มหาสุรเสนชาดก (14)

ตาราง 10 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
7	ให้ทรัพย์สินเป็นทานในที่ 6 แห่ง วันละ 6 แสน ทุกวัน ดังความว่า พระเจ้าวิภูฏังคสีราชโพธิสัตว์ " เป็นพระเจ้า ธรรมิกราช ดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรมทั้งมี พระกมลบันดาลประกอบด้วยพระราชาศรัทธา มีพระราชดำริสให้สร้าง จถานศาลา ในที่ 6 สถาน คือ ประตุนพระนครทั้งสี่ แลที่ท่ามกลาง พระนคร 1 ที่ ประตุนพระราชนิเวศน์ 1 รวม เป็น 6 สถาน แล้วทรงบริจาคพระราชนิพนธ์ สำหรับโรงทานทั้ง 6 แห่งนั้นวันละทุกแสน ทุกวัน ๆ มิได้ขาด " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 419)	พระเจ้าวิภูฏังคสีราช	วิภูฏังคสีราช ชาดก (24)
8	ให้ทองคำแสนตำลึงเป็นทานแก่มหาชนทุกวัน ดังความว่า พระมหาลัทธิเจ้าพระราชทานทองคำแสนตำลึง ให้เป็นเครื่องไทยธรรมสำหรับพระราชทานแก่ มหาชนทุกวัน ๆ (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 478)	พระเจ้าธรรมราช	ธรรมราช ชาดก (24)

ตาราง 10 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
9	เมื่อยังทรงพระเยาว์ได้ให้ทรัพย์เป็นทานวันละ 6 แส่น ดังความว่า " ลังขปัตตกุมาร ทรงเจริญวัยกับด้วยกุมารบริวาร เปรียบปานพระจันทร์ในกุศลปักษ์ฉะนั้น และสมบุรณ์ด้วยรูปวิลาสเลิศในโลก ทรงเกียรติยศปรากฏในทศทิศ บริจาคราชทรัพย์วันละหกแสน บำเพ็ญทานเป็นนิตย์มิได้ขาด " (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 746)	ลังขปัตตกุมาร	ลังขปัตต ชาดก (41)
10	ให้แหวนเป็นทานแก่พราหมณ์ทั่วผู้หนึ่ง ด้วยพระทัยยินดี ดังความว่า " ททามิ น วิกรมุปานิ ยัม มํ ยาจสิ พราหมณ สนุตํ นปฺปติศฺยทามิ ทาเน เม รมตี มโน อิมินา มุตฺตทาเนน โทตุ สพฺพณฺณตํ มม อนาคเต ตารญฺโตะ นิพฺพานํ สุขเมฏฺฐิตํ ความว่า ลูกพราหมณ์ ท่านขอสิ่งใดเราจะยอมให้ จะมีได้วันไหน จะไม่ซ่อนของที่มี ใจของเรายินดีอยู่ในทาน ด้วยอำนาจที่เราให้แหวนมุกดานี้		

ตาราง 10 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ขอให้ปัจจัยให้สำเร็จพระสัมพันธูปัญญาข้าม วัฏสงสารในอนาคตกาลภายหน้า พระนิพพาน เป็นสุขที่เราปรารถนายิ่งนัก " (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 769)		
11	ให้ทรมณ์เป็นทานในที่ 6 แห่ง วันละ 6 แสน ทุกวัน ดังความว่า " ครั้นนั้นพระเจ้าอรินทมราชโปรดให้สร้าง โรงทานไว้ 6 ตำบล คือ ที่ริมทวารพระนคร ทั้ง 4 และที่ท่ามกลางพระนคร และที่ริมทวาร พระราชนิเวศ พระราชทานมหาทานสิ้นพระ ราชทรมณ์วันละ 6 แสนทุกวัน " (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 638)	พระเจ้าอรินทมราช	อรินทมราช ชาดก (46)
12	ให้ทรมณ์ 1 พันตำลึงเป็นทานแก่พราหมณ์ผู้มา ขอ ดังความว่า " ดูกร มหาพราหมณ์ ดีแล้ว ดีแล้ว เราจักให้ ทรมณ์พันตำลึงแก่ท่าน แล้วก็พระราชทานทรมณ์ พันตำลึงแก่พราหมณ์ในขณะนั้น " (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 940)		

ตาราง 10 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
13	ให้รถเทียมม้า อันพระราชพาหนะของพระองค์ เป็นทานแก่พราหมณ์ ดังความว่า "เราไม่ได้ให้รถนี้ เพื่อจะต้องการยศ ไม่ได้ปรารถนาทรัพย์สินสมบัติ ไม่ได้ปรารถนา ความประพฤตินในการจำแนกแจกทานนี้ เป็น ธรรมดาของสัตว์บุรุษทั้งหลายมีมาแต่โบราณ เพราะเหตุที่นี้แหละ ใจของเราจึงยินดีในทาน ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ก็พระราชทานรถเทียมม้า แก่พราหมณ์" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 948)		
14	ให้ทรัพย์สิน เงินทองแก่มหาชนในที่โรงทาน 6 แห่ง ดังความว่า "... และให้สร้างโรงทาน 6 ตำบล คือ ที่ประตูเมืองทั้ง 4 ทิศ และที่ท่ามกลางเมือง 1 และในพระราชานิเวศน์ 1 ทรงบริจาค ฝ้านุ่งห่ม และโภชนาหารอีก ทั้งเงิน และทอง สิ่งของทั้งปวงแจกจ่ายแก่ ผู้มีความต้องการทุก ถ้วนหน้า ทั้งพระราชทานสุราปานแก่นักเลง สุราทั้งหลายใครปรารถนาสิ่งใดก็พระราชทาน สิ่งนั้นให้สำเร็จความปรารถนา" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 88)	พระวนาวนกุมาร	วนาวน ชาดก (49)

ตาราง 10 (ต่อ)

ที่	จரியัตร์	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
15	ให้ทวัณย์เป็นทานในโรงทาน 6 แห่ง ๆ ละ 7 พันทุกวัน ดังความว่า " ฝ่ายพระเจ้าโสนันทราช เหตุพระองค์มีพระอัครมคดียในการบริจาดทาน จึงรับสั่งให้สร้างทานศาลาไว้ 6 แห่ง คือที่ประตูเมือง 4 แห่ง กลางเมืองแห่ง 1 ที่ประตูพระราชวังแห่ง 1 ยิ่งมหาทานให้เป็นไป ที่ทานศาลาแห่งหนึ่ง ๆ ทรงบริจาดกหาณะไว้แห่งละ 7 พัน ได้พระราชทานกหาณะประมาณ 2 หมื่นทุกวัน ๆ " (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 167)	พระเจ้าโสนันทราช	โสนันทชาดก (51)
16	ให้ทวัณย์เป็นทานในโรงทาน 6 แห่ง วันละ 6 แสนทุกวัน ดังความว่า " ...และทรงสร้างศาลาโรงทานใกล้พระทวาร 4 แห่ง ท่ามกลางพระนคร 1 แห่ง ใกล้พระทวารนิเวศน์ 1 แห่ง ทรงบริจาดทวัณย์วันละ 6 แสน ทุก ๆ วัน " (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 507)	พระเจ้าเทวันธกุมาร	เทวันธชาดก (56)

พระโพธิสัตว์กระทำมหากาณ ได้แก่ การให้ทานด้วยทรัพย์สิน
สิ่งของที่มีมูลค่ามาก ๆ เช่น ให้ราชสมบัติ พระนคร ทาน 7 สิ่ง ๆ ละ 700
(สัตตสกมมหากาณ) ดังกล่าวใน วิบุลราชชาดก (6) จันทรราชชาดก (8) และอรินท
ชาดก (46) ซึ่งสามารถแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 11 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการให้มหากาณ

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระราชทานพระนครให้เป็นทานแก่อินท พราหมณ์ ดังความว่า " อิทํ ทิ นครํ มยุหํ สหุโลกสมิทฺถนํ ทตฺวาน นครํ อิทํ เชลปิตฺว วีย ชาตี- สํสารตฺรณตฺถาย กามราคมทณฺเเว สหุเพ สตฺตา ปวตฺตาร ปาปนิสฺสามิ นิพฺพตฺติ แท้จริง เมืองของเราฉันสมบุรณ์กว่าเมือง บรรดามีในโลกนี้ เรายกเมืองอันสมบุรณ์ให้ อุบัยเหมือนถ่มก้อนเขฬะออกจากชีวาทีก็นำได้ หวังเพื่อจะให้ข้ามพ้นจากสงสาร คือความเกิด บรรดาสัตว์ทั้งหลายอันเวียนเกิดตายอยู่ในห้วง ใหญ่ คือ กามราคะนั้นมากนัก เราจักช่วยให้ ถึงซึ่งพระนฤพาน อันปราศจากกองทุกข์ ทรง ตรัสดังนี้แล้ว ก็มอบพระนครให้แก่อินท	พระเจ้าวิบุลราช	วิบุลราช ชาดก (6)

ตาราง 11 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	พราหมณ์ด้วยความยินดี " (ปัญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 200)		
2	บำเพ็ญสัตตบถกมมหาทาน คือ ทานอันยิ่งใหญ่ ประกอบด้วย 7 สิ่ง ๆ ละ 700 ได้แก่ ข้าว ม้า รถ ทาสหญิง ทาสชาย โคผู้ และโคนม ตั้งความว่า "จึงรับสั่งให้หาตัวเสนาศุทธอำมาตย์มาเฝ้าแล้ว ตรัสว่า บัดนี้เราจักบริจาคลัตตสถกมมหาทาน ท่านจงตระเตรียมข้าวเจ็ดร้อย ม้าเจ็ดร้อย รถเจ็ดร้อย ทาสีเจ็ดร้อย ทาสาเจ็ดร้อย โคผู้เจ็ดร้อย โคนมเจ็ดร้อย และข้าวปลาอาหาร อย่างอื่นอีกสิ่งละเจ็ดร้อย ๆ ท่านจัดเตรียมเสร็จแล้ว จงบอกเราให้แจ้งผ่านเสนาศุทธอำมาตย์รับโอองการแล้ว รีบจัดเตรียมไว้เสร็จตั้งประสงค์แล้ว กราบทูลให้ทรงทราบ พระมหาสัตว์เจ้าได้เสด็จไปยังโรงทาน ทรงบริจาคลมหาทานเป็นการใหญ่สิ่งละเจ็ดร้อย ๆ " (ปัญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 223)	จันทกุมาร	จันทราช ชาดก (8)
7	พระราชาทานพระราชสมบัติแก่พราหมณ์ผู้มาขอตั้งความว่า	พระเจ้าอรินทมราช	อรินทมชาดก (46)

ตาราง 11 (ต่อ)

ที่	จரியาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
	" รัชสมบัตินี้เป็นที่รักของเราก็จริง แต่พระสัน ัญญุตญาณนั้นแหละเป็นที่รักยิ่งกว่าความรักรัช สมบัติได้ร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า เราบริ จาคทานนี้ใช้เราจะปรารภนาสมบัติพระเจ้า จักรพรรดิราช หรือสมบัติพระเจ้าเอกโพธิ์ก็ทำ มิได้ ทานของเรานี้ขอจงเป็นปัจจัยแก่ความ ตรัสรู้แจ้งแทงตลอดพระสันัญญุตญาณในอนาคต กาลเกิด " (ปัญาสชาตก เล่ม 1 หน้า 944)		

มหาทานอีกลักษณะหนึ่งที่พระโพธิสัตว์กระทำ ได้แก่ ให้ทานด้วย
 ทรัพย์สิน สิ่งของแด่พระเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระพุทเจ้า ทั้งนี้เพราะผู้รับทาน
 เหล่านี้เป็นผู้ทรงคุณอันประเสริฐเป็นประโยชน์แก่โลกอย่างยิ่ง ดังกล่าวไว้ใน มหาสุรเสนชาตก
 (14) ธรรมิกบัณฑิตราชชาตก (22) จาคทานชาตก (23) และอดิเทพราชชาตก (38)
 ซึ่งสามารถแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 12 แสดงจரியาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการให้มหาทานแด่พระเจ้า และ
 พระพุทธเจ้า

ที่	จரியาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
1	ถวายภัตตาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าด้วย อาหารส่วนสุดท้ายที่พระองค์มีอยู่ ดังความว่า	พระเจ้ามหาสุรเสน	มหาสุรเสน ชาตก (14)

ตาราง 12 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	" ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ นิทบาตทาน ของข้าพเจ้านี้จะน้อย หรือมากก็ดี จะเศร้าหมอง หรือประณีตบรรจงก็ดี ข้าพเจ้าถวาย ด้วยจิตศรัทธาใส่มั่น ขอพระผู้เป็นเจ้าจงรับ นิทบาตทาน เพื่อสงเคราะห์ให้เป็นประโยชน์ และความสุขแก่ข้าพเจ้าสืบกาลนาน " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 365)		
2	ถวายทานด้วยภัตตาหาร และเครื่องสักการะแด่พระพุทธเจ้า ดังความว่า " พระเจ้าธรรมิกบัณฑิตราชนั้นทรงยินดีในทาน บริจาคเป็นเนืองนิตย์ จึงมีรับสั่งให้สร้างมณฑป อันดาดเพดานด้วยแผ่นผ้าประดับด้วยเครื่อง อลังการ สำหรับเป็นที่ถวายทานแก่พุทธปมุข สงฆ์ ครั้นมณฑปนั้นสำเร็จแล้วจึงให้นิมิตต์พระ พุทธองค์กับพระภิกษุสงฆ์พุทธบริวารมานิสิทนา การ ณ ท่ามกลางมณฑปนั้น แล้วทรงถวายทาน วัตถุมีอันปานอาหารเป็นอาทิ ครั้นเสร็จภัตตาหาร แล้ว ก็กระทำสักการบูชาด้วยเครื่องสักการะ ทั้งหลาย มีมาลา และของหอม เป็นต้น " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 452-453)	พระเจ้าธรรมิกบัณฑิตราช	ธรรมิกบัณฑิต ราชชาดก (22)
3	สละผ้าสาฎกของตนกระทำเป็นผ้ากาสาวนัสตร์ ถวายแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าที่ถูกโจรชิงเอา	มาณพแห่งกมลนคร	จาคทานชาดก (23)

ตาราง 12 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	จิวรไป โดยถวายเป็นผ้าถุงผืนหนึ่ง ผ้าห่มผืนหนึ่ง ดังความว่า " วันหนึ่งพระโพธิสัตว์เจ้าเข้าไปสู่อรัญญประเทศ ด้วยกรณีกิจของตนแต่เช้า ครั้นถึงเวลาสายณหทัยก็กลับมาถึงท่ามกลางระหว่างมรรคา ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าถูกโจรชิงเอาจิวรเสียแล้ว เหลือแต่ผ้าอุทกสาฎกเท่านั้น จึงดำริในใจว่า เวลาสมควรที่เราจะกระทำบุญกุศลแล้ว จึงรีบกลับไ้ไม่ถวายให้พระปัจเจกโพธิ์นุ่งแล้ว กระทำผ้าสาฎกของตนสองผืนให้เป็นผ้ากาสาวพัลลภ ถวายพระปัจเจกพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้านุ่งผืนหนึ่งห่มผืนหนึ่ง" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 470-471)		
4	ถวายกฐินทานแด่พระพุทโธทัญญะดังความว่า " ครั้นถึงพระอารามอันชื่อว่า อัญชนอุทยาน ก็ถวายคู่ผ้าเพื่อกฐินทานแก่หมู่ภิกษุสงฆ์ มีพระโธทัญญะพุทธองค์เป็นประมุข แล้วทรงเปล่งวจีเภทว่า ข้าพเจ้าขอถวายผ้าเพื่อกฐินนี้แก่หมู่พระภิกษุสงฆ์ " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 692)	พระเจ้าอติเทวราช	อติเทวราชชาดก (38)

ทานภายใน (อชัตติกทาน) พระโพธิสัตว์กระทำทานภายใน ได้แก่ ให้ทานด้วยชีวิต ร่างกาย อวัยวะ บุตร ภรรยา ดังนี้

พระโพธิสัตว์ให้ทานด้วยชีวิต (ชีวิตทาน) เชือด หรือตัดอวัยวะ สำคัญ ๆ จนทำให้ถึงแก่ชีวิต เช่น การเชือดหัวใจ ตัดศีรษะหรือเลื่อยกายออกเป็น 2 ส่วน ให้เป็นทานแก่ผู้อื่น ดังกล่าวไว้ใน สิริจุทามนิชาดก (7) มหาสุรเสนชาดก (14) นรชีวะชาดก (25) และสุรปราชชาดก (26) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

• ตาราง 13 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการให้ทานด้วยชีวิต

ที่	จริยาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	เลื่อยกายทีกหนึ่งให้เป็นทานแก่อินทพราหมณ์ ดังความว่า " ตีแล้วมหายักษ์ ท่านจงอนุโมทนาอชัตติกทานของเรา เราต้องการจะให้ร่างกายของเราซีกหนึ่งแก่พราหมณ์เฒ่า ท่านจงกรุณาแก่เรา ช่วยเลื่อยกายเราตั้งแต่ศีรษะถึงบาท ฝ่าออกให้เป็นสองส่วน เราจักให้แก่พราหมณ์ส่วนหนึ่ง เหลือจากนั้นท่านจงกินเถิด " (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 208)	พระเจ้าสิริจุทามณี	สิริจุทามณีชาดก (7)
2	ตัดพระเศียรให้เป็นทานแก่มาณพ (ท้าวสักกะแปลง) ดังความว่า " ขณะนั้น พระองค์เริ่มจะปลงพระเศียรของพระองค์แล้วเปื้อนพระพักตร์ขึ้นสู่อากาศ ประกาศว่า	พระเจ้ามหาสุรเสน	มหาสุรเสนชาดก (14)

ตาราง 13 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ขอหมู่เทวดาเจ้าทั้งหลาย จงเล็งดูการ บริจาคทานของข้าพเจ้า จักวัดดีสมบัติ จกามา วจรสมบัติ พรหมสมบัติ ปัจเจกพุทธสมบัติ ข้าพเจ้าไม่ขอปรารภนาด้วยการบริจาคทานนี้ ขอแต่จงเป็นปัจจัยแห่งพระสันตคุณญาณ อันทำ ประโยชน์ให้แก่สรรพโลกได้ละนี้แล้ว ตรัสพระ คาถานี้ ความว่า ข้าพเจ้าตื่นแล้วต้องปลุกนรชนให้ตื่นบ้าง เมื่อรู้เห็นอยู่ต้องพานรชนให้ข้ามจากโลก คือ ความทุกข์ ต่อไปเบื้องหน้าข้าพเจ้าพึงเป็นพระ พุทธเจ้าผู้มีพระญาณหาที่สุดมิได้ เมื่อยังท่องเที่ยว อยู่ในสงสาร ธรรมที่ขจัดราคะ โทสะ โมหะของเหล่าสัตว์ ขอจงได้โอกาสแสดงเพื่อ โลกิชนฟัง ข้าพเจ้าเป็นอิสระในภพน้อย ภพ ใหญ่ ผู้มุ่งไปจากภัย ผู้กำจัดมืด คือ โมหะ พึง ได้เลือกธรรมที่ไพเราะเสนาะโสตออกแสดง แก่เหล่าสัตว์ผู้มักสะดุ้งในโลกนี้ทั้งเทวโลก 1 พระมหาสัตว์ตรัสละนี้แล้วหาความหวาดเสียว ไม่เริ่มปลงเคียดของพระองค์ ประหนึ่งนักรบผู้ ชาญชัยเข้าสงครามละนั้น " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 311)		

ตาราง 13 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
3	เลือกหัวใจให้พราหมณ์ผู้หนึ่ง (ท้าวสักกะแปลง) เพื่อนำไปเป็นเครื่องปรนยาชุบชีวิตมารดาของพระโพธิสัตว์ ดังความว่า “ ข้าแต่หมู่เทพดาผู้เจริญทั้งหลาย จงกระทำอนุโมทนาอชัตติกทานของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าหาได้ปรารถนาประเทศราชสมบัติ หรืออินทสมบัติ พรหมสมบัติ ด้วยหทัยท่านนี้ไม่ ข้าพเจ้าจะให้สัตว์ทั้งหลายในโลกสันนิวาสนกับทั้งเทพดาที่หลงอยู่ในสังสาร ให้ข้ามพ้นไปจากสังสารในอนาคตกาล พระโพธิสัตว์นั้นเชือดดวงหทัยแล้ว ในกาลนั้นก็บังเกิดทุกข์เวทนาเป็นอันมาก แล้วก็ให้ดวงหทัยแก่พราหมณ์พราหมณ์จึงกล่าวว่า ตูกรมหาบุรุษ ท่านจงใส่ดวงหทัยของท่านกับทั้งโลหิตให้เข้าไปในปากของมารดา เราจะสาธยายมนต์ พระโพธิสัตว์ก็กระทำอย่างนั้น พอท้าวสักกะเทวราชสาธยายมนต์ขึ้น มารดาพระโพธิสัตว์ก็ลุกขึ้นนั่งได้ ” (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 490-491)	นรทิวมาณ	นรทิวชาดก (25)
4	สละร่างกายของพระองค์ให้เป็นอาหารแก่ยักษ์ เพื่อให้ได้ฟังธรรมจากยักษ์ ดังความว่า	พระเจ้าสุรูปราช	สุรูปชาดก (26)

ตาราง 13 (ต่อ)

ที่	จรียาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	" ดูกรยักษ ดีแล้ว ดีแล้ว เราได้ฟังธรรมแล้ว เราจะให้ตนของเราแก่ท่าน ท่านจงแสดง ธรรมแก่เราเถิด... บรมกษัตริย์ได้สดับธรรมของยักษแล้ว ก็บัง เกิดพระทัยยินดีปรีดา ได้บริจาคนครราชเทวี และพระราชกุมารแล้ว ก็ให้ตนของพระองค์แก่ ยักษ ดูจกัณณ์ก่อนจะเสียละนั้น " (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 510-511)		

พระโพธิสัตว์ให้ทาน ได้แก่ ให้เนื้อ (มังสทาน) ซึ่งการให้เนื้อดังกล่าว
นี้ไม่สามารถทำให้พระโพธิสัตว์ถึงแก่ชีวิตได้ ดังกล่าวใน วิริยบัณฑิตชาดก (17) ดังนี้

ตาราง 14 แสดงจรียาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการให้เนื้อเป็นทาน

ที่	จรียาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	เชือดเนื้อให้แก่ชายช่างทอง (ท้าวสักกะแปลง) นำไปกระทำให้เป็นแผ่นทองคำเปลว เพื่อพระ โพธิสัตว์จะได้นำไปปิดถวายบูชา พระพุทธรูปปฏิมากร ดังความว่า "โกนุโต โกนุโต เทวสงฺฆา สฺสณฺตุ วจัน มม สเจ อนาคเต กาเล	วิริยบัณฑิต	วิริยบัณฑิต ชาดก (17)

ตาราง 14 (ต่อ)

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	พุทฺโธ เหลสุสามิ นายโก อิมินา มิสทานน มม จิตฺตุนเลน จ มยฺหิ ปุณฺณนาเวน สตุถํ ปตุตฺต สมนฺนขา ความว่า ข้าแต่หมู่เทพยดาทั้งหลายผู้เจริญ เทพยเจ้าทั้งหลายจงฟังคำของข้าพเจ้า ถ้า หากว่า ข้าพเจ้าจักได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้า ในอนาคตกาล และจะได้เฝ้าสัตว์ทั้งหลายให้พ้น จากวัฏฏะไซ้ร้ด้วยอำนาจมั่งสทานที่ข้าพเจ้าจะ บริจาคในวันนี้ด้วย ด้วยกำลังแห่งศรัทธาจิต ของข้าพเจ้าด้วย ด้วยอาณานบุญบารมีของ ข้าพเจ้าด้วย ขอศีลตราจงตกลงมาในที่เฉพาะ หน้าของข้าพเจ้า ในกาลนี้เถิด " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 383-384) และ "... ครั้นอธิษฐานตั้งขึ้นแล้ว ก็เหือดมังสะ ออกจากกายส่งให้นายช่างทอง คือ ท้าวโกสิย์ ท้าวโกสิย์แปลงรับเอาชิ้นมังสะนั้นมา แล้วกระ ทำให้เป็นแผ่นทองคำเปลวด้วยอำนาจเทวฤทธิ์ ครั้นเสร็จแล้วก็มอบให้พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์เห็นเนื้อของตนเป็นแผ่นทอง คำเปลวดังนั้น ก็มีจิตประกอบด้วยปิติโสมนัส ด้วยคิดว่าความปรารถนาในใจของเรา จัก		

ตาราง 14 (ต่อ)

ที่	จரியัตตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
	เป็นผลสำเร็จถึงที่สุดในวันนี้ คิดตั้งนี้แล้วก็รับ แผ่นทองคำเปลวมาปิดพระพุทธรูปปฏิมากร. ครั้น ปิดทองพระพุทธรูปปฏิมากรสำเร็จทั่วแล้วก็วิชัย สลับอยู่ ณ ที่นั้น " (ปัญญาสชาตก เล่ม 1 หน้า 384)		

พระโพธิสัตว์ให้ทานด้วยภรรยา ดังกล่าวใน วิบุลราชชาตก (6)
อาทิตชาตก (12) และสุรูปชาตก (26) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 15 แสดงจரியัตตรของพระโพธิสัตว์ในการให้ทานด้วยภรรยา

ที่	จரியัตตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
1	"เทวี หตุเถ คเหตุวาน อุทกกมมฺหฺล คณฺเห ปสนฺนมนสงฺกปโป ตสฺส เทวี อทาลิ โส เทวียา ทมมานาย ปิยจิตฺเตน ปโมทิตา ตลฺลมา ปถวี กมฺปติ สุเนรฺวนวฺภี สกา, ความว่า พระเจ้าวิบุลราชพระองค์นั้นจับจูง พระราชเทวีไว้ในพระหัตถ์ข้างหนึ่ง จึงจับพระ	พระเจ้าวิบุลราช	วิบุลราชชาตก (6)

ตาราง 15 (ต่อ)

ที่	จரியาวตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ได้นำด้วยพระหัตถ์ข้างหนึ่ง มีพระหัตถ์ผ่องใสม่งหมายสันผิวนุชฌญาณ แล้วประทานราชเทวีไปแล้ว น้ำพระหัตถ์ผ่องใสม่งหมายสันผิวนุชฌญาณ แล้วประทานพระราชเทวีแก่อินทร์พราหมณ์ไป เมื่อทรงประทานราชเทวีไปแล้ว น้ำพระหัตถ์ผ่องใสปราโมทย์ยินดี เหตุตั้งนั้น ปณิกก็หัวเราะ ภูเขาลาเนาไพรก็เอนมียอดทอดกึ่งกวัดไกว ประหนึ่งให้สาธุการ " (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 196)		
2	"พระมหาสัตว์เจ้าทรงฟังสังขเทวีกราบทูลตั้งนั้น มีพระหัตถ์เกษมสันต์ ทรงจับได้นำมาทันที จึงหลั่งอุทกवारีลง ณ มือนพราหมณ์ แล้วตรัสว่า ดูกรพราหมณ์ พระสังขเทวีนี้เป็นที่รัก เป็นที่ยินดีของเรายิ่งนัก แต่ทว่าเรารักพระสันผิวนุชฌญาณมากกว่าสังขเทวี นับด้วยร้อยเท่าและแสนเท่า ทรงตรัสตั้งนี้แล้ว ก็ประทานพระสังขเทวีแก่อินทร์พราหมณ์ไป " (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 283) และ "ภริยาย ทานกาเล พราหมโณ โกธมานโส ราชา อโกธจิตโต สมุโพธิการณา สจฺจ	พระเจ้าอาทิตย์ราช	อาทิตย์ราช ชาดก (12)

ตาราง 15 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ความว่า ในกาลเมื่อพระเจ้าอาทิตย์ราชทรง บำเพ็ญกริยาทานครั้งนั้น พราหมณ์มีความโกรธ จุดกระชากลากพระเทวีไปต่อพระนัครัตน์ พระ ราชาจะได้ทรงนิโรธก็หาบมิได้ ทรงมุ่งหมาย พระโพธิญาณอย่างเดียวจริง" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 284)		
3	"ททามิ ภริยั ยกุช ธมมัม ปิยตรัม สทา นิกุชมิสสุสามิ สมบุพพัม สนุตทาเรสุสสิ สเทวกัม แปลว่า คุณกรียักษ์ เราให้ภริยาแก่ท่าน เรารัก ธรรมยิ่งกว่าภริยาอยู่เสมอ ขอให้เราได้เป็น พระสัมพุทธเจ้า เราจะให้หมู่สัตว์โลกกับ เทพยดาข้ามพ้นไปจากทุกข์ทั้งปวง " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 508)	พระเจ้าสุรูปราช	สุรูปชาดก (26)

พระโพธิสัตว์ให้ทานด้วยบุตร ดังกล่าวใน สรุปชาดก (26) ดังนี้

ตาราง 16 แสดงจรียวัตรการให้ทานด้วยบุตรของพระ โพธิสัตว์

ที่	จรียวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	" สฬเพ เทวา จ นาคา จ คนธพนา สุรมาณสา อิทธิวิชาธรา ยกุชา ปุตติ เม อนุโมทน แปลว่า ขอเทพเจ้า และนาค และคนธรรพ์ และอสูร และอมนุษย์ และผู้มีฤทธิ์วิยาธ และยักษ์ทั้งปวง จงพากันอนุโมทนาบุตรทาน ของข้าพเจ้า " (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 510)	พระเจ้าสุรปราช	สุรปชาดก (26)

พระโพธิสัตว์ดักเตือนให้ผู้อื่นกระทำความทาน พระโพธิสัตว์แนะนำดักเตือนให้ผู้อื่น
 กระทำความทาน และอนุโมทนากทานของผู้อื่นนั้นด้วยความยินดี ดังกล่าวใน นรชิวกฐินทานชาดก
 (37) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 17 แสดงจรียวัตรของพระโพธิสัตว์ในการดักเตือนให้ผู้อื่นกระทำความทาน

ที่	จรียวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ครั้งกาลนานมาพระ โพธิสัตว์จึงดักเตือนนาย กุฏทพินว่า คนมั่งมีทรัพย์สินเหมือนเช่นตัวท่านนี้ (หาได้ยาก) ทานอันใดที่มีผลมาก ท่านควร	นรชิวมาณพ	นรชิว กฐินทาน ชาดก (37)

ตาราง 17 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	บริจาทานนั้นไว้ในพระศาสนาของพระปทุมุตระ สัมมาสัมพุทธเจ้า นายกุญณีนั้นจึงถามว่า ทานอะไรจะมีผลมากกว่าทานทั้งปวง พระโพธิ สัตว์จึงตอบว่า ชื่อว่าทานอันบุคคลถวายแก่พระ บรมศาสดานั้นแหละที่ผลมากยิ่งนักหนา กุญณี ได้ฟังดังนั้นก็มิจิตโสมนัสทรรษา ใครจะถวาย ผ้ากฐินทาน (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 676)		

3.1.2 ศรัทธามุ่งมั่นที่จะกระทำความดีต่าง ๆ เพื่อความสำเร็จ
ในพระสัมพันธูปัญญา หรือความเป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า

ลักษณะจรรยาวัตรข้อนี้ ปรากฏออกมาในรูปของการแสดง
ความปรารถนา โดยดำริในใจ หรือ กล่าววาจาว่า จะกระทำความดีต่าง ๆ เพื่อเป็นปัจจัย
ให้สำเร็จในพระสัมพันธูปัญญา หรือความเป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า

ความดีต่าง ๆ ที่พระโพธิสัตว์จะกระทำเพื่อเป็นปัจจัยให้
สำเร็จพระสัมพันธูปัญญา หรือ ความเป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า มี 6 อย่าง ดังนี้

การให้ทานต่าง ๆ ได้แก่ การให้ทานด้วยชีวิต
ร่างกาย อวัยวะ บุตร ภรรยา ทรัพย์สิน ดังกล่าวไว้ใน วิบุลราชชาดก (6) สิริจุทามนิชาดก
(7) จันทราชชาดก (8) สิริธราชชาดก (10) ทูลกบัณฑิตชาดก (11) อาทิตชาดก (12)
มหาสุรเสนชาดก (14) กนกวรรณราชชาดก (16) วิริยบัณฑิตชาดก (17) ธรรมโสฬสทกชาดก
(18) ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก (22) ธรรมราชชาดก (24) นรชีวะชาดก (25) สุรูปชาดก
(26) มหาปทุมชาดก (27) เทวรุกขกุมารชาดก (34) และอติเทวราชชาดก (38) ซึ่ง
สามารถแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 18 แสดงจรียวัตรของพระโพธิสัตว์ในการศรัทธามุ่งมั่นการทำความดีเพื่อบรรลุพระโพธิญาณโดยให้ทานต่าง ๆ

ที่	จรียวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
1	บำเพ็ญทานทาน ได้แก่ ยกนางสุนทรีให้แก่พราหมณ์ผู้มาขอ ดังคำกล่าวแสดงความปรารถนาจะบำเพ็ญทานไว้ว่า "แน่ะ พระนางสุนทรีผู้เจริญ พราหมณ์ผู้นี้มาขอตัวพระน้องนาง เราตั้งในปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ เรายังไม่ถึงพระสัพพัญญุตญาณตราบนาน ขอพระน้องช่วยเพิ่มพูนบารมีของเราให้เต็มตราบนั่นเทอญ" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 195)	พระเจ้าวิบุลราช	วิบุลราชชาตก (6)
2	บำเพ็ญอัชฌัตติกทาน (ทานภายใน) ได้แก่ - กระทำสังจาธิฐานที่จะบำเพ็ญทานภายใน ดังคำกล่าวว่า "เราอยากจะให้อัชฌัตติกทานภายใน ถ้าหากจะมี யากคนใด มาขอจักขุ ศีรษะ และหัวใจก็ดี หรือจะขอเนื้อและเลือด หรือสรีระครึ่งหนึ่ง และของทั้งหมด เราจักเชือดและปลิดปลดออกให้แก่ยาคผู้นั้นไป ทำให้เป็นปัจจัยแก่สัพพัญญุตญาณ" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 205)	พระเจ้าสิริจุทามณี	สิริจุทามณีชาตก (7)

ตาราง 18 (ต่อ)

ที่	จรียาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	- บรรณานาที่จะบริจาคร่างกายซีกหนึ่งให้เป็นทานแก่อินทร์พรหมณ์ ดังคำสัจจาธิษฐาน ตอนหนึ่งว่า "ข้าแต่เทพยดาทั้งหลายผู้เจริญ ขอเชิญหมู่เทพยดาจงมาพร้อมกันฟังคำข้าพเจ้า บัดนี้ข้าพเจ้าจะบริจาควิวัดให้เป็นทาน โดยความประสงค์แก่พระโพธิญาณเท่านั้น แล้วทรงอธิษฐานว่า ธรรมนิยมพระมหาสัตว์แต่ปางก่อนยอมถึงพระสัมพันธุญญาณ ด้วยเบญจมหาบริจาควิวัดทั้งห้า ด้วยความสัจจริงอันนี้แล ขอเลื่อยจงตกลงมา ณ บัดนี้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 208) - บรรณานาที่จะบริจาคร่างกายแก่พรหมณ์ผู้มาขอ ดังคำกล่าววว่า "ข้าแต่เทพยดาเจ้าทั้งหลายผู้เจริญ ข้าพเจ้าได้บริจาควิวัดให้เป็นทานครั้งนี้ จะบรรณานาสมบัติ อินทรพรหม และบรมจักรนรดิถีก็หาไม่ และจะบรรณานาปัจเจกนุทสมบัติ และสาวกสมบัติก็หาไม่มีได้ ขอให้เป็นปัจจัยแก่พระสัมพันธุญญาณสิ่งเดียวเท่านั้น เมื่อสำเร็จพระสัมพันธุญญาณแล้ว จักช่วยปลดปล่อยสัตว์โลกให้พ้นจากสังสารทุกข์ ด้วยประการฉะนี้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 209)		

ตาราง 18 (ต่อ)

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
3	บริจาคพระนครให้เป็นทานแก่อินทพรพราหมณ์ ดัง คำกล่าววว่า "อิทํ ทิ นครํ มยฺหํ สพนฺโลกสมิทฺทํ ทตฺวาน นครํ อิทฺธํ เขลนฺทํ วีย ชาตีสํสารตฺรณตฺถาย กามราคมทฺถนเว สพฺเพ สตฺตา ปวตฺตาว ปาณิสฺสํสามิ นินฺนตฺติ ความเป็นจริง เมืองของเราอันสมบูรณ์กว่าเมือง บรรดาในโลกนี้ เรายกเมืองอันสมบูรณ์ให้ อุบิยเหมือนถ่มก้อนเขละออกจากชีวิตาก็ว่าได้ หวังเพื่อจะให้ข้ามพ้นจากสงสาร คือ ความเกิด บรรดาสัตว์ทั้งหลายอันเวียนเกิด ตาย อยู่ในห้วง ไทญ คือ กามราคะนั้นมากนัก เราจักช่วยให้ถึง ซึ่งพระนฤพานอันปราศจากกองทุกข์ ทรงตรัสดังนี้ แล้วก็มอบพระนครให้แก่อินทพรพราหมณ์ด้วยความ ยินดี" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 200)	จันทกุมาร	จันทราชชาดก (8)
4	ถวายภัตตาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วตั้ง ความปรารถนา ดังคำกล่าววว่า	สิริธรเศรษฐี	สิริธรชาดก (10)

ตาราง 18 (ต่อ)

ที่	จรียาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	"ด้วยอำนาจผลทานของข้าพเจ้านี้ ขอให้เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย จงทำสักการบูชาใหญ่แก่ข้าพเจ้า อนึ่งเล่าขอให้ข้าพเจ้าได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในกาลภายหน้า" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 254-255)		
5	สละชีวิตของตนเพื่อไถ่ตัวสามเณรให้รอดพ้นจากการถูกประหารชีวิตแล้วตั้งความปรารถนา ดังคำกล่าววว่า "สุนนฺตุ โภณโต วจัน, เทวสงฺฆา สมาคตา อตฺตโน ชีวิตํ ทตฺวา, โพธิยาเยว การณา ความว่า ข้าแต่เทพยดาเจ้าทั้งหลายผู้เจริญ ขอเชิญหมู่เทพยดาเจ้า จงมาประชุมพร้อมกันฟังถ้อยคำของข้าพเจ้า ณ บัดนี้ ข้าพเจ้าสละชีวิตของข้าพเจ้าตายแทนสามเณร ก็เพราะเหตุแก่พระโพธิญาณสิ่งเดียวเท่านั้น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 226) - ตั้งความปรารถนาที่จะบำเพ็ญทานบารมี เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า ดังคำสัจจาธิษฐานว่า	ทูลกบ้นหิต	ทูลกบ้นหิตชาดก (11)

ตาราง 18 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	"ขอเพนียดผู้มีมิตถิฤทธิ ซึ่งสิงสถิตในอากาศ และภูเขานาวไพร จงฟังถ้อยคำของข้าพเจ้า ซึ่งกล่าวบัดนี้เป็นคำจริงทั้งสิ้น ผู้ใดต้องการหัวใจ และศรัทธา และจักขุ ชิวหา เนื้อหรือเลือด ผู้นั้น จะเชือดเอาไปตามประสงค์ ข้าพเจ้าปลงชีวิต ครั้งนี้ ชื่อว่าทานบารมี ด้วยอำนาจชีวิตทานนี้ขอ ให้ข้าพเจ้าได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งในกาลข้างหน้า จักร้อยชนสัตว์ซึ่งจมอยู่ในสังสารวัฏ ให้ข้ามต้นชันผึ่ง คือ พระนฤพาน" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 226)		
6	- บริจาคอาหารให้เป็นทานแก่พราหมณ์ผู้มาขอ แล้วตั้งความปรารถนา ดังคำกล่าวว่ "แน่ะ ท่านพราหมณ์เถา เราให้ทานแก่ท่านครั้งนี้ เราจะได้ปรารถนาสมบัติจักรพรรดิ หรือ สมบัติ อินทร์ และสมบัติพรหมตามิได้ ทานที่เราให้นี้ ขอ จงเป็นปัจจัยให้เราได้ตรัสรู้พระสัมพันธัญญาน" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 278) - บำเพ็ญทานทาน โดยยกนางสังขเทวีให้แก่ พราหมณ์ผู้มาขอ ดังคำกล่าวแก่พราหมณ์ว่า "อูกรพราหมณ์ พระสังขเทวีนี้ เป็นที่รักเป็นที่ ยินดีของเรายิ่งนัก แต่ทว่าเรารักพระสัมพันธัญญามากกว่าสังขเทวีนี้บัดด้วยร้อยเท่าและแสนเท่า" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 283)	พระเจ้าอาทิตย์ราช	อาทิตย์ชาดก (12)

ตาราง 18 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
7	- ตั้งความปรารถนาจะบำเพ็ญทานแก่ ท้าวสักกะแปลงตั้งคำกล่าว่า "ท่านจะขอสิ่งใดก็ตามที่ท่านปรารถนาเถอะ เรา จะบริจาคให้ท่านวันนี้ เราถึงความสำเร็จการ บริจาคตานแล้ว จึงจักบำเพ็ญเสียให้บริบูรณ์ เรา จักเป็นพระพุทธเจ้าผู้มีชัยต่อมาร จักข้ามภพน้อย ภพใหญ่ในโลกนี้พร้อมด้วยเทวโลก ในอนาคตกาล เป็นแน่ จักตัดรากแห่งสงสารเสีย ไม่ท่องเที่ยว ต่อไป หวังพระโพธิญาณอยู่ด้วยจักนาสัตว์ทั้งหลาย ให้ข้ามจากทุกข์ที่น่าท้อไปเสีย" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 309) - บริจาคศึระให้เป็นทานแก่มาณพผู้ศึระชาด แล้วตั้งความปรารถนา ตั้งคำกล่าว่า "ขอหมู่เทวดาเจ้าทั้งหลาย จงเล็งดูการบริจาค ทานของข้าพเจ้า จักรัตติสมบัติ จกามาวจร - สมบัติ พรหมสมบัติ ปัจเจกพุทธสมบัติ ข้าพเจ้าไม่ ขอปรารถนาด้วยการบริจาคตานนี้ ขอแต่จงเป็น ปัจจัยแห่งพระสัมพันธุตญาณ อันทำประโยชน์ให้แก่ สรรพโลกได้ฉะนี้แล้ว ข้าพเจ้าตื่นแล้ว ต้องปลุกนรชนให้ตื่นบ้าง เมื่อ รู้เห็นอยู่ต้องนารชนให้ข้ามจากโลก คือ ความ	พระเจ้ามหาสุรเสนะ	มหาสุรเสนชาดก (14)

ตาราง 18 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ทุกข์ต่อไปเบื้องหน้า ข้าพเจ้าพึงเป็นพระพุทธรเจ้าผู้มีพระญาณหาที่สุดมิได้เมื่อยังท่องเที่ยวในสังสารธรรมที่ขจัดราคะ โทสะ โมหะ ของเหล่าสัตว์ ขอจงได้โอกาสแสดงเพื่อให้โลกิชนพึง ข้าพเจ้าเป็นอิสระในภพน้อย ภพใหญ่ ผู้มุ่งไปจากภัย ผู้กำจัดมืด คือ โมหะ นิ่งได้เลือกธรรมที่ไพเราะใส่ออกแสดงแก่เหล่าสัตว์ผู้มักสะดุ้งในโลกนี้ทั้งเทวโลก" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 311)		
8	ถวายภัตตาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว ตั้งความปรารถนา ดังกล่าวว่า "ด้วยอำนาจอันส่งผลแห่งภักตกทานของข้าพเจ้านี้ ข้าพเจ้าจะเกิดในชาติใด ภพใดก็ดี ขออุปถัมภ์ทุกขภัยทั้งปวง จงอย่ามีแก่ข้าพเจ้าทุกภพทุกชาติไป อนึ่งในอนาคตกาลภายหน้า ขอให้ข้าพเจ้าได้ตรัสรู้เป็นพระสัมพันธพุทธเจ้า เมื่อข้าพเจ้ายังก่อเกี่ยวอยู่ในสังสารวัฏตรวนใด ขึ้นชื่อว่าทุกข์ภัยอดอยากอาหารเห็นปานดังนี้ จงอย่ามีแก่ข้าพเจ้าตรวนเท่าจนถึงพระปรินิพพาน" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 365)	พระเจ้ากนกวรรณาช	กนกวรรณราชชาดก (16)

ตาราง 18 (ต่อ)

ที่	จรียาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
9	ตั้งความปรารถนาจะตัดเนื้อให้เป็นทานแก่ช้าง ท่องนำไปกระทำให้เป็นทองคำเปลว เพื่อ พระโพธิสัตว์จะได้ใช้ปิดถวายแด่พระพุทธรูป โดยกล่าวแสดงความปรารถนาไว้ว่า "โกนุโต โกนุโต เทวสงฆา, สุนนตุ วจัน มม สเจ อนาคเต กาเล, พุทฺโธ หะสุสสัมมึ นายนโก อัมมิเน มัสทาเนน, มม จิตฺตพเลเน จ มยฺหํ ปุณฺณานุกาเวเน, สตุถิ ปตฺต สัมมชา ความว่า ข้าแต่หมู่เทพดาทั้งหลายผู้เจริญ เทพเจ้าทั้งหลาย จงฟังคำของข้าพเจ้า ถ้า หากว่า ข้าพเจ้าจักได้ตรัสเป็นพระพุทธรเจ้า ในอนาคตกาลและจะได้นำสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจาก วัฏฏะไซ้ร ด้วยอำนาจมั่งสทานที่ข้าพเจ้าจะ บริจาคในวันนี้ด้วย ด้วยกำลังแห่งศรัทธาจิตของ ข้าพเจ้าด้วย ด้วยอำนาจบุญบารมีของข้าพเจ้า ด้วยขอสาตราจงตกลงมาในที่เฉพาะหน้าข้าพเจ้า ในกาลนี้เถิด" (ปัญจาลชาดก เล่ม 1 หน้า 383-384)	วิริยบัณฑิต	วิริยบัณฑิต ชาดก (17)

ตาราง 18 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
10	ตั้งความปรารถนาจะสละร่างกาย และชีวิตให้เป็นทานแก่มหาภัยกษัตริย์ตนหนึ่ง ดังคำกล่าวว่ "ข้าพเจ้าจะสละร่างกายพร้อมทั้งชีวิตให้เป็นอาหารแก่มหาภัยกษัตริย์ เพื่อประโยชน์จะฟังธรรมในกาลนี้ จะได้ปรารถนามนุษย์สมบัติ และสวรรค์สมบัติ และนพรมสมบัติ และสาวกสมบัติ และปัจเจกพุทธสมบัติ และสมบัติในนพรมโลก 16 ชั้นฟ้า ก็หามิได้โดยแท้ การที่ข้าพเจ้าสละร่างกาย และชีวิตให้เป็นทานแก่มหาภัยกษัตริย์ ประสงค์จะสดับพระสัทธรรมในครั้งนี้ โดยปรารถนาจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าอันตรัสรู้ พระลัทธิปัญญาน เพื่อจะเปลื้องตนและชนสัตว์ให้พ้นจากจตุร โยมสงสารในอนาคตกาลภายภาคหน้า ขอเทพยเจ้าทั้งหลายจงเป็นทิพย์พยานของข้าในกาลนี้" (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 396-397)	พระเจ้าธรรม โสมนทกราช	ธรรมโสมนท ชาดก (18)
11	ทรงสร้างมณฑปสำหรับเป็นที่ถวายทานแด่พระพุทธรองค์ แล้วนิมนต์พระพุทธรองค์รับทาน มีอาหารเป็นต้น แล้วตั้งความปรารถนา ดังคำกล่าวว่ "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ทำการสักการบูชาพระพุทธรองค์ด้วยเครื่องสักการะทั้งหลาย มีสรวรรัตนวัตถุลังการ เป็นต้น ใช้ว่า	พระเจ้าธรรมิก บัณฑิตราช	ธรรมิกบัณฑิต ราชชาดก (22)

ตาราง 18 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ข้าพระองค์จะปรารถนาสมบัติในเทวโลก และพรหมโลกหาบมิได้ ขอผลทานที่ข้าพระองค์บริจาคนี้จงเป็นปัจจัยให้ข้าพระองค์ได้ตรัสรู้พระสัมพันธูปัญญา ในอนาคตกาลภายภาคหน้า" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 453)		
12	ทรงพระราชทานทองคำแสนตำลึงให้เป็นเครื่องไทยธรรมแก่มหาชนทุกวันแล้วตั้งความปรารถนาดังคำอธิษฐานว่า "ขอผลอันสงฆ์ของทานที่เราได้บริจาคมนี้ จงเป็นปัจจัยแก่กรรมอันจะตรัสรู้ซึ่งพระสัมพันธูปัญญาเกิดขึ้น" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 479)	พระเจ้าธรรมราช	ธรรมราชชาดก (24)
13	ตั้งความปรารถนาจะเชือดหัวใจให้เป็นทาน โดยให้พราหมณ์นำไปปรุขยาชูปชีวิตมารดาของพระโพธิสัตว์ ตั้งคำประกาศว่า "ข้าแต่หมู่เทพดาผู้เจริญทั้งหลาย จงกระทำอนุโมทนาอัมมัตติกาของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าหาได้ปรารถนาประเทศราชสมบัติ หรือ อินทรมบัติ พรหมสมบัติ ด้วยพหัยทานนี้ไม่ ข้าพเจ้าจะให้สัตว์ทั้งหลายในโลกสันนิวาสนกับทั้งเทพดาที่หลงอยู่ในสังสาร ให้ข้ามพ้นไปจากสังสารในอนาคตกาล" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 490-491)	นรชีวมาณพ	นรชีวชาดก (25)

ตาราง 18 (ต่อ)

ที่	จรียาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
14	- บำเพ็ญการทาน ได้แก่ ยกพระชายาให้เป็น ทานแก่ยักษ์ผู้รู้ธรรม แล้วตั้งความปรารถนา ดังคำกล่าวว่า "ททามิ ภริยํ ยกุชา ธมฺมํ ปิยตฺรํ สทา นิกฺขมิสฺสามิ สมฺมุตฺตํ สนฺตาราเรสฺสํ สเทวํ แปลว่า ดูกรยักษ์ เราให้ภริยาแก่ท่าน เรารัก ธรรมยิ่งกว่าภริยาอยู่เสมอ ขอให้เราได้เป็นพระ สัมมาสัมพุทธเจ้า เราจะให้หมู่สัตว์โลก กับทั้ง เทพยดาข้ามพ้นไปจากทุกข์ทั้งปวง แล้วตรัสว่า ดูกรยักษ์ เราให้ราชเทวีนี้แก่ท่านเพื่อประโยชน์ แก่การฟังธรรม ขอให้เราได้เป็นพระพุทธเจ้าใน อนาคตกาลเที่ยงแท้ บรรดาสัตว์ทั้งหลายพากัน ยินดีแล้วซึ่งราคะ โทสะ โมหะ จึงได้พากันท่องเที่ยว อยู่ในสังสารวัฏ อันเป็นทางไกล ขอให้เราเป็นปัจจัยที่พึ่งอาศัยของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อประโยชน์จะทำแม่น้ำ กล่าวคือ ราคะ โทสะ โมหะ ให้พินาศไปเถิด" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 508) - บำเพ็ญบุตรทาน ได้แก่ ยกพระโอรสให้แก่ ยักษ์ผู้รู้ธรรม แล้วตั้งความปรารถนา ดังคำ กล่าวว่า	พระเจ้าสุรูปราช	สุรูปชาดก (26)

ตาราง 18 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	"ขอเทพนิกรเจ้าผู้เจริญทั้งหลายจงทอดทศนาการ ดูการบริจาคนุตรของข้าพเจ้า ด้วยบุตรบริจาคนี้ ข้าพเจ้าไม่ได้ปรารถนาสมบัติประเทศราช ไม่ได้ ปรารถนาสมบัติเทวโลก ไม่ได้ปรารถนาสมบัติ บรมจักร ไม่ได้ปรารถนาสมบัติพระอินทร์ ไม่ได้ ปรารถนาสมบัติพระพรหม ไม่ได้ปรารถนาสมบัติ พระสวาก ข้าพเจ้าได้ให้บุตร ภริยาเป็นทานแก่ ยักษ์ ขอให้ข้าพเจ้าได้เป็นพระนุทธเจ้าในอนาคต กาลเกิด" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 509-510)		
15	ตั้งความปรารถนาจะเชือดดวงใจให้เป็นทาน โดยมอบให้พราหมณ์นำไปปรุงเป็นยาทิพย์ เพื่อนำ ชุบชีวิตมารดาของพระโพธิสัตว์ ดังคำกล่าววว่า "สเจ จินฺทามิ ททยั นุทฺโธ เทสุสสามิ อนาคเต เอเตน สจฺจุจฺจุเชน สตัดฺธึ อานุเต เทวตา แปลว่า ถ้าข้าพเจ้าจะเชือดดวงททัย ข้าพเจ้า จักได้เป็นพระนุทธเจ้าในอนาคตกาล ด้วยวาจา สัจจะนี้ขอเทพยเจ้าทั้งหลายจงนำเอาคัสตรามา ให้แก่ข้าพเจ้าเกิด" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 530)		

ตาราง 18 (ต่อ)

ที่	จรียาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
16	ถวายผ้ากฐินทานแด่พระ โภคทัชชะพุทธเจ้าแล้ว ตั้งความปรารถนา ดังคำกล่าวว่ “อิมินา กฐินทานเน พุทโธ โหมิ อนาคเต ยทา สัพพญุตตมปตโต ตารยิสฺสามิ ปาณินิ ความว่า เพราะผ้ากฐินทานนี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้ ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ถ้าข้าพเจ้า ได้ตรัสรู้พระสัมพันธุญญากาลใด ก็จักรื้อขนสัตว์ ให้พ้นไปจากวัฏสงสารในกาลนั้น” (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 692)	พระเจ้าอติเทวราช	อติเทวราช ชาดก (38)
17	ถวายน้ำสรงแด่พระเถระเจ้าแล้วแสดงความ ปรารถนา ดังความว่า “...อิมินา เม ภนฺเต ปุญฺญ กมฺเมเนว อนาคเต สพฺพสฺสตุตฺตโม พุทฺโธ ภเวยฺยํ อหุ โส อีโน ภเวยฺยํ อุตฺตมเม ชาเต ภเวยฺยํ อุตฺตมเม กุเล... แปลว่า... ข้าแต่พระเถระเจ้าผู้เจริญ	พระมหาปทุมกุมาร	มหาปทุมชาดก (27)

ตาราง 18 (ต่อ)

ที่	จரியาวตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ด้วยกรรมเป็นบุญของข้าพเจ้า ขอให้ข้าพเจ้าได้เป็นพระนุทธเจ้า ผู้อุดมกว่าสรรพสัตว์ในอนาคตกาล ขอให้ข้าพเจ้าได้เป็นพระชินสีห์เจ้า บังเกิดในชาติ และตระกูลอันสูงสุด" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 599)		

ช่วยเหลือนุชนธ์ และสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ยาก

ดังกล่าวไว้ใน จันทรราชชาดก (8) และทุกกนิหุตชาดก (11) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 19 แสดงจரியาวตรของพระโพธิสัตว์ในการศรัทธามุ่งมั่นกระทำความดีเพื่อบรรลุนิพพานโดยช่วยเหลือนุชนธ์ และสัตว์ให้พ้นจากความเดือดร้อน

ที่	จரியาวตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	ทรงปล่อยสัตว์ทั้งหลาย มีตะกวด งู หนู ค่าง ให้ เป็นอิสระ โดยการซื้อมาจากพ่อค้า แล้วนำมา ปล่อยไว้ ณ สำนักของพระเถระเจ้าผู้หนึ่ง แล้วตั้ง ความปรารถนา ดังคำกล่าวว่า " ภนุเต เถระ จ อุตฺตม สุนาถ มม วจัน พนุธนา สตุตโมจัน ปนุญกมฺเม"	จันทกุมาร	จันทรราช ชาดก (8)

ตาราง 19 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	พุทฺโธ โหมิ อนาคเต ชาตูปาริ ตรีสสามิ สนฺตาราเสสฺสึ สเทวกั ธมฺมนาวุ สมารุญฺห อุตฺตรวิสสามิ ชนตํ ความว่า ข้าแต่พระเถระผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้า สูงสุดในพระพุทธศาสนา จงฟังถ้อยคำปรารภ ของข้าพเจ้าดังนี้ว่า บุญกรรม คือ ปลอຍสัตว์ ให้อินจกที่คุ้มชั่ง ข้าพเจ้าได้ทำแล้วด้วยบุญกรรม อันนี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้ตรัสเป็นพระพุทฺธเจ้าองค์ หนึ่งในภายหน้า ข้าพเจ้าจักข้ามไปให้พ้นฝั่ง คือ ชาติ และร้อยชนประชุมชน กับทั้งเทพยดาบรรทุก ให้เต็มธรรมนาวาแล้วนำข้ามส่งให้ถึงฝั่ง คือ พระนพพาน ด้วยประการดังนี้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 216)		
2	ไล่ตัวพระภิกษุจำนวน 33 รูป ที่ถูกกล่าวหาว่า เป็นโจร ด้วยทองคำที่มีน้ำหนักเท่าตัวพระภิกษุ นั้นแล้ว ประกาศความปรารภว่า "สุนนฺตุ โภณฺโต วจัน, เทวสงฺฆา สมาคตา ภิกฺขุณฺโห ทิ ปโมเจยฺย, โปธียาเยว การณา ความว่า ข้าแต่เทพยดาเจ้าทั้งหลายผู้เจริญ ขอ	ทูลกบณฺฑิต	ทูลกบณฺฑิต ชาดก (11)

ตาราง 19 (ต่อ)

ที่	จรียาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	เชิญฝูงเทพยดาจมาพร้อมกันเฝ้าถือน้ำของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะไถ่พระภิกษุทั้งหลายให้พ้นจากความตายครั้งนี้ ด้วยเหตุเพื่อพระ โพธิญาณสิ่งเดียวเท่านั้น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 263)		

การบูชาพระพุทธรูปปฏิมากร ด้วยการปฏิสังขรณ์ และ
 ลักการบูชาด้วยเครื่องสักการะทั้งหลาย ดังกล่าวไว้ในวัฏกัณฐคสูตรชาดก (20) เทวรุกขกุมาร
 ชาดก (34) และจันทเสนชาดก (42) ดังแสดงไว้ได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 20 แสดงจรียาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการศรัทธา มุ่งมั่นการทำความดีเพื่อบรรลุนิพพาน โดยบูชาพระพุทธรูปปฏิมากร

ที่	จรียาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	ปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปปฏิมากร โดยปฏิสังขรณ์นิ้วพระหัตถ์ที่หักชำรุดใหม่ให้สมบูรณ์แล้วแสดงความปรารถนาว่า "ข้าแต่พระพุทธรูปปฏิมากรผู้เจริญ ด้วยอำนาจอานิสงส์ที่ข้าพเจ้า ได้ปฏิสังขรณ์นิ้วพระหัตถ์นี้ ขึ้นชื่อว่ามิใช่ข้าศึกศัตรูทั้งปวงแล้วขออย่าให้มีในที่เฉพาะหน้าของข้าพเจ้าเลย อนึ่งขอให้ข้าพเจ้าได้ตรัสรู้เป็นพระสัมพันธูปุทธ	พระเจ้าวัฏกัณฐคสูตร	วัฏกัณฐค ราชชาดก (20)

ตาราง 20 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	เจ้าในอนาคตกาลภายหลัง สอดคล้องความปรารถนาของข้าพเจ้านี้เกิด" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 417)		
2	เมื่อเห็นพระพุทธรูปแล้วมีความเลื่อมใสกระทำการน้อมไหว้บูชา เปลื้องผ้าห่มออกมาทำเป็นวิชนี ปิดกวาดสถานที่ใต้ต้นสาละที่ประทับของพระพุทธรูป ฉีกผ้าสาฎกออกมาทำเป็นแผ่นธงบูชาพระพุทธรูปแล้วตั้งความปรารถนา ดังความว่า "อิมินา จ ปน ภนุเต ปุณฺณกมฺเมน อนาคเต สัพฺพสตฺตฺตโม พุทฺโธ ภเวยฺย อุตฺโตโล ชิโน สัสนฺนุโต จ ลัสาเร ภเวยฺย อุตฺตเม กุเล นลฺรูป คณฺเฏโต ปณฺฑิตวา จ นรุตฺตโม ปจฺจามิตฺตา จิราทโย มา โหนฺติ มม สมฺมุชา สัพฺพเวรภยาตีโต ภเวยฺย ปรมิ สฺขนฺติ ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญด้วยบุญกรรมอันนี้ ขอข้าพเจ้าได้เป็นพระพุทธรอดุลชิน ผู้ประเสริฐสุดกว่าสรรพสัตว์ในกาลภายหลัง ก็เมื่อยังเที่ยวอยู่	เทวรุกขกุมาร	เทวรุกข กุมารชาตก (34)

ตาราง 20 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	สงสารวิฆตต่อไป ขอนิ่งไปเกิดในอุตมตระกูล บริบูรณ์ด้วยคุณ คือ กำลัง และรูปร่าง และให้มี ปัญญาประเสริฐสุดกว่ามนุษย์ชนพวกปัจฉามิตร มีใจร เป็นตัน ขออย่าได้มีมาเฉพาะหน้า ขอให้ ข้าลวงนั้นเวรภัยทั้งมวลเป็นบรมสุขทุกทิวาราตรี" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 637)		
3	ปิดทองบูชาพระพุทธรูปมาที่ได้ปฏิสังขรณ์แล้ว ตั้งความปรารถนา ตั้งความว่า "ดูกรเจ้าผู้มีพิกตรอันเจริญ พระพุทธรูปที่เราช่วย กันปฏิสังขรณ์นั้น เราได้ปิดทองสมดังปรารถนา แล้ว เจ้าจงตั้งใจอนุโมทนาส่วนกุศลเกิด เจ้าจะ ปรารถนาสิ่งใด ๆ ก็จงตั้งปณิธานปรารถนาสิ่งนั้น เกิด แต่ตัวของเรานี้ปรารถนาจักได้ตรัสเป็นพระ พุทธล้นพญู ในอนาคตกาลภายหลัง" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 792)	จันทเสนมาณพ	จันทเสนชาดก (42)

แสดงความกตัญญูต่อมารดา ได้แก่ การสละชีวิตตน
เพื่อช่วยชีวิตมารดา หรือเผาตัวเองคุณมารดา เป็นต้น ดังกล่าวไว้ในรัตนปิตุชาดก (4)
และสิริวิบุลกิตติชาดก (5) ซึ่งสามารถแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 21 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการศรัทธา มุ่งมั่นการทำความดีเพื่อบรรลุนิพพาน โดยแสดงความกตัญญูต่อมารดา

ที่	จริยาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	สละหัวใจให้แก่มิถุนกันเพื่อแลกชีวิตของมารดาไว้ แล้วหึงความปรารถนา ดังคำกล่าวว่ "กตญฺเฏตาย เตเชน นุกุโธ โหมิ อนาคเต เอเตน สจฺจวชฺเชน สตุถิ ปตฺต เม มุชาติ ความว่ ข้าพเจ้าปรารถนาเป็นพระพุทเจ้า ในอนาคตกาลภายหน้าด้วยอำนาจความกตัญญู เดชอำนาจความสัจจริงของข้าพเจ้าขอให้ ศีลตราวุธอันคมกล้า จงบันดาลตกลงมาตรงหน้า ข้าพเจ้าบัดนี้" (ปัญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 160) อีกตอนหนึ่งกล่าวย้าอีกว่ "กตญฺเฏตายา เตเชน นุกุโธ โหมิ อนาคเต ททยิ ขาทตุ มยฺหิ มา เม ยกฺข น ชียตฺติ ความว่ ด้วยอำนาจความกตัญญูของข้าพเจ้า ขอ ให้ข้าพเจ้าได้ตรัสเป็นพระพุทเจ้าในกาลภายหน้า ... จึงยกหัตถ์ขึ้นจนแล้ววางไว้บนฝ่ามืออีก	พระรัตนปไซต	รัตนปไซต ชาดก (4)

ตาราง 21 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ประกาศให้แจ้งประจักษ์ว่า แนะนำมหาโยคัยผู้เจริญ เราให้เนื้อหัวใจแก่ท่านนี้ใช้จะปรารภนาสมบัติบรมจักร หรือสมบัติอินทพรหม แลปัจเจกพุทธก็หามิได้ ด้วยผลที่ให้เนื้อหัวใจนี้ ขอให้ได้ตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในกาลภายหน้า เราจะรื้อชนนิกฤษณ์ให้เต็มนามว่า คือ สัทธรรมนำออกจากสงสารภพให้ถึงฝั่ง คือ พระนพพานอันเกษมนี้ราศัภัย" (ปัญญาสาชาก เล่ม 1 หน้า 161)		
2	เผด็จเพื่อสนองคุณมารดา แล้วแสดงความปรารภว่า "กายสังขารนี้หาแก่นสารมิได้ มีความนิบัติไปเป็นเบื้องหน้า เพราะเหตุนั้น เราจะบริจาตชีวิตของเราเผด็จสนองคุณพระมารดาเสียเถิด เราจะทำเหตุให้เกิดพระสัมพันธุญฺชญาณ ณ กาลบัดนี้" (ปัญญาสาชาก เล่ม 1 หน้า 188)	พระสิริวิบุลยลิตติ	สิริวิบุลยลิตติ ชาดก (5)

กล่าวคำสัจจอธิฐานม่งมั่นในพระโพธิญาณ ดังกล่าวใน
สุวรรณเนลิสชาดก (48) และพากลชาดก (50) ซึ่งสามารถแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 22 แสดงจรียาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการศรัทธา มุ่งมั่นการทำความดีเพื่อบรรลุ
พระโพธิญาณ โดยกล่าวคำสัจจอธิษฐาน

ที่	จรียาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	-- กระทำสัจจอธิษฐานเพื่อแสดงพระเดชานุภาพให้ปรากฏ คือ ให้สะพานเงิน สะพานทอง บังเกิดขึ้นตั้งแต่บ้านของพระโพธิสัตว์จนถึงปราสาทของพระราชาแล้วตั้งความปรารถนา ตั้งความว่า “เยน สจุเจน จ อหิ พุทธภาวญจ ปตถมิ เตน เสตุโน ปชฺชตุ รชตสฺสวณฺเณยา อิตโต จ มม เคหโต ยาว ปาสาทิ รญฺโณปิ เยน สจุเจน มาตริ กตฺถุสฺสมี จิตฺโต อหิ อชฺชจิตฺเตน ปชฺชตุ เตน เสตุโน ปชฺชตุ อิตโต จ มม เคหโต ยาวปาส เก รญฺโณ จ เยน สจุเจน ปุเรนฺโต ทานาทินิ ปารมิโย ปุณฺเณ จาหิ สมตฺติส เตน เสตุโน ปชฺชตุ อิตโต จ มม เคหโต ยาว ปาทาสี รญฺโณ จ แปลว่า เราปรารถนาพระพุทธเจ้าโดยสัจ ขอให้	พระสุวรมลिरสา	สุวรมลिरสา ชาดก (48)

ตาราง 22 (ต่อ)

ที่	จรียาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	สะพานเงิน สะพานทองจงเกิดมีตั้งแต่เรือนของเรจนถึงปราสาทของพระเจ้าแผ่นดิน เรามีกตัญญูต่อมารดา ปฏิบัติโดยซื่อตรง โดยสัจ ขอให้สะพานเงิน สะพานทองจงเกิดแต่บ้านของเราจนถึงปราสาทพระเจ้าแผ่นดิน เรานำเพ็ญบารมีสามสิบทัศ มีทานบารมี เป็นต้น โดยสัจ ขอให้สะพานเงิน สะพานทองเกิดมีแต่เรือนเราจนถึงปราสาทพระเจ้าแผ่นดินเถิด" (ปัญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 1021)		
2	เมื่อพระโพธิสัตว์ถูกพระราชาบังคับให้ใช้มือจุ่มน้ำเดือด พระโพธิสัตว์กระทำอธิษฐานให้น้ำที่เดือดพล่านกลายเป็นน้ำเย็น โดยอ้างความเป็นพระพุทธเจ้าในภายหน้า ดังคำกล่าวไว้ว่า "ในขณะนั้น พระโพธิสัตว์พากุลกุมารจึงใส่ผลหมากเข้าในปาก ตั้งสัตยาธิษฐานในใจว่า ถ้าต่อไปในอนาคตภายหน้า ข้าพเจ้าจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าไซ้ น้ำร้อนที่เดือดพล่านนี้จงกลับเป็นน้ำเย็น" (ปัญาสาชดก เล่ม 2 หน้า 113)	พากุลกุมาร	พากุลชาดก (50)

ตาราง 22 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โนธิสัตว์	ชื่อชาดก
	- แสดงพระเดชานุภาพให้บิดาของภรรยาได้ประจักษ์ โดยนำเมล็ดงาออกจากเกวียนเปล่าอีกเล่มหนึ่ง แล้วตั้งความปรารถนา ดังคำกล่าวว่ "ถ้าข้าพเจ้าจะได้ตรัสเป็นพระล้นัญญูในอนาคตกาลภายหน้าไซ้ร ขอให้เทพดาทั้งหลายลงมาช่วยข้าพเจ้าในกาลนี้" (ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 128)		
3	ถอนเหล้าขึ้นได้ด้วยอำนาจลัทธิวิชา เพื่อแสดงพระเดชานุภาพให้ประจักษ์ แล้วตั้งความปรารถนา ดังคำกล่าวว่ "ข้าแต่หมู่เทพเจ้าผู้เจริญทั้งหลาย ถ้าข้าพเจ้าจักได้เป็นพระล้นัญญูพรเจ้าในอนาคตกาลไซ้ร แต่ขอข้าพเจ้าเอามือไปแตะต้องเสาศีลาเข้าแล้วขอให้เสาศีลานั้นหลุดถอนขึ้นได้โดยง่าย" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 898)	พระวรวงส	วรวงสชาดก (45)

แนะนำผู้ยื่นให้กระทำทาน ดังกล่าวไว้ในเทวรุกกขุมาร

ชาดก (34) ซึ่งสามารถแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 23 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการศรัทธา มุ่งมั่นกระทำความดีเพื่อบรรลุ
พระโพธิญาณ โดยแนะนำให้ผู้อื่นกระทำความ

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	แนะนำให้ภุมมพินธุหนึ่งถวายกลิ่นทานแด่พระปฐมุต พระพุทธเจ้า แล้วตั้งความปรารถนา ดังคำ กล่าวว่า "อิมินา ปุณฺณกมฺเมน อัย ภนฺเต ยทา พุทฺโธ ตทา ลภฺมิ อคฺคธมฺมํ ตลฺลสฺ เม สํสรโตปิ ชาโต ปุตฺโต ภวามหิ ๘ อเนกชาติเย ภว ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญด้วยกุศลผลบุญที่ข้า พระองค์ได้ชักนำภุมมพินธุถวายผ้ากลิ่นนี้ ขอให้ข้า พระองค์เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในกาลภายหน้า แม้ข้าพระองค์ยังไม่ไปถึงความเป็นพระพุทธเจ้า ตราบใด ชื่อความเชื่อใจอย่าได้มีแก่ข้าพระองค์ เลย พระเจ้าข้า" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 678)	เทวรุกชกุมาร	เทวรุกช กุมารชาดก (34)

ความดี 6 อย่างที่กล่าวมานี้ พระโพธิสัตว์แสดงความมุ่งมั่นที่จะกระทำ
เพื่อให้เป็นปัจจัยให้สำเร็จในพระสัมพันธูปัญญา หรือความเป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า ด้วย
การตั้งความปรารถนาโดยการดำริ หรือกล่าววาจาออกมา ซึ่งภายหลังจากพระโพธิสัตว์แสดง
ความปรารถนาดังกล่าวนี้อแล้ว ก็ยังเกิดพยานับรู้ความปรารถนานั้น และกล่าวพยากรณ์แก่

พระโพธิสัตว์ว่า พระโพธิสัตว์จะได้รับความสำเร็จดังที่ตั้งปรารถนาไว้ทุกประการ

พยานรับรู้ หรือผู้กล่าวคำพยากรณ์ ได้แก่ ท้าวสักกเทวราช พระพุทธเจ้า
พระเถระเจ้า หรือเทพยดา

พระโพธิสัตว์ได้รับคำพยากรณ์จากท้าวสักกเทวราช กล่าวไว้ใน อาทิต
ชาตก (12) มหาสุรเสนชาตก (14) วิริยบัณฑิตชาตก (17) ธรรมโสมเทกชาตก (18) วัฏฏัง
คุลีราชชาตก (20) นรชิวชาตก (25) และเทวรุกขกุมารชาตก (34) ดังนี้

อาทิตชาตก (12) กล่าวไว้ว่า

"อด สกโก ลำดับนั้นท้าวสักกเทวราชทราบชัดว่า กษัตริย์ทั้งสองมีอธยาศัยปรองดองกัน
เป็นอันดีท้าวโกสิยจึงกราบทูลสรรเสริญว่าข้าแต่พระมหाराชนินทร ฝ่าพระบาททั้งสองมี
พระหฤทัยปรองดองอันเดียวกัน พระองค์จักตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในภายหน้า"

(ปัญญาสชาตก เล่ม 1 หน้า 284-285)

มหาสุรเสนชาตก (14) กล่าวไว้ว่า

"เมื่อท้าวสักกะประทับอยู่บนอากาศประทานสาธุการ จึงมีเทพดำรัสว่า สาธุ ท่านผู้สัตบุรุษ
ท่านชื่อว่าเป็นนาคะของโลกแท้ บำเพ็ญมหาบริจาทานที่ข้าพเจ้ากล่าวประเภทไว้ คือ
บริจาทไทยทาน บริจาคอวัยวะ บริจาคชีวิต บริจาคบุตร บริจาคภรรยา รวม 5 ประเภท
แล้วจักเป็นพระพุทธเจ้า ฉะนั้นแล้วก็อันตรธานไป ณ ที่นั้น"

(ปัญญาสชาตก เล่ม 1 หน้า 313)

วิริยบัณฑิตชาตก (17) กล่าวไว้ว่า "เมื่อท้าวสักกเทวราชจะ
พรรณาคุณของพระโพธิสัตว์จึงตรัสว่าดูกรมหาบุรุษท่านแจ้งรู้เกิดด้วยอำนาจบุญกรรมที่ท่านได้ทำแล้วนี้
ท่านจักได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลภายหน้าโดยแท้" (ปัญญาสชาตก เล่ม 1 หน้า 385)

ธรรมโสมเทกชาตก (18) กล่าวไว้ว่า

"ครั้นท้าวสักกเทวราชตรัสดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงสรรเสริญพระเจ้าธรรมโสมเทกราชให้ยิ่ง
ขึ้นไปจึงตรัสว่า ดูกรมหาราช ตัวท่านจักได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในโลก ทรงพระนามว่า
โคตม สมดังความปรารถนาของท่าน แล้วจักเป็นนายกผู้นำสัตว์ให้พ้นจากโอฆสงสาร
ได้บรรลุนิพพานนิพพานเป็นที่สุด" (ปัญญาสชาตก เล่ม 1 หน้า 398)

วิภูษิตราชชาดก (20) กล่าวไว้ว่า

"จึงตรัสว่า ดูกรมหาบุรุษตัวเรา นี้ คือ ลักกเทวราชผู้ยิ่งใหญ่กว่าเทพยดา ได้มาสู่
สำนักของท่านในกาลบัดนี้ ต่อไปในอนาคตกาลภายหน้าท่านจักนั่ง ณ โพธิบัลลังก์ พญามาร
ก่อกวนเสียซึ่งมาร และพญามารให้ปราชัยน่ายแพ้และจะก่อกวนเสียซึ่งกิเลสสมาธิและศีลสมาธิ
มัจจุราชให้สูญไปโดยมิให้เหลืออยู่ จักได้ตรัสเป็นพระสัมพุทธเจ้าสัมพุทธเจ้า "ยุกธรรม
ชั้นแสดงสิ่งสอนสัตว์ให้ถึงสรวรรค และนฤพาน" (ปัญญาสาธก เล่ม 1 หน้า 430)

นรชิวชาดก (25) กล่าวไว้ว่า

"ท้าวลักกเทวราช จึงกล่าวเป็นคาถาว่า สกโกทมลปิ เทวินโท อาคโตสมิ ตว
สนติเก สาธุ สาธุ มหาวีร พุทธโ โลเก ภวิสสติ อิมินา กตกมเมเน อจิเรเนว
คมิสสนิ สาธุ สาธุ มหาวีร พุทธโ โลเก ภวิสสติ แปลว่า เราเป็นเทวินทร์
ลักกเทวราชมาอยู่ ณ ที่ใกล้ท่านแล้ว ดูกรมหาวีร ท่านผู้มีความเพียรใหญ่ สาธุ สาธุ
ดีแล้ว ดีแล้ว ไม่นานทีเดียว ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าในโลก ดังนี้แล้วให้อโวกาว่า ดูกรพ่อ
ท่านเป็นผู้ถึงพร้อมไปด้วยคุณมีความกตัญญู เป็นต้น ท่านเป็นหน่อเนื้อของพระพุทธเจ้าโลก
คือ หมูสัตว์นี้ไม่มีผู้ต้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น ไม่มีสระน้ำที่นิ่ง ท่านจงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก
นี้เถิด" (ปัญญาสาธก เล่ม 1 หน้า 496)

เทวรุกขกุมารชาดก (34) กล่าวไว้ว่า

"ท้าวสหสังข์จึงตอบว่า ข้าพเจ้าคือ ท้าวเทวินทร์อินทรา มาสู่สำนักของท่าน ข้าพเจ้า
ขอเอนน้อมท่านผู้ประเสริฐ ตัวท่านจักได้เป็นพระสัมพุทธเจ้าโลกนาถ ในอนาคตกาล
เที่ยงแท้ เทพยดาทั้งมวล เขาชวนกันสรรเสริญในโพธิญาณของท่าน เชื่อว่า
กาลข้างหน้าต่อไปตัวท่านจักได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้สูงสุดกว่ามนุษย์จะเปลื้องปลด
สัตว์ให้พ้นจากเวรภัยได้ดังนี้" (ปัญญาสาธก เล่ม 1 หน้า 640)

พระโพธิสัตว์ได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธรเจ้า จากการศึกษาพบว่า

ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธรเจ้า 2 พระองค์ คือ พระปฐมพุทธสัมพุทธเจ้า และพระโกณฑัญญะ
พุทธเจ้า

ได้รับจากพระปฐมพุทธสัมพุทธเจ้า ดังกล่าวใน นรชิวกฐินทานชาดก
(37) ดังนี้ "พระปฐมพุทธโลกนาถเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ด้วยผลแห่งกฐินทานนี้ ท่านจัก

เป็นพระลากยมนี่ในอนาคตกาล ความหวังของท่านจงสำเร็จสมปรารถนาเถิด"

(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 378)

ได้รับจากพระโกณฑัญญะพุทธเจ้า ดังกล่าวใน อติเทวราชชาดก

(38) ดังนี้

"พระโกณฑัญญะพุทธองค์ จักรทรมพิจารณาต้อนาคตกาล ก็ทรงทราบด้วยพระจักขุญาณปรีชา ว่า ความปรารถนาของบรมกษัตริย์นั้นจักสำเร็จดังความประสงค์ จักรทรมพยากรณ์ว่า ตูกรภิกษุทั้งหลาย ในที่สุดแห่งสามอสง ไชยแสนกลับ นับแต่กลับเข้าไปในอนาคตกาลภายหลัง บรมกษัตริย์องค์นั้นจักได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า โคตม พระนครที่ประสูติใน จักกีนามชื่อว่า กบิลพัสดุ์ พระพุทธบิดาจักทรงพระนามว่า สุทโธทมหาราช พระพุทธมารดาจักทรงพระนามว่า มหามายา พระมเหสีจักมีนามว่า พิมพา จักมีพระโอรส ชื่อว่า ราหุลกุมาร พระพุทธโคตมนั้นจักเป็นฆราวาสอยู่ครองฆราวาสสถาน 29 ปีแล้วจักเสด็จออกมหาภิเนษกรรมด้วยกัณฐกอัสสยาน ทรงกระทำมหาปธานทุกกรกิริยาอยู่ 6 ปี จักมีปรีณพาสกทั้งสอง ชื่อว่า โกลิต และอุปติส เป็นอัครสาวกชายชวา จักมีพุทธอุปัฏฐาก ชื่อว่าอานนท์ จักมีภิกษุณีทั้งสอง คือ เขมา ภิกษุณีเป็นอัครสาวิกา จักมีอุบาสกมีนามว่า อนาถปิณฑิกเศรษฐี จักมีมหาอุบาสิกาชื่อนามว่า วิสาชา"

(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 692-693)

พระโณธิตัวได้รับคำพยากรณ์จากพระเถระเจ้า ดังกล่าวไว้ใน จันทรราช

ชาดก (8) ดังนี้

"เมื่อพระเถระได้ฟังดังนั้นมีจิตเกษมสำนัด เมื่อจะทำอนุโมทนาทาน จึ่งกล่าวพระคาถา ดังนี้ว่า ยัม ยัม ปตติตติ ตุยห์ ตัม ตัม สพนัม สมัชชตตุ อิมินา ปุณฺณกมฺเมน พุทโธ โทหิ ญาณาคเต ชาตีปาริ ตริตวาน สันตาราเทหิ มหาชนํ ธมฺมภาวํ สมารุหฺห ปาปุนิสฺสลิ นิพพานํ ความว่า ความปรารถนาท่านตั้งไว้ด้วยกาย วาจา ใจอย่างใด ๆ ขอความปรารถนาอย่างนั้น ๆ ทั้งหมด จงสำเร็จมโนเรขของท่านที่ตั้งไว้ด้วยบุญกรรมอันนี้ ขอให้ท่านได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในภายหน้า ท่านข้ามถึงฝั่งอันเป็นที่สุดของชาติได้แล้ว ขอท่านช่วยชนมหาชนบรรทุกให้เต็มธรรมภาวแล้วพาข้ามส่งให้ถึงพระนิพพานด้วยเทอญ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 216-217)

พระโณสิตว์ได้รับคำพยากรณ์จากเทพยดา ดังกล่าวไว้ใน รัตนปโชด

ชาดก (4) ดังนี้

"เทพยเจ้าทั้งหลาย มีภูมิเทวดา เป็นต้น ประชุมชวนกันบูชาพระมหาบุรุษนรุตตมพงศ์ และ ส่องสำเนียงสรรเสริญขึ้นพร้อมกันว่า นรุตตม ข้าแต่มหาบุรุษนรุตตมพงศ์ พระผู้ทรงคุณล้ำหาญยิ่งใหญ่ พระองค์ได้สนองคุณพระชนนี ความปรารถนาของพระองค์จงสว่างลุดังพระประสงค์ อีกไม่นานเท่าใดก็จักได้ตรัสเป็นองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าในโลกนี้ เทียงแท้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 165)

3.1.3 พิจารณาธรรม และแสดงธรรมให้ผู้อื่นประพฤติปฏิบัติตาม

จรียวัตรข้อนี้ แบ่งออกตามวัตถุประสงค์ของการพิจารณาธรรม และแสดงธรรม ได้ 2 ลักษณะ ได้แก่ พิจารณาธรรมเพื่อตนเอง และแสดงธรรมเพื่อให้ผู้อื่นได้ประพฤติตามดังจะอธิบายพร้อมแสดงตัวอย่างประกอบดังต่อไปนี้

พระโณสิตว์พิจารณาธรรมเพื่อตนเอง ได้แก่ พิจารณาธรรมเพื่อระงับความทุกข์ของตน ดังกล่าวไว้ใน สุมิตตชาดก (9) และเพื่อแสวงหาประโยชน์จากการฟังธรรม ดังกล่าวไว้ใน สุปปชาดก (26) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 24 แสดงจรียวัตรของพระโณสิตว์ในการพิจารณาธรรมเพื่อตนเอง

ที่	จรียวัตร	นามพระ โณสิตว์	ชื่อชาดก
1	พิจารณาถึงธรรมชาติของโลกว่าย่อมมีการพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ทำให้สามารถระงับความทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากจากบุตร ภรรยาได้ ดังความว่า " พระเจ้าสุกมิตร ทรงพระดำเนินไปพลาง ทรงคิดถึงสองพระเจ้าลูก และพระราชเทวี	พระเจ้าสุกมิตร	สุกมิตตชาดก (9)

ตาราง 24 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	เป็นกำลัง ทรงตั้งพระสติไว้ได้แล้วตรัสว่า ความอยู่ร่วมกับสังขารอื่นไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสัตว์ และสังขารที่รักใคร่ ไปก็เป็นทุกข์ ควรเราจะตัดปียวิปโยคเสียให้ ชาติเกิด เปมโต กามโต ฌมหาย รติยา โสโก ความโศกจะเกิดได้ ก็เพราะความรัก และความใคร่ ความอยากได้ และความยินดี เมื่อละเสียได้ซึ่งความรัก และความใคร่ ความอยากได้ และความยินดีแล้ว ความโศกก็ ไม่มี ภัยความหวาดหวั่นจะมีมาแต่ไหนเล่า เมื่อผู้มาแจ้งชัดดังนี้แล้ว ก็ไม่ควรทำความ ผูกพันความรักใคร่ ความอยากได้ ความยินดี ไว้เลย " (ปัญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 239-240)		
2	พิจารณาถึงสังขารว่าไม่เที่ยง และทำให้พระ โพธิสัตว์แสวงหาประโยชน์จากการพึงธรรมใน โอกาสต่อไป ดังสาระธรรมต่อไปนี้ " มริจุมายาชลิเตน สันนิ กทฺทลิวสาร์ พุทฺทกฺขสณฺขนํ โคฬิยํ ครหิตํ ปณฺเทเตหิ สุปินํว กาโย อิทํ ปทิสฺสตี ผลานมิว ปกุกานํ "	พระเจ้าสุรูปราช	สุรูปชาดก (26)

ตาราง 24 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	นิจฺจํ ปตฺนโตะ ภยํ เอวํ ชาตานิ มจฺจํ นิจฺจํ มรณโตะ ภยํ อจฺจยฺนติ อโหโรตฺตา ชีวิตํ อปฺรชฺชติ อายุํ ชียติ มจฺจํ กุนฺนทํเมวาทกํ อุสฺสวณฺเฑ ติณฺมทํ สุริยคฺคมนํ ปติ เอวํ อายุ มนุสฺसानํ ชิปฺปํ อปฺปตฺตํ คโต แปลว่า สรีรกายนี้ คล้ายคลึงกันกับแสงสว่าง แห่งนัยแดด ไม่มีแก่นสาร เปรียบเสมือนต้น กล้วย เป็นที่ประชุมเกิดขึ้นของทุกข์เป็นอันมาก หรือเปรียบเหมือนงบน้ำน้อย บินพัดทั้งหลาย ติเตียนแล้วว่า ร่างกายนี้ปรากฏมีขึ้นเหมือนกับ ความฝัน หรือเปรียบเหมือนผลไม้ที่สุกแล้ว ธรรมดาว่าผลไม้ทั้งหลายที่สุกแล้ว ย่อมมีภัย ความกลัว แต่จะต้องหล่นไปอยู่เป็นนิจฺจันโต สรีระร่างกายของมิจฺจลัตว์ที่เกิดมาแล้วทั้ง หลายก็ย่อมมีความกลัว แต่จะต้องตายไปอยู่ เป็นนิจฺจันนั้น อนึ่งวันและคืนทั้งหลายย่อมล่วง ไปล่วงไปฉับไฉน ชีวิตความเป็นอยู่ของสัตว์ ทั้งหลายก็ย่อมรุกรันเข้าไปหาความตายอยู่ทุก วันทุกเวลาฉับนั้น อนึ่งอายุความรวบรวมประ		

ตาราง 24 (ต่อ)

ที่	จรียาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
	มวลงมาซึ่งวันและคืนของมัจฉลัตว์ผู้จะต้องตาย เป็นธรรมดาทั้งหลายย่อมหมดไปสิ้นไป เปรียบเหมือนแม่น้ำที่แม่น้ำอันน้อยมีแต่จะแห้งไปหมดไป ฉะนั้น หรือเปรียบเหมือนหยาดน้ำค้างที่ติดบนยอดหญ้า เมื่อต้องแสงพระอาทิตย์แล้ว ก็มีแต่ที่จะเหือดแห้งหายไปสิ้นใด อายุของมนุษย์ทั้งหลายก็ย่อมถึงความย่อยยับสูญหายไปสิ้นนั้น" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 499-500)		

แสดงธรรมเพื่อให้ผู้อื่นประพฤติปฏิบัติตาม ซึ่งสามารถแยกออกได้ตามสาระธรรม ได้แก่ ความเป็นแก่นสาร และไม่เป็นแก่นสาร อานิสงส์การให้ทาน การคบคนประเภทต่าง ๆ อานิสงส์ของการทำบุญกุศล อานิสงส์ศีล 5 อานิสงส์ของธรรม กรรม ทุจรีตสุจรีต 3 และความประพฤติอันเป็นกุศล ดังจะอธิบายพร้อมยกตัวอย่างประกอบดังนี้

ความเป็นแก่นสาร และไม่เป็นแก่นสาร พระโพธิสัตว์แสดงความเป็นแก่นสาร หมายถึง สิ่ง หรือการกระทำอันเป็นประโยชน์ ก่อให้เกิดความสุขทั้งในโลกนี้ และในอีกหน้า ได้แก่ การให้ทาน การเคารพนับถือ การบำรุงบิดามารดา เป็นต้น ส่วนความไม่เป็นแก่นสาร หมายถึง สิ่ง หรือการกระทำอันเป็นโทษ เป็นทุกข์ ความเป็นแก่นสาร และความไม่เป็นแก่นสาร กล่าวไว้ใน กนกวรรณราชชาตก (16) วรวงศาตก (45) สุวรรณสิริสาชาตก (48) และสุวรรณวงศ์ชาตก (58) ดังแสดงได้ด้วยตาราง ดังนี้

ตาราง 25 แสดงจรรยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงธรรมเกี่ยวกับความเป็นแก่นสาร และ
ไม่เป็นแก่นสาร

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	" วิชุลลดา ยถา กาโย ตถา โภโกโต อสารถโก อสารถสูล โภคสูล สารถมหาย ปรคโต ความว่า ดูกรท่านทั้งหลายผู้เจริญ ร่างกาย ของเรานี้มิได้มีแก่นแน่นหนา คือ ไม่ตั้งอยู่นาน เท่าใด อุปมาดังสายฟ้าอันแลบออกแล้ว ก็พลัน ที่จะสาบสูญไปฉะนั้น บัณฑิตผู้มีปัญญา พิจารณา เห็นเหตุนี้ จึงกระทำร่างกายและโภคทรัพย์ ทั้งหลายให้เป็นแก่นสาร คือ จำแนกแจกทาน และเคารพท่านผู้มีศีล และปฏิบัติบำรุงมารดา บิดา เป็นต้น ถือเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์ เป็น แก่นสารสำหรับตนไปภายหลัง " (ปัญจาลชาดก เล่ม 1 หน้า 364-365)	พระเจ้ากนกวรรณราช	กนกวรรณราช ชาดก (16)
2	" ขอจงอย่าได้ประมาทในการบำเพ็ญพระกุศล เลย อันความประมาทเป็นหนทางของมัจจุราช ชีวิตความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายไม่เป็นของ ยั่งยืน สัตว์ทั้งหลายจำต้องละเว้นของทั้งปวง ไป อันความตายเป็นของยั่งยืนในโลก สมกับ คำที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ทรงแสดงไว้ว่า ความถึงพร้อมบริบูรณ์ 3 ประการ คือ สัตว์ ทั้งหลายที่ไม่รู้มีโรค และไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ เลียบทาง 1 ความที่สัตว์ทั้งหลายมีชีวิตอยู่และ	พระเจ้าวรวงศ์สมุทร	วรวงศ์ชาดก (45)

ตาราง 25 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	มาถึงความตาย 1 สิ่งขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง 1 มียอยู่ในโลกเป็นธรรมดาตั้งนี้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 882)		
3	"ท่านทั้งหลายอย่ารำพันวิตกวิจารณ์ไปเลยสรรพ สิ่งในโลกนี้ล้วนแต่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา หาแก่นสารมิได้ ย่อมจักถึงซึ่งวิโยคนลัดพรากจากกันเสมอ " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 1010)	สุวรรณสิรสาบุมาร	สุวรรณสิรสา ชาดก (48)
4	"สพฺเพ สงฺขารํ อนิจฺจา อธฺวา ปริณามธฺมมา สพฺเพหิ เม มนาเปหิ นนานภาโว วินาภาโว มา ทุกฺขิ ปรีเตเวยฺยํ สํสาเร หิ ธมฺมตา จ ชายนฺโต จ มรณนฺติ ปิโย ทุกฺขํ ปปฺโปติ ความว่า... สิ่งขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน มีอันแปรปรวนไปเป็นธรรมดา เราต้องพลัดพรากจากของชอบใจทั้งสิ้น ขออย่ามีทุกข์โศกเลย เพราะธรรมดาใน	พระสุวรรณวงศ์	สุวรรณวงศ์ ชาดก (58)

ตาราง 25 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	สงสารมืออย่างนี้ เกิดแล้วต้องตาย ของรักยอมทำให้เกิดทุกข์” (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 931)		

พระโพธิสัตว์แสดงอานิสงส์ของการให้ทาน ดังกล่าวใน สิริธรรชาดก

(10) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 26 แสดงจรรยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงอานิสงส์ของการให้ทาน

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	“พระบรมโพธิสัตว์เจ้า เมื่อจะแสดงธรรมในที่ประชุมชน จึงกล่าวประณมบาทคาถาว่า ปัสสส สทุธาย ทานํ ดังนี้ เป็นต้น ความว่า ทานทั้งหลายจงเห็นเกิด ทานที่ให้แล้วด้วยศรัทธาย่อมนำมาซึ่งผลเห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ทานนั้นอาจนำมาซึ่งคุณ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ยสะ กิตติ ในภพนี้ และภพเบื้องหน้า” (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 256)	สิริธเรศรัจฉิ	สิริธรรชาดก (10)

พระโพธิสัตว์แสดงเรื่องการคบคนประเภทต่าง ๆ ดังกล่าวใน ทุกัมมา

นิกชาดก (13) สุวรรณกุมารชาดก (15) และสุวรรณวงศ์ชาดก (58) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 27 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงเรื่องการคบคนประเภทต่าง ๆ

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่พระราชาถึงการไม่ควรคบบุคคล 3 ประเภท ได้แก่ บุคคลผู้ประทุษร้ายเพื่อน สตรีผู้ผ่านสามี 3 คน และบุคคลผู้ประกอบด้วยอคติ ดังสารสรุปได้ดังนี้ 1. บุคคลผู้ใดที่ประทุษร้ายเพื่อน ไม่ควรคบ เพราะจะนำความทุกข์ยากมาให้ จนถึงสามารถฆ่าเพื่อนได้ 2. สตรีใดมีสามี 3 คนแล้ว ไม่ควรนำมาเป็นภรรยา เพราะจะนำความทุกข์ ความพินาศมาสู่สามีได้ 3. บุคคลใดลุ่มแก้นทาคติ โทสาคติ ภัยาคติ และโมหาคติ (อคติ 4) บุคคลนั้นจะเสื่อมจากยศศักดิ์ เหมือนจันทร์ข้างแรมไม่แจ่มใส แต่ถ้าบุคคลใดพ้นจากอคติ 4 แล้ว ย่อมเหมือนจันทร์ข้างขึ้นที่สุกใส 4. ควรคบแต่คนดี เพราะคนดีสร้างแต่คุณ เหมือนกับปลาที่ซ่อนอยู่ใกล้จะอยู่ได้นาน การคบคนดีจึงเป็นคนสูงสุดไม่มีสิ่งใดมาเบียดเบียน 5. พระราชผู้คอยเอาชนะบุคคลที่ไม่ควรเอาชนะ ย่อมเป็นผู้ทำลายความเป็นอิสระภาพของตนเอง 6. เพื่อนคนใดกดขี่เอาเปรียบเพื่อน ไม่ได้ชื่อว่าเป็นเพื่อน 7. ภรรยาคนใด ใจบาป ดื้อด้น ไม่ได้ชื่อว่า เป็นภรรยา	ทุกัมมานิกมานพ	ทุกัมมานิกชาดก (13)

ตาราง 27 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	8. บุตรใดไม่เลี้ยงมารดา และบิดาที่ต้องเลี้ยง ไม่ได้ชื่อว่าเป็นบุตร 9. ชนใดมีใจไม่สงบระงับ ไม่ได้ชื่อว่าเป็นสัตบุรุษ ชนใดพูดจาไม่เป็นธรรม ย่อมได้ชื่อว่า เป็นอสัตบุรุษ สัตบุรุษย่อมละทิ้งราคะ โทสะ โมหะเสียได้ (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 298-301)		
2	แสดงธรรมแก่พระเจ้าสิงหล ถึงการคบมิตรดี (กัลยาณมิตร) และการไม่คบมิตรชั่ว (บาปมิตร) ดังสาระสรุปได้ดังนี้ 1. กัลยาณมิตร ธรรมดาบุคคลใดจะสงเคราะห์ผู้อื่นได้ จะต้อง "กำหนดจับดวงพหัย" ก่อน คือ ต้องให้เขามีความรักในผู้จะสงเคราะห์ก่อน จึงจะสามารถทำให้ผู้นั้นประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์ และห้ามผู้นั้นให้ละทิ้งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ได้ ผู้ที่สงเคราะห์ผู้อื่นดังกล่าวนี้นี้ เรียกว่า กัลยาณมิตร กัลยาณมิตร ประเสริฐกว่าแก้วจินตามณี ซึ่งแก้วจินตามณีนั้น แม้จะประเสริฐกว่าแก้วทั้งหลายในโลกนี้ อันอาจใช้ได้ให้ผลสำเร็จในภพนี้ แต่กัลยาณมิตรนั้น ถ้าผู้ใดได้คบหาสมาคมแล้ว ก็อาจให้ผู้นั้นสำเร็จความปรารถนาได้ทั้ง	พระเจ้าสุวรนุกุมาร	สุวรนุกุมารชาดก (15)

ตาราง 27 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ในภพนี้และภพหน้าดัง ไบรณภพนี้เกิดกล่าวไว้ว่า " โย มิตตธมฺเม ตัญญมาโน, อตฺตภา ภิญฺเฐว ธมฺเม โส สหฺมเตว ปสฺโส สมฺปรายญจ สุกฺติ ความว่า ผู้ใดตั้งอยู่ในมิตตธรรม ผู้นั้นจะได้ ความสรรเสริญ ในภพธรรมชาตินี้ด้วย จะได้ สุกติในสัมปรายภพหน้าด้วย 2. บาปมิตร พระโพธิสัตว์ตรัสติเตียนบาปมิตรว่า บุคคลใดกล่าวถ้อยคำไม่ตรงกับใจ เมื่อใดเกิด ทุกข์ก็แสวงว่าจะสามารถสละชีวิตตนช่วยเหลือ ได้ ครั้นเห็นว่าไม่มีประโยชน์ก็เพิกเฉยเสีย บางครั้งกลับซ้ำเติม บาปมิตร เป็นบุคคลที่ไม่มีความสุข ความ เจริญ ครั้นตายไปก็จะไปสู่ปรโลก เสวยทุกข์ เวทนาสาหัสในโลหกุมภีมหานรกจนสิ้นกาลนาน (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 341-344)		
3	แสดงธรรมแก่มหาชน ถึงการคบมิตร ไม่ควร คบคนพาล ดังสภาวะธรรมสรุปได้ดังนี้ ควรคบคนดีมีศีลธรรม มีภูมิธรรม เป็นนัก	พระสุวรรณวงศ์	สุวรรณวงศ์ ชาดก (58)

ตาราง 27 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ปราชญ์ ผู้ที่คบคนดี ย่อมถึงซึ่งความเจริญ ได้ ปัญหา ได้บุญกุศลและเป็นหนทางไปสู่สวรรค์ได้ ไม่ควรคบคนพาลที่มีความอกตัญญู เพราะจะ นำไปสู่ทางชั่ว บุคคลใดก็ตามจะคบคนดี หรือคนชั่ว ย่อมตก อยู่ในอำนาจของคนชนิดนั้น เพราะการอยู่ร่วม กันย่อมทำให้เป็นคนเช่นนั้น (ปัญญาสาชดก เล่ม 2 หน้า 791-793)		

พระโพธิสัตว์แสดงอานิสงส์ของการทำบุญกุศล ได้แก่ การประพาส
สุจริตรธรรม ให้ทานถือศีล ย่อมได้ความสุขความเจริญทั้งในภพนี้ และภพหน้า ดังกล่าวไว้ใน
สุวรรณกumarชาดก (15) และเทวรุกขกุมารชาดก (34) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 28 แสดงจรรยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงอานิสงส์ของการทำบุญกุศล

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	แสดงอานิสงส์ของการประพาสสุจริตรธรรมแก่ กษัตริย์ทั้งหลาย ดังความตอนหนึ่งว่า “นาห์ บุรินทุโท ราช นาห์ เทโว มหิทธิโก มทานภาโว ธมฺมเมณ ปวตฺตโต อีหิสิ สฺมุติ ความว่า	พระเจ้าสุวรรณกumar	สุวรรณกumar ชาดก (13)

ตาราง 28 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ดูกรกษัตริย์ทั้งหลาย เราจะได้เป็นองค์ อัมรินทร์ราชาก็หามิได้ เราจะได้เป็นเทวดา ผู้มีฤทธิ์มีอำนาจมากก็หามิได้ เราได้ประพฤติ สุจริตธรรมไว้อะไรจึงได้สุขสมบัติเห็นปานดังนี้ " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 352) โดยมีสาระธรรมสรุปได้ดังนี้ การประพฤตีสุจริตที่ทำให้ได้สุขสมบัติ ได้แก่ การไม่ประพฤติเวรทั้ง 5 มิได้กล่าวเท็จ ไม่มี จิตริษยาผู้ใด และกษัตริย์ใดปรารถนาความ สำเร็จ ควรพิจารณาใคร่ครวญให้รอบคอบก่อน กระทำกิจใด ๆ ต้องตั้งอยู่ในราชาธรรม ก็จะ ทำให้พระอิสริยยศแผ่ไพศาล กษัตริย์ทั้งหลาย จึงควรตั้งอยู่ในทศนิรชาธรรม บำเพ็ญทาน กุศล คบหากัลยาณมิตร ไม่ตระหนี่ เพื่อ ประโยชน์ตนในภายหน้า (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 352-354)		
6	แสดงอานิสงส์ของการทำบุญแก่พระราชวงศ์ หนึ่ง ว่าการทำบุญไว้ในกาลก่อนมีอานิสงส์ต่อผู้ กระทำในกาลนี้อย่างไร ดังสาระธรรมต่อไปนี้ " โย จ ปุณฺเฑทพุทฺโธ อิทานิ มหทธโน ภเว สเจ ปุณฺณํ ชินฺโทติ	เทวรุกขกุมาร	เทวรุกขกุมาร ชาดก (34)

ตาราง 28 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ท ลิทโท โหติ จ นโร วิปากัง ชานิตฺวา ปน ปุพฺเพ จ อุปจันตา สหฺพบุตฺตานิ กริตฺวา ทานสึลาทิกมฺปิ จ ตสฺสเสว ปุตฺตานํภาเว อธิปฺปาโย สมิชฺชติ ปาปํวา อกฺขลํ จ สุขทุกฺขํ ตเถว จ อินฺทเทวาทิสมฺปตฺติ นิพฺพานญฺจ วรํ วรํ น มาตาปิตุหิ ทินนํ อญฺเญ วา ปน ญฺาตโย สยํ กตานิ ปุญฺจา ปาปกมฺมานิ ตเถว จ สหฺเพ เต อุปเสวณฺติ เอวํ ชานาที ชตฺตยิ ความว่า ก็ผู้ใดมีการบุญได้ทำไว้ในกาลก่อน แล้ว มาเดี่ยวนั้นเป็นผู้มีงมี ถ้าหากบุญสิ้นไป แล้ว ผู้นั้นก็จะเป็นผู้ยากจน เพราะเหตุว่าบุญ อันบุคคลก่อสร้างไว้ในกาลก่อน เพราะทราบ ผลอย่างนี้ ผู้ใดทำบุญทั้งปวง มีทาน ศีล เป็นต้น ไว้ความปรารถนาของผู้นั้น ย่อม สำเร็จด้วยอำนาจบุญเที่ยวแล แม้บาปอกุศล กิเลส หรือความสุขทุกข์ก็ดี สมบัติแห่งพระอินทร์		

ตาราง 28 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
	และเทวดาก็ดี พระนิพพานประเสริฐสุดกว่าสมบัติอื่นก็ดี มารดา บิดาก็ให้ไม่ได้ หรือผู้อื่นและญาติ ก็ให้ไม่ได้เหมือนกัน บุญกุศลก็ดี บาปกรรมก็ดี อันบุคคลผู้ใดทำด้วยตนเองไว้แล้ว บุคคลผู้นั้นย่อมจะได้เสวยผลแห่งกุศลและอกุศลด้วยตนเอง ข้าแต่พระชัตติยวงศ์ พระองค์จงทรงทราบด้วยอาการอย่างนี้ " (ปัญาสชาตก เล่ม 1 หน้า 643-644)		

พระโพธิสัตว์แสดงอานิสงส์ศีล 5 ดังกล่าวไว้ใน วนาวนชาตก (49) และสีหนาทชาตก (52) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 29 แสดงจรรยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงอานิสงส์ศีล 5

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
1	แสดงธรรมแก่เหล่าภิกษุ และกุมภันท์ยัภญ์ถึงอานิสงส์ของศีล 5 ดังมีสาระธรรมดังนี้ อานิสงส์ศีลข้อ 1 การงดเว้นปาณาติปาต ทำให้เป็นผู้ไม่มีโรคภัย ไม่มีผู้ใดเบียดเบียน พยาบาทจองเวร เป็นที่รักของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย มีอายุยืน วรณะผ่องใสบริบูรณ์	พระวนาวนกุมาร	วนาวนชาตก (49)

ตาราง 29 (ต่อ)

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ไม่ค่อยชรา เมื่อจะสิ้นชีวิตก็มีสติสมบูรณ์ ไม่ พินเพื่อนตายไปแล้วยอมไม่ไปเกิดในอบายภูมิ อานิสงส์ศีลข้อ 2 การงดเว้นอกินนาทาน ทำให้เป็นผู้มีกึ่งสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินสมบัติ บริวาร บริบูรณ์ด้วยสรรพสิ่งอันได้แก่ รส รูป กลิ่น เสียงที่พึงใจ ภัยต่าง ๆ มิได้มาแผ้วพาน ตระกูลไม่ร้าวฉาน ตายไปยอมไม่ไปเกิดใน ตระกูลยากจน อานิสงส์ศีลข้อ 3 การงดเว้นกาเมสุมิฉฉาจาร ทำให้เป็นที่รักของมนุษย์ และอมมนุษย์ จะไม่ พลัดพรากจากหมู่ญาติ ห่างไกลศัตรู พ้นจาก อบาย ทุกข์โศกอาพาธไม่มาแผ้วพาน ไม่กลาย เพศเป็นหญิง หรือกะเทย มีภรรยางดงาม เป็นที่รักเจริญใจ อานิสงส์ศีลข้อ 4 การงดเว้นมุสาวาท เป็น ผู้มีถ้อยคำไพเราะ เสียงไพเราะ เป็นที่รัก เจริญใจของชนทั้งปวง ดวงตา หู ไม่บกพร่อง กายบริสุทธิ์ สะอาด ปราศจากมลทิน ลิ่นอ่อน นินดี สะอาด วาจาอ่อนหวาน ปราศจากโทษ เป็นผู้รอบรู้สรรพวิชา ฉลาด		

ตาราง 29 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	อานิสงส์ศีลข้อ 5 การงดเว้นสุราเมรัย ย่อมเป็นผู้มีกตัตถิ์ที่พึงเฟื่อง มีปัญญา เป็นพหูสูต มีสติสัมปชัญญะ ไม่เป็นผู้วิกลจริต ไม่มีจิตเลือนล่อยฟุ้งซ่านกล่าวคำละเอียดก่อนหวานไม่ เหลาะแหละ ส่อเสียดผู้อื่น ชื่อตรง (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 38-40)		
2	แสดงธรรมแก่ยักษถึงอานิสงส์ศีล 5 ดังนี้ "พระ โพธิสัตว์ขึ้นนั่งยังธรรมาสน์แล้วแสดงธรรมด้วยมคธภาษา ดังนี้ว่า ปาณา น ทนฺตพฺพา อทินฺนาทาโน น อาทาตพฺ โภ กาเมสุ มิจุจฺจารา น กริตนฺพา มุสาวาทา น วตฺตพฺพา มชฺโช น ภฺยุชิตตพฺโพติ ความว่า ท่านอย่าพึงฆ่าสัตว์มีชีวิตร 1 ท่านอย่า พึงถือเอาผิดสุ สิ่งของอันเจ้าของเขาไม่ให้ 1 ท่านอย่าพึงทำความประพฤติดิฉิดในกาม 1 ท่าน อย่าพึงกล่าวคำเท็จไม่จริง 1 ท่านอย่าพึง บริโภคน้ำอันทำให้ผู้ดื่มแล้วให้เมา 1 (เจตนา ธรรมเครื่องงดเว้นห้าอย่างนี้ชื่อว่า เบญจศีล) (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 191)	พระสีหนาท	สีหนาทชาดก (52)

พระโพธิสัตว์แสดงอานิสงส์ธรรม ดังกล่าวไว้ใน รถเสนชาดก (47)
และ วนานชาดก (49) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 30 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงอานิสงส์ธรรม

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	แสดงธรรมแก่มารดา ถึงอานิสงส์ของการได้ ฟังธรรม ดังนี้ “ อหิ อมม เทเสมิ ธมฺมโว ธมฺมํ สุนนฺตุ ญฺาตกา นตฺถิ ธมฺมสฺมํ สุขํ นตฺถิ ธมฺมสฺมํ นิธิ นตฺถิ ธมฺมสโม โลโก สุชา ธมฺมํ คจฺจนฺติ สตฺตวรี แปลว่า ข้าแต่แม่ จันจะสำแดงธรรมให้แม่ฟัง ญาติทั้งหลายจงพากันฟังธรรม ความสุขที่จะ เสมอเหมือนด้วยธรรมไม่มี ชุมทรัพย์ที่จะเสมอ เหมือนด้วยธรรมไม่มี สัตว์โลกทั้งหลายที่ได้ เสวยความสุขสบายย่อมถึง คือ รักษาไว้ซึ่ง ธรรมอันประเสริฐของสัตว์ ” (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 976)	พระรถเสน	รถเสนชาดก (47)
2	แสดงธรรมแก่ยักษ์ถึงอานิสงส์ของการประพฤติ ธรรม ดังนี้	พระเจ้าวนานกุมาร	วนานชาดก (49)

ตาราง 30 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	"ธมฺโม กุสโล เจว อธมฺโม อกุสโล จ อุโก น สมวิปากิโน ธมฺโม จ สคฺคฺมเปติ อธมฺโม นิริยํ เนติ ปญฺหิตโต ทิ วิชาเนย ธมฺโม อนาวิโล เจว มณฺโฑติ ยถา รุจิ อธมฺโม อสฺสจโกปิ คามสฺสโกโร วีย จ ธมฺโม มุณีหิ ปสฺสจฺจ อธมฺโม วิญญฺหิติ คฺรทิตโต ความว่า ธรรมได้แก่ธรรมที่เป็นกุศล อธรรม ได้แก่ธรรมที่เป็นกุศล และธรรมที่เป็นอกุศล ทั้งสองนี้ มีวิบากผลไม่เสมอกัน ธรรมที่เป็น กุศลย่อมให้สัตว์ถึงสุคติสวรรค์ ธรรมที่เป็นอกุ ศลย่อมนำสัตว์ไปสู่นรก ผู้ที่เป็นบัณฑิตรู้ชัดแล้ว อย่างนี้เทียว อนึ่งธรรมเป็นของบริสุทธิ์ใส สะอาด เปรียบดังแก้วมณีโชติที่มีรัศมีรุ่งเรือง ส่วนอธรรมเป็นของเศร้าหมองไม่สะอาด เปรียบดังสุกรในบ้าน ธรรมเป็นสิ่งที่นักปราชญ์ ทั้งหลายสรรเสริญ ส่วนอธรรมเป็นสิ่งที่นัก ปราชญ์ทั้งหลายกล่าวติเตียน" (ปัญญาสาชดก เล่ม 2 หน้า 21)		

พระโพธิสัตว์แสดงเรื่องกรรม ดังกล่าวไว้ใน สังฆปิตตชาดก (41)

วรวงสชาดก (45) และสุวรรณวงศ์ชาดก (58) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 31 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงเรื่องกรรม

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	แสดงธรรมแก่รัตนวดีราชธิดา ถึงผลกรรม ดังสาระธรรม ดังนี้ “อตุตฺตนา ยํ กตํ กมฺมํ วิปากํ อภฺยชาติสฺส อญฺญตํ อิทํ ตสฺส ผลํ กมฺมํ อิทํ กตํ ยํ ทิ กโรติ ปุริโส กาเยน วาจา มนสา ตํ ทิ ตสฺส สกํ โทติ ตญฺจ อาทาย คจฺฉติ ความว่า บุคคลทำกรรมใดไว้ด้วยตน วิบากผลนั้นตาม สมองไปในชาติอื่น ผลกรรมนั้นหม่อมฉันได้ทำได้ แท้จริงบุรุษทำกรรมใดไว้ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยน้ำใจ กรรมนั้นเกี่ยวโยงเป็นของบุรุษผู้นั้น บุรุษผู้นั้นจะต้องพากรรมนั้นไปด้วย” (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 775-776) และแสดงธรรมแก่ท้าวามุขพราหมณ์ ถึงผลของ กรรม ดังนี้	สังฆปิตกุมาร	สังฆปิตตชาดก (41)

ตาราง 31 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตถ	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ภเว วิจรมานานํ สัตตฺตานํ กมฺมปจฺจุยา นิสฺสํสารญฺจ กตํ ปุพฺเพ จกฺกเนมิว อนฺนเวติ กมฺเมเน อญฺจเวติ กมฺเมเน ทนฺวธมฺมํ กมฺเมเน นานาการณํ ตสฺสํ วโธ น อตฺถิ กมฺมํ ความว่า สัตว์ยังเกี่ยวอยู่ในพนักเพราะกรรมเป็นปัจจัย กรรมที่ไม่เป็นสาระที่สัตว์ทำไว้ก่อนย่อมติดตาม สัตว์ผู้นั้นไป อุบมัยเหมือนกำกงเกวียน เกวียน อันตามรอยโคฉะนั้น สัตว์ย่อมเสวย ทุกข์ก็เพราะกรรม การถูกตี ถูกฆ่า ถูกมัด ก็ เพราะกรรม เพราะเหตุนี้ไม่ควรตี ฆ่ากัน เลย เพราะว่ากรรมมีอยู่ " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 778)		
2	พระโพธิสัตว์พิจารณาถึงกรรม อันมีผลทำให้ได้ รับความทุกข์ ได้แก่ การพลัดพรากจากเชษฐา " พระเชษฐามีพระคุณแก่เราอย่างประเสริฐ เหลือล้น ซึ่งจะทิ้งเราเสียนั้นไม่มีเลย ทั้งนี้ก็ เป็นเพราะกรรมเวรที่ทำไว้ในปางก่อน จึงได้ พากันมาต้องวิปโยคทุกข์ถึงเพียงนี้ ความเป็น ธรรมดาของกุศล และอกุศลเป็นอย่างนี้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 890)	วรวงสุมาร	วรวงสชาดก (45)

ตาราง 31 (ต่อ)

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
3	แสดงธรรมแก่ท้าวโกสีย์พาซีแปลง ถึงกรรมประเภทต่าง ๆ และผลแห่งกรรมเหล่านั้นดังนี้ "จตุพหิณฺณเจว กมฺมํ ปาปกํ อกุสลญฺจ อติมารยํ ผลํ เทติ อปายทุกฺขํ สํเวเทติ กตมญฺจ จตุพหิณฺณํ ครุํกํ พหุลกมฺมํ อาสํณนํกมฺมํ กตตตฺตา อิติ จตฺตตฺตาโร ปาปกตฺติ บาปกรรมอกุสลโหผลเผ็ดร้อนหนักเกิน และย่อมทำผู้กระทำนั้นให้เสวยความทุกข์ในอนายมีประเภทเป็น 4 สถาน ก็อกุศลกรรม 4 ประการนั้นเป็นอย่างไร อกุศลกรรมที่เป็นบาป 4 อย่างนั้น คือ คุรุกรรม 1 พหุลกรรม 1 อาสํณนกรรม 1 กตตตฺตากรรม 1 เป็น 4 ประการดังนี้ อธิบายสรุปได้ว่า 1. คุรุกรรม คือ กรรมที่มีโทษหนัก ได้แก่ ปัญจันนตริยกรรม ซึ่งไม่มีกุศลกรรมใดลบล้างไปได้ 2. พหุลกรรม คือ กรรมที่มีโทษเบา 3. อาสํณนกรรม คือ กรรมที่บุคคลใดทำไว้แล้วระลึกขึ้นได้ก่อนตาย 4. กตตตฺตากรรม คือ กรรมที่นอกเหนือจากกรรมทั้ง 3 อันบุคคลกระทำโดยไม่เจตนา กรรม 4 อย่างนี้ บุคคลใดกระทำแล้วย่อม		

ตาราง 31 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ไปตกในนรกขุมใหญ่ก่อน และเสวยทุกข์เวทนา มาก ชื่อว่า มหานิรยสถาน จากนั้นย่อมไปตก ในอสุหนรก และสรรพสัตว์ที่ไปเสวยโทรมหันท ในนรกบ่อย ๆ ก็เพราะอกุศลจิต 12 ดวง กล่าวคือ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นมูลเหตุ เพราะฉะนั้นสภาวะธรรมทั้งหลายหาใช้สัตว์ ใช้ บุคคล เป็นอกุศลกอบปรด้วยโทษมาก มีทุกข์ วิบากเช่นนี้ (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 616-617)		

พระโพธิสัตว์แสดงเรื่องทุจจิต 3 สุจจิต 3 ดังกล่าวไว้ใน เทวันธ
ชาดก (56) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 32 แสดงจรรยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงเรื่องทุจจิต 3 และสุจจิต 3

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่กุ่มมัทที่ทั้งหลาย ถึง ทุจจิต 3 สุจจิต 3 ดังสาระธรรมดังนี้ <u>ทุจจิต 3</u> ที่ควรละเว้น ได้แก่ กายทุจจิต วจิต ทุจจิต และมโนทุจจิต	พระเทวันธ	เทวันธชาดก (56)

ตาราง 32 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	กายทุจฺจริต คือ การประณตชั่วทางกาย ได้แก่ ข่าสัตว์ ลักทฺรพฺยและประณตนิคฺตในกาม วชิทุจฺจริต คือ การประณตชั่วทางวาจา ได้แก่ กล่าวเท็จ กล่าวคำหยาบ กล่าวคำส่อเสียด และกล่าวคำเพ้อเจ้อ มโนทุจฺจริต คือ การประณตชั่วทางใจ ได้แก่ อภิชฌา = เจตนาอันเกิดจากความโลภ เป็นเหตุให้กระทำทุจฺจริต มี ข่าสัตว์ เป็นต้น พยาบาท = เจตนาอันเกิดจากความโกรธ เป็นเหตุให้เกิดความปองร้าย อาฆาตจองเวร มิจฉาหิณฺฐิ = เจตนาอันเกิดจากความหลง เป็นเหตุให้เกิดความเห็นผิดทำนองคลองธรรม <u>สุจฺจริต 3</u> ที่ควรประณต ได้แก่ กายสุจฺจริต วชิสุจฺจริต มโนสุจฺจริต กายสุจฺจริต คือ ความประณตดีด้วยกาย ได้แก่ ไม่ข่าสัตว์ ไม่ลักทฺรพฺย ไม่ประณตนิคฺตในกาม วชิสุจฺจริต คือ ความประณตดีด้วยวาจา ได้แก่ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดส่อเสียด และไม่พูดเพ้อเจ้อ มโนสุจฺจริต คือ ความประณตดีด้วยใจ ได้แก่ ไม่เพ่งเล็งน้อมเอาผัสสฺสฺของเข่า ไม่ผูกอาฆาตปองร้ายเขา เห็นตรงต่อธรรมความชอบ		

ตาราง 32 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	<u>โทษของทวาริต 3 และอานิสงส์ของสุจริต 3</u> <u>โทษของกายทวาริต</u> - โทษของการฆ่าสัตว์ จะได้ไปเกิดในนรก ถ้าเกิดในโลกมนุษย์แล้ว อายุสั้น มีเวรมาก - โทษของการลักทรัพย์ จะทำให้เป็นผู้นำร่านาถา จะพินาศด้วยรายภัย - โทษของการประพฤตินิคมในกาม จะเป็นผู้นิคมการ จะได้เพศเป็นกะเทย (โตนทะเก้) หรือสตรี เป็นต้น <u>โทษของวจีทวาริต</u> จะได้ไปเกิดในอบาย ไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของเหล่ามนุษย์ เทวดา พุตสิ่งใดก็ไม่มีใครเชื่อถือ แม้พูดจริงก็เห็นเป็นเท็จ มักมีผู้กลั่นแกล้ง ใส่ความต่าง ๆ ปากมีกลิ่นเหม็น <u>โทษของมโนทวาริต</u> จะทำให้เป็นผู้ประพฤตชั่วทางกายวาจา จะได้วิบากทุกข์ <u>อานิสงส์ของกายสุจริต</u> - อานิสงส์ของการไม่ฆ่าสัตว์ จะทำให้ไปเกิดในสวรรค์ ถ้าเกิดในโลกมนุษย์จะ		

ตาราง 32 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	มีอายุยืน ปราศจากเวร มีมิตรมาก - อานิสงส์ของการไม่ลักทรัพย์ จะทำให้เป็นคนมั่งคั่ง มีโภคทรัพย์มาก ไม่ได้รับราชภัย เป็นต้น - อานิสงส์ของการไม่ประพฤตินิดในกาม จะทำให้เป็นคนรูปร่าง เป็นที่รักใคร่แก่ผู้พบเห็น <u>อานิสงส์ของวิสุจิริต</u> จะได้ไปเกิดในสวรรค์ ถ้าเกิดในโลกมนุษย์จะเป็นที่รักใคร่ของมนุษย์ เทวดา พุทธสิ่งใดก็มีคนเชื่อถือ เทวดา และมนุษย์คุ้มครอง ปากมีกลิ่นหอม <u>อานิสงส์ของมโนสุจิริต</u> ทำให้เป็นผู้ประพฤติทางกายวาจา (ปัญญาสาชดก เล่ม 2 หน้า 470-472)		

พระโพธิสัตว์แสดงธรรมเรื่องความประพฤตินั้นเป็นกุศล และได้แก่ การประพฤติกุศล ให้ท่าน การเลื่อมมารดา เป็นต้น ดังกล่าวไว้ใน ขุณยชาดก (31) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 33 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงธรรมเรื่องความประพฤตินั้นเป็นกุศล

ที่	จริยวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่กษัตริย์ร้อยเอ็ดพระนคร ให้ฟังประพฤตินี้ ตั้งสาระธรรมดังนี้ - ประพฤติศีล 5 เป็นนิจ - บำเพ็ญทานตลอดกาล - เลี้ยงบิดา มารดา - กล่าววาจาละเอียดอ่อนหวาน มีประโยชน์ และละวาจาเสื่อมเสีย - ถ่อมตนในบุคคลที่เจริญกว่า - ปราศจากตระหนี่ - มีวาจาสัตย์ - กำจัดความโกรธได้ ทำจิตใจให้เห็นว่าสตรีผู้เป็นภรรยาผู้อื่นดู มารดาของตน สิ่งของของผู้อื่นดูก่อนตน บุคคลอื่นเหมือนตนของตนเอง - มีวาจาเยือกเย็น (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 607)	พระเจ้าบุปผราช	บุปผราชชาดก (31)

เคารพเลื่อมใสพระรัตนตรัย ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และกระทำบูชาพระรัตนตรัยด้วยอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา

จริยวัตรข้อนี้ แบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ ได้แก่ เคารพเลื่อมใส พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และพระรัตนตรัย ดังจะอธิบายพร้อมยกตัวอย่างประกอบดังต่อไปนี้

พระโพธิสัตว์เคารพเลื่อมใสพระพุทธเจ้า แบ่งออกได้ 3 ลักษณะ ได้แก่ กล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้า บำเพ็ญบุญทานเพื่อบุชาพระพุทธเจ้า และกล่าวสรรเสริญคุณ และบูชาปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปปฏิมากร

พระโพธิสัตว์กล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์แสดงจริยาวัตรนี้ไว้ใน สิริจุทามนิชาดก (7) ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 34 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการกล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้า

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์กล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้า ในขณะที่เลื่อยพระศอของตนบริจาคนแก่ อินทพราหมณ์ ดังความตอนหนึ่งว่า " เมื่อคมเลื่อยล่วงเลยถึงพระศอ ทุกขเวทนาก็กำลังกล้าเกิดขึ้นมาก แต่พระองค์หากอดทนได้ไว้ ยังกตรัส สรรเสริญคุณพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 210)	พระเจ้าสิริจุทามนิ	สิริจุทามนิ ชาดก (7)

พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบุญทานเพื่อบุชาพระพุทธเจ้า หรือ พระปัจเจกพุทธเจ้า ได้แก่ การถวายภัตตาหารทาน เครื่องสักการบูชา ปัจจัยไทยทานต่างๆ เป็นต้น ดังกล่าวไว้ใน สิริธรรชาดก (10) สุวรรณกุมารชาดก (15) ธรรมิกโกทิตตราชชาดก (22) และอติเทวราชชาดก (38) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 35 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการบำเพ็ญบุญทานเพื่อบุชาพระพุทธรเจ้า
และพระปัจเจกพุทธเจ้า

ที่	จริยวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์ถวายนิมิตบาททานแด่พระปัจเจก พุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ด้วยความเลื่อมใส ดัง ความว่า "สิริธรเศรษฐีนั้น ครั้นเห็นพระปัจเจกโพธิเจ้า ก็ดีใจว่า เราได้พบพระปัจเจกโพธินี้เป็นลาก ของเรายิ่งใหญ่ ท่านมาแต่ไกล หวังจะอนุ เคราะห์เรา จึงถือเอาถาดใส่ภัตตาหารยกขึ้น ทูลเคี้ยวเกล้าเข้าไปสู่สำนักพระปัจเจกโพธิ วางสำหรับนั้นบนบาตร" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 254)	สิริธรเศรษฐี	สิริธรชาดก (10)
2	พระโพธิสัตว์ถวายเครื่องสักการบูชา และ ภัตตาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง แม้อาหารที่พระโพธิสัตว์ถวายจะเป็นอาหาร ส่วนสุดท้ายที่เหลืออยู่ในยามเกิดทุกข์ภัย ขณะนั้นก็ตามกัทรังถวายพระปัจเจกพุทธเจ้า ด้วยความเลื่อมใส ดังความว่า "ดูกรอำมาตย์ทั้งหลาย รูปร่างที่เหาะอยู่นั้น มิใช่ยักษ์ จักเป็นพระปัจเจกโพธิเจ้าเสด็จมา โดยแท้ ตรัสดังนี้แล้ว ก็ทรงเลื่อมใสในพระ ปัจเจกอันบริบูรณ์ด้วยอิริยาบถอันงาม จึงเสด็จ	พระสุวรรณกุมาร	สุวรรณกุมาร ชาดก (15)

ตาราง 35 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	อุฏฐารการจากราชอาสน์ประคองหัตถ์ถวาย อภิวัตน์พระปัจเจกโพธิ์นั้น แล้วบูชาด้วย เครื่องสักการะของหอม และดอกไม้มัน เป็นต้น (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 363) และถวายภัตตาหารแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า ดัง ความดำริในพระทัยว่า "ถ้าเราจำบริโภคนาหารนี้ ที่วัดก็จัก ไม่ดำรงอยู่นานเท่าใด เราบริจาคตาหารนี้ ถวายพระผู้เป็นเจ้าจักประเสริฐกว่า จะได้รับ อานิสงส์ผลในภายหน้าเป็นอันมาก" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 364)		
3	พระโพธิสัตว์ถวายภัตตาหาร เครื่องสักการ บูชาแด่พระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ดังความว่า "พระเจ้าธรรมิกมโหฬารราชนั้นทรงยินดีใน ทานบริจาคเป็นเบื้องหน้า จึงมีรับสั่งให้สร้าง มณฑป อันดาดเพดานด้วยแผ่นผ้าประดับด้วย เครื่องอสังการ สำหรับเป็นที่ถวายทานแก่พุทธ ปมุขสงฆ์ ครั้นมณฑปนั้นสำเร็จแล้ว จึงให้นิมนต์ พระพุทธรูปองค์ กับพระภิกษุสงฆ์พุทธบริวารมา นิสิทนาการณ ท่ามกลางมณฑปนั้นแล้วทรงถวาย	พระเจ้าธรรมิกมโหฬารราช	ธรรมิกมโหฬาร ชาดก (22)

ตาราง 35 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ทานวัดตมมีอันนปนาทธารเป็นอาทิ ครั้นเสร็จ ภตตกิจแล้ว ก็กระทำสักการบูชาด้วยเครื่อง สักการะทั้งหลาย มีมาลาและของหอม เป็นต้น (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 452-453)		
4	พระโพธิสัตว์ถวายการต้อนรับพระพุทโธทัญญะ แล้วถวายมहाทาน และที่อยู่ของสงฆ์แต่ พระพุทโธองค์ ดังความว่า ครั้นได้ทรงทราบว่าพระพุทโธทัญญะนั้น เสด็จลงมาการมาถึงพระนครของพระองค์ ก็มี พระภิกษุประกอบด้วยปิติโสมนัส จึงเสด็จออก ไปต้อนรับพร้อมด้วยราชบริพารอันยิ่งใหญ่ ถวาย อภิเษกด้วยปัญจาภคประดิษฐ์แล้ว เชิญเสด็จ พระพุทโธองค์ให้เข้าสู่พระราชนิเวศน์ ทรง ถวายมหาทานอันเลิศต่าง ๆ เมื่อเสร็จภตตกิจ แล้วทรงถือพระสุวรรณภิงคาร คือ <u>พระเต้าทอง</u> หลั่งน้ำให้ตก ณ ฝ่าพระหัตถ์ ตรัสถวายอันสนราชอุทยานของพระองค์ให้เป็น นิवासสถานที่อยู่แก่หมู่ภิกษุสงฆ์ทั้งนั้น พระพุทโธทัญญะพุทธเจ้าก็ทรงจำพรรษาใน พระราชอุทยานนั้นกับด้วยพระภิกษุสงฆ์แสนโกฏิ อันเป็นพุทธบริวาร พระเจ้าจักรพรรดิราชก็ได้ ทรงถวายมหาทานเป็นนิจันรันดร์ไม่ขาด" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 690-691)	พระเจ้าอติเทวราช	อติเทวราชชาดก (38)

พระโพธิสัตว์กล่าวสรรเสริญคุณและบูชาปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปปฏิมากร

ซึ่งว่าพระพุทธรูปปฏิมากรนั้นเป็นตัวแทนของพระพุทธรเจ้า ดังกล่าวไว้ใน วิริยบัณฑิตชาดก (17) วัฏฏังคสิราชชาดก (20) เทวรุกขกุมารชาดก (34) และจันทเสนชาดก (42) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 36 แสดงจริยาวัตรของพระ โพธิสัตว์ในการกล่าวสรรเสริญคุณและบูชาปฏิสังขรณ์
พระพุทธรูปปฏิมากร

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์ขายตนเองเพื่อนำเงินมาซื้อทองคำเปลวปิดถวายบูชาพระพุทธรูปปฏิมากร ดังความว่า "เราจักขายตัวของเรานี้และเมื่อได้ทรัพย์แล้วจึงเอาไปซื้อทองคำมาปิดพระพุทธรูปปฏิมากร กับด้วยพระราชา" (ปัญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 377) และอีกตอนหนึ่ง ได้กล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทธรูปปฏิมากรว่า เป็นผู้บำเพ็ญทานบารมีประพฤติดีเพื่อพระสัมพันธอุทญาณมาแล้วดังความว่า " ภนฺเต ปุเร มยา สุตํ, ตุมหากํ จริตํ ภเว โพธิสฺสุตเตว กาเล จ, สตฺตานํ อนุกมฺปกเ"	วิริยบัณฑิต	วิริยบัณฑิตชาดก (17)

ตาราง 36 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	สีสี่ปี อธิกเมรุ ตารกาธินยณญ มंसี่ปี อธิกภูมิ, รุธิร์ สมุททนต์ตา ททย์ อทนต์รวิ, สรวิร์ สกลปี วา ทาน์ อคคปวิจตุต, ตยา ทินัน อเสสโต สหุณณตสส อตุถาย, สุขโลกสส หนึ่ง สเจ สจวิติ สจวิ, มยา สติ วิทิตร์ อนุกมฺปาย มั กนฺเต, มยา สหุติ กเถติ ตวิ สเจ มยา จ น กเถสิ, พุทธปาเท มวิสสุสามิ ความว่า ข้าแต่พระพุทธานุภาพผู้เจริญ ความ ประพฤติของพระพุทธรองค์ในภพก่อน ๆ ก็ดี ใน กาลเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ผู้นุเคราะห์สัตว์ทั้ง ทลายก็ดี ข้าพระองค์ได้สดับฟังมาแล้ว พระ เคียรที่พระพุทธรองค์ทรงบริจาคมามากกว่า เขาพระเมรุ ดวงพระเนตรที่ทรงบริจาคม แล้ว ก็มากกว่าดาวในอากาศ พระมิ่งสิ่งที่ทรง บริจาคมแล้ว ก็มากกว่าน้ำในมหาสมุทร		

ตาราง 36 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โปธิสัตว์	ชื่อชาดก
	พระโลหิตที่บริจาคมามากกว่าน้ำในมหาสมุทร ใช้แต่เท่านั้นทานการบริจาคอันเลิศ คือ ดวงหทัย และสรีระทั้งหนึ่ง และพระสรีระทั้งสิ้น พระพุทธองค์ก็ได้ทรงบริจาคแล้ว โดยมีได้มีส่วนเหลือเลย ถ้าหากว่าสุจริตที่พระพุทธรูปได้ทรงประพาศติมาแล้ว เพื่อประโยชน์แก่พระสันตปาณุตตญาณอันเป็นที่ตั้งแห่งความสุขของสัตว์โลกทั้งหลาย" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 380-381) อีกตอนหนึ่ง พระโปธิสัตว์เชือดเนื้อให้ช่างทองกระทำเนื้อให้เป็นทองคำเปลว เพื่อพระองค์จะได้นำไปปิดองค์พระพุทธรูปปฏิมากร ดังความตอนหนึ่งว่า "พระโปธิสัตว์ก็หทัยศีลสมาปรารภจะเชือดมังสะออกจากตน แล้วตั้งสัตยาธิฐานอีกว่า ถ้าข้าพเจ้าปิดทองพระพุทธรูปปฏิมากรยังไม่สำเร็จทั่วองค์ตราบใด ขออย่าให้ชีวิตของข้าพเจ้าแตกดับตราบนั้น เมื่อข้าพเจ้าปิดทองพระพุทธรูปปฏิมากรทั่วทั้งองค์สำเร็จแล้ว ชีวิตของข้าพเจ้าจงแตกดับเถิด ครั้นอธิฐานตั้งขึ้นแล้ว ก็เชือดมังสะออกจากกายส่งให้นายช่างทอง คือ ท้าวโกสิย " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 384)		

ตาราง 36 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
2	พระโพธิสัตว์แม้ในชาติปางก่อนได้ปฏิสังขรณ์นิ้วพระหัตถ์ของพระพุทธรูปปฏิมากรที่ชำรุดให้ดี สมบูรณ์ดังเดิม พร้อมถวายเครื่องสักการบูชาแด่พระพุทธรูปปฏิมากรนั้น "กุลลภททกุมารนั้นชวนพ่อค้าทั้งหลายประมาณ ห้าคนออกจากบ้าน จะไปค้าขายที่เมืองอื่น เมื่อไปในกลางทางนั้นได้เห็นพระพุทธรูปปฏิมากรอันทำด้วยดินเหนียวองค์หนึ่ง ซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระอารามอันตั้งอยู่ในป่าช้า พระพุทธรูปปฏิมากรนั้นมีนิ้วพระหัตถ์อันหักทำลายไปนิ้วหนึ่ง เพราะถูกน้ำฝนตกกรด จึงนำเอาดินเหนียวมาชยำกับน้ำอ้อย ปั้นนิ้วพระพุทธรูปปฏิมากรกระทำการปฏิสังขรณ์ให้เต็มบริบูรณ์ เป็น 5 นิ้วแล้วก็มัสการบูชาด้วยเครื่องสักการะทั้งหลาย มีประทู๊ป รูป เทียนและมาลาของหอม เป็นต้น แล้วหยิบเอาทรัพย์สินส่วนของตน 8 กหาปณะ มอบให้แก่หญิงทาสีคนหนึ่ง เพื่อให้ปฏิบัติรักษาพระพุทธรูปปฏิมากรอันเป็นเจดีย์นั้นด้วย เพื่อให้เป็นมูลค่าประทู๊ป รูป เทียนและของหอมสำหรับบูชาพระพุทธรูปปฏิมากรผู้เจริญ" (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 417)	กุลภททกุมาร หรือ (พระเจ้าวัฏฐังคุลีราช)	วัฏฐังคุลีราช ชาดก (20)

ตาราง 36 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
3	พระ โพธิสัตว์บูชาพระพุทธรูปปฏิมากรด้วยดอกไม้ และปิดกวาดเสนาสนะให้สะอาด ดังความว่า "วันหนึ่งพระโพธิสัตว์ไปสู่นมไพร ได้เห็น ต้นรังสรงรัศมีงามดั่งแสงสุริโยทัย แล้วนึกไปว่า ไม้รังต้นนี้สิ่งามนัก ชะรอยอะไรจักมีอยู่ที่นั่น คิดแล้วก็เดินเข้าไปใกล้ได้เห็นพระพุทธรองค์ หนึ่งอยู่ที่โคนต้นรัง ก็กตัญญูกตัญญูนมัสการไหว้ แล้ว เก็บดอกไม้มาบูชา เปลื้องผ้าห่มออกทำ เป็นวิชณี ปิดกวาดภายในได้สาละสลวยแล้ว จักผ้า สาฎกออกทำเป็นแผ่นธงบูชาพระพุทธรูปโดย ล้างก็จะเคารพ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 636)	เทวรุกชกุมาร	เทวรุกชกุมาร ชาดก (34)
4	พระ โพธิสัตว์ปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปปฏิมากรที่ชำรุด ให้สมบูรณ์ดังเดิม พร้อมปิดทองบูชาถวายแด่ พระพุทธรูปปฏิมากร ดังความว่า เมื่อพระ โพธิสัตว์ได้พบเห็นพระพุทธรูปปฏิมากร ชำรุด ก็ทรงปฏิสังขรณ์ด้วยดินเหนียวให้สมบูรณ์ เป็นอันดี อีกทั้งปิดทองบูชาพระพุทธรูปปฏิมากรนั้น ด้วยใจยินดีเลื่อมใส (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 719)	จันทเสนกุมาร	จันทเสนชาดก (42)

พระโพธิสัตว์เคารพะเลื่อมใสพระธรรม แบ่งออกได้เป็น 2

ลักษณะ คือ สละทุกสิ่งอย่างแม้ชีวิตเพื่อให้ได้ฟังธรรม และการรักษามารุงพระไตรปิฎกให้ยั่งยืนสืบไป

พระโพธิสัตว์สละทุกสิ่งทุกอย่างแม้ชีวิตเพื่อให้ได้ฟังธรรม
ดังกล่าวไว้ใน ธรรมโศกชาดก (18) และสุรูปชาดก (26) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 37 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการสละทุกสิ่งทุกอย่างแม้ชีวิตเพื่อให้ได้ฟังธรรม

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์ปรารถนาจะฟังธรรม จึงประกาศหาผู้รู้ธรรม โดยยินยอมสละทรัพย์จำนวนมาก ให้เป็นการตอบแทน หากยังหาผู้รู้ธรรมไม่ได้ ก็จะสละจนถึงประเทศ แต่เมื่อไม่มีผู้ใดสามารถแสดงธรรมได้ จึงสละราชสมบัติ แสวงหาผู้รู้ธรรมด้วยพระองค์เอง ตั้งความว่า "พระเจ้าธรรมโศกเทวราชได้ทรงสดับดังนั้น จึงมีรับสั่งให้ทวิทรัพย์ขึ้นไป สองพันตำลึง สามพันตำลึง สี่พันตำลึง จนถึงหมื่นแสนโกฏิ ตำลึง ตราบเท่าถึงร้อยโกฏิ พันโกฏิตำลึงเป็นที่สุด ก็ยังหาผู้ที่แสดงธรรมมิได้ จนถึงทรงสละประเทศ มณฑล มีคามนิคมชนบท เป็นต้น และทรงสละเศวตฉัตร และพระองค์ประสงค์จะบูชาผู้รู้ธรรมมิได้ เมื่อไม่ได้ผู้ที่จะแสดงธรรมโดยนัยนี้ ก็ทรงวิปัสณาเดือดร้อนในพระหฤทัยจึงตรัสว่าเราจะประโยชน์อะไรด้วยราชสมบัติอันปราศจากพระสัทธรรม ทรงพระ	พระเจ้าธรรมโศกเทวราช	ธรรมโศกชาดก (18)

ตาราง 37 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ราชดำรินี้แล้ว ก็ทรงมอบราชสมบัติให้แก่ พระยาอุปราชา แล้วเสด็จเที่ยวไปในราวป่า เพื่อจะแสวงหาผู้ที่รู้พระสัทธรรม" (ปัญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 392) และอีกตอนหนึ่ง พระโพธิสัตว์สละชีวิตให้แก่ ยักษ์ผู้สามารถแสดงธรรมแก่พระองค์ฟัง ได้ ดังความว่า "เมื่อณชนผู้มีเมธาอันดีมาด้วยความระลึกรู้ว่า พระสัทธรรมเป็นสิ่งที่จะนำมาซึ่งผล และอัน สงส์อันยิ่งใหญ่ ฟังบริจาครัตน์เพราะเหตุจะ รักษาชีวิตของตนไว้ หรือบริจาชีวิตของตน เสีย เพราะเหตุที่จะรักษาพระสัทธรรมไว้ หรือบริจาทั้งทรัพย์ ทั้งกาย ทั้งชีวิต เพื่อจะ ได้สดับฟังพระธรรมที่มีผลอันสงส์อันยิ่งใหญ่ เพราะฉะนั้นการนี้ เราควรที่จะสละชีวิต ร่างกายของเราให้เป็นอาหารแก่พญายักษ์ เพื่อจะได้ฟังพระสัทธรรมให้สมดังความ ปรารถนา" (ปัญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 396)		

ตาราง 37 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
2	พระโพธิสัตว์ปรารถนาจะฟังธรรมอย่างยิ่ง จึงให้หาผู้แสดงธรรมโดยทรงยอมสละทรัพย์สินสมบัติต่าง ๆ เพื่อให้ได้ฟังธรรมของพระพุทธรเจ้า ดังความว่า "ในสมัยครั้งหนึ่ง พระบรมโพธิสัตว์ทรงรำพึงในพระทัยว่า อย่างไรหนอเราจะได้ฟังธรรม จึงทรงรำพึงในพระทัยว่า เราจะหาอุบายให้ได้ฟังธรรมจงได้ แล้วจึงให้ราชบุรุษขนเอาทองคำหนักตำลึงขึ้นบรรทุกหลังช้าง แล้วให้ไปวประกาศไปว่า ผู้ใดสามารถจะกล่าวธรรมถวายบรมกษัตริย์ได้ เราทั้งหลายจะให้ทองคำหนักตำลึง และมอบแก้ว กัมมัทธัมมทั้งกายหลังบรมกษัตริย์ จักกระทำการบูชาเป็นการใหญ่" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 501) อีกตอนหนึ่งกล่าวว่า พระโพธิสัตว์ยอมสละทรัพย์สิน บุตร ภรรยา เพื่อให้ได้ฟังธรรมจากยักษ์ตนหนึ่ง ด้วยเห็นประโยชน์ของการฟังธรรม ดังความดำริในพระทัยตอนหนึ่ง "ปุตตะ ภริยา มณี ทูต ธมมสฺสวณตฺถาย ชีวิต ราชญ์ สุวณฺณ ทาสี ทาสี วา ทตฺถิ อสฺสึ วา	พระเจ้าสุรูปราช	สุรูปชาดก (26)

ตาราง 37 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	เทมิ อหิ สพฺพนฺตํ ทานํ นิเสสํ ธมฺมปฺชายนํ วิธียา นํ ทูลลภํปิ ธนํ รชฺชํ ปุตฺตกริยา นํ ทูลลภํ ธมฺโม จ ทูลลภโ โลเก พุทฺธานํ สุขทายโก อชฺชเมว อนนฺตโก ลาโภ มยาธิตฺโต สียา ทูลลภํ ทิ มนุสฺสสตฺตํ นํ ทูลลภา ทิ สมฺปตฺติ ทูลลภํ ทิ มนุสฺสสตฺตํ สทฺธา จ อตฺตทูลลภา ชินสทฺธมฺโม เทสิโต พุทฺโธ จาปิตฺตทูลลโภ นิรเเย อุปนฺนสฺส อตฺตทานญจ ญโต สุขํ มหาทกฺขสฺสส ปุเรตฺวา ธมฺมสฺส นํ สฺวโต ญโต แปลว่า เราจะให้บุตร และภริยา และดวง แก้วมณีซึ่งเป็นของอันเราพึงให้ เราจะให้ชีวิต เพื่อประโยชน์แก่การฝังธรรม เราจักให้เงิน และทอง ให้ทาสและทาสี เราจักให้ช้างและ ม้า เราจักให้สรรพทานทั้งสิ้น มิให้มีเหลือตาม วิธีของการบูชาธรรม อนึ่งทรัพย์สมบัติก็ดี ไม่ เป็นของหาได้ด้วยยาก บุตรก็ดี ภริยาก็คดี ก็ไม่		

ตาราง 37 (ต่อ)

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	เป็นของหาได้ด้วยยาก ส่วนธรรมของพระพุทเจ้าทั้งหลาย เป็นอุบายให้ถึงความสุข เป็นของหาได้โดยยากนักในโลก วันนั้น แลขอลากไม้ไผ่เพียงมีมาถึงแก่เราเกิด จริยอยู่ความให้อัตตภาพเป็นมนุษย์เป็นของหาได้ด้วยยาก แต่ทรัพย์สมบัติไม่เป็นของหาได้ด้วยยาก อีกประการหนึ่งความเป็นมนุษย์เป็นของหาได้ด้วยยาก ก็จริง แต่ศรัทธาความเชื่อกรรม เชื่อผลของกรรมเป็นของหาได้ด้วยยากเหลือเกิน อนึ่ง สัทธรรมคำสั่งสอนของพระอินสีห์เจ้าที่พระองค์แสดงแล้วเป็นของหาได้ด้วยยาก แม้พระพุทเจ้าก็เป็นผู้อันสัตว์โลกหาได้ด้วยยากเหลือสิ้น เมื่อสัตว์โลกทำตนให้ไปเกิดเสียในนรกแล้ว จะได้ความสุขมาแต่ไหน เมื่อทำตนให้เต็มไปด้วยความทุกข์อันใหญ่แล้ว ก็ไม่ได้พึงธรรมแต่ที่ไหนเลย (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 502-503)		

พระโพธิสัตว์รักษานำรุงพระไตรปิฎกให้ยั่งยืนสืบไป

ดังกล่าวไว้ใน ไบรณภกิลราชชาดก (21) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 38 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการรักษานำรุงพระไตรปิฎก

ที่	จริยวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	พระโพธิสัตว์ทรงบูชาพระไตรปิฎก อันเป็นคำสั่งสอนของ พระปુราณโคตมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยเครื่องสักการะอันยิ่งใหญ่ เพื่อให้พระไตรปิฎกประดิษฐานถึง 5 พันปี และยังทรงให้ช่างจารึกพระไตรปิฎกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรด้วย ดังความว่า "เอว ภควา ปิฎกตฺตยผลํ อนนฺตํ อปฺปริมาณํ มหฺนตํ สมฺปตฺติทายกํ ทสฺสเสตฺวา สมเดจฺจพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงผลของ นรชนที่ได้สร้างพระไตรปิฎกว่าเป็นกุศลให้ได้ สมบัติใหญ่ ไม่มีที่สุด ไม่มีประมาณละนั้นแล้ว มี พระพุทธรูปประสงค์ จะทรงประกาศบุรพจารีต ของพระองค์ให้แจ้งชัด จึงตรัสว่า ดูกรสาริบุตร ในอดีตกาลครั้งพระสัมมาสัม พุทธเจ้า ทรงพระนามว่า พระปุราณโคตม เราได้กระทำการบูชาด้วยทรัพย์สินมีราคาเป็นอัน มาก เพื่อจะให้พระไตรปิฎกที่พระสัมมา สัมพุทธเจ้าปุราณโคตมได้ภาษิตไว้ ให้ ประดิษฐานอยู่ถาวรทั่วพื้นพรหม แล้วให้ช่าง	พระบรมจักรพรรดิราช โพธิสัตว์	ไบรณภกิล ราชชาดก (21)

ตาราง 38 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	เขียนพระไตรปิฎกไว้ เราจึงได้มาเป็นกษัตริย์ อยู่ในปราสาทกิลบุรี แล้วได้เสวยความสุขเป็น พระเจ้าจักรพรรดิราช " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 443-444)		

พระโพธิสัตว์เคารพเลื่อมใสพระสงฆ์ คำว่าพระสงฆ์ในที่นี้
หมายรวมไปถึงผู้ทรงศีลทั้งปวงด้วย พระโพธิสัตว์เคารพเลื่อมใสโดยการสักการบูชาและบำเพ็ญ
บุญทานแด่พระสงฆ์ทั้งปวงดังกล่าวใน จันทรราชชาดก (8) สุวรรณกุมารชาดก (15) สุกตสน
ชาดก (19) และจันทคามชาดก (61) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 39 แสดงจรรยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงความเคารพเลื่อมใสพระสงฆ์

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบุญทานแด่พระเถระเจ้าด้วยความ ความเลื่อมใส ดังความว่า "พระมหาสัตว์เห็นพระเถระเจ้าแล้ว มีความ เลื่อมใส เดินเข้าไปใกล้นั่งลงกราบไหว้ แล้ว ปราศรัย...พระมหาสัตว์เห็นเหงื่อไหลไทรยส ทั่วร่างกายพระเถระ จึงพูดว่า ข้าแต่ท่านผู้ เจริญ ข้าพเจ้าต้องการจะทำบุญ ๓ ดูก อุบาสก เชิญท่านทำบุญเถิด	จันทกุมาร	จันทรราชชาดก (8)

ตาราง 39 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	พระโพธิสัตว์จึงตักเอาน้ำมาแปดหม้อให้พระเถระสร่งน้ำ และถวายข้าวน้ำ และหมากพลู จุตตามประทีปอีกแปดดวงถวายพระเถระ แล้วแก้สัตว์เป็นที่ซื้อมาปล่อยไว้ ณ สำนักพระเถระ " (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 215-216)		
2	พระโพธิสัตว์ถวายภัตตาหารแด่พระสาวกของพระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยความเลื่อมใส ดังความว่า "พระสุวรรณกุมาร โพธิสัตว์นี้ได้บังเกิดเป็นบุตรเศรษฐีในเมืองพาราณสี... อยู่มาวันหนึ่ง ได้เห็นพระภิกษุรูปหนึ่งซึ่งเป็นสาวกของพระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้า ล้มเหยี่ยวไปโคจรบิณฑบาต ก็มีจิตประสาทเลื่อมใส จึงใช้บริษัของตนให้ไปรับบาตรจากภิกษุนั้น แล้วอาราธนาให้ขึ้นไปนั่งบนเคสสถาน จึงนำโภชนาหารใส่ลงในบาตร แล้วหลั่งน้ำพระทักษิโณทกให้ตกลง ณ ฝ่ามือของพระภิกษุนั้น แล้วถวายนมัสการอาราธนาว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ แต่ข้าพเจ้าขอพระผู้เป็นเจ้าจงมารับบิณฑบาตในเรือนของข้าพเจ้านี้ให้เป็นนิจกาลทุกวันเถิด (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 326)	สุวรรณกุมาร	สุวรรณกุมาร ชาดก (15)

ตาราง 39 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
3	พระโพธิสัตว์บำเพ็ญกุศลต่าง ๆ แต่พระเถระเจ้าด้วยความเลื่อมใสยินดี ดังความว่า "ครั้งนั้นพระบรมโพธิสัตว์เจ้ามีธุระส่วนตนเข้าไปสู่รัฐประเทศ เทียนแลดูไปข้างโน้นบ้าง ข้างนี้บ้าง ได้เห็นพระเถระเจ้าองค์นั้น ท่านมีอินทรีย์สงบราบรื่นก็เกิดจิตเลื่อมใส จึงเข้าไปใกล้ ถวายนมัสการแล้วนั่ง ณ ที่ควร... พระบรมโพธิสัตว์เจ้ารำพึงในใจว่า คราวนี้สมควรที่เราจะกระทำบุญกุศลแล้วก็ละการงานของตนเสีย สร้างบรรณศาลากระทำที่สำหรับจงกรม ชุดบ่อน้ำ ขนทราย มาเรียงรายลงโดยรอบบริเวณ กระทำสถานที่นั้นให้บริบูรณ์ไปด้วยเครื่องสักการบูชาต่าง ๆ มีเทียน และธูป และของหอมและระเบียบดอกไม้มากเป็นต้น แล้วถวายวิหารทานอันสรรพไปด้วยเครื่องบริขารทั้งปวงแล้ว นิมนต์พระเถระเจ้าให้เข้าอยู่ในบรรณศาลานั้นเสร็จแล้ว ก็ถวายนมัสการลากลับไปสู่น้ำ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 401)	สุทฺถสเนชเรขฉฐี	สุทฺถสเนชาดก (19)
4	พระโพธิสัตว์โปรดให้สร้างวิหาร 122 แห่ง พร้อมด้วยพระพุทธรูปปฏิมากร พระสถูปเจดีย์ อีกทั้งบริจำคจตุปัจจัยแก่เหล่าสมณพราหมณ์ (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 904)	พระจันทคาร	จันทคารชาดก (61)

พระโพธิสัตว์เคารพเลื่อมใสพระรัตนตรัย ได้แก่ การยึด

พระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต และยอมสละชีวิตเพื่อรักษาทองคำพระรัตนตรัยไว้ ดังกล่าวใน
ลัทธิชาตก (10) และสุวรรณภูมิชาตก (15) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 40 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการเคารพเลื่อมใสในองค์พระรัตนตรัย

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
1	พระโพธิสัตว์สละชีวิตตายแทนสามเณร เพื่อ รักษาพระรัตนตรัยให้ครบองค์ 3 ไว้ ดังความว่า "ทุกภพชาติ ได้ฟังธรรมกถาดังนั้นจึงตัดน้อตน ของตนเองว่า ดูกรทุกภพชาติเจ้ารักชีวิตของ เจ้ามาก หรือรักพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ มากกว่ารักชีวิต เมื่อทุกภพชาติคิดเห็นว่า พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่รักยิ่งกว่า ชีวิตจึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าจันทรราชแล้วกราบทูล ว่าขอพระกรุณาปกเกล้า ข้าพระพุทธเจ้าจักรับ อาสาตายแทนสามเณร (ปัญญาสชาตก เล่ม 1 หน้า 265) และกล่าวสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยไว้ว่า "ข้าพเจ้าสละชีวิตครั้งนี้ เพื่อประโยชน์แก่พระ พุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์... เพราะว่าพระ พุทฺธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้านี้ เป็น ประทีปส่องสัตว์โลกให้สว่างทุกแห่งหล้าฉะนั้น คนจำพวกใดถึงพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์	ลัทธิเศรษฐี	ลัทธิชาตก (10)

ตาราง 40 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	เป็นที่พึงแล้ว ความหวาดหวั่นต่ออันตรายย่อมไม่มีแก่คนจำพวกนั้นเลย คนจำพวกนั้นย่อมจะถึงทางเดินแห่งความสุขอันเกษม" (ปัญญาชาดก เล่ม 1 หน้า 268)		
2	พระโพธิสัตว์เปล่งวาจาขอพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ดังความว่า "เราจะแนะนำภณิกายทั้งหลายให้ประกอบ การบุญกุศล จะได้เป็นที่พึ่งของตน ๆ ไปภายหน้าทรงพระดำริดังนี้แล้วก็ถึงพระสรณคมน์เป็นที่พึ่ง เปล่งอุทานวาจาว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทฺธเจ้าเป็นที่พึ่ง ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมเจ้าเป็นที่พึ่ง สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เจ้าเป็นที่พึ่ง ครั้นทรงมั่นในสรณคมนั้นแล้ว จึงทรงสมาทานถือนั่นในองค์ศีล	สุวรรณกุมาร	สุวรรณกุมาร ชาดก (15)

3.1.5 ช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ พ้นความเดือดร้อน

จรียาวัตรข้อนี้ แบ่งออกได้ 2 ลักษณะ คือ ช่วยเหลือสรรพสัตว์ที่ได้รับ ความเดือดร้อน และให้อภัยโทษแก่ผู้คิดมุ้งม้ายต่อตน ดังจะอธิบายพร้อมยกตัวอย่างประกอบ ดังต่อไปนี้

พระโพธิสัตว์ช่วยเหลือสรรพสัตว์ที่กำลังได้รับความเดือดร้อน ซึ่ง มีทั้งความเดือดร้อนเล็กน้อย ไปจนถึงความเดือดร้อนมาก

ความเดือดร้อนเล็กน้อย ได้แก่ ช่วยเหลือรักษาผู้ได้รับบาดเจ็บ หรือให้อาหารแก่สุนัขที่หิวโซ เป็นต้น ดังกล่าวไว้ใน สมุททโฆษชาดก (1) สุธนุชาดก (3) พรหมโฆษราชชาดก (33) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 41 แสดงจรียาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ที่เดือดร้อนเล็กน้อย

ที่	จรียาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์ช่วยรักษาวิทยากรผู้ได้รับบาดเจ็บให้หาย "เวลานั้นพระโพธิสัตว์เสด็จลงจากพระตำหนัก มนราชอุททยาน ชวนบุโรหิตและบุตรอำมาตย์เสด็จประพาสราชอุททยาน ทอดพระเนตรเห็นวิทยากรผู้นั้น ก็เสด็จเข้าไปใกล้ ทรงไต่ถาม วิทยากรก็ทูลเล่าความตามเหตุที่เป็นแล้ว ให้ทรงทราบทุกประการ พระโพธิสัตว์ทรงส่งสารก็ให้พญูวิทยากรมายังตำหนัก แล้วให้แพทย์มารักษา ประมาณลัคน้าวันวิทยากรก็หายเป็นปกติ (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 13)	พระสมุททโฆษ	สมุททโฆษชาดก (1)

ตาราง 41 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โปธิสัตว์	ชื่อชาดก
2	พระ โปธิสัตว์อาสาเป็นยามดูแลความปลอดภัยแทนม้ามณีกัทธิ เนื่องจากเห็นว่าม้ามณีกัทธิต้องเห็นดเห็น้อยเมื่อยล้าจากการพาพระองค์กับพระชายาเดินทางมานาน ดังความตอนกล่าวแก่ม้ามณีกัทธิว่า "ดูกรรมกัทธิชั่วร้าย ท่านให้เราทั้งสองรองขึ้นมาช้านาน มีอาการลำบากกายมาก ยังจะต้องมาตอนเอนรักษาระวังเราอีก เป็นการไม่สมควรเลย ท่านจงนอนก่อนเถิด เราจะคอยระวังพิทักษ์รักษา" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 109)	พระสุธน	สุธนชาดก (3)
2	พระราชทานอาหารให้สุนัขที่กำลังหิว แม้จะต้องหาอาหารจำนวนมาก ก็มีได้พิโรธแก่สุนัขที่ดูร้ายนั้นไม่ ดังความว่า "พระราชาก็บังคับพวกอำมาตย์ให้นำข้าวสุกไปให้สุนัขนั้น ๆ กินแล้วห่อไม่ จึงรับสั่งให้อำมาตย์ให้บังคัยคนในเมือง นอกเมืองให้ขนข้าวสุกไปให้สุนัขนั้นกินให้อิ่ม สุนัขนั้นกินข้าวสุกหมดแล้วยังห่อไม่ ได้ทำเสียงอุโหษขึ้นอีกวาระที่สาม พระราชาทราบความแล้วหาดำรัสประการใดไม่ " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 628)	พระเจ้าพรหมโฆสราช	พรหมโฆสราชชาดก (33)

ความเดือดร้อนมาก ได้แก่ ช่วยเหลือผู้ประสบภิกขภัย
ภัยจากเรือแตกกลางมหาสมุทร ช่วยขับไล่ปีศาจที่มารบกวน จนถึงการช่วยเหลือให้พ้นจาก
ความตาย ดังกล่าวไว้ใน กนกวรรณราชชาดก (16) สังขปิตชาดก (41) จันทคารชาดก
(61) ทูลกนิเทศชาดก (11) วัฏฏังคสิราชชาดก (20) เทวันธชาดก (56) และจันทราช
ชาดก (8) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 42 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ที่ได้รับความเดือดร้อนมาก

ที่	จริยาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์สละพระราชทรัพย์ซื้อข้าวแจกจ่าย แก่ราษฎรผู้ประสบภิกขภัย ทุก ๆ วัน เป็น เวลาถึง 4 เดือน เพื่อบรรเทาความเดือด ร้อนของราษฎรเหล่านั้น ดังความว่า "พระเจ้านกวรรณราชได้ทรงทราบประมาณ ข้าวเปลือกในชมพูทวีปทั้งสิ้นแล้ว ก็บริจาคพระ ราชทรัพย์ซื้อไว้เป็นของหลวง สำหรับได้นำแจก จ่ายในเวลาเมื่อเกิดทุกข์ภัยตามสมควรและ ...ทรงพระราชทานข้าวหลวงให้แก่อำมาตย์ และมหาชนทั้งหลายทุก ๆ วัน ทั้งพระราชทาน แก่ทหารของชาวเมือง และทหารของพวกอำ มาตย์ทั้งหลายประมาณ 4 เดือน ข้าวเปลือก ของหลวงที่เป็นส่วนพระราชทานก็หมดสิ้น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 361)	พระเจ้านกวรรณราช	กนกวรรณราช ชาดก (16)
2	พระโพธิสัตว์พระราชทานแผ่นกระดานที่ทรง เกาะในขณะที่อยู่ท่ามกลางมหาสมุทรนั้น ให้แก่	สังขปิตตกุมาร	สังขปิตตชาดก (41)

ตาราง 42 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ชนผู้ไม่อาจข้ามสมุทรได้ ดังความว่า "...ทรงขึ้นขี่กระดานว่ายน้ำไป ครั้นทอดพระเนตรเห็นมหาชนซึ่งเป็นอาหารแห่งมีนจลชาติ ทรงกอบปรด้วยพระกรุณา ทรงพระดำริว่า เมื่อเรายังมีชีวิตรอยู่ สัตว์เหล่านี้จึงอย่าได้ตายเลย แล้วก็ทรงประทานแผ่นกระดานให้แก่มหาชนที่ไม่อาจจะข้ามสมุทรได้" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 750) และอีกตอนหนึ่งพระ โพธิสัตว์ ห้ามพราหมณ์ผู้หนึ่งมิให้ฆ่าตัวตาย ดังความตอน ตรัสห้ามว่า "สุทฺถุลลํ มนุสฺสํ ปตฺถิตํ อเปเรหิ ปญฺญํ ญกมฺเมว ลกฺขณํ กิมตฺถํ มตฺถมิจฺจลํ ความว่า ความเกิดเป็นมนุษย์หาได้ยากอย่างยิ่ง ต้องทำบุญจึงจะได้ คนอื่นๆ เขาต้องการ ทำไมท่านจึงอยากตาย" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 768)		

ตาราง 42 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
3	พระโพธิสัตว์ช่วยขับไล่ปิศาจมิให้รบกวนเศรษฐีและพราหมณ์ ดังความว่า "พระ โพธิสัตว์ทรงถือพระขรรค์แก้วเสด็จไปสู่ที่ชุมนุมทรัพย์ ทอดพระเนตรเห็นพวกภูตกำลังกินเนื้อนั้นอยู่ จึงทรงชักพระขรรค์ออกแกว่ง พวกภูตได้พากันหนีไปด้วยอาณัติของพระขรรค์แก้วนั้นแต่นั้นไป คน สัตว์ทั้งหลายมิได้เจ็บไข้ ล้มตายเหมือนในกาลก่อน" (ปัญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 862) และ "พระโพธิสัตว์ ทรงพระขรรค์แก้วเสด็จไปทอดพระเนตรเห็นพวกปิศาจกำลังกินเนื้อมนุษย์อยู่ จึงทรงชักพระขรรค์ออกฟันปิศาจเหล่านั้นตายหมด จำเดิมแต่นั้นไปพราหมณ์ทั้งสองสามี ภรรยานั้นก็กลับเป็นคนปกติเหมือนกาลก่อน"	จันทคามานพ	จันทคามชาดก (61)
4	พระโพธิสัตว์ซื้อสัตว์ทั้งหลายจากพ่อค้า เพื่อนำไปปล่อยในที่ปลอดภัย ดังความว่า "มหาชน คนที่ปล่อยสัตว์ย่อมได้คุณสมบัติ มีอายุยืนยาว เป็นต้น บัณฑิตชน ย่อมสรรเสริญผู้ปล่อยสัตว์ คนที่ได้ทำบุญแล้ว มีปล่อยสัตว์	จันทกุมาร	จันทราชชาดก (8)

ตาราง 42 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	เป็นต้น ย่อมจะเสวยผล คือ ความสุขยิ่งยิ่ง ฝ่ายชนที่ไม่ได้ทำบุญแล้ว ย่อมถึงซึ่งความ พินาศใหญ่" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 215)		
5	พระโพธิสัตว์ได้ตัวพระภิกษุ 33 รูปด้วยทองคำ หนักเท่าน้ำหนักตัวของพระภิกษุ เพื่อให้พ้นจาก ที่คุมขังของพระราชาพาลผู้หนึ่ง ดังความว่า "พระบรมโพธิสัตว์เจ้า เมื่อปรารถนาจะปลด เปลื้องภิกษุสามสิบสามรูปอีก ตามนัยที่ได้สั่ง ทองคำเท่าตัวพระนาคที่ปีเถระแล้วนั้น จึง กล่าวคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า สุนนฺตุ โจนฺโต วจนํ เทวสฺสขมา สมากตา ภิกขุณํ หิ ปโมเจยฺยํ โพธิยาเยว การณา ความว่า ข้าแต่เทพยดาเจ้าทั้งหลายผู้เจริญ ขอเชิญฝูงเทพยดาจงมาพร้อมกัน ฟังถ้อยคำ ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะได้พระภิกษุทั้งหลาย ให้พ้นจากความตายครั้งนี้ ด้วยเหตุเพื่อ พระโพธิญาณสิ่งเดียวเท่านั้น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 263)	ทูลกบัณฑิต	ทูลกบัณฑิต ชาดก (11)

ตาราง 42 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
6	พระโพธิสัตว์ไม่ทำร้ายข้าศึกถึงแก่ความตาย เพียงทำให้เกิดความกลัว โดยให้นั้วพระหัตถ์ที่ไปยังหมู่ข้าศึก ข้าศึกก็พลันตกจากพาหนะทั้งหลาย และหวาดกลัวต่อพระโพธิสัตว์ ดังความว่า พระเจ้าวัฏฐังคุลีราชโพธิสัตว์ ทอดพระเนตร เห็นพระยาร้อยเอ็ด และหมู่พลพลทันต์ มีความลำบากกายถึงซึ่งวิปการต่าง ๆ ดังนั้น ก็มีพระหฤทัยประกอบด้วยพระมหากรุณา จึงมีพระราชดำริสว่า ดูกรทั้งหลายผู้เจริญ ท่านทั้งปวงจงพากันลุกขึ้นเถิด อย่ากลัวเราเลย เราไม่ให้ท่านทั้งหลายถึงชีวิตอันตรายน... เมื่อท่อนพระศพหลวงวัฏฐังคุลีราช มีชัยชำนะพระยาร้อยเอ็ด ผู้เป็นปัจฉามิตรแล้ว ก็พระราชทานโอวาทานุสาสน์สั่งสอนพระยาร้อยเอ็ดให้ตั้งอยู่ในทศนิรโทษกรรม 10 ประการ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 426-427)	พระเจ้าวัฏฐังคุลีราช	วัฏฐังคุลีราชชาดก (20)
7	พระโพธิสัตว์ชุบชีวิตเหล่าวานรให้ฟื้นคืนชีวิตด้วยความเมตตา ดังความว่า	พระเทวันธราชกุมาร	เทวันธชาดก (56)

ตาราง 42 (ต่อ)

ที่	จรียาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	"...แล้วจึงไปหาน้ำมารดสรีรกายวานรทั้งหลาย ๆ ก็ฝนได้สติคืนมา จึงทูลพระราชากุมารว่า ตั้งแต่นั้นไป ข้าพเจ้าทั้งหลายยอมเป็นทาสของท่าน" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 465)		

พระโพธิสัตว์อภัยโทหนแก่ผู้คิดมุ้งร้าย หรือเบียดเบียนตนเอง

ดังกล่าวไว้ใน สุวรรณกุมารชาดก (15) สังขปัตตชาดก (41) ลีโลธชาดก (44) สีนาทชาดก (52) และเทวันธชาดก (56) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 43 แสดงจรียาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการอภัยโทหนแก่ผู้คิดมุ้งร้ายเบียดเบียนตนเอง

ที่	จรียาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	ไม่ประหารชีวิตพระเจ้าสิงหลผู้เบียดเบียนมุ้งร้ายต่อพระองค์ แต่ทรงกล่าวโอวาทสั่งสอนให้พรเจ้าสิงหลมีความรัก ความเมตตาต่อผู้อื่น ดังความว่า "พระเจ้าสุวรรณกุมารโพธิสัตว์ ทอดพระเนตรเห็นพระเจ้าสิงหลนั้น มีพระสรีรกายอันหวาดหวั่น สะทกสะท้านและมีเสโทอันไหลอาบนักตรก็มี ความสงสารประกอบด้วยพระกรุณา จึงมี	พระสุวรรณกุมาร	สุวรรณกุมารชาดก (15)

ตาราง 43 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	พระราชดำรัสว่า ดูกรมหาราชผู้ครองนครสิงหล พระองค์ อย่างมีความร้อนรนกลุ้มรุมเสียเลย จงวาง พระทัยให้เป็นสุขสบายเถิด ใ้ว่าเราต้องการ ดวงหทัยของพระองค์ก็หาไม่ได้ และปรารถนา เลือดเนื้อสิ่งใดในกายของพระองค์ก็มิได้มี ที่เรากล่าวว่าจะจับดวงหทัยของพระองค์นั้น ประสงค์จะให้ความรักของพระองค์มีในเรา และความรักของเราก็จะมีในพระองค์ สิ้นกาลนาน การที่จะเป็นมิตรรักใคร่กันนั้น ก็ต้องอาศัยดวงหทัยเป็นประมาณ" (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 341-342)		
2	พระโพธิสัตว์ให้อภัยโทษแก่พราหมณ์ที่ลอบควัก ดวงตาพระองค์ขณะหลับอยู่ โดยมีไดนิโรธ พราหมณ์นั้น ดังความบรรยายไว้ตอนหนึ่งว่า "...คิดแล้วก็เอามือทั้งสองตัวรวบพระโพธิ สัตว์ควักลูกพระเนตรออกเสีย พระมหาสัตว์ เจ้าได้เสวยเวทนาเป็นอันมาก พระองค์ทรง พระกำลังมากดังช้างสารบีบพราหมณ์ไว้นั้น เหมือนดังบีบอ้อย พราหมณ์ได้รับความเจ็บปวด เหลือประมาณก็ตกใจกลัวความตาย เมื่อจะ	พระสังขปิตตกุมาร	สังขปิตตชาดก (41)

ตาราง 43 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ร้องขอให้พระ โพธิสัตว์เป็นที่พึ่งป้องกันอันตราย... เมื่อพระมหาสัตว์ลี้จะปลอมพราหมณ์มิให้ต้องวิตก จึงตรัสเป็นคาถาว่า... ความว่า ดูกรพราหมณ์ ตัวท่านแม้เราได้เห็นครั้งเดียว ท่านมิได้เห็นธรรมแห่งสัตบุรุษทั้งหลายฉันใด ท่านก็จะได้รับความเดือดร้อนเหมือนในดวง พระอาทิตย์ฉันนั้น" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 770-771)		
3	พระ โพธิสัตว์ให้อภัยโทษแก่ชวานาทั้งหลายที่รุมทำร้ายพระองค์แล้วชิงเอามงกุฏ พระขรรค์ และม้าของพระองค์ไป ตั้งความตอมนตรัสถามพระราชาทินนุวัตมิให้ลงพระอาญาแก่ชวานาเหล่านั้นว่า "ถ้าแต่สมมติเทวดา ข้าพเจ้าได้ความทุกข์ลำบาก เพราะบาปเคราะห์์ของข้าพเจ้าเอง พระองค์จงโปรดให้ปล่อยชวานาเหล่านั้นไปเถิด" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 864)	พระเจ้าสิโลรราช	สิโลรชาดก (44)

ตาราง 43 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
4	พระโพธิสัตว์ทรงไว้ชีวิตแก่ยักษ์ที่จะจับมารดาของพระโพธิสัตว์กินเป็นอาหาร ด้วยพระทัยเมตตา แล้วประทานโอวาท ดังความว่า "นะมหายักษ์ ถ้าหากว่าเจ้าขอชีวิตไว้ไว้ เราจะไม่ยอมให้ แต่เจ้าอย่าฆ่ามนุษย์ในแคว้นนครทมิฬนคร และแคว้นเมืองอื่น ๆ เลย" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 180)	พระเจ้าสีหนาท	สีหนาทชาดก (52)
5	พระโพธิสัตว์พระราชทานอภัยโทษแก่พระอภัยราชกุมารผู้คิดฆ่าพระองค์ ดังความว่า "พระโพธิสัตว์จะได้กริ้วโกรธก็หาไม่ รับสั่งว่า นะมามาณ ท่านเป็นอันธพาลแท้ ด้วยอกุศลกรรมที่ทำไว้จึงได้พลัดพรากจากมารดา บิดา และญาติ เป็นต้น เหตุไรจึงก่อกรรมทำอกุศลอยู่อีกเล่า ต่อแต่นี้ไป ท่านอย่าได้ทำอกุศลอีกเลย พระโพธิสัตว์ทรงประทานศีล 5 แล้วสั่งสอนโดยดีหาได้ทำโทษไม่" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 476)	พระเทวันธราชกุมาร	เทวันธชาดก (56)

3.1.6 ศรัทธาในศีล ประพฤติศีล และให้อิโวาทแก่ผู้อื่นประพฤติศีล

จรียวัตรข้อนี้ แบ่งออกได้ 4 ลักษณะ ได้แก่

ประพฤติศีลสม่ำเสมอ และประพฤติตามกาลอันเหมาะสม

รักษาศีลมิให้ขาด ไม่ละเมิดศีล

กล่าวสรรเสริญคุณแห่งศีล และอานิสงส์ของศีล

ให้อิโวาทแก่ผู้อื่นให้ประพฤติศีล

ดังจะอธิบายพร้อมแสดงตัวอย่างประกอบ ดังต่อไปนี้

พระโพธิสัตว์ประพฤติศีลสม่ำเสมอและประพฤติตามกาลอันเหมาะสม

ได้แก่ ประพฤติปฏิบัติศีลเป็นประจำสม่ำเสมอ และเมื่อถึงกาลอันเหมาะสม เช่น วันอุโบสถศีล หรือวันขึ้น 14-15 ค่ำ ก็สมาทานศีล รักษาศีลอุโบสถให้บริสุทธิ์ ดังกล่าวไว้ใน จันทราษชาตก (8) สิริธรรชาตก (10) สุทิสสนชาตก (19) วัฏฏังคูลีราชชาตก (20) เทวรุกขกุมารชาตก (34) ลิโสธชาตก (44) โสณนทชาตก (51) และสิริสาชาตก (60) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 44 แสดงจรียวัตรของพระโพธิสัตว์ในการประพฤติศีลสม่ำเสมอ และตามกาลอันควร

ที่	จรียวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
1	พระโพธิสัตว์ประพฤติศีล 5 เป็นนิจ ดังความว่า "คราวนั้น พระบรมโพธิสัตว์เจ้า ยังเกิดเป็น เศรษฐีมีนามว่า สิริธรร อยู่ ณ เมืองนารานนั้น สิริธรรเศรษฐีอุปบถด้วยศรัทธา ตั้งอยู่ในศีล 5 เป็นนิจ" (ปัญจาสชาตก เล่ม 1 หน้า 254)	สิริธรรเศรษฐี	สิริธรรชาตก (10)

ตาราง 44 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
2	พระโพธิสัตว์ประพาศศีล 5 อย่างเคร่งครัดเสมอ "พระเจ้าวัฏฐกุลีราชโพธิสัตว์นั้น พระองค์ทรงประกอบด้วยพระเมตตากฎาอันมั่น มิได้ทำโลหิตมาตราว่าแมลงวันเต็มกิน ให้ไหลตกจากสรีรกายของสัตว์อื่น จะกล่าวไปไยถึงการที่พระองค์จะทรงเบียดเบียน และฆ่าสัตว์ทั้งหลายให้จำตายนั้นเล่า อนึ่งพระองค์มิได้ทรงยินดีที่จะถือเอาผลของผู้อื่นมาตราว่าหากินหนึ่งเป็นประมาณ อนึ่งมิได้ทอดทิ้งการอุภรรยาของผู้อื่นตัวนสามารถแห่งราคดำกฤษณา อนึ่งมิได้ตรัสคำมั่วว่าหากินว่าสักคำหนึ่งเลย อนึ่งพระองค์มิได้เสวยสุรา และเมรัย มาทว่าสักหยาดหนึ่งเป็นกำหนด พระองค์ทรงรักษาศีล 5 คือ ปญจเวรวิริตัมม์ อยู่ในพระกมลสันดานด้วยประการดังนี้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 419-420)	พระเจ้าวัฏฐกุลีราช	วัฏฐกุลีราชชาดก (20)
3	พระโพธิสัตว์สมาทานอุโบสถศีล แม้กำลังประสบภัยเรือแตกต้องลอยคออยู่กลางมหาสมุทร "วันที่สำเภาแตกนั้น เป็นวันอุโบสถ พระมหาสัตว์ แลดูเบื้องบน ก็ทราบว่ วันนี้เป็นวันอุโบสถแน่ พระองค์ทรงบ้วนปากแล้ว สมาทาน	พระจันทกุมาร	จันทราชชาดก (8)

ตาราง 44 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	อุโบสถศีลตั้งสติมั่นคง ระลึกอยู่ในองค์ศีลเป็นอันดี" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 217)		
4	พระโพธิสัตว์รักษาศีลอุโบสถ ในวันที่ 14-15 ค่ำตลอดพรรษา ดังความว่า "พระบรมโพธิสัตว์เจ้านิมนต์พระเถระเจ้าให้อยู่จำพรรษาแล้ว ส่วนตนก็รักษาศีลอุโบสถ ในวันที่ 14 ค่ำบ้าง 15 ค่ำบ้าง ครั้นออกพรรษาแล้ว พระบรมโพธิสัตว์เจ้าก็พาพระเถระเจ้าเข้าไปสู่บ้าน นิมนต์ให้นั่งเหนืออาสนะที่ปูลาดไว้แล้ว ก็ฟังพระธรรมเทศนา" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 402)	สุทฺธสฺสเนชเรขวี	สุทฺธสฺสเนชชาดก (19)
5	พระโพธิสัตว์รักษาศีล 5 ศีล 8 ตามกาลสมัย ดังความว่า "ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ได้เกิดในตระกูลที่ภูมิใจนามว่า เทวรุกขกุมาร พระโพธิสัตว์เจ้าลุกขึ้นแต่เช้า ๆ เข้าไปสูกาเกี่ยวหญ้า และหาฟืนมาขาย ได้ทรัพย์มาเลี้ยงชีพของตน และอุทิศส่วนรักษาปัญจศีล และอุโบสถศีลตามกาลสมัย" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 636)	เทวรุกขกุมาร	เทวรุกขชาดก (34)

ตาราง 44 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
6	พระโพธิสัตว์รักษาศีล 5 ศีล 8 เป็นกิจ "พระเจ้าสิโลธรรานั้น พระองค์เสวยราชสมบัติโดยทศนิรราชธรรมประเพณี และทรงบำเพ็ญบุญญานฤธิ์บริจาคทาน ทั้งทรงรักษาศีล 5 เป็นนิจกาลมิได้ขาด และทรงรักษาอัมมฐมมฺโอบสธ และปณฺธเรสิฏฺโอบสธ โดยปักจณณนาวิธึ เป็นอาจิณฺปิปปหาสัมมาปฏิบัติ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 818)	พระเจ้าสิโลธรร	สิโลธชาดก (44)
7	พระโพธิสัตว์แม้เป็นทารก ก็ทรงสมาทานศีล 8 ในวันอุโบสธ ดังความว่า "พระกุมารบรรทมหลับไปเองอย่างสบาย แต่ตามปรกติทรงพิจารณาศีลเสียก่อนจึงหลับ ครั้นต่อมาถึงวันอุโบสธ พระกุมารเสวยพระกระยาหาร และทรงดื่มกัฏฐรสเนียงคนเดียวเฉพาะในวันนั้นแล้วทรงสมาทานศีล 8 ประการ ทรงตรวจดูศีลที่ทรงสมาทานนั้น เห็นว่าบริสุทธิ์ก็เกิดพระปริตติปราโมทย์" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 749)	สิธสาธากุมาร	สิธสาชาดก (60)

พระโณสีตว์รักษาศีลมิให้ขาด และไม่ละเมิดศีล ได้แก่

ไม่ล่วงละเมิดศีลไม่ว่ากรณีใด ๆ ดังกล่าวใน สิริวิบูลกิตตชาดก (5) นรชีวะชาดก (25) และ สีนนาทชาดก (52) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 45 แสดงจริยวัตรของพระโณสีตว์ในการรักษาศีลมิให้ขาด และไม่ละเมิดศีล

ที่	จริยวัตร	นามพระโณสีตว์	ชื่อชาดก
1	แม้ว่าพระโณสีตว์จะมีพระกำลังมากถึง 7 ข้างสาร สามารถกำจัดข้าศึกได้ และแย่งตัวพระราชบิดาที่ถูกจับอยู่กลับคืนมาได้ก็มีทรงกระทำ ด้วยกลัวจะล่วงทำลายองค์ศีลที่รักษาอย่างเคร่งครัดนั้นดังความตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า "ถ้าเราจะเข้ากำจัดชิงเอาซึ่งราชสมบัติเมืองนี้ กับทั้งพระราชาก็สามารถจะกระทำได้ไม่ข้อขัด แต่ว่าศีลของเราจักหนีไป เราไม่ควรจะล่วงศีล เพราะเหตุแก่ชีวิตนิโคเท้านี้ ถ้าเราทำลายศีลเสียแล้ว ก็จะไม่ถึงพระสัมพันธุตญาณ ซึ่งเราปรารถนามานานแล้วนั้น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 182-183)	พระสิริวิบูลกิตติ	สิริวิบูลกิตติชาดก (5)
2	เมื่อมารดาพระโณสีตว์ถูกอสริพษกัดถึงแก่ความตาย ก็มีได้ทรงฆ่าอสริพษนั้น ด้วยเกรงว่าจะทำลายองค์ศีล ดังความว่า	นรชีวะมานพ	นรชีวะชาดก (25)

ตาราง 45 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โทธิสัตร	ชื่อชาดก
	"พระโทธิสัตรได้เห็นงูนั้นแล้ว จึงคิดวามารดาของเราคงจักถูกงูตัวนี้กัดแล้ว ถ้าเราจะฆ่ามันเสีย เราก็จะเป็นผู้ทำลายศีลเสีย คิดแล้วจึงกล่าวว่า ดูกรพ่ออุรคชาติสัตร เลื้อยด้วยอกเจ้าได้ชีวิตฉันใด ขอให้มารดาของข้าจงได้ชีวิตฉันนั้นเถิด เจ้าจงเลื้อยไปตามสบายเถิด" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 487)		
3	เมื่อยักษ์กล่าววิงวอนให้พระโทธิสัตรฆ่าตนให้พ้นจากสภาพความเป็นยักษ์ พระโทธิสัตรทรงปฏิเสธ เพราะเป็นการล่วงศีล ดังคำกล่าวตอนหนึ่งว่า "นะพ่อยักษ์ เราไม่ทำการฆ่าสัตว์ เราไม่อาจฆ่าตัวท่านได้" (ปัญาสาชาดก เล่ม 2 หน้า 192)	พระเจ้าสีหนาท	สีหนาทชาดก (52)

พระโทธิสัตรกล่าวสรรเสริญคุณแห่งศีล ดังกล่าวไว้ใน สุตฺตชาดก

(3) และสุตฺตวรรณวงศ์ชาดก (58) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 46 แสดงจรรยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการกล่าวสรรเสริญคุณแห่งศีล

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์กล่าวสรรเสริญคุณแห่งศีลไว้ว่า สีลํ อารกณํ เสฏฐํ สีลํ ปาถะยัมมุตตมํ สีลํ อปายสกุณนํ สีลํ พุทธานโคจรํ ความว่า ศีลเป็นอารมณ์เครื่องประดับอัน ประเสริฐ หากเครื่องประดับอื่นจะเสมอมิได้ ศีลนี้เป็นโคจรนิสสัยของพระอริยเจ้าทั้งหลาย มี พระพุทธเจ้า เป็นต้น เป็นประธาน ศีลนี้เป็น สะพานที่จะได้ดำเนินไปสู่พระปรินิพพานอันเป็น ที่ดับเสียซึ่งทุกข์ทั้งปวง" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 146)	พระสุกกุณ	สุกกุณชาดก (3)
2	พระโพธิสัตว์แสดงอานิสงส์ของศีลไว้ว่า " สีเลน สุขติ ญนฺติ สีเลน โภคสมุทฺทา สีเลน นิพฺพุติ ญนฺติ ตสฺมา สีลํ วิโสธเย สีลํ สคฺคสฺส โสปาณํ สีลํ โมกฺขปทํ วรํ สีลํ อปายสกุณนํ สีลํ นิพฺพานปาปฺพนฺติ	พระสุวรรณวงศ	สุวรรณวงศ ชาดก (58)

ตาราง 46 (ต่อ)

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	บุคคลที่ไปสู่สุคติได้ก็เพราะศีล ความที่เพียรพยายามไปด้วย โภคทรัพย์ก็เพราะศีล บุคคลจะไปสู่พระนิพพานได้ก็ต้องอาศัยศีล เพราะฉะนั้นการกบุคคลพึงชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง ศีลย่อมเป็นบันไดสำหรับขึ้นไปยังสวรรค์ ศีลนั้นเป็นอุบายจะให้ข้ามพ้นจากโอฆสงสาร ศีลเป็นเครื่องปกปิดเสียซึ่งอบาย ศีลเป็นอุบายซึ่งจะให้ถึงซึ่งพระนิพพาน" (ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 618) และกล่าวถึงอานิสงส์ของศีล 5 ไว้ สรุปได้ดังนี้ 1. งดเว้นจากปาณาติปาต ได้อานิสงส์ 20 ประการ ได้แก่ มีทรวดทรงงดงาม กำลังวังชาอ่อนไหว อายุยืน วาจาอ่อนหวาน มีความเจ็บใช้น้อย ไม่พลัดพรากจากของที่เจริญใจ มีบริวารมาก ไม่แตกร้างกัน ศัตรูไม่รบกวน 2. งดเว้นจากอกุศลนาทาน ได้อานิสงส์ 20 ประการ ได้แก่ ได้ทรัพย์ ัญญาหารมาก มีโภคสมบัติมาก เกิดทรัพย์และยั่งยืน ปรารถนาสิ่งใดก็สมความปรารถนา ปราศจากโรคภัยต่าง ๆ มีความสุข 3. งดเว้นจากกามมิถาจาร ได้อานิสงส์ 20 ประการ ได้แก่ ไม่มีข้าศึกปองร้าย เป็น		

ตาราง 46 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ที่รักของชนทั้งหลาย บริบูรณ์ด้วยข้าว น้ำ ที่นั่ง ที่นอน สุขสบาย ปลอดเปลื้องจากอบาย เวรภัย ไม่มี ร่างกายบริบูรณ์ ไร้โรคภัย ปราศจากสุข โดยย่อได้ 4. งดเว้นจากมธุสวาท ได้อานิสงส์ 20 ประการ ได้แก่ มีร่างกายสมบูรณ์ พุดจาไพเราะ เป็นผู้สรวมกายวาจาใจเรียบร้อย ร่างกายพอเหมาะสมควร จลادتในธรรม เป็นที่สรรเสริญของชนทั้งหลาย 5. งดเว้นจากสุรา ย่อมได้อานิสงส์ 36 ประการ ได้แก่ ไม่เป็นผู้ดื่มเมาเลย สติไม่ผันเพี้ยน หลง บ้า ปัญญาหลักแหลม พุดจาไม่เลอะเทอะ เหลวไหล หยาบคาย ดำรงอยู่ในความกตัญญู มีขันติ หิริโอตตัปปะ เป็นพหูสูต เป็นต้น (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 618-620)		

พระโพธิสัตว์ให้อิโวกาทแก่ผู้อื่น ให้ประพาศศีล ดังกล่าวไว้ใน สุตตชาดก (3) และสิริจุทามนิชาดก (7) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 47 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการให้โอวาทแก่ผู้อื่นให้ประพฤติศีล

ที่	จริยวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์กล่าวให้โอวาทแก่ขันธรายักษ์ ให้ประพฤติศีล 5 ไว้ดังนี้ " จ้าเดิมแต่ฉันไป ท่านอย่าได้มีประมาณ อย่าประพฤติทุจริต 3 ประการ จงตั้งอยู่ใน สุจริต 3 และรักษาศีลมืองค์ 5 คือ เว้นจาก ปาณาติบาต มิได้ฆ่าสัตว์ที่มีชีวิตให้จำตาย 1 เว้นจากอกุศลนาทาน มิได้ลักลอบสิ่งของที่เจ้า ของเขามียอมให้ 1 เว้นจากกามมิฉฉาจาร ไม่ประพฤติผิดในกามคุณ 1 เว้นจากมุสาวาท ไม่กล่าวคำเท็จ 1 เว้นจากสุราเมรัย ไม่ดื่ม น้ำเมาอันเป็นเหตุแห่งความประมาท 1 นี่แหละ เรียกว่า ศีล 5 (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 142)	พระสุธน	สุธนชาดก (3)
2	พระโพธิสัตว์ให้โอวาทแก่บุตร และมหาชน ประพฤติศีล "ครั้นถึงเวลาเช้า พระเจ้าสิริจุทามณี ทรงให้ โอวาทแก่มหาชน มีอำมาตย์ เป็นต้น ให้ทำ กุศล คือ ทานแลศีล" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 204)	พระเจ้าสิริจุทามณี	สิริจุทามณี ชาดก (7)

ตาราง 47 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	และอีกตอนหนึ่ง ให้โอวาทแก่บุตร ดังความว่า "บุตรปิยนุตรอันเป็นยอดรักของบิดา พ่อจงอย่าได้ประมาท จงอุตส่าห์ให้ทานรักษาศีล" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 207)		

3.1.7 เคารพรัก กตัญญูทเวทิตาต่อบิดา มารดา

จรรยาวัตรข้อนี้ มี 5 ลักษณะ ได้แก่

ปรนนิบัติ ดูแล เลี้ยงดูมารดา

ช่วยเหลือมารดา บิดาให้พ้นจากความทุกข์ ความเดือดร้อน แม้ต้องสละชีวิตก็ยอมสละได้ทันที .

ระลึกถึง และปรารถนาจะไปช่วยเหลือบิดา มารดาให้พ้นจากความทุกข์ ความเดือดร้อน

เคารพเชื่อฟังบิดา มารดา

ไม่กระทำการใดให้บิดา มารดาได้รับความเดือดร้อนเพราะตน

ดังจะอธิบายพร้อมยกตัวอย่างประกอบดังต่อไปนี้

พระโพธิสัตว์ปรนนิบัติ ดูแล เลี้ยงดูมารดา ได้แก่ อาสาทำงานแทนหรือทำงานช่วยเหลือมารดาเมื่อมารดาไม่อยู่ หรือออกไปหาอาหารมาเลี้ยงดูมารดา ดังกล่าวไว้ใน นรชีวะชาดก (25) มหาปทุมชาดก (27) รกเสนชาดก (47) สุวรรณสิริสาชาดก (48) และสุวรรณสังขชาดก (53) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 48 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการปรนบัติ ตูแล เลี้ยงดูมารดา

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์อาสาทำงานแทนมารดา เพื่อมิให้มารดาต้องเหน็ดเหนื่อย ดังความว่า "ครั้นถึงโรงนาแล้ว ก็พักอยู่ในโรงนานั้น แล้วให้มารดาอาบน้ำร้อน แล้วให้บริโภคน้ำสุกอาหารอันประณีต แล้วให้บ้วนปาก แล้วเข้าไปใกล้มารดา จึงบอกมารดาเพื่อประสงค์จะเกี่ยวข้าวกล่าวว่า ข้าแต่แม่ แม่อย่าได้ออกไปข้างนอกเลย จงอยู่ในโรงนานี้เถิด" (ปัญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 486)	นรทิวมานพ	นรทิวชาดก (25)
2	ภายหลังพระราชบิดาสิ้นพระชนม์ พระโพธิสัตว์ก็อาสาเลี้ยงดูมารดา ดังความว่า "ข้าแต่พระแม่เจ้า ตั้งแต่ไป พระแม่เจ้าอย่าได้ไปหาผลาผลเลย ลูกจะไปหาผลาผลมาเลี้ยงพระแม่เจ้า ลูกขอสละชีวิตถวายพระแม่เจ้า" (ปัญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 525)	พระมหาปทุมกุมาร	มหาปทุมชาดก (27)
2	พระโพธิสัตว์หาอาหารมาเลี้ยงดูมารดา และญาติทั้งหลายที่ได้รับความทุกข์ร้อนอยู่ในถ้ำมืด	รถเสนกุมาร	รถเสนชาดก (47)

ตาราง 48 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ดังความตอนทรงชนไก่พนันเอาข้าว 12 ท่อมา ให้มารดา และญาติ ดังนี้ "พระมหาสัตว์เจ้าเปรียบเหมือนโคอุสุภราช ใหญ่ ถือเอาท่อข้าวสิบสองท่อลงไปยังอุโมงค์ ไปหามารดา ให้มารดาแล้วก็ทูนท่อข้าวไว้บน ศีรษะ กล่าวคาถานี้ว่า อมมม มํ อนุกมฺปาย ภตฺตํ อาทาย ภุทฺสฺสึ มาตา เม ฌาตกาโย จ ภตฺตปฺปญฺญํ ปริภุชชถ แปลว่า ข้าแต่แม่ แม่จงอนุเคราะห์ข้าพเจ้า จงรับเอาท่อข้าวไปรับประทานเถิด แม่ด้วยหมู ญาติทั้งหลายจงรับท่อข้าวของข้าพเจ้าไปรับ ประทานเถิด" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 975)		
4	เมื่อพระโพธิสัตว์อายุได้ไม่ถึง 7 พรรษา ทรง ช่วยมารดา กวาดเรือน หุงข้าว ต้มแกง ตัก น้ำ อีกทั้งยังอาสาเลี้ยงโค ค้าขาย เลี้ยงดู มารดาด้วยความกตัญญู ดังความบรรยายไว้ว่า "...ส่วนพระโพธิสัตว์ออกจากสุวรรณคีรีหะ กวาดเรือน หุงข้าว ต้มแกง ตักน้ำไว้คอยทำ มารดา แล้วกลับเข้าไปในคีรีหะดังเก่า" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 1002)	สุวรรณสิรสา कुमार	สุวรรณสิรสา ชาดก (48)

ตาราง 48 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	และ "ขุนทิวเส ครั้นวันรุ่งขึ้นอีกพระโพธิสัตว์ จึงบอกแก่มารดาว่า ข้าแต่แม่ ลูกได้เห็นแม่ได้ รับทุกข์ลำบากนัก ลูกจะไปเลี้ยง โคให้แต่เช้า แม่จงอยู่บ้านเถิด" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 1003) และ "คืนวันหนึ่งจวนใกล้รุ่ง เมื่อตื่นนอนจึง ดำริว่า เรามาเกิดในตระกูลคนเข็ญใจ มารดาเราก่อนากา เยี่ยวยารักษาชีวิตโดยผิด เคื่อง การทำนาก็ลำบาก จำเราจักทำการ ค้าขายเลี้ยงมารดาเถิด คิดแล้ว พอเช้าก็บอก แก่มารดาว่า แม่ ลูกจะไปทำการค้าขายมา เลี้ยงแม่" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 1004)		
5	เมื่อพระโพธิสัตว์ยังอยู่ในวัยเยาว์ ได้ช่วย มารดาปิดกวาดเรือน และที่นอนเป็นประจำ เพื่อแบ่งเบาภาระมารดา ดังความว่า "วันหนึ่งจึงพระนางจันทาเทวีเสด็จไปสุปัฏด้วย กิจอันหนึ่ง พระสุวรรณสังข์โพธิสัตว์ออกจากกรู ปหอยสังข์แล้ว ทำการปิดกวาดเรือน และที่นอน ของมารดาแล้วก็เข้าไปยังที่อยูรูปหอยสังข์ ตามเดิม" (ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 223)	พระสุวรรณสังข์	สุวรรณวัช ชาดก (53)

พระโพธิสัตว์ช่วยเหลือมารดา บิดา ให้นั้นจากความทุกข์ ความ
เดือดร้อน แม้ต้องสละชีวิตก็ยอมสละได้ทันที ดังกล่าวไว้ใน รัตนปไศตชาดก (4) สิริวิบุลกิตติ
ชาดก (5) สุวรรณกุมารชาดก (15) มหาปทุมชาดก (27) และรถเสนชาดก (47)
ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 49 แสดงจริยวัตรของพระ โพธิสัตว์ในการช่วยเหลือมารดาบิดาให้นั้นจากความทุกข์

ที่	จริยวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์ แม้ทรงพระเยาว์ก็ทรงสละชีวิต แก่ยักษ์ เพื่อแลกชีวิตมารดาไว้ ดังความว่า " ทาท เม มหાયกุช อานุภาว มาตุ อตฺถาย ชหามิ ชีวิติ รุธิริ เม ทพฺย ชาท ชาทาลิ มํ ปติมฺภุจ มาตรํ ความว่า ข้าแต่มหายักษ์ผู้มีอำนาจอันยิ่งใหญ่ ข้าพเจ้าขอสละชีวิตตายแทนพระมารดา ท่านเจ้า ขอเชิญท่านกินเลือด และหัวใจ และเนื้อของข้าพเจ้าเถิด ขอเชิญท่านกิน ข้าพเจ้าคนเดียวทั้งหมด ขอท่านปลดปล่อย พระมารดาของข้าพเจ้ารอดตลอดไปเถอญ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 160)	รัตนปไศตกุมาร	รัตนปไศต ชาดก (4)
2	พระ โพธิสัตว์ทรงติดตามไปช่วยพระราชบิดาที่ ถูกพระราชาพาลจับขังทรมานไว้ โดยกราบทูล ต่อพระราชาพาลว่า พระองค์ของสละชีวิตของ พระองค์เพื่อไถ่ชีวิตของพระราชบิดา ดังความตอนหนึ่งกล่าวถึงพระ โพธิสัตว์กล่าวกับ	พระสิริวิบุลกิตติ	สิริวิบุลกิตติ ชาดก (5)

ตาราง 49 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โนธิสัตว์	ชื่อชาดก
	พระราชานพาลว่า "ข้าแต่เทพยดา ข้าพระบาทจะของสละชีวิต ตายแทนบิดา ขอได้ทรงพระกรุณาเกิด พระเจ้าข้า" (ปัญณาสชาดก เล่ม 1 หน้า 180) เมื่อพระราชานพาลตอบตกลง พระโนธิสัตว์ ประกาศว่าจ้าวไว้ว่า "สุนนตุ โภโกโต วจนั เทวสงฆา สมาคตา จชามิ ชีวิต มยหุ ปิตร เม ปโมจามิ ลิลิ จกุชฺชทยญจ ชีวทา มัสสญจ โลหิตตัม ททามิ นัม วิกรมปามิ โพธิยาเยว การณา ความว่า ข้าแต่เทพยดาทั้งหลายผู้เจริญ ขอ เชิญฝูงเทพยดาเจ้าที่มาร่วมกัน ณ ที่นี้ จงฟัง ถ้อยคำของข้าพเจ้า บัดนี้ข้าพเจ้าจะสละชีวิต ของข้าพเจ้า จะเปลื้องเอาพระบิดาให้พ้นจาก มรณะ แม้จะมีผู้ต้องการศรัทธะ จักขุ และทกัทย หรือชีวทา เนื้อ และเลือด ข้าพเจ้าจะละ		

ตาราง 49 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	เชือดอกให้มิได้หักถอย ด้วยเหตุที่จะให้เป็น ปัจจัยแก่โพธิญาณ พระโพธิสัตว์ประกาศแก่หมู่เทพยดาตั้ง แล้ว จึงแก้ปล่อยพระราชนิดาส่งกลับไป จึงให้ นายเพชรฆาตจำพระองค์ด้วยเครื่องจำทำ ประการ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 185) อีกตอนหนึ่ง พระโพธิสัตว์เฝ้าพระองค์เองเป็น การสนองพระคุณมารดา ที่ไม่สามารถทดแทน พระคุณมารดาได้ เพราะมารดาลิ้นพระขนม เสียก่อน ดังความตอนหนึ่งกล่าวว่า "พระมหาสัตว์เจ้า เมื่อพระราชนิดาห้ามลัก เท่าใดก็มีฟัง ด้วยกำลังพระกตัญญู หากเดือน พระทัย จึงเข้าไปนอนหงายอยู่ภายในจิตตกร ให้เขายกหีบพระศพพระมารดาขึ้นวางทับ ณ พระอุระ แล้วให้เขาประทุมเพลิงร่วมกัน" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 186)		
3	พระโพธิสัตว์อาสาพระราชนิดาออกรบเพื่อขจัด ความทุกข์ร้อนของพระราชนิดา ดังความว่า	พระสุวรรณกุมาร	สุวรรณกุมาร ชาดก (15)

ตาราง 49 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระ โนธิสต์ว์	ชื่อชาดก
	"ฝ่ายพระโนธิสต์ว์สุวรรณกุมาร ได้ทราบ ประพฤติอย่างสาลีนแลความทุกข์อันบังเกิดขึ้นแก่ ราชบิดา จึ่งเข้าไปเฝ้าถวายบังคมแล้วทูลว่า ข้าแต่สมเด็จพระชนกาธิราช ของพระองค์อย่า ทรงพระปริวิตกหวั่นหวาดพระทัยเลย จง บรรเทาเสียซึ่งความทุกข์ ดำรงราชสมบัติให้ เป็สุขพระทัยเกิดหม่อมฉันจะไปทวีปสิงหลแทน พระราชบิดาเอง พระเจ้าข้า ... โดยอำนาจเดชของหม่อมฉัน กับพวักพล โยธาทั้งหลาย จะไปนำพระเจ้านิกลราชมา ถวายพระองค์ให้จงได้ พระพุทธเจ้าข้า" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 330)		
4	พระโนธิสต์ว์เชือดหัวใจของพระองค์ให้แก่ พราหมณ์ เพื่อใช้เป็นยาชุบชีวิตมารดาให้ฟื้นคืน ชีวิตด้วยความกตัญญู ดังความดำริในพระทัยว่า "พระมหาสัตว์เจ้าได้เห็นศีลตรานั้นแล้วก็รำพึง ในพระทัยว่า บารมีของเราจักเต็มบริบูรณ์แล้ว ก็จับศีตราด้วยพระหัตถ์เบื่องขวา เกิดปิติ โสมนัสทำลายอุระประเทศ แล้วเชือดเอาดวง ทัฬหยาจกไว้ที่นั่นแล้ว จึ่งตรัสกับพระองค์เองว่า ดูกุรปทุมกุมารเอ๋ย เรายังไม่เห็นพระมารดา มี ชีวิตเพียงใด ชีวิตของเราก็อยาเฟิกออกไป จากร่างเพียงนั้น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 531)	พระมหาปทุมกุมาร	มหาปทุมชาดก (27)

ตาราง 49 (ต่อ)

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
5	พระโพธิสัตว์เดินทางไต่เขาเอาดวงตา และยาพิษมารักษา มารดา และญาติทั้งหลายให้กลับมียดวงตาเป็นปกติ และให้พ้นจากความทุกข์ร้อนดังความว่า "คราวนั้นพระโพธิสัตว์จึงถือเอายาพิษเข้าไปที่อุโมงค์ไส้ตาแห่งมารดา และญาติทั้งหลายตาแห่งมารดา และญาติก็กลับสว่าง มารดาและญาติกลับได้ทักขณ พระโพธิสัตว์ก็พา มารดา และญาติไปสู่นคร พระเจ้ารถสิทธิจึงตั้งนางทั้งสิบสองไว้ในที่อัศรมหาลี มีสมาคมเป็นบรมสุขยิ่งใหญ่นางทั้งสิบสองนั้น" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 997)	รถเสนกุมาร	รถเสนชาดก (47)

พระโพธิสัตว์ระลึกถึง และปรารถนาจะไปช่วยเหลือบิดา มารดา
ให้พ้นจากความทุกข์ ความเดือดร้อน เมื่อพระโพธิสัตว์ได้พลัดพรากจากบิดา มารดามาอยู่ไกล
 ดังกล่าวไว้ใน สุนนุชาดก (3) วนาวนชาดก (49) และวรรณุชาดก (59) ดังแสดงได้ด้วย
 ตารางดังนี้

ตาราง 50 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการปรารถนาจะไปช่วยบิดา มารดาที่ได้รับ
ความทุกข์ร้อน

ที่	จริยวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์ปรารถนาจะกลับไปเฝ้าดูแลพระ มารดา ด้วยเป็นห่วงว่าจะทรงพระประชวร ดังความว่า “ กิณฺณ ภวิสฺสตี อมฺมา กถิ คจฺจามิ มาตริ มม อมฺมํ อทิสฺวาน มกฺกญฺเ พหฺสสามิ ทิวติ ความว่า พระราชมารดาของเราจักเป็น ประการใดหนอ จักเป็นสุข หรือทุกข์อย่างไร ดังเราล้าคฤพระราชมารดาของเรานั้น เห็น จะทรงพระกำสรวลโศกประชวรพระโรคอาทร เพราะเหตุที่ทรงพลัดพรากจากเราผู้เป็น ปิโยรส โฉนเราจักได้ไปเยี่ยมพระราชมารดา ถ้าเรามีได้ไปเฝ้าพระราชมารดา เราก็คงสิ้น ชีพโดยแท้ ” (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 102)	พระสุทฺธ	สุทฺธชาดก (3)
2	เมื่อพระโพธิสัตว์พระชนมายุได้ 8 พรรษา ก็ เสด็จออกตามหาบิดาที่พลัดพรากจากกันมา นาน ด้วยมีพระประสงค์จะไปทดแทนพระคุณ มารดา ดังความว่า	พระวนาวณฺณกุมาร	วนาวณฺณชาดก (49)

ตาราง 50 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	"ถ้าแต่พระดาบสผู้เจริญ ข้าพเจ้าจะขออำลาไปเยี่ยมมารดา ขอท่านได้กรุณาอนุญาตให้ข้าพเจ้าไปแทนคุณมารดาสมดังความคิด" (ปัญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 16)		
3	พระโพธิสัตว์ระลึกถึงมารดาที่พลัดพรากกันตั้งแต่กำเนิด และปรารถนาจะติดตามพระมารดาให้พบ ดังความตอนหนึ่งว่า "พระวรรณชกumarตรึกรองต่อไปว่า ใครหนอเป็นมารดา บิดาของเราแน่ ด้วยอาณภาพกตัญญูของพระวรรณชกumar นิพพานวัชวานก็แสดงอาการร้อนขึ้นมา ท้าวอินทราพิจารณาตัวก็รู้ชัดว่า พระวรรณชกumarตั้งอยู่ในกตัญญู อยากจะใคร่รู้จักมารดา บิดาของตน" (ปัญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 684)	พระวรรณช	วรรณชชาดก (59)

พระโพธิสัตว์เคารพเพื่อฝังบิดา มารดา ได้แก่ การปฏิบัติตามคำสั่งของบิดา ดังกล่าวใน สุตตชาดก (2) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 51 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการแสดงความเคารพเชื่อฟังบิดามารดา

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	เมื่อพระราชาบิดาตรัสสั่งให้พระโพธิสัตว์ออกรบกับข้าศึกป้องกันบ้านเมือง พระโพธิสัตว์ก็เสด็จออกรบด้วยความยินดี ดังความตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า "พระอาทิตย์วงศ์ราชาเห็นชอบด้วยบุโรหิตแล้ว ได้รับสั่งหาตัวพระสุธนกุมารเข้าทูลว่า ดูกุรพ่สุธน พ่อจงรับอาสาออกไปปราบข้าศึกยังปัจฉิมตชนบทสักครั้ง พระมหาสัตว์รับโองการพระบิดาราชแล้ว... ได้รับบริขารจัดกระบวนพลที่จะยกออกไปไว้ให้พร้อมเสร็จ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 42)	พระสุธน	สุธนชาดก (2)

พระโพธิสัตว์ไม่กระทำการสิ่งใดให้บิดา มารดาเดือดร้อนเพราะการกระทำของตน ดังกล่าวใน สุธนชาดก (2) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 52 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ที่ไม่กระทำการสิ่งใดให้บิดา มารดาเดือดร้อน

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จกลับมาจากการรบ ยกไพรพลจะกลับเข้าบ้านเมือง พระองค์เกรงว่าพระราชาบิดาจะตกพระทัยกลัวคิดว่าเป็นข้าศึก ยกทัพมาแย่งชิงราชสมบัติ จึงรีบเสด็จเข้ามา	พระสุธน	สุธนชาดก (2)

ตาราง 52 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	เผ้ากราบทูลให้พระราชบิดาทราบเสียก่อน ตั้งความว่า ส่วนพระสุธนกุมาร จึงดำริว่า พระราชบิดา ของเรายกพระทนต์ยกแล้ว คงนึกว่าข้าศึก ได้รู้ว่าสุธนกุมารไม่อยู่แล้ว ก็จักยกทัพมาแย่ง เอาราชสมบัติของเรา พระมหาสัตว์เจ้าดำริ แล้ว จึงเสด็จจากล้นพลา มีหมู่วิชาธร แวดล้อมเปี่ยมบริวารเสด็จเข้ายังนิเวศน์สถาน แจ้งเหตุการณ์ให้พนักงานทราบเรื่องราวแล้ว เสด็จเข้าเฝ้าถวายบังคมบาทยุคลสมเด็จพระ บิดา มารดา" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 72-73)		

3.1.8) กระทำอธิฐานเพื่อประโยชน์ตน และผู้อื่น

จรรยาวัตรข้อนี้ แบ่งตามวัตถุประสงค์ของการกระทำอธิฐานได้
2 ลักษณะ ได้แก่ กระทำอธิฐานเพื่อประโยชน์ตน และกระทำอธิฐานเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ดัง
จะอธิบายพร้อมแสดงตัวอย่างประกอบดังต่อไปนี้

พระโพธิสัตว์กระทำอธิฐานเพื่อประโยชน์ตนเอง ได้แก่ ปลดเปลื้อง
ความทุกข์ของตน แสดงเดชานุภาพให้ประจักษ์ หรือกระทำให้เกิดความสำเร็จดังปรารถนา
ดังกล่าวไว้ใน สุธนชาดก (2) วิริยบัณฑิตชาดก (17) วรวงสชาดก (45) สังขปิตตชาดก
(41) รถเสนชาดก (47) สุวรรณสิริสาชาดก (48) และสุบินชาดก (57) ดังแสดงได้ด้วย

ตารางดังต่อไปนี้

ตาราง 53 แสดงจรรยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการกระทำอธิฐานเพื่อประโยชน์ตน

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์กระทำอธิฐานเพื่อให้พระชายาทราบ ว่า พระองค์เสด็จติดตามมาถึงบ้านเรือนของนางแล้ว ดังคำอธิฐานว่า "แท้จริง ความอธิฐานย่อมสำเร็จแต่พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย จำเดิมแต่ได้พยากรณ์มาแต่สำนักพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง เหตุตั้งนั้นพระสุธนราชปรารภจะทำอธิฐานจิต จึงภาสิตพระวาจานี้ว่า ถ้าหากว่าเราจักได้สมิครสังวาส กับนางมโนห์รา เทียงแท้ไซ้ร ขออย่าให้หญิงผู้หนึ่งยกหมอน้ำขึ้นได้" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 62) อีกตอนหนึ่งพระโพธิสัตว์กระทำอธิฐานเพื่อเลือกนางมโนห์ราชายา ที่ยืนปะปนกับสตรีที่เหมือนกันนางอีก 6 คนได้ถูกต้อง ดังคำอธิฐานว่า "ยทิ สจฺจํ อหํ ปุณฺณเว สพฺพสฺสตุหิตํ กรํ ปณฺทารํ น คจฺฉามิ"	พระสุธน	สุธนชาดก (2)

ตาราง 53 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระ โทลีสต์ว์	ชื่อชาดก
	ปุเรสุสามิ มโนเรถ์ น กัญจิ มม ทาเรสุ อาจิกขนตุ เม เทวตาติ ความว่า ถ้าหากว่าข้าพเจ้าได้ทำประ โยชน์เกื้อกูลแก่ สรรพสัตว์ไว้ และมีได้คบหากับภรรยาคนอื่น ปรทการกรรมกิดหนึ่ง ไม่ได้มีแก่ข้าพเจ้าในกาล ก่อนจริงแล้วไซ้ร ขอให้ข้าพเจ้ารู้จักมโนที่รา เทวีสมตามปรารภนา และขอเทพยดาจงเฝ้าดู บอกให้ข้าพเจ้ารู้จักเกิด" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 69-70) และอีกตอนหนึ่ง พระ โทลีสต์ว์กระทำอธิฐานเพื่อยกบัลลังก์ศิลา อันหนักนั้นให้ขึ้นได้ ให้พระยาทุมราชได้ประจักษ์ ในพระเดชาานุภาพ ดังคำอธิฐานว่า "ถ้าและว่าต่อไปในอนาคตกาล ข้าพเจ้าจะได้ ขึ้นนั่งเหนือวชิรอาสน์กำจัดเสียได้ซึ่งมาร และ พลมารให้พ่ายแพ้ไป ทำความเพียรจนสำเร็จ พระสัมโพธิญาณ อันประดับด้วยพระสันันัญญุต ญาณ ณ โภกีนฤกษมุล และอาจรือถอนซึ่งภูเขา ใหญ่ อันถมทับทกัทยแห่งสัตว์สกลโลกสันนิवास ได้ไซ้ร บัดนี้ขอให้บัลลังก์ศิลาจงเบาให้ ข้าพเจ้ายกขึ้นได้เกิด พอชาดคำอธิฐานลง		

ตาราง 53 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระ โปธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ก็ทรงยกบัลลังก์ขึ้นไหว อุบมัยเหมือนยกตั้ง อันทำด้วยใบไม้ยกชูจงกรมไปมาให้พระราชา ทอดพระเนตร" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 68)		
2	พระ โปธิสัตว์กระทำอธิฐานให้พระองค์มีชีวิต ได้ปิดแผ่นทองคำ เปลวบูชาพระพุทธรูปมากรทั่ว องค์ก่อนจึงจะถึงแก่ชีวิต เพราะการเชือดเนื้อ ของพระองค์เองให้แก่ช่างทอง นำไปกระทำ เป็นทองคำเปลวให้แก่พระองค์ตั้งคำอธิฐานว่า "ถ้าข้าพเจ้าปิดทองพระพุทธรูปมากรยังไม่ สำเร็จทั่วองค์ตราบใด ขออย่าให้ชีวิตของ ข้าพเจ้าดับตราบนั้น เมื่อข้าพเจ้าปิดทองพระ พุทธรูปมากรทั่วทั้งองค์สำเร็จแล้ว ชีวิตของ ข้าพเจ้าจึงแตกดับเถิด" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 384)	วิริยบัณฑิต	วิริยบัณฑิต ชาดก (17)
3	พระ โปธิสัตว์กระทำอธิฐาน เพื่อจะถอนเสา ศิลาให้หลุดขึ้นให้พระเจ้ากุสาได้ทอดพระเนตร ตั้งคำอธิฐานว่า	วรวงสกุमार	วรวงสชาดก (45)

ตาราง 53 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตถ์	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	"ข้าแต่หมื่นเทพเจ้าผู้เจริญทั้งหลาย ถ้าข้าพเจ้าจักได้เป็นพระสันตปาณพุทธเจ้าในอนาคตกาลไซ้ร แต่พอข้าพเจ้าเอามือไปแตะต้องเสาศีลาเข้าแล้ว ขอให้เสาศีลานั้นหลุดถอนขึ้นได้โดยง่ายตายเกิด" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 898)		
4	พระโพธิสัตว์กระทำอธิฐานเพื่อให้ดวงตาข้างขวาของพระองค์กลับคืนเป็นปกติ ดังความว่า "พระมหาสัตว์ทรงบัวนพระโอรุแล้ว ณพระพักตร์ต่อปุริมทิศ คุณพระชานูเบื่องขวาคปฐนีทำอัญชลีเหนือเศียรเกล้า อธิฐานว่า นมตูปุทธาน พระพุทเจ้า และพระปัจเจกพุทเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว และยังจะมาข้างหน้า พระอริยเจ้าทั้งปวง มีพระพุทเจ้าเป็นต้น จงสดับฟังคำของข้าพเจ้า ซึ่งกล่าวบัดนี้ คือ เมื่อขณะพราหมณ์เควักเนตรของข้าพเจ้า ๆ หาทั้งโกธพราหมณ์นั้นไม่ อันนี้เป็นความจริง ด้วยอำนาจสั่งขอให้เนตรเบื่องขวปรากฏมีขึ้น ในระหว่างสั่งจวจาของพระมหาสัตว์ ทักขินเนตรงามเสมอด้วยแก้วอินทนิล ก็เกิดปรากฏมีมา" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 784)	สังขปัตตกุมาร	สังขปัตตชาดก (41)

ตาราง 53 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
5	พระโพธิสัตว์กระทำอธิฐานขอพึ่งสัจจบาร์มี บันดาลให้เหล่านารพ่ายแพ้พระองค์ ดังคำ อธิฐานว่า “สัจจปารมีตา โยธา อุปปฐากคณา จ เม สรณา เทวคณา จ มัม รกฺขนตุ จ โนธิยา สนฺเพ เทวา นาคคณฺฐพา นानา ยุกฺขาสฺสราทโย สัจจปารมีตา เอสา มารเสนํ ปราเชยฺย แปลว่า ขอโยธากล่าว คือ สัจจบาร์มี และคุณกล่าว คือ ความที่ข้าพเจ้าได้นำมารดา และทว เทพดาทั้งหลาย จงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้า จง อภิบาลรักษาข้าพเจ้าเพื่อให้ข้าพเจ้าสำเร็จแก่ พระโพธิญาณ ขอเทพดาและนาคและคนธรรพ์ และยักษ์ต่าง ๆ มีอสูร เป็นต้น จงอภิบาล รักษาข้าพเจ้า ขอสัจจบาร์มีนี้จงให้เสนามาร พ่ายแพ้ไปเถิด” (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 987)	รถเสนกุมาร	รถเสนชาดก (47)

ตาราง 53 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โปธิสัตว์	ชื่อชาดก
6	พระ โปธิสัตว์กระทำอธิฐานเพื่อให้สะพานเงิน สะพานทองเกิดขึ้นทอดระหว่างเรือนของ พระองค์ ถึงปราสาทของพระราชา เพื่อให้ ประจักษ์ในเดชาภาพ ดังคำอธิฐานว่า "เราปรารถนาพระพุทเจ้าโดยสัจ ขอให้ สะพานเงิน สะพานทองจงเกิดมีตั้งแต่ เรือน ของเราจนถึงปราสาทของพระเจ้าแผ่นดิน เรา มีความกตัญญูต่อมารดาปฏิบัติโดยที่ตรง โดยสัจ ขอให้สะพานเงิน สะพานทองจงเกิด แต่บ้านของเราจนถึงปราสาทพระเจ้าแผ่นดิน เรานำเพ็ญบารมีสามสิบทัศ มีทานบารมี เป็นต้น โดยสัจ ขอให้สะพานเงิน สะพานทอง เกิดมีแต่เรือนเราจนถึงปราสาทพระเจ้า แผ่นดินเกิด"	สุวรรณสิรสาकुमार	สุวรรณสิรสา ชาดก (48)
7	พระ โปธิสัตว์ใคร่ทดสอบว่า นางปทุมาวดีจะมี ความเสนาหาในตนหรือไม่ จึงอาศัยกำลัง อธิฐานให้นางปทุมาวดีเท่านั้นที่แลเห็นตัวของ ตนเอง ดังความตอนหนึ่งว่า " ดำริแล้ว จึงเสี่ยงอธิฐานบารมีว่า เราได้ ปรารถนาพุทธุภูมิ และบำเพ็ญทานรักษาศีล เจริญภาวนาอยู่เนืองนิตย์ ด้วยกำลังอธิฐาน แห่งพุทธานุภาพนี้ ขอให้พระราชาธิดาองค์เดียวจง	สุนิมมานพ	สุนิมชาดก (57)

ตาราง 53 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	เห็นรูปของอาตมา และอย่าให้คนอื่นเห็นรูป ของอาตมาเลย" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 550)		

พระโพธิสัตว์กระทำอธิฐานเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ได้แก่ ปลดเปลื้อง
ความทุกข์ของผู้อื่น เช่น อธิฐานเพื่อให้ผู้อื่นหายจากการตาบอด หูตึงหูหนวก หรือไม่ให้มารดา
เดือดร้อนเพราะตน เป็นต้น ดังกล่าวไว้ใน นรชีวะชาดก (25) มหাপุณณชาดก (27) สังขปัด
ชาดก (41) วรวงสชาดก (45) อรินทมชาดก (46) รกเสนชาดก (47) สุวรรณสิริสาชาดก
(48) และสุวรรณวัชชาดก (53) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 54 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการกระทำอธิฐานเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์กระทำอธิฐานขอศีลตราวุธมา เชือดหัวใจพระองค์เอง เพื่อนำไปให้ชูปชีวิต มารดา ดังคำอธิฐานว่า "ข้าแต่หมู่เทพยดาทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย จง ฟังคำข้าพเจ้า ถ้าข้าพเจ้าจะฟัง ได้พระสัมพันธ ญาณในอนาคตกาลไซ้ร้ ขอให้ศัตรูจงปรากฏ ในที่เฉพาะหน้าข้าพเจ้าเถิด ขอจงถ้อยคำลง อากาศ เทวดาทั้งปวงก็ผูกศีลตราด้วยเชือก	นรชีวะมาณพ	นรชีวะชาดก (25)

ตาราง 54 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	หย่อนลงมาในวันนั้น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 490)		
2	พระโพธิสัตว์กระทำอธิฐานขอศีลตราวุธเพื่อ เชือดหัวใจพระองค์เอง นำไปใช้ขุบชีวิต มารดา ดังคำอธิฐานว่า "สเจ จินฺทามิ ททย พุทฺธ เทสฺสามิ อนาคเต เอเตน สจฺจวสุเสน สตุถิ อานนฺตุ เทวตา แปลว่า ถ้าข้าพเจ้าจะเชือดดวงพทัย ข้าพเจ้า จักได้เป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคตกาล ด้วย วาจาจะน้อมขอเพนยเจ้าทั้งหลายจงนำศีลตรา มาให้แก่ข้าพเจ้าเถิด พอบจบคำอธิฐานศีลตรา อาศัยเกิดแต่สายฟ้าก็ปรากฏเกิดขึ้นในอากาศ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 530-531)	พระมหาปทุมกุมาร	มหาปทุมชาดก (27)
3	พระโพธิสัตว์กระทำอธิฐานเพื่อให้โอรสนั้นค้น ชีวิต ดังคำอธิฐานว่า "ด้วยคำสัตย์นี้ขอให้บุตรข้าพเจ้ามีชีวิตขึ้นมาใน วันนี้เถิด ด้วยสรรพาทานานิสงส์ของข้าพเจ้า	พระเจ้าอรินทมราช	อรินทมราช ชาดก (46)

ตาราง 54 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โปธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ซึ่งเป็นส่วนสัจจะนี้ ขอให้ข้าพเจ้าซึ่งเป็นส่วนสัจจะนี้ ขอให้ข้าพเจ้าในอนาคตกาลเกิด ด้วยคำสัตย์นี้ ขอให้บุตรข้าพเจ้ามีชีวิตขึ้นมาในวันนี้เกิด" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 958-959)		
4	พระ โปธิสัตว์กระทำอธิษฐานเพื่อให้พราหมณ์ชั่วผู้หนึ่งพ้นจากความเป็นคนตาบอด ดังคำอธิษฐานว่า " น จ เม พทเย โกโธ นยฺนุปฺปฏฺเณน จ มม สจฺจุเจเน เม อตฺถิ ดุยฺหํ อภฺธิทวฺยํ อิทฺ ความว่า ด้วยเหตุที่ท่านควักลูกตาเรา ใจเราไม่มีความโกรธเคืองท่านเลย ด้วยความสัจจริงของเรา มีอยู่ ขอให้มันตาทั้งสองของท่านบังเกิดขึ้นในที่นี้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 786)	สังขปิตกุมาร	สังขปิตตชาดก (41)
5	พระ โปธิสัตว์กระทำอธิษฐานให้แก่ผู้มีแสงสว่างในสระน้ำ เพื่อลงไปปราบยักษ์ที่ทำความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น ดังความว่า	วรวงสกุमार	วรวงสชาดก (45)

ตาราง 54 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	"ถ้าเราเป็นผู้มีบุญจะได้เป็นกษัตริย์ในพระนครนี้ไซ้ เราจะมีโยนแก้วลงไปในน้ำ ขอแก้วมณีที่เราโยนลงไปแล้ว อย่าได้จมลงเลย" (ปัญาสชาดก-เล่ม 1 หน้า 899)		
6	พระโพธิสัตว์กระทำอธิฐานขอให้ท้าวสักกะเห็นพยานในการที่พระองค์จะกระทำการช่วยมารดา และญาติทั้งหลาย เพื่อให้เป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณ ซึ่งมีเหตุอัศจรรย์เป็นเครื่องชี้บ่งแล้วว่าสำเร็จ ดังคำอธิฐานว่า " ปุตถัน เม ปริบุญนั เทวราชา อทาสี ม เทวินโท วตุเถ คเหตุวาน สาสิการิ ปวตฺตยิ แปลว่า ความปรารถนาของเราสำเร็จบริบูรณ์แล้ว ขอให้ท้าวสักกะเทวราชผู้เป็นใหญ่กว่าเทพยดาถือนำเอาผ้ามาให้เราแล้วกระทำสาธุการเถิด" (ปัญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 974)	รถเสนกุมาร	รถเสนชาดก (47)
7	พระโพธิสัตว์กระทำอธิฐานซ่อนกายไว้ให้เห็นแต่ศีรษะ เพื่อมิให้มารดาต้องลำบากเลี้ยงดูตนเมื่อเกิดออกมา ดังความว่า	พระสุวรรณสิริสา	สุวรรณสิริสา ชาดก (48)

ตาราง 54 (ต่อ)

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	"ถ้าเราจะหลุดจากท้องออกไปให้เหมือนทารกเขาคณอื่น มารดาของเราเป็นคณอนาถา ก็จักลำบากด้วยต้องดื่มน้ำร้อนให้อาบ ด้วยต้องหาน้ำเย็นมาให้ เพราะฉะนั้นเราจะซ่อนกายเสีย ให้เห็นปรากฏแต่หัวออกจากท้องมารดา คิดแล้วจึงทรงอธิษฐานว่า ด้วยบุคคลที่ได้สั่งสมมาเกิดนี้ ขอให้กายเข้าไปปรากฏอยู่ในตัวของเรา อย่าให้ปรากฏอยู่ภายนอก ในลำดับอธิษฐาน สรีรร่างกายอันงามดุจดั่งสีทอง ปรากฏอยู่ในท้องมารดา ก็หายเข้าไปอยู่ในศิระอันงามดุจดั่งว่าสีทอง" (ปัญญาสาชดก เล่ม1 หน้า 1001)		
8	พระโพธิสัตว์กระทำสังจาธิษฐานให้กายของตนกลายเป็นรูปสังข์ทอง เพื่อมิให้มารดาต้องลำบากเลี้ยงดูตนเมื่อเกิดออกมา ตั้งความว่า "ครั้งนั้นแลพระบรมลัตว์ เมื่ออยู่ในครรภ์พระมารดา พิจารณาตุมารดา เห็นพระมารดา เสวยความทุกข์มากนัก จึงดำริว่า พระมารดาของเราพลัดพรากจากเมืองมาเป็นผูอนาถาหาญาติพี่น้องมิได้ น่ากรุณานัก ถ้าหากว่าเราจะนิงเกิดด้วยสังข์ทองเป็นรูปทองไซ้ พระมารดาจักเลี้ยงเราลำบากกว่าก่อนได้ร้อยเท่าพันส่วน	พระสุวรรณสังข์	สุวรรณสังข์ ชาดก (53)

ตาราง 55 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	"พระมหาสัตว์ครันได้ราชาภิเษกเสวยเบญจ กามคุณตามสมควรแล้ว ทรงบำเพ็ญทาน สิ้นเดือนหนึ่งหนึ่ง จึงถวายคืนราชสมบัตินั้นแก่ สมเด็จพระราชบิดา มารดาทรงเสวย ให้สำราญระทัย จึงถวายบังคมขอขมาโทษ และทอญาตลาออกทรงพระผนวช เมื่อมหาชนชาวนครทั้งหลายพากันร้องให้ ตามไปส่ง พระองค์ก็เสด็จไปแต่ผู้เดียว บ่ายพระพักตร์ต่อป่าหิมพานต์ เปรียบปานดัง ลูกหงส์กัณจระจากยอดแห่งภูเขาละนั้น" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 166)		
2	พระโพธิสัตว์เมื่อชราภาพแล้วจึงออกบรณชา ตั้งความว่า "เมื่อถึงพระชราจึงออกไปบรณชา ถือเพศ เป็นฤๅษีอยู่ในไพร ทำฌานให้เกิดขั้นมิได้เสื่อม ครันสิ้นพระชนมายุ จึงเสด็จไปยังพรหมโลก นิมาน" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 211)	พระเจ้าสิริจุฑามณี	สิริจุฑามณี ชาดก (7)

ตาราง 55 (ต่อ)

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
3	พระโพธิสัตว์สละราชสมบัติที่ได้รับมาทั้งสิ้นเพื่อดำรงเพศเป็นดาบส อยู่ในป่าหิมพานต์เพื่อบำเพ็ญภาวนาให้เกิดขึ้น ดังความว่า "เมื่อบิดาทำกาลตายไปแล้ว พระโพธิสัตว์ได้ทรัพย์สินสมบัติของบิดาไว้มาก คิดจะบริจาคทานให้เป็นทางไปสู่สวรรค์ คิดแล้วบริจาคทานถึงเจ็ดวัน ทรัพย์สินที่เหลือจากนั้นแบ่งถวายพระราชาสวณหนึ่ง มอบให้แก่หมู่ญาติเสียสวณหนึ่ง แล้วไปบวชเป็นดาบส ณ ป่าหิมพานต์ บำเพ็ญกุศล บริกรรมทำภาวนาให้เกิดขึ้นอยู่สิ้นกาลนาน" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 653)	พระดาบส	สลกชาดก (35)
4	พระโพธิสัตว์เมื่อพิจารณาถึงสังขารว่าไม่เที่ยงแล้วก็มีจิตน้อมนำไปในทางบรรพชา สละราชสมบัติออกบรรพชาเป็นดาบสบำเพ็ญพรตอยู่ในป่าหิมพานต์ จนได้ฌานสมาบัติ ดังความคำรিতอนหนึ่งว่า "บัดนี้ ชาตัตถม ชราตถม พยาจิตถมก็มาถึงเราแล้ว ต่อไปมรณตถมก็คงจักมาถึงเรา โดยแท้หาสงสัยมิได้ ดังเรามีความสลดราชสมบัติทั้งหลายทุกสิ่งสรรพที่จะตามบุคคลไป ยังปรโลกนั้นแก้ไขได้มีเลย โดยที่สุตแม่แต่สรีร"	จันทเสนกุมาร	จันทเสนชาดก (42)

ตาราง 55 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
	ร่างกายของตน สัตว์โลกก็จำต้องจะทิ้งไว้ จะพาไปก็มีได้ สัตว์โลกทั้งหลายก็จำต้องจะละสิ่งของทิ้งปวงไปเป็นธรรมดา เมื่อเห็นอยู่ดังนี้แล้ว ต้องการอะไรที่เราจะอยู่เป็นพรารวาสครองราชสมบัติ เราจะออกบรรพชาบำเพ็ญกัลยาณวัตรให้ไฟบุญเกิด ทรงพระราชดำริดังนี้แล้ว จึงทรงมอบราชสมบัติให้แก่อัครมเหสีแล้วไปเฝ้าสมเด็จพระชนนีราชมารดา ถวายบังคมลาเข้าไปสู่หิมวันตประเทศ ถือบรรพชาเพศเป็นดาบส บำเพ็ญพรตเจริญพรหมวิหารทั้ง 4 ก็ได้ฉณาสมาบัติเป็นโลกีย์" (ปัญญาสชาตก เล่ม 1 หน้า 805)		
5	พระโพธิสัตว์เกิดความสังเวชในสังขาร จึงตัดสินใจพระทัยออกผนวช ตั้งความว่า "อปรภาเค กาลภายหลัง พระเจ้าโสณนทราช เมื่อช่างกลบกราบทูลความที่พระเกศาขาวให้ทรงทราบ ก็รับสั่งให้อาณพบนทองดอมนาวางไว้ ณ พระหัตถ์ ทอดพระเนตรเห็นก็บังเกิดความสังเวชพระทัย จึงประทานบ้าน ส่วยให้แก่นายช่างกลบกร มีพระทัยใคร่จะทรงผนวช.. จึงทกกษัตริย์ และพระนางปทุมมาวดี เสด็จออกจากพระนครไปยังป่าหิมพานต์ ให้สร้างอาศรม	พระเจ้าโสณนทราช	โสณนทชาตก (51)

ตาราง 55 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ในรัมมณีสถานแห่ง 1 ทรงบรรพชาเป็นราช กษี ทรงเจริญพรหมวิหาร 4 ยังฉานอภิญา สมบัติให้เกิดแล้ว ทรงฉานไม่เสื่อม ได้เสด็จ เข้าถึงซึ่งพรหมโลก" (ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 168)		
6	พระโพธิสัตว์พิจารณาเห็นโทษในกามคุณ และ สังสารวัฏ จึงมีจิตน้อมนำไปในทางบรรพชา เพราะเห็นว่า การจะพ้นจากกามคุณ และสัง สารวัฏได้นั้น ก็ด้วยการบรรพชาเพียงอย่าง เดียวเท่านั้น เพราะบรรพชามีอาณิสสส์มาก เมื่อดำริแล้วจึงลาพระราชบิดาออกบรรพชา ตั้งความว่า "...เราจะหาอุบายอย่างไรจึงจะออกได้จาก สังขาร และสังสารวัฏ ธรรมอย่างอื่นจะไม่ อาจปลดให้เราออกจากสังขารได้ เพราะ บรรพชามีคุณอาณิสสส์มากนัก เราจักบรรพชา เสียเถิด" (ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 282) อีกตอนหนึ่ง พระโพธิสัตว์เปล่งอุทานว่าจำถึง คุณของการออกบรรพชาว่า	พระสุรัณภ	สุรัณภชาดก (54)

ตาราง 55 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	"ปณฺเฑจาท อณฺเฑวามิ ราชสฺสํ วรุตฺตมํ อนาทินํ ปณฺพชิตํ พรหมมฺมโมว รุจฺจติ ความว่า เมื่อครั้งก่อนเราเสวยราชย์สุขประเสริฐเลิศ อยู่ (แต่ยังกอบประด้วยโทษ) การบรรพชาหา โทษมิได้ เป็นธรรมอันประเสริฐแท้ เราชอบ ใจนัก" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 361-362)		
7	พระโพธิสัตว์เมื่อทรงพระชราภาพก็มอบราช สมบัติแก่โอรสแล้วเสด็จออกผนวช ดังความว่า "ครั้นกาลนานมา พระเทวธรรมาและพระ นางสุวรรณเกสร ทอดพระเนตรเห็น ชันธปัญจกมีพระสกกงอกเป็นอาทิ แล้วทรงสลด พระทฤทัย ได้ประทานราชสมบัติให้แก่ พระสหัสสระอุปราชากษัตริย์ทั้งสององค์เสด็จ ไปยังป่าหิมพานต์ ทรงบรรพชาเป็นดาบส และดาบสินี บำเพ็ญกัมมวิญญาทำ สมบัติแปด ให้เกิดมี เมื่อสิ้นพระชนมายุแล้ว มีพรหมโลก เป็นเบื้องหน้า" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 529)	พระเทวธรรมา	เทวธรรมาชาดก (56)

ตาราง 55 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
8	พระโพธิสัตว์เมื่อทรงพระชราภาพแล้วมอบราชสมบัติแก่โอรสแล้วเสด็จออกผนวช ดังความว่า "จำเดิมแต่พระเจ้าสุวรรณวงศ์โพธิสัตว์ ได้ดำดํารงสิริราชสมบัติมาแล้วนั้น พระองค์ทรงบำเพ็ญอุททาณแก่สมณพราหมณ์และวณิกยาจก บริจาคพระราชทรัพย์บำเพ็ญทานวันละทกแสน ทุกวัน ครั้นภายหลังทอดพระเนตร พระสภขาวแล้วจึงมอบราชสมบัติให้แก่พระราชโอรสปรุณสุวรรณ ส่วนพระองค์นั้นทรงผนวชเป็นฤๅษี บำเพ็ญทานภิกขุให้เกิดเต็มที่มีได้เสื่อม ครั้นสิ้นพระชนมายุแล้ว ก็ได้เสด็จไปสู่พรหมโลกวิมานสวรรค์" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 642)	พระเจ้าสุวรรณวงศ์	สุวรรณวงศ์ชาดก (58)
9	พระโพธิสัตว์มอบราชสมบัติแล้วออกบวชเป็นฤๅษี ดังความว่า "พระวรเนตรราชา พระราชบิดาจึงทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระปุตฺตเนตรราชกุมารแล้วเสด็จไปยังหิมวันตประเทศ ทรงบรรพชาเพศเป็นฤๅษี มิได้ไปยังทางของมนุษย์เลย บำเพ็ญภิกขุและสมาบัติให้เกิด มิได้เสื่อม เมื่อสิ้นอายุแล้วก็ได้ไปอุบัติในพรหมโลก" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 743)	พระวรเนตร	วรรณชชาดก (59)

ตาราง 55 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
10	พระโพธิสัตว์เมื่อทรงพระชราภาพแล้วพิจารณาเห็นโทษแห่งเพศฆราวาสจึงเสด็จออกผนวชตั้งความว่า "พระโพธิสัตว์เจ้าทรงบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนาอยู่เป็นนิตย์ ครั้นทรงพระชราภาพก็พิจารณาเห็นโทษแห่งเพศคฤหัสถ์ เห็นอันสงฆ์แห่งบรรพชิต จึงทรงมอบราชสมบัติแก่พระโอรสแล้ว เสด็จออกทรงผนวชเป็นฤๅษี ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี จนได้ฌานสมาบัติ เมื่อทำลายชั้นก็ได้อุบัติในพรหมโลก" (ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 801)	พระเจ้าสิริสา	สิริสาชาดก (61)

3.1.10 ไมโลภ ไมยินดีในลาภสักการะ หรือทรัพย์สินของผู้อื่น

จรรยาวัตรข้อนี้ แบ่งออกได้ 3 ลักษณะ ได้แก่

ไม่รับราชสมบัติของผู้อื่น

ไม่รับผลานิสงส์ของผู้อื่น

ไม่ยินดีในกามรส

ดังจะอธิบายพร้อมแสดงตัวอย่างประกอบดังต่อไปนี้

พระโพธิสัตว์ไม่รับราชสมบัติของผู้อื่น จรรยาวัตรข้อนี้มี 2 ลักษณะลักษณะแรก พระโพธิสัตว์ไม่ยอมรับราชสมบัติที่ผู้อื่นถวายให้

ดังกล่าวไว้ใน สมุททปิฎกชาดก (1) ดังแสดงได้ด้วยตัวอย่างดังนี้

ตาราง 56 แสดงจรรยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการไม่รับราชสมบัติของผู้อื่น

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
1	พระโพธิสัตว์ไม่ยอมรับราชสมบัติพร้อมตำแหน่ง อุปราชที่พระราชาแห่งผุ่กนร้อนมถวาย ดัง ความตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า "พระยาทุมราช ก็มาสวมกอดจุมพิต พระโพธิสัตว์แล้วเชิญให้เป็นพระยาอุปราช... พระโพธิสัตว์ก็ไม่รับ ตอบว่า จะขอพักอยู่ใน สำนักพระยาทุมราชสัก 1 เดือนแล้วจะลาไป" (ปัญญาสชาตก เล่ม 1 หน้า 17)	พระสมุททโฆส	สมุททโฆส ชาตก (1)

ลักษณะที่สอง เมื่อมีผู้เฝ้าถวายราชสมบัติแด่พระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์มิได้ทรงรับโดยทันที ทรงสอบสวนจนได้ความแน่ชัดว่า ราชสมบัตินั้นเป็นราชสมบัติ
ที่ไร้เกียรติยศ หรือไร้รัชทายาทครอบครองแล้วจึงทรงรับ ดังกล่าวไว้ใน จันทรราชชาตก (8)
ทุกัมมานิกชาตก (13) สิทธิสารชาตก (36) และนวนวนชาตก (49) ดังแสดงได้ด้วยตาราง
ดังนี้

ตาราง 57 แสดงจรรยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการยอมรับราชสมบัติของผู้อื่นจนกว่าจะสอบสวนได้
ความแน่ชัดจึงยอมรับ

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
1	"ดูกรท่านพราหมณ์ พระราชาของท่านไปไหน เสียแล้ว ฯ พระราชาของท่านเจ้าทิวคต	จันทกุมาร	จันทรราชชาตก (8)

ตาราง 57 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โทลีสต์ว์	ชื่อชาดก
	เสียแล้ว ฯ พระราชบุตร และพระราชธิดา ของพระราชนั้นไม่มีดอกหรือ ฯ พระราชบุตร ทามีไม่ มีแต่พระราชธิดาอยู่องค์หนึ่ง ฯ ถ้า กระนั้นเรารู้จักว่าเป็นพระราชแห่งท่าน ทั้งหลาย" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 220-221)		
2	"ดี สุตวา โทลิสตุโต พระบรมโทลิสต์ว์ได้ฟัง ดังนั้น จึงถามว่า แน่ท่านบุโรหิต ราชโอรส และราชอนุชาภาคินัยของพระราชาท่านทั้ง หลายไม่มีหรือ ฯ ถ้าแต่ท่านผู้ตั้งว่าเทวดา ไม่ มีพระเจ้าข้า ฯ ท่านทั้งหลายพอใจร่วมกัน แล้วหรือ ฯ ข้าพเจ้าทั้งหลายพอใจร่วมกัน ทั้งหมด ฯ เออถ้ากระนั้นก็ดีแล้ว" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 303)		ชาดก (13)
3	"...แล้วจึงปลุกให้พระ โทลิสต์ว์ตื่นขึ้นแล้วแจ้ง ว่า ข้าแต่ นายราชสมบัติมาถึงแก่ท่านละ ท่าน จงเป็นอิสระปกครองประชาชนเถิด พระมหา ลัสต์ว์จึงถามว่า พระราชโอรส และราชธิดาของพระราชไม่มี หรือ บุโรหิตตอบว่า พระราชโอรส และราช ธิดาของพระราชาทามีไม่ พระมหาลัสต์ว์จึงรับ ถ้อยคำว่า สาธุ กระนั้น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 664)	ลิตธิสารกุมาร	ลิตธิสารชาดก (36)

ตาราง 57 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โททิสัตว์	ชื่อชาดก
4	"ดูกรท่านทั้งหลาย พระราชาผู้ปกครองท่านทั้งหลายไปทางไหน ข้าแต่สมมติเทวดา พระราชาของข้าพระองค์ทั้งหลายเสด็จทิวศตแล้ว พระพุทธเจ้าข้า ดูกรท่านทั้งหลาย ก็พระราชาอนุชา หรือ พระราชกุมารของพระราชานั้นไม่มีหรือ ข้าแต่สมมติเทวดา พระราชาอนุชา และพระราชกุมารของพระราชานั้นมิได้มี พระพุทธเจ้าข้า ถ้ากระนั้น เราจะรับครองราชสมบัติตามถ้อยคำที่ท่านทั้งหลายให้โอษฐ์เรา" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 27)	พระวนานกุมาร	วนานชาดก (49)

พระ โททิสัตว์ไม่รับผลานิสงส์ของผู้อื่น กล่าวคือ เมื่อมีผู้ถวายสมบัติทิพย์ หรืออัญเชิญไปสู่วิมานอันเป็นผลานิสงส์ของผู้อื่น มิได้เป็นผลานิสงส์ของพระ โททิสัตว์ กระทำไว้ พระ โททิสัตว์ก็ไม่ยอมรับด้วยเห็น ว่า หากผู้ใดต้องการสมบัติทิพย์ หรือวิมานทิพย์ ก็ควรกระทำความดีด้วยตนเองของตนจะพึงรับผลานิสงส์ของผู้อื่นนั้นไม่ควร ดังกล่าวไว้ใน ธรรมิกนันทิตราชาชาดก (22) และธรรมราชชาดก (24) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 58 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการไม่รับผลานิสงส์ของผู้อื่น

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	"พระเจ้าธรรมิกบัณฑิตราชได้สดับคำท้าวโกสีย์ตรัสตั้งนั้น มิได้มีความปรารถนาที่จะอยู่ครองวิมาน เมื่อจะตรัสห้ามจึงกล่าวพระคาถาว่า ยดา ยาจิตกั ยานั ยดา ยาจิตกั ธนั เอวํ สมบุทฺธิ เม เทตุ ยํ ปฺรโต ทานปจฺจุโย นจาทเมตํ อิจฺฉามิ ยํ ปฺรโต ทานปจฺจุโย สยํ กตานิ ปุญฺญานิ ตํ เม อนเต นิยํ ธนั โสฬํ คนฺตฺวา มนุสฺสเสสุ กาหามิ กุสลํ พหุ ทาเนน สมจฺจิยาชย สญฺญเมเน ทเมเน จ ยํ กตฺวา สุยิตฺโต โทมิ น จ ปจฺฉานนฺตปฺปสิ ความว่า ยวดยานพาหนะที่ยืมเขามาก็ดี ทรัญย์สมบัติที่ยืมเขาก็ดีอุปมาฉันใด วิมานที่พระองค์ประสาทให้แก่ข้าพเจ้านี้ มีทานของผู้อื่นเป็นปัจจัย ก็มีอุปมาฉันนั้น ทรัญย์สมบัติอันใด มีทานของผู้อื่นเป็นปัจจัย ต้องอาศัยทานของผู้อื่น ข้าพเจ้ามิได้ปรารถนาทรัญย์สมบัติอันนั้นเลย บุญกุศลทั้งหลายที่กระทำด้วยตนเองเป็นทรัญย์ที่จะนำตนไปนิพพานเป็นที่สุดแห่งทุกข์ ถ้า	พระเจ้าธรรมิกบัณฑิตราช	ธรรมิกบัณฑิต ราชชาดก (22)

ตาราง 58 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ท้าวเจ้าออกจากเทวโลกนี้ไปในโลกเป็นที่อยู่ ของมนุษย์ทั้งหลายแล้ว จักกระทำการกุศลให้ มากท้าวเจ้าจักเป็นผู้ถึงซึ่งความสุขสำราญ และไม่เดือดร้อนรำคาญในกาลเป็นภายหลัง เพราะเหตุกระทำความดีเป็นต้นว่า ด้วย ทานการให้การบริจาคที่ดี หรือด้วยความ ประพฤติตนเสมอที่ดี หรือด้วยความสำรวมกาย วาจา ใจที่ดี หรือด้วยความฝึกหัดธรรมาณที่ดี ท้าวเจ้าจักกระทำความดีนั้นให้มาก" (ปัญญาชาดก เล่ม 1 หน้า 460-461)		
2	"ยถา ยาจิตกัม ยานํ ยถา ยาจิตกัม ธนํ เอวํ สมฺปตุตฺติ เมเวตํ ยํ พรโต ทานปจฺจโย นจาหเมตํ อิจฺฉามิ ยํ พรโต ทานปจฺจโย สยํ กตานิ ปุณฺณานิ ยมฺเม สาเวติ สธนํ ตญฺจ ธนํ อิจฺฉามหิ ยถา ปุณฺณณ ปตฺถิตํ โสฬสํ คนฺตฺวา มนุสฺสํ กาหาวิ กุสฺสํ พหุ ทาเนน สมจริยาเย		

ตาราง 58 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	สญฺญเมณ ทเมณ จ ยํ กตวา สุกฺโขโต โหมิ น จ ปจฺจุณฺตปฺปสิ แปลว่า สมบัติอันใดที่มีท่านเป็นปัจจัยมาแต่ บุคคลอื่น สมบัตินั้นและเปรียบเหมือนยาน พาหนะ หรือเปรียบเหมือนทรัพย์ที่ยืมของเขา มาให้ เราไม่อยากจะสมบัติเช่นนั้น บุญทั้ง หลายที่เราได้ทำแล้วเอง หรือทรัพย์อันใดที่ ท่านยังเราให้ได้ยินว่าทรัพย์ของตนเรา ปรารถนาบุญนั้น เราปรารถนาทรัพย์นั้นเป็น ของประติฐานอยู่ตามสมควรแก่บุญ เราจะไป ในหมู่มนุษย์ทั้งหลายจะกระทำบุญกุศลให้มาก.. ทำวสัฏกเทวราชเชื้อเชิญพระมหาสัตว์เจ้า ด้วยอิสริยยศอันเป็นของทิพย์แล้ว พระมหาสัตว์ เจ้าก็ห้ามอิสริยยศอันเป็นของทิพย์นั้นเสีย" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 481-482)		

พระโพธิสัตว์ไม่ยินดีในกามรส ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง
ดังกล่าวไว้ใน เทวธชาดก (56) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 59 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการไม่กินดีในการมรส

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1.	เมื่อยักกิณีเ็นรมิตสิ่งของอันประกอบด้วย รูป รส กลิ่น เสียง โศก ๕ มาล่อหลอกพระโพธิสัตว์ให้ลุ่มหลง พระโพธิสัตว์ก็มีจิตยินดีในลาภสิ่งของเหล่านั้น ดังความตอนหนึ่งว่า "นางยักกิณีได้ล่องหน้าไปนฤมิตศาลาไว้อีกหลังหนึ่ง มีทั้งเครื่องปูลาด และอาสนะ ที่นั่งนอนงามบรรจงวิจิตรบรรจงแวดวามไปด้วยม่านทองอันไสภณ นางจึงนฤมิตตนให้เป็นนารี มีรูปร่างดั่งเทพอัปสรสุรางค์นางสวรรค์ แล้วเชิญให้พระเทวันธกุมารหยุดประทับไสยาสน์ พระโพธิสัตว์ก็มีได้เลือกเพื่อ" (ปัญญาสาชดก เล่ม 2 หน้า 487)	พระเทวันธกุมาร	เทวันธชาดก (56)

3.1.11 สติมั่นคง ไม่หวั่นไหวต่อภัยอันตรายทั้งปวง

จริยวัตรข้อนี้ แบ่งออกได้ 2 ลักษณะ ได้แก่ สติมั่นคงสามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้เมื่อเผชิญกับภัยธรรมชาติ และไม่หวั่นไหวเมื่อเผชิญหน้ากับศัตรู ดังจะอธิบายพร้อมแสดงตัวอย่างประกอบ ดังต่อไปนี้

พระโพธิสัตว์สติมั่นคง สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้เมื่อเผชิญกับภัยธรรมชาติ ได้แก่ ภัยจากพายุร้ายทำให้เรืออับปาง แต่พระโพธิสัตว์ก็สามารถควบคุมสติแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้จนทำให้พระโพธิสัตว์ปลอดภัย ดังกล่าวไว้ใน สุนัขชาดก (3) จันทราชาดก (8) และสังกัปตชาดก (41) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 60 แสดงจริยวัตรของพระ โทณีสัตว์ในการมีสติมั่นคงสามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเมื่อเผชิญกับภัยธรรมชาติ

ที่	จริยวัตร	นามพระ โทณีสัตว์	ชื่อชาตก
1	พระ โทณีสัตว์มีสติมั่นคง ขณะเผชิญหน้ากับพายุร้าย เรือสำเภาจวนจะอัปปาง โดยแก้ปัญหาเอาตัวรอดจากการจมน้ำได้ ดังความบรรยายไว้ตอนหนึ่งว่า "เมื่อพระ โทณีสัตว์เห็นพ้อคำทั้งหลายพากันร้องไห้กวนแวงสรวงลยอยู่อย่างนั้น จึงทรงเสวยนม เนย น้ำผึ้ง น้ำตาลกรวด เป็นต้น กับพระจีรปภาเทวี แล้วเอาพระภูษาทรงชุบน้ำมันให้ชุ่มมาทรงพันพระองค์ให้มัน เอาสายท้างหนึ่งผูกท่ามกลางองค์พระจีรปภาเทวี แล้วเอาสายอีกท้างหนึ่งผูกผ่านกระดานเท้าผ่านทงไถพาขึ้นไปยังอยู่บนปลายเสากระโดง" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 116)	พระสุกกุ	สุกกุชาตก (3)
2	"เรือสำเภานั้นเคลื่อนแล่นไปยังท่ามกลางสมุทรก็โคลงเคลงด้วยกำลังลมพัดกล้า พระมหาสัตว์ทราบชัดแล้วว่า เรือสำเภাজักแตกแน่ จึงรีบบริโภคอาหารที่มีรส แล้วพระองค์เอาผ้าเนื้อดีมาสองผืน ชุบน้ำมันเสียแล้วนุ่งผูกพันเข้าไว้มั่นคงประสงค์จะให้มีกำลังว่ายน้ำ มหาชนา มหาชนบรรดาอยู่เห็นเรือสำเภานั้นกลัวความตาย พาพันร้องไห้ ร่ำไรต่าง ๆ	จันทกุมาร	จันทรราชชาตก (8)

ตาราง 60 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	พระมหาสัตว์จึงป็นถิ่นไถ่เลี้ยงอยู่ ณ เสากระโดงทางศิรัษะเรือก เมื่อเรือแตกจะจมลง พระองค์ก็โดดไปด้วยกำลังแรง ชำมน้ำพุปลาทั้งหลายไปได้ มหาชนทั้งหลายก็เป็นนักหาอาหารแห่งฝูงสัตว์ มีปลา เป็นต้น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 217)		
3	"ก็ฝ่ายพระมหาสัตว์เจ้า จะได้ทรงกรรแสงปรีเวทนานมัสการเทพยดานั้นหาไม่ พระองค์ทรงทราบว่านาวาแตกแล้ว จึงขยำน้ําทาลกรวดเข้ากับสัปปี เสวยอ้อมแล้วเอาผ้าเนื้อดีสองผืนชุบน้ำมันผูกพันกับพระองค์มันดีทรวงขึ้นก็กระดานวายน้ํายไป" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 750)	สิงขปัตตกุมาร	สิงขปัตตชาดก (41)

พระโพธิสัตว์สติมั่นคง ไม่ท้อท้วงเมื่อเผชิญหน้ากับศัตรูโดยมีกิริยา
องอาจ ตบพระยาไกรสรราชสีห์ ดังกล่าวไว้ใน สุนชาดก (2) และวัฏฏังคุลีราชชาดก (20)
 ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 61 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการมีสติมั่นคง ไม่ท้อแท้เมื่อเผชิญหน้ากับศัตรู

ที่	จริยวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	เมื่อพระโพธิสัตว์เผชิญหน้ากับยักษ์ร้าย ก็มีได้ทรงหวั่นไหวสะดุ้งกลัวแม้แต่ก้อย ดังความบรรยายไว้ตอนหนึ่งว่า "ครั้งนั้น มีพระยายักษ์ตนหนึ่งมีรูปร่างน่ากลัว ภายสูงเจ็ดชั่วลำต้นตาล นัยน์ตาแดงดั่งแสงไฟ ผิวกายเขียวดั่งอัญชันบรรพต มือซ้ายถือสากเหล็ก มือขวาถือขวานเหล็ก ยืนสกัดทางขวางหน้าพระบรมโพธิสัตว์ไว้ พระบรมโพธิสัตว์ได้ทอดพระเนตรเห็นพระยายักษ์แล้วจะสะดุ้งตกพระทัยกลัวก็หาไม่มีอาการรองอาจราวกับไกรสรราชสีห์" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 60)	พระสุกน	สุกนชาดก (2)
2	เมื่อข้าศึกส่งสาส์นมาข่มขู่เอาราชสมบัติแก่พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ทรงอ่านแล้วก็มิได้สะดุ้งตกพระทัย กลับมีพระกิริยาองอาจ ประคองตั้งพระยาไกรสรสิงหราช ดังความว่า "ครั้นราชทูตนั้นเข้าไปเฝ้าถวายพระราชสาส์นแล้ว ก็มีได้มีความสะดุ้งตกพระทัย มีพระกิริยาอาการอันองอาจ ประคองตั้งว่าพระยาไกรสรสิงหราชหนุ่ม ทรงพระสรวล... จึงมีพระราชดำรัสแก่ราชทูตว่า เราผู้เดียว	พระเจ้าวัฏฐังคุลีราช	วัฏฐังคุลีราชชาดก (20)

ตาราง 61 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	นั้นแหละจะให้พระราชาทรงร้อยเอ็ดพระองค์ กับ หม่อมหลวงตรงค์ทั้ง 18 อีกโขเกนึปลาสนาการหนีไป ด้วยลำนาจัวมือของเรานี้คนเดียวเท่านั้น เราไม่ปรารถนาที่จะฆ่าฟันพละนิกาย และพระราชาร้อยเอ็ดให้ถึงแก่ความตาย ด้วยเครื่องศีลตราวุธทุกภักดิ์" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 421)		

3.1.12 ละอายต่อบาป

จรรยาวัตรข้อนี้ แบ่งออกได้ 3 ลักษณะ ได้แก่ นิจรรณาเห็นโทษของการทำบาป ละอายต่อการทำบาป และงดเว้นจากการทำบาป ดังจะอธิบายพร้อมแสดงตัวอย่างประกอบดังต่อไปนี้

พระโพธิสัตว์นิจรรณาเห็นโทษของการทำบาป ดังกล่าวไว้ใน พาราณสิราชชาดก (32) และสิโสรัชชาดก (44) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 62 แสดงจรรยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการนิจรรณาเห็นโทษของการทำบาป

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์เกิดความสลดสังเวชใจที่เห็นหงส์ทอง 2 ตัว ต้องแบ่งภาคกายออกเป็น 2 ตัวเพราะความโกรธ อันเกิดจากการขู่มหาภัย	พระเจ้าพาราณสิราช	พาราณสิราชชาดก (32)

ตาราง 62 (ต่อ)

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ของอำมาตย์ผู้หนึ่ง ทำให้ทรงพิจารณาได้ว่า โทษแห่งการยุแหย่เช่นนั้นก่อให้เกิดความแตก ร้าวกันได้ถึงเพียงนี้ ดังความตอนหนึ่งว่า "พระเจ้าพาราณสีทรงสดับทราบความแล้วได้ ความสังเวช สลดจิต แล้วทรงภาหิตว่า โอนำใจหาย หงส์ทองสองเศียรตัวติดกัน เป็น สหัยรักสน์หมั่นถึงเพียงนี้ เมื่อถูกคนอื่นเข้ายุให้ แดกกันเข้า มาถือโทษที่เข้ายุให้แตกนั้นเป็น อารมณ์ แล้วไม่เคื้อเพื่อซึ่งเคยสมัครรักใคร่กัน มานาน ได้ถึงภินทนาการแตกกันได้ จะกล่าว ไปไยถึงอย่างอื่น ๆ เล่า แม้ประชาชนทั้งมวล ถือเอาโทษที่จะแตกร้าวรานกันไว้ ไม่พิจารณา ใคร่ครวญแล้วทำไปอาจแตกร้าวรานกันได้เหมือนกัน (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 619)		
2	พระโพธิสัตว์พิจารณาเห็นโทษของการไม่เพื่ อพราหมณ์ผู้หนึ่งที่แนะนำให้พระโพธิสัตว์กราบ ไหว้พระเสาร์เทพบุตร จนทำให้พระองค์ต้อง ได้รับทุกข์เวทนาสาหัส ดังความพรรณนาไว้ ตอนหนึ่งว่า "โอ้ตัวเราในครั้งนี มาเกิดวิบัติ นลัตนพราก จากพระนคร ต้องมาทนทุกข์เวทนาอยู่กลาง	พระเจ้าสิโลรราช	สิโลรชาดก (44)

ตาราง 62 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	กลางไพร ความทุกข์อันนี้ ผู้อื่นมิได้กระทำให้ แก่เราเลย เรากระทำใส่ตัวเราเองโดยแท้ เพราะเหตุที่เรามิได้เก็บฟังคำปฐาจารย์ โพนพิบัติจึงบังเกิดแก่เราในครั้งนี้" (ปัญญาชาดก เล่ม 1 หน้า 823)		

พระโพธิสัตว์ละอายต่อการทำบาป ได้แก่ ละอายต่อการละทิ้งมารดา
มาหาหญิงคนรัก ดังกล่าวไว้ใน สุตตชาดก (2) และสังกัปตชาดก (41) ดังแสดงได้ด้วย
ตารางดังนี้

ตาราง 63 แสดงจรรยาวัตรของพระ โพธิสัตว์ในการละอายต่อบาป

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระ โพธิสัตว์ละอายพระองค์ที่ละทิ้งมารดามา อยู่กับหญิงคนรัก ดังความดำริในพระทัยตอน หนึ่งว่า "คืนวันหนึ่ง พระมหาสัตว์เมื่อจะทรงบรรทม ได้ระลึกถึงพระชนกชนนี มีพระหฤทัยสังเวช ติเตียนพระองค์ว่า โอ เรานี้หารู้จักคุณพระชนก ชนนีไม่ เรา ได้เกิดมาเพราะอาศัยบิดา มารดาก่อน บิดา	พระสุธน	สุตตชาดก (2)

ตาราง 63 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โทธิสัตว์	ชื่อชาดก
	แม่น้ำ ภูเขาจักรวาล จะว่าหนา และลึก กว้าง สูง ก็หาเท่าคุณบิดา มารดาไม่ เรา นี้ช่างละทิ้งพระชนก ชนนี้ผู้มิคุณมาเสียได้ จำ จักต้องไปเฝ้าพระบิดา มารดา" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 71)		
2	พระโทธิสัตว์ละอายพระองค์ที่ละทิ้งบิดามารดา เพราะเหตุจนใครได้สตรี และราชสมบัติ ดัง ความเตือนพระโทธิสัตว์พรรณนาไว้ว่า "ส่วนเราเป็นมนุษย์ พระมารดาได้ก้มท้องประ คองมาถึง 10 เดือน ครั้นคลอดจากครรภ์สม มโนธปรารณาแล้ว ก็อุตส่าห์บำรุงรักษาด้วย ธีรธารามังเกิดแตก อาน้ำ ป้อนข้าววันละ สามเวลา บำรุงรักษามาด้วยความยากจน เติบโตถึงเพียงนี้ เรายังละทิ้งพระมารดาผู้มี พระคุณมาได้ เพราะเหตุจะใคร่ได้สิ่งหญิงและ ราชสมบัติ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 365)	สังขปัตตกุมาร	สังขปัตตชาดก (41)

พระโณทิต์วงศ์ดเว้นจากการทำบาป ดังกล่าวไว้ใน สุมิตตชาดก

(9) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 64 แสดงจริยวัตรของพระโณทิต์วงศ์ในการงดเว้นจากการทำบาป

ที่	จริยวัตร	นามพระโณทิต์	ชื่อชาดก
1	พระโณทิต์วงศ์ไม่คิดทำสงครามกับพระอนุชาอันจะเป็นเหตุให้ผู้คนล้มตาย ดังความว่า "ถ้าหากว่าเราจักรบกันไซ้ไร พระราชกนิษฐ และพลนิกายทั้งหลายจักถึงซึ่งมหาวินาศยกใหญ่ เพราะเหตุนี้ เราจะหนีไปจากพระนคร..." (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 230-231)	พระเจ้าสุกมิต	สุกมิตตาชาดก (9)

3.1.13 ใช้สติปัญญาแก้ปัญหาทางโลก และทางธรรมได้

จริยวัตรข้อนี้แสดงถึงพระปัญญาของพระโณทิต์วงศ์ที่สามารถแก้ปัญหาได้ทั้งปัญหาทางโลก และปัญหาทางธรรม

ปัญหาทางโลก คือ ปัญหาที่เกี่ยวข้องทางโลก ได้แก่ ปัญหาการทะเลาะวิวาท ดังกล่าวไว้ใน สุวัณณชาดก (54)

ปัญหาทางธรรม คือ ปัญหาที่เกี่ยวข้องทางธรรม ซึ่งท้าวสักกเทวราช หรือสัตว์เดรัจฉานตั้งขึ้น และพระโณทิต์วงศ์สามารถแก้ปัญหาธรรมเหล่านั้นได้ ดังกล่าวไว้ใน กัณหาการชาดก (28) สุวรรณสังกชาดก (53) และสลกชาดก (35)

การแสดงปัญญาของพระโณทิต์วงศ์เพื่อแก้ปัญหาทางโลก และปัญหาทางธรรมนั้น มีลักษณะเพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ได้แก่ ช่วยมิให้ผู้อื่นได้รับโทษจากท้าวสักกเทวราช และระงับข้อพิพาทของผู้อื่น ดังจะอธิบายพร้อมแสดงตัวอย่างประกอบดังต่อไปนี้

พระ โทกีสัตว์ให้สติปัญญาเพื่อช่วยให้ผู้อื่นไม่ต้อง ได้รับ โทษจาก

ท้าวสักกเทวราช กล่าวคือ ท้าวสักกเทวราชมีความประสงค์ที่จะให้พระ โทกีสัตว์มีโอกาสได้แสดง พระปัญญาให้เป็นที่ประจักษ์แก่มหาชนและเหล่าเทพยดา จึงส่งเสริมโดยการตั้งปัญหาธรรมที่ถาม บุคคลอื่น ได้แก่ พระราชาแล้วคาดโทษไว้ว่า หากพระราชาไม่สามารถแก้ปัญหาธรรมที่ตั้งขึ้นนี้ได้ ก็จะลง โทษถึงแก่ชีวิต พระราชานั้นจึงต้องขอให้พระ โทกีสัตว์ช่วยแก้ปัญหาธรรมให้และพระ โทกีสัตว์ ก็ช่วยเหลือแก้ปัญหาธรรมได้ถูกต้องเป็นที่เลื่อมใสแก่พระราชา มหาชน เหล่าเทพยดา จนถึง ท้าวสักกเทวราช

การแสดงปัญญาแก้ปัญหาธรรมดังกล่าวนี้ กล่าวไว้ใน ภัณฑาคาร ชาดก (28) และสุวรรณสังขชาดก (53) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 65 แสดงจริยวัตรของพระโทกีสัตว์ในการให้สติปัญญาเพื่อช่วยให้ผู้อื่นไม่ต้อง ได้รับ โทษ จากท้าวสักกเทวราช

ที่	จริยวัตร	นามพระ โทกีสัตว์	ชื่อชาดก
1	เมื่อพระ โทกีสัตว์มีพระชนมายุได้เพียง 7 พรรษา ทรงแก้ปัญหาธรรม 10 ข้อที่ท้าวสักกเทวราชตรัสถามพระเจ้าโกรพยราชได้ถูกต้องทั้งนี้เพื่อมิให้พระเจ้าโกรพยราชได้รับโทษทัณฑ์จากท้าวสักกเทวราช เป็นที่เลื่อมใสแก่ท้าวสักกเทวราชและมหาชนดังความตอนหนึ่งกล่าวถึงมหาชน และท้าวสักกเทวราชถวายสาธุการ เมื่อพระ โทกีสัตว์ตรัสแก้ปัญหาธรรมได้ ดังนี้ “ในขณะนั้น สนทั้งหลายเหล่านั้น ก็บูชาด้วยดอกไม้มียประการต่าง ๆ แล้วถวายสาธุการ พระโทกีสัตว์เจ้าแล้ว กระทำอุทฺทสิกรณมัสการ ร้องถวายหิยมงคลก็ยกออกไปทั้งสิ้น ประดุจดั่ง	ภัณฑาคาริกกุมาร	ภัณฑาคารชาดก (28)

ตาราง 65 (ต่อ)

ที่	จரியัตร์	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	มหาปรุพี้จะพังทำลายละนั้น พระมหาสัตว์เจ้า วิไลชนาปัญหาจบลงครั้งไรทำวสทสนันเทวราช ก็ให้สาธุการทุกครั้ง" (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 651) สำหรับปัญหารธรรม 10 ข้อ ที่พระ โพธิสัตว์ตรัส แก้ได้ มีดังนี้ 1. หนึ่งไม่มีสอง คืออะไร คือ ภูเขาสินเนรราช 2. สองไม่มีสาม คืออะไร คือ พระจันทร์ และพระอาทิตย์ 3. สามไม่มีสี่ คืออะไร คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ 4. สี่ไม่มีห้า คืออะไร คือ ทวีป 4 ได้แก่ ชมพูทวีป บุพผินทวีป อมรโคยานทวีป อุตตรกุรุทวีป 5. ห้าไม่มีหก คืออะไร คือ ศีลวิภังค์ 5 6. หกไม่มีเจ็ด คืออะไร คือ จกามานจรสวรรค์ ได้แก่ จาตุมหรรณาสภา ดาวดึงส์ ยามา तुสิต นิมมานรดี ปรนิมิตตวสวัตติ		

ตาราง 65 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นางพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	7. เจ็ดไม่มีแปด คืออะไร คือ เขาสัตตบริภณที่แวดล้อมเขาพระ สุเมรุ 8. แปดไม่มีเก้า คืออะไร คือ ศีลมีองค์ 8 9. เก้าไม่มีสิบ คืออะไร คือ นวโลกุตตรกรรม 10. สิบไม่มีสิบเอ็ด คืออะไร คือ ศีลมีองค์ 10		
2	พระโพธิสัตว์แก้ปัญหารธรรม 2 ข้อ ที่ท้าว สักกเทวราชตรัสถามพระเจ้ากรุงพาราณสีได้ ถูกต้องทั้งนี้เพื่อมิให้พระเจ้ากรุงพาราณสีได้รับ เทวทัณฑ์จากท้าวสักกเทวราช เป็นที่เสื่อมใส แก่ท้าวสักกเทวราช และมหาชน ดังความตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า "พระโพธิสัตว์แก้ปัญหทั้งสองจบลงครั้งนั้น เทพยดา และมนุษย์ทำบูชา และให้สาธุการ เหมือนนโยหนหลัง" (ปัญญาสาชดก เล่ม 2 หน้า 257) สำหรับปัญหารธรรม 2 ข้อ ที่พระโพธิสัตว์แก้ได้ มีดังนี้	พระสุวรรณสังข์	สุวรรณสังข์ ชาดก (53)

ตาราง 65 (ต่อ)

ที่	จริยวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	1. สภาวธรรมสิ่งไรยอมทำให้มีดีในโลกนี้ และโลกหน้า คำตอบคือ บุคคลผู้ใดทำโทษแก่ผู้อื่นที่ไม่มีความผิด ทำคนอื่นให้วิวาทซึ่งกันและกัน กระทำปัญหานันตริยกรรม มี ข่ามารดา เป็นต้น ไม่ฟังธรรมคำสอนของนักปราชญ์ มีจิตอันบาป บุคคลผู้นั้นชื่อว่า ทำความมีดีในโลกนี้ และโลกหน้า 2. สภาวธรรมสิ่งไรเป็นแสงสว่างในโลกนี้และในโลกหน้า คำตอบคือ บุคคลใดตั้งอยู่ในศีล ๕ ศีล 8 และบริจาททานแก่ยากจกหมั่นสดับธรรมคำสอนของนักปราชญ์ มีจิตเมตตาปราณีแก่สัตว์ทั่วไป ตั้งอยู่ในคุณพระรัตนตรัยตลอดจนมรรคผล บุคคลนั้นได้ชื่อว่า ทำความสว่างในโลกนี้และโลกหน้า รวมทั้งผู้ใดเจริญจุดพรหมวิหารเป็นนิตย์ ไม่ฆ่าสัตว์ บุคคลนั้นได้ชื่อว่า ทำความสว่างในโลกนี้ และโลกหน้า"		

พระโพธิสัตว์ใช้สติปัญญาแก้ปัญหาลทางโลก และทางธรรมเพื่อระงับ

ข้อพิพาทของสัตว์ และมนุษย์ ดังกล่าวไว้ใน สลมาชาดก (35) และสุริยพชาดก (54)

ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 66 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการใช้สติปัญญาแก้ปัญหาทางโลก และทางธรรม
เพื่อระงับข้อพิพาทของผู้อื่น

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	ครุฑตัวหนึ่งคิดจับตักแตนกินเป็นอาหาร ตักแตน ตั้งเงื่อนไขว่า ถ้าครุฑสามารถตอบปัญหาธรรม 4 ข้อ ได้ถูกต้องก็จะยอมเป็นอาหาร เมื่อครุฑ ตอบแล้ว ตักแตนกล่าวว่า เป็นคำตอบไม่ถูก ต้อง ครุฑไม่เชื่อ สัตว์ทั้งสองจึงพากันมาหา พระโพธิสัตว์ตัดสิน พระโพธิสัตว์ก็แสดงปัญญา แก้ปัญหาธรรมได้ถูกต้อง ทำให้ตักแตนรอดพ้น จากการเป็นอาหารของครุฑ ดังความตอนหนึ่ง ดังนี้ "ตักแตนได้ฟังปัญหานยากर्मของพระดาบสแล้ว ให้สาธุการ เทพดาในไพรสณฑ์ก็ให้สาธุการ ตักแตนจึงว่าขานกะนักรุฑว่า ปัญหาสี่ข้อที่เรา ถามท่าน ๆ แก่ท่านถูกไม่ พระดาบสท่านพยา กรณ์ก็ทาสมน้ำท่านไม่ ท่านยังจะกินเราอีกหรือ นักรุฑจึงตอบว่า เราไม่กินท่านละ พระดาบส ให้โอวาทสั่งสอนแก่นักรุฑว่า ตอนนี้อย่ากิน อาหารที่ควรกิน อย่ากินอาหารที่ไม่ควรกิน" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 656-657) สำหรับปัญหาธรรม 4 ข้อ ที่พระโพธิสัตว์ตรัส แก้ได้ มีดังนี้	ดาบส	สลมชาดก (35)

ตาราง 66 (ต่อ)

ร.	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	1. สภาพอันหนึ่งงามยิ่ง ได้นกอะไร ได้นก คีล มีคีล 5 คีล 8 คีล 10 หาก มนุษย์หมู่ใดมีคีลเหล่านี้ ย่อมได้ชื่อว่า งามยิ่ง ทั้งในโลกนี้ และโลกหน้า 2. สภาพอันหนึ่งละเอียดอ่อนยิ่ง ได้นกอะไร ได้นก พระโลกุตตรธรรม และปริยัติธรรม 3. สภาพอันหนึ่งยาวยิ่ง ได้นกอะไร ได้นก ธรรม 2 ประการ คือ สัมปยุตธรรม และอสังยุตธรรม ซึ่งยาวไกลราวดินกับฟ้า 4. สภาพอันหนึ่งชื่อว่าไม่มี ทาสสิ่งอื่นไม่มี เหมือน ได้นกอะไร ได้นก พระอริยสาวก ซึ่งดับกิเลสได้สิ้นเชิง		
2	พระโพธิสัตว์แก้ปัญหาวิวาทระหว่างกุมภีผู้หนึ่ง กับ สุกตตภิกษุ ได้ด้วยพระกล่าวคือ สุกตตภิกษุฝากหีบใบหนึ่งไว้กับกุมภี กุมภีลอบ เปิดดูเห็นมีทองคำอยู่จึงรีบเป็นกรรมสิทธิ์เสีย แล้วเอาทองแดงใส่ไว้แทน เมื่อสุกตตภิกษุกลับ มารับคืน ก็ทราบที่ถูกโกงจึงคิดแก้แค้น ขอ อนุญาตให้บุตรชายของกุมภีไปเป็นเพื่อนในป่า เมื่อกุมภีอนุญาตแล้ว สุกตตภิกษุบุตรของ กุมภีซ่อนเสียในป่า ชากลับจูงวานรตัวหนึ่งกลับ มาคืนแล้วบอกว่าบุตรชายของกุมภีกลายเป็น วานรไปเสียแล้ว ทำให้ทั้งสองวิวาทกันด้วย เหตุดังกล่าว ครั้นพบกับพระโพธิสัตว์ คนทั้ง	พระสุรภ	สุรภชาดก (54)

ตาราง 66 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	สองจึงขอให้พระโพธิสัตว์ตัดสิน พระโพธิสัตว์ก็ ตรัสแก้ปัญหาได้ ดังความตอนหนึ่งว่า "อุชุกิ อุชุกญะเว วฏฺกสุส วฏฺกเมว สุฆณิ ตามภกญฺเจว มนุสฺสี มกฺกญฺ ภเว ความว่า ไม่ตรงก็ตรงเอง ไม่คิดก็คิดเอง ทองคำกลายเป็นทองแดงได้ มนุษย์ก็กลายเป็น วานรได้เหมือนกัน พระโพธิสัตว์ตรัสพระคาถา นี้แล้วหันมาถามภุมมพินว่า เรารู้จักมนต์เสก วานรให้เป็นมนุษย์ได้ ท่านก็รู้จักเสกทองแดง ให้เป็นทองคำได้เหมือนกัน ถ้าว่าท่านทำทอง แดงของพระเถระให้เป็นทองคำได้ เราจะทำ ลูกของท่านซึ่งเป็นวานร ให้เป็นทารกมนุษย์ได้ ถ้าว่าทำทองแดงให้เป็นทองคำไม่ได้ เราก็ทำ วานรให้เป็นมนุษย์ไม่ได้" (ปัญาสาชาดก เล่ม 2 หน้า 359-360) ด้วยเหตุนี้ทำให้ภุมมพินเกิดความละอายและกลับ ไปนำเอาทองคำใส่ไว้ในพิงดังเดิม และมอบ ให้สุทตตมิทฺถ สุทตตมิทฺถก็กลับไปนำเอาบุตร ชายมาคืนภุมมพิน		

3.1.14 รักษความจริงและกล่าวคำจริงเสมอ

จริยวัตรข้อนี้ แสดงถึงการกล่าวคำจริงของพระโพธิสัตว์ ได้แก่ กล่าวคำจริงถึงฐานะชาติตระกูลของตนโดยไม่ปิดบัง ยอมรับความจริงในสิ่งที่ตนกระทำโดย อาจหาญ และให้สัจจะ และรักษาสัจจะด้วยชีวิต ดังจะอธิบายพร้อมแสดงตัวอย่างประกอบ ดังต่อไปนี้

พระโพธิสัตว์กล่าวคำจริงถึงฐานะชาติตระกูลของตนโดยไม่ปิดบัง
ดังกล่าวไว้ใน สุตตชาดก (3) และสุวรรณสิริสาชดก (48) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 67 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการกล่าวคำจริงถึงฐานะชาติตระกูลของตน

ที่	จริยวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์กล่าวความจริงถึงฐานะชาติตระกูลของพระองค์ว่า มีชื่อองค์อัมรินทร์ หรือ เทพยดาผู้ใหญ่ตั้งที่นางจิริปภาเข้าใจ ดังคำปรารภในพระทัยของพระโพธิสัตว์ว่า “พระโพธิสัตว์ได้ทรงฟังพระราชาบุตรจิริปภาทูลถามดังนั้น จึงทรงพระดำริว่า ถ้าเราบอกว่าเราเป็นพระอินทร์ หรือเป็นเทวราชผู้เป็นใหญ่กว่าเทวดาพระนางจิริปภาก็คงจะเชื่อฟังทั้งสิ้นก็แต่ว่าถ้อยคำเช่นนั้น เป็นคำของอสัตบุรุษ มิได้มีความเจริญเลย คำใดเป็นคำจริงปราศจากมุสาวาทคำนั้นเป็นธรรมของสัตบุรุษอาจนำมาซึ่งประโยชน์ในภายหน้า ต้องการอะไรที่เราจะกล่าวมุสาวาทเราบอกความจริงประเสริฐกว่า” (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 95)	พระสุธน	สุตตชาดก (3)

ตาราง 67 (ต่อ)

ที่	จรียาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
2	พระโพธิสัตว์กล่าวความจริงแก่ธิดาพระยานาค ว่า ตนอยู่ในตระกูลจันทาล ด้วยดำริว่า คำจริงเป็นคำประเสริฐ ดังนี้ "ถ้าเราจะตอบว่าเป็นพระอินทร์ เป็นเทวดา ที่มีศักดิ์ใหญ่ หรือเป็นท้าวมหาพรหมนางก็จัก เชื่อ แต่คำจริงเป็นคำอุดมเลิศประเสริฐสุด คิดแล้วจึงตอบว่า น้องรักพี่ไม่ใช่เทวอินทร์ พรหม พี่เป็นลูกคนจันทาล อยู่บ้านจันทาลคาม" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 1011)	สุวรรณสิริสา	สุวรรณสิริสา ชาดก (48)

พระโพธิสัตว์ยอมรับความจริงในสิ่งที่ตนกระทำโดยอาจหาญ

ดังกล่าวไว้ใน สุธนชาดก (3) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 68 แสดงจรียาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการยอมรับความจริงในสิ่งที่ตนกระทำ

ที่	จรียาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	พระโพธิสัตว์ให้นางทาสีกล่าวความจริงต่อพระเจ้าเสตรราชว่า พระองค์ทรงลอบเข้ามาอยู่ในห้องของนางจีรีปการาชธิดาของพระเจ้าเสตรราช ดังคำกล่าวตอนหนึ่งว่า	พระสุธน	สุธนชาดก (3)

ตาราง 68 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
	"ตุนางปทุมมา เจ้าอย่ากลัวเลย จงกลับไปบอกความจริง อย่าได้กล่าวคำสา" (ปัญญาสชาตก เล่ม 1 หน้า 97) อีกตอนหนึ่งพระโพธิสัตว์กล่าวความจริงต่อขันตารักษ์ว่า ตนเป็นสามีของนางอัญชนวดี ผู้เป็นน้องสาวของขันตารักษ์จริง ดังความตอนขันตารักษ์สรรเสริญพระโพธิสัตว์ไว้ว่า "ขันตารักษ์ได้ฟังดังนั้น จึงคิดในใจว่า พระชนุนั้นเป็นผู้กล่าวถ้อยคำจริง คิดดังนั้นแล้ว ก็มี ความเลื่อมใสรักใคร่ในพระโพธิสัตว์" (ปัญญาสชาตก เล่ม 1 หน้า 141)		

พระโพธิสัตว์ให้สัจจะ และรักษาสัจจะด้วยชีวิต ดังกล่าวไว้ใน

จินตเสนาชาตก (42) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 69 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการให้สัจจะ และรักษาสัจจะ

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์ให้สัจจะแก่ยักษ์ตนหนึ่งว่า เมื่อพระองค์กลับไปเยี่ยมมารดาเสร็จแล้ว จะกลับมาให้ยักษ์จับกินเป็นอาหาร ดังความตอนที่กล่าวแก่มารดาว่า "หม่อมฉันได้ให้ปฏิญาณแก่ยักษ์แล้ว ถึงตัวจะตายก็จะไม่ทำลายความสัจ" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 803)	จันทเสนกุมาร	จันทเสนชาดก (42)

3.1.15 มีความเพียรพยายาม

จริยวัตรข้อนี้ แสดงถึงความเพียรพยายามของพระโพธิสัตว์ ได้แก่ ความเพียรพยายามที่จะว่ายน้ำไปให้ถึงฝั่ง โดยมีได้ยอห์ท้อ และความเพียรพยายามที่จะติดตามหาชายาโดยไม่ท้อถอยต่ออุปสรรคต่าง ๆ ดังจะอธิบายพร้อมแสดงตัวอย่างประกอบดังต่อไปนี้

พระโพธิสัตว์เพียรพยายามที่จะว่ายน้ำไปให้ถึงฝั่ง โดยมีได้ยอห์ท้อ
กล่าวไว้ใน สมุกทโฆษชาดก (1) และจันทราชาดก (8) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 70 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการเพียรพยายามที่จะว่ายน้ำไปให้ถึงฝั่ง

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์ว่ายน้ำกลางมหาสมุทรแม้ยังมิได้เห็นฝั่ง ก็มีได้ยอห์ท้อ คงพยายามว่ายอยู่เช่นนั้นถึง 7 วัน ดังความว่า	พระสมุกทโฆษ	สมุกทโฆษชาดก (1)

ตาราง 70 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	"เมื่อพระโพธิสัตว์ว่ายนํ้าอยู่ในท่ามกลางพระมหาสมุทรครั้งนั้นถึง 7 วัน" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 21)		
2	พระโพธิสัตว์ว่ายนํ้ากลางมหาสมุทรมิได้พักผ่อนด้วยทรงเห็นคุณของความเพียร ดังความตรัสตอบนางมณีเมขลาไว้ตอนหนึ่งว่า "อหํ นิสम्मม วุตตํ โลกสฺมิ เทวเต สฺสโณหิ เม โย ปมชฺชุนฺติ โลกสฺมิ พหุ ปาปสฺมากุลา ปาเปติ เต อกฺกมิตฺวา เต คเหตฺวา มุญฺจนฺติ อตตานํ ปุญฺญกมฺเม หิ อากฺโข ตรณฺโต โส ยถาสติ ยถาลํ วุญฺชนฺเต สํครนฺตี ตถจฺจ ปสฺสํ สันติเก ความว่า ดูกรนางเทพธิดา เราไม่เคราะหฺดูแล้ว ซึ่งวัตรกิริยาซึ่งมีในโลก (เห็นอันสงส์ความเพียรนี้มีมากนัก อาจจะให้ผู้เพียรได้ประสบสุขแท้เหตุนี้เราจึงจะไม่ละทิ้งความเพียร) ดูกรนางเทพธิดา ท่านจงฟังถ้อยคำของข้าพ	จันทกุมาร	จันทรราชชาดก (8)

ตาราง 70 (ต่อ)

ร	จรียาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	เจ้า ดังจักกล่าวต่อไปนี้ สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ที่เลือกกล้วอยู่ด้วยบาปประมาทอยู่มากนัก เราผู้ใดถือเอาสัตว์เหล่านั้นปล่อยไป เพราะ ว่าเรานั้น ยังอาภูลอยด้วยบุญและกรรม ต้อง เพียรทำตนให้ข้ามไปตามสติกาลัง เมื่อเรา พยายามว่ายข้ามสมุทรสาครไม่หยุดยั้ง จึงมา บรรลุยังสำนักแห่งท่านได้พบกันดังนี้" (ปัญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 218-219)		

พระโพธิสัตว์เพียรพยายามที่จะติดตามหาชายาโดยไม่หวั่นกลัวต่ออุปสรรคต่าง ๆ ดังกล่าวไว้ใน สุธนชาดก (2) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 71 แสดงจรียาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการเพียรพยายามติดตามหาชายา

ที่	จรียาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	พระโพธิสัตว์ตามหาพระชายาต้องเผชิญอุปสรรคต่าง ๆ ในป่าครั้งนั้นนับได้ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน ดังความว่า "พระบรมโพธิสัตว์เจ้า ทรงพระอุตสาหะเสด็จไปครั้งนั้น ได้ยินว่านับเวลาที่ล่วงไปได้เจ็ดปี เจ็ดเดือนกับเจ็ดวัน พระองค์ทรงฝ่าอันตราย	พระสุธน	สุธนชาดก (2)

ตาราง 71 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	หันไปเป็นตอน ๆ จนลุล่วงเลยป่าทึบไป" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 60) อีกตอนหนึ่ง ท้าวทุมราชได้ตรัสสรรเสริญความ อุตสาหะพากเพียรของพระโพธิสัตว์ที่เดินทาง ติดตามนางมโนห์ราจนพบไว้ว่า "สาธุ สาธุ มหาวีร สาธุ สาธุ มหาบุรุษ อจิเรเนว กาเลน ตฺว นฺทุโธ ภวิสสสัติ ความว่า ดีแล้ว ดีแล้ว พ่อมีเพียรมาก มีปัญญา ยิ่งใหญ่ กาลไม่ช้าเท่าใดนัก พ่อจักได้ตรัสเป็น พระพุทธเจ้าเที่ยงแท้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 68)		

3.1.16 มีความอดทนอดกลั้น

จรรยาวัตรข้อนี้ แสดงถึงความอดทนอดกลั้นของพระโพธิสัตว์ ได้แก่
สามารถอดกลั้นต่อทุกข์ เวทนาอันเกิดจากการได้รับความเจ็บปวด และสามารถอดกลั้นต่อคำบริภาษได้
ดังจะอธิบายพร้อมแสดงตัวอย่างประกอบดังต่อไปนี้

พระโพธิสัตว์สามารถอดกลั้นต่อทุกข์เวทนา อันเกิดจากการได้รับความ
เจ็บปวดได้ ดังกล่าวไว้ใน สิริจุทามยชาดก (7) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 73 (ต่อ)

ที่	จรียาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	"พระเจ้าสิโรราชโพธิสัตว์ได้ฟังคำนางสุทตราชธิดาร้องไห้ว้าวอนดั่งนั้น ก็มีความสงสาร รักใคร่บุตรยิ่งนัก จึงลืดอกสิ้นความทุกข์อันเกิดแต่คำบริภาษ แล้วก็อยู่ต่อไปอีก" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 857)		

3.1.17 จรียาวัตรท้ายเรื่อง

จรียาวัตรท้ายเรื่อง เป็นจรียาวัตรที่กล่าวไว้ท้ายเรื่องก่อนประชุมชาดก โดยกล่าวถึงจรียาวัตรของพระโพธิสัตว์ในช่วงปลายชีวิต หรือภายหลังพระโพธิสัตว์ขึ้นครองราชสมบัติแล้ว แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะใหญ่ ได้แก่ จรียาวัตรที่กล่าวถึงการบำเพ็ญบุญทาน รักษาศีล เลี้ยงดูบิดา มารดา การให้อิवाทแก่ประชาชน และครองแผ่นดินโดยธรรม และจรียาวัตรที่กล่าวถึงการละเพศมรवासออกบวช ดังจะอธิบายพร้อมแสดงตัวอย่างประกอบดังต่อไปนี้

จรียาวัตรที่กล่าวถึงการบำเพ็ญบุญทาน รักษาศีล เลี้ยงดูบิดา มารดา ให้อิवाทแก่ประชาชน และครองแผ่นดินโดยธรรม ดังกล่าวไว้ใน สมุททปิยสาชดก (1) สุธนชาดก (2) สุธนชาดก (3) วิบุลราชชาดก (6) จันทราชชาดก (8) สุมิตตชาดก (9) ลีริธราชชาดก (10) ทักขมานิกชาดก (13) มหาสุรเสนชาดก (14) สุวรรณกุมารชาดก (15) ธรรมโสทกชาดก (18) สุตัสสนชาดก (19) ธรรมิกนิหิตราชชาดก (22) จาคทานชาดก (23) นรชีวะชาดก (25) สุรูปชาดก (26) มหาปทุมชาดก (27) ภัณฑาคารชาดก (28) บุปผชาดก (31) พรหมโฆสราชชาดก (33) เทวรุกขกุมารชาดก (34) อติเทวราชชาดก (38) ปาจิตตกุมารชาดก (39) พาราณสิราชชาดก (32) สรรพสิทธิชาดก (40) สังฆปัตตชาดก (41) ลิโสราชชาดก (44) วรวงสาชดก (45) อรินทมชาดก (46) รณเสนชาดก

(47) สุวรรณสิธราชชาดก (48) วณานชาดก (49) พากุลชาดก (50) สุนินชาดก (57) และจันทคารชาดก (61) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 74 แสดงจรียาวัตรที่กล่าวถึงการบำเพ็ญทาน รักษาศีล เลี้ยงดูบิดา มารดา ให้โอวาทแก่ประชาชน และครองแผ่นดินโดยธรรม

ที่	จรียาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	"ฝ่ายพระ โพธิสัตว์ให้ตั้ง โรงทานให้ทานเป็น นิตยทั้ง 2 พระนคร หม่อมอำมาตย์ราษฎรที่ประ นกติดตามโอวาทของพระ โพธิสัตว์ดำรงอยู่ใน เบญจศีลเป็นอัครา ครั้นสิ้นชีวิตแล้วก็ได้ไปเกิด ในสวรรค์" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 24)	พระสมุททโฆษ	สมุททโฆษ ชาดก (1)
2	"พระบรมโพธิสัตว์เจ้าได้เสวยราชสมบัติโดย ยุติธรรม ได้บำรุงเลี้ยงพระชนกชนนี และ บำเพ็ญบุญ มีทาน เป็นต้น ครั้นเมื่อสิ้นพระชนม์ แล้วได้อุบัติในดุสิตนิมานสวรรค์" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 74)	พระสุธน	สุธนชาดก (2)
3	"...ส่วนพระองค์ก็ทรงเสวยราชสมบัติโดย ทศนิธราชธรรม ประกอบด้วยสังคหะวัตถุ 4 ประการ ครั้นสิ้นพระชนมายุสังขารแล้วก็สิ้นไป อุบัติบังเกิดในพรหมโลก" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 147)	พระสุทนต์	สุทนต์ชาดก (3)

ตาราง 74 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
4	"สมเด็จพระเจ้าวิบุลราชนั้น ทรงบำเพ็ญ ทศนिरาชธรรมให้บริบูรณ์และบำเพ็ญบุญ มีทาน เป็นต้น เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วก็เสด็จไปยัง เทวโลก" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 202)	พระเจ้าวิบุลราช	วิบุลราชชาดก (6)
5	"จำเดิมแต่กาลนั้น จอมกษัตริย์ทรงพระนามว่า จันท ผู้เป็นอธิบดีของนรชน พระองค์ทรงรอบรู้ ทั่วไป สิ้นพระชนม์แล้วได้เสด็จไปยัง กนกวันนิมานสวรรค์" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 227)	พระเจ้าจันทราช	จันทราชชาดก (8)
6	"...และจัดพิธีการตั้งพระราชเทวีในอัคร มเหสี ตั้งไชยเสนไว้ในที่อุปราช ตั้งไชยทัตไว้ ที่เสนาบดี จำเดิมแต่กาลนั้นมา สีกษัตริย์ทรง บำเพ็ญพระกุศล มีทาน เป็นต้น เมื่อสิ้นพระชน มายุแล้วได้อุบัติในดุสิตสวรรค์" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 251)	พระเจ้าสุกมิตต	สุกมิตตชาดก (9)
7	"ตโต ปฏฐาย ตั้งแต่นั้นมา พระบรมโพธิสัตว์ เจ้าก็ใช้สอยเงินทองวันละพัน ๆ ทุก ๆ วัน หม่อมมุนีในคราวนั้นมารับทานแล้วสรรเสริญ"	สิริธรเศรษฐี	สิริธรชาดก (10)

ตาราง 74 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	พระบรมโพธิสัตว์ ฯ เสวยสมบัติอันเกิดด้วยผลแห่งทาน พระองค์ก็บำเพ็ญบุญ มีทาน เป็นต้น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 257)		
8	"ตโต ปฏฐาย จำเดิมแต่นั้นมา พระบรมโพธิสัตว์ ดำรงราชสมบัติตามยุติธรรมประเพณีและโปรดให้สร้างโรงงานถึงหกแห่ง ทรงบริจาคทรัพย์บำเพ็ญทานวันละหกแสนทุกวัน ฯ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 303)	พระเจ้าทุกัมมานิก	ทุกัมมานิกชาดก (13)
9	"ตั้งแต่นั้นมาพระราชาที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล มีทาน เป็นต้น ในที่สุดแห่งพระชนมายุชัยได้ทรงอุบัติในนิภนคฺสูติ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 313)	พระเจ้ามหาสุรเสน	มหาสุรเสนชาดก (14)
10	"ฝ่ายพระโพธิสัตว์สุวรรณภูมานั้น ก็ทรงดำรงราชสมบัติโดยปราศจากราชอาชญาและเครื่องสรรพศาสตราวุธและให้สร้างโรงงาน 6 แห่ง คือ ที่ประตูประนครทั้ง 4 และที่ท่ามกลางพระนคร 1 แถบประตูประราชนิเวศน์ 1 รวม 6 แห่ง ดังนี้ แล้วทรงบริจาคพระราชทรัพย์สำหรับโรงงานวันละ 6 แสน ทุก ๆ วัน	พระสุวรรณภูมิ	สุวรรณภูมิชาดก (15)

ตาราง 74 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	พระองค์ทรงบำเพ็ญทานนั้นเป็นนิจกาล ตราบเท่าสิ้นพระชนมายุ" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 356)		
11	"ฝ่ายพระเจ้าธรรมโศภนทราชนั้น ก็ทรงบำ เพ็ญบุญญาภิสมภาร มีทานบริจาค เป็นต้น ครั้น ทำลายขันธสิ้นพระชนม์ ก็ขึ้นไปบังเกิดในดุสิต เทวนิภพ" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 339)	พระเจ้าธรรมโศภน	ธรรมโศภน ชาดก (18)
12	"พระบรมโพธิสัตว์เจ้ากระทำการซึ่งเป็นบุญ กุศลมีประการเป็นอันมาก ครั้นถึงสิ้นพระชน มายุจุติจากมนุษย์โลกนั้นแล้ว ก็ไปบังเกิดใน วิมานทองในดาวดึงส์เทวโลก" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 407)	พระเจ้าสุทโธสสมหาราช	สุทโธสสนชาดก (19)
13	"พระเจ้าธรรมิกนันทิตราชโพธิสัตว์ ตรัส ประทานโอวาทนรกมทาสทั้งหลายตั้งนั้นแล้ว ส่วนพระองค์ก็ดำรงอยู่ในราชสมบัติโดย ทศนิธราชธรรม 10 ประการ ทรงบำเพ็ญ พระราชกุศล มีบริจาทาน เป็นต้น ครั้น สิ้นพระชนม์ก็ขึ้นไปอุบัติในเทวโลกทิพย์สมบัติ" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 464)	พระเจ้าธรรมิกนันทิตราช	ธรรมิกนันทิต ราชชาดก (22)

ตาราง 74 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
14	"ส่วนพระมหาสัตว์เจ้าก็เสวยโภคสมบัติไม่มีที่ สุด กระทำกองการกุศล มีทาน เป็นต้น ครั้น สิ้นอายุแล้วก็จุติไปบังเกิดเป็นเทพบุตร" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 474)	มาณพโพธิสัตว์	จากทานชาดก (23)
15	"ทำวสุธัมมบัตติมขวานเทวราช ชมเชยพระโพธิ สัตว์แล้ว ก็เสด็จไปยังสักคณิกายทิพย์สถาน พระ โพธิสัตว์ปฏิบัติมารดาอยู่ตลอดชีวิตของ มารดาแล้ว ดำรงอยู่จนตลอดอายุ ครั้นสิ้นอายุ กระทำกาลกิริยาแล้ว ก็มีสวรรค์เป็นที่ไปใน เบื้องหน้า" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 497)	นรชีวกุมาร	นรชีวชาดก (25)
16	"ตั้งแต่นั้นมาพระบรมโพธิสัตว์เจ้าก็ทรงบำเพ็ญ พระกุศล มีทาน เป็นต้น ครั้นสิ้นพระชนมายุ แล้ว ก็ไปบังเกิดยังสวรรค์เทวโลก" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 512)	พระเจ้าสุรูปราช	สุรูปชาดก (26)
17	"ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เจ้าเชิญเสด็จพระ มารดาพาไปยังบรรณศาลา จำเดิมแต่นั้นมาก็ ทรงปฏิบัติพระมารดาโดยเคารพ อยู่จนถึงกาล กำหนดพระชนมายุ ครั้นจุติจากมนุษย์โลกแล้ว ก็ไปบังเกิดในสวรรค์" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 534)	พระมหาปทุมราชกุมาร	มหาปทุมชาดก (27)

ตาราง 74 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตถ์	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
18	"พระโพธิสัตว์เจ้าประทานโอวาทแก่กษัตริย์ทั้งหลายเหล่านั้น โดยปริยายเป็นอันมาก ให้กษัตริย์ทั้งหลายเหล่านั้นรื่นเริง บันเทิงพระทัยแล้วส่งให้กลับไปยังสถานที่อยู่ของตน ๆ ส่วนพระโพธิสัตว์เจ้าทรงบำเพ็ญพระกุศล มีทาน เป็นต้น บรรดาชนทั้งหลายเหล่านั้น ครั้นสิ้นอายุแล้วก็ไปบังเกิดในเทวโลก เสวยสมบัติทิพย์เป็นสุขสำราญ ส่วนพระโพธิสัตว์เจ้า ครั้นสิ้นพระชนมายุแล้ว ก็ไปบังเกิดในเทวโลก เสวยทิพย์สมบัติอันประเสริฐในเทวโลกนั้น" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 570-571)	ภัณฑาคาริกกุมาร	ภัณฑาคารชาดก (28)
19	"พระมหาสัตว์เจ้าทรงเลี้ยงมารดา บิดา ประพฤติถ่อมตนในบุคลลผู้เจริญกว่า กระทำการบูชาพระรัตนตรัย ประทานโอวาทสั่งสอนมหาชนทั้งหลาย ทรงกระทำกองการกุศล มีจำแนกแจกทาน เป็นต้น เป็นนิจันรันดร์มา ครั้นสิ้นพระชนมายุแล้วก็ไปบังเกิดในเทวโลก" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 612)	พระเจ้าบุพผราช	บุพผชาดก (31)
20	"จำเดิมแต่คราวนั้นมา พระมหาสัตว์บำเพ็ญกุศลวิธัต มีทานและศีล เป็นต้น ประทานโอวาทแก่มหาชน ทรงดำรงราชสมบัติโดย	พระเจ้าพรหมโฆสราช	พรหมโฆสราชชาดก (33)

ตาราง 74 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
	ธรรมสมาเสมอ เมื่อสิ้นพระชนมายุแล้วมี สวรรค์เป็นที่ดำเนินไปข้างหน้า" (ปัญญาสชาตก เล่ม 1 หน้า 633)		
21	"พระราชาทรงฝังธรรมเทศนา ตูจดังว่า พระ พุทธภาษิต มีพระกมลจิตโสมนัส จึงประทาน ราชสมบัติกึ่งหนึ่งบูชาธรรม พระโพธิสัตว์ ๆ ดำรงตำแหน่งอุปราชาแล้ว ทรงสั่งสอนอรรค ธรรมแก่ประชาชน บำเพ็ญพระกุศล มีทาน เป็นต้น สิ้นพระชนมายุแล้วจึงอุบัติเป็นเทวบุตร" (ปัญญาสชาตก เล่ม 1 หน้า 646)	เทวรุกขกุมาร	เทวรุกขกุมาร ชาตก (34)
22	"พระเจ้าจักรพรรดิราช จึงพระราชทานทรัพย์สิน ทั้งปวงให้แก่มหาชนอันอยู่ในทวีปนั้นให้พอเพียง แล้วทรงสั่งสอนให้ทำบุญ มีบริจาคทาน รักษา ศีล เป็นต้น ครั้นสั่งสอนให้มหาชนตั้งอยู่ใน ราโชวาทแล้ว ก็เสด็จกลับยังกุสาวดีมหานคร และเมื่อจะเสด็จไปทรงสั่งสอนมหาชนใน อุตตรกุรุทวีป และอมรโคยานทวีป ก็เสด็จ โดยนัยที่ได้กล่าวแล้วในบุรพวิเทษทวีปนั้น แล้วทรงสั่งสอนให้มหาชนในทวีปนั้น ๆ บำเพ็ญทานรักษาศีล โดยบรมราโชวาท" (ปัญญาสชาตก เล่ม 1 หน้า 696)	พระเจ้าจักรพรรดิราช	อติเทวราช ชาตก (38)

ตาราง 74 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
23	"จำเดิมแต่นั้น พระปาจิตตกุมารโพธิสัตว์ก็ดำรงราชอาณาจักร โดยทศนิธราชธรรมแล้วทรงอุปัชฌ์ประชาชนด้วยสังคหวัตถุ 4 ประการ และทรงบำเพ็ญบุญญาภิสมภาร มีทาน เป็นต้น ครั้นทำลายขุนธูลิ้นพระขนม ก็ขึ้นไปบังเกิดในเทวโลกทิพย์สถาน" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 719)	ปาจิตตกุมาร	ปาจิตตกุมารชาดก (39)
24	"ต่อแต่นั้นมา พระราชาก็ได้ดำรงราชสมบัติโดยสม่ำเสมอ ชนชาวพระนครก็ได้อยู่สมัครสโมสรปรองดองกัน มนุษย์ในสกลรัฐพากันระงับกาย วาจา จิตเรียบร้อยดี พระเจ้าพาราณสีตั้งพระทัยบำเพ็ญสมณธรรมมีเป็นเบื้องหน้า ครั้นเวลาทิวศตแล้วได้เสด็จไปยังโลกสวรรค์" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 622)	พระเจ้าพาราณสีราช	พาราณสีราชชาดก (32)
25	"เมื่อพระราชาบิดานั้นเสด็จสวรรคตแล้ว พระโพธิสัตว์ก็ได้ดำรงราชในอลิคนครต่อไป พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมีประการต่าง ๆ มีทาน ศีล เป็นต้น ครั้นเสด็จสวรรคตแล้วก็ได้ไปบังเกิดในดุสิตสวรรค์" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 742)	พระสรณลัทธิ	สรณลัทธิชาดก (40)

ตาราง 74 (ต่อ)

ที่	จரியาวตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
26	"พระมหาสัตว์ครองราชสมบัติโดยธรรม สม้าเสมอ ทรงบำเพ็ญบุญ มีทาน เป็นต้น ครั้นสิ้นพระชนม์แล้วมีสวรรค์เป็นไปเบื้องหน้า" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 787)	พระสังขปิต	สังขปิตตชาดก (41)
27	"พระเจ้าสิโลรราชโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญบุญ ทั้งหลาย มีทาน เป็นต้น ครั้นสิ้นพระชนม์ก็ขึ้น ไปบังเกิดในสุคติเทวสถาน ภายหลังได้บำเพ็ญ บารมีญาณ 30 ทศ จนได้ตรัสรู้ พระสัมพันธูปัญญา ณ ภูเขาสัยซึ่งพระยามารและ เสนามารให้พ่ายแพ้ ณ โพธิ์พิกขณมณฑล" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 874)	พระเจ้าสิโลรราช	สิโลรราช ชาดก (44)
28	"พระเจ้าวรวงศ์บรมโพธิสัตว์เจ้า เสด็จสถิต อยู่ในราชสมบัติแล้ว ทรงกระทำตอบแทนพระ คุณพระเจ้าวงศ์สุริยามาศผู้พระเชษฐา แล้วจัด การส่งเสด็จกลับไปยังอัยยมาศนครแล้ว ก็ครอง ราชสมบัติอยู่โดยธรรมจนทรงพระชราภาพเกิด ความสังเวช จึงอภิเษกพระราชนัดดาขึ้นครอง ราชสมบัติแล้ว เสด็จออกจากพระนครไป ประพาศเป็นบรรพชิตจำเริญสมณธรรมไป จนพระชนมายุกาลได้สองพันพรรษา ก็เสด็จ ทิวงคตไปบังเกิดในดุสิตเทวโลก" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 936)	พระเจ้าวรวงศ์ราช	วรวงศ์ชาดก (45)

ตาราง 74 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
29	"จำเดิมแต่กาลนั้นมา พระมหาสัตว์เจ้ากับพระราชาเทวีก์ทรงบำเพ็ญบุญกุศล มีทาน เป็นต้น ครั้นสิ้นพระชนมายุแล้ว ก็ไปบังเกิดในเทวโลก" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 964)	พระเจ้าอรินทมราช	อรินทมชาดก (46)
30	"ต่อมาพระเจ้ารณสิทธิจึงอภิเษกพระรถเสนราชบุตรในราชสมบัติ พระเจ้ารณเสนก็ดำรงสิริวิชัยโดยทำนองคลองธรรม ทรงอุปถัมภ์ก่่มหาชน จำเดิมแต่เสวยราชย์มา" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 997)	พระรถเสน	รถเสนชาดก (47)
31	"จำเดิมแต่นั้นมาพระโพธิสัตว์ก็ให้ตั้งศาลาโรงทาน 6 แห่ง พระราชทานแก่ยากจก ฆิณิก คนกำพร้าอนาถา ทรงบำเพ็ญบุญทั้งหลาย มีทาน เป็นต้น สิ้นพระชนม์แล้วก็ไปเกิดในดุสิตเทวโลก" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 1309)	พระเจ้าสุวรรณสิริสา	สุวรรณสิริสาชาดก (48)
32	"พระวนานราชโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญบุญทั้งหลาย มีบริจาคทาน เป็นต้น โดยนิยมนั่งนี้เป็นนิตยกาล ครั้นสิ้นพระชนมายุสังขาร ก็ขึ้นไปบังเกิดในดาวดึงส์นิภน พนทั้งหลายที่ได้ปฏิบัติตาม	พระวนานราช	วนานชาดก (49)

ตาราง 74 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	โอวาทของพระโพธิสัตว์นั้น ล้นซ้นทำลายชั้นก็ไปเกิดในสุคติภพ" (ปัญญาสาชดก เล่ม 2 หน้า 89)		
33	"ฝ่ายพระราชโพธิสัตว์นั้น ตั้งอยู่ในทศนิธราชธรรมจรรยา และทรงสงเคราะห์มหาชนด้วยสังคหัตถ์ 4 ประการ แล้วให้สร้างโรงงาน 6 แห่ง ทรงบริจาคพระราชทรัพย์วันละ 6 แสน สำหรับโรงงาน มีพระทศทัยโสภณสเบกบานในมหาทานบริจาค พร้อมด้วยพระราชเทวีสุมาลันทา ครั้นสิ้นพระชนม์ขึ้นก็ขึ้นไปยังเกิดในดาวดึงส์นิภพ" (ปัญญาสาชดก เล่ม 2 หน้า 132)	พากลุกุมาร	พากลุชาดก (50)
34	"พระเจ้าโสมราชันนั้น จึงรับสั่งให้พนักงานทำโรงราชภิเชกมอลก แล้วทรงราชภิเชกมอลก แล้วทรงราชภิเชกพระสุบินราชากับพระนางปทุมาวดี มอบราชสมบัติให้พระโพธิสัตว์ในวันเสด็จนิธิแห่งราชภิเชกมอลกนิธิ พระโพธิสัตว์จึงประทานราโชวาทยังหมู่อำมาตย์และราษฎรให้ตั้งอยู่ในศีล และให้บำเพ็ญทาน ทำการปรนนิบัติสมณพราหมณ์ และมารดา บิดา" (ปัญญาสาชดก เล่ม 2 หน้า 582)	พระสุบิน	สุบินชาดก (57)

ตาราง 75 แสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ที่กล่าวถึงการละเพศมราวาสอกบวช

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	"พระมหาสัตว์ครันได้ราชาภิเษกเสวยเบญจกามคุณตามสมควรแล้วทรงบำเพ็ญทานสิ้นเดือนหนึ่ง จึงถวายคืนราชสมบัติให้แก่สมเด็จพระราชบิดา และได้ให้สมเด็จพระบิดามารดาสร้างและทรงเสวยให้สำราญพระทัย จึงถวายบังคมขอยมาโทษ และขออนุญาตลาออกทรงพระผนวช เมื่อมหาชนชาวนครทั้งหลายพากันร้องให้ตามไปส่ง พระองค์ก็เสด็จไปแต่ผู้เดียว บ่ายพระพักตร์ต่อป่าหิมพานต์ เปรียบปานดังลูกหงส์อันจรจากยอดภูเขานั้น" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 166)	พระรัตนปชิต	รัตนปชิต ชาดก (4)
2	"ท่นอพระทศพลทรงบำเพ็ญทานแล้ว เมื่อถึงพระชราจึงออกไปบรรพชาถือเพศเป็นฤษีอยู่ในไพร่ ทำฌานให้เกิดชั้นมิได้เสื่อม ครั้นสิ้นพระชนมายุแล้วจึงเสด็จไปยังพรหมโลกนิมาน" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 211)	พระเจ้าสิริจุทามณี	สิริจุทามณี ชาดก (7)
3	"ทรงพระราชดำริตั้งนั้นแล้ว จึงทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระอัครมเหสีแล้วไปเฝ้าสมเด็จพระชนนีราชมารดา ถวายบังคมลาเข้าไปสู่หิมวันตประเทศ ถือบรรพชาเพศเป็นดาบส บำเพ็ญพรตเจริญพรหมวิหารทั้ง 4 ก็ได้ฌาน"	พระจันทเสน	จันทเสนชาดก (42)

ตาราง 75 แสดงจริยวัตรของพระ โภทิสัตว์ที่กล่าวถึงการละเพศบรรวาสออกบวช

ที่	จริยวัตร	นามพระ โภทิสัตว์	ชื่อชาดก
1	"พระมหาสัตว์ครันได้ราชาภิเษกเสวยเบญจกามคุณตามสมควรแล้วทรงบำเพ็ญทานสิ้นเดือนหนึ่ง จึงถวายคืนราชสมบัติให้แก่สมเด็จพระราชบิดา และได้ให้สมเด็จพระบิดามารดาสร้างและทรงเสวยให้สำราญพระทัย จึงถวายบังคมขอขมาโทษ และขออนุญาตลาออกทรงพระผนวช เมื่อมหาชนชาวนครทั้งหลายพากันร้องให้ตามไปส่ง พระองค์ก็เสด็จไปแต่ผู้เดียว บ่ายพระพักตร์ต่อป่าหิมพานต์ เปรียบปานดังลูกหงส์อันจรจากยอดภูเขานั้น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 166)	พระรัตนปชิต	รัตนปชิตชาดก (4)
2	"ท่อนพระทศพลทรงบำเพ็ญทานแล้ว เมื่อถึงพระชราจึงออกไปบรรพชาถือเพศเป็นฤๅษีอยู่ในไพร ทำฌานให้เกิดกัมมิได้เสื่อม ครั้นสิ้นพระชนมายุแล้วจึงเสด็จไปยังพรหมโลกนิมาน" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 211)	พระเจ้าสิริจุฑามณี	สิริจุฑามณีชาดก (7)
3	"ทรงพระราชดำริตั้งนั้นแล้ว จึงทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระอัศรมเหสีแล้วไปเฝ้าสมเด็จพระชนนีราชมารดา ถวายบังคมลาเข้าไปสู่หิมวันตประเทศ ถือบรรพชาเพศเป็นดาบส บำเพ็ญพรตเจริญพรหมวิหารทั้ง 4 ก็ได้ฌาน	พระจันทเสน	จันทเสนชาดก (42)

ตาราง 75 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	สมาบัติเป็นโลกีย์ แล้วประดิษฐานอยู่ป่าหิมพาน นั้น ครั้นสิ้นชีพทำลายขันธ ก็มีพรหมโลกเป็นที่ ไปในเบื้องหน้า" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 805)		
4	"จึงทกกษัตริย์ และพระนางปทุมวดีเสด็จออก จากพระนครไปยังป่าหิมพานต์ ให้สร้างอาศรม ในร่มมณีสถานแห่งหนึ่ง ทรงบรรพชาเป็นราช ฤาษี ทรงเจริญพรหมวิหารทั้ง 4 ยังฉาน อภิญญาสมาบัติให้เกิดขึ้นแล้ว ทรงฉานไม่เสื่อม ได้เสด็จเข้าถึงซึ่งพรหมโลก" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 168)	พระเจ้าโสณนทรราช	โสณนทชาดก (51)
5	"ครั้นกาลนานมา พระเทวันธราชา และ พระนางสุวรรณเกสราทอดพระเนตรเห็น คันธปัญจก มีพระสกกหงอกเป็นอาทิลแล้วทรงสลด พระหฤทัยได้ประทานราชสมบัติให้แก่ สหัสสระอุปราชา กษัตริย์ทั้งสององค์เสด็จ ไปยังป่าหิมพานต์ ทรงบรรพชาเป็นดาบส และดาบสินี บำเพ็ญอภิญญาทำ สมาบัติแปด ให้เกิดมี เมื่อสิ้นพระชนมายุแล้วมีพรหมโลก เป็นเบื้องหน้า" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 529)	พระเทวันธ	เทวันธชาดก (56)

ตาราง 75 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	อานิสงส์แห่งบรรพชิต จิตรมอบราชสมบัติแก่ พระโอรสแล้วเสด็จออกทรงผนวชเป็นฤๅษี ทรง บำเพ็ญเนกขัมมบารมีจนได้มาณสมบัติ เมื่อทำลายพันธกัณฑ์ได้อุบัติในพรหมโลก" (ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 801)		

3.2 จรรยาวัตรฝ่ายอกุศล หมายถึง ความประพฤติที่ไม่เหมาะสม อันพระโพธิสัตว์
ไม่ควรประพฤติ

จรรยาวัตรฝ่ายอกุศลที่พระโพธิสัตว์ได้ประพฤติ มี 11 ลักษณะดังนี้

- 3.2.1 ไม่ระงับความโศกเศร้าสะเทือนใจ
- 3.2.2 ขำลั๓ตัวต๓ชีวิต
- 3.2.3 ไม่เก๓ฝ๓งบิดา มารดา
- 3.2.4 ช๓มเท๓งรังแกผู้อื่น
- 3.2.5 ละทิ้งบิดา มารดาไปหาหญิงคนรัก
- 3.2.6 กระทำผิดธรรมเน๓ยมประเพณี
- 3.2.7 มีความกำหนัดในกามคุณ
- 3.2.8 เชื้อฝ๓งความผู้อื่นโดยไม่พิจารณาให้ถ๓องแท้
- 3.2.9 กล่าวเท็จ
- 3.2.10 มีจิตหวั่นไหวหวาดกลัวภัยต่าง ๆ
- 3.2.11 คบอ๓สัตบุรุษ

3.2.1 พระโพธิสัตว์ไม่ระงับความโศกเศร้าสะเทือนใจ

ดังกล่าวไว้ใน สมุททนิย๓ชาดก (1) สุ๓ณ๓ชาดก (2) สุ๓ณ๓ชาดก (3) รัตนป๓ริ๓ต๓ชาดก (4)

ตาราง 75 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
6	"จำเดิมแต่พระเจ้าสุวรรณวงศ์โพธิสัตว์ได้ดำรงสิริราชสมบัติมานานแล้วนั้น พระองค์ทรงบำเพ็ญมหาทานแก่สมณพราหมณ์และชนิกายจากบริจาคพระราชาทรมย์บำเพ็ญทานวันละหกแสนทุกวัน ครั้นภายหลังทอดพระเนตรพระสกขาวแล้วจึงมอบราชสมบัติให้แก่พระราชนิเวศน์สุวรรณ ส่วนพระองค์นั้นทรงผนวชเป็นฤๅษีบำเพ็ญทานอภิญญาให้เกิดเต็มที่มีได้เสื่อม ครั้นสิ้นพระชนมายุแล้วก็ได้เสด็จไปสู่พรหมโลกวิมานสวรรค์" (ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 612)	พระเจ้าสุวรรณวงศ์	สุวรรณวงศ์ชาดก
7	"พระวรเนตรราชานพระราชาบิดา จึงทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระปุตเนตรราชกุมารแล้วเสด็จไปยังหิมวันตประเทศทรงบรรพชาเพศเป็นฤๅษี มีได้ไปยังทางของมนุษย์เลย บำเพ็ญอภิญญาและสมาบัติให้เกิดมีได้เสื่อม เมื่อสิ้นอายุแล้วก็ได้ไปอุบัติในพรหมโลก" (ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 743)	พระวรเนตร	วรรณชชาดก (59)
8	"พระโพธิสัตว์เจ้าทรงบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนาอยู่เป็นนิตย์ ครั้นทรงพระชราภาพก็พิจารณาเห็นโทษแห่งเพศคฤหัสถ์ เห็น	พระเจ้าสิริสา	สิริสาชาดก (61)

ปาจิตตกumarชาตก (39) วนาวนชาตก (49) และพากลชาตก (50) ดังแสดงได้ด้วยตาราง
ดังนี้

ตาราง 76 แสดงจริยาวัตรฝ่ายอกุศลของพระโพธิสัตว์ในการไม่ระงับความโศกเศร้าสะเทือนใจ

ที่	จริยาวัตรฝ่ายอกุศล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
1	เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงเห็นภาพในศาลาที่แสดงประวัติของพระองค์ที่ต้องพลัดพรากจากพระชายาแล้ว ไม่สามารถระงับความเศร้าโศกได้ จึงร้องไห้ออกมา ดังความบรรยายตอนหนึ่งว่า "เมื่อพระโพธิสัตว์บริโภคอาหารเสร็จแล้ว พิจารณาดูรูปภาพในศาลานั้น เห็นเป็นเรื่องเหมือนประวัติและความพลัดพรากของพระองค์ ก็ทรงพระโศกา" (ปัญญาสชาตก เล่ม 1 หน้า 22)	พระสมุททโฆษ	สมุททโฆษ ชาตก (1)
2	เมื่อพระโพธิสัตว์รำลึกถึงบิดา มารดาที่ทรงละทิ้งมานานก็ไม่อาจระงับความโศกเศร้าเสียใจได้ จึงร้องไห้ออกมา ดังความตอนพระโพธิสัตว์รำหาไว้ว่า "เรานี้ช่างละทิ้งพระชนก ชนนี้ผู้มีคุณมาเสียได้ จำเราจักต้องไปเฝ้าพระบิดา มารดา ทรงติเตียนพระองค์แล้วทรงโศการำหาไว้" (ปัญญาสชาตก เล่ม 1 หน้า 71)	พระสุธน	สุธนชาตก (2)

ตาราง 76 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตรฝ่ายอภุศล	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาตก
	อีกตอนหนึ่ง เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงทราบว่านางมโนห์ราหญิงคนรักหนีกลับไปบ้านเมืองของนางแล้ว พระองค์ไม่สามารถระงับความเศร้าโศกเสียใจได้ จึงร้องไห้คร่ำครวญ แม้มารดาจะตรัสปลอบอย่างไรก็ไม่ทรงฟังดังความตอนหนึ่ง บรรยายว่า "เมื่อพระสุธนกุมารได้สดับเหตุดังนั้น มีพระหฤทัยเสียวสันราวกับว่าจะแตกออกทันทีเสด็จไปทอดพระเนตรนิเวศฐานอันเงียบสงัดตุงดงป่าช้า พระองค์ไม่สามารถดำรงพระกายาไว้ได้ ถึงสภาวะสลดงโดยทันใด" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 54) อีกตอนหนึ่ง ทรงพระกำสลดอาดูรวิลาปคร่ำครวญไว้ว่า "วิสกนฺเทน วิทุโร ผลิตทหํ มม กุที คตาสิ มโนหรา น ทิสฺสตี จ เต มุขํ อาปฺจุณามิ จาหํ อมฺม คจฺณามิ ตํ คเวลิตํ น ลภี น ลพฺโธ ภริยํ		

ตาราง 76 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตรฝ่ายอกุศล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	นิวตติสฺสามิ ตวนฺติเก สเจ น ลทโร จ ตํ ตตฺถเว มรณํ ธฺวณฺติ ความว่า หัวใจของเราจะแตกทำลายไป อุปมัยตจฺถูกยิงด้วยลูกศรอันชาญด้วยยาพิษ แม่มโนห์ราหายไปไหน ไม่เห็นหน้าแม่มโนห์รา ข้าแต่พระมารดา หม่อมฉันจะขอทูลลาไปเที่ยว ตามหานางมโนห์รา ถ้าไม่ได้ก็จักไม่กลับมา จักขอลาตายอยู่ในป่าใหญ่ ถ้าหม่อมฉันได้ ภรรยาแล้วจักกลับมายังสำนักพระมารดา ถ้าตามไปไม่ได้นางมโนห์รา หม่อมฉันจักตาย อยู่ในป่านั้นเพียงแท้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 54-55) อีกตอนหนึ่งกล่าวว่า "พระบรมโพธิสัตว์เจ้าจึงทูลพระมารดาว่า ข้าแต่พระมารดาเจ้า ถ้าหากว่าหม่อมฉันจักไม่ ได้เห็นมโนห์ราแล้ว หม่อมฉันไม่ขออยู่เป็นเคน ต่อไป พระนางจันทาเทวี มีเสาวณีย์ตรัสห้ามลัก เท่าใด ก็ไม่อาจจะห้ามได้แล้วก็ทรงนิ่งอยู่" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 55)		

ตาราง 76 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตรฝ่ายอกุศล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
3	พระโพธิสัตว์ทรงรำไห้ คร่ำครวญ ทมดาลัย ในชีวิต เมื่อเสด็จกลับมาไม่เห็นมามณีกชซึ่ง เป็นพาหนะคู่พระทัย ดังความที่พระโพธิสัตว์ ทรงรำพันไว้ ดังนี้ "ฝ่ายพระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรออกไป มี ได้เห็นมณีกชสินธพ จึงเสด็จไปยืนที่ประตู บรรณศาลา ตรัสเรียกกล่าซาก็มิได้ยินเสียงชาน รับ จึงเสด็จออกไปภายนอกบรรณศาลากับ พระจรีปกาเทวีทอดพระเนตรไปในทิศทั้งสี่ ก็มิได้แลเห็นอาชา พระโพธิสัตว์กับพระจรีปกา เทวีก็นึกถึงทรงพระกรรแสงรำพันว่า ครั้น เราทั้งสองเห็นจะพินาศ เพราะมาพลัดพราก จากอาชาไนย" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 112-113) แต่ภายหลังก็ทรงระงับความโศกเศร้านั้นได้ อีกตอนหนึ่ง เมื่อพระโพธิสัตว์ได้พบกับม้ามณีกชอีก ก็ไม่อาจจะระงับความโศกเศร้าได้ ทรงพระกรรแสงอีก ดังความว่า "พระโพธิสัตว์แลเห็นมณีกชอีกศวราส มีอาจที่ กลืนความโศกได้ ก็ทรงพระกรรแสงรำไห้อยู่	พระสุธน	สุธนชาดก (3)

ตาราง 76 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตรฝ่ายอุศล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ไปมา" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 135)		
4	เมื่อพระโพธิสัตว์ยังเยาว์ มารดาถูกยักษ์จับไป พระโพธิสัตว์ตามหา มารดาไม่พบ ก็ทรงโสก เศร้ารำไห่ ตั้งความว่า "ตทา โพธิสตุโต คราวนั้นพระบรมโพธิสัตว์ เจ้า นั่งคอยท่าพระมารดาอยู่ในบรรณศาลา แต่เวลาเช้าจนถึงเวลาเย็นไม่เห็นพระมารดา กลับมา จึงรำพึงว่า เวลานี้ก็จวนจะค่ำอยู่แล้ว โฉนพระมารดาเจ้าของเราจึงล่าช้ากว่าทุกวัน ผิดสังเกต คงจะมีเหตุอะไรเป็นแน่ คิดแล้วก็ รีบออกจากบรรณศาลาเดินเรียกหาพระชนนีไปตามแถวแนวไศล เที้ยววกเวียนวนไปใน พนมวันและบรรพตทรงกำสรดไศกาถึงพระชนนี เวทนา อุปมาเหมือนลูกสุวรรณหงส์อันหลงแม่ เหลือบแลไม่เห็นแล้วก็ใจหาย เดินร้องไห้ไป จนบรรลุดังต้นไทรที่ยักษ์จับพระมารดาไว้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 159)	รัตนปโชตกุมาร	รัตนปโชต ชาดก (4)
5	พระโพธิสัตว์ไม่อาจจะจับความเศร้าเสียใจที่ เห็นพระมารดาลั่นพระชนม์ จึงทรง		

ตาราง 76 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตรฝ่ายบุคคล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	พระกรรมแสงรำไห้ ดังความว่า "พระองค์รีบตรงเข้าไปในบรรณศาลา ทอดพระเนตรเห็นกาลกิริยาของพระมารดาน่าอนาถ ทรงร้องขึ้นด้วยสำเนียงอันดังว่า โอพระมารดา สิ้นพระชนม์เสียแล้ว พระองค์ทรงพระกรรมแสงรำไห้ บ่นเพ้อไปว่า ข้าแต่พระมารดาเจ้าข้า จะบรรทมไปถึงไหน เชิญลูกขึ้นเถิด ลูกน้อยอันเกิดแต่อกพระมารดามาถึงแล้ว" (ปัญหาสชาดก เล่ม 1 หน้า 188)		
6	เมื่อพระโพธิสัตว์ต้องพลัดพรากจากพระชายา เพราะสามเณรองค์หนึ่งมิได้นำพระชายากลับเรือมาส่งตามสัญญา ทำให้พระโพธิสัตว์โศกเศร้าคร่ำครวญดูคนบ้า ดังความว่า "อนาถา วุตตมานาปี นเทตีเร ตรามทุเส ภริยํ เม น ปสุสามิ ภริยาปี น ติเรสฺสติ สพฺพา โอโลกิยา ทิสฺสา ภริยํ เม น ปสุสามิ ทพฺยํ เม จ โสเกน"	ปาจิตตกumar	ปาจิตตกumar ชาดก (39)

ตาราง 76 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตรฝ่ายอกุศล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	มรณญ ภาวิสุสติ คงคามชฺเฒ โอโลเกสิ ภริยํ เม น ปสุสามิ สหฺพสฺสตา ชเล จรา มจฺณ กาปิ จ กุมฺมิกา กุมฺภิลา มงฺกรา นหุ สหฺพเน ทิ ภกฺขา ชาทฺนติ สุริโย จ อตฺถงฺคโต จนฺโทปิ ปุณฺณ อฏฺฐติ สามเณเรณ คหิตา เก ทิสฺสาม น อิทฺธิเส ความเป็นมาทั้งสองเป็นผู้อนาถา พากันข้ามฝั่ง แม่น้ำ บัดนี้เรามีได้แลเห็นภริยาของเรา หรือ สามเณรนั้นจะไม่ข้ามส่งภรรยาเรา เราแลดู ไปในทิศทั้งปวงก็มิได้เห็นภรรยา หทัยของเรา จะแตกทำลาย เพราะความโศกในครั้ง เราตั้งตาแลดูไปในกลางน้ำ ก็มิได้เห็น ภรรยาของเรา อนึ่งสัตว์ทั้งหลายที่เกี่ยวอยู่ ในน้ำเล่า ก็ล้วนเป็นสัตว์ที่ดูร้ายเป็นอันมาก มีทั้งฉลาม ฉนาก จระเข้ และมังกร เป็นต้น สัตว์เหล่านั้นจะเคี้ยวกินภรรยาเราเสียแล้วหรือ ไฉน เวลานั้นพระอาทิตย์ก็ใกล้ที่จะอัสดงคตทั้ง แสงพระจันทร์ก็รางขึ้นในอากาศวิดี หรือ สามเณรนั้นจะพานางอรนิมฺพเทวีไปแห่งใด เราก็มิได้แจ้งเหตุ ผู้ใดที่จะได้ความเดือดร้อน		

ตาราง 76 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตรฝ่ายออกศล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	เช่น เรามีได้มี แต่พระ โพธิสัตว์ปริเวทนาการคร่ำครวญอยู่ ดังนี้ มีอาการประดุจดั่งว่าเป็นบ้า" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 711-713)		
7	... เมื่อพระ โพธิสัตว์ยังทรงพระเยาว์และต้อง ถูกทิ้งให้อยู่คนเดียว ก็ทรงรำให้คร่ำครวญ ดังความตอนหนึ่งว่า "ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ราชกุมารแลไป มิได้ ประสบเทวบุตร ผู้เป็นบิดาก็ปริเวทนาการรำ ให้อยู่ไปมา" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 13) อีกตอนหนึ่ง เมื่อพระ โพธิสัตว์จะต้องลาพระ ดาบสไปทามารดาที่มีความอาลัย รำให้ ดังความว่า "ครั้นรุ่งขึ้น เวลาเช้า ก็เข้าไปหาพระดาบส ร้องไห้ปริเวทนาการรำไรรด้วยความเสนาหา อาลัยในพระดาบส" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 16)	วนาวนกุมาร	วนาวนชาดก (49)

ตาราง 76 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตรฝ่ายอกุศล	นามพระ โภธิสัตว์	ชื่อชาดก
	อีกตอนหนึ่ง เมื่อพระ โภธิสัตว์ได้พบมารดาแล้ว ก็รำไให้ เมื่อเห็นมารดาได้รับทุกข์เวทนา เพราะถูกยักษ์คุมขังไว้ ดังความว่า "แต่พระ โภธิสัตว์ราชกุมารร้องไห้คร่ำครวญถึง มารดาอยู่ดังนี้" (ปัญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 17)		
8	พระ โภธิสัตว์ทรงรำไให้คร่ำครวญถึงนางสุขมา อัคราผู้เป็นภรรยา ซึ่งหนีกลับไปยังบ้านเมือง ของนาง ดังความตอนหนึ่งว่า "เมื่อระลึกถึงนางขึ้นมา ก็ร้องไห้รำพันนิลาป มีหน้าอันอาบไปด้วยน้ำตา... ไอ้ตัวเรานี้อนาถาหาที่พึ่งมิได้ เป็นคนเดียว เดี่ยวแท้ ๆ มีแต่สุนัขเป็นเพื่อนสอง ผู้อื่นที่จะ เป็นที่พึ่ง ปกครองเป็นที่อาศัยของเรามีได้มี หทัยของเรานี้ น่าจะแตกทำลาย เมื่อพระ โภธิสัตว์รำไร้องไห้รำพันนิลาปอยู่ อย่างนี้ จนสิ้นกำลังหยังลงสู่ความหลับ" (ปัญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 117-119) อีกตอนหนึ่ง เมื่อสุนัขผู้เป็นเพื่อนร่วมทางตาย	พากลมาณพ	พากลชาดก (50)

ตาราง 76 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตรฝ่ายอกุศล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
	พระโพธิสัตว์ก็รำไให้ด้วยความโศก ดังความว่า "พระโพธิสัตว์เห็นสุนัขทำกาลกิริยาตาย ก็ไม่สามารถที่จะอดกลั้นความโศกไว้ได้ ก็ร้องไห้ บริเวณาการร่ำพันด้วยวาจา" (ปัญญาสชาตก เล่ม 2 หน้า 120)		

3.2.2 พระโพธิสัตว์ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ดังกล่าวไว้ใน สิทธิสารชาตก (36) สุวรรณกุมารชาตก (15) นากุลชาตก (50) สุนินชาตก (57) และสุวรรณวงศ์ชาตก (58) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 77 แสดงจริยาวัตรฝ่ายอกุศลของพระ โพธิสัตว์ในการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต

ที่	จริยาวัตรฝ่ายอกุศล	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาตก
1	พระ โพธิสัตว์ทรงแผลงศรประหารชีวิตเสนาบดี ทั้งสองของพระเจ้าสิงหลราชผู้เป็นข้าศึก ถึง แก่สิ้นชีวิต ดังความว่า "ในขณะนั้น พระ โพธิสัตว์สุวรรณกุมารจึงทรง แผลงลูกศรไปอีกลูกหนึ่ง และสั่งว่าท่านจงไป แทงทัยเสนาบดีทั้งสอง อันสอดใส่เกราะ	พระสุวรรณกุมาร	สุวรรณกุมาร ชาตก (15)

ตาราง 77 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตรฝ่ายอุศล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	เครื่องยุทธานการ ถืออาวุธยืนอยู่ ณ ราชมนเทียรสถานของพระเจ้าสิงหล... ลูกศรนั้นก็ไปแทงฝ่าปราสาทตลอดจนถึง แผ่นกระดาน ทะลุเลยถึงเกราะหนังกระทั่งถึง ดวงหทัยแห่งเสนาบดีทั้งสอง ครั้นวันที่ 7 เสนาบดีทั้งสองนั้นก็ล้มลงสิ้นชีวิตอยู่ ณ พื้น มณเทียรสถาน" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 339)		
2	เมื่อพระโพธิสัตว์ยังทรงพระเยาว์ ทรงทำตาม ที่เทวดาบอกโดยฆ่ากวางทองควักเอาน้ำนมตำ มาบริโภค เพื่อหวังจะได้เป็นพระจักรพรรดิใน อนาคต ดังความว่า "สองกุมารได้ฟังคำเทวดาบอกแล้ว ก็รับคำว่า สาธุ กระนั้น แล้วพากันดำเนินไปได้โดยหนึ่ง พบสุวรรณมฤคแล้วฆ่าเสีย ตามคำเทวดาบอก ไว้ พระมหาสัตว์จึงควักตาข้างขวามาบริโภค ฝ่ายบุญสารกุมารจึงบริโภคน้ำข้างซ้าย สอง กุมารก็รีนเริงบันเทิงใจ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 661)	สิทธิสารกุมาร	สิทธิสารชาดก (36)

ตาราง 77 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตรฝ่ายออกศุล	นามพระ โทธิสัตว์	ชื่อชาตก
3	- พระ โทธิสัตว์สัญญากับพระราชาว่าจะแลก แก้วมณีกับหม้อทิพย์ เมื่อพระราชาส่งหม้อทิพย์ ให้แล้ว พระ โทธิสัตว์กลับไม่ให้แก้วมณี มีหน้า ซ้ำยังใช้ไม้เท้าชี้ให้พระราชาถึงแก่สิ้นพระชนม์ ดังความว่า "พระ โทธิสัตว์เชิญเสด็จพระราชาไปด้วยกัน ถึงปามทวันจึงเอาไม้เท้าทิพย์ข้างปลายชี้ พระราชาๆ ก็ท้วงคตอยู่ ณ ที่นั้น แล้วก็ถือเอา หม้อทิพย์ไปนั้นไปเสีย" (ปัญญาสชาตก เล่ม 2 หน้า 561) - พระ โทธิสัตว์สัญญากับพระราชาว่าจะแลก แก้วมณีกับดาบวิเศษเมื่อพระราชาส่งดาบวิเศษ แล้ว พระ โทธิสัตว์กลับไม่ให้แก้วมณี มีหน้าซ้ำ ยังใช้ไม้เท้าทิพย์ชี้ให้พระราชาถึงแก่สิ้น พระชนม์ ดังความว่า "พระราชายอมตกลงจึงเสด็จไปยังปามพร้อม ด้วยพระ โทธิสัตว์ ๆ จึงเอาไม้ทิพย์ข้างปลายชี้ ตรงองค์พระราชา ๆ ก็สิ้นพระชนม์ในขณะนั้น พระ โทธิสัตว์ได้พระแสงดาบเล่มนั้นแล้ว ก็เดิน ต่อไป" (ปัญญาสชาตก เล่ม 2 หน้า 562)	สุบินมาณ	สุบินชาตก (57)

ตาราง 77 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตรฝ่ายออกศุล	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	- คิดข้ามหาสุกร แล้วลักมณีรัตน์ของมหาสุกรไป เป็นเหตุให้มหาสุกรเสียใจ ขำตัวตาย ดังความว่า "ครั้นพระ โพธิสัตว์เห็นมหาสุกรนอนหลับสนิท แล้ว จึงค่อยย่องลงมาคว้าเอามณีรัตน์นั้นได้.. เราจะฆ่าสุกรนี้กินเนื้อเสียแล้วและไป... สุกรเห็นพระ โพธิสัตว์แล้วก็รู้ว่าบุรุษนี้ลักมณีรัตน์ไป มีความเสียใจได้เอาศีรษะฟาดกับต้นมะเดื่อ ศีรษะแตกเลือดไหล ชาดใจตายอยู่ในสถานทีนั้น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 556) - พระ โพธิสัตว์ใช้ไม้เท้าชี้พวกอำมาตย์พลโยธา ช้าง ม้า ชำศึกที่จะทำร้ายพระองค์ ล้มตายเกลื่อนกลาด ดังความว่า "ฝ่ายพระ โพธิสัตว์เห็นดังนั้นจึงเอาไม้เท้าทิ่มยี่ข้างปลายชี้ไปตรงพวกเสนาอำมาตย์ ๗ ด้านแห่ง ปุริมทิศ และทักษิณทิศ และอุตรทิศปัจฉิมทิศ พวกโยธามาตย์กับช้างม้าทั้งหลาย ได้ล้มลงถึงกาลกิริยาตายในที่นั้น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 570)		

ตาราง 77 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตรฝ่ายบุคคล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
4	- พระโพธิสัตว์แก้วพระขรรค์เพื่อป้องกันนางผีเสื้อน้ำที่จะทำร้ายผู้อื่น จนทำให้นางผีเสื้อน้ำถึงแก่ความตาย ดังความว่า "พระโพธิสัตว์จึงแก้วพระขรรค์แก้วป้องกันไว้ เสียงพระขรรค์แก้วบรรลือสนั่นดุจดั่งเสียงฟ้าเข้าไปผ่าเอาหัวใจผีเสื้อน้ำ ๆ ทำกาลกิริยาตายไป" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 605) - พระโพธิสัตว์แก้วพระขรรค์เพื่อป้องกันนกหัสดีลิงค์จะทำร้ายผู้อื่น จนทำให้นกหัสดีลิงค์ถึงแก่ความตาย ดังความว่า "พระโพธิสัตว์เห็นแล้วทรงแก้วพระขรรค์แก้วตรงต่อนกนั้น พระขรรค์แก้วส่งสำเนียงดังลั่นสนั่นใหญ่ นกตัวนั้นมีหัวใจแตกออกไปทำกาลกิริยาตายด้วยอาณุภาพพระขรรค์แก้ว" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 607) - พระโพธิสัตว์แก้วพระขรรค์เพื่อป้องกันพระยาครุฑมิให้ทำร้ายพระยานาค ทำให้พระยาครุฑถึงแก่ความตาย ดังความว่า	พระสุวรรณวงศ์	สุวรรณวงศ์ชาดก (58)

ตาราง 77 (ต่อ)

ที่	จริยวัตรฝ่ายอกุศล	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	"พระ โพธิสัตว์เห็นดังนั้นจึงแกว่งพระขรรค์แก้ว ทำให้เป็นแสงวาวแวว และให้บันลือเสียงดัง พระยาครุฑได้ฟังเสียงลั่นสนั่นฉันทันไป แสงแก้วบาดนัยน์ตาพระยาครุฑก็พลัดตกลงจาก อากาศ มีความผูกอาฆาตหมายมาดจะประหาร โพธิสัตว์ ๆ ก็แกว่งพระขรรค์ให้แสงสั่นผส พระยาครุฑ ๆ ก็ล้มกลิ้งขาดใจตายลงในที่นั้น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 608)		
5	พระ โพธิสัตว์ทรงประทักการพระเจ้าพาราณสี และพลโยธาที่คิดฆ่าพระองค์จนถึงแก่ชีวิตทั้งสิ้น ดังความว่า "พากุลกุมาร โพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวตอบ ว่า ดูกรพระยาอันธพาล ท่านได้ถามโทษกเป็น ที่ปรึกษา ประราธนาจะใคร่ได้ภรรยาเรา แล้ว กระทำความข่มเหง ข่มขี่เราด้วยอุบายต่าง ๆ นิตนี้ ท่านประราธนาจะมาฆ่าเรานีก เพราะ เหตุนี้แหละ เราจะไม่วิชีวิตท่านละ เราจะ ปลงชีวิตท่านเสียด้วยญนี้ ฆูดดังนี้แล้วก็ยกสหัส สถามณฐันเหินยวสายตัดไป เสียงสายญที่ พระโพธิสัตว์ดิดันนั้น ก็ดังประดุจดั่งว่าเสียงอัสสนี อันลั่นไปร้อยครั้ง ด้วยอาณานแห่งเสียงสาย ญนั้น พระเจ้าพาราณสี และคามโทษกก็ตก	พากุลมานพ	พากุลชาดก (50)

ตาราง 77 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตรฝ่ายอภุศล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	จากหลังคชสาร กระทำกาลกิริยาตายอยู่ ณ พื้นประตูนิล...พลโยธานวกใดที่ตั้งใจจะฆ่า นากุลกุมาร โพธิสัตว์ พลโยธาจำพวกนั้นก็วิบัติ ถึงชีวิตอันตราย" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 130-131)		

3.2.3 พระโพธิสัตว์ไม่เชื่อฟังบิดา มารดา ดังกล่าวไว้ใน
สมุททโฆษชาดก (1) และทุกัมมานิกชาดก (13) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 78 แสดงจรรยาวัตรของพระ โพธิสัตว์ในการไม่เชื่อฟังบิดา มารดา

ที่	จรรยาวัตรฝ่ายอภุศล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์กราบถวายบังคมลาพระราชบิดา พระราชมารดาไปหาคุ้มครองด้วยพระองค์เอง ถึงแม่พระราชบิดา พระราชมารดาจะทรงห้าม ด้วยความห่วงใย พระโพธิสัตว์ก็ทรงยืนยัน เสด็จไปตามความปรารถนาของพระองค์ ดังความบรรยายไว้ว่า "ดูกรปิยบุตร เราทั้งสองคือบิดา มารดาของ เจ้า เมื่อเว้นจากเจ้าผู้เป็นบุตรแล้ว ก็เหมือน อนาถา มารดา บิดาทั้งสองจะมีชีวิตอยู่อย่าง	พระสมุททโฆษ	สมุททโฆษ ชาดก (1)

ตาราง 78 (ต่อ)

ที่	จริยวัตรฝ่ายอกุศล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ไรได้ ถ้าเจ้าปรารถนาจะไปก็จงยับยั้งอยู่ก่อน เราทั้งสองจะส่งทูตไปขอราชคิณัน พระโพธิสัตว์กราบทูลวิงวอนขอลาเสด็จไป เอง จันทรงพระอนุญาตแล้ว" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 7)		
2	พระโพธิสัตว์ไม่เพื่องโศกของบิดาที่สั่งไว้ ก่อนตายว่า อย่าคบบุคคล 3 ประเภท คือ สตรีที่มีสามี 3 คน บุรุษที่บวชแล้วสึก 3 ครั้ง และพระราชาผู้ไม่พิจารณารอบคอบ พระโพธิสัตว์จึงทดลองคบคนทั้ง 3 ประเภท ดังความว่า "พระบรมโพธิสัตว์รำพึงถ้อยคำที่บิดาสอนไว้ว่า คำที่บิดากล่าวสอนนั้นจะเป็นจริงหรือไม่หนอ ครั้นอยู่ต่อมา มีหญิงหนึ่งมีผิวแล้วสามคน ทำความคุ้นเคยกับพระโพธิสัตว์ ๆ จึงคิดว่า เราจะทดลองดูตามคำบิดาว่าจะจริงหรือไม่ จึงคบหญิงนั้นไว้เป็นภรรยา" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 289)	ทุกัมมานิกมาณพ	ทุกัมมานิก ชาดก (13)

3.2.4 พระโพธิสัตว์ช่มเหงรังแกผู้อื่น ดังกล่าวไว้ใน สิทธิสารชาดก (36) และสุบินชาดก (57) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 79 แสดงจริยวัตรฝ่ายอกุศลของพระโพธิสัตว์ในการช่มเหงรังแกผู้อื่น

ที่	จริยวัตรฝ่ายอกุศล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	เมื่อพระโพธิสัตว์ยังเยาว์ทรงรังแกทนต์กุมาร อื่นจนถูกบิดาเนรเทศออกไปจากบ้านเมือง ดังความว่า “พระโพธิสัตว์มีบริวารหนึ่ง บุษสารมีบริวาร ห้าร้อย พระสิทธิสารกับบุษสารได้เป็นสหายกัน สองกุมารนั้นมีปัญญามาก และกล้าหาญ หากแล้ว ผู้อื่นไม่ สองกุมารเล่นอยู่กับกุมารอื่น ๆ รังแก ด่าว่าทนต์เขาต่าง ๆ พวกกุมารทั้งหลายร้อง ให้ไปบอกแก่บิดา มารดา มารดา บิดาแห่ง กุมารเหล่านั้น พาขึ้นไปเฝ้าพระราชากราบทูล ให้ทรงทราบ พระราชาทรงทราบแล้วก็กริ้ว ใหญ่ รับสั่งให้ขับไล่สองกุมารเสีย” (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 659)	สิทธิสารกุมาร	สิทธิสารชาดก (36)
2	ช่มชู่พระราชาผู้มีทิพย์เกสร จนนพระราชายอมมอบ ทิพย์เกสรให้ด้วยความกลัว ดังความว่า “ถ้าพระองค์ไม่ทรงประทานกลองให้ ข้าพระองค์จะช้พระองค์ด้วยไม้เท้าข้างปลาย พระองค์ก็จะวอดวายสิ้นพระชนม์	สุบินมาณพ	สุบินชาดก (57)

3.2.5 ละทิ้งบิดา มารดาไปหาหญิงคนรัก ดังกล่าวไว้ใน สุธนชาดก

(2) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 80 แสดงจริยาวัตรฝ่ายอกุศลของพระโพธิสัตว์ในการละทิ้งมารดาไปหาหญิงคนรัก

ที่	จริยาวัตรฝ่ายอกุศล	นามพระโพธิสัตว์ *	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์ทรงละทิ้งบิดา มารดาเพื่อติดตามนางมโนห์รา เมื่อถึงกลางทางก็ทรงสำนึกในความผิดและติเตียนพระองค์เอง ดังความว่า "เราอาศัยผู้หญิง จึงมาละทิ้งพระบิดามารดา ผู้มีอุปการะมาเสีย ได้มาเสวยทุกข์ลำบากอย่างยิ่ง" (ปัญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 61) อีกตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า "โอ เราหนักรู้จักคุณพระชนก ชนนีไม่ เราได้เกิดมาเพราะอาศัยบิดา มารดาก่อน บิดา มารดามีคุณยิ่ง หาสิ่งจะเปรียบมิได้ แผ่นดินและแม่น้ำ ภูเขาจักรวาล จะว่าหนา และลึกกว้าง สูง ก็หาเท่าคุณบิดา มารดาไม่ เรานี้ช่างละทิ้งพระชนก ชนนี้ผู้มีคุณมาเสียได้" (ปัญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 70-71)	พระสุธน	สุธนชาดก (2)

3.2.6 พระโพธิสัตว์กระทำผิดธรรมเนียมประเพณี ดังกล่าวไว้ใน
 สุนัขชาดก (3) ดังแสดงได้ด้วยตารางต่อไปนี้

ตาราง 81 แสดงจริยวัตรฝ่ายอกุศลของพระโพธิสัตว์ในการกระทำผิดธรรมเนียมประเพณี

ที่	จริยวัตรฝ่ายอกุศล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์เสด็จลอบเข้าไปในที่บรรทมของนางจิรปภา และ ใ้โคมจนวนร่วมสมัครสังวาสกับนาง โดยที่พระเจ้าเสตราษฎ์เป็นพระราชบิดาของนางจิรปภาไม่ทรงทราบ แต่ภายหลังก็ทรงแสดงตัวให้ทรงทราบ ดังความบรรยายไว้ตอนหนึ่งว่า "พระโพธิสัตว์ส่งอาษาไนยไปแล้วก็ทรงประทับนั่ง ณ ที่บรรทมของพระราชบุตรจิรปภา พระราชบุตรจึงมีสุนทรวาจาเชิญให้ไสยาสน์ รำจับกระวนกระวายพระทฤทัย แล้วนั่งนวดนันทพระบาทพระโพธิสัตว์ให้ทรงบรรทม แล้วสองกษัตริย์ก็ทรงอภิรมย์ซึ่งกันและกัน" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 94)	พระสุธน	สุนัขชาดก (3)

3.2.7 พระโพธิสัตว์มีความกำหนัดในกามคุณ ดังกล่าวไว้ใน สุนัขชาดก (3) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 82 แสดงจริยวัตรฝ่ายอกุศลของพระโพธิสัตว์ในการมีความกำหนัดในกามคุณ

ที่	จริยวัตรฝ่ายอกุศล	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาตก
1	พระโพธิสัตว์เมื่อครั้งติดตามหานางจีรปาณผู้เป็นชายามาจนถึงเมืองยักข์ ได้พบนางกเรณูดีผู้เป็นลูกพี่ลูกน้อง กับทั้งราชธิดาทั้งหลายที่ถูกยักข์จับมา ก็ทรงทำโลโมร่วมสมักระสังวาสด้วยอำนาจกำหนัดในกามคุณตามกรรมตาโลกวิสัย ดังความบรรยายไว้ว่า "พระโพธิสัตว์ตรัสสั่งกำชับดังนี้แล้ว ก็หยอกเย้านางกเรณูดี ด้วยอาการ 16 อย่าง คือ ลูบลำพระเกศ จับต้องใบพระกรรณ และช่องพระกรรณ ลูบลำพระเศียร และพระนลาฏ และพระโขนง จุมพิตพระพักตร์ จับต้องพระนาสา เขยพระทนต์ประเทศ ลูบลำพระกัณฐา จับต้องพระถัน ลูบลำพระอุทร และพระกัจฉิประเทศ ลูบลำพระนารี และริมพระนารี และอวัยวะที่ลับ แล้วกระทำสมักระสังวาสกับกเรณูดี ด้วยสามารถแห่งราคกิเลส ตามกรรมตาโลกวิสัยซึ่งเป็นไปตามประเพณี" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 126) อีกตอนหนึ่งบรรยายว่า "ราชธิดาทั้งหลายได้ฟังดังนั้น ก็ให้มีความรักใคร่ในพระโพธิสัตว์ มีฉันทอัธยาศัยร่วมเป็นอัน	พระสุธน	สุธนชาตก (3)

ตาราง 82 แสดงจริยวัตรผ่านอุกศลของพระโพธิสัตว์ในการมีความกำหนัดในกามคุณ

ที่	จริยวัตรผ่านอุกศล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์เมื่อครั้งติดตามหานางจีรปภาผู้ เป็นชายามาจนถึงเมืองยักข์ ได้พบนาง กเรณูดีผู้เป็นลูกพี่ลูกน้อง กับทั้งราชธิดา ทั้งหลายที่ถูกยักข์จับมา ก็ทรงเข้าเฝ้าโลมร่วม สมัครสังวาสด้วยอำนาจกำหนัดในกามคุณ ตามธรรมดาโลกวิสัย ดังความบรรยายไว้ว่า "พระโพธิสัตว์ตรัสสั่งกำชับดังนี้แล้ว ก็หยอก เย้านางกเรณูดี ด้วยอาการ 16 อย่าง คือ ลูบลำพระเกศ จับต้องใบพระกรรณ และช่อง พระกรรณ ลูบลำพระเศียร และพระนลาฏ และพระโขนง จุมพิตพระพักตร์ จับต้องพระ นาสา เชนพระทนต์ประเทศ ลูบลำพระกัณฐา จับต้องพระถัน ลูบลำพระอุทร และพระ กัจฉิประเทศ ลูบลำพระนารี และริมพระนารี และอวัยวะที่ลับ แล้วกระทำสมัครสังวาสกับ กเรณูดี ด้วยสามารถแห่งราคกิเลส ตาม ธรรมดาโลกวิสัยซึ่งเป็นไปตามประเพณี" (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 126) อีกตอนหนึ่งบรรยายว่า "ราชธิดาทั้งหลายได้ฟังดังนั้น ก็ให้มีความรัก ใคร่ในพระโพธิสัตว์ มีฉันทอัธยาศัยร่วมเป็นอัน	พระสุธน	สุธนชาดก (3)

ตาราง 82 (ต่อ)

ที่	จรียาวัตรฝ่ายอุศล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	หนึ่งอันเดียวกัน ครั้นถึงเวลาไปตักน้ำให้นาง ยักษิณี จึงให้นางกเรวตพาไปเฝ้า พระโพธิสัตว์ในป่ากัททลวัน พระโพธิสัตว์ก็ หยอกเย้ายั่ววน แล้วทำสมัครสังวาส เขยชม กับราชธิดาเหล่านั้น" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 128) อีกตอนหนึ่งบรรยายว่า "พระโพธิสัตว์จึงจับตักนางยักษิณีแล้วเลย เสด็จจรลีขึ้นสู่ปราสาทกับนางยักษิณีพร้อมกัน ครั้นถึงภายในห้องก็ทรงนั่งเหนือที่ไสยาสน์ของ นางยักษิณี แล้วตรัสปฏิสันถารด้วยพระวาจาอัน เป็นเครื่องนำมาซึ่งความรักและความเจริญใจ แล้วสมัครสังวาสร่วมรักกับนางยักษิณีตามวิสัย โลกธรรมดา" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 131)		

3.2.8 พระโพธิสัตว์เชื่อมั่นความผู้อื่นโดยไม่พิจารณาให้ถ่องแท้

ดังกล่าวไว้ใน สุมิตตชาดก (9) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 83 แสดงจรรยาวัตรฝ่ายอกุศลของพระ โพธิสัตว์ในการเชื่อฟังความผู้อื่นโดยไม่พิจารณาให้
ถ่องแท้

ที่	จรรยาวัตรฝ่ายอกุศล	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระ โพธิสัตว์เชื่อความที่นายสำเภากราบทูลให้ ร้ายสองกุมาร และทรงลงโทษประหารชีวิต สองกุมารนั้น โดยไม่ทันได้พิจารณาได้ส่วนให้ รอบคอบเสียก่อน ดังความว่า "ครานั้น พวกพณิชทั้งหลายได้ฟังเสียงกาหล ยลหม่าน จึงนำเอาอาการนั้นไปบอกแก่นาย สำเภา ฯ ก็โกรธรีบเข้าไปเฝ้าพระมหาสัตว์ แกล้งกราบทูลใส่โทษว่า สองบุตรของพระองค์ ที่ส่งไปเฝ้าเรือนั้น ทำรังแกแก่ภรรยาข้าพระ พุทธเจ้า พระราชามหาสัตว์ทรงพระนิโรธบังคับให้ เพชฌฆาตลงโทษสองกุมารแล้วให้ประหารชีวิต เสีย เพชฌฆาตรับโองการแล้ว จับสองกุมาร มาโบยและจำด้วยเครื่องจำทำประการ แล้ว พาตัวไปถวายให้ทอดพระเนตร สรีรกายสอง กุมารล้วนเปื้อนไปด้วยโลหิตสด ตูจทึงวารถ ด้วยน้ำครั่ง พระราชารับสั่งว่า ให้เอาไปตัด ศีรษะเสียวันนี้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 247)	พระเจ้าสุกมิต	สุกมิตตชาดก (9)

3.2.9 พระโธลีสัตว์กล่าวเท็จ ดังกล่าวไว้ใน ทุกัมมานิกชาดก (13)
 ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 84 แสดงจริยาวัตรฝ่ายอกุศลของพระโธลีสัตว์ในการกล่าวเท็จ

ที่	จริยาวัตรฝ่ายอกุศล	นามพระ โธลีสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโธลีสัตว์กล่าวคำเท็จแก่ภรรยาว่า ทรงจับหงส์ทองของพระราชาเพื่อนำมาต้มแกง ทั้งนี้เพื่อลองใจภรรยาว่าจะซื่อตรงแก่พระองค์หรือไม่ ดังความว่า "ครั้นภรรยา กลับจากจ่ายตลาดมาถึงบ้านแล้ว พระโธลีสัตว์แกลังกล่าวมั่วว่า เราจับหงส์ทองของพระราชามาฆ่าได้ต้มแกงไว้อย่างนี้ ภรรยาได้ฟังดังนั้น ก็ร้องโวยวายว่า ท่านไม่รู้จักกรรมอันหนัก" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 290)	ทุกัมมานิกมาณพ	ทุกัมมานิก ชาดก (13)

3.2.10 พระโธลีสัตว์มีจิตหวั่นไหวหวาดกลัวภัยต่าง ๆ ดังกล่าวไว้ใน
สุวรรณสังเขปชาดก (53) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 85 แสดงจริยวัตรของพระโณทิสัตว์ในการมีจิตห่วงหวาดกลัวภัยต่าง ๆ

ที่	จริยวัตรฝ่ายอุคศล	นามพระโณทิสัตว์	ชื่อชาดก
1	เมื่อครั้งपालกเสนาบดีนำกองทัพมาประชิดเมืองเพื่อจะจับพระโณทิสัตว์ฆ่าเสีย พระโณทิสัตว์ก็ทรงตกพระทัย หวั่นกลัวข้าศึก จึงต้องรีบเสด็จหนีไปพึ่งมารดา ดังความว่า "คราวนั้น ชาวนครพรมบุรี ได้ฟังเสียงมหาโยธี มีหัตถานิก เป็นต้น ก็เกิดชนพองสยองเกล้า ประจักษ์กันว่า เมื่อปัจจุามิตรมาตีเมืองอยู่มากมายนัก บัดนี้พวกเราจักคิดอย่างไรจึงจะพ้นภัย พระสุวรรณสังขราชกุมารก็ตกพระหฤทัยกลัวต่อข้าศึก จึงนึกถึงนางยักษิณี... พระองค์จึงทรงฉลองพระบาททอง เทาะไปสู่นักทเวธิดา ทำอภิวันท์แล้วบอกว่า พระแม่เจ้าข้า เดียวนี้พวกข้าศึกมาล้อมเมืองไว้แน่นหนา ข้าพเจ้าไม่เห็นใครจะเป็นที่พึ่งได้ เห็นอยู่แต่มารดาผู้เดียวจะเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้าได้ พระมารดาเจ้าจงเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้ากับทั้งพวกชาวเมืองด้วยเถิด" (ปัญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 273-274)	พระสุวรรณสังขราชกุมาร	สุวรรณสังขชาดก (53)

3.2.11 พระโพธิสัตว์คบอัสตบรุษ ดังกล่าวไว้ใน สุนินชาดก (57)

ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 86 แสดงจริยาวัตรฝ่ายอกุศลของพระโพธิสัตว์ในการคบอัสตบรุษ

ที่	จริยาวัตรฝ่ายอกุศล	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์คบอยู่กับเหล่านักเลง ดังความว่า "ฝ่ายว่าพระสุบินโพธิสัตว์เมื่ออยู่ ณ พระอารามนั้น เล่นเสกกา และหมากรูกกับ พวกนักเลงอยู่ที่ศาลาฝั่งธรรม" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 565)	สุบินมาณพ	สุบินชาดก (57)

4) เหตุอัศจรรย์

เหตุอัศจรรย์ หมายถึง เหตุอันผิดไปจากปกติ เกิดขึ้นด้วยบารมีของพระโพธิสัตว์
ในภาวะต่าง ๆ เป็นต้นว่า การจุติ การบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ เป็นต้น

4.1 สาเหตุของการเกิดเหตุอัศจรรย์

จากการวิเคราะห์ปัญญาสชาดก 61 เรื่อง พบว่า การเกิดเหตุอัศจรรย์
มีสาเหตุการเกิด 6 สาเหตุ คือ

- 4.1.1 พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานต่าง ๆ
- 4.1.2 พระโพธิสัตว์คล่องจากกรรมมารดา
- 4.1.3 พระโพธิสัตว์กระทำสัตยาธิษฐาน
- 4.1.4 พระโพธิสัตว์เพ้นเค้นชีวิต

4.1.5 พระโพธิสัตว์แสดงพระเดชานุภาพ

4.1.6 พระโพธิสัตว์ระลึกถึงความทุกข์ของผู้อื่น

4.1.1 พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานต่าง ๆ เหตุอัครรรยที่เกิดขึ้น

เนื่องจากพระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานต่าง ๆ นั้น เกิดขึ้นใน 2 ลักษณะ ได้แก่ เกิดในขณะตั้งความปรารถนาในการบำเพ็ญทาน และเกิดในขณะบำเพ็ญทาน ดังจะอธิบายพร้อมแสดงตัวอย่างประกอบดังต่อไปนี้

เหตุอัครรรยที่เกิดขึ้นในขณะพระโพธิสัตว์ตั้งความปรารถนาในการบำเพ็ญทาน ได้แก่ ตั้งความปรารถนาเพื่อแสดงความกตัญญูต่อ บิดามารดา เพื่อเป็นการบูชา พระพุทธปฏิมากร เพื่อประโยชน์ในโลภียสุขในภพนี้ และภพหน้า และเพื่อเป็นปัจจัยแก่การบรรลุ พระโพธิญาณในภายหน้า

เพื่อแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา ดังกล่าวไว้ใน สิริวิบุลยิตติชาดก (5) ซึ่งพระโพธิสัตว์ตั้งความปรารถนาบริจาคชีวิตด้วยการเผ่าตัวสนองคุณ มารดาเป็นเบื้องต้น และเพื่อให้เป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณเป็นที่สุด ดังความตอนหนึ่งว่า "เพราะเหตุนั้น เราจะบริจาคชีวิตของเราเผ่าตัวสนองคุณพระมารดาเสียเถิด เราจะทำเหตุให้เกิดพระสัมพันธัญญะ ๗ กาลบัดนี้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 188)

เมื่อพระโพธิสัตว์เข้าไปในอนหงายในจิตตกร (เชิงตะกอน) แล้วประชุมเพลิงขึ้น ก็บังเกิดเหตุอัครรรยขึ้น

เพื่อเป็นการบูชาพระพุทธปฏิมากร ดังกล่าวไว้ใน วิริยบัณฑิตชาดก (17) ซึ่งพระโพธิสัตว์ตั้งความปรารถนาบริจาคมั่งสทานให้ช่างตีเป็นทองคำเปลว เพื่อปิดบูชาพระพุทธปฏิมากรเป็นเบื้องต้น และเพื่อเป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณเป็นที่สุด ดังความตอนหนึ่งว่า "ถ้าหากว่า ข้าพเจ้าจักได้ตรัสเป็นพระพุทเจ้าในอนาคตกาล และจะได้นำสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากวัฏฏะไซ้ ด้วยอำนาจมั่งสทานที่ข้าพเจ้าจะบริจาคในวันนี้ด้วย" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 383)

เมื่อพระโพธิสัตว์ปรารถนาจะเชือดเนื้อให้เป็นทานแล้ว ก็บังเกิดเหตุอัครรรยขึ้น

เพื่อประโยชน์ตนในโลกียสุขในภพนี้ และภพหน้า ดังกล่าวไว้ใน

จาคทานชาดก (23) ซึ่งพระโพธิสัตว์ตั้งความปรารถนาประโยชน์ไว้ เมื่อบริจาคป้าสาฎกถวายแด่พระเจ้าเอกโพธิเจ้า ตั้งความว่า "ขอให้ข้าพเจ้าอย่าได้รู้ไปบังเกิดในตระกูลที่ยากจนขัดสนเลยและขอให้ข้าพเจ้าบังเกิดมีแก่ข้าพเจ้าในทิวภูมิธรรมอิตถภาพชาตินี้ และให้สัมปรายภพภพหน้าด้วยวัตถุทานนี้เกิด" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 471)

เมื่อพระโพธิสัตว์ถวายผ้าสาฎกแล้วก็บังเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้น

เพื่อเป็นประโยชน์แก่การบรรลุพระโพธิญาณในภพหน้า

ดังกล่าวไว้ใน วิบุลราชชาดก (6) สิริจุทามนิชาดก (7) จันทราชชาดก (8) อาทิตตชาดก (12) มหาสุรเสนชาดก (14) กนกวรรณราชชาดก (16) ธรรมิกนันทิตราชชาดก (22) ธรรมราชชาดก (24) เสตบัณฑิตชาดก (30) และอรินทมชาดก (46)

ในจำนวนทั้ง 10 เรื่องนี้ล้วนกล่าวถึงพระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานต่าง ๆ ได้แก่ ทรัณยสิน สัตตสตกมทาน (ทาน 7 สิ่ง ๆ ละ 700) อวยวะ เลือดเนื้อ บุตร ภรรยาตลอดจนถึงบริจาคชีวิต ทั้งนี้เพื่อเป็นปัจจัยให้บรรลุพระโพธิญาณแต่เพียงประการเดียว ดังนี้

วิบุลราชชาดก (6) กล่าวไว้ถึงความตอนหนึ่งที่ทรงบำเพ็ญบริยาทานไว้ว่า "เราให้ภรรยาแก่ท่านนี้ ใช้เราจะปรารถนาสมบัติในมนุษย์ และสวรรค์ชั้นอินทร์พรหม หรือสวากุมิ ปัจเจกภูมิก็หาไม่ เราตั้งใจปรารถนาจะสิ้นพันธุญตญาณอย่างเดียวก่อน" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 196)

อีกตอนหนึ่งที่ทรงบำเพ็ญบุตรทาน กล่าวไว้ว่า "บัดนี้ข้าพเจ้าจักให้ราชบุตรเป็นทวารวาลลักษณะอันเลิศแก่พรหมณ์ไป เพื่อเหตุเป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณในอนาคตกาลภพหน้า" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 198)

เมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบุตร ภรรยาทานดังกล่าวแล้ว ก็บังเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้น

สิริจุทามนิชาดก (7) กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์ดำริจะบำเพ็ญทานอวยวะ เลือดเนื้อ ร่างกาย ตั้งความว่า "เราอยากจะให้อัชฌัตติกทานภายใน ถ้าหากจะมี ยาจคนใด มาขอจักษุ ศีรษะ และหัวใจก็ดี หรือจะขอเนื้อและเลือด หรือสรีระครึ่งหนึ่งและของทั้งหมด เราจักเชือด และปลิดปลดออกให้แก่จากผู้นั้นไปทำให้เป็นปัจจัยแก่สิ้นพันธุญตญาณ" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 205)

เมื่อพระโพธิสัตว์ดำริจะบำเพ็ญทานดังกล่าวแล้ว ก็บังเกิด

เหตุอัศจรรย์ขึ้น

จันทราชชาตก (8) กล่าวว่า พระโพธิสัตว์บำเพ็ญสัตตสตกมทานาน ได้แก่ ทาน 7 สิ่ง ๆ ละ 700 มีช้าง ม้า รถ ทาสหญิง ทาสชาย โคผู้ โคนม รวมไปถึงข้าวปลาอาหารอื่น ๆ อีก 7 อย่าง ๆ ละ 700 เพื่อเป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณ ซึ่งแม้พระโพธิสัตว์จะไม่ได้ตั้งความปรารถนาไว้ แต่ท้าวสักกเทวราชได้ทรงอนุโมทนาทานบารมีของพระโพธิสัตว์ไว้ว่าจะเป็นผู้ปัจจัยแก่พระโพธิญาณในภายหน้าต่อไป (จึงจัดไว้ในวัตถุประสงคข้อนี้ด้วย) ดังความว่า "จันทราชเจ้าเอ๋ย ใครทำไม่ได้ พระองค์ก็ทำได้ ใครให้ไม่ได้ พระองค์ก็ให้ได้ง่าย ๆ ไม่เสียดายเหนียวแน่นเลย การพุทธวิสัยนี้ ยากที่บุคคลจะทำได้ ถ้ามิใช่องค์อริยสत्ตบุรุษแล้วทำไม่ได้เลยเป็นอันขาด" (ปัญจาสชาตก เล่ม 1 หน้า 226)

เมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญสัตตสตกมทานแล้ว ก็บังเกิด

เหตุอัศจรรย์ขึ้น

อาทิตตชาตก (12) กล่าวว่า พระโพธิสัตว์ดำริจะบริจาคอวัยวะ เลือด เนื้อ ชีวิต บุตร ภรรยา ไรต์ตอนหนึ่ง และอีกตอนหนึ่งทรงบำเพ็ญกริยาทาน เพื่อเป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณ ดังความว่า "เราให้พระราชเทวีเป็นทานนี้ เพราะเหตุแก่พระโพธิญาณสิ่งเดียวเท่านั้น" (ปัญจาสชาตก เล่ม 1 หน้า 283)

เมื่อพระโพธิสัตว์ดำริจะบำเพ็ญทาน และเมื่อบำเพ็ญทานดังกล่าวแล้วทั้งสองตอน ก็บังเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้น

มหาสุรเสนชาตก (14) กล่าวว่า พระโพธิสัตว์บริจาคศีรษะให้เป็นทาน เพื่อเป็นปัจจัยแก่พระโพธิญาณ ดังความว่า "ขอหมู่เทวดาเจ้าทั้งหลายจงเล็งดูการบริจาคทานของข้าพเจ้า จักรวัตติสมบัติ จกามาวจรสมบัติ นรทรมสมบัติ ปัจเจกพุทธสมบัติ ข้าพเจ้าไม่ขอปรารถนาด้วยการบริจาคทานนี้ขอแต่เป็นปัจจัยแห่งพระสัมโพธิญาณ" (ปัญจาสชาตก เล่ม 1 หน้า 311)

เมื่อพระโพธิสัตว์เริ่มปลงพระเศียรเพื่อบริจาคให้เป็นทานแก่บุรุษ
ผู้ขอขาด ก็บังเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้น

กนกวรรณราชชาดก (16) กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์บริจาค
อาหารให้เป็นทานแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า เพื่อให้บรรลุพระสัมพันธญาณ ดังความว่า
"ด้วยอำนาจอานิสงส์แห่งภักตทานของข้าพเจ้านี้... ในอนาคตกาลภายหน้า ขอให้ข้าพเจ้าได้ตรัสรู้
เป็นพระสัมพันธพุทธเจ้า" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 365)

เมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานแล้วก็บังเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้น

ธรรมิกนันทิตราชชาดก (22) กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์ถวาย
อาหารเครื่องสักการะแด่พระพุทธรูป ก็เพื่อเป็นปัจจัยให้บรรลุพระโพธิญาณในภายหน้า
ดังความว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้กระทำการสักการบูชาพระพุทธรูป
ด้วยเครื่องสักการะทั้งหลายมีสรรพรัตนวัตถูลังการ เป็นต้น ใช้ว่าข้าพระองค์จะปรารถนาสมบัติ
ในเทวโลกและพรหมโลกหาไม่ได้ ขอผลทานที่ข้าพระองค์บริจาคนี้ จงเป็นปัจจัยให้ข้าพระองค์
ได้ตรัสรู้พระสัมพันธญาณ ในอนาคตกาลภายภาคหน้า" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 453)

เมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานแล้วก็บังเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้น

ธรรมราชชาดก (24) กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์สร้าง
ศาลาบำเพ็ญทานแก่มหาชนก็เพื่อให้บรรลุในพระโพธิญาณ ดังความว่า "ครั้งนั้นพระมหาสัตว์เจ้า
ทรงกระทำอธิฐานว่า ขอผลอานิสงส์ของท่านที่เราได้บริจาคนี้ จงเป็นปัจจัยแก่ธรรมอันจะ
ตรัสรู้ซึ่งพระสัมพันธญาณเกิด ดังนั้นแล้วก็ทรงบริจาคทาน" (ปัญจาสชาดก เล่ม 2 หน้า 479)

เมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานแล้วก็บังเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้น

เสตบันทิตชาดก (30) กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์บริจาค
เนื้อให้เป็นทานแก่พราหมณ์ เพื่อปรารถนาในพระโพธิญาณ ดังความว่า "ดูกรพราหมณ์ผู้เจริญ
เราไม่ปรารถนามนุษย์สมบัติ เราไม่ปรารถนาเทวสมบัติ เราปรารถนาแต่พระสัมพันธญาณเท่านั้น"
(ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 592)

เมื่อพระโพธิสัตว์บริจาคเนื้อให้เป็นทานแล้วก็บังเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้น

อรินทราชชาดก (46) กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์บริจาคพระราชสมบัติให้เป็นทานแก่พราหมณ์ เพื่อปรารถนาในพระโพธิญาณ ดังความว่า "ลำดับนั้น พระเจ้าอรินทราชปรารถนาความบังเกิดเป็นพระพุทธเจ้า จึงพระราชทานรัชสมบัติแก่พราหมณ์ เพื่อพระราชประสงค์จะได้บรรลุพระสัมโพธิญาณ". (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 944)

เมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญรัชสมบัติทานแล้วก็บังเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้น

เหตุอัศจรรย์เกิดขึ้นขณะพระโพธิสัตว์บำเพ็ญทาน ซึ่งเกิดในชั้นต่าง ๆ ได้แก่ ชั้นดारी หรือปรารถนาจะบำเพ็ญทาน ชั้นบำเพ็ญทาน ชั้นระลึกถึงอำนาจสังส์ของทาน ภายหลังได้บำเพ็ญทานแล้ว

ชั้นดारी หรือปรารถนาจะบำเพ็ญทาน เป็นชั้นที่พระโพธิสัตว์มีดारीในใจ หรือตั้งความปรารถนาจะบำเพ็ญทานต่าง ๆ เมื่อพระโพธิสัตว์มีดारी หรือตั้งความปรารถนาแล้วก็บังเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้น ดังที่กล่าวไว้ใน วิบลราชชาดก (6) สิริจุทามนิชาดก (7) อาทิตตชาดก (12) และวิริยโณหิตชาดก (17) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

วิบลราชชาดก (6) กล่าวไว้ว่า

"อเถกทิวสั ภายหลัง ๗ วันหนึ่ง พระเจ้าวิบลราชเสด็จประทับอยู่ ณ วรปราสาท รับสั่งให้เกิดแกลลอกแล้ว ทอดพระเนตรภิกษุสงฆ์แล้วทรงรำพึงว่า เราทำทานภายนอกบริบูรณ์เต็มทีแล้ว บัดนี้เราประสงค์จะให้ทานภายในบ้าง หากว่าจะมีใครมาขอศีร်ษะ หรือดวงตา และหัวใจ และมิ่งสะ เราจะละเชือดออกให้ทุกอย่าง อนึ่งหากว่าจะมีผู้เล่ย์อ้างออกปากขอตัวเราเอาไปเป็นทาส เราอาจยอมตัวเราไปเป็นทาสให้เขาใช้ตามประสงค์ เมื่อทรงดำริอยู่อย่างนี้ ที่นั้นมหาปณิอันหนาแน่นได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ ก็ครวญครางหวั่นไหว..." (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 192)

สิริจุทามนิชาดก (7) กล่าวไว้ว่า

"วันหนึ่ง พระเจ้าจุทามนิราช ตื่นบรรทมแต่เวลาเช้า ทรงประทับนั่งรำพึงไปว่า เราอยากจะให้อัชฌัตติกทานภายใน หากจะมีมาจากคนใด มาขอจักกู ศีร်ษะ และ

หัวใจก็ดี หรือจะขอเนื้อและเลือด หรือสรีระครึ่งหนึ่ง และของทั้งหมด เราจักเหือด และปลิดปลดออกให้แก่ยากจกผู้นั้น ไปทำให้เป็นปัจจัยแก่สัพพัญญุตญาณ คราวนั้นอัศจรรย์บังเกิดมี..." (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 205)

อาทิตตชาดก (12) กล่าวไว้ว่า

"...จึงทรงพระรำพึงต่อไปว่า ถ้าหากว่าจะมียากจกคนใดมาขอหัวใจ หรือศีรษะ เนื้อ และเลือด หรือขอร่างกายแต่ครึ่งหนึ่ง หรือขอทั้งหมดไซ้ เราจักยอมยกให้สิ่งทั้งนั้น หรือหากว่าจะขอเอาตัวเราไปเป็นทาส เราจักยอมไปเป็นทาสได้ทุกประการ เมื่อพระเจ้าอาทิตตราชทรงดำริอยู่ดังนี้ ที่นั้นมหาปถวิอันหนาแน่นได้ส่องแสงสีทวันโยชน์ ก็ไหวหวั่นหวาด..." (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 277)

วิริยัมheitชาดก (17) กล่าวไว้ว่า

"ในลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ก็ถือแผ่นทองคำเปลวปิดพระพุทธรูปปฏิมากร ครั้นรู้ว่า ทองคำเปลวนั้นปิดไม่เต็ม จึงคิดว่า ทองคำเปลวที่ได้เพราะมูลค่าที่ขายบุตร ภรรยาสิ้นแล้ว ทำไฉนเราจึงจะได้ทองคำอื่นมาปิดอีก ความปรารถนาของเรายังขาดอยู่ ยังไม่สมดังที่เรา มีความปรารถนา ถ้าหากว่าในวันนี้มีผู้ใดผู้หนึ่งสามารถจะกระทำเนื้อของเราให้แก่ผู้นั้น ขอแต่ให้ได้แผ่นทองคำเปลวมาปิดพระพุทธรูปปฏิมากรในกาลนี้ ขณะนั้น มหาปฐพีดลอันหนา ได้ส่องแสงสีทวันโยชน์ ก็เกิดจลนาการทวันไหวกัมปนาท..." (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 382)

ขึ้นบำเพ็ญทาน เป็นขั้นที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานแล้ว ในขณะนั้น

ก็กำเนิดเทพยต์จวรยกัน ดังกล่าวไว้ใน วิบุลราชชาดก (6) จันทรราชชาดก (8) อาทิตตชาดก (12) มหาสุรเสนชาดก (14) จาคทานชาดก (23) และอรินทมชาดก (46) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

วิบุลราชชาดก (6) กล่าวไว้ว่า

"พระเจ้าวิบุลราชพระองค์นั้น จับจูงพระราชเทวีไว้ในพระหัตถ์ข้างหนึ่ง" จึงจับ พระเต้าน้ำด้วยพระหัตถ์ข้างหนึ่ง มีพระทกัทยผ่องใสมุ่งหมายสัพพัญญุตญาณ แล้วประทาน พระราชเทวีแก่นันทพรพราหมณ์ไป เมื่อทรงประทานราชเทวีไปแล้ว น้ำพระทกัทยผ่องแผ้ว ปรามาทยินดี เหตุตั้งนั้นปถพีก็ทวันไหว..." (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 196)

อีกตอนหนึ่ง กล่าวไว้ว่า "ในคราวเมื่อพระเจ้าวิบุลราชทรงประทาน พระราชบุตร ครั้งนั้นบันดาลให้เกิดชนพองสยองเกล้าแก่เหล่ามวลงชน เมทนีดลก็หัวโหวอศรรย ก็ตลตาลเห็นหลากหลายประหลาด..." (ปัญญาสหาค เล่ม 1 หน้า 198)

จันทรราชหาค (8) กล่าวไว้ว่า "...พระเจ้าจันทรราช บรมโพธิสัตว์ทอพระเนตรเห็นมหาชนรับทานแล้วเดินกลับไปเป็นหมู่ ๆ พระองค์ยิ่งทรงปราโมทย์ ยินดี คราวนั้นด้วยอำนาจทานบารมี มหาปฐพีอันหนาแน่นได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ ก็หัวโหว ครวญคราง..." (ปัญญาสหาค เล่ม 1 หน้า 224)

อาทิตยหาค (12) กล่าวไว้ว่า "พระเจ้าอาทิตยราชทอโพธิสัตว์ ทรงจับหัตถ์พระราชเทวีแล้วหลั่งอุทกวารีลงเหนือมือ พระราชเทวี แล้วทรงประทานให้แก่พระราชเทวีไปและประกาศว่า เราให้ราชเทวีเป็นทานนี้ เพราะเหตุแก่พระโพธิญาณสิ่งเดียวเท่านั้น เมื่อพระเจ้าอาทิตยราชประทานพระราชเทวี แก่พระราชเทวีครั้งนั้น เกิดมหัศจรรย์เป็นโกลาหล..." (ปัญญาสหาค เล่ม 1 หน้า 283-284)

มหาสุรเสนหาค (14) กล่าวไว้ว่า "...พระมหาสัตว์ ตรัสลงแล้วหาความเสียวไม่เริ่มปลงพระเศียรของพระองค์ ประหนึ่งนักราญ์เข้าสู่อุทกวารี ลงนั้นด้วยเดชแห่งทานของพระองค์ มหาปฐพีอันนี้ล้อมรอบหัวโหว..." (ปัญญาสหาค เล่ม 1 หน้า 311)

จาดทานหาค (23) กล่าวไว้ว่า "...พระโพธิสัตว์เจ้าก็ถวายผ้าทิพย์บูชาพระปัจเจกพุทธเจ้ามิได้มีเหลือ ผ้าทิพย์เหล่านั้น ก็บังเกิดเป็นบัลลังก์ขึ้นด้วยเดชานุภาพของพระปัจเจกพุทธเจ้า ๆ ก็ประทับอยู่ ณ ท่ามกลางบัลลังก์นั้น ในขณะนั้น แผ่นปฐพีใหญ่หนาถึงสองแสนสี่หมื่นโยชน์ ก็สำแดง เสี่ยงก้อง..." (ปัญญาสหาค เล่ม 1 หน้า 472)

อรินทมหาค (46) กล่าวไว้ว่า "...ลำดับนั้นพระเจ้าอรินทราชปรารภความเป็นพระพุทเจ้า จึงพระราชทาน

รัชสมบัติแก่พราหมณ์ เพื่อพระราชประสงค์จะได้บรรลุพระสัมโพธิญาณ ในกาลเมื่อ
พระเจ้าอรินทมราช ทรงหลังทักษิโศทกให้ตกลงในมือพราหมณ์แผ่นปฐมพิณใหญ่ที่มีส่วนหนา
ได้สองแฉกสีทึบ โยชน์ ก็กมปนาทวันไหว้ดูข้างซ้ายมักคำรณร้องอยู่นั้น"
(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 944)

ที่ระลึกถึงอันสงส์ของท่านภายหลังได้บำเพ็ญทานแล้ว เป็นชั้นที่
พระโพธิสัตว์ระลึกถึงอันสงส์ของท่านที่บำเพ็ญแล้วด้วยจิตผ่องใส ยินดี ดังกล่าวไว้ในชาดกเรื่อง
สิริธรรมาชาดก (10) กนกวรรณราชชาดก (16) และธรรมิกนันทิตราชชาดก (22) ดังตัวอย่าง
ต่อไปนี้

สิริธรรมาชาดก (10) กล่าวไว้ว่า

"พระบรมโพธิสัตว์เจ้าเมื่อจะแสดงธรรมในที่ประชุมชน จึงกล่าวประณมบาทคาถาว่า
ปสส สทถาย ทานํ ดังนี้ เป็นต้น ความว่า ท่านทั้งหลายจงเห็นเกิด ทานที่ให้
แล้วด้วยศรัทธา ย่อมนำมาซึ่งผลเห็นประจักษ์ในปัจจุบันผลท่านนั้นอาจนำมาซึ่งคุณ คือ
อายุ วรรณะ สุขะ พละ ยสะ กิตติ ในภพนี้และภพเบื้องหน้า เมื่อจบธรรมเทศนาลง
ครั้งนั้นมหาชนเกิดความเลื่อมใส บางพวกได้มอบตนให้เป็นทาส และทาสบูชาธรรม
พระมหาสัตว์เจ้า ในขณะนั้น เทพยกาในชั้นกามาวจรสวรรค์ ชวนกันไปโปรยทิพนุพผา"
(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 256)

กนกวรรณราชชาดก (16) กล่าวไว้ว่า

"พระเจ้ากนกวรรณราชได้ทรงสดับ จึงทรงพระดำริว่า การที่มหาเมฆตั้งขึ้นปรากฏใน
อากาศ บัดนี้ก็ด้วยคุณานุภาพแห่งพระปัจเจกโพธิ์โดยแท้ควรเป็นมหัศจรรย์ยิ่งนัก ขณะนั้น
มหาเมฆยังท่าฝนให้ตกลงชำระพื้นภูมิภาคว่าให้หมดจดสะอาดให้ทราศพลอยไปตกใน
มหาสมุทรก่อน แล้วยังท่าฝนดอกไม้ทิพย์ให้ตกลงโดยลำดับ..."
(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 368)

ธรรมิกนันทิตราชชาดก (22) กล่าวไว้ว่า

"พระเจ้าธรรมิกนันทิตราชนั้นทรงยินดีในทานบริจาคเป็นเบื้องหน้า จึงมีรับสั่งให้สร้าง

มณฑป อันดาดเพดานด้วยแผ่นผ้าประดับด้วยเครื่องอลังการ สำหรับเป็นที่ถวายทาน แก่พระพุทธรูปขงสงฆ์ ครั้นมณฑปนั้นสำเร็จแล้วจึงให้ภิกษุพระพุทธรองค์ กับพระภิกษุสงฆ์ พุทธบริวารมานิสิทานการ ณ ท่ามกลางมณฑปนั้น แล้วทรงถวายทานวัตถุ มีอันนุปาณาหาร เป็นอาทิ ครั้นเสร็จภัตตกิจแล้ว ก็กระทำการสักการบูชาด้วยเครื่องสักการะทั้งหลาย มีมาลา และของหอม เป็นต้น ทรงนมัสการองค์สมเด็จพระศพลแล้วทูลตั้งนิธาน ความปรารถนาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้กระทำการ สักการบูชาพระพุทธรองค์ ด้วยเครื่องสักการะทั้งหลาย มีสรรพรัตนวัตถุอลังการ เป็นต้น ใ้ข้าพระองค์จะปรารถนาสมบัติในเทวโลก และพรหมโลกหาบมิได้ ขอผลทานที่ ข้าพระองค์จะเป็นปัจจัยให้ข้าพระองค์ได้ตรัสรู้พระสัมพันธุตญาณในอนาคตกาลภายภาคหน้า ในขณะนั้น พื้นปถวิ้นหนาได้ส่องแสงสีหมื่น โยชน์ ก็กัมปนาทหวาดหวั่น” (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 453)

4.1.2 พระโพธิสัตว์คลอออกจากกรรมมารดา ชาดกที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ คลอออกจากกรรมมารดาแล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้น ได้แก่ สมุทโฆษชาดก (1) สุธนชาดก (2) รัตนปโชตชาดก (4) ไบราณกบิลราชชาดก (21) มหาปทุมชาดก (27) บุณยชาดก (31) จันทเสนชาดก (42) และสิริสาชาดก (60) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สมุทโฆษชาดก (1) กล่าวไว้ว่า “ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์จุติจาก ดุสิตนิพพลสู่พระครรภ์พระนางเทพธิดา เมื่อเวลาประสูติเกิดอัศจรรย์มีเสียงลั่นทั้งโลก” (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 3)

สุธนชาดก (2) กล่าวไว้ว่า “คราวนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าของเรา ได้ถือกำเนิดในครรภ์พระนางจันทรา ถึงกำหนดถ้วนทสมาสแล้ว พระนางจันทาเทวีได้ประสูติ พระราชโอรสงามปรากฏเหมือนรูปสุวรรณภูมิมาเวลาเมื่อประสูติวันนั้น ขุมทองสีขุมเกิดขึ้น ณ มุมปราสาททั้งสี่ทิศ” (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 26)

รัตนปโชตชาดก (4) กล่าวไว้ว่า “วันหนึ่งเป็นเวลาเที่ยงคืน พระราชเทวีทรงประสูติพระโอรสงามปรากฏเหมือนทองคำ ครั้นรุ่งเช้าพระนางเจ้าสร้งน้ำชำระ องค์พระมหาสัตว์แล้วเสวยกนิษฐาราช เมื่อจะขนานพระนามพระโพธิสัตว์เจ้า จึงถือเอานิมิตคืนวัน ประสูติที่มีแสงแก้วสว่างไปทั่วไปในป่าหิมวันต์” (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 157)

โบราณกบิลราชชาดก (21) กล่าวไว้ว่า

"พระโพธิสัตว์เจ้าดำรงพระชนม์อยู่ในดาวดึงส์นิพพาน สิ้นกาลกำหนดแล้ว จุตติจากดาวดึงส์นิพพาน ได้มาปฏิสนธิในพระครรภ์ พระนางนันทาทวี ซึ่งเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าอินทราธิในพระนครบุรพราหมณ์นั้นแล ฯ ในขณะเมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าประสูติจากพระครรภ์พระมารดา ก็บังดาลให้ฝนตกลงมาเป็นรัตนเจ็ดประการ"

(ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 446)

มหาปฐมชาดก (27) กล่าวไว้ว่า "พอพระมหาสัตว์เจ้าประสูติจากพระครรภ์พระมารดาแล้ว ด้วยอาณานของพระมหาสัตว์เจ้านั้น บังเกิดมีดอกปฐมทองขนาดใหญ่มิประมาณเท่ากงจักรผุดขึ้นมาจากพื้นแผ่นดิน มารองรับพระบาทพระมหาสัตว์เจ้า"

(ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 524)

บุปผชาดก (31) กล่าวไว้ว่า

"...ครั้นจุตติจากเทวโลกแล้ว ลงมาถือเอาปฏิสนธิในพระครรภ์พระนางสิริพินธิ... ครั้นถ้วนเทศมาสแล้วพระราชาเทวีเจ้าก็ประสูติพระราชบุตรเทพยดาทั้งหลายก็ถวายสาธุการบูชาพระโพธิสัตว์เจ้า ด้วยทิพสุคนธาวารี และทิพบุปผา กับทิพภูษา และพวงทองพวงแก้วเจ็ดประการ ด้วยบุญญาภานของพระโพธิสัตว์เจ้าที่ได้ทรงกระทำบูชาไว้"

(ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 602)

จันทเสนชาดก (42) กล่าวไว้ว่า

"พระโพธิสัตว์เสวยทิพย์สมบัติอยู่ในดุสิตเทวนิพพานสิ้นกาลนาน เมื่อปรารถนาจะบำเพ็ญโพธิสมภารในมนุษย์โลกให้ไพบูลย์ ก็จุตติจากดุสิตเทวนิพพานถือเอาปฏิสนธิในครรภ์อัครมเหสีแห่งพระเจ้าพรหมทัต ครั้นถ้วนเทศมาสก็ประสูติจากพระครรภ์ ในวันพระโพธิสัตว์ประสูตินั้น ฟ้าฝนแก้ว 7 ประการก็ตกลงมาจากอากาศ ไซ้แต่เท่านั้น สุนิมิตร์บังเกิดให้เห็นปรากฏ ประดุจดวงภาณุมาศทั้งสอง . คือ พระจันทร์ และพระอาทิตย์ลอยมาตกลงหน้าพระลาน"

(ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 793)

สิริสาชาดก (60) กล่าวถึง การประสูติครั้งที่สองในลักษณะอุปปาติก

กำเนิด ดังนี้

"พระโพธิสัตว์ทรงสดับพระสุรเสียงสิ่งเช่นนั้น จึงทรงดำริว่า เมื่อเราเกิดในมนุษยโลก ยังไม่ได้ให้ทานบำเพ็ญเนกขัมมบารมี เราจักต้องบำเพ็ญบารมี พอทรงพระดำริอย่างนั้นแล้ว ก็จุติในทันใด แล้วลงมาเกิดเป็นอุปปาติกกำเนิด มีร่างกายเท่ากับบุรุษอายุ 20 ปีเพชฌิตา อันเป็นเทวีชายชวาก็จุติลงเกิดในทำนองเดียวกัน ครั้งนั้นมีจักรแก้วผุดขึ้นมาจากมหาสมุทร รองรับพระโพธิสัตว์..." (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 799)

4.1.3 พระโพธิสัตว์กระทำสัตยาธิฐาน ชาดกที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์กระทำสัตยาธิฐานแล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ ได้แก่ สิริจุทามนิชาดก (7) ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก (22) นรชีวชาดก (25) เทวรุกขชาดก (34) อรินทมชาดก (46) และ รกเสนชาดก (47) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สิริจุทามนิชาดก (7) กล่าวไว้ว่า

"เมื่อพระบรมโพธิสัตว์ มอกราชสมบัติให้ราชโอรสเสด็จแล้ว จึงเสด็จไปยังสำนัก อินทรวราทมน์ ทอดพระเนตรอากาศแล้วประกาศสัจจวาจาว่า ข้าแต่เทพยดาทั้งหลาย ผู้เจริญ ขอเชิญหมู่เทพยดาจงมาร่วมกันฟังคำข้าพเจ้า บัดนี้ข้าพเจ้าจะบริจาคนิเวศน์ให้เป็นทาน โดยความประสงค์แก่พระโพธิญาณเท่านั้น แล้วทรงอธิษฐานว่า ธรรมนิยมพระมหาสัตว์แต่ปางก่อน ย่อมถึงพระสัมพันธคุณด้วยเบญจมหาบริจาคนิเวศน์แท้ ด้วยความสัจจริงอันนี้แล ขอเลื่อยจงตกลงมา ณ บัดนี้ ในขณะนั้น ด้วยกำลังอธิษฐานบารมีของพระมหาสัตว์ มียักษ์สองตน..." (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 208)

ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก (22) กล่าวไว้ว่า

"...ทรงน้อมสการองค์สมเด็จพระทศพลแล้วทูลตั้งปณิธานความปรารถนาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้กระทำสักการบูชาพระพุทธรองค์ด้วยเครื่องสักการะทั้งหลาย มีสรวพรตวันตถาลังการ เป็นต้น ใช้ว่าข้าพระองค์จะปรารถนาสมบัติในเทวโลก และพรหมโลกก็หาไม่ได้ ขอผลทานที่ข้าพระองค์บริจาคนั้นจงเป็นปัจจัยให้ข้าพระองค์ได้ตรัสรู้พระสัมพันธคุณในอนาคตกาลภายภาคหน้า ในขณะนั้น พื้นปถวีอันหนาได้สองแสนสี่หมื่น โยชน์ก็กัมปนาทหวาดหวั่นไหว..."

(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 153)

นรชีวะชาตก (25) กล่าวไว้ว่า

"ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์ปรารถนาจะเชือดดวงหทัย เมื่อจะแสวงหาศีตราจึงแลดูไปบน
อากาศ กล่าวอย่างนี้ว่า ข้าแต่หมู่เทพยดาทั้งหลายจงฟังคำข้าพเจ้า ถ้าข้าพเจ้า
จะพึงได้พระสัมพันธคุณญาณในอนาคตกาลไซ้ร ขอให้ศีตราจงปรากฏในที่เฉพาะหน้า
ข้าพเจ้าเถิด พอลงถ้อยคำลง อากาศเทวดาทั้งปวงก็ผูกศีตราด้วยเชือกหย่อนลงมา
ในวันนั้น ด้วยอาภาภแห่งความกตัญญูของพระโพธิสัตว์"

(ปัญาสาชาตก เล่ม 1 หน้า 490)

เทวรุกขชาตก (34) กล่าวไว้ว่า

"ณ ขณะนั้นพระมหาสัตว์เจ้า ลูกขึ้นบังคมพระราชมารดา บิดา กราบทูลว่าจักขอทำ
อธิษฐานบ้าง พระราชมารดา บิดาก็ทรงอนุญาตว่าสาธุดังนี้ พระมหาสัตว์ทรงบ้วน
พระโอษฐ์แล้ว ถ้พระพัตร์ต่อปริมทิศ คุณพระชานูเบื่องขวาจดปฐนี ทำอัญชลีเหนือ
เศียรเกล้าอธิษฐานว่า นมตุณ พุทธานํ ความเอนกเื่อมของข้าพเจ้า จงมีแก่
พระพุทเจ้า และปัจเจกพุทเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลาย ที่ล่วงไปแล้วและยังจะมา
ข้างหน้าพระอริยเจ้าทั้งปวง มีพระพุทเจ้า เป็นต้นจงสดับฟังคำของข้าพเจ้าซึ่งกล่าว
บัดนี้ คือ เมื่อขณะพราหมณ์ควักเนตร์ของข้าพเจ้า ๆ หาซึ่งไกรถพราหมณ์นั้นไม่ อันนี้
เป็นความจริง ด้วยอำนาจสัจจนี้ ขอให้เนตร์เบื้องขวาปรากฏมีขึ้น ในระหว่าง
สัจจวาจาของพระมหาสัตว์ ทักขินเนตร์งามเสมอด้วยแก้วอินทนิล ก็เกิดปรากฏมีมา
ขณะนั้นมหัศจรรย์ก็บังดาลเกิดมีเหมือนนัยทนต์หลัง"

(ปัญาสาชาตก เล่ม 1 หน้า 784)

อรินทมชาตก (46) กล่าวไว้ว่า

"ส่วนพระโพธิสัตว์เจ้าระลึกขึ้นมาได้จึงว่า ดูกรเจ้าผู้มีพัตร์อันเจริญ เราจะให้ชีวิต
แก่บุตร เราจะให้ชีวิตแก่บุตรอย่างไรเจ้ารู้หรือไม่ ในโลกนี้ที่หนึ่งอย่างอื่นซึ่งจะเสมอ
เหมือนด้วยคำสัตย์ไม่มีเลย กล่าวดังนั้นแล้วก็บ้ายพระพัตร์เฉพาะต่อบุรพาศิภา
ประคองอัญชลีขึ้นเมื่อจะกระทำสัตยาธิษฐาน จึงกล่าวคาถาว่า...ด้วยคำสัตย์นี้ ขอให้
บุตรข้าพเจ้ามีชีวิตขึ้นมาในวันนี้เถิด ด้วยสรรพทานอันสูงส่งของข้าพเจ้าซึ่งเป็นส่วนสัจจะนี้
ขอให้ท่านเจ้าได้เป็นพระพุทเจ้าในอนาคตกาลเถิด ด้วยคำสัตย์นี้ขอให้บุตรข้าพเจ้ามี
ชีวิตขึ้นมาในวันนี้เถิด"

ตลุม ชเน โพธิสัตว์สัส สัจจาธิฐานานาภาเวน ในขณะที่นการกัณลิกตัวกลับไบนอน
ลงโดยข้างเบื้องขวา ด้วยอาภาณาสัตยาธิฐานของพระโพธิสัตว์เจ้า"
(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 957-959)

รถเสนชาดก (47) กล่าวไว้ว่า
"ครั้งนั้นพระมหาสัตว์เจ้าขึ้นไปบนประตุมงค เมื่อจะกระทำการอธิฐาน จึงแลขึ้นไปบนอากาศ กล่าวคาถาว่า ปตุนน เม ปริณัน เทวราชา อทาสี ม เทวินโท
วตฺเต คเหตุวาน สาธุการ ปวตฺตยิ แปลว่า ความปรารถนาของเราสำเร็จ
บริบูรณ์แล้ว ขอให้ท้าวสักกเทวราชผู้เป็นใหญ่กว่าเทพยดาได้นำเอาผ้ามาให้เราแล้ว
กระทำสาธุการเถิด ครั้งนั้นท้าวสักกเทวราชแลลงมาด้วยนัยน์เนตรทั้งนั้นดวงทรงทราบว่า
เวลาพระโพธิสัตว์เจ้าไปบังเกิดในมนุษย์โลกแล้วก็ถือเอาเครื่องประดับและผ้ามีสีอันงาม
และพวงมาลัยทิพย์ และเครื่องรัดองค์มากระทำสาธุการแล้ว สอนให้รู้ובายเล่นการพนัน
ต่าง ๆ " (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 974)

4.1.4 พระโพธิสัตว์พื้นคินชีวัต ชาดกที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์พื้นคินชีวัต
แล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ ได้แก่ รัตนปโชตชาดก (4) นรชีวชาดก (25) และมหาปทุมชาดก
(27) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

รัตนปโชตชาดก (4) กล่าวไว้ว่า
"เมื่อจบคำสัจจาธิฐานของราชเทวีครั้งที่หนึ่ง พระมหาบุรุษก็มีผิวพรรณผ่องใสคล้ายกับ
สีทอง ครั้นจบคำสัจจาธิฐานคำที่สองพระมหาบุรุษก็ทวยใจเข้าออกได้คล่อง พลิก
พระองค์กลับไปมา ณ เบื้องซ้ายขวา ครั้นจบคำสัจจาธิฐานคำที่สาม พระมหาสัตว์ก็ได้
สติลุกขึ้นนั่งแล้วกราบไหว้พระชนนีในกาลครั้งนั้น...พระมหาบุรุษเจ้าผู้ปราศจากโรคแล้ว
ลุกขึ้นได้กราบไหว้พระชนนี นิ่งนึกถึงคุณความดีของตน ณ ที่ควรส่วนหนึ่งเมื่อทรง
พระราชมิ่งอยู่อย่างนี้ ที่นั้นพระธิดาก็กัมปนาท..."
(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 164-165)

นรทิวชาดก (25) กล่าวไว้ว่า

"...พอจบคำอธิษฐานลงพระมหาสัตว์เจ้าประหนึ่งว่าตื้นขึ้นจากความหลับ ครั้นตื่นขึ้นแล้วก็เป็นผู้ไม่มีโรคลุกขึ้นนั่งอยู่ ฯ ลำดับนั้นมารดาพระโพธิสัตว์ก็กอดพระโพธิสัตว์จูมพิตบนศีรษะแล้ว ชนทั้งสองก็เกิดความโสมนัส มีทศกัณฐ์เต็มไปด้วยปิติ ฯ ในกาลนั้นท้าวสักกเทวราชสถิตอยู่ในที่ใกล้ก็เปล่งรัศมีให้รุ่งเรือง"

(ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 495)

มทาปทุมชาดก (27) กล่าวไว้ว่า

"...พอเสร็จคำอธิษฐานแล้วท้าวสักกเทวราชก็หยิบเอายาทิพย์มาใสโรจนพระโพธิสัตว์เจ้าด้วยเดชบุญของพระโพธิสัตว์เจ้าด้วย ด้วยอาณานของท้าวสักกเทวราชด้วย ด้วยเดชแห่งคำอธิษฐานของพระราชาเทวดาด้วย บรรดาพระโรคาพาธทั้งปวงก็ระงับไป พระโพธิสัตว์เจ้ามีสกลสิริระประดุจดั่งทองคำ เสด็จลุกขึ้นถวายบังคมพระมารดาแล้วประทับนั่ง ทรงระลึกถึงคุณของพระองค์ ในขณะที่เมื่อระลึกอยู่นั้น มทาปทุมก็ท่วนไหว"

(ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 532)

4.1.5 พระโพธิสัตว์แสดงเดชานุภาพ ชาดกที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์

แสดงเดชานุภาพ มีเรื่องเดียว คือ สุธนชาดก (3) ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ทรงแปลงศรัทธาของ 5 สิ่ง ฯ ละ 7 ชั้นโดยตลอดเป็นที่น่าอัศจรรย์ แล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้น ดังความว่า

"พระโพธิสัตว์ได้ทรงฟังพระราชดำรัสดังนั้น ก็อุฎฐาการจากอาสน์ถวายบังคมแล้วไถ่ถอนสวดลูกแปลงไป ลูกธนูนั้นไปถูกแผ่นกระดานไม้ระเดื่ออันซ้อนกัน 7 ชั้น ทะลุตลอดไปถูกแผ่นเหล็ก 7 ชั้น แล้วทะลุผ่านทองแดง 7 ชั้น ฯ แล้วเลยตลอดไปถูกไฉนดา เบื้องขวาแห่งรูปมฤคยนต์ อันขัดผันหันเวียนไปมาอยู่ในชั้นที่สุด แล้วลูกธนูนั้นก็กลับย้อนตกลงมา ณ ที่เฉพาะพระพักตร์พระโพธิสัตว์

ฝ่ายมหาชนทั้งหลายได้เห็นมหัศจรรย์ดังนั้นก็พากันไหสนั้นท่วนไหวบางพวกก็โยนพวงมาลา บางพวกก็เปลื้องอาภรณ์ออกกระทำสักการบูชา บางพวกก็เอาแผ่นผ้าผูกทำเป็นธงชายขึ้น โบกโบยร้องซ้องสาธุการ ในขณะนั้น พื้นพสุธาอันหนาได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ก็บังลือเสียงอุโฆษท่วนไหว..." (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 100-101)

4.1.6 พระโพธิสัตว์ระลึกถึงความทุกข์ของผู้อื่น ชาดกที่กล่าวถึง
พระโพธิสัตว์ระลึกถึงความทุกข์ของผู้อื่น ได้แก่ รตเสนชาดก (47) ซึ่งกล่าวถึงทรงระลึก
ถึงความทุกข์ของมารดา และญาติแล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้น ดังความว่า

"พระมหาสัตว์เจ้าได้ฟังคำมารดาแล้ว มีหทัยทวนไหวเกิดความทุกข์ รำพึงว่ามารดา
กับญาติของเราเป็นคอนอกา เป็นคนกำร่าได้รับความลำบากนัก พระสันตปาณุตญาณ
ก็ส่องสว่างไปด้วยพระรัศมีทั่วทั้งอุโมงค์ดุจรัศมีพระอาทิตย์ ด้วยกำลังอธิษฐานบารมีของ
พระมหาสัตว์" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 973)

4.2 ลักษณะของเหตุอัศจรรย์

จากการวิเคราะห์เหตุอัศจรรย์ที่บังเกิดขึ้นด้วยสาเหตุต่าง ๆ 5 สาเหตุดังกล่าว
แล้วนั้น มีลักษณะแตกต่างกันเป็น 10 ลักษณะ ดังนี้

- 4.2.1 บังเกิดเสียงดังก้อง
- 4.2.2 บังเกิดแสงสว่างเจิดจ้า
- 4.2.3 บังเกิดสิ่งอันเป็นที่ปรารถนาของพระโพธิสัตว์
- 4.2.4 บังเกิดสิ่งอันเป็นอันสงส์ของการบำเพ็ญบารมี
- 4.2.5 บังเกิดสิ่งอันเป็นเครื่องสักการบูชาพระโพธิสัตว์
- 4.2.6 บังเกิดฝนชนิดต่าง ๆ
- 4.2.7 บังเกิดสิ่งอัศจรรย์อันท้าวสักกเทวราชบันดาล
- 4.2.8 บังเกิดรัตนอันเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นจักรพรรดิ
- 4.2.9 บังเกิดทรัพย์สินสมบัติ
- 4.2.10 บังเกิดดอกบัว
- 4.2.11 บังเกิดเหตุต่าง ๆ มากมายในคราวเดียวกัน

4.2.1 บังเกิดเสียงดังก้อง ลักษณะเสียงดังก้องที่บังเกิดขึ้นกล่าวไว้ใน
ในชาดก 2 เรื่อง คือ สมุททโชสชาดก (1) และสุธนูชาดก (3)

ในสมุททโชสชาดก (1) กล่าวแต่เพียงว่าเกิดเสียงดังลั่นไปทั้งโลก

ตั้งความว่า "ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์จุติจากดุสิตนิมณ ลงสู่พระครรภ์พระนางเทพธิดา เมื่อเวลาประสูติเกิดอัศจรรย์มีเสียงลั่นทั้งโลก" (ปัญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 3).

ในสุตฺตชาดก (3) กล่าวว่าเสียงดังก้องเกิดจากแผ่นดินไหว โดยมีเสียงดุจช้างตกมันอาละวาด ตั้งความว่า "ในขณะนั้นพื้นสุทธาธารอันหนาได้สองแสนสี่หมื่น โยชน์ก็บังเกิดเสียงอุโฆษทั่วทั้งโลก ประดุจดั่งว่าเสียงคชสารข้ามกันอันอาละวาด ไซ้แต่เท่านั้นมหัศจรรย์ทั้งหลายต่าง ๆ ก็บังเกิดมีขึ้นด้วยอำนาจเดชานุภาพแห่งพระมหาสัตว์" (ปัญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 101)

4.2.2 บังเกิดแสงสว่างจ้า แสงสว่างที่เกิดขึ้นมีกล่าวไว้ในชาดก 2 เรื่อง คือรัตนปโชติชาดก (4) และรกเสนชาดก (47)

ในรัตนปโชติชาดก (4) กล่าวไว้ว่า แสงสว่างที่เกิดขึ้นนั้นเกิดจากแก้ว ตั้งความว่า "เมื่อจะขนานนามพระโพธิสัตว์เจ้า จึงถือเอาณมิติคั่นวันประสูติที่มีแสงแก้วสว่างไปทั่วไปในป่าทิมวันต์" (ปัญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 157)

ในรกเสนชาดก (47) กล่าวไว้ว่า แสงสว่างที่เกิดขึ้นเพราะรัศมีของพระสัพพัญญุตญาณ ตั้งความว่า "พระสัพพัญญุตญาณก็ส่องสว่างไปด้วยพระรัศมีทั่วทั้งอุโมงค์ ดุจรัศมีพระอาทิตย์ด้วยกำลังอิทธิฐานบารมีของพระมหาสัตว์" (ปัญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 973)

4.2.3 บังเกิดสิ่งอันเป็นที่ปรารถนาของพระโพธิสัตว์ สิ่งอันเป็นที่ปรารถนาของพระโพธิสัตว์นั้น คือ อุปกรณ์ หรือศัตราวุธที่จะทรงนำมาใช้ในการบริจาคร่างกาย หรืออวัยวะให้เป็นทานแก่ผู้อื่น ซึ่งมีกล่าวไว้ในชาดก 2 เรื่อง คือ สิริจุทามนิชาดก (7) และเรทิวชาดก (25)

สิริจุทามนิชาดก (7) กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์ทรงปรารถนาจะบริจาคร่างกายให้เป็นทานแก่กัณทพราหมณ์ แต่ไม่มีอาวุธที่จะผ่าร่างกาย จึงอธิฐานปรารถนาเลื่อย แล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้น ดังนี้

"ในขณะนั้น ด้วยกำลังอธิษฐานบารมีของพระมหาสัตว์ มียักษ์สองตนรูปร่างน่ากลัวมีเขี้ยวใหญ่ยาว ฟันแดง นัยน์ตาแดง ทนเคี้ยว และผมหนวดก็แดง ถือเลื่อยอันคมกล้าแหวกแผ่นดินผุดขึ้นมายืนอยู่ตรงหน้าพระที่นั่ง พวกมนุษย์ทั้งหลายเห็นมหายักษ์สองตนนั้น ตกใจกลัวจนตัวสั่นพากันหนีไปไกล" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 208)

นรชีวะชาดก (25) กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์ปรารถนาจะเชือดดวงใจให้แก่พราหมณ์ไปปรุงยาสูบชีวิตมารดาของพระองค์ จึงกล่าวอธิษฐานปรารถนาอาวุธเพื่อใช้เชือดดวงใจคราวนั้นจึงเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้น ดังความว่า

"ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์ปรารถนาจะเชือดดวงหทัยเมื่อจะแสวงหาสัตว์จึงแลดูไปบนอากาศ กล่าวอย่างนี้ว่า ข้าแต่หมู่เทพยดาทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงฟังคำข้าพเจ้า ถ้าข้าพเจ้าจะพึงได้พระสัพพัญญุตญาณในอนาคตกาลไซ้ ขอให้สัตว์จงปรากฏในที่เฉพาะหน้า ข้าพเจ้าเกิด พอบอกด้วยคำลง อากาศเทวดาทั้งปวง ก็ผูกสัตว์ด้วยเชือกหย่อนลงมาในวันนั้น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 490)

4.2.4 บังเกิดสิ่งอันเป็นอันสงฆ์ของการบำเพ็ญบารมี อันสงฆ์ของการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์นี้ เป็นอันสงฆ์ที่เกิดจากการบำเพ็ญทาน ได้แก่ ทรัพย์สิน อาหาร ผ้า ซึ่งมีกล่าวไว้ในชาดก 2 เรื่อง คือ สิริธรรชาดก (10) และจาคทานชาดก (23)

สิริธรรชาดก (10) กล่าวไว้ว่า

"ณ ทันทันด้วยอำนาจผลทานของพระบรมโพธิสัตว์ เรือนเก่าก็หายไป ปราสาททองอันเต็มไปด้วยแก้วเจ็ดประการเกิดแทนขึ้นใหม่ พระบรมโพธิสัตว์เห็นปราสาททองเกิดขึ้นดังนั้น มีจิตเกษมสันต์เข้าไปนั่งอยู่ในสุวรรณปราสาท พอดีครวญกล่ารับมาตั้งไว้ตรงหน้าพระบรมโพธิสัตว์ ขณะนั้นทิพโกชนาหารก็บังดาลเกิดมีขึ้นเต็มภาคทอง พระมหาสัตว์เห็นทิพโกชนาแล้วมีจิตปราโมทย์บริโภคด้วยอำนาจผลทานเปรียบปานดังเทพยดา" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 255)

จาคทานชาดก (23) กล่าวไว้ว่า "ในขณะนั้นใบไม้ที่ลมพัดมา ก็เป็นใบไม้ดุจดั่งเทพดานฤมิตเป็นผ้าทิพย์บังเกิดขึ้นแล้วมาตกลงแทบบาทมูลของพระบรมโพธิสัตว์เจ้า บังเกิดเป็นคู้ผ้าหลายแสนคู้ ด้วยอำนาจเดชานุภาพของผลทานนั้น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 472)

4.2.5 บังเกิดสิ่งอันเป็นเครื่องสักการบูชาพระโพธิสัตว์

เครื่องสักการบูชาที่บังเกิดขึ้น ได้แก่ ดอกไม้ทิพย์ ผ้า แก้วต่าง ๆ สัตว์พาหนะ ของทิพย์ต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งเกิดจากเทพยดา มนุษย์ นาคนำมาถวาย ดังกล่าวไว้ในชาดก 3 เรื่อง คือ สิริธรรชาดก (10) ไบราณกบิลราชชาดก (21) และบุณฑชาดก (31)

สิริธรรชาดก (10) กล่าวไว้ว่า

“ในขณะนั้นเทพยดาในชั้นกามาพจรสวรรค์ชวนกันไปรยทินบุปผา พระยานาคก็นำมาซึ่งแก้วเจ็ดประการ ท้าวมัฆวานก็ประทานทิพภูษา ท้าวมหาพรหมก็นำเอาธมมามากางกัน ทำสักการะเป็นธรรมบูชาแก่พระมหาสัตว์ พระเจ้าพรหมทัตไม่อาจอดกลั้นอยู่ได้ พระราชทานให้กุญชรและอัครกับราชรถ อีกนารีสวยสดอย่างละร้อยเป็นธรรมบูชาแก่พระมหาบุรุษ” (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 256)

ไบราณกบิลราชชาดก (21) กล่าวไว้ว่า

“ในขณะเมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าทรงประสูติจากพระครรภ์พระมารดา ก็บังดาลให้ฝนตกลงมาเป็นรัตนเจ็ดประการ ด้วยอาณิสสส์ที่ได้สร้างพระไตรปิฎกนั้น ท้าวมหาพรหมก็บูชาด้วยทองคำถึงแสนตำลึง ท้าวสักกเทวราชก็บูชาด้วยทรัพย์ และเครื่องประดับเป็นอันมาก พระยานาคราชก็บูชาด้วยรัตนะเป็นอันมาก พระยาสีหราชซึ่งอยู่ในป่าหิมพานต์ ด้านเหนือก็ส่งเนื่อบรรดาเป็นอาหารของสัตว์เดรัจฉานทั้งปวงมาถวายเป็นนิจกาล ท้าวมหาพรหมก็มาเฝ้าพิทักษ์รักษาในสายัณห์สมัย ส่วนลกมาพจรเทพเจ้าทั้งหลายก็มาเฝ้าในเวลาราตรี เทพเจ้าเหล่าภุมมิกายก็มาเฝ้าในเวลาปัจฉิมยาม พุทธเทวดาทั้งหลายก็มาเฝ้าในเวลาเช้าพระยานาคราชก็ได้บูชาด้วยหม้ออันประดับด้วยรัตนะเจ็ดประการ อันเต็มไปด้วยน้ำหอมเป็นนิจกาล ฯ เทพยดาทั้งหลายได้นำนางนารีมีรูปอันงามดุจนางเทพอัปสร มาจากอุตตรกุรุทวีป มาบูชาพระโพธิสัตว์เจ้า พระยาอัครราชมีสรีระกายประดับไปด้วยเครื่องประดับทั้งปวง ออกจากกลีบเมฆมาบูชาพระโพธิสัตว์เจ้า พระยาช้างเผือกมาจากฉันทสระมาบูชาพระโพธิสัตว์เจ้า พระมหาสัตว์เจ้าถึงพร้อมไปด้วยพระกำลังเท่ากับบุรุษพันหนึ่ง บริบูรณ์ไปด้วยพระพาหาเท่ากับบุรุษพันหนึ่ง มีพระรูปและพระกำลังเปรียบดังท้าวมหาพรหม เป็นผู้ประเสริฐกว่าโลกทั้งสาม เสวยแต่เครื่องบรรณาการที่พระราชทั้งปวงส่งมาถวาย”

(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 446)

บุพผชาดก (31) กล่าวไว้ว่า

"ครั้นถ้วนเทศมาสพระราชเทวีเจ้าก็ประสูติพระราชบุตร เพนียดาทั้งหลายก็ถวายสาธุการ สักการบูชาพระโพธิสัตว์เจ้า ด้วยทิณฺสนธวารี และทิณฺบุปผา กับทิณฺภูษา และพวงทอง พวงแก้วเจ็ดประการ ด้วยบุญญาภานของพระโพธิสัตว์เจ้าที่ได้กระทำการบูชาไว้ แต่ปางก่อน" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 602-603)

4.2.6 บังเกิดผณชนิดต่าง ๆ ผณที่ตกลงมา ได้แก่ ผณรัตนะ แก้วแหวนเงินทอง ผณดอกไม้ อาหาร ของขบเคี้ยว เป็นต้น ดังกล่าวไว้ในชาดกเรื่อง กนกวรรณราชชาดก (16)

กนกวรรณราชชาดก (16) กล่าวไว้ว่า

"ขณะนั้น มหาเมฆยังท่าผณให้ตกลงชำระพื้นภูมิภาคนั้นให้หมดจดสะอาด ให้ซากศพลอยไป ตกในมหาสมุทรก่อน แล้วยังท่าผณดอกไม้ทิพย์ให้ตกลงโดยลำดับ กลบกลืนที่ปฏิภูลด้วย ซากศพให้อันตรธานเสื่อมหาย กลายเป็นกลิ่นดีทั่วปภินิธล ครั้นท่าผณดอกไม้ทิพย์หยุดแล้ว ในลำดับนั้น มหาเมฆก็ยังท่าผณอันระคนไปด้วยขนมของเคี้ยวให้ตกลง ณ ภูมิภาคนั้น มหาชน ทั้งหลายกำลังมีความอดอยาก ก็พากันเก็บขนมของเคี้ยวกินเป็นอาหาร ที่เหลือจาก บริโภคก็เก็บไว้ในบ้านเรือนของตน ๆ ครั้นท่าผณขนมของเคี้ยวหยุดปัดตนากการ ท่าผณ คือ ข้าวสารก็ตกลงโดยลำดับถึง 7 วัน ในลำดับนั้น ท่าผณอันระคนด้วยผ้านุ่ม ผ้าห่ม เครื่องอาภรณ์ และท่าผณอันระคนด้วยเงิน และทองคำ และท่าผณอันระคนด้วยแก้ว 7 ประการก็ตกลงมา ณ พื้นภูมิภาคนั้นโดยลำดับ ๆ อย่างละ 7 วัน ๆ เมืองกนกวัตินั้นครั้งนั้น ก็บริบูรณ์ไปด้วยสรรพสมบัติ เสมอด้วยเทวโลกทิพย์สถาน"

(ปัญญาสชาด ก เล่ม 1 หน้า 368)

4.2.7 บังเกิดสิ่งอัศจรรย์อันท้าวสักกเทวราชบันดาล สิ่งอัศจรรย์นั้น ได้แก่ การแปลงพระรัศมีกาย และบันดาลให้ผณดอกไม้ตกลงมา ดังกล่าวไว้ในชาดก 2 เรื่อง คือ นรชีวะชาดก (25) และอิทธิมชาดก (46)

นรทิวชาดก (25) กล่าวถึง ท้าวสักกเทวราชแปลงรัศมีกายไว้ว่า "ลำดับนั้นมารดาพระโพธิสัตว์ก็ทอดพระโพธิสัตว์ จุมพิตบนศีรษะแล้ว ชนทั้งสองก็เกิด ความโสมนัส มีทุกข์เต็มไปด้วยปีติ ฯ ในกาลนั้นท้าวสักกเทวราชสถิตอยู่ในที่ใกล้ ก็แปลงรัศมีให้รุ่งเรือง โพล่งขึ้นด้วยอรรถภาพอันเป็นทิพย์ประดุจดั่งพระอาทิตย์มีแสงอันอ่อน ประดิษฐานอยู่บนอากาศ กระทำภูมิประเทศทั่วขอบเขตทั้งสิ้นให้สว่าง เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 495-496)

อรินทมาชาดก (46) กล่าวถึง ท้าวสักกเทวราชแปลงรัศมีกาย และบันดาลให้ฝนดอกไม้ทิพย์ตกไว้ว่า

"ขณะนั้นก็บังเกิดปรากฏเป็นอัศจรรย์ ท้าวสักกเทวราชเจ้ามีจิตเลื่อมใสมาประดิษฐาน อยู่บนอากาศ รุ่งเรืองอยู่ด้วยสรีรกายอันเป็นทิพย์ ประดุจดั่งดวงพระอาทิตย์มีรัศมี อันอ่อน ประดิษฐานอยู่บนอากาศฉะนั้น กระทำปริมณฑลสุสานประเทศทั้งสิ้นให้สว่าง เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แล้วให้ฝนบุปผชาติอันเป็นทิพย์ตกลงมา" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 960-961)

4.2.8 บังเกิดรัตนะอันเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นจักรพรรดิ

รัตนะทั้งหลายนั้น ได้แก่ จักรรัตนะ หรือจักรแก้ว จลองพระบาทแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว ชุนคลังแก้ว ชุนพลแก้ว ดังกล่าวไว้ใน สิริสาชาดก (60) ว่า

"ครั้งนั้นมีจักรแก้วผุดขึ้นมาจากมหาสมุทร ร่องรับพระโพธิสัตว์ จลองพระบาทแก้วมีโชติ ทั้งคู่ก็ลอยจากเขาวิบูลบรรพต สวมพระบาทของพระ โพธิสัตว์และมีช้างแก้วมาจากตระกูล ช้างฉัททันต์ ม้าแก้วมาจากตระกูลม้าลาหก เข้าอยู่ในโรงช้าง โรงม้า ส่วนนางแก้ว ก็คือ เทพธิดาทั้งสององค์ ซึ่งเกิดเป็นอุปปาดิกบุคลลนั้น มีชุนคลังแก้วคนหนึ่งซึ่งมีดาทิพย์ แลลงไปในพื้นดินได้โยชน์หนึ่ง อาจรู้ได้ว่าชุนทรัพย์นี้เป็นของมีเจ้าของหรือไม่ มีชุนพลแก้วคนหนึ่งซึ่งมีทิพย์ได้ยินเสียงที่ไกลได้ถึงร้อยโยชน์ ใครจะติเตียน หรือ สรรเสริญพระราชาอย่างไรก็ได้ยินหมด ใครคิดจะทำร้ายต่อพระราชาอย่างไรก็ได้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 799)

4.2.9 บังเกิดทรัพย์สมบัติ ทรัพย์สมบัตินั้น ได้แก่ ชุมทองซึ่ง

เกิดขึ้นเองดังกล่าไว้ในชาดกเรื่องหนึ่ง คือ สุตสาชาดก (2) ไว้ว่า "คราวนั้นพระโพธิสัตว์เจ้า

ของเรา ได้ถือกำเนิดในพระครรภ์พระนางจันทราถึงกำหนดถ้วนไตรมาสแล้วพระนางจันทราเทวี ได้ประสูติพระราชโอรส งามปรากฏเหมือนรูปสุวรรณภูมิมา เวลาเมื่อประสูติวันนั้นชุมทองลี้ชุม เกิดขึ้น ณ มุมปราสาททั้งสี่ทิศ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 26)

4.2.10 บังเกิดดอกบัว ดอกบัวที่บังเกิดขึ้น เป็นดอกบัวขนาดใหญ่ สามารถรองรับพระโพธิสัตว์ได้ ดังกล่าวไว้ในชาดก 2 เรื่อง คือ มหาปทุมชาดก (27) และเสตมันหิตชาดก (30)

มหาปทุมชาดก (27) กล่าวไว้ว่า บังเกิดดอกบัวผุดขึ้นรองรับ พระโพธิสัตว์ในเวลาประสูติ ดังความว่า "พอพระมหาสัตว์เจ้าประสูติจากครรภ์พระมารดาแล้ว ด้วยอานุภาพของพระมหาสัตว์เจ้านั้นบังเกิดมีดอกปทุมทองขนาดใหญ่ มีประมาณเท่ากังจักรผุดขึ้น มาจากพื้นแผ่นดินมารองรับพระบาทพระมหาสัตว์เจ้า" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 523-524)

เสตมันหิตชาดก (30) กล่าวไว้ว่า บังเกิดดอกบัวผุดขึ้นรองรับ พระโพธิสัตว์เมื่อพระโพธิสัตว์กระโจนลงไปในหลุมถ่านเพลิง ทำให้พระโพธิสัตว์ปลอดภัยจาก เปลวไฟ ดังกล่าวไว้ว่า "พระมหาสัตว์กล่าวดังนั้นแล้ว ก็โจนลงไปในหลุมอันเต็มด้วยถ่านเพลิง ดอกบัวใหญ่ก็เกิดปรากฏขึ้นรับพระมหาสัตว์ไว้ ด้วยบุญญาธิการของพระมหาสัตว์" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 592)

4.2.11 บังเกิดเหตุอัศจรรย์ในคราวเดียวกัน อาจแยกได้เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ เหตุอัศจรรย์ที่กล่าวถึงธรรมชาติที่แปรปรวน ได้แก่ ฟ้าร้อง ฟ้าแลบ ฝนตก มหาสมุทรเกิดคลื่น แผ่นดินไหว ภูเขาโน้มยอด ลูกเห็บตก เป็นต้น และเหตุอัศจรรย์ที่กล่าวถึง เทพยดา มนุษย์ ครุฑ นาค ยักษ์ แม้กระทั่งสัตว์ต่าง ๆ พากันแซ่ซ้องสรรเสริญ ลักการบูชา เป็นต้น เหตุอัศจรรย์ 2 ลักษณะนี้ มีกล่าวไว้ในชาดกต่าง ๆ ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 87 แสดงรายชื่อชาดกที่กล่าวถึงเหตุอัศจรรย์ต่าง ๆ มากมายในคราวเดียวกัน

ชื่อชาดก	ลักษณะที่ 1	ลักษณะที่ 2
รัตนปโชตชาดก (4)	✓	✓
สิริวิบุลยคติชาดก (5)	✓	
วิบุลราชชาดก (6)	✓	✓
สิริจุทามณีชาดก (7)	✓	✓
จันทรราชชาดก (8)	✓	
อาทิตราชชาดก (12)	✓	✓
มหาสุรเสนชาดก (14)	✓	✓
วิริยัมพิตชาดก (17)	✓	
จาคทานชาดก (23)	✓	✓
ธรรมราชชาดก (24)	✓	✓
มหาปทุมชาดก (27)	✓	
จันทเสนชาดก (42)	✓	
อรินทมชาดก (46)	✓	

รัตนปโชตชาดก () กล่าวไว้ว่า

"พระมหาบุรุษเจ้าผู้ปราศจากโรคแล้ว ลูกขึ้นได้กราบไหว้พระชนนี นั่งนึกถึงคุณความดี
 ของตน ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง เมื่อทรงพระราชนิพยุลงอย่างนี้ ที่นั้นพระชนนีก็ก้มไปนาค
 เชาลีเนรราชก็เอนอ่อน สมุทรสาครก็ตีฟองเป็นลูกคลื่นอยู่จะขาด เทพยดาแต่ชั้น
 จาตุมหาราช และดาวดึงสา ยามา ดุสิต นิมมานเรติ และปรินิมิตตวสวดี ตลอดจน
 ถึงเทพยดาชั้นพรหมพากันสนทนกันดี ไปรยปรายดอกทัญพมณฑาปาริฉัตรปทุมชาติ ให้ตกลง
 เคลื่อนกลาดทั่วทิศน้อย และใหญ่ ผุ้งกันทั่วไปก็ไปรยปรายเมล็ดทรายและดอกไม้ต่าง ๆ
 มีดอกจำปา เป็นต้น ให้เคลื่อนกล่นตลอดไปในอากาศ และทิศานุทิศ เทพเจ้าทั้งหลาย
 มีภูมิเทวดา เป็นต้น ประชุมชวนกันบูชาพระมหาบุรุษนรุตตมวงศ์ และส่งสำเนียง
 สรรเสริญขึ้นพร้อมกันว่า นรุตตม ข้าแต่มหาบุรุษนรุตตมวงศ์ พระผู้ทรงคุณกล้าหาญ

ยิ่งใหญ่ พระองค์ได้ส่งองค์พระชนนี ความปรารถนาของพระองค์จงลุล่วงดัง
พระประสงค์ อีกไม่นานเท่าใดก็จักได้ตรัสเป็นองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าในโลกนี้เที่ยงแท้"
(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 165)

สิริวิบุลยจิตติชาดก (5) กล่าวไว้ว่า

"คราวนั้น มหาปถพีอันหนาได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ ก็ขึ้นลือลั่นครวญครางอย่างประหนึ่ง
ช้างซบมันอันร้องโหยจนาถ ชุนเขาสิเนรุราชก็น้อมยอดทำบูชา อุปมาดังยอดทวยอันถูก
ไฟลงฉะนั้น มหาสมุทรก็ปวนปั่นเป็นผอยฟอง ไซ้เทศกาลฟ้าร้อง ฟ้าก็คะนองแลบไปมา
ในอากาศ เสียงเนียรนาทเป็นโกลาหลแต่ปดพิลถึงพรหมโลกเป็นที่สุด"
(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 189)

วิบุลราชชาดก (6) กล่าวไว้ว่า

"เมื่อทรงดำริอยู่อย่างนี้ ที่นั้นมหาปถพีอันหนาแน่น ได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ก็ครวญคราง
ทวันไหว อุปมัยเหมือนช้างซบมันอันร้องก้อง ไปฉะนั้นพระยาภูเขาสีแรกก็เอนอ่อน
น้ำในมหาสมุทรสาครก็กำเริบเป็นลูกคลื่นและผอยฟอง มหาเมฆก็ดำร้งอยู่เบื้องบน
ยังฝนลูกเห็บให้ตกลงมาเกลือกกล่น สายฟ้าก็แลบอยู่เบื้องบนอากาศเวหา
เหล่าเทพยดตั้งแต่เบื้องต่ำตลอดขึ้นไปจนถึงพรหมโลก ก็พร้อมกันชรั้งสาธุการเป็น
โกลาหล อัสสจรรยก็บันดาลตกลงเห็นประหลาดหลากหลายต่าง ๆ ด้วยประการฉะนี้"
(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 192-193)

อีกตอนหนึ่งกล่าวว่า

"เมื่อทรงประทานราชเทวีไปแล้ว น้ำพระหฤทัยผ่องแผ้วปราโมทย์ยินดี เหตุตั้งนั้น
ปถพีก็ทวันไหว ภูเขาลเนาไพรก็น้อมยอดทอดกิ่งกวัดไกวประหนึ่งให้สาธุการ"
(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 196)

สิริจุทามณีชาดก (7) กล่าวไว้ว่า

"คราวนั้นอัสสจรรยบันดาลบังเกิดมี มหาปถพีอันหนาได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ ก็อุโฆษ
ครวญครางอย่างเสียงช้างร้องฉะนั้น ชุนเขาสิเนรุราชก็น้อมยอดทอดมาทางเมืองพาราณสี
มีอุปมาดังยอดทวยอันถูกไฟลงฉะนั้น สาครสมุทรก็ปวนปั่นเป็นลูกคลื่น เทพยดา

อินทร์พรหมก็ระดมกันให้สาธุการ เสียงสนั่น โกลาหลแต่ปณิธถึงพรหมโลกเป็นที่สุด"
(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 205)

จันทรราชชาดก (8) กล่าวไว้ว่า

"คราวนั้น ด้วยอำนาจทานบารมี มหาปณิธอันหนาแน่น ได้สองแสนสี่หมื่น โยชน์ก็หัวนโหว
ครวญครางดูเสียงข้างร้อง พระยาภูเขาสุนทรก็โน้มยอดทอดไปข้างสุวรรณภูมินคร
เหมือนหว่ายอ่อนอันบุคคลลนไผละน้ำในสาครก็ป่วนเป็นเห่เปลือยฟองใช้ฤดูกาลฟ้าคะนอง
ฟ้าก็ร้อง และเปล่งแสงแลบทั่วทิศา ฝนลูกเห็บก็บันดาลตกลงมาเกลือกกล่นเสียงสนั่น
โกลาหลแต่ปณิธถึงพรหมโลกเป็นที่สุด" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 224)

อาทิตย์ราชชาดก (12) กล่าวไว้ว่า

"เมื่อพระเจ้าอาทิตย์ราชทรงดำริอยู่ดังนี้ ที่นั้นมหาปณิธอันหนาแน่น ได้สองแสนสี่หมื่น โยชน์
ก็หัวนโหวนหวาด ชุนเขาสุนทรราชก็โน้มยอดทอดไปข้างเมืองเชตุตร เปรี๊ยบดงหน่อหว่าย
อ่อนที่ถูกไผลน เสียงฟ้าก็คำรนร้องก้องอากาศ สาครสมุทรก็ตีฟองเป็นลูกคลื่นดังจะฉาดฉาน
ฝนลูกเห็บก็ตกกล่นเกลือกกลาดปถพี ท้าวโกสีย์ก็ปรบพัดอยู่ฉุดฉาน ผูกเทพยเจ้าให้สร้อย
สาธุการ โกลาหลตลอดทั่วถึงพรหมโลกเบื้องบนล้วนเสียงสาธุการ"

(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 277)

อีกตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า "ทันใดนั้น ก็บังเกิดมหัศจรรย์แผ่นดินไหว

มหาสมุทรทะเลใหญ่ก็ตีฟองเป็นลูกคลื่น พระยาเขาสุนทรก็โน้มยอดลงทำบูชาทวยเทพดาทั้งหลาย
ก็ถวายสาธุการบันลือลั่นโกลาหลตลอดทั่วถึงเบื้องบนพรหมโลกเป็นที่สุด"

(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 283)

มหาสุรเสนชาดก (14) กล่าวไว้ว่า "ด้วยเดชแห่งทานของ

พระองค์ มหาปณิธอันมีน้ำล้อมรอบหัวนโหว หัษย์เกร็งก็กึกก้อง ฝน คือ ดอกโกสุมทั้ง 5 ชนิดก็
ตกลงมา เทวดาพากันให้สาธุการ เกิดอัศจรรย์ขึ้นเกือบทุกอย่าง"

(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 311)

วิริยบัณฑิตชาดก (17) กล่าวไว้ว่า "ขณะนั้นมหาปณิธอันหนา

ได้สองแสนสี่หมื่น โยชน์ ก็เกิดจลนาการหัวนโหวกัมปนาท ทั้งนั้นทุกมผลศิลาอาสน์ของท้าวหมัฆวาฬ
ก็แสดงอาการอันร้อนรนผิปรกดิ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 382)

จากทานชาดก (23) กล่าวไว้ว่า

"ในขณะนั้นแผ่นดินใหญ่ที่หนาถึงสองแสนสี่หมื่นโยชน์ ก็สว่างแดงเสียงก้องกังวานดังร้อยเสียง พันเสียงคราวญครางบันลือลั่นกัมปนาทหาวดทวันไหวประจุดังกังสะดาล (ข้องระฆัง) ที่บุคคลประหารด้วยค้อนเหล็กฉะนั้น พระมหาสมุทรทั้งสี่ ก็ตีฟองคะนองคลื่นอยู่ฉะฉาด ทั้งขุนเขาสิเนรุราชก็อ่อนแออมลงมา เสียงกึกก้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับบันลือลั่นขึ้นไป ตั้งแต่พื้นปฐพีจนถึงพรหมโลก เทพยดาทั้งปวงก็พากันแซ่ซ้องสาธุการลึกลึกนิพเพศสถาน ก็สว่างแดงอาการให้เร่าร้อน ด้วยเดชานุภาพผลทานของพระบรมโพธิสัตว์เจ้า"

(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 472)

ธรรมราชชาดก (24) กล่าวไว้ว่า "ในขณะนั้นมหาปฐพีก็

หาวดทวันไหวทั้งมหาสมุทรไทยะเลลึกก็ก้องกึกกัมปนาท ทั้งขุนเขาสิเนรุราชก็อ่อนแออมระทวยระทม ทั้งเทพยดาอินทร์พรหมก็กระทำซ้องสาธุการ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 479)

มหาปฐมชาดก (27) กล่าวไว้ว่า "ในขณะเมื่อระลึกอยู่นั้น

มหาปฐพีก็ทวันไหวมหาสมุทรก็กำเริบ สายน้ำในอันใสดุทกาลก็แล่นแวบวาบไป ภูเขาสิเนรุราชก็โอนอ่อนไป" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 532)

จันทเสนชาดก (42) กล่าวไว้ว่า "ในวันพระโพธิสัตว์ประสูติ

นั้น ท่าผณแก้ว 7 ประการก็ตกลงมาจากอากาศใช้แต่เท่านั้นศุภนิมิตบังเกิดให้เห็นปรากฏ ประจุดวงภาษุมาคทั้งสอง คือ พระจันทร์ และพระอาทิตย์ ลอยมาตกลงหน้าพระลาน"

(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 793)

อรินทมชาดก (46) กล่าวไว้ว่า

"ในครั้งเมื่อพระเจ้าอรินทมราชทรงบริจาคทรัพย์สมบัตินั้น ชาวพระนครก็เกิดความหวาดเสียว สะดุ้งหลาดเกิดขนพองสยองเกล้าพากันแตกตื่นตระหนกตกใจ เมฆใดลึกลับมณฑาทหาวดทวันไหวเสียงเอิกเกริกกึกก้องใหญ่ก็กำเริบทั่วไปทั้งพระนคร ใช้แต่เท่านั้นเสียงพิลิกสฟิงกลวซึ่งตั้งอยู่ในเบื้องบน ก็ประพติเป็นไปในสถานที่นั้น"

(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 945-946)

4.3 ผลของการเกิดเหตุอัศจรรย์

ผลของการเกิดเหตุอัศจรรย์ หมายถึง ผลที่เกิดขึ้นภายหลังการเกิดเหตุอัศจรรย์ต่าง ๆ อันมีสาเหตุจากการกระทำของพระโพธิสัตว์

ผลของการเกิดเหตุอัศจรรย์แบ่งออกเป็น 6 ประการ ดังนี้

- 4.3.1 ทำให้ท้าวสักกเทวราชทราบเหตุแห่งอัศจรรย์นั้น
- 4.3.2 ทำให้พระโพธิสัตว์ได้พระนามตามลักษณะของเหตุอัศจรรย์
- 4.3.3 ทำให้จิตใจของพระโพธิสัตว์ผ่องแผ้วยินดี
- 4.3.4 ทำให้ท้าวสักกเทวราชประจักษ์ในความตั้งใจบำเพ็ญทาน

ของพระโพธิสัตว์

- 4.3.5 ทำให้ชนทั้งหลายประจักษ์ในพระเดชานุภาพของพระโพธิสัตว์
- 4.3.6 ทำให้เทพยดาสรรเสริญ และพยากรณ์ว่าพระโพธิสัตว์จะได้

ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในภายหลัง

4.3.1 ทำให้ท้าวสักกเทวราชทราบเหตุแห่งอัศจรรย์ ได้แก่ การบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ หรือความปรารถนาของพระโพธิสัตว์ที่จะบำเพ็ญทานบารมี ซึ่งท้าวสักกเทวราชก็มีจิตยินดี ทรงอนุโมทนา และอาจมีการถวายคำพยากรณ์ด้วยว่าพระโพธิสัตว์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในภายหลัง หรือท้าวสักกเทวราชอาจอัญเชิญให้พระโพธิสัตว์เสด็จไปบนเทววิมานเพื่อรับอาณัติของการบำเพ็ญทานบารมีในคราวนั้น

ชาดกที่กล่าวถึงผลของการเกิดเหตุอัศจรรย์ในประการแรกนี้มี

- 13 เรื่อง ได้แก่ วิบลราชชาดก (6) สิริจุทามณิชาดก (7) จันทราชชาดก (8) อาทิตชาดก (12) วิริยบัณฑิตชาดก (17) ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก (22) จาคทานชาดก (23)

ธรรมราชชาดก (24) นรทิวชาดก (25) มหาปทุมชาดก (27) และอรันทมชาดก (46)
ตั้งตัวอย่างต่อไปนี้

วิบุลราชชาดก (6) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ปรารถนาจะ
บำเพ็ญทานภายในยิ่งขึ้นแล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ ทำให้ท้าวสักกเทวราชทราบความปรารถนา
ของพระโพธิสัตว์ ดังความว่า

"ครั้งนั้นด้วยอำนาจพระบารมีของพระมหาสัตว์เจ้า ฦกท้าวโกสีย์แสดงอาการร้อนขึ้น
ทันใด ท้าวสหัสสนัยน์พิจารณาถึงเหตุทุกประการ จึงทรงจินตนาการว่า อ้อ พระเจ้า
วิบุลราชท่อนุพุทธเจ้าเสด็จอยู่ในมฤตโลก ทรงอาภุคที่จะทำทานภายใน เราจักลงไป
เพิ่มบารมีให้สมประสงค์ พระองค์จึงแปลงเพศเป็นพราหมณ์หนุ่มไปนั่งยัง ณ โรงทาน"
(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 193)

สิริจุทามณีชาดก (7) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ปรารถนาจะ
บำเพ็ญทานภายในแล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ ทำให้ท้าวสักกเทวราชทราบความปรารถนาของ
พระโพธิสัตว์ ดังความว่า

"คราวนั้น ฦกของท้าวสักกเทวราช แสดงให้มีอาการร้อนรนขึ้นทันที ท้าวโกสีย์จึง
ใคร่ครวญดูว่า ใครหนอจะเป็นเทวดา หรือมนุษย์ ผู้ปฏิบัติชอบในบิดา มารดา หรือ
ประพฤติดีในพรหมจรรย์มาทำให้เราไหวหวั่นจากที่นี้ดังนี้ ท้าวโกสีย์ทรงทราบแล้ว
มีพระหฤทัยผ่องแผ้วว่า พระเจ้าสิริจุทามณีเทือนแนวพระพุทธรเจ้าประสงค์บำเพ็ญ
อสังกตทาน จะให้ได้ตรัสเป็นพระพุทธรเจ้าในภายหน้า เราควรจะไปเพิ่มบารมีให้
พระองค์ได้ตรัสโดยเร็วดังนี้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 206)

จันทราชชาดก (8) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์บำเพ็ญสัตตสตก
มหาทานแล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ ทำให้ท้าวสักกเทวราชทราบและเสด็จลงมาอนุโมทนาทานของ
พระโพธิสัตว์ ดังความว่า

"ครั้งนั้นด้วยอำนาจทานบารมีของพระบรมโพธิสัตว์ บันดาลให้ฦกท้าวสักกเทวราช
แสดงอาการเร้าร้อนให้ปรากฏมี ท้าวโกสีย์ใคร่ครวญถึงเหตุที่ทุกประการ ทรง
จินตนาการว่า พระเจ้าจันทราชพระองค์นี้ เป็นเทือนแนวพระพุทธรเจ้า ได้ทรงบำเพ็ญ
สัตตสตกมหาทานเป็นการใหญ่ เราควรจะไปยังมฤตโลก ณ บัดนี้ ดำริแล้วจึง

เสด็จขึ้นเวชยันตรถไปประดิษฐานปรากฏอยู่ข้างหน้าปราสาท"

(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 224)

อาทิตยชาดก (12) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ดำริที่จะบริจาคร่างกาย สีวิต บุตร ภรรยาให้เป็นทาน แล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ ทำให้ท้าวสักกเทวราชทราบความปรารถนาของพระโพธิสัตว์ ดังความว่า "ขณะนั้น นิกภท้าวมัทวานก็แสดงอาการร้อนผิประหลาด ท้าวสักกเทวราชเล็งดูด้วยทิพยจักขุก็ทราบเหตุว่า บัดนี้พระเจ้าอาทิตยราชหน่อแนวพระพุทเจ้าประสงค์จะบำเพ็ญทาน เราจักไปเพิ่มพระบารมีของพระองค์ให้เต็มบริบูรณ์" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 278)

วิริยขันตีชาดก (17) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ดำริที่จะบริจาคเนื้อ เพื่อนำมาตีเป็นทองคำเปลวใช้ปิดพระพุทเจ้าปฏิมากร แล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ ทำให้ท้าวสักกเทวราชทราบความปรารถนาของพระโพธิสัตว์ ดังความว่า "ทั้งนี้ทุกัมพลคีลาอาสน์ของท้าวมัทวาน ก็แสดงอาการอันร้อนผิประหลาด ท้าวสักกเทวราชจึงทรงพระดำริว่า ใครหนอปรารถนาจะให้เราเคลื่อนจากเทวสถาน เมื่อทรงอาวัชนาการพิจารณาถึงเหตุ จึงรีบเสด็จจากเทวโลก นฤพิศให้เหมือนนายช่างทอง" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 382)

ธรรมิกขันตีราชาดก (22) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์บำเพ็ญทาน และสักการบูชาแด่พระพุทเจ้าแล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ ทำให้ท้าวสักกเทวราชทราบเหตุ และอัญเชิญให้พระโพธิสัตว์ได้รับอานิสงส์ทันทีโดยเสิญสุเทพวิมาน ดังความว่า "ในที่สุดแห่งคาถาอุทานนั้น นิกภของท้าวสักกเทวศรีก็แสดงอาการอันร้อน ด้วยเดชอำนาจแห่งทานของพระเจ้าธรรมิกขันตีราชาบรมกษัตริย์... เมื่อท้าวสักกเทวราชกล่าวคาถาปรารถนาดังนี้แล้ว จึงพิจารณาด้วยทิพยเนตรก็ได้ทราบประพฤติเหตุทุกประการ จึงทรงเพทดำริว่า บัดนี้พระเจ้าธรรมิกขันตีราชาหน่อพุทธางกูร ทรงบริจาคมหาทานเป็นมหัศจรรย์ เราควรจะไปในมนุษย์โลกเชื้อเชิญพระเจ้าธรรมิกขันตีราชานั้นให้ขึ้นสู่ทิพยวิมาน" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 444-445)

จาคทานชาดก (23) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ถวายผ้าทิพย์แด่พระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ ทำให้ท้าวสักกเทวราชทราบเหตุและอนุโมทนา

นั้นด้วยการถวายผ้าทิพย์บูชาพระโพธิสัตว์ ดังความว่า

"สักกนิพเพทสสถานกัลล้าแดงอาการให้เราร้อน ด้วยเดชานุภาพแห่งผลทานของ พระบรมโพธิสัตว์เจ้านั้น ท้าวสักกเทวราชทรงอาวัชันการทราบเหตุนั้นแล้วก็โยนผ้าทิพย์ ลงมาถวายกระทำการบูชาสักการะแด่หนึ่ง ผ้าทิพย์ผืนนี้ไคร้แตกลงมาถึงท่ามกลางอากาศ ก็ขาดออกเป็นสองภาค สามภาค สี่ภาค จนถึงร้อย พ้นภาคมาตกลงแทบบาทมูล กระทำการบูชาพระบรมโพธิสัตว์" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 473)

ธรรมราชชาดก (24) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์สร้างศาลา
บำเพ็ญทานแก่มหาชนแล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ ทำให้ท้าวสักกเทวราชทราบเหตุและอัญเชิญให้
พระโพธิสัตว์ได้รับอานิสงส์ทันทีโดยเชิญสู่เทพวิมาน ดังความว่า

"ในขณะนั้นนิพพของท้าวสักกเทวราช ก็ล้าแดงอาการให้เราร้อน ท้าวสักกเทวราช
เฝ้าอาวัชันการทราบเหตุแล้ว จึงรำพึงว่า ไฉนพระเจ้าธรรมราชเป็นเนื้อหน่อของ
พระพุทธเจ้า บัดนี้พระองค์ทรงสร้างศาลาแล้วบริจาคทาน มุ่งหมายต่อโพธิญาณ
จำเราจะไปเชิญเสด็จมายังเทวโลกนี้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 479)

นรีชีวาชาดก (25) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ฟื้นคืนชีวิต
แล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ทำให้ท้าวสักกเทวราชทราบเหตุว่าพระโพธิสัตว์กระทำการบริจาคดวงหทัย
เพื่อให้ท่ายาสุบชีวิตมารดาจึงสรรเสริญอนุโมทนาทานพระโพธิสัตว์ ดังความว่า

"เราเป็นเทวีนทร์สักกเทวราช มาอยู่ ณ ที่ใกล้ท่านแล้ว ดูกรมหาวิร ท่านผู้มีความ
เพียรใหญ่ สาธุ สาธุ ดีแล้ว ดีแล้ว ไม่นานทีเดียวท่านจักเป็นพระพุทธเจ้า ด้วย
กุศลกรรมที่ท่านทำแล้วนี้ ดูกรมหาวิรท่านผู้มีความเพียรใหญ่ สาธุ สาธุ ดีแล้ว ดีแล้ว
ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าในโลก ดังนั้นแล้วให้อโวกาว่า ดูกรพ่อท่านเป็นผู้ถึงพร้อมไป
ด้วยคุณ มีความเป็นผู้กตัญญู เป็นต้น ท่านเป็นเนื้อหน่อของพระพุทธเจ้า โลก คือ
หมู่สัตว์นี้ไม่มีผู้ต้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น ไม่มีสรีระที่พึงท่านจงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกนี้เกิด"
(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 496)

มหาปทุมชาดก (27) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ฟื้นคืนชีวิต
แล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ทำให้ท้าวสักกเทวราชทราบถึงการบริจาคดวงหทัยให้แก่มารดา จึง
เสด็จลงมาอนุโมทนาทานนั้น ดังความว่า "เราเป็นท้าวเทวีนทร์สักกเทวราชมาแล้วในสำนักของ

ท่าน ได้เห็นกรรมที่บุคคลกระทำด้วยยากอย่างดีของท่าน ข้าแต่ราชบุตร ข้าพเจ้านมัสการ พระบาททั้งสองของท่าน พระมารดาของท่านก็มีความยินดี ข้าแต่บรมกษัตริย์ ถึงตัวท่านก็จง ยินดีถึงกรรมนั้น ถึงตัวข้าพเจ้าก็ยินดีถึงกรรมนั้นของท่าน"

(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 533-534)

เสตบัณฑิตชาดก (30) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์บริจาตชีวิตให้เป็นทานโดยกระโจนลงในหลุมถ่านเพลิง แล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ ทำให้ท้าวสักกเทวราช เสด็จมาอัญเชิญเสด็จไปยังเทววิมานแล้วสรรเสริญยกย่องให้เหล่าเทพยดา ได้ชื่นชมพระมหาบุรุษ ดังความว่า

"ท้าวสักกเทวราชจึงถือเอาดอกประทุมทองที่รองรับพระมหาบุรุษไว้มิให้ไฟไหม้ ด้วย เติษานุภาพของบุญที่พระมหาบุรุษปรารถนาพระสัมพันธูปัญญาณนั้นวางไว้บนพื้นพระหัตถ์เสด็จ ไปยังดาวดึงส์นิภพ ส้าแดงแก่เทพยดาทั้งปวงว่า ท่านทั้งหลายจงทัศนากการบุรุษผู้นี้ ๑ จักถึงพระสัมพันธูปัญญา จักปลดเปลื้องเทวดา และมนุษย์ทั้งปวงให้พ้นจากทุกข์แล้ว จัก เข้าสู่พระนิพพานในอนาคตกาล" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 593-594)

อรินทมชาดก (46) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์กระทำอธิษฐาน ให้ทหารกัญหนึ่งพันคนชีวิต แล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ ทำให้ท้าวสักกเทวราชเสด็จมาอนุโมทนาถวาย พระพรแด่พระโพธิสัตว์ ดังความว่า

"ข้าพเจ้าเป็นเทวีนทรสักกเทวราช มาแล้วยังสำนักของพระองค์ ข้าพเจ้ากระทำ อัญชลีแก่พระองค์ ข้าพเจ้านมัสการพระองค์ผู้เป็นกษัตริย์อันประเสริฐ ท้าแถมพาราษฎร์เจ้า ดีแล้ว ดีแล้ว พระองค์จะปรารภนาสิ่งใด ของพระองค์จงได้สิ่งนั้นตามปรารภณเกิด พระองค์จักเป็นพระสัมพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกในอนาคตกาลเป็นแท้"

(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 961)

4.3.2 ทำให้พระโพธิสัตว์ได้พระนามตามลักษณะของเหตุอัศจรรย์ ซึ่ง พระราชบิดา มารดา หรือประยูรญาติเป็นผู้ถวายพระนามในคราวแรกประสูติ บางชาดก เช่น สุทธชาดก (2) เห็นว่า เหตุอัศจรรย์นั้นแสดงบุญญาธิการของพระโพธิสัตว์ ก็ถวายพระนาม อันเป็นมงคลให้

ชาดกที่กล่าวถึงผลของเหตุอัศจรรย์ดังกล่าวนี้มี 6 เรื่อง ได้แก่ สมุททโมสชาดก (1) สุธนชาดก (2) มหาปทุมชาดก (27) บุณยชาดก (31) จันทเสนชาดก (42) และสิริสาชาดก (60)

สมุททโมสชาดก (1) กล่าวไว้ว่า "เมื่อเวลาประสูติเกิดอัศจรรย์ มีเสียงลั่นทั้งโลก เพราะฉะนั้นจึงได้ถวายนามพระโพธิสัตว์ว่า สมุททโมสราชกุมาร" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 3)

สุธนชาดก (2) กล่าวไว้ว่า "...เมื่อประสูติวันนั้น ชุมทองสีชุม เกิดขึ้น ณ มุมปราสาททั้งสี่ทิศ พระราชบิดาทอดพระเนตรแล้วตรัสว่า โอสรของเรามีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ มีอานุภาพดุจท้าวสหัสสนัย ได้ทรงทำมหันตสักการ จึงให้พระนามว่า สุธนกุมาร ดังนี้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 26)

มหาปทุมชาดก (27) กล่าวถึง พระโพธิสัตว์ประสูติแล้วบังเกิด เหตุอัศจรรย์ทำให้ได้รับการถวายพระนามตามลักษณะของเหตุอัศจรรย์นั้น ดังความว่า "พระราชเทวีเจ้าจึงทรงพระรำพึงไปว่า บุตรของเรามีอานุภาพใหญ่ มีบุญใหญ่ บัดนี้ ดอกปทุมทองบังเกิดขึ้นพร้อมกับกาลประสูตินั้น เพราะเหตุนั้นเราจะขนานนามบุตรของเราว่า มหาปทุมกุมารดังนี้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 524)

บุณยชาดก (31) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ประสูติแล้ว บังเกิด เหตุอัศจรรย์มีทิวบุปผา เป็นต้น พระโพธิสัตว์จึงได้รับการถวายพระนามตามลักษณะของเหตุอัศจรรย์ ดังความว่า

ครั้นถ้วนเทศมาสพระราชเทวีเจ้าก็ประสูติพระราชบุตร เทพดาทั้งหลายก็ถวายสักการ ลักการบูชาพระโพธิสัตว์ ด้วยทิพสุคนธาวารี และทิวบุปผา กับทิวภุษา และพวงทอง พวงแก้วเจ็ดประการด้วยบุญญาภิธานของพระโพธิสัตว์เจ้าที่ได้กระทำการบูชาไว้แต่ปางก่อน พระประยูรญาติทั้งหลายจึงถวายพระนามพระโพธิสัตว์เจ้าในวันนามคหณมงคลว่า บุณยกุมารดังนี้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 602-603)

จันทเสนชาดก (42) กล่าวถึงพระ โพธิสัตว์ประสูติแล้วบังเกิด เหตุอัศจรรย์มีศุภนิมิตปรากฏ เป็นต้นพระ โพธิสัตว์จึง ได้รับการถวายพระนามตามศุภนิมิตที่ปรากฏนั้น ดังความว่า

"ในวันพระ โพธิสัตว์ประสูตินั้น ทำผณแก้ว 7 ประการก็ตกลงมาจากอากาศ ใช้แต่ เท่านั้น ศุภนิมิตบังเกิดให้เห็นปรากฏ ประดุงดวงภานุมาศทั้งสอง คือ พระจันทร์ และพระอาทิตย์ ลอยมาตกลงหน้าพระลาน พระประยูรญาติทั้งหลายมีพระเจ้าพาราณสี เป็นประธาน ถือเอาศุภนิมิตนั้นเป็นเหตุพร้อมกันถวายนามโพธิสัตว์ว่า จันทเสนกุมาร" (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 793)

สิริสาชดก (60) กล่าวถึง พระโพธิสัตว์ประสูติโดยอุปมาดึก กำเนิดแล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ ได้แก่ รัตนอันเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นจักรพรรดิ พระโพธิสัตว์จึง ได้รับการสถาปนาเป็นพระเจ้าจักรพรรดิตามรัตนะที่ได้รับ ดังความว่า "พระโพธิสัตว์ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิทรงพระนามพระเจ้าสิริสา" (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 799)

4.3.3 ทำให้จิตใจของพระโพธิสัตว์ผ่องแผ้วยินดี ได้แก่ การยินดี ในการบำเพ็ญทานบารมี และอานิสงส์ที่ได้รับจากการบำเพ็ญทานบารมีนั้น ชาดกที่กล่าวถึงผลของเหตุอัศจรรย์ดังกล่าวมี 4 เรื่อง ได้แก่ วิบุลราชชาดก (6) สิริจุฑามณีชาดก (7) สิริธรรมาชาดก (10) และอรินทัมชาดก (46)

วิบุลราชชาดก (6) กล่าวถึงพระ โพธิสัตว์บำเพ็ญบุตรทาน แล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ ทำให้พระทัยของพระ โพธิสัตว์ผ่องแผ้วยินดีในทานนั้น ดังความว่า "พระเจ้าวิบุลราชทรงบำเพ็ญทานบารมีแล้วนำพระทัยผ่องแผ้วยังพระปิตุยนิติให้เกิดขึ้นด้วยประการ ดังนี้" (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 199)

สิริจุฑามณีชาดก (7) กล่าวถึงพระ โพธิสัตว์ปรารภว่าจะเลือก ร่างกายบริจาคนั้นทานแก่พรหมณ์ เมื่อยกษัตริย์นำเสนมาถวาย แล้ว ทำให้พระ โพธิสัตว์ยินดีที่จะได้บำเพ็ญทานนั้นดังความว่า

"พระราชาสิริจุฑามณี ทอดพระเนตรมหายักษ์แล้วตรัสว่า ดีแล้วมหายักษ์ ท่านจงอนุโมทนาอสังขติกทานของเรา ๆ ต้องการจะให้ร่างกายของเราสักหนึ่งแก่พราหมณ์เฒ่าท่านจงกรุณาแก่เรา ช่วยเลื่อยกายเราตั้งแต่ศีรษะ ถึงบาท ผ่าออกให้เป็นสองส่วน เราจักให้แก่พราหมณ์ส่วนหนึ่ง เหลือจากนั้นท่านจงกินเราเถิด"

(ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 208)

สิริธรรมาชาดก (10) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ระลึกถึงทานที่ได้ที่กระทำแล้ว แล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์อันเป็นอานิสงส์ของการบำเพ็ญทานนั้น ทำให้พระโพธิสัตว์มีพระพุทธานุภาพได้ ดังความว่า "พระมหาสัตว์เห็นทิวโกชนาแล้วมีจิตปราโมทย์ บริโภคด้วยอำนาจผลทานเปรียบปานดังเทพยดา" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 255)

อรินทมาชาดก (46) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์บริจาคทรัพย์สมบัติให้เป็นทานแล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ ทำให้พระโพธิสัตว์มีจิตใจผ่องแผ้วยินดีในทานที่ทรงกระทำแล้ว ดังความว่า "พระเจ้าอรินทมาราชพระราชทานรัชสมบัติของพระองค์แล้ว ก็บังเกิดพระปรีดาปราโมทย์ ทรงยกอัญชลีขึ้นนมัสการทานบริจาคของพระองค์แล้วเปล่งอุทานว่า สุขันนี้ วต เม ทานัน ทานเราได้ให้ดีแล้วโดยแท้" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 946)

4.3.4 ทำให้ท้าวสักกเทวราชประจักษ์ในความตั้งพระทัยบำเพ็ญทานของพระโพธิสัตว์ และกล่าวสรรเสริญในความตั้งพระทัยของพระโพธิสัตว์ ในบางชาดก เช่น อาทิตชาดก (12) มีการทดสอบความตั้งพระทัยอีกครั้งหนึ่งด้วย

ชาดกที่กล่าวถึงผลแห่งอัศจรรย์ดังกล่าวนี้ มี 3 เรื่อง ได้แก่ วิบุลราชชาดก (6) อาทิตชาดก (12) และมหาสุรเสนชาดก (14)

วิบุลราชชาดก (6) กล่าวถึง พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานแล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ ทำให้ท้าวสักกเทวราชซึ่งแปลงมาเป็นผู้รับทานได้ประจักษ์ในน้ำพระทัยตั้งใจใฝ่บำเพ็ญทานโดยแท้ของพระโพธิสัตว์ ดังความว่า "ห้วงแม่น้ำใหญ่อันเต็มไปด้วยวาริ มิได้มีเวลาถอยถดหมดสิ้นไปชื่อนี้ฉันใด น้ำพระพุทธานุภาพของพระองค์ทรงชุ่มชื้นด้วยทานเห็นปานดังนั้น" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 197)

อาทิตย์ชาตก (12) กล่าวถึง พระโพธิสัตว์บำเพ็ญการทาน แล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ ทำให้ท้าวสักกเทวราชประจักษ์ในการบำเพ็ญทานของพระโพธิสัตว์ และเมื่อทดสอบจิตใจอีกครั้ง โดยผูกกระชากพระราชเทวีต่อหน้าพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ก็ยังทรงตั้งใจมั่นในการบำเพ็ญทานนั้น จึงเป็นที่ประจักษ์โดยแน่ชัด ดังความว่า "อก สกโก ลำดับนั้น อันท้าวสักกเทวราชทราบชัดว่า กษัตริย์ทั้งสองมีอภยาชัยปรองดองกันเป็นอันดี ท้าวโกสิยจึงกราบทูลสรรเสริญว่าข้าแต่พระมหาราชบิดร ผ่านพระบาททั้งสองมีพระหฤทัยปรองดองอันเดียวกัน พระองค์จักตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในภายหน้า"

(ปัญจาสชาตก เล่ม 1 หน้า 284-285)

มหาสุรเสนชาตก (14) กล่าวถึง พระโพธิสัตว์ปลงเศียรให้ เท้าแล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์ทำให้ท้าวสักกเทวราชประจักษ์ในการบำเพ็ญทานของพระโพธิสัตว์ จึงคืนชีวิตและอนุโมทนาทานนั้น ดังความว่า

"ขณะนั้นท้าวเทวราชทรงเครื่องเทพอลังการพร้อมแล้ว แสดงพระองค์แก่หมู่ชนเหล่านั้น ปรากฏ ประทับพระอาทิตย์แรกโชแสงไฟโรจน์อยู่ ณ อากาศฉะนั้น รับสั่งท้าวพระราชเทวีมาปลอบว่าอย่าโศกเศร้าไปเลยพระนาง จันจักคืนพระชนม์ของพระสวามีให้บัดนี้... เมื่อท้าวสักกประทับอยู่บนอากาศประทานสาธุการจึงมีเทพดำรัสว่า สาธุ ท่านผู้สัตบุรุษ ท่านเชื่อว่าเป็นนาถะของโลกแท้ บำเพ็ญทานบริจาคทานที่ข้าพเจ้ากล่าวประเภทไว้ คือ บริจาคไทยทาน บริจาคอวัยวะ บริจาคชีวิต บริจาคบุตร บริจาคภรรยา รวม 5 ประเภท แล้วจักเป็นพระพุทธเจ้า"

(ปัญจาสชาตก เล่ม 1 หน้า 313)

4.3.5 ทำให้ชนทั้งหลายประจักษ์ในเดชานุภาพของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเกิดจากพระโพธิสัตว์แสดงความสามารถในการแสดงศร ดังกล่าวไว้ใน สุนฺนชาตก (3)

สุนฺนชาตก (3) กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อแสดงความสามารถแสดงศรทะลุสิ่งต่าง ๆ 5 สิ่ง ๆ ละ 7 ชั้นได้แล้ว บังเกิดเหตุอัศจรรย์ ทำให้กษัตริย์ชื่นชมและยอมรับให้อภิเษกกับราชธิดาของพระองค์ ดังความว่า "ในกาลนั้น พระเจ้าเสตราชก็มีพระกมลโสมนัสเป็นที่ยิ่งเสด็จจากพระที่นั่งไปสวมกอดพระโพธิสัตว์ จุนนิตพระเศียรเกล้าแล้วมีพระราชดำริให้ตั้งโรงมงคลพิธีทรงกระทำวาทมงคลพระราชาบุตรีจีรปภา กับพระสุนฺนโพธิสัตว์"

(ปัญจาสชาตก เล่ม 1 หน้า 101)

4.3.6 ทำให้เทพยดาสรรเสริญ และพยากรณ์ว่าพระโพธิสัตว์จะได้ตรัส
เป็นพระพุทธเจ้าในภายหน้า ดังกล่าวไว้ใน รัตนปิตกชาดก (4). ไว้ว่าพระโพธิสัตว์เมื่อ
 ขึ้นคืนชีวิตมาหลังจากควักดวงหทัยบริจาคเป็นทานแก่พระมารดา แล้วบังเกิดเหตุอัศจรรย์
 เทพยดาทั้งหลายพากันสรรเสริญและพยากรณ์ไว้ว่า พระโพธิสัตว์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า
 ดังความว่า

“เทพยเจ้าทั้งหลายมีภูมิเทวดา เป็นต้น ประชุมชวนกันบูชาพระมหาบุรุษนรุตตมวงศ์และ
 ส่งสำเนียงสรรเสริญขึ้นพร้อมกันว่า นรุตตม ข้าแต่มหาบุรุษนรุตตมวงศ์ พระผู้
 ทรงคุณกล้าหาญยิ่งใหญ่ พระองค์ได้สนองคุณพระชนนี ความปรารถนาของพระองค์
 จงลุล่วงดังพระประสงค์ อีกไม่นานเท่าใดก็จักได้ตรัสเป็นองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าในโลก
 นี้เที่ยงแท้” (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 165)

ลักษณะพระโพธิสัตว์ที่กำลังเกิดเป็นสัตว์

ในปัญจาสชาดก จำนวน 61 เรื่อง มีเพียง 4 เรื่องเท่านั้น ที่พระโพธิสัตว์
 มีกำเนิดเป็นสัตว์ชาदनัน ได้แก่ พหลาคาวิชาดก (29) เสดขันทิตชาดก (30) สุวรรณกัจฉป
 ชาดก (43) และสุวรรณกัจฉปชาดก (55)

พระโพธิสัตว์ที่กำลังเกิดเป็นสัตว์มีลักษณะดังนี้

1. ลักษณะการจุติ

ในปัญจาสชาดก จำนวน 4 เรื่อง ดังกล่าวมิได้ออกลักษณะการจุติไว้
 เหมือนกับการจุติของพระโพธิสัตว์ที่กำลังเกิดเป็นมนุษย์ เพียงแต่กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์กำลังเกิดเป็น
 สัตว์อะไรเท่านั้น ดังนี้ กำเนิดเป็นโค กล่าวไว้ในพหลาคาวิชาดก (29) กำเนิดเป็น
 หนูเผือก กล่าวไว้ในเสดขันทิตชาดก (30) และกำเนิดเป็นเต่า กล่าวไว้ในสุวรรณกัจฉปชาดก
 (43) และกล่าวไว้ในสุวรรณกัจฉปชาดก (55)

2. มหาปฐิสลักษณะ

ลักษณะทางกาย กล่าวไว้ในชาดกเพียง 2 เรื่อง ได้แก่ เสดขันทิต
 ชาดก (30) และสุวรรณกัจฉปชาดก (43) ดังนี้

ในเสตบัณฑิตชาดก (30) กล่าวถึง ลักษณะกายของพระโพธิสัตว์ว่า เป็นหนูเผือกสีกายเหมือนสีของสังข์ ดังความตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า "ในกาลนั้น มีพราหมณ์คนหนึ่ง ชื่อสุธรรมบาล อยู่ในพระนครพาราณสี พราหมณ์นั้นเลี้ยงหนูเผือกเหมือนสีสังข์ไว้ตัวหนึ่ง" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 583)

ในสุวรรณกัณฐชาดก (43) กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์เป็นเต่าที่มีวรรณสีทองธรรมชาติมีอวัยวะ รูปร่างกว้างยาว 20 วาเท่ากัน ดังความว่า "ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเต่า อยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร เต่าโพธิสัตว์นั้นมีวรรณสีทองธรรมชาติ มีอวัยวะยาวประมาณยี่สิบวา โดยส่วนกว้างก็ยี่สิบวาเท่ากัน" (ปัญาสาชาดก เล่ม 1 หน้า 808)

3. จริยาวัตร

จริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นสัตว์ มีลักษณะเป็นกุศล จริยาวัตร แบ่งได้ 8 ลักษณะ ดังนี้

ตาราง 88 บอก ลักษณะกุศลจริยาวัตรของพระ โพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นสัตว์

ลำดับ	จริยาวัตร	จำนวน	ชื่อชาดก
1	ศรัทธามุ่งมั่นกระทำความดี เพื่อความสำเร็จ ในพระสัมพันธูปัญญา หรือความเป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า	2	เสตบัณฑิตชาดก (30) สุวรรณกัณฐชาดก (43)
2	ยินดีในทาน และบำเพ็ญทาน	2	เสตบัณฑิตชาดก (30) สุวรรณกัณฐชาดก (43)

ตาราง 88 (ต่อ)

ลำดับ	จรรยาวัตร	จำนวน	ข้อชาดก
3	แสดงธรรมแก่ผู้อื่น	2	เสตบัณฑิตชาดก (30) สุวรรณกัจฉปชาดก (55)
4	ช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความเดือดร้อน	1	สุวรรณกัจฉปชาดก (43)
5	ศรัทธาศีล และประพฤตศีลเคร่งครัด	1	เสตบัณฑิตชาดก (30)
6	กตัญญูตเวทีตต่อผู้มีพระคุณ	2	พหลาคาวีชาดก (29) สุวรรณกัจฉปชาดก (55)
7	กระทำอธิฐานเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น	1	เสตบัณฑิตชาดก (30)
8	ใช้ปัญญาแก้ปัญหาได้	1	สุวรรณกัจฉปชาดก (55)

1. ศรัทธามุ่งมั่นกระทำความดี เพื่อความสำเร็จในพระสัมพันธูปัญญา หรือความเป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า

จรรยาวัตรข้อนี้ แสดงถึงความมุ่งมั่นที่จะได้สำเร็จในพระโพธิญาณ หรือได้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า โดยกระทำความดี ซึ่งปรากฏในชาดก 2 เรื่อง ได้แก่ เสตบัณฑิตชาดก (30) และสุวรรณกัจฉปชาดก (43) พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญทาน และศีลเป็นต้น และตั้งความปรารถนาในพระโพธิญาณไว้ ดังตัวอย่างจากตารางต่อไปนี้

ตาราง 89 แสดงจรรยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในการศรัทธาบำรุงกันกระทำความดี

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	"ลีลเตเชน ปุพฺเพสุ กตํ กลุยาณสาธุกํ สฬฺหณฺณุตตํ ปิยํ มยฺหิ โอตริตฺวาน อคฺคิมฺหิ ตัชฌณฺเณว เตเชน สุวณฺณปทฺโม อหุ รตฺตจกฺกุปฺปมาณเณ อคฺคิชาโล มโหปภา เอกโลมํ อสฺสสฺสติ ปุณฺณจฺนทํ ยถา สุกํ สตฺตโยชนสฺตฺนเพธํ สหสฺสปตฺตกรณํ มชฺฌิมกาลจฺนสฺสุมิ โชตติ สกฺลํ วเน ความว่า ด้วยเดชของศีล และกรรมที่ข้าพเจ้า ทำแล้วในกาลก่อน หากเป็นกรรมตั้งงามทำ ประโยชน์ให้สำเร็จแล้วไซ้ ขอให้ข้าพเจ้าได้ พระสัมพันธุตญาณนั้น อันเป็นที่รักของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้ลงไปในไฟ เพื่อประสงค์จะได้พระ สัมพันธุตญาณนั้น ในขณะนั้นดอกประทุมทองมี ประมาณเท่ากงจักรก็ผุดขึ้นมารับข้าพเจ้า เปลวไฟมีแสงสว่างรุ่งเรืองใหญ่ก็ไม่ไหม้ ข้าพเจ้า โดยที่สดแต่ชนเส้นหนึ่งก็ไม่ขาด ด้วย เดชของพระสัมพันธุตญาณนั้น ดอกประทุมทอง นั้นสูงขึ้นไปได้เจ็ดโยชน์ แลไปได้พันโยชน์ งามดังพระจันทร์เต็มดวง สว่างไปทั้งป่าใน เวลาพระจันทร์เที่ยง" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 593)	ทพฺฐเณอ	เสตบฺพันต ชาดก (30)
2	"อายนฺตุ โภโกโต อธิ เทวสฺสฺษา ทาเนน มํสิ อนุโมทนา"	เตาาทอง	สฺววรรณกัจจป ชาดก (43)

ตาราง 89 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นางพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ทูลุสามี ทาน อุตตโน ชีวิต นุทุโธ ภวิสสุสามี อนาคต ความว่า หม่อมเพชดาทั้งหลายผู้เจริญ อันสิ่ง สถิตอยู่ ณ ที่นี้ ขอจงมาอนุโมทนาถึงสถานของ ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักให้ชีวิตของข้าพเจ้าเป็น ทาน จักปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต กาลเบื้องหน้า" (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 811)		

ภายหลังที่พระ โพธิสัตว์แสดงความปรารถนาที่จะทำความดีเพื่อเป็นปัจจัยให้สำเร็จใน
พระโพธิญาณ หรือความเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่อไปอีก เพื่อแสดงให้เห็นทราบ
ว่า พระโพธิสัตว์นั้นจะได้สำเร็จตามที่ปรารถนาทุกประการ เรียกว่า การพยากรณ์

ผู้พยากรณ์ให้แก่พระโพธิสัตว์โดยมาก ได้แก่ ท้าวสักกเทวราช และเพชดาทั้งหลาย
ดังปรากฏในชาดก 2 เรื่องนี้ ดังนี้

ตาราง 90 แสดงการพยากรณ์แก่พระโพธิสัตว์

ที่	คำพยากรณ์	ผู้พยากรณ์	ชื่อชาดก
1	"ท้าวสักกเทวราช จึ่งถือเอาดอกประทุมทอง ที่รองรับพระมหาบุรุษไว้มิให้ไฟไหม้ ด้วยเดชา บุญของบุญที่พระมหาบุรุษปรารถนาพระสัมพันธ ภูตญาณนั้นวางไว้บนพื้นพระหัตถ์ เสด็จไปยัง	ท้าวสักกเทวราช	เสตบันทิต ชาดก (30)

ตาราง 90 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ดาวดึงส์นิพนธ์ สำนแดงแก่เพชฌดาทั้งปวงว่า ท่านทั้งหลายจงทัศนากการบรูษผู้นี้ ๆ จักถึง พระสัมพันธุญญาณ จักปลดเปลื้องเทวดา และ มนุษย์ทั้งปวงให้พ้นจากทุกข์แล้ว จักเข้าสู่ พระนิพพานในอนาคตกาล" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 593-594)		
2	"ในลำดับนั้น เพชฌดาทั้งหลายที่สิงสถิตอยู่ ณ ที่นั้น ครั้นได้ฟังคำเต้าโพธิสัตว์ประกาศ ต่างก็ มาสนับนิตประชุมกัน ณ บรรพตนั้น เมื่อจะ กล่าววยกย่องชมเชย จึงกล่าวพระคาถาว่า สาธุ สาธุ มหาวีร อิทธิ กัมมมุตยา กตติ ทฐาสสิ อุตตโน มิสสิ พุทธงฺกุโร ภวิสฺสสิ ความว่า ข้าแต่ท่านผู้มีคุณเพียรอันใหญ่ ความปรารถนาของท่านจะสำเร็จประโยชน์ จะสำเร็จประโยชน์ กรรมอันนี้ท่านกระทำดี แล้ว ท่านได้ให้เนื้อของตนเป็นทาน ท่านจัก เป็นเชื้อสายของพระพุทธเจ้า ในอนาคตกาล ภายหน้า" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 811)	เพชฌดาทั้งหลาย	สุวรรณกัจฉป ชาดก (43)

2. ยินดีในทาน และบำเพ็ญทาน

จรียวัตรข้อนี้ แสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญทานด้วยชีวิตของพระโพธิสัตว์ ที่เรียกว่า มหาทาน อันเป็นทานภายในอย่างหนึ่ง ดังกล่าวไว้ใน เสด็จมหิตชาดก (30) และ สุวรรณกัจจปชาดก (43) ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 91 แสดงจรียวัตรของพระโพธิสัตว์ในการยินดีในทาน และบำเพ็ญทาน

ที่	จรียวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระ โพธิสัตว์สละเนื้อของตนเป็นทานแก่ นรธาณณ์แปลงผู้มาขอ ดังความตอนหนึ่งว่า "พระมหาสัตว์ได้ฝังตั้งนั้นแล้วก็ดีใจ ประจวบดังว่าจะได้สำเร็จพระ โพธิญาณในวันพรุ่งนี้ละนั้น จึงกล่าวคาถานี้ว่า ทาวูนิ อาทรวเปลิ อคคิ กตวา สุงคาริ ตว กมมึ กโรนตสส มม มลึ ทหามิ เต ความว่า ท่านจงนำเอาฟันมาทำไฟให้เป็นถ่านให้ดี เมื่อท่านทำไฟให้เป็นถ่านดีแล้ว ข้าพเจ้าจะให้เนื้อแก่ท่าน" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 591)	หนูเผือก	เสด็จมหิตชาดก (30)
2	พระ โพธิสัตว์เห็นบรรดาพ่อค้าที่เรือแตกมาติดเกาะมีความทิวโหย จึงสละเนื้อของตนทั้งสิ้นให้แก่พ่อค้าเหล่านั้นเป็นทาน ดังความดำริตอนหนึ่งว่า	เต่าทอง	สุวรรณกัจจปชาดก (43)

ตาราง 91 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	"เต้าโพธิสัตว์เห็นอาการดั่งนั้น จึงคิดว่า พวกพณิษเหล่านี้มิได้มีที่พึ่ง ก็คงจะถึงความตายโดยไม่สงสัย อย่างกระนั้นเลย เราจักให้น้ำของเราเป็นทาน ให้พวกพณิษเหล่านี้มีชีวิตยืนนานต่อไป คิดดังนี้แล้ว จึงบอกพณิษทั้งปวงว่า ทานทั้งหลายจงแลเอาเนื้อของเราปิ้งบริโภค ให้มีกำลังแล้วจงเอากระดูกหลัง คือ กระดองของเรากะทำต่างเรือแล้วเอากระดูกอกของเรากระทำกิจการทั้งปวง แล้วเก็บเอาเนื้อที่เหลืออยู่กระทำเป็นเสียบึงเลี้ยงตัวไปในกลางทางเถิด" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 809)		

3. แสดงธรรมแก่ผู้อื่น

จรรยาวัตรข้อนี้ แสดงถึงความเป็นผู้รู้ธรรมของพระโพธิสัตว์ และสามารถกล่าวโอวาทสั่งสอนผู้อื่นด้วยธรรมนั้นได้ ธรรมที่พระโพธิสัตว์แสดงนั้น ได้แก่ อานิสงส์ของการบำเพ็ญทานศีล และกล่าวถึงบุคคลที่ไม่ดีไม่งาม 4 จำพวก โดยกล่าวไว้ใน เสด็จบิณฑิตชาดก (30) และสุวรรณกัจฉปชาดก (55) ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 92 แสดงจริยวัตรของพระ โภทิสัตว์ในการแสดงธรรมแก่ผู้อื่น

ที่	จริยวัตร	นางพระ โภทิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระ โภทิสัตว์แสดงธรรมแก่เหล่าเทพยดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ถึงอานิสงส์ของการรักษาศีล ดังความว่า "ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะแสดงธรรม จึงกล่าวคาถานี้ว่า เย เทวา มนุเสสา สัตตวา ปญจสีลาสุ รกฺขณฺติ โลกสมฺมิ สุขิตา ปตฺตวา ปฺรโลเก สุขี ภว สกฺกสมฺปตฺติ นรทฺมานํ ปจฺจนา นิพพานสํนฺติเก สีลํ อามรณํ เสฏฺฐํ สีลํ ปาเอยมฺมตฺตมํ สีลํ สคฺคสฺส โสปานํ สีลํ พุทฺธานโคจรํ แปลว่า บรรดาสัตว์ทั้งหลายเหล่าใดจะเป็น เทวดา หรือมนุษย์ก็ตาม มารักษาอยู่ในศีลทำ ประการ สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นก็จะมีความสุข สาราญในโลกนี้ ครั้นละโลกนี้ไปสู่ปรโลกแล้วก็ จะมีแต่ความสุข จะได้สมบัติเป็นพระอินทร์ พระพรหมภายหลังก็จะได้สำเร็จแก่พระนิพพาน เพราะศีลเป็นเครื่องประดับอันประเสริฐ ศีล เป็นเสบียงอันอุดม ศีลเป็นบันไดของสวรรค์ ศีลเป็นโคจรข้อปฏิบัติของพุทธบุคคลทั้งหลาย" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 594)	หนูเผือก	เสตบัณฑิต ชาดก (30)
2	พระ โภทิสัตว์แสดงธรรมแก่ตวยายผู้มีพระคุณถึงอานิสงส์ของการบำเพ็ญทานต่างๆ ดังความว่า	เต่าทอง	สุวรรณกัจฉป ชาดก (55)

ตาราง 92 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ทาน คือ การให้ ซึ่งเป็นทางไปสู่สวรรค์ เป็นเครื่องป้องกันกิเลส ทำให้ได้สมบัติเทวดา จักรพรรดิราชา ได้มนุษย์สมบัติ หรือมารสมบัติ ทานจึงมีอันสงส์มาก สรรพสัตว์ยอมบริสุทธ วิเศษด้วยทานยิ่ง ๆ ตามลำดับ ทานต่าง ๆ นั้น ได้แก่ - อन्नปาททาน คือ การให้ข้าว น้ำเป็นทาน จะได้อันสงส์ทำให้ผู้ให้อายุยืน ปราศจากภัยอันตราย มีเดช มีกำลังมาก - อุปาหนาทิทาน คือ การให้ยานพาหนะ และรองเท้าเป็นทาน ผู้ให้จะมีความสุขทุกอริยาบถ ปราศจากความทุกข์ - วัตถุทาน คือ การให้อสังการ เช่น ผ้า เป็นต้น เป็นทาน ผู้ให้จะมีรูปงามพร้อมด้วยลักษณะอันเป็นที่รัก ผู้ใดเห็นก็เลื่อมใส อวยวะทั้งหลายไม่ยาว ไม่สิ้นเกินไป ผิวกายไม่ดำ ไม่ขาวเกินไป เทวดา และมนุษย์ทั้งหลายสรรเสริญ - เสนาสนทาน คือ การให้เสนาสนะ มีพุททมอน เป็นต้น ผู้ให้ย่อมได้วิมานทิพย์จะอยู่ที่ใด ย่อมเป็นที่นั่งของคนดีนั้น ปราศจากภัยอันใหญ่ เช่น ราชภัย - วัตถุทาน คือ การให้บ้านเรือน ไร่นา แก่ผู้ต้องการเป็นทาน ผู้ให้จะได้ทิพย์วิมาน และ		

ตาราง 92 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ทิมาหาร จะได้ทิพย์สุข ปราศจากทุกข์ภัย โจร ภัย ไม่อาจฉกลักทรัพย์ไปได้ - การบริจาคเงินทอง ย่อมได้อานิสงส์ใหญ่ทั้งในปัจจุบัน และอนาคต (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 425-426)		
3	พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่พระเจ้าพาราณสีถึงบุคคลไม่ดีไม่งาม 4 จำพวก ตั้งความว่า บุคคล 4 จำพวกที่ไม่ดีไม่งามในโลก ได้แก่ - ผู้ครองเรือนบริโภคคามเป็นผู้เกียจคร้าน - บรรพชิตผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ - พระราชาไม่ทรงพิจารณา และทำไป - นักบวชผู้ลู่อ้างแห่งความโกรธ (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 445)		

4. ช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความเดือดร้อน

จริยาวัตรข้อนี้ แสดงให้เห็นถึงความมีเมตตา กรุณาของพระโพธิสัตว์ที่จะช่วยเหลือบุคคลผู้ได้รับความเดือดร้อนให้พ้นจากความเดือดร้อนนั้น ดังกล่าวไว้ใน สุวรรณกัจจปชาดก (43) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 93 แสดงจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความเดือดร้อน

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	เมื่อพระโพธิสัตว์เห็นบรรดาพ่อค้าทั้งหลายลอยคอเรือให้อยู่ท่ามกลางมหาสมุทร เพราะเหตุเรือแตก ก็ทรงช่วยเหลือพาพ่อค้าทั้งหลายขึ้นหลังมาสั่งยังฝั่งได้ปลอดภัย ดังความว่า "เตาโพธิสัตว์ได้ฟังเสียงมนุษย์ร้องไห้ ก็ผูกพันมาจากมหาสมุทร และไปเห็นพวกพ่อค้าเรือให้ประวิเวทนาการอยู่ดังนั้น ก็บังเกิดความกรุณาเป็นกำลัง จึงไปสู่สำนักพ่อค้าเหล่านั้น แล้วถามว่า ดูกรท่านทั้งหลายผู้เจริญ ท่านทั้งปวงพากันขึ้นหลังเราเถิด เราจะนำท่านทั้งหลายไปโดยควรแก่ความสุข" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 809)	เจ้าทอง	สุวรรณกัจฉปชาดก (43)

5. ศรัทธาศีล และประพฤตศีลเคร่งครัด

จริยวัตรข้อนี้ แสดงถึงการประพฤตรักษาศีล 5 ศีล 10 ของพระโพธิสัตว์อย่างเคร่งครัดตามกาลอันเหมาะสม และระมัดระวังมิให้ศีลนั้นขาด หรือถูกทำลายไปโดยความประมาท ดังกล่าวไว้ใน เสตัมมทิตตชาดก (30) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 94 แสดงจริยาวัตรของพระโกลิสีต์ว์ในการศรัทธาศีล ประพศิตศีล

ที่	จริยาวัตร	นามพระ โกลิสีต์ว์	ชื่อชาดก
1	- รักษาศีล 5 ตามกาล ดังความว่า "หนูนักรักษาศีลห้า บางวันรักษาศีลแต่เวลาเช้าจนถึงเวลากลางวัน ตั้งแต่เวลากลางวันไปถึงเวลาเย็นหาได้รักษาไม่ บางวันไม่ได้รักษาในเวลาเช้าจนถึงเวลากลางวัน มารักษาตั้งแต่เวลากลางวันจนถึงเวลาเย็น" (ปัญญาสาชดก เล่ม 1 หน้า 582) - ระมัดระวังมิให้ศีลนั้นขาดทำลายลง ดังความตอนพระ โกลิสีต์ว์จะห้ามเศรษฐีเล่นกับตนว่า "หนูนักรังค้ำในใจว่า วันนี้ท่านมหาเศรษฐีมาเล่นกับเรา ท่านมหาเศรษฐีจะทำลายศีลเรา การที่ท่านมหาเศรษฐีมาเล่นกับเรานั้นไม่สมควร เป็นบาป ท่านมหาเศรษฐีมาจับเราไว้มั่นคงความเวทนาก็จักเกิดมีแก่เรา บาปก็จักมีแก่มหาเศรษฐี ท่านมหาเศรษฐีจะทุบเรา จะขว้างปาเราไปให้ตกเหินอากาศนั้นความเวทนาก็เกิดมีแก่เรา บาปก็จะมีแก่เศรษฐี เพราะเหตุนี้ขออย่าให้ท่านมหาเศรษฐีมาเล่นกับเราเลย เราก็จะได้ไม่เล่นกับท่านมหาเศรษฐี ท่านมหาเศรษฐีหาทราบเนื้อความ	หนูเผือก	เสตปนพิท ชาดก (30)

ตาราง 94 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	นี้ไม่ มาเล่นกับเราก็จะเป็นอันตรายแก่ศีลของเรา" (ปัญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 582-583) - รักษาศีล 10 ตามกาล "ในกาลนั้น ครั้นถึงวันบุรณมีดิถีมีพระจันทร์เต็มดวงวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์อาบน้ำชำระสรีรกายแล้วไม่บริโภคอาหาร รักษาศีลสืบประการอยู่ตั้งแต่เช้าจนเย็น" (ปัญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 590)		

6. กัตถุญกตเวทิตาต่อผู้มีพระคุณ

จรรยาวัตรข้อนี้ แสดงถึงการสนองพระคุณผู้มีพระคุณแก่พระโพธิสัตว์ ด้วยชีวิตของตน ดังกล่าวไว้ใน พทลาคาวีชาดก (29) และสุวรรณกัจจปชาดก (55) ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 95 แสดงจริยวัตรของพระ โทสิธวัในการแสดงความกตัญญูตเวทีต่อผู้มีพระคุณ

ที่	จริยวัตร	นามพระ โทสิธวั	ชื่อชาดก
1	พระ โทสิธวัสละชีวิตของตนแก้เสื้อโคร่งเพื่อแลกชีวิตของมารดาไว้ ดังความตอน พระ โทสิธวักล่าวแก่มารดาและเสื้อโคร่งไว้ว่า "ลูกโค่น้อยจึงพูดกับแม่โคด้วยความรักดี และความกตัญญูในแม่โคว่า แม่อย่าไปให้เสื้อโคร่งกินเลย ลูกจะไปให้เสื้อโคร่งกินแทนคุณแม่" และจึงพูดกับเสื้อโคร่งว่า "ถ้าแต่เสื้อโคร่งผู้เป็นใหญ่ ท่านจงอนุเคราะห์กินข้า จงให้ชีวิตแก่มารดาถ้าเกิด" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 574)	ลูกโค	พหลาควีชาดก (29)
2	พระ โทสิธวัดำริที่จะสนองพระคุณตายายผู้มีพระคุณเลี้ยงดูตนมาด้วยชีวิต จึงอาสาจะไปรักษาเชือกผูกแพอยู่ใต้น้ำไว้ แม้จะอันตรายถึงชีวิต ก็ยอมสละได้เพื่อตายายนั่น ดังความว่า "เต้าทองนั้นจึงพิจารณาอุประเพณีพระมหา โทสิธวัทั้งหลาย แล้วดำริว่า แท้จริง พระมหา โทสิธวัทั้งหลาย กอปรด้วยกตัญญู ย่อมสนองคุณท่านบุพพการีบุคคล ท่านได้บริจาคปัญจมหาทานแล้ว จึงจักได้ตรัสเป็นพระนุทธเจ้าต่อภายหลัง เพราะเหตุนี้แล บุรุษผู้นี้จะทำอันตรายแก่สองตายาย ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นบิดา	เต้าทอง	สุวรรณกัจจลปชาดก (55)

ตาราง 95 (ต่อ)

ที่	จรียาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	มารดาของเรา เราจะรับอันตรายนั่นไว้ และ จะไม่อาลัยต่อชีวิต สละชีวิตตายแทนสองตา ยาย ดำริแล้วจึงกินอาหารลงน้ำไปรักษาต้น เหือกที่ผูกแพ จนกว่าน้ำจะแห้งสนิท" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 416-417)		

7. กระทำอธิฐานเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น

จรียาวัตรข้อนี้ กล่าวถึงการกระทำอธิฐานเพื่อมิให้ผู้อื่นได้รับอันตรายจากการ
กระทำของตน ดังกล่าวไว้ใน เสตบัณฑิตชาดก (30) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 96 แสดงจรียาวัตรของพระ โพธิสัตว์ในการกระทำอธิฐานเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น

ที่	จรียาวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระ โพธิสัตว์กระทำอธิฐานเมื่อครั้งที่จะ กระโดดลงไปในหลุมถ้ำเพลิงเพื่อบำเพ็ญชีวิต ทานไว้ว่า มิให้สัตว์ทั้งหลายมีอยู่ในกายของตน ดังความว่า "ลำดับนั้น พระมหาสัตว์อธิฐานในใจด้วยอา นาฬิกามีจิตประกอบไปด้วยเมตตาว่า ขอให้สัตว์ ทั้งปวงอย่าได้มีอยู่ในสรีรกายของเราเลย" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 592)	หนูเผือก	เสตบัณฑิต ชาดก (30)

8. ใช้ปัญญาแก้ปัญหาได้

จรียวัตรข้อนี้ แสดงถึงพระปัญญาของพระ โพธิสัตว์ที่สามารถใช้ปัญญาแก้ปัญหาได้ ดังกล่าวไว้ใน สุวรรณกัจจปชาดก (55)

ปัญหาที่พระ โพธิสัตว์สามารถแก้ได้นั้น เป็นปัญหากรรมที่ทำวาลกเทวราชตั้งขึ้นเพื่อให้โอกาสพระ โพธิสัตว์แสดงพระปัญญาให้ปรากฏแก่มหาชน เพื่อสร้างคุณความดีให้มีขึ้นในตัว พระโพธิสัตว์โดยตั้งปัญหาถามพระเจ้าพาราณสี แต่พระเจ้าพาราณสีตอบไม่ได้ จึงให้ พระโพธิสัตว์ตอบ ดังตัวอย่างตารางต่อไปนี้

ตาราง 97 แสดงจรียวัตรของพระ โพธิสัตว์ในการใช้ปัญญาแก้ปัญหาได้

ที่	จรียวัตร	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	พระโพธิสัตว์แก้ปัญหากรรม 5 ข้อ ที่ทำวาลกเทวราชตั้งขึ้นถามพระเจ้าพาราณสีได้ถูกต้อง เป็นที่เลื่อมใสของเทพยดา และมหาชน ดังความตอนหนึ่งว่า “พระโพธิสัตว์สดับข้อมักกปัญหา ก็มีปัญญาเห็นแจ้งดวงแสงพระจันทร์ในอัมพระนั้น เมื่อจะวิสันาปัญหาวายพระราชา จึงประกาศแก่เทพยดา และมนุษย์ทั้งหลายว่า ขอเทพยดา มีภูมิเทวดาเป็นอาทิ และมหาชน มีอำมาตย์ เป็นต้น จงคอยฟังปัญหายุกรณ์ของข้าพเจ้า” (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 435-436) และเมื่อพระ โพธิสัตว์แก้ปัญหากรรมแล้ว เทพยดา และมหาชนพากันสรรเสริญสาธุการ	เต่าทอง	สุวรรณกัจจปชาดก (55)

ตาราง 97 (ต่อ)

ที่	จริยาวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
	ดังความว่า "พระโพธิสัตว์วิไลชนาปัญหา 5 ข้อเสร็จแล้ว ก็หมอบอยู่ตรงพระพักตร์พระราชาท้าว เทวราช และเทพบุตร เทพธิดา สถิตอยู่ ณ อากาศ ให้สาธุการ เชยชม และบูชาสักการะ ด้วยรัตนะ และดอกไม้เงิน ทองต่าง ๆ พระราชา และข้าราชการฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ตลอดจนทั่วไปทั้งชาวพระนคร พากันประนมกรกราบ ไหว้ให้สาธุการนับตั้งแสน" (ปัญญาสชาตก เล่ม 2 หน้า 442) สำหรับปัญหาธรรม 5 ข้อมีดังนี้ 1. อะไรคือธรรมชาติใหญ่แล้วกลับน้อยลง คำตอบ บุคคลอื่นที่ถือว่าเป็นใหญ่ คือ ผู้เกิดใน ชาติตติยตระกูล บริบูรณ์ด้วยโภคสมบัติ และ บริวารสมบัติ ไม่ทำบุญทาน ไม่รักษาศีลภาวนา เมื่อตายไปจะไปเกิดในอนายทุกข์ และ มนุษย์ทุกข์ 2. อะไรคือธรรมชาติน้อยลงแล้วกลับมากขึ้น คำตอบ บุคคลที่ถือว่าน้อย คือ ผู้ที่เกิดในตระกูล		

ตาราง 97 (ต่อ)

ที่	จริยวัตร	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
	ต่ำเลวทราม ไร้ญาติ อนาคตา หาทิ้งมิได้ ต่อเมื่อพิจารณาถึงกรรมของตน ไม่ทำอกุศล ทำแต่กุศล สมาทานศีล 5 ศีล 8 เจริญภาวนา เมื่อตายไป ย่อมไปเกิดในทิพย์วิมานบนสวรรค์ มีนางฟ้าเป็นบริวาร ครั้นจุติจากสวรรค์แล้วมาเกิดในมนุษยโลกอีก จะมาเกิดในตระกูลผู้มีทรัพย์สินมากตระกูลสูง เช่น กษัตริย์ เป็นต้น 3. อะไรคือกรรมชาติมากแล้วกลับมากยิ่งขึ้น คำตอบ บุคคลใดที่เกิดในตระกูลสูง บำเพ็ญบุญมีทาน เป็นต้น ได้สมาทานศีล 5 ศีล 8 เจริญภาวนา ตายไปได้ไปสวรรค์ บริบูรณ์ด้วยทิพย์สมบัติ มีนางฟ้าเป็นบริวาร ครั้นมาเกิดในโลกอีก จะมาเกิดในตระกูลสูง คือ ชัตติยมหาศาล พราหมณ์มหาศาล คหบดีมหาศาล 4. อะไรคือคนแก่แปรกลับเป็นเด็ก คำตอบ บุคคลใดแก่ด้วยอายุไม่รู้ว่าตนแก่ บุคคลนั้นยังทำบาปกรรมมากอยู่ และชอบสมาคมกับคนหนุ่ม เด็ก ๆ ย่อมทำบาป มีปณาดิบาท อทินนาทาน กามมิฉลาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาท ฝรุสวาท สัมผัสปลาวาท ตายไปย่อมไปเกิดในอบายภูมิ 4 มีแรก เป็นต้น ย่อมเสวยทุกข์ หากความสุขมิได้ตลอดกาล ครั้นมาเกิดในโลก ย่อมอยู่ใน		

ตาราง 97 (ต่อ)

ที่	จรรยาวัตร	นามพระ โทณีสัตว์	ชื่อชาดก
	ตระกูลคนกำพร้า และยากจนเสียใจ บุคคลนั้น ยอมได้ชื่อแก่แล้วกลับเป็นเด็ก 5. อะไรคือคนเป็นทารกแล้วกลับเป็นคนแก่ คำตอบ บุคคลใดเป็นเด็กอายุ 7 ทวบ เป็นผู้ ปัญญา เป็นนักปราชญ์ เป็นพหูสูตร และฉลาด รอบรู้ในศิลปะทั้งปวง รู้จักเหตุที่ควร ไม่ควร มีศรัทธา สติ และปัญญา รู้จักประโยชน์ตนและ คนอื่น บริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ละทั้งคนบาป คนแต่กัลยาณมิตร ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ ลักทรัพย์ ไม่ทำประทุรกรรม ไม่พูดปด ไม่ดื่ม น้ำเมา บุคคลนั้นเป็นเด็กแต่อายุ เป็นผู้กตัญญู ปัญญา ตายไปได้ไปเกิดในสวรรค์ เสวยสมบัติ อันโอฬาร ครั้นเกิดมาในโลกอีก ย่อมเกิดใน ตระกูลสูงสุด คือ ปฏิสันธิในครรภ์ของหญิงแก้ว แล้วบำเพ็ญบุญ มีทานเป็นต้น เมื่อยังท้องเที่ยว ในสังสารวัฏก็ได้เสวยสุขสมบัติ ภายหลังจะได้ ถึงนิพพาน (ปัญญาชาดก เล่ม 2 หน้า 439-442)		

4. เหตุอัศจรรย์

เหตุอัศจรรย์ที่เกิดขึ้นกับพระโพธิสัตว์ที่กำลังเกิดเป็นสัตว์ มีกล่าวไว้ใน "เสตัมภิตชาดก" (30) เพียงเรื่องเดียว ดังนี้

สาเหตุของการเกิดเหตุอัศจรรย์ เกิดจากการบำเพ็ญทานด้วยการสละเนื้อให้แก่พราหมณ์แปลง (ท้าวสักกเทวราช) กล่าวคือเกิดขณะที่พระโพธิสัตว์กระโดดลงไปในหลุมถ่านเพลิง เหตุอัศจรรย์ เหตุอัศจรรย์ที่เกิดขึ้น คือ บังเกิดดอกบัวใหญ่ขึ้นรองรับร่างพระโพธิสัตว์ไว้ ดังความว่า "พระมหาสัตว์กล่าวดังนี้แล้ว ก็โจนลงไปในหลุมอันเต็มด้วยถ่านเพลิง ดอกบัวใหญ่ก็เกิดปรากฏขึ้นรับพระมหาสัตว์ไว้ ด้วยบุญญาภานของพระมหาสัตว์ ฯ ประดิษฐานอยู่บนดอกบัวใหญ่" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 592)

ผลของการเกิดเหตุอัศจรรย์ ผลของการเกิดดอกบัวใหญ่รองรับร่างของพระโพธิสัตว์ไว้ ก็ทำให้พระโพธิสัตว์ปลอดภัย ไฟในหลุมถ่านเพลิงไม่สามารถทำอันตรายพระโพธิสัตว์ได้ และท้าวสักกเทวราชก็พาพระโพธิสัตว์ไปยังดาวดึงส์นิภพ เพื่อให้เหล่าเทพยดาได้ประจักษ์ในบุญญาภานของพระโพธิสัตว์ผู้ที่จะสำเร็จพระโพธิญาณในภายหน้าได้ ดังความว่า

"ท้าวสักกเทวราชจึงถือเอาประทุมทองที่รองรับพระมหาบุรุษไว้มิให้ไฟไหม้ ด้วยเดชานุภาพของบุญที่พระมหาบุรุษปรารถนาพระสัมพันธูญาณนั้นวางไว้บนนั้นพระหัตถ์ เสด็จไปยังดาวดึงส์นิภพ ส้าแดงแก่เทพยดาทั้งปวงว่า ท่านทั้งหลายจงทักสนาการบุรุษผู้นี้ ฯ จักถึงพระสัมพันธูญาณจักปลดปล่อยเทวดา และมนุษย์ทั้งปวงให้พ้นจากทุกข์แล้ว จักเข้าสู่พระนิพพานในอนาคตกาล" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 593)

การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

บารมี หมายถึง คุณธรรม หรือ คุณความดีที่มีในตน อันเกิดจากการปฏิบัติธรรม เพื่อนำไปสู่การบรรลุถึงพระโพธิญาณ ซึ่งสามารถพิจารณาได้ตามเกณฑ์ ต่อไปนี้

จำนวนบารมี บารมีของพระโพธิสัตว์ที่จะต้องบำเพ็ญเพื่อนำไปสู่การบรรลุถึงพระโพธิญาณ หรือ ความเป็นพระพุทธเจ้ามี 10 อย่าง ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ทันทิ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา ดังกล่าวไว้ในปัญจาสชาดกตอนหนึ่งว่า

"ส่วนพระมหาสัตว์เจ้า เมื่อจะถอนเสาศีลา พระองค์จึงระลึกถึงพระบารมีทั้งหลาย แล้วกล่าวว่า พระบารมีทั้งหลาย คือ พระทานะบารมี พระศีละบารมี พระเนกขัมมะบารมี พระปัญญาบารมี พระวิริยะบารมี พระทันทิบารมี พระสัจจะบารมี พระอธิษฐานะบารมี พระเมตตาบารมี พระอุเบกขาบารมี ทั้งปวง จงมาแวดล้อมข้าพเจ้าช่วยกันรบกับภัยที่เกิดขึ้น " (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 898)

การจำแนกชั้นบารมี ชั้นบารมี หมายถึง ระดับความสำคัญของบารมี ซึ่งจำแนกเป็น 3 ชั้น ชั้นธรรมดา ชั้นกลาง และชั้นสูง มีชื่อเรียกดังนี้ คือ

ชั้นธรรมดา	เรียกว่า	บารมี
ชั้นกลาง	เรียกว่า	อุปกบารมี
ชั้นสูง	เรียกว่า	ปรมัตถบารมี

ถ้าบารมีแต่ละชั้นดังกล่าวนี้ มี 10 อย่าง รวมทั้งสิ้น 30 อย่าง หรือที่นิยม เรียกว่า "บารมี 30 ทศ" หรือ "สมมติสบบารมี" ในปัญจาสชาดก กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

"พระเจ้าพาราณสีตั้งพระทัยบำเพ็ญสมมติสบบารมี เป็นเบื้องหน้า ครั้นเวลาที่วงศ์ได้เสด็จไปยังโลกสวรรค์ ครั้นถึงชาติที่สุตจติมาดำรงอัตตภาพเป็นพระเวสสันดร ทรงบำเพ็ญสัตตสตกมหาทานเสร็จ แล้วเสด็จไปอุบัติในตูลิบุตร โดยพระบารมีเต็มบริบูรณ์แล้ว เทพดาในหมื่นจักรวาลจึงวิงวอนขอให้จุติ พระองค์ทรงพิจารณาปัญจมหาวีโลกณะแล้ว เสร็จจากตูลิบุตรมาปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งพระมหามายา แต่ประสูติจากพระครรภ์แล้ว

มาถึงพระชนมได้ยี่สิบเก้าพรรษา ได้พระราชโอรสพระองค์หนึ่ง ในสมัยที่ยังคืบวันหนึ่ง พระองค์พอทัยใคร่จะบรรพชาเป็นสามเณรตามนั้นจักรวาลกับนายฉันทน์เป็นสหาย เสด็จออกมาหาภิเษกกรรม ทรงบำเพ็ญมหาปธานวิริยอยู่ในป่าถึงหกพรรษา ต่อนั้นไปพระองค์ได้ เสวยมฤปายาสอนนางสุชาดานำมาถวาย แล้วเสด็จขึ้นนั่ง ณ โพธิบัลลังก์ ตั้งพระพักตร์ ต่อบุรพทิศดำรงจิตโดยสมาธิวิัตต์ ทรงกำจัดพระยามารทั้งมารพหลแล้ว ก็ได้ตรัสรู้ พระสัมพันธญาณ " (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 622 - 623)

แนวทางการศึกษาการบำเพ็ญบารมี การศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ทั้ง 30 ทศ ดังกล่าวข้างต้น จะอาศัยแนวเทียบที่วางไว้ในบทที่ 1 และพิจารณาจาก สภาพที่ปรากฏในปัญญาสาตกประกอบ

ผลจากการวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในปัญญาสาตก มีดังนี้

ทานบารมี

ทานบารมี คือ การบำเพ็ญคุณความดีด้วยการให้ มี 2 ประเภท คือ พาทริกทาน และ อัชฌัตติกทาน

พาทริกทาน คือ ทานภายนอก ได้แก่ การให้ทรัพย์สิน สิ่งของ เครื่องใช้ไทยทานทั้ง 5

อัชฌัตติกทาน คือ ทานภายใน ได้แก่ การให้อวัยวะบางส่วน ของร่างกาย เช่น ดวงตา เนื้อ แขน ขา การให้บุตร ภรรยา และจนถึงให้ชีวิตของตน ในปัญญาสาตก กล่าวถึงทานสองประเภทนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า

"....แม้พระองค์เองรับสั่งให้ปลูกโรงงานเสร็จแล้ว ก็ได้ทรงบำเพ็ญทานเป็นจำนวน พระราชทรัพย์หลายแสนทุก ๆ วัน..... อยู่มาวันหนึ่ง เวลาเข้ามิดเสด็จจากที่บรรทม แล้วประทับนั่งสมาธิ ทรงคะนิงถึงการบำเพ็ญทานของพระองค์ว่า ได้ทรงบำเพ็ญแต่ พาทริกทานอย่างเดียว เราหาปิตินดีในทานนั้นไม่ ไฉนยากจะมาขออัชฌัตติกทานบ้างหนอ ถ้าพึงมาขอจักขุ หทัย หรือสรีระบางส่วนกะเรา เรายินดีให้ทุกอย่าง"

(ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 308)

อีกตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า การบริจาคหัวใจ (หทัยทาน) เป็นอสังฆัตถิกทาน อย่างหนึ่ง ดังความตอนพระโศภิตวัระทำความปรารภว่า ดังนี้ "ถ้าแต่หมู่เทวดาเจ้า ผู้เจริญทั้งหลาย จงกระทำอนุโมทนาอสังฆัตถิกทาน ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าหาได้ปรารภนา ประเทศ ราชสมบัติ หรืออินทรมบัติ พรหมสมบัติ ด้วยหทัยทานนี้ไม่ ข้าพเจ้าจะให้สัตว์ ทั้งหลายในโลกสันนิวาสนกับเทวดาที่หลงอยู่ในสงสาร ให้ข้ามพ้นไปจากสงสารในอนาคตกาล" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 490)

ลักษณะของการบำเพ็ญทานบารมี

ทานบารมีมีลักษณะดังนี้

พระโศภิตวัระให้ทานแก่บุคคลต่าง ๆ โดยไม่เลือกหน้าว่าจะจะเป็นยาจก พระราชา นักบวช หรือ คนประพฤติชั่วถ้วนหน้า โดยไม่คำนึงว่า คนเหล่านั้นจะขอหรือไม่ หรือเป็นสิ่งที่ ต้องการหรือไม่ แต่ส่วนใหญ่ มักมีผู้ขอ หรือมีความต้องการในทานนั้น ดังตัวอย่างกล่าวไว้ใน ปัญญาสชาดก ตอนหนึ่งว่า "ให้สร้างโรงทาน 6 ตำบล คือ ที่ประตูเมืองทั้ง 4 ทิศ และ ที่ท่ามกลางเมือง 1 และในพระราชนิเวศน์ 1 ทรงบริจาคผ้าถุงห่ม และโภชนาหารอีก ทั้งเงิน และทอง สิ่งของทั้งปวงแก่ยาจก ผู้มีความต้องการทุกถ้วนหน้า ทั้งพระราชทานสุราปานแก่นักเลง สุราทั้งหลาย ใครปรารภนาสิ่งใดก็พระราชทานสิ่งนั้นให้สำเร็จความปรารถนา" (ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 88)

สำหรับการบำเพ็ญอสังฆัตถิกทานนั้น มีลักษณะเฉพาะดังนี้

ประการที่ 1 พระโศภิตวัระมีความปรารถนาใคร่จะบำเพ็ญอสังฆัตถิกทานอยู่แล้ว และมีการ ตั้งความปรารถนาไว้อย่างแรงกล้า เช่น "เราทำทานภายนอกบริบูรณ์เต็มที่แล้ว บัดนี้เรา ประสงค์จะให้ทานภายในบ้าง หากว่าจะมีใครมาขอศีรษะ หรือดวงตา และหัวใจและมังสะ เราจะออกให้ทุกอย่าง อนึ่งหากว่าจะมีใครขอตัวเราเอาไปเป็นทาส เราอาจยอมตัวเรา ไปเป็นทาสให้เขาใช้ตามประสงค์" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 192) หรือ "ถ้าหากว่า ยาจก มาขอหัวใจ หรือศีรษะ เนื้อและเลือด หรือขอร่างกายแต่ครั้งหนึ่ง หรือขอทั้งหมดไซ้เร เราจัก ยอมให้ทุกสิ่ง อนึ่งหรือจะขอลูกเมียยอดรัก และราชสมบัติก็ดี เราจักยอมยกให้สิ้นทั้งนั้น หรือ หากว่าจะขอเอาตัวเราเป็นเป็นทาส เราจักยอมไปเป็นทาสได้ทุกประการ" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 277)

ประการที่ 2 ผู้มาขอทานภายใน ส่วนใหญ่ คือ ท้าวสักกเทวราช แปลงร่างลงมาเป็นพราหมณ์บ้าง มาณพ้าง ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการจะส่งเสริมการบำเพ็ญทาน โดยพระโณทิสัตว์ได้มอบบริบูรณ์ เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า ดังกล่าวไว้ในปัญาสาชกตอนหนึ่งว่า

"ขณะนั้น พิกพท้าวมีชวาเห็นแสดงอาการร้อนผิวดีประหลาด ท้าวสักกเทวราชจึงดูด้วยทิพยจักขุก็ทราบเหตุว่า บัดนี้ พระเจ้าอาทิตย์ราชทนต์แนวพระพุทธเจ้า ประสงค์จะบำเพ็ญทาน เราจักไปเพิ่มพระบารมีของพระองค์ให้เต็มบริบูรณ์ เราจักไปขอโภชนาหารก่อนทรงอนุสรณ์แล้วก็เสด็จจากสวรรค์ แปลงรูปเป็นพราหมณ์แก่หง่อม สรีรกายชุ่มฉอม ผมหงอกขาวถื่อไม้เท้าเดินงัน ตรงไปในพระนครแสดงตนให้พระเจ้าอาทิตย์ราชทอดพระเนตร... ท้าวพระพุทธเจ้ามาครั้งนี้ เพื่อจะรับพระราชทานโภชนาหารพระเจ้าข้า...."

(ครั้งที่ 2 ข้าพระพุทธเจ้ามาเฝ้าครั้งนี้ เพื่อจะขอรับประทานสังขเทวีของพระองค์
จงทรงพระกรุณาประทานให้เถิดพระเจ้าข้า" (ปัญาสาชก เล่ม 1 หน้า 277 - 281)

พระโณทิสัตว์ให้ทานทุกสิ่งทุกอย่างแก่ผู้มาทอลงหมดสิ้น ไม่ว่าผู้ใดจะมาทอลพระราชาทรัพย์ อวัยวะ ลูก เมีย ตนเอง จนถึงชีวิตของพระองค์ก็ไม่เสียดาย ด้วยทรงมีพระทัยรักการให้ทานเป็นอย่างยิ่ง อันจะทำให้ความปรารถนาในพระโพธิญาณของพระองค์สำเร็จได้ในกาลภายหน้า ดังตัวอย่างกล่าวไว้ในปัญาสาชกตอนหนึ่งว่า

"ถ้าหากว่าใครจะมาขอ ศีรษะ จักขุ เนื้อ และดวงหทัย เราก็จักให้มิได้หวั่นไหวเลย ดูกรพราหมณ์เรารักทานยิ่งกว่าจิตใจ ร่างกาย และเผ่าพันธุ์ที่รัก ใจของเราย่อมยินดีในการให้ทาน ความอ้อมใจย่อมเกิดแก่คนผู้มีตระกูลเพราะความรัก ทานย่อมถึงซึ่งความเพลิดเพลิน แม้ถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสูงสุดกว่า เทวดา มนุษย์ ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ผู้มีชัยชนะแล้วก็เหมือนกัน" (ปัญาสาชก เล่ม 1 หน้า 771 - 772)

อีกตอนหนึ่ง กล่าวถึงการให้บุตร ภรรยา และด้วยพระองค์เป็นทานแก่ยักษ์ โดยไม่เสียดาย ซึ่งเปรียบไว้เหมือนกับ "ถ่มก้อนเขฬะ" (น้ำลาย) ดังนี้ "พรมกษัตริย์ได้สดับธรรมของยักษ์แล้วก็บังเกิดพระทัยยินดีปรีดา ได้บริจาศพระราชาเทวี และพระราชกุมารแล้วก็ให้ตนของพระองค์แก่ยักษ์ ดูถ่มก้อนเขฬะเสียละนั้น" (ปัญาสาชก เล่ม 1 หน้า 510 - 511)

พระโพธิสัตว์ให้ทานด้วย ความศรัทธา และจิตผ่องใสในกาลทั้งสาม ได้แก่
ก่อนบำเพ็ญทาน ก็มีจิตยินดี แน่วแน่เชื่อมั่นในอานิสงส์แห่งทาน เพื่อบันดาลให้
พระโพธิสัตว์บรรลุถึงความเป็นพระพุทธเจ้า ดังความตอนหนึ่งใน อาทิตยชาดก (12)
กล่าวว่า เมื่อพราหมณ์แปลง (ท้าวสักกเทวราช) มาทูลขอพระสังขเทวี โดยกล่าวว่า
"...ข้าพระพุทธเจ้าสู้ยากลำบากมาครั้งนี้ เพื่อจะขอรับประทานพระราชเทวีของพระองค์
จงประทานให้แก่ข้าพระพุทธเจ้าเถิดพระเจ้าข้า" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 281)

พระโพธิสัตว์เมื่อได้ฟังก็มีจิตยินดี ดังความว่า

"มหาสโตโต พระมหาสัตว์เจ้าได้ทรงฟังดังนั้น พระองค์ทรงโสมนัสจะได้ยอท้อทาบมิได้
เมื่อจะยังปกฟ้าให้ไหวหวั่น จึงตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า ททามิ น วิกรมปามิ ยัม ม
ยาลลํ พราหมณ สุตํ น ปตฺติยฺหามิ ทานเ ม รมตํ มโน ความว่า ดูกร
พราหมณ์ ๆ ขอสิ่งใดกับเรา ๆ จะยอมยกให้มิได้ยอท้อ สิ่งอื่น ๆ ที่มีอยู่พราหมณ์ต้องการ
เราจะให้มิได้ปิดบังไว้เลย ใจของเรายินดีแต่ในกรให้ทานฝ่ายเดียวเท่านั้น"

(ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 282)

ขณะบำเพ็ญทานก็มีจิตยินดี แน่วแน่ที่จะให้ทานเพื่อปรารถนาในพระโพธิญาณ
ดังความในอาทิตยชาดก (12) ตอนเดียวกันว่า "พระเจ้าอาทิตยราชทนต์โพธิสัตว์ ทรงจับหัตถ์
พระราชเทวี แล้วหลังกอุทกวารีลงเหนือมือพราหมณ์ แล้วทรงประทานให้แก่พราหมณ์ไป ประกาศว่า
เราให้พระราชเทวีเป็นทานนี้เพราะเหตุแก่พระโพธิญาณสิ่งเดียวเท่านั้น"
(ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 283)

เมื่อบำเพ็ญทานแล้วก็มีจิตยินดี มิได้หวั่นไหว ทั้งนี้เพื่อพระโพธิญาณในภายหลัง
เพียงอย่างเดียวเท่านั้นดังความในอาทิตยชาดก (12) กล่าวว่า "ในกาลเมื่อพระเจ้าอาทิตยราช
ทรงบำเพ็ญกริยาทานครั้งนั้น พราหมณ์มีความโกรธ จุกกระชากกลางพระเทวีไปต่อพระพักตร์
พระราชอาจะ ได้ทรงพิโรธทาบมิได้ทรงมุ่งหมายพระโพธิญาณอย่างเดียวจริง"
(ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 284)

อีกตอนหนึ่ง กล่าวถึง อานิสงส์ของการให้ทาน ซึ่งระบุลักษณะการให้ทาน
เอาไว้ว่า การให้ทานต้องประกอบด้วยศรัทธา และจิตผ่องใสในกาลทั้งสาม ดังนี้

"สทุธา ปุพฺพคมฺ ทานํ อปฺปํ กิณฺณจิปิ เย กตํ ปสนฺนา ติสฺส กาเลสฺ
 ลกฺขณํ ติวริํ สุขํ สุขํ มานุสํ ยํ เทติ สคฺเคสฺ จ ปรี สุขํ
 ตโต จ นิพฺพานสุขํ สัพฺพทาเนน ลกฺขิตํ แปลว่า คนทั้งหลายใดมีศรัทธาเป็นเบื้องหน้า
 มีจิตผ่องใสในกาลทั้งสามแล้วได้กระทำทานบ่อยกิติ มากกิติ คนทั้งหลายนั้นย่อมได้ซึ่ง
 ความสุขสามประการ คือ ผลทานนั้นย่อมให้ความสุขซึ่งเป็นของมนุษย์ และย่อมให้ความสุข
 ในสวรรค์เทวโลก อันยิ่งขึ้นไปกว่าความสุขซึ่งเป็นของมนุษย์ และย่อมให้ความสุข คือ
 พระนิพพาน อันยิ่งขึ้นกว่าความสุขในสวรรค์เทวโลกนั้น สาธุชนย่อมได้ความสุขสาม
 ประการด้วยสรรพทานด้วยประการฉะนี้" (ปัญฺญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 407)

อานิสงส์ของการบำเพ็ญทาน การบำเพ็ญทานย่อมได้อานิสงส์แตกต่างกัน
 ไปตามวัตถุทาน ดังต่อไปนี้

ในเทวรุกขกุมารชาดก (34) กล่าวถึง อานิสงส์ของการบำเพ็ญทสทาน
 (ทาน 10 สิ่ง) ได้แก่ ข้าว น้ำ ผ้า ระเบียบดอกไม้ ของหอม เครื่องพาหนะ ที่นั่ง ที่นอน
 ประทีป ผู้บำเพ็ญย่อมได้ไปสวรรค์ ได้เป็นพระอินทร์ถึง 7 ชาต ได้เป็นพระจักรพรรดิราชา
 ประเทศราชถึง 1 พันชาติ จะไม่ไปเกิดในอบายภูมิ 4 และถ้าเกิดในมนุษยโลก ย่อมไม่มาเกิด
 ในตระกูลที่ต่ำ ย่อมเกิดในตระกูลกษัตริย์ และตระกูลพราหมณ์ นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงการ
 บำเพ็ญทานของสัตว์เดรัจฉานแล้วปรารถนาจะเป็นพระพุทเจ้าแล้ว เมื่อใดได้เกิดเป็นมนุษย์แล้ว
 ก็ย่อมได้ลักษณะดี มีปัญญาเจียนแหลม (ปัญฺญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 647)

นรชวกฐินทานชาดก (37) กล่าวถึงอานิสงส์ของการบำเพ็ญ กฐินทาน
 ไว้ว่า ผู้ใดบำเพ็ญกฐินทาน จะพ้นจากความทุกข์ ย่อมได้สุขในสวรรค์ และโลกมนุษย์ จะไม่
 ไปเกิดในอบายภูมิ มี นรก เป็นต้น (ปัญฺญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 677)

บุปผชาดก (31) กล่าวถึงอานิสงส์ของการบำเพ็ญทานไว้ว่า ผู้ใดให้ทาน
 โดยมีศรัทธาก่อน ย่อมได้ความสุข คือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ
 (ปัญฺญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 600)

จาคทานชาดก (23) กล่าวอานิสงส์ของทาน ไว้ว่า ทาน คือ การ
 ให้อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้นว่า ให้อาหาร ทอง ผ้าถุงหมี่ ข้าว น้ำ อาหาร ด้วยจิตอันผ่องใส

ยอมได้ความสุขที่ประเสริฐ ได้สิ่งที่ดี ถ้าผู้บริจาคเป็นคนอุดม ยอมได้สิ่งที่อุดม ฝ่ายที่บริจาคเป็นของดี ผู้บริจาคยอมได้สิ่งที่ดี ฝ่ายบริจาคเป็นทองอุดม ผู้บริจาคยอมได้สิ่งที่อุดม ฝ่ายบริจาคเป็นผ้าที่หาค่ามิได้ ผู้บริจาคยอมได้สิ่งที่หาค่ามิได้ ผู้บริจาคทานยอมได้สีกายบริบูรณ์ดุจสีทอง สรีรกายงามเลิศ ดุจสรีรกายของเทพยดา ยอมได้เป็นจักรพรรดิราชผู้ประเสริฐ เสวยสิริรัชสมบัติพร้อมด้วยรัตนะ 7 ประการ

ทานดังกล่าวนี้แม้เป็นทานเล็กน้อยก็มีผลมาก ถ้ายิ่งทำมากก็ยิ่งมีผลใหญ่หลวง ผู้บริจาคทานเมื่อมีวัตถุทานน้อย หรือ มาก ก็ไม่ควรตระหนี่ เพราะการให้ "เปรียบเหมือนพืชพรรณเพาะปลูก บุคคลหว่านลงไว้เช่นใด ก็ย่อมให้ผลเช่นนั้น บุคคลผู้กระทำซึ่งกรรมอันดีงาม ย่อมประสมซึ่งกรรมอันดีงาม บุคคลผู้กระทำซึ่งกรรมอันเป็นบาป ก็ย่อมประสบซึ่งกรรมอันเป็นบาป ปุณ्य และสาคร และภูเขามะรุราช ย่อมสิ้นไปในกาลสิ้นยุคแห่งแสนกับทั้งหลาย ส่วนทานที่บุคคลกระทำไว้ในพระพุทธเจ้า ย่อมไม่พินาศไป "

(ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 473-474)

การทานบารมี

จากการวิเคราะห์ที่อาศัยแนวเทียบที่กำหนดไว้ดังกล่าวแล้ว สามารถสรุปการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ตามลำดับขั้นบารมี ได้ดังนี้

ทานบารมี ได้แก่ การบริจาคทรัพย์สิ่งของ เครื่องอุปโภค บริโภคต่าง ๆ ให้แก่ผู้มาขอ หรือแก่มหาชน ชาตกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์มี 16 ชาตก คือ วิบุลราชชาตก (6) สิริจุทามณีชาตก (7) จันทราชชาตก (8) อาทิตยชาตก (12) มหาสุรเสนชาตก (14) วัฏฐังคุลราชชาตก (20) ธรรมิกโกทิตราชชาตก (22) จาคทานชาตก (23) ธรรมราชชาตก (24) อติเทวราชชาตก (38) สังฆโฑตชาตก (41) อรินทมชาตก (46) วนาวนชาตก (49) โสณเทชาตก (51) เทวันธชาตก (56) และสิริสาชาตก (60) สามารถแสดงได้ด้วยตาราง ดังนี้

ตาราง 98 แสดงการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์

กัณฑ์	ทานบารมี	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	บริจาคทรัพย์ ๗ โรงทาน 6 แห่ง วันละ 5 แสนทุกวัน และพระราชทาน พระนครให้เป็นทานแก่อินทรวราหมณ์	พระเจ้าวิบุลราช	วิบุลราชชาดก (6)
2	บริจาคทรัพย์ ๗ โรงทาน 6 แห่ง วันละ 6 แสน ให้แก่มหาชาทุกวัน	พระเจ้าสิริจุทามณี	สิริจุทามณีชาดก (7)
3	บริจาคทรัพย์วันละพันทุกวัน และ บริจาคสัตตสดกมหาทาน ได้แก่ ทาน 7 สิ่ง ๆ ละ 700 มี ช้าง ม้า รถ ทาสหญิง ทาสชาย โคผู้ โคนม	จันทรกุมาร	จันทรราชชาดก (8)
4	บริจาคทรัพย์วันละ 6 แสนทุกวัน และบริจาคอาหารให้แก่พราหมณ์ ผู้มาขอด้วยความยินดี	พระเจ้าอาทิตย์ราช	อาทิตย์ชาดก (12)

ตาราง 98 (ต่อ)

ชั้น ที่	งานบารมี	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
5	บริจาคทรัพย์วันละหลายแสนแก่ ประชาชนทุกวัน และถวายนิมิตบาท ทานแด่พระปิจเจกพุทธเจ้าด้วยอาหาร ส่วนสุดท้ายที่มีอยู่	พระเจ้ามหาสุรเสน	มหาสุรเสนชาดก (14)
6	บริจาคทรัพย์วันละ 6 แสน แก่ ประชาชนทุกวัน	พระเจ้าวัฏฐังคุลีราช	วัฏฐังคุลีราชชาดก (20)
7	ถวายภัตตาหารทาน และเครื่อง ราชสักการะแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า	พระเจ้าธรรมิก โกณฑิตราช	ธรรมิกโกณฑิตราชชาดก (22)
8	ถวายผ้าสาฎกของตนให้เป็นผ้า กาสาพนธ์ ได้แก่ ผ้าถุง ผ้าห่ม แด่พระปิจเจกพุทธเจ้า ซึ่งถูกโจร ลักชิงจี้วไป	มาณพโพธิสัตว์	จำคทานชาดก (23)
9	บริจาคทองคำแสนตำลึงให้แก่ มหาชนทุกวัน	พระเจ้าธรรมราช	ธรรมราชชาดก (24)
10	ถวายกฐินทานแด่พระ โภคัทธฤ พุทธเจ้า และบริวาร	พระเจ้าอติเทวราช	อติเทวราชชาดก (38)

ตาราง 98 (ต่อ)

ที่	ทานบารมี	นามพระ โภกิสัตว์	ชื่อชาดก
11	บริจาคทรัพย์วันละ 6 แส่น แก่มหาชน ทุกวันและพระราชทานแหวนให้แก่ พราหมณ์ด้วยความยินดี	สังขปัทมกุมาร	สังขปิตตชาดก (41)
12	บริจาคทรัพย์วันละ 6 แส่น แก่มหาชน ทุกวัน และพระราชทานราชสมบัติแก่ พราหมณ์ผู้มาขอ รวมทั้งพระราชทาน ทรัพย์ 1 พันตำลึง และรถเทียมม้า ให้แก่พราหมณ์ผู้มาขอ	พระเจ้าอรินทมราช	อรินทมชาดก (46)
13	บริจาคทรัพย์ สิ่งของต่าง ๆ ให้แก่ ยาก และผู้ต้องการถวญหา	พระวนาวนกุมาร	วนาวนชาดก (49)
14	บริจาคทรัพย์ ณ โรงทาน 6 แห่ง แห่งละ 7 พันให้แก่มหาชนทุกวัน	พระเจ้าโสณันทราช	โสณันทชาดก (51)
15	บริจาคทรัพย์ โรงทาน 6 แห่ง แห่งละ 1 แส่น เป็นเงิน 6 แส่น ให้แก่มหาชนทุกวัน	พระเทวันธกุมาร	เทวันธชาดก (56)

ตาราง 98 (ต่อ)

ชั้น ที่	ทานบารมี	นามพระ โทสิสัตว์	ชื่อชาดก
16	สร้างโรงงาน 10 แห่ง ได้แก่ โรงงานกระดาษทอง ภาชนะเงิน ภาชนะแก้วมณี ภาชนะทองแดง ภาชนะทองขาว ภาชนะดีบุก โรงงานผ้าเครื่องแต่งตัวต่าง ๆ โรงงานเครื่องมือ โรงงานเครื่อง ยานพาหนะ โรงงานอาหาร เมื่อผู้ใดต้องการสิ่งใด ๆ ย่อมได้ สิ่งนั้นตามต้องการ	สิรสากุมาร	สิรสชาดก (60)

ทานอุปบารมี ได้แก่ การบริจาคบุตร ภรรยา อวัยวะบางส่วนที่บริจาคแล้ว
ไม่ทำให้ถึงแก่สิ้นชีวิต การบริจาคตนให้เป็นทาสแก่ผู้มาขอเป็นต้น ชาดกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญ
ทานอุปบารมี มี 4 ชาดก คือ วิบุลราชชาดก (6) อาทิตชาดก (12) สุรูปชาดก (26) และ
วิริยบัณฑิตชาดก (17) สามารถแสดงได้ด้วยตาราง ดังนี้

ตาราง 99 แสดงการบำเพ็ญทานอุปบารมีของพระโทสิสัตว์

ชั้น ที่	ทานอุปบารมี	นามพระ โทสิสัตว์	ชื่อชาดก
1	บริจาคพระชายาให้เป็นทาสแก่ อินทพรหมณ์ผู้มาขอ (บำเพ็ญการทาน)	พระเจ้าวิบุลราช	วิบุลราชชาดก (6)
2	บริจาคพระชายาให้เป็นทาสแก่ พรหมณ์ผู้มาขอ (บำเพ็ญการทาน)	พระเจ้าอาทิตราช	อาทิตชาดก (12)

ตาราง 99 (ต่อ)

ชั้น ที่	ทานอุปบารมี	นามพระ โทสิสัตว์	ชื่อชาดก
3	บริจาคโอรสให้แก่พราหมณ์ผู้มาขอ (บำเพ็ญบุตรทาน)	พระเจ้าสุรูปราช	สุรูปชาดก (26)
4	บริจาคเนื้อให้เป็นทาน ถวายแด่พระ พุทธปฏิมากร โดยเชือดเนื้อให้แก่ ช่างทองนำไปกระทำเป็นแผ่นทองคำ เปลว เพื่อจะได้นำไปปิดถวายพระ พุทธปฏิมากร	วิริยบัณฑิต	วิริยบัณฑิตชาดก (17)

ทานปรมัตตบารมี ได้แก่ การบริจาคชีวิตให้เป็นทาน ชาดกที่กล่าวถึงการ
บำเพ็ญทานปรมัตตบารมี มี 6 ชาดก คือ สิริจุทามณีชาดก (7) มหาสุรเสนชาดก (14) นรสีว
ชาดก (25) สุรูปชาดก (26) สุวรรณกัจฉปชาดก (43) และเสตโณทิตชาดก (30) สามารถแสดง
ได้ด้วยตาราง ดังนี้

ตาราง 100 แสดงการบำเพ็ญทานปรมัตตบารมีของพระ โทสิสัตว์

ชั้น ที่	ทานปรมัตตบารมี	นามพระ โทสิสัตว์	ชื่อชาดก
1	เลือกกายสักหนึ่งให้เป็นทานแก่ อินทพราหมณ์ผู้มาขอ เป็นผลทำให้ พระ โทสิสัตว์ถึงแก่สิ้นพระชนม์ชีพ	พระเจ้าสิริจุทามณี	สิริจุทามณีชาดก (7)

ตาราง 100 (ต่อ)

ชั้น ที่	ทานปรมัตถบารมี	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
2	ตัดศีรษะให้เป็นทานแก่มาณพผู้ไร้ศีรษะ ซึ่งมาทูลขอ เป็นผลทำให้พระโพธิสัตว์ ถึงแก่สิ้นพระชนม์ชีพ	พระเจ้ามหาสุรเสน	มหาสุรเสนชาดก (14)
3	เชือดหัวใจเป็นทานแก่มารดา โดยมอบ ให้พราหมณ์ผู้หนึ่ง ไปปรุงเป็นยาชุบชีวิต มารดาของตนให้ฟื้น ส่วนตัว พระโพธิสัตว์นั้นถึงแก่สิ้นพระชนม์ชีพ	นรชีวมาณพ	นรชีวชาดก (25)
4	บริจาคตัวพระองค์เองให้เป็นอาหาร แก่ยักษ์ผู้มาขอ	พระเจ้าสุรูปราช	สุรูปชาดก (26)
5	บริจาคตัวเองให้เป็นอาหารแก่บรรดา พ่อค้าสำเภาที่กำลังหิวโหย เพราะ เรืออัปปาง ด้วยการกระโดดลงมาจากภูเข	เต่าทอง	สุวรรณกัจฉปชาดก (43)
6	บริจาคตัวเองให้เป็นอาหารแก่ พราหมณ์ผู้มาขอ ด้วยการกระโดด เข้าไปในหลุมถ่านเพลิง	หนูเผือก	เสตบัณฑิตชาดก (30)

ศีลบารมี

ศีลบารมี คือ การบำเพ็ญคุณความดีด้วยการรักษาศีลให้บริสุทธิ์เป็นปกติเสมอ

ไม่ล่วงละเมิดทำลายศีล อันจะเป็นเหตุให้พระโพธิสัตว์ไม่ถึงพระสัมพันธัญญะ

ลักษณะของการบำเพ็ญศีลবারมี

ศีลবারมี มี 3 ประเภท คือ ศีล 5 ศีล 8 (อุโบสถศีล) และศีล 10 ซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. พระโพธิสัตว์ มีความศรัทธามั่นในอานิสงส์ แห่งศีลอานิสงส์ของศีลจะเป็นสะพานให้พระโพธิสัตว์ไปถึงพระสัมพันธคุณญาณ หรือความเป็นพระนุทธเจ้า ดังเช่นกล่าวไว้ในปัญจาสชาดก ตอนหนึ่งว่า " ศีล เป็นอารมณ์เครื่องประดับอันประเสริฐ หาเครื่องประดับอื่นจะเสมอมิได้ ศีลนี้เป็นโคจรพิสัยของพระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระนุทธเจ้า เป็นต้นเป็นประธาน ศีลนี้ เป็นสะพานที่จะได้เดินไปสู่พระปรินิพพาน อันเป็นที่ดับเสียซึ่งทุกข์ทั้งปวง" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 146)
2. พระโพธิสัตว์ รักษาศีลให้บริสุทธิ์สะอาดเป็นปกติเสมอ การรักษาศีลให้เป็นปกติจะทำให้บุคคลผู้รักษาศีลไม่ตกอยู่ในอบายภูมิ และทำให้พ้นจากวิภวสงสาร ดังนั้นผู้บำเพ็ญศีลবারมี จึงหมายถึงผู้รักษาศีลให้บริสุทธิ์สะอาดเสมอ และจะไม่ยินยอมล่วงละเมิดทำลายศีลแม้แต่เพียงเล็กน้อย ดังกล่าวไว้ในปัญจาสชาดกตอนหนึ่งว่า "บุคคลจะได้อะไรที่สุดก็ได้ก็เพราะศีล ความที่เพียบพูนไปด้วยโภคทรัพย์ก็เพราะศีลบุคคลจะไปสู่พระนิพพานได้ก็ต้องอาศัยศีล เพราะฉะนั้นการที่บุคคลพึงชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง ศีลย่อมเป็นบันไดสำหรับขึ้นไปยังสวรรค์ ศีลนั้นเป็นอุบายจะให้ข้ามพ้นจากโภทสงสาร ศีลเป็นเครื่องปกปิดสิ่งอุบาย ศีลเป็นอุบายจะให้ถึงซึ่งพระนิพพาน" (ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 618)
3. พระโพธิสัตว์สมาทานศีล การที่จะรักษาศีลต้องมีการ "สมาทานศีล" หมายถึงการถือเอาข้อปฏิบัติของศีลมาปฏิบัติ

อานิสงส์ของการบำเพ็ญศีล

อานิสงส์ของการบำเพ็ญศีล 5 กล่าวไว้ในสีหนาทชาดก (52) และ สุวรรณวงศ์ชาดก (58) ดังนี้

ในสีหนาทชาดก (52) กล่าวถึงอานิสงส์ของการบำเพ็ญศีล 5 ว่า ถ้าบำเพ็ญแล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ดังนี้

- ประพตศีลข้อ 1 จะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิก
 ประพตศีลข้อ 2 จะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
 ประพตศีลข้อ 3 จะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นยามา
 ประพตศีลข้อ 4 จะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต
 ประพตศีลข้อ 5 จะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี

และกล่าวถึงโทษของการไม่ประพตศีล 5 ไว้ดังนี้

ไม่ประพตศีลข้อ 1 จะไปเกิดในสัญชีวนรก เมื่อนั้นจากนรกได้มาเกิดเป็นมนุษย์
 เมื่อใด ก็จะมีอายุสั้น ปราศจากญาติพี่น้อง ไม่มีใครนับถือต้อนรับ

ไม่ประพตศีลข้อ 2 จะไปเกิดในกาลสุตนรก เมื่อนั้นจากนรกได้มาเกิดเป็นมนุษย์
 เมื่อใด จะเป็นผู้ไร้ทรัพย์ ยากจนทุกข์ใจ

ไม่ประพตศีลข้อ 3 จะไปเกิดในโรรวนรก เมื่อนั้นจากนรกได้มาเกิดเป็นมนุษย์
 เมื่อใด ก็จะเป็นคนรูปร่างวิกล ไม่เป็นที่รักของเหล่ามนุษย์

ไม่ประพตศีลข้อ 4 จะไปเกิดในมหาโรรวนรก เมื่อนั้นจากนรกมาได้เกิดใน
 โลกมนุษย์ จะเป็นคนมีกลิ่นปากเหม็น เป็นที่น่ารังเกียจของเหล่ามนุษย์

ไม่ประพตศีลข้อ 5 จะไปเกิดในคาปนรก ครั้นนั้นจากนรกได้มาเกิดเป็นมนุษย์
 เมื่อใด จะเป็นคนป่าหยาบดิสัมปัทญะมิได้

(ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 204 - 205)

ในสุวรรณวงศ์ชาดก (58) กล่าวถึงอานิสงส์ของการบำเพ็ญศีล 5 ไว้ดังนี้

งตวันจากปาณาติปาต จะได้อานิสงส์ คือ มีทรวดทรงงดงาม กำลังวังชา
 ว่องไว วาจาอ่อนหวาน มีความเจ็บใช้น้อย ไม่พลัดพรากจากของที่เจริญใจ มีบริวารมาก ไม่
 แตกร้าวกัน ศัตรูไม่รบกวน

งตวันจากอกุสินาทาน จะได้อานิสงส์ คือ ได้ทรัพย์ธัญญาหารมาก มี
 โภคสมบัติมาก เกิดทรัพย์และยั่งยืน ปราศจากสิ่งใดก็สมความปรารถนา ปราศจากโรคภัยต่าง ๆ
 มีความสุข

งตวันจากกามสุมิฉาจาร จะได้อานิสงส์ คือ ไม่มีข้าศึกบงร้าย เป็น
 ที่รักของชนทั้งหลาย บริบูรณ์ด้วยข้าว น้ำ ที่นั่ง ที่นอน สุขสบาย ปลอดภัยจากอบาย เวรภัย
 ไม่มี ร่างกายบริบูรณ์ ไร้โรคภัย ปราศจากสุขโดยย่อได้

งดเว้นจากมสาวาท จะได้อันสงส์ คือ มีร่างกายสมบูรณ์ นุดจา
ไพเราะ เป็นผู้สรวมกาย วาจา ใจ เรียบร้อย ร่างกายพอเหมาะควร ฉลาดในธรรม
เป็นที่สรรเสริญของชนทั้งหลาย

งดเว้นจากสุรา จะได้อันสงส์ คือ ไม่เป็นผู้ดื่มน้ำเมาเลย สติไม่พินเพื่อน
หลงบ้า ปัญหาหลักแหลม นุดจาไม่เลอะเทอะเหลวไหล พยายามดำรงอยู่ในความกตัญญู มี
ขันติ หิริโอตตัปปะ เป็นเพรสุต เป็นต้น

(ปัญญาสชาดก เล่ม 2 หน้า 618 - 620)

จากการวิเคราะห์โดยอาศัยแนวเทียบที่กำหนดไว้ดังกล่าวแล้ว สามารถสรุปการ
บำเพ็ญศิลปกรรมของพระโพธิสัตว์ตามลำดับชั้นบารมีได้ดังนี้

ศิลปบารมี ได้แก่ การรักษา ศิลป์ให้เป็นปกติ ได้แก่ รักษา ศิล 5 เป็นประจำ
รักษา ศิล 8 ศิล 10 ตามกาลอันควร ชาดกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญศิลปบารมี มี 9 ชาดก คือ
สิริธรชาดก (10) วัฏฏังคุลีราชชาดก (20) ลิโสธราชาดก (44) จันทรราชชาดก (8) สุทิสสน
ชาดก (19) เทวรุกขชาดก (34) โสนันทชาดก (51) ลีรสชาดก (60) เสตโนหิตชาดก
(30) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 101 แสดงการบำเพ็ญศิลปบารมีของพระโพธิสัตว์

ชั้น ที่	ศิลปบารมี	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	ประพฤติ รักษา ศิล 5 เป็นนิตย	สิริธรเศรษฐี	สิริธรชาดก (10)
2	ประพฤติ รักษา ศิล 5 เป็นนิตย	พระเจ้าวัฏฏังคุลีราช	วัฏฏังคุลีราชชาดก
3	ประพฤติ รักษา ศิล 5 เป็นนิตย	พระเจ้าลิโสธรา	ลิโสธราชาดก (44)
4	สมาทานอุโบสถศีล ในวันอุโบสถ แม้ขณะลอยคอกอยู่กลางมหาสมุทร	พระเจ้าจันทกุมาร	จันทรราชชาดก (8)

ตาราง 101 (ต่อ)

ชั้น ที่	ศิลปากรมี	นามพระ โนธิสัตว์	ชื่อชาตก
5	ประพตริรักษาอุโบสถศีลตลอด พรรษาหนึ่ง	สุทิสสนเศรฐ์	สุทิสสนชาตก (19)
6	ประพตริรักษาศีล 5 ศีล 8 ตาม กาลสมัย	เทวรุกขกุมาร	เทวรุกขชาตก (34)
7	สมาทานศีล 5 เป็นนิตย์ และ สมาทานอุโบสถศีลในวัน 14-15 ค่ำ	พระเจ้าโสณนทราช	โสณนทชาตก (51)
8	สมาทานศีล 8 ในวันอุโบสถ แม้จะ ทรงพระเยาว์ก็สามารถรักษาศีลให้ บริสุทธิ์เป็นอันดี	สิรสาราหกุมาร	สิริสาชาตก (60)
9	รักษาศีล 5 และศีล 10 ตามกาล และระมัดระวังมิให้ศีลขาด	ทณูเผือก	เสตบณพิตชาตก (30)

ศิลปูปการมี ได้แก่ การไม่ล่วงละเมิดศีล ไม่ทำลายองค์ศีลที่รักษาเป็นปกติ แล้วให้ขาดไปได้แม้จะถูกกระทำให้เกิดความโกรธก็ตาม ชาตกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญศิลปูปการมีของ พระโนธิสัตว์ มี 3 ชาตก คือ สิรวินุลกิตติชาตก (5) นรชีวชาตก (25) และสิหนาทชาตก (52) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 102 แสดงการบำเพ็ญศีลอุปัชฌาย์

ชั้น ที่	ศีลอุปัชฌาย์	นามพระ โนติสัณห์	ชื่อชาดก
1	พระ โนติสัณห์ไม่ให้พระกำลังที่มีอยู่มาก เท่ากับกำลังของ 7 ข้างสาร เข้า กำจัดท้าวศึกและแย่งชิงตัวพระรถหีบดา ที่ถูกคุมขังอยู่ออกมา ด้วยไม่ปรารถนา จะละเมิดองค์ศีลที่ประพฤติดรักษาไว้ใน ขณะดำรงเพศบรรพชิตอยู่	พระสิริวิบุลยจิตติ	สิริวิบุลยจิตติชาดก (5)
2	พระ โนติสัณห์ไม่ฆ่าอสรพิษที่กัดมารดา ของตนถึงแก่ความตาย ด้วยไม่ ปรารถนาจะทำลายองค์ศีล	นรชีวะมาณพ	นรชีวะชาดก (25)
3	พระ โนติสัณห์ไม่ฆ่ายักษ์ที่กล่าววิงวอน ให้พระองค์ฆ่าตนให้พ้นจากสภาพของ ความเปื้อนแค้น ทั้งนี้เพราะ พระ โนติสัณห์สัณห์ไม่ปรารถนาจะล่วง ทำลายศีล	พระเจ้าสีหนาท	สีหนาทชาดก (52)

ศีลปรมัตถอุปัชฌาย์

ไม่มีพระจริยาวัตรในชาดกเรื่องใดสามารถเทียบได้กับแนว

เทียบที่กำหนดไว้

เนกขัมมบารมี

เนกขัมมบารมี คือ การบำเพ็ญคุณความดีด้วยการออกบวช

ลักษณะของการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี

1. พระโณสัจจออกบวช คือ ละเพศฆราวาสแล้วไปถือเพศเป็นนักบวช ได้แก่
เพศ ฤาษี เพศดาบส เป็นต้น
2. พระโณสัจจ เมื่อพระโณสัจจทรงพระศราภแล้วหรือภายหลังได้
ครองราชสมบัติแล้ว
ภายหลังได้ครองราชสมบัติแล้ว
3. พระโณสัจจออกบวชเพราะมีความรักในเพศบรรพชิต หรือ ได้พิจารณา
เห็นโทษของสังขารทั้งหลายว่าไม่เที่ยง หรือ เห็นโทษของเพศฆราวาส หรือ เห็นอันสงฆ์ของการออกบวช
4. เมื่อพระโณสัจจออกบวชแล้ว ไม่กลับมาถือเพศฆราวาสอีก

การบำเพ็ญเนกขัมมบารมี

จากการวิเคราะห์โดยอาศัยเทียบจากแนวปฏิบัติที่กำหนดไว้แล้ว สามารถสรุปการ
บำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระโณสัจจ ตามลำดับขั้นได้ดังนี้

เนกขัมมบารมี ได้แก่ การละเพศฆราวาส และสละราชสมบัติ ออกบวช
บำเพ็ญเพียรให้เกิดคุณความดีในเพศนักบวชยิ่ง ๆ ขึ้น ชาดกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี
มี 7 ชาดก คือ สลภชาดก (35) รัตนปโชตชาดก (4) สิริจุทามณีชาดก (7) จันทเสนชาดก
(42) เทวันธชาดก (56) สุวรรณวงศชาดก (58) และวรรณเชชาดก (59) ซึ่งสามารถสรุปได้
ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 103 แสดงการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระ โพธิสัตว์

ชั้น ที่	เนกขัมมบารมี	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	สละราชสมบัติแล้วออกบวชเป็นดาบส บำเพ็ญสมาบัติให้เกิดขึ้นอยู่ในป่าหิมพานต์ จนสิ้นกาลนาน	ดาบสโพธิสัตว์	สลภชาดก (35)
2	สละราชสมบัติถวายคืนแด่พระบิดาแล้ว กราบบังคมทูลลาเสด็จออกบรรพชา เป็นฤๅษี บำเพ็ญพรตอยู่ในป่าหิมพานต์ จนได้อภิญญา 5 และสมาบัติ 8 จวบจนสิ้นอายุขัย	พระรัตนปโม	รัตนปโมชาดก (4)
3	เมื่อพระ โพธิสัตว์ทรงพระชราภาพได้ เสด็จออกบรรพชาถือเพศเป็นฤๅษีอยู่ ในป่า บำเพ็ญสมาบัติให้เกิดขึ้นมิได้เสื่อม จวบจนสิ้นอายุขัย	พระเจ้าสิริจุทามณี	สิริจุทามณีชาดก (7)
4	ละเพศฆราวาส ออกบรรพชาเป็น ดาบส บำเพ็ญพรต เจริญพรตมวิหาร 4 จนได้สมาธิสมาบัติ	พระจันทเสน	จันทเสนชาดก (42)
5	เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงพระชราภาพได้ สละราชสมบัติ เสด็จออกบรรพชาเป็น ดาบส บำเพ็ญสมาธิสมาบัติให้เกิดขึ้น	พระเทวันธ	เทวันธชาดก (56)

ตาราง 103 (ต่อ)

ชั้น ที่	เนกขัมมบารมี	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาตก
6	เมื่อทรงพระชราภาพได้สละราชสมบัติให้แก่โอรส แล้วเสด็จออกบรรพชาเป็นฤาษี บำเพ็ญทานอภิญญาให้เกิดขึ้น	พระสุวรรณวงศ์	สุวรรณวงศ์ชาตก (58)
7	สละราชสมบัติให้แก่โอรสแล้วเสด็จออกบรรพชาเป็นฤาษีอยู่ในป่าหิมพานต์ บำเพ็ญอภิญญาสมาบัติให้เกิดขึ้น มิได้เสื่อมลง	พระเจ้าวรุณ	วรุณชาตก (59)

เนกขัมมอุปบารมี ได้แก่ การละเพศฆราวาส สละราชสมบัติออกบวชเพราะมีจิตเลื่อมใสในเพศนักบวช ชาตกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญเนกขัมมอุปบารมี มี 1 ชาตก คือ โสณนทชาตก (51) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 104 แสดงการบำเพ็ญเนกขัมมอุปบารมี

ชั้น ที่	เนกขัมมอุปบารมี	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาตก
1	พระ โพธิสัตว์มีจิตยินดีในการบรรพชา จึงสละราชสมบัติ ออกบรรพชาเป็นฤาษี เจริญพรหมวิหาร 4 จนได้อภิญญาสมาบัติ	พระเจ้าโสณนทราช	โสณนทชาตก (51)

เนกขัมมปรมัตตบารมี ได้แก่ การละเพศฆราวาส สละราชสมบัติ และเห็นโทษของสังขาร โทษแห่งเพศฆราวาส มีจิตโน้มนำไปในเพศบรรพชิต ด้วยเห็นอานิสงส์ของการออกบวชว่ามีมาก จึงออกบวช ชาดกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญเนกขัมมปรมัตตบารมี มี 3 ชาดก คือ จันทเสนชาดก (42) สุรันทชาดก (54) และสิริสาชาดก (60) สามารถแสดงได้ดังตารางดังนี้ ตาราง 105 แสดงการบำเพ็ญเนกขัมมปรมัตตบารมี

ที่	เนกขัมมปรมัตตบารมี	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	ระลึกถึงสังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง ทรัพย์สินสมบัติทั้งหลายเมื่อตายไปก็มีอันจมน้ำตดตัวไปได้ เมื่อพิจารณาดังนั้นก็มิมีจิตโน้มนำไปในทางบรรพชา จึงสละราชสมบัติเสด็จออกบรรพชาเป็นดาบสอยู่ในป่าหิมพานต์ บำเพ็ญพรต เจริญพรตมวิหาร 4 จนได้ฌานสมบัติ	จันทเสนกุมาร	จันทเสนชาดก (42)
2	พิจารณาเห็นโทษของสังขาร และสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิดแล้วมีจิตโน้มนำไปในทางบรรพชา เพราะบรรพชามีอานิสงส์มาก สามารถปลดปล่อยให้ออกจากสังสารวัฏนั้นได้ จึงเสด็จออกบรรพชาเมื่อทรงพระชราภาพ ได้พิจารณาเห็นโทษของเพศกฤหัสถ์ และเห็นอานิสงส์ของเพศบรรพชิต จึงสละราชสมบัติให้แก่โอรส แล้วเสด็จออกบรรพชาเป็นฤาษี บำเพ็ญพรตอยู่ในป่า กระทำฌานสมบัติ ให้เกิดขึ้น	พระสุรันท	สุรันทชาดก (54)
3		พระเจ้าสิริสา	สิริสาชาดก (60)

ปัญญาบารมี

ปัญญาบารมี คือ การบำเพ็ญคุณความดีด้วยการแสดงปัญญาแก้ปัญหาโลก และปัญหากรรมได้สำเร็จ

ลักษณะของปัญญาบารมี

1. พระโพธิสัตว์ ทราบวิธีแก้ปัญหา หรือทราบคำตอบกระจ่างโดยทันทีเมื่อทราบปัญหาดังตัวอย่างในมหะเวทนีสาร (28) กล่าวไว้ว่า "พระโพธิสัตว์เจ้าได้ฟังถ้อยคำของภิกษุคาริกอำมาตย์ ก็เกิดความโสมนัสแล้วพิจารณาปัญหาที่ท้าวสักกเทวราชถาม เมื่อจะวิสัชนาปัญหาละเอียด จึงกล่าวว่า ข้าแต่บิดา ข้าพเจ้าทราบอยู่ปัญหานี้สุกมละเอียดนัก" (ปัญญาสชาดก เล่ม 1 หน้า 543 - 544)

การแสดงปัญญาของพระ โพธิสัตว์ เป็นไปเพื่อปลดเปลื้องความทุกข์ร้อนของผู้อื่น ได้แก่ แก้ปัญหาการวิวาทของผู้อื่น หรือ ช่วยเหลือมิให้ผู้อื่นได้รับโทษทัณฑ์จากปัญหานั้น เป็นต้น จากการวิเคราะห์โดยอาศัยเทียบเทียบที่กำหนดไว้แล้ว สามารถสรุปการบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระ โพธิสัตว์ตามลำดับขั้นบารมีได้ดังนี้

ปัญญาบารมี ได้แก่ การแสดงปัญญาแก้ปัญหาข้อนิพาทของผู้อื่น หรือ แก้ปัญหาเพื่อปลดเปลื้องความเดือดร้อนของผู้อื่น ชาดกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญปัญญาบารมี มี 2 ชาดก คือ สรรพสิทธิชาดก (40) และสุรวิภชาดก (51) ซึ่งสามารถแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 106 แสดงการบำเพ็ญปัญญาบารมี ของพระ โพธิสัตว์

ขั้นที่	ปัญญาบารมี	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	แสดงปัญญาแก้ปัญหาที่พระธิดาของพระราชาพระองค์หนึ่ง ไม่ยอมกล่าวกับบุรุษใดให้ยอมกล่าวกับพระองค์ด้วยการเล่านิทานแล้วถอดจิตของอำมาตย์ได้ตอบปัญหาในนิทาน จนทำให้พระ	พระสรรพสิทธิกุมาร	สรรพสิทธิชาดก (40)

ตาราง 106 (ต่อ)

ชั้น ที่	ปัญหาบารมี	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
2	ธิดาอดแสดงความคิดเห็นขัดแย้งในคำตบของอำมาตย์มิได้ถึง 3 ครั้ง แก้ปัญหาข้อพิพาทระหว่างนายกุฎุมพีกับสุทัตตภิกษุได้สำเร็จ ทำให้คนทั้งสองพ้นจากทุกข์อันเกิดจากการวิวาทนั้น และแสดงปัญหาแก้ปัญหาข้อพิพาทระหว่างบุรุษสองคน ด้วยเรื่องแย่งนกยางตายตัวหนึ่งได้สำเร็จ ทำให้ทั้งสองพ้นจากความเดือดร้อนเพราะข้อพิพาทนั้น	พระสุรัณภ	สุรัณภชาดก (51)

ปัญญาลูปบารมี ได้แก่ การแสดงปัญญากับปัญหารธรรม เพื่อระงับข้อพิพาทของผู้อื่น และช่วยให้อีกฝ่ายหนึ่งไม่ต้องได้รับโทษถึงแก่ชีวิต ชาดกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญปัญญาลูปบารมีของพระโพธิสัตว์ มี 1 ชาดก คือ สลภชาดก (35) ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 107 แสดงการบำเพ็ญปัญญาลูปบารมีของพระโพธิสัตว์

ชั้น ที่	ปัญญาลูปบารมี	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	แก้ปัญหาธรรม 4 ข้อ เพื่อช่วยให้เด็กแทนรอดพ้นจากการตกเป็นอาหารของครุฑได้สำเร็จ	ดาบสโพธิสัตว์	สลภชาดก (35)

ปัญหาปรมัตถบารมี ได้แก่ การแสดงปัญหาแก้ปัญหารวมของท้าวสักกเทวราชได้ ซึ่งปัญหารวมดังกล่าวนี้และเกียดลึกซึ่งเกินกว่าบุคคลธรรมดาอันมิใช่ทนต์เนื้อพระพุทเจ้าจะสามารถแก้ได้ อนึ่ง การแก้ปัญหารวมนี้ เป็นไปเพื่อช่วยเหลือบุคคลอื่นให้รอดพ้นจากเทวทัณฑ์ถึงแก่ชีวิต ซาดกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญปัญหาปรมัตถบารมี มี 3 ซาดก คือ สุวรรณสังขซาดก (53) ภัณฑาคารซาดก (28) และสุวรรณกัจจลซาดก (55) ซึ่งสามารถแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 108 แสดงการบำเพ็ญปัญหาปรมัตถบารมีของพระโพธิสัตว์

ชั้น ที่	ปัญหาปรมัตถบารมี	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อซาดก
1	แก้ปัญหารวม 2 ข้อของท้าวสักกเทวราช เพื่อช่วยให้พระเจ้ากรุงพาราณสีรอดพ้นจากเทวทัณฑ์ถึงแก่ชีวิตได้สำเร็จ	พระสุวรรณสังข์	สุวรรณสังขซาดก (53)
2	แก้ปัญหารวม 10 ข้อของท้าวสักกเทวราช เพื่อช่วยให้พระเจ้าโกธพยราชรอดพ้นจากเทวทัณฑ์ถึงแก่ชีวิตได้สำเร็จ	ภัณฑาคาริกกุมาร	ภัณฑาคารซาดก (28)
3	แก้ปัญหารวม 5 ข้อ ของท้าวสักกเทวราช เพื่อช่วยให้พระเจ้ากรุงพาราณสีรอดพ้นจากเทวทัณฑ์ถึงแก่ชีวิตได้สำเร็จ	เต่าทอง	สุวรรณกัจจลซาดก (55)

วิริยบารมี

วิริยบารมี คือ การบำเพ็ญคุณความดีด้วยการแสดงความพากเพียร
ลักษณะวิริยบารมี

1. การแสดงความเพียรของพระโพธิสัตว์ เป็นการแสดงออกของความไม่ท้อถอยในการกระทำกิจนั้นจนกว่าจะสำเร็จดังที่ปรารถนา

2. การแสดงความเพียรของพระโพธิสัตว์ย่อมประกอบด้วยความศรัทธา และเห็นอานิสงส์ของความเพียร ดังกล่าวไว้ จันทราสชาดก(8) ตอนหนึ่งว่า

"อหิ นิสมม วุตตํ โลกสมิ, เทเวเต สุโณทิ เม, โย ปมชฺชุนฺติ โลกสมิ, พหุ ปาปสมากุลา, ปาเปติ เต อภุมิตวา เต คเหตุวา มุญฺจนฺติ, อุตฺตาน ปญฺณมฺมเวณ, หิ อากุโล ตรณฺโต โส ยกาสติ ยถาพล, วุญฺหนฺเต สาครนฺตํ, ตญฺจ ปสฺสวามิ สันติเก, ความว่า คุณนางเพนธิดา เราวิเคราะห์ดูแล้ว ซึ่งวัตรกิริยาทั้ง มีในโลก (เห็นอานิสงส์ความเพียรนี้มีมากนัก อาจจะทำให้ผู้เพียรได้ประสบสุขเป็นแท้ เหตุนี้เราจึงไม่ละทิ้งความเพียร) ดูกร นางเพนธิดา ท่านจงฟังถ้อยคำของข้าพเจ้าดังจกกล่าวต่อไปนี้ สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ที่เกลือกल้อยด้วยบาปประมาณอยู่มากนัก เราผู้ใดถือเอาสัตว์เหล่านั้นปล่อยไป เพราะว่าเรานั้น ยังอาภูลอยด้วยบุญและกรรม ต้องเพียงทำตนให้ข้ามไปตามสติกำลัง เมื่อเราพยายามว่าข้ามสมุทสาครไม่หยุดยั้ง จึงมาบรรลุลึงสำนักแห่งท่านได้พบกันดังนี้" (ปัญจาสชาดก เล่ม1 หน้า 218-219)

จากการวิเคราะห์โดยอาศัยแนวเทียบที่กำหนดไว้แล้ว สามารถสรุปการบำเพ็ญวิริยบารมีของพระโพธิสัตว์ ตามลำดับชั้นบารมีได้ดังนี้

วิริยบารมี ได้แก่ การแสดงความเพียรพยายามกระทำกิจของตนให้สำเร็จ โดยมีได้ท้อถอย ชาดกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญวิริยบารมีของพระโพธิสัตว์ มี 3 ชาดก คือ สมุทท ไทสชาดก (1) จันทราสชาดก (8) และสุธณชาดก (2) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 109 แสดงการบำเพ็ญวิริยบารมีของพระโพธิสัตว์

ชั้น ที่	วิริยบารมี	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	เพียรว่ายน้ำอยู่กลางมหาสมุทรแม้ไม่เห็นฝั่งก็ไม่ย่อท้อ คงว่ายอยู่เช่นนั้น เป็นเวลานานได้ถึง 7 วัน	พระสมุททโฆษ	สมุททโฆษชาดก (1)
2	เพียรว่ายน้ำอยู่กลางมหาสมุทรโดยไม่ย่อท้อ ด้วยทรงเห็นความในสงส์ของความเพียรว่าเป็นหนทางแห่งความสำเร็จ	จันทกุมาร	จันทราชชาดก (8)
3	เดินทางติดตามพระชายาโดยไม่ย่อท้อ แม้จะต้องผจญอุปสรรคต่าง ๆ ในป่า ได้รับความลำบากในการเดินทางครั้งนั้นนับได้ถึง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน	พระสุทนต์	สุทนต์ชาดก (2)

วิริยอุปปบารมี ไม่มีพระจริยาวัตรในชาดกเรื่องใดสามารถเทียบได้กับแนวเทียบที่กำหนดไว้

วิริยปรมัตถบารมี ไม่มีพระจริยาวัตรในชาดกเรื่องใดสามารถเทียบได้กับแนวเทียบที่กำหนดไว้

ขันติบารมี

ขันติบารมี คือ การบำเพ็ญคุณความดีด้วยการแสดงความอดทน อดกลั้น

ลักษณะขันติบารมี

พระโพธิสัตว์ แสดงความอดทนต่อการเจ็บปวดทางร่างกายและอดกลั้นต่อคำบิภาษ

ด้วยอาการวางเฉย

จากการวิเคราะห์โดยอาศัยแนวเทียบที่กำหนดไว้แล้วสามารถสรุปการบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ได้ตามลำดับขั้นบารมีดังนี้

ขันติบารมี ได้แก่ การแสดงความอดทนต่อความเจ็บปวดทางกายอย่างยิ่ง ซาดกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญขันติบารมี มี 1 ซาดก คือ สิริจุทามณีซาดก (7) ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 110 แสดงการบำเพ็ญขันติบารมีของพระโพธิสัตว์

ขั้น ที่	ขันติบารมี	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อซาดก
1	อดทนต่อความเจ็บปวดอันเกิดจากคม เลื่อยที่กำลังเลื่อยกายของตนให้แยก ออกเป็น 2 ซีก นับตั้งแต่ส่วนศีรษะ หน้าผาก ปาก คอ ลงมาจนแยกออก จากกัน ถึงแก่สิ้นชีวิต	พระเจ้าสิริจุทามณี	สิริจุทามณีซาดก (7)

ขันติอุปบารมี ได้แก่ การแสดงความอดกลั้นต่อถ้อยคำหยาบช้า เสียดสี ซาดกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญขันติอุปบารมี มี 1 ซาดก คือ สิโสธราชาดก (44) ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 111 แสดงการบำเพ็ญขันติอุปบารมีของพระโพธิสัตว์

ขั้น ที่	ขันติอุปบารมี	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อซาดก
1	อดกลั้นต่อคำบริภาษหยาบช้าของเหล่า นางทาสี ตายายคู่หนึ่ง และชวานา ทั้งหลาย ที่กล่าวต่อพระ โพธิสัตว์อย่าง รุนแรง	พระเจ้าสิโสธราช	สิโสธราชาดก (44)

ขันติปรมาธิปไตย ไม่มีจริยาวัตรในชาดกเรื่องใดสามารถเทียบได้กับแนวเทียบที่กำหนดไว้

สังขการมี

สังขการมี คือ การบำเพ็ญคุณความดีด้วยการกล่าวความจริง หรือ รักษาถ้อยคำของตนด้วยชีวิต

ลักษณะสังขการมี

1. พระโพธิสัตว์กล่าวความจริงด้วยความอาจหาญ มิได้หวั่นไหว ทวาดกลัว
2. ความจริงที่กล่าว เป็นความจริงที่เกี่ยวกับการกระทำของตนเอง หรือชาติตระกูลของตนเอง หรือความรู้สึก เป็นต้น

การกระทำที่เป็นความจริง มีทั้งการกระทำที่เป็นความดีที่นำสรรเสริญยกย่องและการกระทำที่มีโทษ ส่วนการกล่าวถึงชาติตระกูลของตนเอง แม้จะอยู่ในตระกูลอันต่ำเป็นที่รังเกียจของสังคมก็ได้ปิดบัง

3. เมื่อพระโพธิสัตว์กล่าวถ้อยคำเป็นสังขการจนแก่ผู้ใดแล้ว ย่อมรักษาและปฏิบัติตามถ้อยคำที่ให้ไว้แก่บุคคลนั้น แม้จะต้องถึงแก่ชีวิตก็ไม่ยอมผิดถ้อยคำที่กล่าวแล้วนั้น

จากการวิเคราะห์โดยอาศัยแนวเทียบที่กำหนดไว้แล้ว สามารถสรุปการบำเพ็ญสังขการมีของพระโพธิสัตว์ตามลำดับชั้นบารมีได้ดังนี้

สังขการมี ได้แก่ การกล่าวความจริงเกี่ยวกับการกระทำของตน นอกชาติตระกูล กล่าวถึงความรู้สึก หรือ ความปรารถนาของตนโดยไม่ปิดบัง หวั่นกลัว ชาดกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญสังขการมี มี 5 ชาดก คือ สุณนชาดก (3) สุวรรณสิธสาชาดก (48) สังขปิตชาดก (41) วิริยบัณฑิตชาดก (17) และสิสิราชาดก (44) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 112 แสดงการบำเพ็ญสังขการมีของพระโพธิสัตว์

ชั้น ที่	สังขการมี	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	กล่าวความจริงว่า พระองค์อยู่ในชาติตระกูลใดโดยไม่ปิดบัง แม้ผู้ถามจะเข้าใจผิดคิดว่าพระองค์เป็นท้าวสักกเทวราช หรือเทพยดาชั้นผู้ใหญ่	พระสุณน	สุณนชาดก (3)

ตาราง 112 (ต่อ)

ชั้น ที่	สังขารมี	นามพระ โภทิสัตว์	ชื่อชาดก
2	พระองค์ก็ไม่กล่าวเท็จ กล่าวความจริงต่อผู้อื่นถึงการกระทำของตนโดยไม่ปิดบัง เพราะความกลัวความจริงที่ตนกระทำขึ้นตามที่ผู้ถามถามพระองค์ กล่าวความจริงว่าตนอยู่ในตระกูลจัณฑาลโดยไม่ปิดบัง หนีลวงผู้ถามว่าตนเป็นเคนชั้นสูง ด้วยเห็นว่าคำจริงเป็นคำประเสริฐ	สุวรรณลีสสา	สุวรรณลีสสาชาดก (48)
3	กล่าวคำจรวงว่าขณะที่พราหมณ์ผู้หนึ่งควักดวงตาของพระองค์ ๆ มิได้โกรธพราหมณ์นั้น จึงขอให้อานิสงส์ดังกล่าวนี้ บันดาลให้ดวงตาเบื่องขวาของพระองค์บังเกิดขึ้น และ กล่าวคำจริงว่า พระองค์ได้บำรุงเลี้ยงตุมารดา จึงขอให้อานิสงส์ดังกล่าว บันดาลให้เสนามารจงพ่ายแพ้แก่พระองค์ด้วย	สังขปิตตกุมาร	สังขปิตตชาดก (41)
5	กล่าวความจริงว่า ตนมีความปรารถนาที่จะได้สะพานเงิน สะพานทอง มีความกตัญญูบำรุงมารดา และบำเพ็ญบารมี 30 ทศ มีทานเป็นต้น จึงขอให้อานิสงส์ดังกล่าวนี้ บันดาลให้เกิดสะพานเงิน สะพานทองดังปรารถนาด้วย	วิริยบัณฑิต	วิริยบัณฑิตชาดก (17)

ตาราง 112 (ต่อ)

ที่	สังขารมี	นางพระ โทลีสต์	ชื่อชาดก
6	กล่าวความจริงต่อพระราชาว่า มิได้ เจตนาอาบน้ำรวมอ่างกับพระราชนัดดา ของพระราชานั้น อันเป็นการหมิ่นพระ เดชานุภาพตามที่เหล่านางทาสีใส่ความ พระองค์	พระเจ้าสิโรราช	สิโรราชชาดก (44)

สังขอุปการมี ได้แก่ การกล่าวความจริงถึงคุณความดีที่ได้กระทำมาแล้ว และ
ขอพึ่งอาณิสย์ของความดีนั้น เพื่อช่วยผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ชาดกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญสังขอุป
การมีของพระโทลีสต์ มี 2 ชาดก คือ อรินทมชาดก (46) และวรวงส์ชาดก (45) ดังแสดง
ได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 113 แสดงการบำเพ็ญสังขอุปการมีของพระ โทลีสต์

ที่	สังขอุปการมี	นางพระ โทลีสต์	ชื่อชาดก
1	กล่าวคำจริงว่า ตลอดชีวิตของพระองค์ ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ พระองค์ไม่เคย หิตฆ่าสัตว์แม้แต่สัตว์เล็ก ๆ เช่น มดตำ มดแดง เลี้ยงลูกครั้ง ไม่เคยข่มเหงถือ เอาสิ่งของของผู้อื่นมาเป็นของตน โดย เจ้าของเขาไม่ได้ให้เลย แม้แต่สิ่งของ	พระเจ้าอรินทมราช	อรินทมชาดก (46)

ตาราง 113 (ต่อ)

ชั้น ที่	สังขอุปการมี	นามพระ โภธิสัตว์	ชื่อชาดก
2	มีค่าเพียงกานักหนึ่ง ไม่เคยประพฤติ ล่วงภรรยาของผู้อื่น ไม่เคยกล่าวเท็จ ไม่เคยดื่มน้ำสุรา คีลทั้งหลายบริสุทธ์อยู่ อย่างนี้ อีกประการหนึ่ง เมื่อพระองค์ให้ทานแก่ ยากทั้งหลาย ก็ให้ด้วยจิตศรัทธา และ ให้ทานเพื่อจะบำเพ็ญการมีให้เป็นประ- โยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย เพื่อให้ได้พระ สัมมาสัมโพธิญาณ (สัมมาสัมโพธิการก บารมีธรรม) และพระองค์ขายตัวเอง กระทำทานที่ตั้งจิตด้วยความสังจจริง ด้วยอานิสงส์ตั้งกล่าวมาทั้งหมดนี้ ขอให้ บุตรของพระองค์กลับมีชีวิตขึ้นมาด้วยเถิด กล่าวคำจริงว่า ขณะที่พราหมณ์ผู้หนึ่ง ควักดวงเนตรของพระองค์ พระองค์ไม่ เคยโกรธเคือง จึงขออานิสงส์ตั้งกล่าว บันดาลให้ดวงตาทั้งสองของพราหมณ์ผู้ นั้นบังเกิดขึ้นเป็นปกติด้วย	วรวงสกุमार	วรวงสชาดก (45)

สังขปรมัตถบารมี ได้แก่ การให้สังจจวาจา และกระทำตามสังจจวาจานั้น
แม้จะต้องรักษาสังจจวาจาไว้ด้วยชีวิตก็ตาม ชาดกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญสังขปรมัตถบารมีของ
พระโภทิสัตว์มี 1 ชาดก คือ จันทเสนชาดก (42) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 114 แสดงการบำเพ็ญสัจจปรมัตถบารมีของพระโพธิสัตว์

ชั้น ที่	สัจจปรมัตถบารมี	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	ให้สัจจวาจาแก่ยักษ์ว่าหลังจากพระองค์ไปเยี่ยมมารดาแล้ว จะกลับมาให้ยักษ์จับพระองค์กินเป็นอาหาร และพระองค์ก็กระทำตามสัจจวาจาที่ให้ไว้แก่ยักษ์ตนนั้นทุกประการ โดยไม่เสียชีวิต	จันทเสนกุมาร	จันทเสนชาดก (42)

อธิฐานบารมี

อธิฐานบารมี คือ การบำเพ็ญคุณความดีด้วยการแสดงความตั้งใจมั่นเด็ดเดี่ยว ที่จะกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง

ลักษณะอธิฐานบารมี

การแสดงอธิฐานของพระโพธิสัตว์อาจกำหนดความตั้งใจไว้ภายในใจ (จิตอธิฐาน) หรือกล่าวด้วยวาจาออกมา (วาจาอธิฐาน)

การแสดงอธิฐานของพระโพธิสัตว์มีการขอให้เทพยดา หรือพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นพยานในการกระทำอธิฐานนั้น ตัวอย่างเช่น ในสังกัปปชาดก (41) กล่าวไว้ว่า " พระมหาสัตว์บัวพระโอรสแล้วผันพระพักตร์ต่อบริพารทิศ คุณพระชานูเบื้องขวาจดปฏิญาณอุทิศให้เนื้อเคียรเกล้า อธิฐานว่า นมตอ พุทธาน ความนอนน้อมของข้าพเจ้าจงมีแก่พระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายที่ล่วงไปแล้วและยังจะมาข้างหน้า พระอริยเจ้าทั้งปวงมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น จงสดับฟังคำของข้าพเจ้าซึ่งกล่าวบัดนี้คือ"
(ปัญจาสชาดก เล่ม 1 หน้า 784)

หรือ ในวรรณสาตก (45) กล่าวไว้ว่า "ข้าแต่หมู่เทพเจ้าทั้งหลาย ถ้าข้าพเจ้าได้เป็น พระสัมพันธพุทธเจ้าในอนาคตกาลไซ้ร้ แต่พอข้าพเจ้าเอามือไปแตะต้องเสาศีลาเข้าแล้ว ขอให้ เสาศีลานั้นหลุดถอนขึ้นโดยง่ายคายเกิด " (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 898)

การแสดงอธิษฐานของพระโพธิสัตว์ มีการกล่าวขออันส่งผลแห่งคุณความดีที่ตน กระทำมาแล้วจริง บันดาลให้เกิดความสำเร็จ ตัวอย่างเช่น ในสุทธสาตก (2) กล่าวไว้ว่า "ยถิ สจฺจํ อทํ ปุณฺณ, สฬฺหสฺสตุตฺตํ ํกรํ, ปรรทวํ น คจฺฉามิ, ปุเรสฺสํมิมิ นโรถิ, นกิญฺจิ มม ทาเรสฺสุ, อาจิกฺขณฺตุ เม เทวตาติ ความว่า ถ้าหากว่าข้าพเจ้าได้ทำประโยชน์ ก่อกุศลแก่สรรพสัตว์ไว้ และมีได้คบหากับภรรยาคณอื่น ปทารกรรมใดหนึ่ง ไม่ได้มีแก่ข้าพเจ้า ในกาลก่อนจริงแล้วไซ้ร้ ขอให้ข้าพเจ้ารู้จักมโนที่ราเทวีสมตามปรารถนา และขอเทพยดา จงเอ็นดูบอกให้ข้าพเจ้ารู้จักเกิด" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 69 - 70)

นอกจากนี้ ยังขออำนาจแห่งความจริงที่จะได้สำเร็จในพระโพธิญาณ หรือ บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า ให้บันดาลความสำเร็จเกิดขึ้นตามคำอธิษฐาน ดัง ตัวอย่างเช่น ในสุทธสาตก (2) กล่าวไว้ว่า "ถ้าและว่าต่อไปในอนาคตกาล ข้าพเจ้า จะได้ขึ้นนั่งเหนือสิริอาสน์กำจัดเสียได้ซึ่งมาร และผลมารให้พ่ายแพ้ไป ทำความเพียรจนสำเร็จ พระสัมมาสัมโพธิญาณ อันประดับด้วยสัมพันธคุณญาณ ๓ โพธิญาณมูล และอาจรื้อถอนซึ่งภูเขายใหญ่ อันถมทับถักด้วยแห่งสัตว์สกลโลกสันนิวาสนได้ไซ้ร้ บัดนี้ขอให้บัลลังก์ศิลาจงเบาให้ข้าพเจ้ายกขึ้นได้เกิด" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 68)

หรือ ในมหาปทุมสาตก (27) กล่าวไว้ว่า "สเจ ฉินฺทามิ พหยํ, เอเตน สจฺจวชฺเชน, สตุถํ อาเนตุ เทวตา แปลว่า ถ้าข้าพเจ้าจะเชื่อดดวงพหัย ข้าพเจ้าจักได้เป็น พระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ด้วยวาจาซึ่งจะนี้ ขอเทพยเจ้าทั้งหลายจงนำศีลธรรมมาให้แก่ข้าพเจ้า เกิด พอจบคำอธิษฐานศีลธรรมอาศัยเกิดแต่สายฟ้าก็ปรากฏขึ้นในอากาศ" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 530 - 531)

การแสดงอธิษฐานเพื่อให้เกิดความสำเร็จดังความปรารถนา เป็นประเพณี หรือธรรมเนียมของพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ ดังกล่าวไว้ใน สุทธสาตก (2) ว่า

ตาราง 115 แสดงการบำเพ็ญอธิษฐานบารมีของพระโพธิสัตว์

ชั้นที่	อธิษฐานบารมี	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	กระทำอธิษฐาน ตั้งใจมั่นที่จะพบนางมโนห์รา อันเป็นสตรีคู่พระบารมีให้ได้ ด้วยการล้างเอาความจริงที่จะได้ร่วมชีวิตกับนางมโนห์รา จงบันดาลให้นางทาสีผู้หนึ่ง ไม่สามารถยกหมอน้ำขึ้นได้	พระสุธน	สุธนชาดก (2)
2	กระทำอธิษฐานตั้งใจมั่นที่จะปิดทองคำเปลวบูชาพระพุทธรูปให้สำเร็จทั่วทั้งองค์ก่อนที่จะถึงกาลแตกดับ เพราะการเหือดเนื้อของพระองค์ให้แก่ช่างทองกระทำเป็นแผ่นทองคำเปลวและเป็นผลสำเร็จตั้งคำอธิษฐาน	วิริยบัณฑิต	วิริยบัณฑิตชาดก (17)
3	กระทำอธิษฐานตั้งใจที่จะให้นางอันเป็นที่พึงใจได้แลเห็นตัวของตนเพียงคนเดียวเท่านั้น	สุธนมานพ	สุธนชาดก (57)
4	กระทำอธิษฐาน ตั้งใจมิให้สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในกายของตนถึงแก่วิบัติ จึงกระทำอธิษฐานมิให้สัตว์เหล่านั้นมีอยู่ในกายในขณะที่จะกระโดดลงไปในหลุมถ่านเพลิง	หนูเผือก	เสตบัณฑิตชาดก (30)

ตาราง 115 (ต่อ)

ชั้น ที่	อธิษฐานบารมี	นามพระ โภกิสัตว์	ชื่อชาดก
5	กระทำอธิษฐาน ตั้งใจมั่นที่จะช่วยเหลือ พระเจ้ากุสา และประชาชน ให้พ้นจาก ความเดือดร้อนอันเกิดจากยักษ์ร้ายได้ สำเร็จ โดยการอ้างเอาทศบารมี มี ทานบารมี ศีลบารมี เนกัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี เมื่อถอนเสาศิลา แล้วเอาพระขรรค์ที่อยู่ใต้เสาศิลา นั้น ฆ่ายักษ์ร้ายจนตายไปสิ้น	วรวงสกุमार	วรวงสชาดก (45)
6	กระทำอธิษฐานตั้งใจช่วยให้บุตรของ พระองค์กลับมีชีวิตขึ้นมา โดยการกล่าว อ้าง อาณิสสสังข์ของทานทั้งหลายที่ทรงได้ กระทำแล้วเป็นเครื่องแห่งความสำเร็จ จนทำให้บุตรของพระองค์กลับฟื้นคืนชีวิต ได้สำเร็จดังคำอธิษฐาน	พระเจ้าอรินทมาราช	อรินทมาชาดก (46)
7	กระทำอธิษฐานตั้งใจช่วยให้พราหมณ์ผู้ หนึ่งพ้นจากความทุกข์อันเกิดจากตาบอด โดยกล่าวอ้างคำจริงว่า ไม่ได้โกรธ เคืองพราหมณ์ผู้หนึ่งที่ควักดวงตาทิ้งของพระ องค์ไป ด้วยอาณิสสสังข์ดังคำจริงนี้ พราหมณ์ผู้นั้นก็ได้อดวงตากลับคืนมาดังคำ อธิษฐาน	สังขปิตกumar	สังขปิตชาดก (41)

ตาราง 115 (ต่อ)

ชั้น ที่	อธิฐานบารมี	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
8	กระทำอธิฐาน ตั้งใจช่วยมารดาและ ญาติ ให้พ้นจากความยากแค้น อนาคต อันเกิดจากถูกควักดวงตา และถูกคุมขัง ไว้ในอุโมงค์มืด และกระทำได้สำเร็จ ในภายหลัง	รถเสนกุมาร	รถเสนชาดก (47)

อธิฐานอุปบารมี ได้แก่ การแสดงความตั้งใจมั่นที่จะกระทำความช่วยเหลือผู้อื่น
ให้สำเร็จได้ด้วยการสละชีวิตของตน ชาดกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญอธิฐานอุปบารมีของพระ โพธิสัตว์
มี 2 ชาดก คือ มหาปทุมชาดก (27) และนรชิวชาดก (25) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 116 แสดงการบำเพ็ญอธิฐานอุปบารมีของพระ โพธิสัตว์

ชั้น ที่	อธิฐานอุปบารมี	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	กระทำอธิฐานตั้งใจช่วยชุบชีวิตมารดา ให้ฟื้นคืนชีวิต ด้วยการสละชีวิตของพระ องค์เองสนองคุณจึงกระทำสังจายอธิฐาน อ้างความสำเร็จในพระสัมมาสัมโพธิญาณ ในอนาคตกาล เพื่อขออดีตราชกุมารเชือด ดวงใจให้แก่พราหมณ์นำไปให้ชุบชีวิต มารดาได้สำเร็จ	พระมหาปทุมกุมาร	มหาปทุมชาดก (27)

ตาราง 116 (ต่อ)

ชั้น ที่	อธิษฐานอุปัชฌาย์	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
2	กระทำอธิษฐานตั้งใจช่วยชุบชีวิตมารดาให้ฟื้นคืนชีวิต ด้วยการสละชีวิตของพระองค์เองจึงกระทำสัจจาอธิษฐาน อ่างความสำเร็จในพระสัมมาสัมโพธิญาณ ในอนาคตกาล ขอศัตราวุธมาเชือดดวงใจให้แก่พราหมณ์นำไปชุบชีวิตมารดาได้สำเร็จ	นรชีวมาณพ	นรชีวชาดก (25)

อธิษฐานปรมัตตบารมี ไม่มีจริยาวัตรในชาดกเรื่องใดสามารถเทียบได้กับ
แนวเทียบที่กำหนดไว้

เมตตาบารมี

เมตตาบารมี คือ การบำเพ็ญคุณความดีดีสยการแสดงความรัก ความปรารถนา
เห็นผู้อื่นมีความสุข และช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ร้อน

ลักษณะเมตตาบารมี

1 พระโพธิสัตว์มีความเมตตาอันประกอบด้วยความกรุณา คือ การพยายาม
ช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ ตัวอย่างเช่น ในสุวรรณกุมารชาดก (15) กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า
“พระเจ้าสุวรรณกุมารโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นพระเจ้าสิงหลนั้น มีพระสรีรกายอัน
หวาดหวั่น สะทกสะท้าน และมีเสโทอันโหลอาบพักตร์ ก็มีความสงสารประกอบด้วย
พระกรุณา จึงมีพระราชดำริสว่า ตูกร มหาราชผู้ครองนครสิงหล พระองค์ย่อมมีความ
ร้อนแรงกลัวมรณภัยเลย จงวางพระทัยให้เป็นสุขสบายเถิด ใช้ว่าเราต้องการดวงหทัย
ของพระองค์ก็หามิได้ และจะปรารถนาเลือดเนื้อสิ่งใดในกายของพระองค์นั้นประสงค์จะให้

ความรักของพระองค์มีในเรา และความรักของเราก็จะมีในพระองค์สิ้นกาลนาน การที่จะเป็นมิตรรักใคร่กันนั้น ก็ต้องอาศัยดวงทพย์เป็นประมาณ"

(ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 341 - 342)

การแสดงความเมตตา กรุณา ของพระโพธิสัตว์ก็ด้วยเห็นว่าย่อมได้อานิสงส์มาก ดังเช่นกล่าวไว้ในจันทราษาดก (8) ตอนหนึ่งว่า " มหาชน คนที่ปล่อยสัตว์ ย่อมได้คุณสมบัติมีอายุยืนยาวเป็นต้น ในทิศชนยอมสรวริญ์ปล่อยสัตว์ ชนที่ได้ทำบุญแล้ว มีปล่อยสัตว์เป็นต้น ย่อมจะเสวยผล คือ ความสุข ยิ่งยิ่ง ฝ่ายชนที่ไม่ได้ทำบุญแล้ว ย่อมถึงซึ่งความพินาศใหญ่" (ปัญญาสาตก เล่ม 1 หน้า 215)

จากการวิเคราะห์โดยอาศัยแนวเทียบที่กำหนดไว้แล้ว สามารถสรุปการบำเพ็ญเมตตาบารมีของพระโพธิสัตว์ ได้ดังนี้

เมตตาบารมี ได้แก่ การแสดงความรักต่อผู้อื่น และช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ร้อน

ชาตกที่กล่าวถึงเมตตาบารมีของพระโพธิสัตว์ มี 10 ชาตก คือ สมุทโทสชาตก (1) สุธนูชาตก (3) พรหมโฆสราษชาตก (33) วรวงส์ชาตก (56) จันทราษชาตก (8) สุวรรณกัจฉปชาตก (43) และจันทคารชาตก (6) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 117 แสดงการบำเพ็ญเมตตาบารมีของพระโพธิสัตว์

ชั้นที่	เมตตาบารมี	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาตก
1	ช่วยเหลือวิทยาธรผู้ได้รับบาดเจ็บสาหัส ด้วยความกรุณา จนวิทยาธรหายเป็นปกติ	พระสมุทโทส	สมุทโทสชาตก (1)
2	อาสาเป็นยามดูแลความปลอดภัยแทนม้ามณีกัทธิที่เหน็ดเหนื่อยจากการพา	พระสุธนู	สุธนูชาตก (3)

ตาราง 117 (ต่อ)

ชั้น ที่	เมตตาวารมี	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
3	พระองค์กับพระชายาเดินทางมาทั้ง วันแล้ว พระราชทานอาหารให้สุนัขที่กำลังหิว แม้จะต้องหาอาหารจำนวนมากเท่าใด ก็ทรงชวนชวาทามาให้สุนัขกินจนหมด โดยไม่โกรธ สุนัขนั้นก็ยังไม่อิ่ม ผู้เป็น คนเลี้ยงกลับทูลขอคนขี่มาเป็นอาหาร ให้สุนัขพระองค์ก็มีได้ตรัสพระราชทาน ทรงวางเฉยเสีย	พระเจ้าพรหมโฆสราช	พรหมโฆสราชชาดก (33)
4	เตือนพระชายาให้เจริญเมตตาแก่สัตว์ น้ำทั้งหลายในมหาสมุทรในขณะว่ายน้ำ อยู่กลางมหาสมุทร เพราะเรืออัปปาง	วรวงสกุमार	วรวงสชาดก (45)
5	พระราชทานข้าวแก่ประชาชนผู้ประสบ ทุกข์ภัย ใ้บรรเทาความเดือดร้อน จนถึงที่สุดได้ถึง 4 เดือน ข้าวพระ ราชทานก็หมดสิ้น แม้จะเหลืออาหาร ส่วนสุดท้ายของพระองค์ก็พระราชทาน แต่พระปัจเจกพุทธเจ้าด้วยความกรุณา	พระเจ้ากนกวรรณราช	กนกวรรณราชชาดก (16)
6	พระราชทานแผ่นกระดานที่เกาะอยู่ ท่ามกลางมหาสมุทรให้แก่คนผู้กำลัง จะตกเป็นเหยื่อของมัจฉาชาติ ด้วย พระเมตตากรุณา	สังขปิตกุमार	สังขปิตชาดก (41)

ตาราง 117 (ต่อ)

ชั้น ที่	เมตตานุภาพ	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
7	ช่วยเหลือขับไล่ปิศาจไม่ให้มารบกวน	พระเทวันธ	เทวันธชาดก (56)
8	สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น ชื่อสัตว์ต่าง ๆ จากพ่อค้าขายสัตว์แล้ว นำมาปล่อยให้เป็นอิสระด้วยความ เมตตากรุณา	จันทกุมาร	จันทราชาดก (43)
9	ช่วยเหลือพ่อค้าทั้งหลายที่กำลังลอยคอ อยู่กลางมหาสมุทร เพราะเรือแตก ด้วยการให้พ่อค้าทั้งหลายซื้อสิ่งของของตน พามาสู้ฝั่งได้อย่างปลอดภัย	เต้าทอง	สุวรรณกัจจปชาดก (43)
10	พยายามช่วยชีวิตวิทยาธรคนหนึ่งให้ หายจากการบาดเจ็บ ด้วยการแสวง หาไอศกัณฐ์รักษา แต่ไม่สามารถช่วย ได้สำเร็จ	พระจันทคาม	จันทคามชาดก (61)

เมตตานุภาพมี ได้แก่ การแสดงความรักต่อผู้อื่น และช่วยเหลือผู้ที่ได้รับความ
ทุกข์ร้อนมากให้พ้นทุกข์ หรือไม่ลงโทษผู้ที่คิดเบียดเบียน มุ่งร้ายต่อพระองค์ หรือมารดา
ของพระองค์ ชาดกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญเมตตานุภาพมีของพระโพธิสัตว์ มี 5 ชาดก คือ
วิภูษคุลีราชชาดก (20) เทวันธชาดก (56) สุวรรณกัจจปชาดก (15) ลีฬหานาชาดก (52)
และสุวรรณกัจจปชาดก (58) ดังสามารถแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 118 แสดงการบำเพ็ญอุปัชฌายะของพระโพธิสัตว์

ชั้นที่	เมตตาอุปัชฌายะ	นามพระ โพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	ไม่ปรารถนาจะทำร้ายพระราชา กับ เหล่าโยธาผู้เข้ามาเบียดเบียนจะทำ ร้ายพระองค์ จึงเพียงทำให้เกิดความ กลัวแล้วกล่าวโอวาทสั่งสอนให้กระทำ ความดีต่อไป	พระเจ้าวัฏฐคุลีราช	วัฏฐคุลีราชชาดก (20)
2	ช่วยชุบชีวิตเหล่าวานรที่สิ้นชีวิต ด้วยความเมตตากรุณา และ พระราชทานอภัยโทษแก่อยาษฏกุมาร ซึ่งคิดฆ่าพระองค์ แล้วกล่าวให้โอวาท คือกระทำความดี รักษาศีล 5	พระเทวันธกุมาร	เทวันธชาดก (56)
3	ไม่ประหารชีวิตพระราชาผู้เบียดเบียน มุ่งร้ายต่อพระองค์และกล่าวให้โอวาท พระราชานั้นให้มีความรักความเมตตา ต่อผู้อื่น	พระสุวรรณกุมาร	สุวรรณกามาชาดก (15)
4	ไว้ชีวิตแก่ยักษ์ที่จะจับมารดาของพระ องค์กินเป็นอาหาร ด้วยน้ำพระทัย เมตตาแล้วกล่าวให้โอวาทแก่ยักษ์ให้ กระทำแต่ความดี ไม่คิดฆ่าผู้อื่น	พระเจ้าสีหนาท	สีหนาทชาดก (52)
5	ชุบชีวิตมหาชนซึ่งถูกผีเสื้อน้ำ และนก หัสติลิงค์ กินจนเหลือแต่กระดูกให้กลับ ฟื้นคืนชีวิตขึ้นอีกครั้งหนึ่ง	พระสุวรรณวงศ์	สุวรรณวงศ์ชาดก (58)

เมตตาปรมัตถบารมี ได้แก่ การแสดงความรักต่อผู้อื่น และช่วยเหลือผู้ที่ได้รับ
ความทุกข์อย่างยั่งยืนให้พ้นทุกข์ด้วยการสละชีวิตของตน หรือ ไม่ลงโทษแก่ผู้ทำร้ายพระองค์ให้ได้รับ
ทุกข์เวทนาสาหัส ชาดกที่กล่าวถึงการบำเพ็ญเมตตาปรมัตถบารมี มี 3 ชาดก คือ ทูลกนิพิตชาดก

(11) สังขปัตตชาดก (41) และสิโสรัชชาดก (44) ดังแสดงได้ด้วยตารางดังนี้

ตาราง 119 แสดงการบำเพ็ญเมตตาปรมัตถบารมีของพระโพธิสัตว์

ชั้น ที่	เมตตาปรมัตถบารมี	นามพระโพธิสัตว์	ชื่อชาดก
1	ได้ตัวพระภิกษุ 33 รูปให้พ้นจากที่คุมขัง ด้วยทองคำหนักเท่าน้ำหนักตัวของพระภิกษุ แต่ได้ไม่หมดจึงสละชีวิตตายแทน สามเณรรูปหนึ่ง	ทูลกนิณทิต	ทูลกนิณทิตชาดก (11)
2	พระราชทานอภัยโทษแก่พราหมณ์ผู้ลอบควักดวงตาพระองค์ในขณะบรรทม แม้ได้รับทุกขเวทนาสาหัส ก็มีได้นิโรธกลับตรัสให้อิโวกาแก่พราหมณ์ผู้นั้น	พระสังขปัตตกุมาร	สังขปัตตชาดก (41)
3	พระราชทานอภัยโทษแก่ชาวนาทั้งหลายผู้รุมทำร้ายพระองค์จนได้รับทุกขเวทนาสาหัส รวมทั้งยังช่วงชิงเอามงกุฏ พระขรรค์ และม้าทรงของพระองค์ไปด้วย โดยมีได้ตอบโต้โกรธเคืองแต่อย่างใด	พระเจ้าสิโสรราช	สิโสรัชชาดก (44)

อุเบกขาบารมี

อุเบกขาบารมี คือ การบำเพ็ญคุณความดีด้วยการวางเฉยต่อสิ่งที่มากระทบทั้งทางกายและวาจาและใจโดยธรรมชาติ

จากการวิเคราะห์ พบว่าไม่ปรากฏการบำเพ็ญอุเบกขาบารมีทั้ง 3 ชั้น ได้แก่ อุเบกขาบารมี อุเบกขาอุปบารมี และอุเบกขาปรมัตถบารมี การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในปัญาสาชาดกสามารถสรุปแสดงได้ด้วยตารางดังต่อไปนี้

180 (19)

[illegible]

[illegible]

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ผลจากการวิเคราะห์ลักษณะและการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในปัญาสชาดก สรุปได้ดังนี้

ลักษณะของพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ในปัญาสชาดกมี 2 ประเภท ได้แก่ พระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นมนุษย์ และพระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นสัตว์

พระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นมนุษย์มีกล่าวไว้ในชาดกจำนวน 57 เรื่อง โดยแบ่งตามฐานะทางสังคมได้ 2 ฐานะ ได้แก่ กษัตริย์ และสามัญชน พระโพธิสัตว์ที่มีฐานะเป็นกษัตริย์มีกล่าวไว้ในชาดกจำนวน 41 เรื่อง ส่วนพระโพธิสัตว์ที่มีฐานะเป็นสามัญชนมีกล่าวไว้ในชาดกจำนวน 9 เรื่อง โดยแยกเป็นฐานะย่อยเป็น เศรษฐี 3 เรื่อง ยาจกเชื้อใจ 5 เรื่อง ดาบส 1 เรื่อง และไม่บ่งบอกฐานะทางสังคมอีก 7 เรื่อง สำหรับพระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นสัตว์มีกล่าวไว้ในชาดก 4 เรื่อง

ลักษณะของพระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นมนุษย์

ลักษณะการจุติ จากการศึกษาพบว่า ก่อนที่พระโพธิสัตว์จะมาปฏิสนธิในครรภ์มารดานั้น พระโพธิสัตว์ประทับอยู่บนเทวโลกซึ่งมีกล่าวไว้ในชาดกจำนวน 21 เรื่อง โดยระบุชื่อเทวโลกไว้ 2 ชื่อ ได้แก่ ดาวดึงส์เทวโลก มีจำนวน 8 เรื่อง และดุสิตเทวโลก มีจำนวน 5 เรื่อง ส่วนอีก 8 เรื่องไม่ระบุชื่อ ในขณะที่พระโพธิสัตว์ประทับอยู่บนเทวโลกนั้น ท้าวสักกเทวราชเป็นผู้มีบทบาทสำคัญที่ไปอัญเชิญให้พระโพธิสัตว์มาปฏิสนธิในครรภ์มารดา ด้วยมีวัตถุประสงค์ ได้แก่ เพื่อช่วยมารดาพระโพธิสัตว์ให้ได้บุตรสมดังปรารถนา เพื่อให้พระโพธิสัตว์ลงไปช่วยมนุษย์ที่กำลังได้รับความเดือดร้อน และเพื่อให้พระโพธิสัตว์ลงมาช่วยบำรุงรักษาตระกูลของท้าวสักกเทวราชเอง อย่างไรก็ตามพระโพธิสัตว์ก็ลงมาปฏิสนธิได้เองโดยไม่ต้อง

มีการัญเชิญ โดยลงมาเพื่อบำรุงรักษาตระกูลของตนในโลกมนุษย์

ในการมาปฏิสนธิในครรภ์มารดานั้น อาจขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่ การพิจารณาเลือกฐานะ 5 ประการ มีกาล ประเทศ ตระกูล มารดา และอายุ การพิจารณาถึงอานิสงส์ของการปฏิสนธิ และพระโพธิสัตว์อยู่ในภาวะจะสิ้นอายุขัย เมื่อพระโพธิสัตว์มาปฏิสนธิในครรภ์มารดาแล้ว บิดามารดาของพระโพธิสัตว์จะได้รับผลต่าง ๆ คือ บิดาพระโพธิสัตว์ได้รับส่วยอากรและเครื่องบรรณาการเป็นจำนวนมาก ส่วนมารดาของพระโพธิสัตว์ได้รับผลต่าง ๆ ได้แก่ มีรูปทรงงดงามขึ้น มีความรู้สึกปรารถนาจะบำเพ็ญกุศล และเกิดลูบิณิमतทั้งดีและร้าย นิमतดีจะเป็นนางบอกว่าจะได้บุตรที่มีบุญญาธิการมาเกิด ส่วนนิमतร้ายจะเป็นนางบอกเหตุว่ามารดาของพระโพธิสัตว์จะได้รับอันตราย หรือพลัดพรากจากบุตรต่อไปในภายหลัง

การมาปฏิสนธิในครรภ์มารดาของพระโพธิสัตว์ในชาตกเรื่องหนึ่งกล่าวว่า มารดาของพระโพธิสัตว์มิได้ร่วมสมิครสังวาสกับบุรุษใด จึงอาจกล่าวได้ว่า พระโพธิสัตว์อาจมาปฏิสนธิโดยไม่ต้องอาศัยบิดาเป็นส่วนให้กำเนิด และบางชาตกกล่าวว่าพระโพธิสัตว์สามารถร่วมครรภ์มารดาเดียวกับผู้อื่นได้ ซึ่งผู้ร่วมครรภ์มารดามีทั้งชายและหญิง และสามารถมาปฏิสนธิก่อน หลัง หรือพร้อมกันได้

พระโพธิสัตว์อยู่ในครรภ์มารดาได้ 10 เดือน ก็คลอดจากครรภ์มารดา เท่าที่ปรากฏในบางชาตกระบุว่าพระโพธิสัตว์คลอดจากครรภ์มารดาในวันนักษัตรฤกษ์ และในเวลาเที่ยงคืน ซึ่งลักษณะการคลอดออกมานั้นไม่ปรากฏว่าผิดไปจากการคลอดของคนธรรมดาทั่วไป ยกเว้นชาตกเพียงเรื่องเดียวที่ระบุว่า พระโพธิสัตว์คลอดออกมาโดยมารดาสำรอกออกทางปาก

เมื่อพระโพธิสัตว์คลอดออกมานั้นมีสิ่งหรือเหตุการณ์อันน่าอัศจรรย์หลายประการเกิดขึ้น ได้แก่ มารดาไม่ได้รับความเจ็บปวดในขณะที่คลอดพระโพธิสัตว์ ธรรมชาติทั้งหลายแปรปรวนเช่น เกิดเสียงดังลั่นไปทั้งโลก และฝนตั้งเค้ามืดคลุ้ม สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นหลายอย่างเช่น ดอกบัวผุดขึ้นรองรับพระบาทของพระโพธิสัตว์ ฝนแก้ว 7 ประการตกลงมาพร้อมเกิดศุภนิमित และเกิดแสงแก้วส่องสว่างทั่วทั้งปาติมาพันธ์ นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีกษัตริย์ทั้งหลายนำเครื่องบรรณาการมาถวายพระโพธิสัตว์อีกด้วย

มหาบุรุษลักษณะ พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีลักษณะรูปร่างงดงาม อวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายสมบูรณ์ทุกประการ ผิวพรรณของพระโพธิสัตว์ก็ล้วนบริสุทธิ์ ผ่องใส เปล่งปลั่งงดงาม มีออร่านุ่ม และมีรูปลักษณ์อันเป็นมงคล ส่วนเท่านั้นชาตกกล่าวแต่เพียงว่า เป็นเท้าของผู้มีบุญ สามารถครองราชสมบัติทั้ง 4 ทวีปได้ และเป็นเท้าของผู้เป็นท่อนเนื้อของพระนุทธเจ้า

จริยาวัตร จากการศึกษาพบว่าพระโพธิสัตว์แสดงจริยาวัตรทั้งฝ่ายกุศล และฝ่ายอกุศล จริยาวัตรฝ่ายกุศลมี 17 ลักษณะ ดังนี้

การศรัทธามุ่งมั่นกระทำความดีเพื่อความสำเร็จในพระสัมพันธูปัญญา หรือความเป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า โดยดำริหรือกล่าววาจาตั้งความปรารถนาที่จะทำความดีต่าง ๆ ได้แก่ ให้ทานช่วยเหลือมนุษย์และสัตว์ให้พ้นจากความเดือดร้อน สักการะบูชาและปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปมา แสดงความกตัญญูต่อมารดา กล่าวคำสัตย์อธิษฐาน และแนะนำให้ผู้อื่นทำทาน ทั้งนี้เพื่อเป็นปัจจัยให้สำเร็จในพระสัมพันธูปัญญา ซึ่งเมื่อพระโพธิสัตว์ตั้งความปรารถนาไว้ดังนี้แล้ว ก็จะมีพยานรับรู้และกล่าวคำพยากรณ์แก่พระโพธิสัตว์ว่าจะสำเร็จดังที่ปรารถนานั้นทุกประการ พยานผู้กล่าวคำพยากรณ์โดยมากได้แก่ ท้าวสักกเทวราช พระพุทธเจ้าซึ่งปรากฏชื่อ 2 พระองค์ คือ พระปฐมตริสิมพุทธเจ้าและพระโกณฑัญญะพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังมีพระเถระเจ้า และเทพยดาตามลำดับ

การยินดีในทาน บำเพ็ญทานและตักเตือนแนะนำให้ผู้อื่นบำเพ็ญทานด้วย พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานภายนอกเป็นปกติวิสัยอยู่แล้วคือ ให้ทานด้วยทรัพย์สินสิ่งของตั้งแต่มีมูลค่าน้อยไปจนถึงทานที่มีมูลค่ามากหรือสำคัญที่เรียกว่า มหาทาน ได้แก่ สัตตสตกมหาทาน การให้ราชสมบัติ หรือให้พระนครเป็นต้น แต่ใช้ว่าพระโพธิสัตว์จะพอใจอยู่เพียงให้ทานภายนอกเท่านั้น ยังตั้งความปรารถนาที่จะบำเพ็ญทานภายใน และบำเพ็ญทานภายในได้แก่ ให้ภรรยา บุตร อวัยวะ ร่างกาย และชีวิต นอกจากนี้ยังชักชวนผู้อื่นให้บำเพ็ญทานต่าง ๆ อีกด้วย

การพิจารณาธรรมและแสดงธรรมแก่ผู้อื่นให้ประพฤติดุติปฏิบัติตาม กล่าวคือ พิจารณาธรรมเพื่อระงับความทุกข์ของตน และเพื่อแสวงหาผู้รู้ธรรมมาแสดงธรรมแก่ตนต่อไป นอกจากนี้พระโพธิสัตว์ยังแสดงธรรมต่าง ๆ ได้แก่ ความเป็นแก่นสารและไม่เป็นแก่นสาร อาณิสสของทาน การคบคน อาณิสสของการทำบุญกุศล อาณิสสของศีล อาณิสสของธรรม กรรม ทุจจริต 3 สุจจริต 3 และความประพฤติดุติเป็นกุศลต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ฟังประพฤติดุติปฏิบัติตามต่อไป

การเคารพเลื่อมใสพระรัตนตรัยและกระทำความบูชาด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชาซึ่งพบว่าพระโพธิสัตว์มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นอย่างยิ่ง ดังจริยาวัตรที่ปรากฏดังนี้

การเคารพเลื่อมใสพระพุทธรูปนั้น พระโพธิสัตว์ได้กล่าวสรรเสริญ บำเพ็ญบุญทานต่าง ๆ ได้แก่ ถวายนิเวศนาทาน เครื่องสักการบูชาและปัจจัยไทยทานเพื่อเป็นการบูชาพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า รวมไปถึงการบูชาปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปมากรด้วย สำหรับการเคารพเลื่อมใสในพระธรรมนั้น พระโพธิสัตว์ยอมสละทุกสิ่งทุกอย่างแม้กระทั่งชีวิตเพื่อให้ได้

พึงธรรม ส่วนการเคารพเลื่อมใสในพระสงฆ์ซึ่งหมายถึงพระสาวกของพระพุทธเจ้าและผู้ทรงศีล
ทั้งปวงนั้น พระโพธิสัตว์ก็ให้ความเคารพ ลึกการบูชา และบำเพ็ญกุศลแทนพระสงฆ์เหล่านั้น
การเคารพเลื่อมใสพระรัตนตรัยทั้ง 3 นี้ พระโพธิสัตว์ได้ยึดถือไว้เป็นที่พึง และยอมสละชีวิต
เพื่อรักษาพระรัตนตรัยเอาไว้

การช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ ได้แก่ ช่วยเหลือผู้ได้รับความทุกข์ร้อน
เล็กน้อย คือ ช่วยเหลือรักษาผู้ได้รับบาดเจ็บ ให้อาหารแก่สุนัขที่หิวโซ ไปจนถึงช่วยเหลือผู้ได้รับ
ความทุกข์มาก คือ ช่วยเหลือผู้ประสบทุกข์ภัย ภัยจากเรือแตก ภัยจากปีศาจ และช่วยยับยั้ง
ไม่ให้คนสิ้นหวังฆ่าตัวตาย นอกจากนี้พระโพธิสัตว์ยังให้อภัยโทษแก่ผู้คิดร้ายหรือเบียดเบียน เพื่อ
ไม่ให้คนเหล่านั้นต้องได้รับความเดือดร้อนอันเกิดจากการกระทำของพระโพธิสัตว์เอง

การศรัทธาในศีล ประพฤติศีลและให้โอวาทแก่ผู้อื่นเพื่อให้ประพฤติศีล จริยวัตร
ที่พระโพธิสัตว์ได้แสดงนี้พบว่า พระโพธิสัตว์เป็นผู้ประพฤติศีล 5 ศีล 8 และศีล 10 เป็น
ประจำสม่ำเสมอและตามกาลอันเหมาะสม รักษาศีลของตนให้บริสุทธิ์ ด้วยความศรัทธาเลื่อมใส
โดยการกล่าวสรรเสริญคุณของศีล และแสดงอานิสงส์ของศีล รวมทั้งสั่งสอนแนะนำให้ผู้อื่นได้
ประพฤติศีล

การเคารพรัก กตัญญูทวดบิดาต่อบิดามารดา พระโพธิสัตว์แสดงจริยวัตรข้อ
นี้ด้วยการปรนนิบัติดูแลเลี้ยงดูมารดา บารณาและช่วยเหลือบิดามารดาให้พ้นจากความทุกข์ ความ
เดือดร้อน แม้จะต้องสละชีวิตก็ยอมได้ เคารพเชื่อฟังบิดามารดา และไม่กระทำการใดให้บิดา
มารดาได้รับความทุกข์ร้อนเพราะการกระทำของตน

การกระทำอธิฐานเพื่อประโยชน์ตนและผู้อื่น พระโพธิสัตว์แสดงจริยวัตร
ข้อนี้เป็น 2 ลักษณะ ลักษณะแรกกระทำอธิฐานเพื่อปลดเปลื้องความทุกข์ของตนเอง แสดง
เดชานุภาพ และเพื่อให้ได้สิ่งที่ตนปรารถนา เช่น อาวุธที่ใช้เชือดเนื้อ หรือผ่าร่างกายของตน
ให้เป็นทานแก่ผู้อื่น เป็นต้น ลักษณะที่สองเป็นการกระทำอธิฐานเพื่อปลดเปลื้องความทุกข์ของ
ผู้อื่น ได้แก่ อธิฐานเพื่อชุบชีวิตผู้อื่น หรือให้ผู้อื่นมีนัยน์ตาเป็นปกติสมบูรณ์ และอธิฐานไม่ให้มารดา
เดือดร้อนเพราะตน

การไม่โลภ ไม่ยึดมั่นในลาภสักการะหรือทรัพย์สินของผู้อื่น พระโพธิสัตว์แสดง
จริยวัตรข้อนี้ด้วยการไม่ยอมรับราชสมบัติที่ผู้อื่นยกให้ แต่ถ้ามีผู้พร้อมใจกันยกพระโพธิสัตว์ขึ้นเป็น
กษัตริย์ครองราชสมบัติซึ่งราษฎรครอบครองอยู่ พระโพธิสัตว์จะสอบสวนจนได้ความแน่ชัดแล้วว่า
ไม่มีรัชทายาทจึงจะยอมรับ อนึ่งพระโพธิสัตว์ไม่รับผละนินาสงส์ เช่น สมบัติทิพย์ วิมานทิพย์ ที่มีผู้ยก
ให้ และไม่ยึดมั่นในกามรสทั้งหลาย

การมีสติมั่นคง ไม่หวั่นไหวต่อภัยอันตรายทั้งปวง ได้แก่ เมื่อเผชิญกับภัยธรรมชาติ
ก็มีสติแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้ และเมื่อเผชิญหน้ากับศัตรูก็มีได้หวั่นไหวกลัว

การละอายต่อบาป พระโพธิสัตว์แสดงจริยาวัตรข้อนี้ด้วยการพิจารณาเห็นโทษ
ของการทำบาป เกิดความละอายที่จะทำบาปและงดเว้นจากการทำบาป

การยินดีเลื่อมใสในเพศนักบวชและออกบวช พระโพธิสัตว์แสดงจริยาวัตรข้อนี้
ด้วยเห็นว่าสังขารไม่เที่ยง เห็นโทษของกามคุณและการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร และ
เห็นว่าการออกบวชมีอันสงฆ์มาก

การใช้สติปัญญาแก้ปัญหาทางโลกและทางธรรมได้ ทั้งนี้ก็เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นไม่
ให้ได้รับความเดือดร้อน และเพื่อระงับข้อพิพาทของมนุษย์และสัตว์

การมีความเพียร ได้แก่ เพียรพยายามว่ายน้ำไปให้ถึงฝั่ง และเพียรติดตาม
หาภรรยาให้พบ แม้จะต้องใช้เวลาอันเนิ่นนาน พระโพธิสัตว์ก็มีได้ย่อท้อ

การรักษาความจริงและกล่าวความจริงเสมอ ได้แก่ กล่าวความจริงถึงชาติ
ตระกูลที่แท้จริงของตน ยอมรับความจริงในสิ่งที่ตนกระทำอย่างอาจหาญ และรักษาสัจจวาจาที่ให้
ไว้กับผู้อื่น

การมีความอดทนอดกลั้น ได้แก่ อดทนต่อทุกขเวทนาอันเกิดจากความเจ็บปวด
ทางกายและอดกลั้นต่อคำบริภาษ เสียดสีของผู้อื่นได้

จริยาวัตรที่กล่าวไว้ท้ายเรื่อง มีกล่าวไว้ในชาดก 43 เรื่อง แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม
กลุ่มแรกกล่าวถึงการบำเพ็ญบุญทาน รักษาศีล เลี้ยงดูมารดา ให้โอวาทแก่ประชาชนและครอง
แผ่นดินด้วยทศพิธราชธรรม มีกล่าวไว้ในชาดกจำนวน 35 เรื่อง กลุ่มที่สองกล่าวถึงการละ
เพศรบวชส่อออกบวช มีกล่าวไว้ในชาดกจำนวน 8 เรื่อง

สำหรับจริยาวัตรฝ่ายอกุศลที่พระโพธิสัตว์ประพศนั้นมี 11 ลักษณะ ได้แก่ ไม่เชื่อ
ฟังบิดามารดา ไม่ระงับความโศกเศร้า ละทิ้งบิดามารดาไปหาหญิงคนรัก กระทำผิดธรรมเนียม
ประเพณี มีความกำหนัดในกามคุณ เชื่อฟังความผู้อื่นโดยไม่พิจารณาให้ถ่องแท้ กล่าวเท็จ
ชมเชยรังแกผู้อื่น ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต มีจิตหวั่นไหวหวาดกลัวและคบคนชั่ว

เหตุอัศจรรย์ จากการศึกษาพบว่า เหตุอัศจรรย์เกิดขึ้นด้วยสาเหตุ 6 ประการ
ได้แก่ พระโพธิสัตว์คลอจากกรรมมารดา บำเพ็ญทาน กระทำสัตยอธิฐาน แสดงเดชานุภาพ
ระลึกถึงความทุกข์ของผู้อื่น และฟื้นคืนชีวิต เหตุอัศจรรย์ที่เกิดขึ้นด้วยสาเหตุดังกล่าวนี้ มี 11
ลักษณะ ได้แก่ เสียงดังก้อง แสงสว่างจ้า อาวุธหรืออุปกรณ์ที่พระโพธิสัตว์ปรารถนามาใช้เชือด
ผ่าเนื้อหรือร่างกายเพื่อบริจาคตานเกิดขึ้น เครื่องสักการบูชาได้แก่ ดอกไม้ทิพย์ ผ้า แก้ว สัตว์
พาหนะเกิดขึ้น ฝนชนิดต่าง ๆ ได้แก่ ฝนดอกไม้ ฝนแก้วตกลงมา รัศมีกายของท้าวสักกเทวราช

ปรากฏขึ้น รัตนทั้ง 7 ได้แก่ จักรแก้ว รองเท้าแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว นางแก้ว ขุนคลัง
แก้ว ขุนพลแก้วเกิดขึ้น ทรัพย์สินสมบัติคือขุมทองเกิดขึ้น ดอกบัวขนาดใหญ่ผุดขึ้น และสิ่งอัศจรรย์
ที่กล่าวโดยรวม ซึ่งแยกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรก เป็นเหตุอัศจรรย์เกี่ยวกับธรรมชาติแปรปรวน
ได้แก่ ฟ้าร้อง ฟ้าแลบ ฝนตก เกิดคลื่นในมหาสมุทร แผ่นดินไหว ภูเขาโน้มยอด ลูกเห็บ
ตก เป็นต้น กลุ่มที่สอง เป็นเหตุอัศจรรย์ที่กล่าวถึงการแซ่ซ้องสาธุการ และถวายเครื่อง
สักการบูชาของท้าวสักกเทวราช เทพยดา มนุษย์ ครุฑ นาค ยักษ์ เป็นต้น ส่วนผลจากการ
เกิดเหตุอัศจรรย์นั้น มี 6 ประการ ได้แก่ ทำให้ท้าวสักกเทวราชทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และ
ช่วยเหลือสนับสนุนพระโพธิสัตว์ต่อไป ทำให้พระโพธิสัตว์ได้รับนามตามลักษณะของเหตุอัศจรรย์นั้น ฯ
ทำให้พระโพธิสัตว์มีจิตใจผ่องแผ้วยินดี ทำให้ท้าวสักกเทวราชประจักษ์ในความตั้งใจในการบำเพ็ญ
ทานของพระโพธิสัตว์ จึงช่วยเหลือสนับสนุนให้พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานให้สำเร็จ และสรรเสริญ
เมื่อบำเพ็ญทานสำเร็จแล้ว ทำให้มหาชนทั้งหลายประจักษ์ในเดชานุภาพของพระโพธิสัตว์ และ
ทำให้พระโพธิสัตว์ได้รับการพยากรณ์จากเทพยดา

ลักษณะพระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นสัตว์

ลักษณะการจุติ กล่าวแต่เพียงว่าพระโพธิสัตว์มาเกิดเป็นสัตว์ชนิดใดเท่านั้น

มหาบุรุษลักษณะ กล่าวไว้เล็กน้อยว่าพระโพธิสัตว์มีลักษณะทางกายเป็นอย่างไร

ได้แก่ หนู มีสีกายขาวบริสุทธิ์ดุจสีสังข์ เต่า มีรูปร่างกว้างยาว 20 วาเท่ากัน มีสีกายเป็น
สีทองธรรมชาติ ส่วนลูกโคนั้นไม่ปรากฏลักษณะทางกายไว้

จริยาวัตร จากการศึกษาพบว่าพระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นสัตว์แสดงจริยาวัตรเฉพาะ
ฝ่ายกุศลเท่านั้น มี 8 ลักษณะ ได้แก่ ศรัทธามุ่งมั่นกระทำความดีเพื่อความสำเร็จใน
พระสัมพันธคุณ หรือความเป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า ยินดีในทานและบำเพ็ญทานแสดง
ธรรมแก่ผู้อื่น ช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความเดือดร้อน ศรัทธาในศีล และประพฤติดีศีลเคร่งครัด
กตัญญูทดแทนผู้ให้พระคุณ กระทำอธิฐานเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น และมีสติปัญญาแก้ปัญหาได้

เหตุอัศจรรย์ เหตุอัศจรรย์ที่เกิดขึ้นกับพระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นสัตว์มีกล่าวไว้เพียง
เรื่องเดียว โดยกล่าวว่าเกิดดอกบัวใหญ่ผุดขึ้นรองรับพระโพธิสัตว์ขณะกระโดดลงไปในหลุมถ้ำ
เพลิงเพื่อสละชีวิตให้เป็นทาน ซึ่งทำให้พระโพธิสัตว์ปลอดภัย

การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

จากการศึกษาพบว่าพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ตามลำดับขั้นบารมี ดังต่อไปนี้
 ทานบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานบารมีครบทุกขั้นบารมี โดยกล่าวไว้ในชาดก
 จำนวน 26 เรื่อง แยกเป็นขั้นทานบารมี ได้แก่ การบริจาคทรัพย์สิ่งของ เครื่องอุปโภค
 บริโภคต่าง ๆ 16 เรื่อง ขั้นทานอุปบารมี ได้แก่ การบริจาคบุตร ภรรยา และอวัยวะบางส่วน
 ที่ไม่ทำให้ถึงแก่ชีวิต 4 เรื่อง และขั้นทานปรมัตถบารมี ได้แก่ การบริจาคชีวิต 6 เรื่อง

ศีลบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญศีลบารมีเพียง 2 ขั้นบารมี โดยกล่าวไว้ในชาดก
 จำนวน 12 เรื่อง แยกเป็น ขั้นศีลบารมี ได้แก่ การรักษาศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 เป็นประจำ
 และตามกาลอันควร 9 เรื่อง ขั้นศีลอุปบารมี ได้แก่ การไม่ล่วงละเมิดศีล ไม่ทำลายองค์ศีลที่รักษา
 เป็นปกติแล้วให้ขาด 3 เรื่อง

เนกขัมมบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเนกขัมมบารมีครบทุกขั้นบารมีโดยกล่าวไว้ในชาดก
 จำนวน 11 เรื่อง แยกเป็น ขั้นเนกขัมมบารมี ได้แก่ การละเพศฆราวาส สละราชสมบัติออก
 บรรพชา 7 เรื่อง ขั้นเนกขัมมอุปบารมี ได้แก่ การละเพศฆราวาส สละราชสมบัติออกบรรพชา
 เพราะมีความเลื่อมใสในเพศบรรพชิต 1 เรื่อง และขั้นเนกขัมมปรมัตถบารมี ได้แก่ การละเพศ
 ฆราวาส สละราชสมบัติออกบรรพชาเพราะเห็นโทษของสังขารและการครองเพศฆราวาส รวมทั้ง
 เห็นอนิสสัยของการออกบรรพชา 3 เรื่อง

ปัญญาบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญปัญญาบารมีครบทุกขั้นบารมี โดยกล่าวไว้ในชาดก
 จำนวน 6 เรื่อง แยกเป็น ขั้นปัญญาบารมี ได้แก่ การแสดงปัญญากับปัญหาทางโลกเพื่อระงับข้อ
 พินาศของผู้อื่น 2 เรื่อง ขั้นปัญญาอุปบารมี ได้แก่ การแสดงปัญญากับปัญหาธรรมเพื่อระงับข้อ
 พินาศของผู้อื่น หรือช่วยเหลือผู้อื่นไม่ให้ได้รับความทุกข์ร้อน 1 เรื่อง และขั้นปัญญาปรมัตถบารมี
 ได้แก่ การแสดงปัญญากับปัญหาธรรมอันละเอียดลึกซึ้งเกินกว่าบุคคลธรรมดาจะสามารถแก้ไขได้
 3 เรื่อง

วิริยบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญวิริยบารมีเพียง 1 ขั้นบารมี คือ ขั้นวิริยบารมี
 เท่านั้น ได้แก่ การแสดงความเพียรพยายามกระทำกิจของตนให้สำเร็จมิได้พักถอย กล่าวไว้
 ในชาดก 3 เรื่อง

ขันติบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญขันติบารมีเพียง 2 ขั้นบารมี โดยกล่าวไว้ในชาดก
 จำนวน 2 เรื่อง แยกเป็น ขั้นขันติบารมี ได้แก่ การอดทนต่อความเจ็บปวดทรมานอย่างยิ่ง
 1 เรื่อง และขั้นขันติอุปบารมี ได้แก่ การอดกลั้นอย่างยิ่งต่อคำบริภาษ เลียดสี 1 เรื่อง

สัจจนารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญสัจจนารมีครบทุกชั้นนารมี โดยกล่าวไว้ในชาดก 8 เรื่อง แยกเป็น ชั้นสัจจนารมี ได้แก่ การกล่าวความจริงเกี่ยวกับการกระทำของตน ชาติตระกูล ความรู้สึกความปรารถนาของตนโดยไม่ปิดบัง 5 เรื่อง ชั้นสัจจอุปนารมี ได้แก่ การกล่าวความจริงถึงคุณความดีที่ได้กระทำมาแล้ว เพื่อขอให้ภานิสสัยของคุณความดีนั้นสามารถช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ 2 เรื่อง และชั้นสัจจปรมัตถนารมี ได้แก่ การกระทำตามสัจจวาจาที่ให้ไว้แก่ผู้อื่น 1 เรื่อง

อธิฐานนารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอธิฐานนารมีเพียง 2 ชั้นนารมี โดยกล่าวไว้ในชาดกจำนวน 10 เรื่อง แยกเป็น ชั้นอธิฐานนารมี ได้แก่ การแสดงความตั้งใจมั่นที่จะกระทำกิจของตนและผู้อื่นให้สำเร็จ 8 เรื่อง และชั้นอธิฐานอุปนารมี ได้แก่ การแสดงความตั้งใจมั่นที่จะช่วยเหลือผู้อื่นให้สำเร็จด้วยการสละชีวิต 2 เรื่อง

เมตตาบารมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเมตตาบารมีครบทุกชั้นนารมี โดยกล่าวไว้ในชาดกจำนวน 18 เรื่อง แยกเป็น ชั้นเมตตาบารมี ได้แก่ การแสดงความรักต่อผู้อื่นและช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ 10 เรื่อง ชั้นเมตตาอุปนารมี ได้แก่ การแสดงความรักต่อผู้อื่นและช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์มาก และไม่หลงโทษผู้คิดร้ายเบียดเบียนต่อพระโพธิสัตว์และมารดาของพระโพธิสัตว์ 5 เรื่อง และชั้นเมตตาปรมัตถนารมี ได้แก่ การแสดงความรักต่อผู้อื่น และช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์อย่างยิ่ง ด้วยการสละชีวิตของตน และไม่หลงโทษแก่ผู้ทำร้ายตนให้ได้รับทุกข์เวทนาสาหัส 3 เรื่อง

อุเบกขานารมี จากการศึกษาไม่ปรากฏว่าพระโพธิสัตว์บำเพ็ญอุเบกขานารมี

อภิปรายผล

ผลจากการศึกษาลักษณะและการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในปัญจาสชาดก พบว่าส่วนใหญ่เป็นไปตามแนวคิดที่มีมาในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท โดยเฉพาะคัมภีร์อรรถกถาชาดก พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก

พระโพธิสัตว์ในปัญจาสชาดก มีชาติกำเนิดที่แตกต่างกัน คือ มีทั้งที่เป็นสัตว์ และมนุษย์ ซึ่งชาติกำเนิดที่เป็นมนุษย์นั้นยังกำเนิดในตระกูลสูงต่ำแตกต่างกันไปอีก ความแตกต่างในชาติกำเนิดดังกล่าวนี้ น่าจะเป็นผลมาจากบุรพกรรมที่กระทำมาแต่ชาติก่อนตามความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ระบุไว้ ผู้กระทำความดีย่อมได้รับผลดีทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ดังนั้นพระโพธิสัตว์ที่มีชาติกำเนิดสูงจึงเป็นผลมาจากการได้กระทำความดีไว้มากนั่นเอง ส่วนพระโพธิสัตว์ที่มีชาติกำเนิดต่ำ เช่น กำเนิด

เป็นสัตว์เดรัจฉานนั้นก็ เป็นผลมาจากได้กระทำความดีไว้น้อย ดังนั้นจึงเป็นเหตุให้พระ โพธิสัตว์ที่ กำเนิดเป็นสัตว์ต้องพยายามกระทำความดี หรือนำบุญบารมีไว้มาก ๆ เพื่อให้ได้ชาติกำเนิดที่ สูงขึ้น จากเรื่องชาติกำเนิดดังกล่าวนี้อาจแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการได้จากสัตว์ชั้นต่ำ ไปสู่สัตว์ชั้น สูงตามลำดับ โดยเริ่มจากเต่า หนู โค จนถึงมนุษย์ เต่าเป็นตัวแทนของสัตว์เลื้อยคลาน หนูเป็นตัวแทนของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมขนาดเล็ก โคเป็นตัวแทนของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมขนาดใหญ่ จนถึงสัตว์ประเสริฐที่มีปัญญาเช่นมนุษย์ และในฐานะเป็นมนุษย์ก็ยังมี ความแตกต่างกันในเรื่องฐานะ ตระกูล ตั้งแต่ชนชั้นยากจนถึง ใจ เศรษฐี ไปจนถึงชนชั้นสูง คือ กษัตริย์

ชาติกำเนิดที่แตกต่างกันดังที่กล่าวแล้วนั้นย่อมมีผลต่อโอกาสในการแสดงจริยาวัตร และ การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นอย่างมาก กล่าวคือ พระโพธิสัตว์ที่มีชาติกำเนิดเป็นมนุษย์ ย่อมมีโอกาสแสดงจริยาวัตรและบำเพ็ญบารมีได้มากกว่าพระโพธิสัตว์ที่มีชาติกำเนิดเป็นสัตว์ และ พระโพธิสัตว์ที่มีฐานะชาติตระกูลสูงก็ย่อมมีโอกาสแสดงจริยาวัตร และบำเพ็ญบารมีได้มากกว่า พระโพธิสัตว์ที่มีฐานะชาติตระกูลต่ำ ด้วยเหตุนี้จึงอาจเป็นสาเหตุที่ทำให้ผู้แต่งคัดเลือกชาดกที่ พระโพธิสัตว์มีชาติกำเนิดเป็นมนุษย์ และมีฐานะชาติตระกูลสูง คือ กษัตริย์ เป็นจำนวนมากถึง 41 เรื่อง

ในการศึกษาถึงลักษณะของพระโพธิสัตว์ในปัญาสาชดกนั้น ทำให้มองเห็นถึงชีวิตของ พระโพธิสัตว์ในพระชาติหนึ่ง ๆ ที่มีลักษณะตามแบบชีวิตของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายตามคติทางพุทธ ศาสนาฝ่ายเถรวาท ดังนี้คือ พระโพธิสัตว์ประทับอยู่บนเทวโลก ปฏิสนธิสู่ครรภ์มารดา คลอด จากครรภ์มารดา แสดงจริยาวัตรหรือกระทำความดี และบำเพ็ญบารมี หลีกออกจากกามหรือ ออกบวช สิ้นอายุขัยและไปจุติในเทวโลก เป็นวัฏจักรเช่นนี้จนกว่าจะบำเพ็ญบารมีครบ 30 ทศ เติမ်บริบูรณ์ในพระชาติสุดท้าย ซึ่งไม่ปรากฏว่ามีการกล่าวถึงพระชาติสุดท้ายในปัญาสาชดก

จากชีวิตของพระโพธิสัตว์ในปัญาสาชดกดังที่กล่าวนี้ มีประเด็นน่าสนใจที่ควรกล่าวถึง หลายประเด็น ดังนี้

ประเด็นแรก การที่พระโพธิสัตว์ประทับอยู่บนเทวโลก ไม่ว่าจะอยู่ในเทวโลก ชั้นดาวดึงส์ หรือ ตูลิต ไม่มีผลต่อการได้ชาติกำเนิด หรือฐานะชาติตระกูล

ประเด็นที่สอง การที่พระโพธิสัตว์มาปฏิสนธิในครรภ์มารดา ไม่ได้ขึ้นอยู่กับ การอัญเชิญของท้าวสักกเทวราชเป็นเหตุสำคัญ หากแต่มีปัจจัยอื่น ๆ มาประกอบด้วย คือ การ พิจารณาเลือกฐานะ 5 การที่พระโพธิสัตว์อยู่ในภาวะจนสิ้นอายุขัย และการพิจารณาถึงอันสงส์ ของการมาปฏิสนธิ นอกจากนี้พระโพธิสัตว์สามารถมาปฏิสนธิเอง โดยไม่ต้องมีใครอัญเชิญ ด้วย สาเหตุเพื่อจะลงมาทำนุบำรุงตระกูลของตนเอง

ประเด็นที่สาม การที่พระโพธิสัตว์สามารถมาปฏิสนธิร่วมกรรมมารดาเดียวกันกับผู้อื่นได้นั้น แสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์มีลักษณะใกล้เคียงกับคนสามัญทั่วไปมาก

ประเด็นที่สี่ ลักษณะรูปร่างของพระโพธิสัตว์ที่เป็นมนุษย์มีความสอดคล้องกับลักษณะมหาบุรุษ หรือมหาปुरुสลักษณะ และอนุพยัญชนะ ที่มีมาในคัมภีร์ลักษณะสูตรในพระไตรปิฎก แต่ไม่ได้หมายความว่าครบทุกลักษณะ ทั้งนี้เพราะในปิฎกสาสดกกล่าวไว้กว้าง ๆ มิได้ระบุถึงลักษณะใดลักษณะหนึ่งตรง ๆ อย่างชัดเจน ส่วนพระโพธิสัตว์ที่เป็นสัตว์นั้น ไม่กล่าวถึงลักษณะทางกายให้เห็นชัดเจนว่ามีความแตกต่างไปจากสัตว์อื่น ๆ ในประเภทเดียวกันแต่อย่างไร

ประเด็นที่ห้า การเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้นในช่วงชีวิตต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ ได้แก่ ช่วงปฏิสนธิในครรภ์มารดา คลอดออกจากครรภ์มารดา ตั้งความปรารถนาบำเพ็ญความดี หรือ บำเพ็ญบารมี นั้น เป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของพระโพธิสัตว์ว่าเป็นผู้มีบุญญาธิการอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะพระโพธิสัตว์ได้ชื่อว่าเป็นมหาบุรุษ เป็นหน่อเนื้อของพระพุทธเจ้า การเกิดเหตุอัศจรรย์ต่าง ๆ ย่อมถือเป็นธรรมดาวิสัยของมหาบุรุษทั้งหลาย

การเกิดเหตุอัศจรรย์ปรากฏมากที่สุดในการบำเพ็ญทาน และลักษณะของเหตุอัศจรรย์ที่พบมากที่สุด คือ ปรากฏการณ์ธรรมชาติที่แปรปรวนผิดปกติ และเหล่าเทพยดา มนุษย์ ครุฑ นาค สัตว์ทั้งหลายพากันแซ่ซ้องสาธุการ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการบำเพ็ญทานว่าควรแก่การศรัทธาเลื่อมใส และยกย่องสรรเสริญ ด้วยเหตุนี้จึงแปรออกมาเป็นเหตุอัศจรรย์ที่แสดงให้เห็นถึงการกระทำที่เป็นคุณอันยิ่งใหญ่ สมควรที่โลกจะยกย่องสรรเสริญ ดังกล่าว

ประเด็นที่หก การที่พระโพธิสัตว์แสดงจริยาวัตรทั้งฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศล เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์ยังมีลักษณะใกล้เคียงกับบุคคลสามัญทั่วไปที่กระทำได้ทั้งดีและไม่ดี ทั้งนี้เพราะมนุษย์ทุกคนย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงหนีกิเลสตัณหาได้ แต่ที่ทำให้พระโพธิสัตว์แตกต่างไปจากมนุษย์ปุถุชนอื่น ๆ ก็คือ พระโพธิสัตว์มีความมุ่งมั่นที่จะกระทำความดีตัดเกลากิเลสของตนให้เบาบางอยู่ตลอดเวลา และจากการเปรียบเทียบจริยาวัตรทั้งสองฝ่ายนี้แล้ว พระโพธิสัตว์แสดงจริยาวัตรฝ่ายกุศลมากกว่าจริยาวัตรฝ่ายอกุศล

ในจริยาวัตรฝ่ายกุศลนั้น พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานไว้มากที่สุด ทั้งนี้เพราะทานเป็นธรรมพื้นฐานเบื้องต้นที่บุคคลจะต้องพยายามละความโลภ ความเห็นแก่ตัว และความตระหนี่เสียก่อนด้วยการรู้จักสงเคราะห์ผู้อื่นด้วยวัตถุทาน ธรรมทาน และอภัยทาน ตามลำดับ เมื่อบำเพ็ญทานบริบูรณ์แล้ว จึงจะสามารถประพฤติดุธรรมอื่น ๆ ต่อไปได้ เช่น ประพฤติศีล แสดงความมีเมตตากรุณา เป็นต้น ทานจึงเป็นธรรมพื้นฐานที่ก่อให้เกิดธรรมข้ออื่น ๆ ต่อไป

ส่วนจริยวัตรฝ่ายกุศลที่พระโพธิสัตว์ประพจน์น้อยที่สุด คือ ความอดทนอดกลั้น นั้น อาจเป็นเพราะ ความอดทนอดกลั้นเป็นจริยวัตรที่ประพจน์ได้ยาก ผู้ที่จะประพจน์ได้ต้องอาศัย พื้นฐานทางจิตใจที่ได้รับการฝึกฝนมาดีแล้ว ดังนั้นการคาดหวังที่จะให้คนในสังคมได้ประพจน์ปฏิบัติ ตามคงเป็นไปได้ยาก จริยวัตรข้อนี้จึงปรากฏน้อยมากและเป็นผลให้พระโพธิสัตว์บำเพ็ญชั้นติบารมี น้อยที่สุดด้วย

สำหรับจริยวัตรฝ่ายอกุศลนั้น แม้จะปรากฏไม่มากนัก แต่ก็เห็นผลทันทีทำให้ พระโพธิสัตว์มีความเศร้าหมอง และจะต้องกระทำความดีชำระกิเลสต่าง ๆ มากขึ้นไปอีก อนึ่ง จริยวัตรฝ่ายอกุศลที่พระโพธิสัตว์ทำให้ชีวิตของผู้อื่นให้ล่วงไปนั้น พระโพธิสัตว์จะต้องได้รับผลกระทบ ตามสนอง แม้จะไม่ปรากฏในช่วงชีวิตของพระโพธิสัตว์ในชาดกดังกล่าว แต่ตามกฎหมายแห่งกรรมระบุ ไว้ชัดเจนว่า ผู้ใดทำกรรมอย่างไรไว้ ก็ย่อมได้รับผลกระทบนั้นตอบแทน

ลักษณะการประพจน์จริยวัตรฝ่ายอกุศลของพระโพธิสัตว์นั้นพบว่า จริยวัตรบางข้อ เช่น การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การคบสัถบุรุษ หรือการช่มเหงรังแกผู้อื่นนั้น พระโพธิสัตว์กระทำไป ก็เพื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม กล่าวคือเป็นการกำจัดคนพาลเพื่อประโยชน์สุขของมหาชน จริยวัตรบางข้อ เช่น การไม่รู้จักระงับความโสกเศร้า การกระทำผิดธรรมนิยมประเพณี การ มีความกำหนัดในกามคุณ การไม่เชื่อบิดาหรือละทิ้งมารดาไปหาหญิงคนรักนั้น พระโพธิสัตว์กระทำ ไปเพราะอยู่ภายใต้กฎธรรมดาสังคมของโลก ซึ่งพระโพธิสัตว์ก็คือนมนุษย์ที่ยังไม่สิ้นกิเลส จึงกระทำในสิ่ง อันไม่เหมาะสมไม่ควรแก่ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์ไปบ้าง แต่ถ้ามองในแง่ของมนุษย์ปุถุชนในสังคม สมัยนั้น การกระทำบางอย่าง เช่น การมีภรรยาเป็นจำนวนมาก ก็อาจถือเป็นเรื่องธรรมดา

จริยวัตรฝ่ายอกุศลที่พระโพธิสัตว์ประพจน์มากที่สุด คือ การไม่รู้จักระงับความ โสกเศร้าสะเทือนใจ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะของพระโพธิสัตว์ที่มีความใกล้เคียงกับมนุษย์ปุถุชน มาก แต่สิ่งที่อาจแสดงให้เห็นถึงลักษณะพิเศษของพระโพธิสัตว์ก็คือ การรู้จักพิจารณาธรรม เพื่อนำมา ระงับความรู้สึกที่เกิดขึ้นได้ในเวลาอันรวดเร็ว ซึ่งหมายถึงการมีสติ รู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้นและระงับ ได้ในที่สุด ลักษณะเช่นนี้น่าจะเป็นเครื่องเตือนสติของผู้อ่านให้เกิดความไม่ประมาท เมื่อใดเผชิญ กับสิ่งเหล่านี้ จะได้รู้จักระงับความโสกเศร้าดังกล่าวนี้อย่างเสีย ส่วนจริยวัตรฝ่ายอกุศลที่พระโพธิสัตว์ ประพจน์น้อยที่สุด มี 7 ลักษณะ ๆ ละ 1 จริยวัตร ซึ่งได้อธิบายมาแล้วข้างต้นว่า ทุกจริยวัตร ล้วนมีภาวะอันจำเป็นที่ทำให้พระโพธิสัตว์ประพจน์ไปเช่นนั้น

สำหรับจริยวัตรฝ่ายอกุศลที่ไม่ปรากฏในพระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นสัตว์นั้น อาจเป็น เพราะเหตุผลดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า พระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นสัตว์จะต้องพยายามกระทำความ

ความดีให้มากที่สุดในแต่ละชาติเพื่ออันสงฆ์จะได้ส่งผลให้ได้ชาติตระกูลที่สูงขึ้นเพราะยิ่งชาติตระกูลสูงขึ้นเท่าไร ก็ยังมีโอกาสได้กระทำความดี หรือนำบุญบารมีมากขึ้นเท่านั้น หากพระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นสัตว์กระทำสิ่งอันเป็นอกุศลอีก ก็จะได้ชาติกำเนิดเป็นสัตว์ต่อไปอีกและอาจได้ชาติภูมิที่ต่ำกว่าชาติภูมิเดิมด้วย โอกาสที่จะนำบุญคุณความดีและนำบุญบารมีก็จะยิ่งมีน้อยลงไป ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในชาดกทั้ง 4 เรื่อง ที่กำเนิดเป็นสัตว์นั้นพระโพธิสัตว์จะกระทำความดีและนำบุญบารมีในชั้นอุปบารมีและปรมาตบารมีไว้มากที่สุด ซึ่งด้วยข้อจำกัดดังกล่าวนี้จึงทำให้การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นสัตว์แตกต่างจากการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นมนุษย์ ทั้งในเรื่องของโอกาสในการบำเพ็ญและบารมีที่บำเพ็ญ กล่าวคือ พระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นสัตว์มีโอกาสในการบำเพ็ญบารมีได้น้อยกว่า และบำเพ็ญบารมีได้เฉพาะที่เหมาะสมแก่ชาติกำเนิดของตนเท่านั้น บารมีบางอย่างไม่สามารถบำเพ็ญได้ เช่น เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี เป็นต้น และบารมีบางอย่างก็บำเพ็ญได้เฉพาะที่เหมาะสมกับชาติกำเนิดของตนเท่านั้น เช่น ทานบารมี พระโพธิสัตว์จะไม่สามารถให้ทานด้วยลูกเมีย ราชสมบัติ หรือพระนครได้ แต่จะบำเพ็ญได้ด้วยการสละเนื้อ ชีวิต เป็นทานได้

จากการศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์พบว่า มีชาดกจำนวน 11 เรื่อง ที่พระโพธิสัตว์ไม่ได้บำเพ็ญบารมีได้ไว้ ทั้งนี้เพราะบางชาดกแสดงให้เห็นถึงการเกิดมาเพื่อชดใช้กรรมแต่ชาติปางก่อน บางชาดกแสดงให้เห็นถึงการได้รับอันสงฆ์ของการทำความดีในชาติปางก่อน บางชาดกแสดงให้เห็นถึงเดชานุภาพ และบางชาดกแสดงจริยาวัตรอื่น ๆ ที่ไม่ตรงกับการบำเพ็ญบารมี

บารมี 30 ประการที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายจะต้องบำเพ็ญให้ครบถ้วนเต็มบริบูรณ์เพื่อมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น จากการศึกษาศึกษาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในปัญจาสชาดก พบว่าพระโพธิสัตว์บำเพ็ญไว้ไม่ครบ คงบำเพ็ญไว้เพียง 22 บารมี อันแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญบารมีส่วนที่เหลือให้ครบต่อไป และแม้ว่าพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีได้ครบทั้ง 30 บารมีแล้ว ก็มิได้หมายความว่าส่งผลให้พระโพธิสัตว์บรรลุพระโพธิญาณได้ พระโพธิสัตว์อาจจะต้องบำเพ็ญบารมีทั้ง 30 บารมีให้เต็มบริบูรณ์เพียงพอเสียก่อนซึ่งไม่ปรากฏข้อมูลดังกล่าวนี้ในปัญจาสชาดก นอกจากนี้ยังไม่ปรากฏว่าพระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญบารมีใดก่อนหลัง การบำเพ็ญบารมีแต่ละชาดกเป็นอิสระต่อกัน หรืออาจกล่าวได้ว่า มีลักษณะเป็นการกรธรรม คือ เกื้อกูลกัน ทุกบารมีเป็นไปเพื่อช่วยให้พระโพธิสัตว์สามารถบรรลุพระโพธิญาณได้ในที่สุด อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานบารมีมากที่สุด ประกอบกับทานเป็นธรรมพื้นฐานที่จะก่อให้เกิดธรรมข้ออื่น ๆ ต่อไปได้ จึงอาจอนุมานได้ว่าทานบารมี น่าจะ

เป็นบารมีพื้นฐานหรือเป็นบารมีแรกที่จะก่อให้เกิดการบำเพ็ญบารมีอื่น ๆ ต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ควรจะได้ศึกษาเปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ในปญญาสาตกถึงได้รับแนวความคิดทางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกับพระโพธิสัตว์ในชาดกมาลา ซึ่งน่าจะได้รับแนวคิดทางฝ่ายพุทธศาสนาฝ่ายมหายานว่าจะมีลักษณะคล้ายคลึงหรือแตกต่างกันอย่างไร
2. ควรจะได้ศึกษาพระโพธิสัตว์ในปญญาสาตกในแง่มุมอื่นบ้าง เช่น พฤติกรรมหรือจริยวัตรของพระโพธิสัตว์จะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสังคมและประวัติศาสตร์แห่งล้านนาในเรื่องใดบ้าง

บรรณานุกรม

การศาสนา, กรม. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย : พระบาลีสถิตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหาวงศ์.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา พ.ศ. 2530 : พระบาลีสถิตตันตปิฎก ขุททกนิกาย
ชาดก เล่มที่ 27 (ปฐมภาค). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา พ.ศ. 2530 : พระบาลีสถิตตันตปิฎก ขุททกนิกาย
ชาดก เล่มที่ 28 (ทุติยภาค). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา พ.ศ. 2530 : พระบาลีสถิตตันตปิฎก ขุททกนิกาย
อปทาน เล่มที่ 32 (ปฐมภาค). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา พ.ศ. 2530 : พระบาลีสถิตตันตปิฎก ขุททกนิกาย
อปทาน เล่มที่ 33 (ทุติยภาค). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง : พระสถิตตันตปิฎก เล่ม 3 ขุททกนิกาย ปาฏิกวรรค.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2515.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. หลักพุทธศาสนา : เถรวาท - มหายาน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524.

เฉลิม มากนวล. การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป. เอกสารนิเทศการ
ศึกษา ฉบับ 167. หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ครูสภา,
2518.

ทรัพย์ ประกอบสุข. วรรณคดีชาดก. เอกสารการสอน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ปทุมวัน, 2525. อัดสำเนา.

เทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์
อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524. อัดสำเนา.

เทพเวที, พระ. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : บริษัท
อัมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, 2532.

ถนิต อยู่โพธิ์. นิทานวรรณคดี. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนศิwap, 2508.

นิตดา สาริกภูติ. ปัญญาสาชดก : ประวัติความเป็นมาและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรอง
ของไทย. วิทยานิพนธ์ อ.ด. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524. อัดสำเนา.

บรรจบ บรรณรุจิ. พระโพธิสัตว์ในนิยายเถรวาท. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2529.

ปรมาณูชิตชีโนรส, กรมสมเด็จพะ. พระปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลียงเชียง
จงเจริญ, 2519.

ประพจน์ อัครวิรุฬหการ. การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์
มหายาน. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523. อัดสำเนา.
ปริยัติเวที, พระ. พระไตรปิฎกแปลย่อ : พระสูตรตันตปิฎก (ทีฆนิกาย). พระนคร : โรงพิมพ์
มหาดไทย, 2513.

พัฒน์ เฟื่องผลา. การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก. รายงานการวิจัย.
กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2530. อัดสำเนา.

พุทธทาสภิกขุ. พระพุทธคุณบรรยาย. กรุงเทพฯ :ธรรมทานมูลนิธิ, 2524.

_____. พุทธประวัติจากพระโอษฐ์. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิ, 2523.

มหามกุฏวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถาแปล : ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม 9 ภาค 3.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศิวพร, 2525.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล : ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม 3 ภาค 4. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์ศิวพร, 2525.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล : ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม 3 ภาค 5. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์ศิวพร, 2527.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล : ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม 3 ภาค 6. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์เฉลิมชาฎการพิมพ์, 2527.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล : ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม 4 ภาค 1. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์เฉลิมชาฎการพิมพ์, 2526.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล : ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม 4 ภาค 2. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์เฉลิมชาฎการพิมพ์, 2527.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล : ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่ม 9 ภาค 2. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์เฉลิมชาฎการพิมพ์, 2525.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล : ขุททกนิกาย เอกนิบาตชาดก เล่ม 3 ภาค 2.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศิวพร, 2526.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล : ทีฆนิกายมหาวรรค เล่ม 2 ภาค 1. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์เฉลิมชาฎการพิมพ์, 2526.

_____ . พระสูตรและอรรถกถาแปล : อปทาน เล่ม 8 ภาค 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัย, 2528.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525. พิมพ์ครั้งที่ 3.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2530.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. สารานุกรมพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2529.

วรมณี, พระราช. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ :

ด้านสหราชอาณาจักร, 2528.

ศิลปากร, กรม. ไตรภูมิพระร่วง. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณคดี, 2515.

_____ . ปัญญาสชาดก ภาค 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2499.

_____ . ปัญญาสชาดก ภาค 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2499.

สลากกินแบ่งรัฐบาล, สำนักงาน. ทศนิราศธรรม. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย,
2530.

เสฐียรโกเศศ. เล่าเรื่องในไตรภูมิ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515.

เสมอ บุญมา. อรรถาธิบายและวิเคราะห์ศัพท์ในปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย

ศิลปากร, 2525.

ลูซีฟ บุญญาภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัย, 2524.

สุทธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์. อุปกรณ์วรรณคดีพุทธศาสนา คู่มือพระปฐมสมโพธิกถา. พิมพ์ครั้งที่ 3.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2525.

อ.ป. (นามแฝง). พุทธประวัติจากพระโอษฐ์. พิมพ์ครั้งที่ 8. โรงพิมพ์การพิมพ์พระนคร, 2515.

เอื้อนทิพย์ นีร์เสถียร. การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสชาดก. วิทยานิพนธ์

อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529. อัดสำเนา.

Cowell, E.D. (trans.). The Jātaka (Stories of the Buddha's Former Births). 3 Vols. London : The Pali Text Society, 1973.

Dresden, Mark J. (trans.) The Jātaka Sattva or Praise of the Buddha's Former Births. Transactions of the American Philosophical Society XLV, 5, 1955.

Fickle, Dorothy Helen. An Historical and Structural Study of Pannasa Jātaka. Ph.D. Dissertation. University of Pennsylvania, 1978.

Malalasekera, George P. Dictionary of Pāli Proper Names. 2 Vols. London : Pali Text Society, Routledge and Kegan Paul Ltd., 1974.

———. Encyclopedia of Buddhism. Ceylon : The Government of Ceylon. Vol. III, 1971.

Sen, Benoychandra. Studies in the Buddhist Jātakas (Tradition and Policy). Calcutta : Saraswat Library, 1974.

U San Tun. "Pacan Ava Pannasa" Myawadi Maoziene. Vol. and Date not known.

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ นายกรเพชร ชื่อสกุล เพชรรุ่ง

เกิดวันที่ 12 เดือนกรกฎาคม

สถานที่เกิด

สถานที่อยู่ปัจจุบัน

พุทธศักราช 2499

อำเภอเมือง จังหวัดชัยนาท

บ้านเลขที่ 125/66 ซอยลุ่มพัฒนา 2

ถนนบางกรวย อำเภอบางกรวย

จังหวัดนนทบุรี 11130

ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน

อาจารย์ 1 ระดับ 4

สถานที่ทำงานปัจจุบัน

ศูนย์การศึกษาสำหรับครูทางวิทยุไปรษณีย์ กองส่งเสริม
วิทยฐานะครู กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2522 กศ.บ. วิชาเอกภาษาไทย วิชาโทประวัติศาสตร์ จากมหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน

พ.ศ. 2534 กศ.ม. วิชาเอกภาษาไทย จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

การวิเคราะห์พระโพธิสัตว์ในปัญญาสาตก

บทคัดย่อ

ของ

กรเพชร เพชรรุ่ง

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

กุมภาพันธ์ 2534

๙๙

การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์ลักษณะและการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์
ในปัญาสชาดก ซึ่งเป็นชาดกที่แต่งขึ้นเป็นภาษามคธ ราว พ.ศ. 2000 - 2200 โดยภิกษุ
ชาวเชียงใหม่

การวิเคราะห์ดังกล่าวนี้อาศัยวิเคราะห์จากหนังสือปัญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ
ภาค 1 - 2 ซึ่งเป็นฉบับภาษาไทยที่พิมพ์แพร่หลายเมื่อปี พ.ศ. 2499 มีชาดกรวมทั้งสิ้น 61 เรื่อง
โดยอาศัยแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์จากคัมภีร์ที่มีมาในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ส่วนการวิเคราะห์
การบำเพ็ญบารมีก็อาศัยพระวินัยัยของกรมสมเด็จพะปรมาธิบดีชิโนรสและแนวคิดจากคัมภีร์
อรรถกถาจริยาปิฎก ของพระธรรมปาละ เป็นเกณฑ์การวิเคราะห์

ผลการวิเคราะห์สรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์ในปัญาสชาดกมีลักษณะเป็นไปตามแนวคิดที่มีมา
ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท โดยเฉพาะคัมภีร์ชาดกและอรรถกถาชาดก กล่าวคือ
พระโพธิสัตว์มีทั้งที่กำเนิดเป็นมนุษย์และกำเนิดเป็นสัตว์ พระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นมนุษย์นั้นมีลักษณะ
รูปกายดี งดงาม ตรงตามลักษณะมหาบุรุษ ส่วนพระโพธิสัตว์ที่กำเนิดเป็นสัตว์มิได้กล่าวถึง
พระโพธิสัตว์ทั้งสองประเภทนี้เป็นผู้มีจิตมุ่งหมายที่แน่วแน่ที่จะบำเพ็ญบารมี และสร้างประโยชน์สุข
แก่มหาชน ทั้งนี้เพื่อเป็นปัจจัยนำไปสู่ความสำเร็จในพระสัมมาสัมโพธิญาณในกาลภายหน้า ดัง
พระจริยาวัตรฝ่ายกุศลและการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ อันยากยิ่งที่ทรงกระทำตลอดพระชนม์ชีพที่อยู่ใน
โลก และด้วยเหตุที่พระโพธิสัตว์ผู้เป็นท่อนเนื้อพระพุทธรเจ้า เป็นมหาบุรุษ ผู้เป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์
ทั้งหลาย มีสัตว์ มนุษย์ เทพยดา เป็นต้น ย่อมบังเกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้นตลอดช่วงชีวิตของพระองค์
ตั้งแต่การจุติ การสร้างประโยชน์สุขแก่มหาชนและการบำเพ็ญบารมีอันยากยิ่งที่บุคคลทั้งนี้เพราะบารมี
ต่าง ๆ เหล่านั้น เป็นคุณธรรมเฉพาะของผู้ได้ชื่อว่าพระโพธิสัตว์เท่านั้น

AN ANALYSIS OF BODHISATVA IN PANNASAJTAKA

AN ABSTRACT

BY

KONPHET PHETROONG

Presented in partial fulfillment of the requirements

for the Master of Education degree

at Srinakharinwirot University

February 1991

The objectives of this study is to analyse the characteristics and the PARAMITA of BODHISATVA in PANNASJATAKA of the MAGADHA language, written in B.D. 2000 -2200 by the Chiengmai monk.

According to this study, the thai version of the PANNASJATAKA, national library series, published in B.D.2499 was analyzed, it consisted of 61 stories. The author selected only chapter 1 - 2 . The characteristics of BODHISATVA were analyzed with the concepts of BODHISATVA in the treatise of THERAVADA BUDDHIST. The PARAMITA was studied in accordance with the analysis of SOMDECH PHRAPARAMANUCHITCHINOROS, as well as the concepts of DHAMMAPALA BHIKKHU in the treatise of ATTHAKATHA CARIYAPITAKA.

The result of this study indicated that there was no difference between the characteristics of BODHISATVA in the PANNASJATAKA and the concepts in the treatise of THERAVADA BUDDHIST, JATAKA and JATAKATTHAKATHA. In other words, the birth of BODHISATVA in the form of human being with the characteristics of MAHAPURISA. But the birth of BODHISATVA in the form of animal was not mentioned. However both forms of the BODHISATVA entailed strong determination to perform PARAMITA and to enhance peace for the public, to bring about the success of SAMMASAMBODHIYANA in the future. As the BODHISATVA was the heritage of the BUDDHA, miracles often appeared during his BODHISATVA'S LIFE ; These miracles symbolised the virtue of the BODHISATVA.